

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 77. ТОМ 1
ISSUE 77. VOLUME 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 9 від 26.09.2024 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомя]. – Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2024. – Вип. 77. Том 1. – 320 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, історії.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ільницький В.І.** – співредактор, доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дмитрів Г.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Батюк Т.В.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Баукова А.Ю.** – кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Боровик Л.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'ячука); **Волошин С.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гук О.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гжесяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа в Коніні, Польща); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомя І.М.** – доктор філологічних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Кекош О.М.** – кандидат педагогічних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор (Ужгородський національний університет); **Кравчик М.О.** – кандидат філософських наук, доцент (Міжнародний гуманітарний університет); **Лазурко Л.М.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Мартинів Л.І.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Маршалек-Кава Джоанна** – доктор наук, доцент (Університет Миколая Коперника в Торуні, Торунь, Польща); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медвідь О.В.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Г.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Попп Р.П.** – кандидат історичних наук (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, професор (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України; **Стецик Ю.О.** – доктор історичних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Устименко-Косоріч О.А.** – кандидат мистецтвознавства, доктор педагогічних наук, професор (Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка); **Футала В.П.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Яворська Г.Х.** – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний гуманітарний університет); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»).

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 1290 від 30.11.2021 р. (додаток 3) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі історичних наук (032 – Історія та археологія).

Регістрація суб'єкта «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1190 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04753.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомя І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2024
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомя І.М., 2024

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 9 from 26.09.2024)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, V. Ilnytskyi, I. Zymomrya]. – Drohobych : Publishing House „Helvetica”, 2024. – Issue 77. Volume 1. – 320 p.

The journal is intended for all interested in high school pedagogy, philology, art, and history.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Ilnytskyi** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Andriev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **T. Batiuk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Baukova** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Lviv National University); **I. Bernes** – Doctor of Arts, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Borovyk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities); **S. Voloshyn** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Haliv** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Huk** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Kekosh** – Candidate of Pedagogical Sciences (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Uzhhorod National University); **M. Kravchyk** – Ph.D. in Philosophy, Associate Professor (International Humanitarian University); **L. Lazurko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Martyniv** – Candidate of Art Studies, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Marszalek-Kawa Joanna** – Doctor of Science, Associate Professor (Nicolaus Copernicus University in Torun, Torun, Poland); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiy** – Doctor of Philology, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Medvid** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **L. Orshanskiy** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **A. Pecharskiy** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **R. Popp** – Ph.D. in History, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of Historical Sciences, Professor (Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University); **I. Stashevska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine; **Y. Stetsyk** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Futala** – Doctor of History, Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **O. Ustyomenko-Kosorich** – Candidate of Art History, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **H. Yavorska** – Doctor of Education, Professor (International Humanitarian University); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University).

The collection is included in such international databases as **Index Copernicus International**.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 № 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 30.11.2021 № 1290 (annex 3), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on historical sciences (032 – History and Archeology).

Registration of Print media entity «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers»: Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine № 1190 as of 11.04.2024. Media ID: R30-04753.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.afhn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@afhn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2024
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2024

ІСТОРІЯ

УДК 272/273

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-1>**Іван АНДРУХІВ,***orcid.org/0000-0001-8701-5819**аспірант кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка**(Тернопіль, Україна) andrukhir.gon1993@gmail.com*

ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОДІБНОСТЕЙ ТА ВІДМІННОСТЕЙ ЄВХАРИСТІЙНОГО КУЛЬТУ В ЛАТИНСЬКОМУ ТА ВІЗАНТІЙСЬКОМУ ХРИСТІЯНСЬКИХ ОБРЯДХ (НА ОСНОВІ ВЧЕНЬ ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА ТА ЙОСИФА БІЛЬЧЕВСЬКОГО)

В цьому дослідженні зроблено спроби проаналізувати наявні подібності та відмінності в поширенні Євхаристійного культу у візантійському та латинському християнських обрядах. Для кращого аргументованого дослідження даного питання (справи поширення Євхаристійного культу) продемонстровано співпрацю двох єпископів, а саме архієпископа Львівського латинського обряду Йосифа Більчевського в діалозі із Григорієм Хомишиним, єпископом Станіславівським візантійського обряду. Адже саме ці два ієрархи старанно пропагували почитання Найсвятіших Тайн як основу християнського життя та засіб для освячення людських душ і осягнення Царства Небесного.

Проблематика дослідження полягає у тому, що хоча обидва обряди розвивалися на спільній основі раннього християнства, вони зазнали значних змін та впливів в процесі історичного розвитку, що призвело до суттєвих відмінностей у богословських підходах, літургійних практиках та духовному значенні Євхаристії. Дослідження має на меті з'ясувати, як історичні, культурні та теологічні фактори вплинули на формування й еволюцію Євхаристійного культу в цих двох традиціях, та які наслідки це мало для їхнього взаєморозуміння і взаємодії.

Як висновок проаналізовано, що обидва обряди ґрунтуються на спільній богословській основі, але мають різні акценти. Виявлено певні відмінності у літургійних практиках. Євхаристійний культ у кожному обряді значною мірою відображає культурний контекст, у якому він розвивався. Латинський обряд тісно пов'язаний з римською культурою і правовими традиціями, тоді як візантійський обряд інтегрував елементи східної філософії та мистецтва. Історичний аналіз показав, що розвиток Євхаристійного культу в обох обрядах зазнав впливу різних історичних подій, таких як Великий розкол 1054 року, Реформація та інших реформаторських рухів, що привели до подальших диференціацій у практиках та богословських інтерпретаціях.

Ключові слова: Євхаристійний культ, Григорій Хомишин, Йосиф Більчевський, спільність, відмінність, обряд.

Ivan ANDRUKHIV,*orcid.org/0000-0001-8701-5819**Graduate Student at the Department of World History and Religious Studies**Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk**(Ternopil, Ukraine) andrukhir.gon@i.ua*

HISTORICAL ANALYSIS OF THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF THE EUCHARISTIC CULT IN THE LATIN AND BYZANTINE CHRISTIAN RITES (BASED ON THE TEACHINGS OF HRYHORIY KHOMYSHYN AND YOSYP BILCHEVSKY)

This study attempts to analyze the existing similarities and differences in the spread of the Eucharistic cult in Byzantine and Latin Christian rites. For a better reasoned study of this issue (the matter of the spread of the Eucharistic cult), the cooperation of two bishops, namely Archbishop of Lviv Latin Rite Yosif Bilchevskyyi in dialogue with Hryhoriy Khomyshyn, Bishop of Stanislavivsk of the Byzantine Rite, is demonstrated. After all, it was these two hierarchs who diligently promoted the veneration of the Most Holy Mysteries as the basis of Christian life and a means for the sanctification of human souls and the realization of the Kingdom of Heaven.

The problem of the study is that although both rites developed on the common basis of early Christianity, they underwent significant changes and influences in the process of historical development, which led to significant differences in theological approaches, liturgical practices and the spiritual meaning of the Eucharist. The research aims to find out

how historical, cultural and theological factors influenced the formation and evolution of the Eucharistic cult in these two traditions, and what consequences this had for their mutual understanding and interaction.

As a conclusion, it was analyzed that both rites are based on a common theological basis, but have different accents. Certain differences in liturgical practices were revealed. Eucharistic worship in each rite largely reflects the cultural context in which it developed. The Latin rite was closely related to Roman culture and legal traditions, while the Byzantine rite integrated elements of Eastern philosophy and art. Historical analysis has shown that the development of the Eucharistic cult in both rites was influenced by various historical events, such as the Great Schism of 1054, the Reformation, and other reform movements, which led to further differentiations in practices and theological interpretations.

Key words: Eucharistic cult, Hryhori Khomyshyn, Yosif Bilchevskyi, community, difference, rite.

Постановка проблеми. Історія Католицької Церкви у Східній Галичині першої половини ХХ століття формувалася значною мірою під впливом видатних ієрархів, які керували місцевими спільнотами вірних. Римо-католицьку Церкву представляв архієпископ Йосиф Більчевський, а представником греко-католицької Церкви був відомий душпастир, архиєрей Станіславівської єпархії Григорій Хомишин. Між двома єпископами були тісні зв'язки з кількох причин. По-перше, платформою для зустрічей та обміну думками став інститут спільних єпископських конференцій греко-католицького та римо-католицького обрядів, який діяв у Галичині в перші два десятиліття ХХ століття. По-друге вони доповнювали власні синоди, скликані кожним єпископатом, дозволяючи вирішувати актуальні, часто складні, питання соціально-політичного та душпастирського характеру на рівні католицьких єпископів Галичини. Дані концепції становлять суть і проблематику у пошуках єдиного цілого для традицій двох досліджуваних обрядів.

Мета наукової розвідки полягає у виявленні, аналізі спільних та відмінних богословських, літургійних й культурних аспектів Євхаристійних практик у двох різних християнських традиціях – Західній та Східній.

Аналіз досліджень: Внести ясність в дане наукове дослідження допоможуть монографічні праці прикарпатських вчених О. Єгресія та І. Пилипів. Вони подають детальний аналіз життя і діяльності єпископа Григорія Хомишина, зокрема його вклад у розвиток Євхаристійного культу в рамках діяльності Станіславівської єпархії УГКЦ. Окрім цього в пригоді стануть праці Ю. Катрія, М. Кобрини, П. Сабата, М. Сокульського, а також листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука в яких висвітлюється не лише вплив Хомишина на літургійні практики та його роль у збереженні й поширенні католицької ідентичності серед вірних, а й проаналізовано практики поклоніння Пресвятій Євхаристії в УГКЦ, висвітлюючи історичні та сучасні аспекти цієї практики. Корисними для розуміння специфіки Євхаристійного культу у візантійському обряді та латинському обрядах

будуть праці авторами яких виступають такі польські дослідники: Śliwa T., Ryba M., Pastuszko M., Nowakowski P., Nadolski B., Nabywaniec S., Marek Z., Lijka K., Czernski J. та ін.

Виклад основного матеріалу. На відміну від Львівського митрополита архієпископа Андрея Шептицького – єпископ Григорій Хомишин представляв течію під назвою окциденталістів, що народилася на межі ХІХ–ХХ століть у Греко-Католицькій Церкві, спрямовану на відродження релігійності шляхом запозичення деяких побожних практик з латинського обряду (Śliwa, 1979: 642-643). Так само Владика Станіславівський у соціальному та національному сенсі підтримував позицію співпраці з поляками, яка тоді не була дуже популярною серед греко-католицького єпископату. Ці дії викликали у нього велику симпатію серед латинських єпископів Галичини, хоча була нотка недовіри щодо справжніх мотивів його дій. Особливо чутливий до позитивної співпраці з єпископами та українською громадою, архієпископ Більчевський охоче приймав часті приватні візити єпископа Хомишина, виявляючи йому велике розуміння та готовність до співпраці. Після одного з них, 17 лютого 1910 р., він записав у щоденнику: «Преподобний Єпископ Хомишин пояснив мені, що його неправильно зобразили ворогом поляків, що такі чутки поширюють про нього його злі священники. Розповів, що молиться вервицю ще з часів навчання у Відні і що рекомендував її своїм семінаристам... Він справляє враження людини, сповненої апостольської ревності, відданої Риму. Раніше його звинувачували в упертості, відсутності виховання. Думаю, після різних сумних переживань він дуже змінився, став більш поміркованим. Хто з нас без вад! Які його справжні почуття до поляків – один Бог знає» (Nabywaniec, 2008: 159-161). Однак варто зазначити, що обидва єпископи склали спільні плани ініціювати акцію католицьких єпископатів Галичини для вгамування ескалації радикально-націоналістичних настроїв перед вибухом Першої світової війни (Archiwum: 335).

Греко-католицький пастир, владика Григорій Хомишин, вихідець з української родини,

мав на меті встановити міцний зв'язок між своїми вірними та Вселенською Церквою. Він відкидав східні (православні) літургійні течії (Ruha, 2020: 384). Він за всяку ціну намагався усунути антихристиянські ідеологічні впливи з української громади, побоюючись морального занепаду власного народу. Підтримував активні контакти з польським римо-католицьким духовенством, зокрема з архієпископом Йосифом Більчевським. Католицьку Церкву Григорій Хомишин бачив як фактор культурної розбудови української нації. Він також проголошував примат католицької етики в суспільному житті (Wolczański, 2003: 245-247).

Українські націоналістичні кола розгорнули інтенсивну пропагандистську атаку на єпископа Хомишина, звинувачуючи його у співпраці з польськими державними агентами. Сам єпископ вважав себе українським патріотом, який бачив майбутнє нації в тісному духовному зв'язку з Католицькою Церквою. Владика був проти радикальних рішень, але на основі співпраці з поляками хотів зміцнити власну націю, щоб у слушний час привести Україну до державного суверенітету (Ruha, 2020: 387).

Архієпископ Йосиф Більчевський із задоволенням занотовував у своєму щоденнику відомості, які підтверджували проримську орієнтацію Станіславівського єпископа Хомишина та його ініціативи, спрямовані на зміцнення внутрішньої дисципліни в греко-католицькій Церкві. З великою прискіпливістю він записав заяви єпископа щодо декрету, який запроваджував для кандидатів до священства целібат – неодружений стан, водночас відмовляючись від моделі одруження священнослужителів до висвячення. Хоча єпископ Хомишин оголосив декрет про целібат у Станіславівській єпархії в 1921 році, однак фактичне застосування вже відбувалось кількома роками раніше. Вже в 1916 р. з 24 нововисвячених священників половина з них вибрали неодружений стан (Пилипів, 2011: 195). Ще одна ініціатива, представлена єпископом Хомишиним в 1916 р. це впровадження григоріанського календаря, що діє в Латинській Церкві. Цей крок, однак, викликав бурхливий опір як духовенства, так і вірних, внаслідок чого архієпископ Шептицький скасував постанову єпископа Станіслава. Не маючи підтримки в цьому відношенні ні з боку Церкви, ні з боку українського суспільства, єпископ Хомишин скасував попередній декрет (Єгрешій, 2006: 33-35).

Намагаючись виявити солідарність з Хомишиним, на якого звідусіль нападали, архієпископ Більчевський втрутився в його справу до губернатора Галичини Еріха Діллера. Ось як львівський

латинський митрополит записав хід конференції у своєму щоденнику 12 вересня 1917 р.: «Я сказав, що єпископ Хомишин сьогодні був у мене. Виглядає як морально зламана людина. Уряд мало не підштовхнув його до реформи календаря, а тепер кидає йому під ноги каміння... Не маючи підтримки, він повернув календар назад...» (Archiwum: 623). Сміємо ствердити, що архієпископ Більчевський багато разів захищав єпископа Хомишина та його соціально-душпастирську діяльність серед політичної влади Галичини (Nabywaniec, 2008: 167).

Григорій Хомишин був цілковито зосереджений на долі українського населення, яке проживало у східній Малопольщі, і не втягувався в міжнародні ігри. Його примирлива позиція щодо Польської держави випливала з реалістичної оцінки ситуації. Він усвідомлював, що альтернативою польській державності на галицьких теренах є радянська окупація, яка з ідеологічної точки зору була неприйнятною для пастиря Католицької Церкви (Листи Вячеслава Липинського, 2004: 30). Владика Станіславівський, на відміну від українських політиків, умів критично ставитися до державників, які не змогли використати економічну ситуацію, що склалася після Першої світової війни, для розбудови незалежної державності. На його думку, насамперед до катастрофи привела націю короткозорість українських політиків. Через радикалізм цих діячів міжнародна спільнота дійшла висновку про непридатність українців для розбудови власної державності (Chomyszyn, 1933: 91-92).

Незважаючи на триваючу ворожість до нього з боку українського суспільства, єпископ Хомишин визнав архієпископа Більчевського, що він впевнений у правильності обраного ним курсу праці для добра Церкви. Наприкінці Першої світової війни він розпочав підготовку єпархіального синоду, а також мав намір сприяти поширенню культу Найсвятішого Серця Ісуса та Пресвятих Тайн, молитви на вервиці та продовжувати практику впровадження целібату. Цей останній елемент він вважав необхідною умовою в процесі реформування греко-католицької церкви (Пилипів, 2011: 197).

Таким чином можна із впевненістю сказати, що діалог між двома ієрархами тривав постійно. Основою діалогу було суспільно-політичне життя краю та їх вірних. Серед складних випробувань єпископи шукали спільності та підтримували один одного у їхніх випробуваннях, дбаючи про добро, мир та спокій у повіреному їм душпастирській опіці Божого люду.

Окрім приватних зустрічей двох владик, збереглася їхня кореспонденція. Єпископські листи Григорія Хомишина до архієпископа Йосифа Більчевського, датуються 1904–1922 роками у кількості 16 листів. Зворотне листування не знайдено. Слід пам'ятати, що архів греко-католицької єпископської курії в Станіславові та приватні папери ієрарха були захоплені 1945 року НКВД. Листи Григорія Хомишина, про які йде мова, зберігаються в архіві, бібліотеці та музеї Львівської митрополії латинською мовою у Кракові, у окремих файлах, що містять особисті документи Львівського митрополита (Wołczański, 2003: 242).

Головні ідеї листів зосереджені на питаннях співіснування Католицької Церкви і греко-католицької Церкви в Галичині. Владика Хомишин відреагував на статті польської преси, які закидали православ'я греко-католицькій Церкві в Галичині, виступав за наповнення як латинських, так і греко-католицьких парафій конкретними кандидатами, а також полемізував із поглядами Львівського митрополита на польсько-українські відносини та прагматику православної церкви, що стосувалася вірних польської національності. Владика Хомишин не приховував своєї вдячності архієпископу Більчевському за слова співчуття у важкі для нього хвилини, спричинені бойкотом як мирян, так і духовенства української національності. Цей вимір людської солідарності, виявлений до постраждалого від нападів пастиря Станіславівської єпархії, безумовно, був для Хомишина надзвичайно цінним (Wołczański, 2003: 242).

Досліджуючи розвиток та поширення Євхаристійного культу в Галичині можемо говорити про його діалогічність між двома обрядами, зокрема, коли говоримо про Станіславівського єпископа Григорія Хомишина. Його окцидентальні погляди та поширення католицьких практик почитання Найсвятіших Таїнств, Пресвятого Серця Христового, вказують на постійний духовний діалог між Більчевським та Хомишином. Комунікуючи із Більчевським, Григорій Хомишин, який вбачав у Католицькій Церкві основу для української державності та її прозахідного напрямку, розвивав та поширював євхаристійні практики у своїй єпархії, таким чином, хотів збудувати католицьке, християнське суспільство як фундамент для майбутньої європейської України.

Ідейні погляди єпископа Хомишина дуже вирізняли його серед ієрархії Львівської митрополії греко-католицького обряду. Його сміло можна вважати найближчим до ідеалів, якими керувався архієпископський погляд Більчевського, на співіснування між Католицькою Церквою латинського обряду та греко-католицькою Церквою.

В контексті спільного та відмінного обрядів, ще Ядвіга Шептицька в книзі «У костелі і в церкві» неодноразово повторює, що бачить багато спільного в обох обрядах: «Цей спільний простір включає зовнішні знаки та церемонії, їх теологічний зміст, історію, але також хоче знайти те, що є безпосередньо спільним для обох обрядів. Він шукає служби, які якимось відповідають одна одній в обох обрядах. Як у греків, так і в латинян релігійні служби є вираженням великої народної побожності, а отже й самої віри. Якщо ми всі віруючі, то нас уже об'єднує віра, нас об'єднує одне хрещення, але нас може об'єднати й побожність, яку ми, як хрещені та віруючі, хочемо виразити через публічні служби» (Szeptycka, 1926: 299).

Найпершим та найвагомим аспектом схожості Євхаристійного культу в обох обрядах є саме Таїнство Євхаристії у його богословському значенні. Пресвята Євхаристія чи святе Причастя – це Тіло і Кров Ісуса Христа під видами хліба і вина. Тайна Євхаристії є наступною, яку християни приймають після Хрещення та Миропомазання, і вона поєднує усіх із Христом в спосіб, найбільш вичерпний і досконалий в порівнянні з іншими Тайнами, які ведуть до цього поєднання через освячуючу ласку. Катехизм Католицької Церкви навчає, що «ті, хто був піднятий до гідності царського священства через Хрещення і глибше уподібнилися Христові через Миропомазання, через Євхаристію стають учасниками в жертві Господній разом зі всією спільнотою» (Катехизм Католицької Церкви: п. 1322).

Почитання Пресвятої Євхаристії у Христовій Церкві почалось одразу після встановлення таїнства пресвятої Євхаристії Ісусом Христом на Тайній Вечері у Великий Четвер. У I тисячолітті почитання пресвятої Євхаристії і у Східній і в Західній Церкві завжди було поєднане зі звершенням Божественної Літургії та Причастям вірних (Катрій, 1982: 183). Святі Отці I тисячоліття Східної та Західної Церков звершували це почитання тільки в поєднанні зі служінням Божественної Літургії. Вони безнастанно закликали вірних до частой і навіть щоденної участі в Божественній Літургії та святому Причасті. Перші християни так любили й цінували Божественну Літургію, що навіть під загрозою смерті брали в ній участь. Для них бути на Святій Літургії та приймати Ісуса Христа (поєднуватися з Ісусом Христом у святому Причасті) було найбільшою ласкою і привілеєм, а бути виключеним з участі у Божественній Літургії та святому Причасті – найбільшою карою (Сабат, 2015: 255).

Ще однією спільністю двох обрядів стосовно євхаристійного культу є поняття служіння Тайнства Євхаристії. Звершення Євхаристії є «вершиною, до якої спрямована діяльність Церкви, і водночас це джерело, з якого випливає вся її сила». Як подяка людей Богові Отцю за справу спасіння, здійснену в Ісусі Христі (Pierskała, 2020: 52), відправа літургії є складною діяльністю, оскільки вона «включає в себе божественні та людські, невидимі та видимі елементи» (Lijka, 2011: 236). Літургія, маючи церковний характер, створює спільноту не лише між Богом і людиною, а й з'єднує людину з її ближніми (Marek, 2013). Тому воно має «два важливі рівні, а саме: вертикальний і горизонтальний, що означає спільноту Бога у Святому Дусі з Христом і з самим Богом Отцем, а також людську спільноту між братами, що здійснюється через неї». Євхаристія – це сакральною діяльністю, тому що це не тільки діяльність Церкви, але передусім дією Христа-Священника – як головного літургіста – і Святого Духа. Як таїнство, воно є актом Церкви, але «не оригінальним чином, тому що таким чином це, по суті, акт Христа, Якого Святий Дух робить присутнім» (Rojek, 1995: 26). І звершувати це таїнство можуть тільки правосильно висвячені священники можуть головувати в Євхаристії та освячувати хліб і вино, щоб вони стали Тілом і Кров'ю Господа (Катехизм Католицької Церкви, 2002: п. 1411).

Перш ніж говорити про спільні богослужіння Євхаристійного культу для двох обрядів, слід зазначити також про спільні літургійні атрибути: чаша, дискос, пушка, монстранція та дароносиця для кивоту. Історія цих посудин спільна для всієї Церкви (Pastuszko: 83). Інша посудина, яка використовується на Сході та Заході, – це дискос (Szeptycka, 1926: 49). А також монстранція для виставлення Пресвятих Тайн вірним, яка використовується як на Сході, так і на Заході (Nowakowski, 2004: 304).

Ще одним із важливих літургійних аспектів схожості між двома обрядами щодо євхаристійного культу є свято Євхаристії. Якщо Замоїський Синод у 1720 р. лише підтвердив свято «Тіла Христового» для греко-католицької Церкви, то Львівський провінційний Синод у 1891 р. вже підносить свято «Пресвятої Євхаристії» до ряду великих Господніх свят, з 8-денним посвяттям, і наказує його святкувати щорічно у четвер після Неділі всіх святих, але з огляду на робочий день, доручає переносити його на наступну неділю (Сабат, 2015: 263). Серед спільних богослужінь, які відправлялися як на Сході, так і на Заході, можна виділити такі як Виставлення Пресвятих

Тайн та спів Суплікації. Іншою схожістю було часте прийняття Святого Причастя, а ще одна подібність яка частково впливала із попередніх, було впровадження практики читаної Літургії тощо (Кобрин, 2014: 52).

Якщо ж говорити про відмінності Євхаристійного культу двох обрядів, перше, на що потрібно звернути увагу, це на літургійні відмінності. Наприклад на Сході через прийняття Христа у двох образах на Літургії крім чаші та дискоса використовують ще позолочену ложку з ручкою, що закінчується хрестом (Huzar, 1910: 32-34). До літургійного життя крім посуду, що стосується Євхаристійного культу, звісно що відносяться богослужбові книги, які мають свої відмінності у зв'язку з відмінним обрядом. Вони не зіставляються, а перераховуються в залежності від обряду, зокрема Месал (Nadolski, 2006: 990), який містить розклад мес на цілий рік та фрагменти Євангелія та Послання. До богослужбових ж книг грецького обряду належать: Євангеліє, Апостол, Службеник, Архиєратикон та інші. Останньою згаданою книгою виступає Требник, який є еквівалентом в західній церкві Ритуалу, який використовується для відправлення Тайнств і благословень (Szeptycka, 1926: 79-80). Ясна річ, що літургійний одяг, незважаючи на спільні риси та символіку, а також спільні історичні джерела, без сумніву має відмінний зовнішній вигляд, і яскраво служить для розрізнення священнослужителів, до якого з обрядів належать.

Є відмінності і в почитанні Ісуса Христа в Найсвятіших Тайнах. В західному обряді таке почитання відбувається під час Адорації, що означає «поклоніння» або «вшанування». В основі цієї католицької набожності лежить позалітургійне поклоніння Ісусові у Святих Тайнах, освячених під час Меси. Значна частина Адорації – це приватні молитви, розважання або ж читання Святого Письма в тиші. Частину розважань зачитує священник вголос, вони чергуються з піснями, проте значна частина розважань – у тиші (Сокульський).

Маємо зазначити, що східному обряду не притаманні такі вияви богочитання на кшталт Адорації, однак в греко-католицькій Церкві почитання Євхаристійного Христа почасти відбувається через виставлення Монстранції чи чаші з Найсвятішими Тайнами, що відбувається зразу після Святої Літургії. Окрім того на завершення Святої години відбувається Суплікація – молитва усильного блага. Таким чином, на відміну від західного адорування в тиші та спогляданні, в УГКЦ почитання Євхаристійного Христа звершується через молитви та особливо спів Благальної пісні.

В Західній Церкві є такі набоженства як Літанії – це молитви, які молять по черзі священик і вірні, але можуть читати їх і самі люди (Szeptycka, 1926: 302). Натомість у східній Церкві служаться такі паралітургійні богослужіння як Акафісти (Czerski, 2004: 21-27).

Висновки. Окрім історичних та богословських спільних внутрішніх основ Євхаристійного культу де і Західна і Східна Церква мають спільні джерела, у своїй обрядовості вони різняться зовнішніми аспектами літургійного життя. Дослідження історичних подібностей та відмінностей Євхаристійного культу в латинському та візантійському

християнських обрядах на основі вчень Григорія Хомишина та Йосифа Більчевського виявило низку суттєвих аспектів, що визначають характер та еволюцію цих релігійних практик. Варто зазначити, що хоча обидва обряди мають спільні богословські корені, їхній розвиток та практичне впровадження відзначаються значними розбіжностями, зумовленими культурними, історичними та регіональними факторами. Однак аналіз духовного діалогу архієреїв Більчевського та Хомишина доводить, що вони попри відмінності в обрядах, були живим прикладом єдності Вселенської Католицької Церкви.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єрешій О. Єпископ Григорій Хомишин. Портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ. 2006. С. 33–39.
2. Катехизм Католицької Церкви. Жовква. 2002. 720 с.
3. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Нью-Йорк-Рим. 1982. 493 с.
4. Кобрин М. Симбіоз окцидентальної та орієнтальної Греко-Католицьких груп як вияв ідентичності УГКЦ. *Українське релігієзнавство*. 2014. № 69. С. 49–59.
5. Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930) / ред. Ярослав Федорук, Львів. 2004. 30 с.
6. Пилипів І. В. Діяльність єпископів Станіславівської єпархії УГКЦ з організації та розвитку духовної семінарії в 1907–1945 рр., «Сумський історико-архівний журнал», 2011. № XII–XIII. С. 193–199.
7. Сабат П. Почитання Пресвятої Євхаристії в УГКЦ. «*Metron. Журнал з еkleзіології і церковного права*», 2015. № 12. С. 255–270.
8. Сокульський М. Адорація Найсвятіших Тайн: бути поруч з Ісусом Христом. Вилучено із <https://velychlviv.com/adoratsiya-najsvyatyishyh-tajn-butu-poruch-z-isusom-hrystom/>.
9. Archiwum Biblioteka Muzeum Metropolii Lwowskiej ob. łac. w Krakowie, Dzienniczek Sługi Bożego Jozefa Bilczewskiego arcybiskupa lwowskiego, o.ł., Lwow. 1900–1921.
10. Chomyszyn G. Problem ukraiński. Odbitka artykułów z XXIX i XXX (marzec kwiecień-maj 1933) tomu miesięcznika «*Nasza Przyszłość. Wolna Trybuna Myśli Zachowawczej*». Warszawa. 1933. 114 с.
11. Czerski J. Pobożność ludowa w Kościele wschodnim tradycji bizantyjskiej, w: *Pobożność ludowa w życiu liturgiczno-religijnym i w kulturze* / red. R. Pierskała, Opole. 2004.
12. Huzar E. Liturgika hr.-kat. Cerkwy, Lwow. 1910.
13. Lijka K. Sztuka celebrowania liturgii, «*Studia Gnesnensia*», 2011. t. XXV. S. 225–240.
14. Marek Z. Eucharystia – dlaczego taka ważna? Вилучено із <https://www.deon.pl/religia/rekolekcje-wielkopostne/wielki-post-2013/sakramenty-katechizm/art,6,eucharystia-dlaczego-taka-wazna.html>
15. Nabywaniec S. Hierarchia grekokatolicka i kościół grekokatolicki w świetle «*Dzienniczka*» arcybiskupa Lwowskiego O. Ł. Józefa Bilczewskiego y lat 1900–1921, «*Nasza Przyszłość*» t. 110. S. 159–193. 2008.
16. Nadolski B. Leksykon liturgii. Poznań, 1750 s. 2006.
17. Nowakowski P. Problematyka liturgiczna w międzywyznaniowej polemice po unii brzeskiej (1596-1720). Krakow. 2004. S. 349–357.
18. Pastuszko M. Przechowywanie i kult Najświętszego Sakramentu. «*Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny*», t. 32, z. 3–4. S. 75–123.
19. Pierskała R. «Oto wielka tajemnica wiary» – implikacje liturgiczne, 2019/2020. S. 37–52.
20. Rojek M. Tajemnica Eucharystii wciąż żywa w Kościele «*Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej*», 1995. S. 15–29.
21. Ryba M. Biskup Grzegorz Chomyszyn – zwolennik normalizacji stosunków Ukraińsko-Polskich w okresie międzywojennym, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne*, 2020. S. 383–394.
22. Śliwa T. Kościół grekokatolicki w Galicji (1815–1918), [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. Kumor B., Obertyński Z., Poznań–Warszawa. 1979. 646 s.
23. Szeptycka J. W kościele i w cerkwi. Krakow. 1926.
24. Wolczański J. Listy biskupa Grzegorza Chomyszyna do arcybiskupa Jozefa Bilczewskiego z lat 1904–1922, «*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*». 2003. S. 235–251.

REFERENCES

1. Yehreshii O. (2006). Yepyskop Hryhorii Khomyshyn. Portret relihiino-tserkovnoho i hromadsko-politychnoho diiacha [Bishop Hryhoriy Khomyshyn. Portrait of a religious-ecclesiastical and public-political figure]. Ivano-Frankivsk, 33–39 [in Ukrainian].

2. Katekhyzm Katolytskoi Tserkvy. (2002) [Catechism of the Catholic Church]. Zhovkva, 720 s. [in Ukrainian].
3. Katrii Yu. (1982). Piznai svii obriad [Know your ritual]. Niu York-Rym, 493 s. [in Ukrainian].
4. Kobryn M. (2014). Symbioz oktsydentalnoi ta oriientalnoi Hreko-Katolytskykh hrup yak vyiv identychnosti UHKTs [The symbiosis of Western and Eastern Greek-Catholic groups as an expression of the identity of the UGCC]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. № 69. 49–59. [in Ukrainian].
5. Lysty Viacheslava Lypynskoho do Osypa Nazaruka (1921–1930) (2004) [Letters of Vyacheslav Lypinsky to Osip Nazaruk (1921–1930)]. / red. Yaroslav Fedoruk, Lviv. 30 s. [in Ukrainian].
6. Pylypiv I. (2011). Diialnist yepyskopiv Stanislavivskoi yeparkhii UHKTs z orhanizatsii ta rozvytku dukhovnoi seminarii v 1907–1945 rr. [Activities of the bishops of the Stanislaviv Diocese of the UGCC in the organization and development of the theological seminary in 1907–1945]. «Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal», 193–199. [in Ukrainian].
7. Sabat P. (2015). Pochytannia Presviatoi Yevkharystii v UHKTs [Veneration of the Holy Eucharist in the UGCC]. «Metron. Zhurnal z ekleziolohii i tserkovnoho prava», 255–270. [in Ukrainian].
8. Sokulskyi M. (2023). Adoratsiia Naisviatishykh Tain: buty poruch z Isusom Khrystom [Adoration of the Most Holy Mysteries: being close to Jesus Christ]. Vylucheno iz <https://velychlviv.com/adoratsiya-najsvyatishyh-tajn-buty-poruch-z-isusom-hrystom/> [in Ukrainian].
9. Archiwum Biblioteka Muzeum Metropolii Lwowskiej ob. łac. w Krakowie, Dzienniczek Sługi Bożego Jozefa Bilczewskiego arcybiskupa lwowskiego, o.ł., Lwow. [Archive Library of the Museum of the Lviv Metropolitanate in Kraków, Diary of the Servant of God Józef Bilczewski, Archbishop of Lviv]. 1900–1921 [in Polish].
10. Chomyszyn G. (1933). Problem ukraiński. Odbitka artykułów z XXIX i XXX (marzec–kwiecień–maj 1933) tomu miesięcznika «Nasza Przyszłość [The Ukrainian Problem. Reprint of articles from volumes XXIX and XXX (March–April–May 1933) of the monthly «Our Future»]. *Wolna Trybuna Myśli Zachowawczej*, Warszawa, 114 s. [in Polish].
11. Czernski J. (2004). Pobożność ludowa w Kościele wschodnim tradycji bizantyjskiej, w: Pobożność ludowa w życiu liturgiczno-religijnym i w kulturze [Folk Piety in the Eastern Church of the Byzantine Tradition, in: Folk Piety in Liturgical and Religious Life and in Culture]. Opole. [in Polish].
12. Huzar E. (1910). Liturgika hr.-kat. Cerkwy [Liturgy of the Count-Catholic Church]. Lwow. [in Polish].
13. Lijka K. (2011). Sztuka celebrowania liturgii [The Art of Celebrating the Liturgy]. «*Studia Gnesnensia*» t. XXV, 225–240 [in Polish].
14. Marek Z. (2013). Eucharystia – dlaczego taka ważna? [The Eucharist – Why is it So Important?]. Vylucheno iz <https://www.deon.pl/religia/rekolekcje-wielkopostne/wielki-post-2013/sakramenty-katechizm/art,6,eucharystia-dlaczego-taka-wazna.html> [in Polish].
15. Nabywaniec S. (2008). Hierarchia greckokatolicka i kościół greckokatolicki w świetle «Dzienniczka» arcybiskupa Lwowskiego o. Ł. Józefa Bilczewskiego y lat 1900–1921 [Greek Catholic Hierarchy and the Greek Catholic Church in the Light of the “Diary” of Archbishop of Lviv Father Ł. Józef Bilczewski and the Years 1900–1921]. «*Nasza Przeszłość*» t. 110: 159–193 [in Polish].
16. Nadolski B. (2006). Leksykon liturgii [Lexicon of Liturgy]. Poznań: Pallottinum, 1750 s. [in Polish].
17. Nowakowski P. (2004). Problematyka liturgiczna w międzywyznaniowej polemice po unii brzeskiej (1596–1720) [Liturgical Issues in Interdenominational Polemics after the Union of Brest (1596–1720)]. Krakow, 349–357 [in Polish].
18. Pastuszko M. (1989). Przechowywanie i kult Najświętszego Sakramentu [Preservation and Cult of the Blessed Sacrament]. «*Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny*», t. 32, z. 3–4, 75–123 [in Polish].
19. Pierskała R. (2022). «Oto wielka tajemnica wiary» – implikacje liturgiczne, 2019/2020 [«This is the Great Mystery of Faith» – Liturgical Implications, 2019/2020]. *Instytut Gość Media*, 37–52 [in Polish].
20. Rojek M. (1995). Tajemnica Eucharystii wciąż żywa w Kościele [The Mystery of the Eucharist Still Alive in the Church]. *Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej*, 15–29 [in Polish].
21. Ryba M. (2020). Biskup Grzegorz Chomyszyn – zwolennik normalizacji stosunków ukraińsko-polskich w okresie międzywojennym. [Bishop Grzegorz Chomyszyn – Supporter of Normalization of Ukrainian-Polish Relations in the Interwar Period]. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 113, 383–394. [in Polish].
22. Śliwa T. (1979). Kościół greckokatolicki w Galicji (1815–1918) [Greek Catholic Church in Galicia (1815–1918)]. [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, 646 [in Polish].
23. Szeptycka J. (1926). W kościele i w cerkwi [In the Church and in the Orthodox Church]. Krakow. [in Polish].
24. Wołczański J. (2003). Listy biskupa Grzegorza Chomyszyna do arcybiskupa Jozefa Bilczewskiego z lat 1904–1922 [Letters from Bishop Grzegorz Chomyszyn to Archbishop Józef Bilczewski from 1904–1922]. «*Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*», 235–251 [in Polish].

УДК 94(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-2>

Олександр БАРСУКОВ,
orcid.org/0009-0001-3612-5273

магістр історії України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) sashoman@ukr.net

ЖИТТЯ І СЛУЖБА ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКОВНИКА ГРИГОРІЯ ГАМАЛІЇ

У даній статті досліджується біографія та діяльність Григорія Гамалії, однієї з найвизначніших постатей Гетьманщини XVII століття. Стаття ґрунтується на шести ключових критеріях: соціальне походження, освіта і кар'єра перед вступом на посаду, особливості управління, подальша кар'єра після служби, родинні зв'язки та спадкоємці, а також багатство і благодійність, що дозволяє всебічно охарактеризувати його особистість та вплив на тогочасне суспільство.

Походячи з шляхетського роду, Гамалія отримав належну освіту, яка стала основою для його успішної кар'єри в адміністративній та військовій сферах. Його дипломатичні та військові здібності забезпечили йому значний вплив і довіру гетьманів. На посаді лубенського полковника він проявив себе як рішучий і талановитий керівник, особливо під час боротьби з Павлом Тетерею, а також менш успішно, але все ще помітно у боротьбі з Московією. Незважаючи на складнощі та політичні інтриги, він завжди зумів знайти спосіб утриматися на політичній арені протягом довгих років.

Стаття також розкриває особисте життя Гамалії, яке було позначене трагедією бездітності. Відсутність спадкоємців означала, що його великий статок і накопичені знання не могли бути передані наступним поколінням. Гамалія був людиною складною і неоднозначною: його здатність пристосовуватися до обставин іноді вимагала зраджувати союзників і змінювати сторони, що негативно впливало на долю Гетьманщини. Втім, його вплив на політичне життя України був значним, і він залишив по собі спадок, відзначений не лише військовими і політичними досягненнями, але й значною благодійною діяльністю.

Актуальність теми полягає у висвітленні важливих сторінок історії Гетьманщини через призму життя і діяльності Григорія Гамалії, що дає можливість зрозуміти внутрішньополітичні реалії того часу, включаючи складні стосунки між місцевою старшиною та центральною владою. Ця стаття сприяє кращому розумінню епохи та ролі окремих особистостей у формуванні політичного і соціального ландшафту України XVII століття.

Ключові слова: Григорій Гамалія, Лубенський полковник, Гетьманщина, життя і служба.

Oleksandr BARSUKOV,
orcid.org/0009-0001-3612-5273

Master of History of Ukraine,
Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) sashoman@ukr.net

LIFE AND SERVICE OF COLONEL HRYHORIY HAMALIYA OF LUBNY

This article examines the biography and activities of Hryhoriy Hamaliia, one of the most prominent figures of the XVII century Hetmanate. The article is based on six key criteria: social background, education and career before taking office, peculiarities of governance, further career after service, family ties and heirs, as well as wealth and charity, which allows us to comprehensively characterize his personality and influence on the society of the time.

Coming from a noble family, Hamaliia received a proper education, which became the basis for his successful career in the administrative and military spheres. His diplomatic and military abilities provided him with considerable influence and trust of the hetmans. As a colonel in Lubny, he proved to be a determined and talented leader, especially in the fight against Pavlo Teteria, and less successfully, but still notably, in the fight against Muscovy. Despite the difficulties and political intrigues, he always managed to find a way to stay in the political arena for many years.

The article also reveals Hamaliia's personal life, which was marked by the tragedy of childlessness. The absence of heirs meant that his large fortune and accumulated knowledge could not be passed on to future generations. Hamaliia was a complex and ambiguous person: his ability to adapt to circumstances sometimes required him to betray his allies and change sides, which negatively affected the fate of the Hetmanate. However, his influence on the political life of Ukraine was significant, and he left behind a legacy marked not only by military and political achievements but also by significant charitable activities.

The relevance of the topic lies in highlighting important pages of the history of the Hetmanate through the prism of Hryhoriy Hamaliia's life and work, which makes it possible to understand the internal political realities of the time,

including the complex relations between local officers and the central government. This article contributes to a better understanding of the era and the role of individuals in shaping the political and social landscape of XVII century Ukraine.

Key words: *Hryhorii Hamaliia, Lubny colonel, Hetmanate, life and service.*

Постановка проблеми. Постать Григорія Гамалії є особливо важливою в історії України, оскільки ця непересічна персона зіграла важливу роль в процесах державотворення Гетьманщини: війнах, політичних союзах. Будучи на перших ролях у політичній структурі (посада полковника, наказного гетьмана), Григорій не раз змінював хід історичних подій, стаючи на ту чи іншу сторону протистояння між великими державами, проте часто своїми політичними маневрами і пристосуванством ставив під загрозу суверенітет України. Розібратися у мотивах дій Григорія Гамалії, його життєвому шляху, а відповідно і у причинах його високого політичного становища, хитрості і вмінні адаптуватися до ситуації, є особливо важливим, тим більше, що спеціальних досліджень саме цієї постаті не так багато.

Аналіз досліджень. Тема дослідження постаті Григорія Гамалії вивчалася переважно побічно, в контексті історії Лубенського полку та діяльності інших видатних діячів Гетьманщини. У 19 столітті про нього згадують такі дослідники, як В. Л. Модзалевський у «Малороссийском Родословнике», Д. М. Бантиш-Каменський у «Источниках Малороссийской истории» та О. М. Лазаревський в «Исторических очерках Полтавской Лубенщины XVII и XVIII вв.».

У 20–21 столітті постать Гамалії досліджувалася в контексті діяльності гетьманів Павла Тетері та Петра Дорошенка. Зокрема, його роль у боротьбі з Павлом Тетерею та співпраця з Петром Дорошенком висвітлювалися в працях В. А. Смолія та В. С. Степанкова («Петро Дорошенко: Політичний портрет»), В. В. Газіна («Гетьман Павло Тетеря: Соціально-політичний портрет»). Також постать Гамалії окреслена в окремих збірниках біографій козацької старшини: В. М. Заруби («Козацька старшина Гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки»), В. В. Кривошеї («Козацька старшина Гетьманщини», «Козацька еліта Гетьманщини») та в історичних енциклопедіях. Конкретніші дані саме про постать Гамалії можемо знайти в архівних джерелах, за даними його портрету, а також таких публікаціях джерел особистого походження як праця Ю. А. Мицика («З документації Мгарського монастиря XVII–XVIII століть»).

Загалом окремого ґрунтовного аналізу цієї постаті не проводилося, окрім створення його загального історичного образу, аналізу його пор-

трету і заповіту дружини. Тому на сьогодні особливо важливо систематизувати дані про цю історичну особистість.

Мета цієї статті – дослідити політичну діяльність і військові досягнення Григорія Гамалії, а також оцінити його вплив на процеси державотворення Гетьманщини та зміну ходу історичних подій в Україні XVII–XVIII століть. Вивчення мотивації та стратегій Григорія Гамалії в політичних союзах і війнах допоможе зрозуміти його політичні маневри та адаптаційні навички, які дозволили йому утримувати високі посади та впливати на міжнародні відносини. Особливу увагу буде приділено аналізу впливу його політичних рішень на суверенітет України, розгляду випадків, коли його дії ставили під загрозу незалежність держави, та оцінці наслідків таких рішень. Дослідження життєвого шляху Григорія Гамалії, його особистих якостей і чинників, що сприяли його успіху, дозволить створити повний портрет цієї непересічної особистості та оцінити його внесок в історію України.

Стаття також прагне провести всебічний аналіз життя та служби Григорія Гамалії за шістьма ключовими критеріями: соціальне походження, освіта та кар'єрний шлях до посідання уряду, характер управління, кар'єра після посади, родинні зв'язки та нащадки, статки і донаторська діяльність. Аналіз соціального походження Гамалії дозволить зрозуміти його стартові умови і середовище, з якого він вийшов. Вивчення його освіти та кар'єрного шляху до посідання уряду покаже, як його знання і досвід вплинули на його політичні рішення. Характер управління Гамалії дасть уявлення про його методи керівництва та вплив на полк і громаду. Аналіз кар'єри після посади дозволить зрозуміти його подальший вплив і роль у політичному житті. Родинні зв'язки та нащадки покажуть, як його сім'я і соціальні зв'язки вплинули на його діяльність. Статки і донаторська діяльність висвітлять його економічний стан і внесок у благодійність та підтримку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сім'я Гамалії відома своєю генеалогічною спорідненістю з подільським шляхетським родом Висоцьких, але документальних доказів цього не так вже й багато. Найпершим відомим представником роду є Василь Гамалія, який служив у Черкаському полку, конкретніше – у Шубцівській сотні (Реєстр Війська Запорозького: 67) за часів Хмельницького.

Щодо батька Григорія Гамалії, Михайла Гамалії, то відомо, що він також служив у складі Черкаського полку під командуванням Юрія Хмельницького. Після підписання Хмельницьким Слободищенського договору він підтримав Сомка. У 1660 році він був підвищений з полкового судді до черкаського полковника і обраний генеральним суддею на раді в Козельці. Щодо його подальшої долі інформація є нечіткою: невідомо, чи був він розстріляний разом з прихильниками Сомка, чи вижив і продовжував службу як черкаський полковник у 1667–1669 роках. Однак для нас важливою є постать батька Григорія Гамалії, який, хоч і походив з правобережного знатного роду, підтримав союз Сомка з Москвою разом зі своїм сином. Ця рішучість та здатність до політичного пристосування покажуться важливими у подальшому аналізі політичної кар'єри Григорія Гамалії.

Походження з відомого роду і підтримка батька відіграли ключову роль у успішній кар'єрі Гамалії ще з самого початку. Він також мав високий рівень освіти, вдалі політичні здібності та хитрість. Свою службу він розпочав ще за часів Хмельницького, що підтверджується його призначенням управителем села Хоружівка (Кривошея, 2010: 273). Цікавим, але досить малодокументованим епізодом є його посольство до Стамбулу у 1659 році до султана Мехмеда IV. За переказами, він справив сильне враження на султана, і останній винагородив його прізвиськом Гамалеєм, що означає «міцний богатир» (Модзалевський, 1908: 239). Існує також версія, що це прізвисько він отримав на Січі. Під час уряду Юрія Хмельницького він займав посаду пирятинського сотника у 1661–1664 роках (Кривошея, 2008: 168). Навіть після того, як він підтримав Сомка, він зміг зберегти своє урядове місце.

Гамалія почав своє 1-ше полкове управління в 1664 році. Гетьман Брюховецький обрав його на перше Лубенське полковництво (1664–1666), коли шукав вірних людей. Для доведення своєї відданості та остаточного розриву з правобережною старшиною Гамалія очолив військо під час походів Брюховецького проти Павла Тетері, гетьмана від Речі Посполитої. У квітні 1664 року Гамалія разом з іншими командирами переправився через Сокирну і увійшов у Черкаси, де місто було пограбовано і вирізано через те, що його мешканці колись підтримали поляків. Це було описано пізніше українськими авторами як «дике варварство», адже місцеве населення саме здалося, а його жорсткого вбили, і пряма інтервенція Брюховецького, для об'єднання обох берегів Дніпра під протекцією Московії (Газін, 2007: 145-146). Проте

очевидною є також жорстокість самого Гамалії в спробі змусити населення до покори і показати приклад іншим.

Гамалія також відзначився при обороні Медвина 21 жовтня 1664 року, де разом із загоном Григорія Косагова був оточений Тетерею, Чернецьким і Самійлом Лещем, але витримав облогу протягом чотирьох тижнів і змусив противника відступити (Газін, 2007: 158). Іншим його успіхом стало взяття Корсуня 14 квітня 1665 року, де він разом з московськими рейтарами і козаками увірвався до міста і знищив 700 вояків Тетері, взявши в полон їх командирів (Газін, 2007: 175). Цього разу людей не рубали, а перевезли 10 тисяч осіб в Канів (Акти ЮЗР, Т. 5: 266), що можна вважати першими спробами переселення населення з Правобережжя ще до Великого згону гетьмана Самойловича. Такими методами Гамалія очевидно хотів поповнити населення Лівобережних полків, в тому числі і Лубенського, у якому він головував, а також вплинути на демографію ворожої на той час Речі Посполитої, забравши «своїх» людей.

У 1665 році Гамалія їздив посольством до Москви і підписав Московські статті, які урізали права козаків (Бантиш-Каменський, 1858: 150). За лояльність царю він був нагороджений дворянством і наділами (Акти ЮЗР, Т. 6: 15), але йому цього було недостатньо, і він звернувся до царя з проханням підтвердити його володіння та додати нові землі (Хоружівку і Хитці), для більшої впевненості (Акти ЮЗР, Т. 6: 22-23). Це звернення в обхід гетьмана викликало підозри з боку Брюховецького, який також був занепокоєний зносиною Григорія з набиравшим силу Дорошенком. Він і раніше у своїх статтях скаржився на «злі задуми» Гамалії, тепер же в нього було ще більше аргументів, тому Брюховецький наказав арештувати Гамалію і посадити його у в'язницю. Зробив він це підступно, під час прогулянки з Гамалією в Гадячі, замінивши його на Богдана Щербака (Лазаревський, 1896: 39-40).

Григорій Гамалія вдруге обіймав посаду Лубенського полковника з 1668 по 1670 рік. З часом Брюховецький змінив своє ставлення до Гамалії і повернув його на полковництво. Це, ймовірно, було пов'язано з бажанням Брюховецького розірвати стосунки з Москвою і знайти нового протектора, для чого Гамалія, завдяки своєму досвіду у веденні дипломатичних місій та війнах, був ідеальною кандидатурою. У 1668 році він був відправлений до Стамбула, щоб шукати підтримку у султана Мехмеда IV. Однак, султан заявив, що поки московські воєводи перебувають на Лівобережжі, про протекцію не може бути й мови, що

зробило цю місію невдалою. Повернувшись із Стамбула і дізнавшись про смерть Брюховецького, Гамалія пристав до Дорошенка. Це був очевидний крок, оскільки той був його родичем (тітка Гамалії була дружиною Андрія Дорошенка – брата Дорошенка (Модзалевський, 1908: 452), а брат Гамалії був одружений з донькою чигиринського полковника, який був свояком Петру). Крім цього, їх могли скріплювати політичні погляди і дружба, адже Григорій залишався вірним Петру доволі довго. З часом Дорошенко уклав союз з Туреччиною, який був затверджений на Корсунській раді, що означало розрив з Московією. Проте, цей крок не отримав широкої підтримки, особливо на Лівобережжі, де на раді були присутні лише 20 делегатів, включаючи Гамалію. Можливо це було спричинено іншою релігією османів, також вірогідно, що пам'ять про минулу ворожнечу і напади відштовхувала народ від цього союзу (Смолій та ін., 2011: 194).

Дем'ян Многогрішний, який залишився під Москвою, обрав лубенським полковником Пилипа Плиса, що призвело до ситуації, коли в Лубнах одночасно було два полковники. Гамалія в тогочасних джерелах часто позначений охотницьким полковником при Дорошенку (1669) (Кривошея, 2010: 129), але очевидно, що він прагнув повної влади. Навесні та влітку 1669 року Дорошенка продовжували визнавати гетьманом Лубенський, Миргородський, Полтавський та частина Переяславського полків, що означало неминучу війну за владу.

Перша сутичка за участю Гамалії відбулася під Роготинцями, де дорошенківські війська зустрілися з охотницькими полками Кияшка та Ворошила, але зазнали поразки (Кривошея, 2010: 403), втративши 400 убитими і 150 полоненими. Наступною була спроба дати бій військам Многогрішного між Лохвицею і Ромнами, де Гамалія разом із загоном білгородських татар і іншими правобережними полковниками зазнали поразки (Смолій та ін., 2011: 213).

Причиною поразок могла бути, в тому числі, погана робота з населенням і нерозуміння ними курсу Дорошенка. Підтвердженням цього факту може слугувати колективний лист-звернення від 29 січня 1670 року до Лубенського полку від Гамалії, Якова Лизогуба, Івана Велюха-Вербицького, Гната Шульги і Миколи Раєвського, який закликав залишитися з Дорошенком і наголошував на важливості єдності. «Нехай собі цар московський і король польський, яко християнські монархи, будуть собі здорові. Але нам з вами для чого між собою різнитись? Коли вони,

як монархи між собою про заспокоєння своїх держав умовляються, то й нам треба, не різнячись, усім вкупі про свої вольності і про заспокоєння вітчизни нашої України радитись» (Акти ЮЗР, Т. 9: 181-185). Далі в цьому листі гетьман Петро Дорошенко, на підтвердження добрих намірів, дає гарантію населенню, що турки не будуть руйнувати наших земель (очевидно пограбування було одним із страхів населення). Лист також свідчить про відсутність контролю Гамалії над Лубнами, адже інакше сенсу у цьому зверненні не було б. До того ж ще у 1669 році в документах зустрічається підозра до Гамалії від населення через присягу туркам на Корсунській раді (Акти ЮЗР, Т. 8: 202). Тим не менш, сил закріпитися на Лівобережжі без підтримки населення у Дорошенка не було, тому він разом з Гамалією продовжував діяти на Правобережжі, полишивши Лубенський полк на певний час.

Третє лубенське полковництво 1687–1688 років було одним із найцікавіших етапів кар'єри Григорія Гамалії. Після сварки з Дорошенком він повернувся на Лівий берег, виблагав прощення у царя і почав накопичувати нові статки. Для такої амбітної людини не довелося довго шукати нагоди здобути владу. Після невдалого Кримського походу у супротивників гетьмана Самойловича, таких як Мазепа і Гамалія, виникла можливість усунути його від влади, подавши на нього скаргу і звинувативши у всіх невдачах. Це і було зроблено в Коломаку у 1687 році (Величко, 1991: 346-361), внаслідок чого Гамалію було призначено лубенським полковником. Гетьман Мазепа, розуміючи, що Григорій не буде покірним виконавцем і пам'ятаючи про його минулі дії, передбачав, що Гамалія може знову перейти на бік супротивників за слушною нагодою, до того ж, його симпатії до союзу з Кримом і Туреччиною та значний вплив на Лівобережжі викликали побоювання, тому у 1688 році (Лазаревський, 1896: 45) Мазепа замінив Гамалію на Леонтія Свічку, а Москва, підозрюючи Гамалію, наказала взяти його «під караул» (Оглобин, 1972: 22). За короткий період свого третього полковництва, Гамалія встиг видати універсал Мгарському монастирю на ґрунти у 1687 році, що підтверджує його правління (Універсали Івана Мазепи, 2006: 554).

Так закінчились полкові урядування Григорія Гамалії, що охарактеризувались постійною зміною сторін, хитрістю і політичними іграми з боку Гамалії. Проте це була не єдина посада, яку він посідав за своє життя, більше того – переважна частина його служби пройшла між полков-

ництвами на різноманітних посадах, про що теж варто згадати.

Про статус Гамалії після першого полковництва є суперечки. Певний час він сидів у в'язниці, а потім, слід гадати, його поставили на службу в інше місце, адже він втратив довіру. Заруба вказує його як лубенського полковника на початку 1668 року (Заруба, 2011: 97), а Віктор Горобець вважає, що в 1668–1669 роках він був гадяцьким полковником (Горобець, 2009: 121). На мою думку, вірогідніше перший варіант, але після звільнення із в'язниці Гамалія міг короткий час побути і гадяцьким полковником.

Після другого полковництва Гамалія розвивав політичну кар'єру на Правобережжі. За цей час Григорій досягнув піку своєї кар'єри: був паволоцьким полковником (1670–1673), наказним гетьманом (1670–1671, 1674), генеральним осавулом (1674). Він неодноразово брав участь в успішних і невдалих військових та дипломатичних операціях, віддано служив Дорошенку. Проте з часом між гетьманом і Гамалією відбувся конфлікт. Його причиною вважають звільнення Дорошенком у 1675 році запорізьких полонених для союзу з Сірком. Гамалія негативно оцінив цей крок і разом з братом Андрієм з Чигирини відразу направився до Самойловича (Смолій та ін., 2011: 576–577). На мою думку, цей крок був обумовлений комплексом факторів: як військовими невдачами, так і зменшенням впливу Григорія, а також вмінням Гамалії вибирати сторону переможців у конфліктах, як він це робив раніше. 6 січня 1676 року цар повідомляв, що Гамалія перейшов на його сторону, а його попередні провини були вибачені (Акти ЮЗР, Т. 12: 403). Але Самойлович не поспішав повертати Гамалію до влади і тримав його на дистанції в ранзі значкового військового товариша. Він поселився у Лохвиці і накопичував багатства, чекаючи свого часу.

Після свого третього полковництва Гамалія залишався під протекцією Мазепи, який надав йому статус «знатного військового товариша» і універсали на села, млини та інші маєтки (Хоружівка, Годаква (Універсали Івана Мазепи, 2006: 96–97), Коровинці (Кривошея, 2010: 260), Хрулі (Кривошея та ін., 2009: 77). Оселившись у Лохвиці, Гамалія продовжував скуповувати нові землі і запрошував московських селян переселятися до Хоружівки, обіцяючи їм звільнення від повинностей на 15 років (Борисенко, 1986: 53). Він прожив спокійне і розмірене життя до своєї смерті у 1702 році в Лохвиці, де був похований у церкві Різдва Богородиці (Заруба, 2011: 97).

Григорій Гамалія був одружений з Марією Василівною Гамалією, але їхній шлюб залишився бездітним. Таким чином, усі його статки та накопичені знання не було кому передати. Це, ймовірно, залишило відчуття незавершеності його життєвого шляху, оскільки ні його спадщина, ні його досвід не знайшли свого продовження в нащадках. А передавати дітям було що, адже Гамалія володів значними статками, серед яких були села Хоружівка, Годаква, Коровинці, Хрулі та численні млини; також доказом того, що його постать була добре відома навіть за його життя, є портрет (Ілюстрація 1).

На портреті Григорій Гамалія зображений у розкішному орнаментованому вбранні, з охайним виглядом та приємною зовнішністю – дороге задоволення для того часу. Так як Гамалія мав достойні статки, очевидно частину з них він направляв на благодійність, церква стала основним отримувачем його внесків, адже в той час більшість людей вважали за необхідне робити пожертви саме на церковні потреби. Про прижиттєву добродійність діяльність Гамалії мало що відомо. Відомо лише, що після його смерті його дружина, Марія Гамалія, вирішила передати частину його статків на благодійність: Святецька гребля в Лохвиці була подарована Мгарському Лубенському монастирю, частину маєтностей Марія заповіла Михайлівському Золотоверхому монастирю в Києві та Мгарському

Іл. 1. Портрет Григорія Гамалії кінця XVII століття, невідомий художник

Спасо-Преображенському монастирю у Лубнах. Ці дані містяться у заповіті Марії, датованому 1710 роком (Мицик, 2020: 603).

Григорій Гамалія був надзвичайно колоритною і впливовою особистістю свого часу. Його життя було насичене політичними інтригами, військовими кампаніями та глибокими особистими переживаннями. Походячи з шляхетного роду, він отримав належну освіту, що дозволило йому розпочати блискучу кар'єру в адміністративній та військовій сферах: його часто призначали дипломатом та військовим командиром, що свідчило як про його красномовність і вміння знайти контакт з людьми, так і військову звитягу. На посаді лубенського полковника він проявив себе як рішучий і талановитий військовий керівник, зокрема в боротьбі з Павлом Тетерею під час першої полковницької каденції, звитяжним але менш успішним він був і під час другої каденції в протистоянні Московії. Відомий своєю здатністю швидко адаптуватися до змінюваних політичних умов, Гамалія не тільки вправлявся утриматися на політичній арені, але і отримати довіру кожного нового гетьмана. Хоча його кар'єра не була без труднощів, будучи в більшій мірі пристосуванцем, йому не раз приходилось зраджувати друзів і союзників, жорстоко розправлятися

із противниками і змінювати сторони, що часто негативно впливало на долю Гетьманщини. По завершенню трьох полковницьких каденцій, Гамалія продовжував впливати на політичне життя, навіть коли його статус був обмежений. Протягом його останніх років в Лохвиці він не лише накопичував значні статки, але й активно займався розвитком нових поселень, забезпечуючи підтримку для поселення московських селян на своїх землях. Особисте життя Гамалії, зокрема його бездітність, додало трагічного відтінку до його успіхів. Відсутність спадкоємців означала, що великий статок і накопичені знання не мали можливості передатися наступним поколінням. Після його смерті, дружина Марія Гамалія проявила свою благодійність, передавши частину статків церковним установам, що підтверджує її вдячність і бажання зберегти пам'ять про чоловіка. Гамалія залишив по собі спадок, який відзначався не лише його військовими і політичними досягненнями, але і значною благодійною діяльністю, що була вірною традиціям його епохи. Загалом же постать Григорія Гамалії можна охарактеризувати як неоднозначну, оскільки вберігши владу і статки, він сприяв політичній нестабільності у Гетьманщині і ще більшому її поглиненню Московією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Санкт-Петербург: 1863–1892. Т. 5: 1659–1665 / [ред. Н. Костомаров]. 1867. VIII, 335 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Санкт-Петербург: 1863–1892. Т. 6: 1665–1668 / [ред. Н. Костомаров]. 1869, IV, 6. 279 с.
3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Санкт-Петербург: 1863–1892. Т. 9: 1668–1672 / [ред. Н. И. Костомаров]. 1877. 988 с.
4. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией. Санкт-Петербург: 1863–1892. Т. 8: 1668–1669, 1648–1657 / [ред. Н. И. Костомаров]. 1875. 400 с.
5. Бантиш-Каменський Д.М. Источники Малороссийской истории : [в 2 ч.] / собр. Д. Н. Бантышем-Каменским и изд. О. Бодянским. Москва: В Унив. Тип., 1858–1859. Ч. 1 : 1649–1687. 1858. IV, 339 с.
6. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ: Наукова думка, 1986. 262 с.
7. Величко Самійло. Літопис. Т. 2. / пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1991. 642 с.
8. Газін В. В. Гетьман Павло Тетеря: Соціально-політичний портрет / Наук. ред. В. Степанков. Міністерство світи і науки України; Кам'янець-Подільський державний університет; Науково-дослідний інститут козацтва. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. 196 с.
9. Горобець В. М. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України : [монографія] / Віктор Горобець; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. 270 с.
10. Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки. Дніпропетровськ: Ліра, 2011. 931 с.
11. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: «Стилос», 2010. 792 с.
12. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 452 с.
13. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ: «Стилос», 2009. 432 с.
14. Лазаревський О. М. Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII и XVIII вв. Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. Университетская Типография: зб. наук. пр. Київ. 1896. Книга 11, відділ 2. С. 34–203.

15. Мицик Ю. А. З документації Мгарського монастиря XVII–XVIII століть (Лубни, Лохвиця, Снітин). Київ: Український археографічний щорічник. Нова серія. Випуск 23–24 (2020). С. 587–609.
16. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Типография Т-ва Г. Л. Фронцкевича и К: монографія. Київ, 1908. Т. 1. 541 с.
17. Оглоблин О. Два портрети діячів Мазепинської доби. Нью-Йорк; Мюнхен: Український історик. 1972. 23 с.
18. Реєстр Війська Запорозького 1649 року/ Підгот. до друку О. В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
19. Смолій В. А., Степанков В. С. Петро Дорошенко: Політичний портрет / НАН України. Інститут історії України. Київ: Темпора, 2011. 632 с.
20. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упорядн.: І. Бутич, В. Ринсевич; Ред. кол.: П. Сохань (голова), Г. Боряк, В. Брехуненко, І. Бутич, Д. Бурім, І. Гирич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, О. Маврін, Ю. Мицик, О. Музичук, О. Романів, В. Смолій. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; Наукове Товариство імені Шевченка; Центральний державний історичний архів України. Ч. II. Київ; Львів: НТШ, 2006. 799 с.

REFERENCES

1. Bantysh-Kamenskyi D.M. (1858) Istochniki Malorossijskoj istorii [Sources of Malorussian history] [v 2 ch.] / zibr. D. M. Bantyshe- Kamenskym i vyd. O. Bodyanskym. Moskva: v Universytetskii Tipografii – [in 2 parts] / collected by D.N. Bantysh-Kamensky and edited by O. Bodiansky. D.N. Bantysh-Kamensky and ed. by O. Bodiansky. Moscow: University typography, 1. 339 p. [in Russian]
2. Borysenko V. Y. (1986) Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Livoberezhnoi Ukrainy v druhii polovyni XVII st. [Socio-economic development of the Left-Bank Ukraine in the second half of the XVII century] Kyiv: Naukova dumka. 262 p. [in Ukrainian]
3. Gazin V.V. (2007) Hetman Pavlo Teteria: Sotsialno-politychnyi portret [Hetman Pavlo Teteria: Social and Political Portrait] Nauk. red. V. Stepankov. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Kamianets-Podilskyi derzhavnyi universytet; Naukovo-doslidnyi instytut kozatstva. Kamianets-Podilskyi: Aksioma – Scientific editor V. Stepankov. Ministry of Education and Science of Ukraine; Kamianets-Podilskyi State University; Research Institute of the Cossacks. Kamianets-Podilskyi: Aksioma. 196 p. [in Ukrainian]
4. Horobets V. M. (2009) Vlada ta sotsium Hetmanatu. Doslidzhennia z politychnoi i sotsialnoi istorii rannomodernoi Ukrainy [Power and society of the Hetmanate. Studies in the political and social history of early modern Ukraine] [monohrafiia] / Viktor Horobets; NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy – [monograph] / Victor Gorobets; NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. 270 p. [in Ukrainian]
5. Kostomarov M. I. (editor) (1867) Akty, odnosyashiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskoi komissii [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archeographic Commission] Saint- Petersburg, 5. 335 p. [in Russian]
6. Kostomarov M. I. (editor) (1869) Akty, odnosyashiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskoi komissii [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archeographic Commission] Saint- Petersburg, 6. 279 p. [in Russian]
7. Kostomarov M. I. (editor) (1875) Akty, odnosyashiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskoi komissii [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archeographic Commission] Saint- Petersburg, 8. 400 p. [in Russian]
8. Kostomarov M. I. (editor) (1877) Akty, odnosyashiesya k istorii Yuzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Arheograficheskoi komissii [Acts relating to the history of Southern and Western Russia, collected and published by the Archeographic Commission] Saint- Petersburg, 9. 988 p. [in Russian]
9. Kryvosheia V. V. (2010) Kozatska starshyna Hetmanshchyny [Cossack officers of the Hetmanate] Entsyklopediia – Encyclopedia. Kyiv: Stylos. 792 p. [in Ukrainian]
10. Kryvosheia V.V. (2008) Kozatska elita Hetmanshchyny [Cossack elite of the Hetmanate] Kyiv: IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Kyiv: I.F. Kuras Institute of Pedagogical and Educational Sciences of the National Academy of Sciences of Ukraine. 452 p. [in Ukrainian]
11. Kryvosheia V.V. et al. (2009) Neuriadova starshyna Hetmanshchyny [Non-governmental officers of the Hetmanate] Kyiv: Stylos. 432 p. [in Ukrainian]
12. Lazarevskiy O.M. (1896) Istoricheskie ocherki Poltavskoj Lubenshiny XVII i XVIII vv. [Historical sketches of Poltava Lubenshchyna of the XVII and XVIII centuries] Chteniia v istoricheskom obshestve Nestora Letopisca Unyversytetskaia Tipografyia: zb. nauk. pr. – Readings at the Historical Society of Nestor the Chronicler. University Printing House: coll. of science papers, 11, 2. p. 34–203. [in Russian]
13. Modzalevskiy V. L. (1908) Malorossijskij rodoslovnik [The Little Russian Genealogist] Tipografyia T-va H. L. Frontskevycha y Kyiv: monohrafiia. – Typography of the society of H. L. Frontskevich and Kyiv: monograph, 1. 541 p. [in Russian]
14. Mytsyk Y. A. (2020) Z dokumentatsii Mharskoho monastyria XVII–XVIII stolit (Lubny, Lokhvytsia, Snityn) [From the documentation of the Mhar monastery of the seventeenth and eighteenth centuries (Lubny, Lokhvytsia, Snityn)] Kyiv: Ukrainskiyi arkheografichniy shchorichnyk. Nova seriia – Kyiv: Ukrainian archaeological yearbook. New series, 22–23. p. 587–609 [in Ukrainian]

-
15. Ohloblyn O. (1972) Dva portrety diiachiv Mazepynskoi doby [Two portraits of figures of the Mazepa era] Niu-York;Miunkhen: Ukrainskyi istoryk – New York; Munich: Ukrainian Historian. 23 p. [in Ukrainian]
 16. Smoliiy V. A. et al. (2011) Petro Doroshenko: Politychnyi portret [Petro Doroshenko: Political portrait] NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy – NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Tempora. 632 p. [in Ukrainian]
 17. Sokhan P. (editor-in-chief) (2006) Universaly Ivana Mazepy (1687–1709) [Universals of Ivan Mazepa (1687–1709)] NAN Ukrainy. Instytut ukrainskoi arkhieohrafi ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho; Naukove Товариство імені Шевченка; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy – National Academy of Sciences of Ukraine. M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeology and Source Studies; Shevchenko Scientific Society; Central State Historical Archives of Ukraine. Kyiv; Lviv, 799 p. [in Ukrainian]
 18. Todiychuk O. V. (chief compiler) (1995) Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 roku [Register of the Zaporozhian Army of 1649] Kyiv: Naukova Dumka. 592 p. [in Ukrainian]
 19. Velychko S. (1991) Litopys [Chronicle] pereklad z knyzhnoi ukrainskoi movy, koment. V. O. Shevchuka; Vidp. red. O. V. Myshanych – translation from the book Ukrainian, comment. V.O. Shevchuk; Edited by O.V. Myshanych. Kyiv: Dni-pro, 2. 642 p. [in Ukrainian]
 20. Zaruba V. M. (2011) Kozatska starshyna hetmanskoï Ukrainy (1648-1782): personalnyi sklad ta rodynni zviazky [Cossack officers of Hetman's Ukraine (1648–1782): personal composition and family ties] Dnipropetrovs'k: Lyra. 931 p. [in Ukrainian]

Антон БАЧЕНКО,
orcid.org/0009-0005-1777-1703
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(Київ, Україна) bachenko@i.ua

ПОДІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932–33 РР. В УКРАЇНІ У КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ ПРОТОКОЛІВ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(Б)У

У статті досліджено політику хлібозаготівель в Україні у 1931–1933 роках – штучного образу, який формувався на сторінках протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У. Автор аналізує протоколи засідань Політбюро, які відображають внутрішні дискусії та ухвалення рішень, спрямованих на забезпечення максимальної мобілізації зерна для потреб держави. Виявлено, що надмірні плани хлібозаготівель, встановлені керівництвом, не враховували реальних можливостей сільського господарства, що призвело до поглиблення кризи у сільській місцевості та спричинило масовий голод.

Автор детально розглядає процес ухвалення рішень на найвищому партійному рівні, який був спрямований на досягнення непомірних планів збору зерна, незважаючи на реальні умови та можливості селянства. Політбюро ЦК КП(б)У, намагаючись забезпечити планові показники, ігнорувало сигнали про голод та зuboжіння населення, що надходили з сільських районів. Прийняття жорстких заходів щодо виконання планів, включаючи конфіскацію зерна, репресії проти «куркулів» та інших «ворогів народу», стало причиною поглиблення кризи.

Стаття також висвітлює боротьбу комуністичної партії проти куркулів, яка стала однією з головних складових репресивної політики радянської влади. Ця боротьба включала масові арешти, депортації та розкуркулення, що значно підірвало основу сільського господарства і сприяло поширенню голоду.

Окреслені основні статистичні показники, що стосуються голодомору, сільського господарства та демографічних змін. Автор використовує архівні дані, які демонструють масштаби катастрофи: зменшення населення, падіння виробництва сільськогосподарської продукції та інші соціально-економічні наслідки політики хлібозаготівель. Ці дані підтверджують, що незважаючи на попередження та відомості про реальний стан справ, радянське керівництво продовжувало політику, що призвела до масової загибелі людей.

Висновки статті підкреслюють, що політика хлібозаготівель у зазначений період була визначальним чинником, що призвів до трагедії Голодомору. Автор наголошує, що ця політика є важливим аспектом для розуміння репресивної економічної стратегії радянської влади. Вивчення протоколів засідань Політбюро дозволяє глибше зрозуміти механізми прийняття рішень, які мали катастрофічні наслідки для українського селянства.

Стаття також звертає увагу на необхідність подальших досліджень, щоб повніше висвітлити вплив репресивної політики на соціально-економічний розвиток України в радянський період.

Ключові слова: голодомор, куркулі, хлібозаготівлі, колективізація, селяни.

Anton BACHENKO,
orcid.org/0009-0005-1777-1703
PhD student at the Department of World History and Archeology
Ukrainian State Dragomanov University
(Kyiv, Ukraine) bachenko@i.ua

UNDER THE HOLODOMOR OF 1932–33 IN UKRAINE AT THE FALSE MIRROR OF THE PROTOCOLS OF THE POLITBURO OF THE KP(B)U

The article examines the policy of grain procurement in Ukraine in 1931–1933 – an artificial image that was formed on the pages of the minutes of the meetings of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U. The author analyzes the minutes of Politburo meetings, which reflect internal discussions and decision-making aimed at ensuring the maximum mobilization of grain for the needs of the state. It was found that the excessive grain procurement plans established by the leadership did not take into account the real possibilities of agriculture, which led to the deepening of the crisis in the countryside and caused mass hunger.

The author examines in detail the decision-making process at the highest party level, which was aimed at achieving excessive grain collection plans, despite the real conditions and capabilities of the peasantry. The Politburo of the Central Committee of the CP(b)U, trying to ensure the planned indicators, ignored the signals about hunger and impoverishment of the population coming from rural areas. The adoption of tough measures to implement the plans, including the confiscation of grain, repression against the «Kurkuls» and other «enemies of the people», became the reason for the deepening of the crisis.

The article also highlights the struggle of the Communist Party against the kurkuls, which became one of the main components of the repressive policy of the Soviet government. This struggle included mass arrests, deportations, and dispossession, which greatly undermined the basis of agriculture and contributed to the spread of famine.

The main statistical indicators related to famine, agriculture and demographic changes are outlined. The author uses archival data that demonstrate the scale of the disaster: population decline, decline in agricultural production, and other socio-economic consequences of the grain procurement policy. These data confirm that despite warnings and information about the real state of affairs, the Soviet leadership continued the policy that led to the mass death of people.

The conclusions of the article emphasize that the policy of grain procurement in the specified period was a determining factor that led to the tragedy of the Holodomor. The author emphasizes that this policy is an important aspect for understanding the repressive economic strategy of the Soviet government. Studying the minutes of Politburo meetings allows for a deeper understanding of decision-making mechanisms that had catastrophic consequences for the Ukrainian peasantry.

The article also draws attention to the need for further research to more fully illuminate the impact of repressive policies on the socio-economic development of Ukraine during the Soviet period.

Key words: *famine, kurkuls, grain production, collectivization, villagers.*

Постановка проблеми. Події Голодомору 1932–33 років в Україні залишаються однією з найтрагічніших і найсуперечливіших сторінок в історії країни. Незважаючи на численні дослідження, питання про те, як саме ці події відображені у протоколах Політбюро ЦК КП(б)У, залишається мало вивченим і потребує глибокого аналізу. Протоколи Політбюро, будучи офіційними документами радянської епохи, часто містять спотворені або перекручені відомості, що відображають виключно точку зору партійного керівництва.

Основна проблема, яку ми розглядаємо в цій статті, полягає в тому, як саме ці офіційні документи вплинули на сприйняття та інтерпретацію подій Голодомору, а також яким чином політична еліта Радянського Союзу використовувала ці протоколи для формування громадської думки та історичної пам'яті.

Документи Політбюро часто мають на меті виправдати дії керівництва, зменшити або замовчати масштаби трагедії, та перенести відповідальність на зовнішні або внутрішні «ворожі елементи». Таким чином, виникає необхідність критичного аналізу цих протоколів, порівняння їх з іншими джерелами інформації, включаючи свідчення очевидців, архівні матеріали та міжнародні звіти.

Аналіз досліджень. Організація Голодомору 1932–1933 років була об'єктом досліджень численних істориків, соціологів, психологів, юристів та науковців інших спеціальностей. Одним із перших, хто розглянув цю проблему в сучасній українській історіографії, став С. Кульчицький у своїй монографії «Ціна великого перелому» (Кульчицький, 1991:432). Подальший розвиток цієї теми прослідковується в роботах В. Марочка (Марочко, 2007:64), О. Веселової (Веселова, 2012:188-194). В праці В. Васильєва та Л. Віола «Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 березень 1930 рр.)» детально аналізу-

ється процес примусової колективізації в Україні та реакцію селянства на цю політику. У статті використані архівні матеріали, які висвітлюють масштаби опору та жорстокість репресій (Васильєв, 1997:536). В доробку В. Верстюк, В. Тилищака та І. Юхновського «Голодомор. Геноцид українського народу, 1932–1933» акцентується увага на тому що Голодомор був не лише трагічним епізодом в історії України, а й цілеспрямованою політикою геноциду, спрямованою на знищення української нації як окремої етнічної групи (Верстюк, 2008:25). В дослідженні М. Івницького на тему: «Репресивна політика радянської влади в сільській місцевості (1928–1933 рр.)» продемонстровано що репресивна політика радянської влади у 1928–1933 роках мала руйнівні наслідки для українського села, призвівши до глибокої кризи у сільському господарстві та масових людських втрат (Івницький, 2000:350).

Мета статті полягає у висвітленні події голодомору 1932–33 рр. в призмі протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У.

Виклад основного матеріалу. Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків України (ЦК КП(б)У) був ключовим органом управління Комуністичної партії України в період радянської влади. Заснований у 1918 році, ЦК КП(б)У став головним інструментом впровадження політики Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) на території України. Його діяльність охоплювала різні аспекти політичного, економічного, соціального та культурного життя республіки.

Однією з основних функцій ЦК КП(б)У було забезпечення виконання рішень КПРС та впровадження їх в українську реальність. ЦК КП(б)У здійснював контроль над усіма аспектами державного управління, зокрема через призначення керівників республіканських і місцевих органів влади. Він також координував діяльність радянських і партійних органів, спрямовуючи їх

на виконання завдань, поставлених центральним керівництвом КПРС (Лозицький, 2005:8).

ЦК КП(б)У активно боровся з будь-якими проявами націоналізму та сепаратизму. Зокрема, в 1920-х роках він вів боротьбу проти українського націонал-комунізму, вбачаючи в ньому загрозу єдності радянської держави. Під час Голодомору 1932–1933 років ЦК КП(б)У був залучений до проведення хлібозаготівельних кампаній, що мали катастрофічні наслідки для українського села (Кульчицький, 1996:136). Важливим аспектом діяльності ЦК КП(б)У було управління економікою республіки. Він здійснював централізоване планування та контроль за виконанням господарських планів, впроваджуючи індустріалізацію та колективізацію.

ЦК КП(б)У проводив активну роботу у сфері культури та освіти. Важливим завданням було формування «нової радянської людини» (Геллер, 1994:32), що відповідала б ідеалам комуністичної моралі та культури. Партія контролювала видавничу справу, театр, кіно, літературу та мистецтво, спрямовуючи їх на пропаганду радянських цінностей.

Діяльність ЦК КП(б)У не була вільною від репресій та політичного терору. У 1930-х роках ЦК приймало участь у масових репресіях, спрямованих проти так званих «ворогів народу» (Бабич, Патока, 2007:67). Ці репресії зачепили багатьох українських інтелектуалів, партійних діячів та звичайних громадян.

Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) відіграв ключову роль у роки Голодомору 1932–1933 років, виконуючи політику, продиктовану Кремлем. Голодомор, який забрав мільйони життів українців, став результатом цілеспрямованих дій радянської влади, спрямованих на примусове вилучення зерна та інших продуктів харчування у селян.

Основні дії ЦК КП(б)У в цей період були спрямовані на реалізацію директив Москви щодо хлібозаготівель. Виконуючи планові завдання, ЦК КП(б)У організовував репресивні заходи проти селян, які не могли виконати нереальні вимоги по здачі зерна. Впроваджувались каральні акції, конфіскація продовольства, а також введення «чорних дошок» (Лео Курег, 1982:45) – списків колгоспів, сіл і районів, які оголошувалися саботажниками і зазнавали найсуворіших репресій, включаючи блокаду, арешти, розстріли і депортації.

ЦК КП(б)У також активно сприяв поширенню пропаганди, яка звинувачувала українське селянство у саботажі та антирадянській діяльності.

Пропагандистська машина працювала на повну потужність, щоб виправдати жорсткі заходи та підвищити дисципліну серед партійних кадрів та населення. Ставши виконавцем політики геноциду, ЦК КП(б)У не тільки координував каральні заходи, але й заохочував доносництво та активну участь місцевих партійних і радянських органів у репресіях.

Значні події та заходи, здійснені ЦК КП(б)У в роки Голодомору, включають:

1. Серпень 1932 року – Постанова про введення натуральних штрафів за невиконання планів хлібозаготівель, що дозволяло вилучати у селян не тільки зерно, але й інші продукти харчування, худобу та майно.

2. Листопад 1932 року – Введення системи «чорних дошок», що призводило до повної ізоляції і блокади населених пунктів, які не виконували плани хлібозаготівель. Ці села відрізали від постачання, що фактично прирікало їх населення на голодну смерть.

3. Грудень 1932 року – Постанова про пасові перевірки і конфіскацію колгоспного майна та зерна. Це була відповідь на зростаючий опір серед селян, які намагалися приховати залишки їжі для виживання.

4. Січень 1933 року – Телеграма Йосипа Сталіна до ЦК КП(б)У, яка вимагала посилити репресії та припинити будь-які спроби українців залишити територію республіки у пошуках їжі.

5. Весна 1933 року – Масові обшуки та конфіскація залишків продовольства у селян. Репресивні заходи набували особливої жорстокості, оскільки центральне керівництво вимагало виконання нереальних планів хлібозаготівель за будь-яку ціну.

Таким чином, діяльність ЦК КП(б)У в роки Голодомору характеризується жорстоким виконанням політики радянського керівництва, що призвело до катастрофічних наслідків для українського народу. Політика ЦК КП(б)У, була спрямована на колективізацію та примусове вилучення зерна, стала однією з головних причин голоду, який забрав життя мільйонів українців.

Для глибшого розуміння особливостей діяльності даного радянського органу влади в статті розглядаються найбільш інформативні фрагменти протоколів засідань, які деталізують увесь горизонт плану даної організації.

На прикладі інформаційного фрагменту присвяченого подіям голодомору, які відбулися в Хмельницькій області можемо прослідкувати ставлення партійного керівництва компартії України до роботи регіональної влади в питанні замож-

ного селянства. Так, в Старокостянтинівському районі відзначалася незадовільна робота керівництва хлібозаготівлями, яке недостатньо мобілізувало маси та створило неналежний рівень тиску на «куркуля». В якості конкретних кроків з боку комуністичної влади голові райвиконкому було оголошено догану за опортуністське ставлення до хлібозаготівель та за надсилання сільрадам розпоряджень про встановлення «твердих завдань куркульським господарствам» на основі відсоткового вилучення з валового збору, що призвело до залишення у куркулів значних запасів хліба (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Справа 235:6). Як бачимо з даного протоколу причиною адміністративного покарання районного керівництва були недостатньо жорсткі заходи по відношенню до так званих «куркулів», низькі об'єми вилучення запасів хліба, які перебували у розпорядженні селян, прослідковуються звинувачення у лояльності до заможного селянства.

В додатку до Протоколу №61 п. 10 від 8.10.32 р., який був присвячений роботі промислової кооперації зазначалося, що кустарно-промислова кооперація за останні роки зазнала чималого зростання, випустивши продукції в 1928–1929 рр. на 303 млн. крб., а вже в 1931 р. на 810 млн. крб. Проте, в той самий час, було констатовано, що рівень розвитку кустарної промисловості в «жодній мірі не задовільняє потреб широких мас трудящих», а завдання із постачання напівфабрикатів і окремих деталей виконуються в недостатній кількості. Однією із основних причин подібних показників називалася незадовільна організація роботи в кустарних підприємствах. З огляду на даний фрагмент протоколу можна дійти висновків, що плани комуністичної партії по виробництву продукції значно розбігалися із реаліями тогочасного українського виробничого сектора, який в значній мірі залишався на рівні кустарного виробництва, яке мало обмежені ресурси, слабкий управлінський апарат, застарілі засоби виробництва та не могло відповідати фантазмагоричним вимогам партійної верхівки. Незважаючи на зростання обсягів виробництва в майже 3 рази комуністична партія все рівно вважала це недостатнім темпом (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Справа 235:10).

Ситуація із невиконанням планів поставлених партією прослідковувалася не лише у секторі хлібозаготівель. В 1932 році фіксувалася незадовільне виконання плану заготівлі насіння трав та городи. Боротися з цим явищем партійні керівники намагалися встановленням чітких термінів виконання та призначенням відповідальних осіб. Водночас одним із пріоритетних методів

боротьби визначали заборону «на місцях» створювати резервні та страхові фонди до повного плану виконання заготівлі (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 235:22). Отже, захмарні норми збору ресурсів мали місце у всьому сільському господарстві України. Рішення про заборону створення запасів, безперечно, було одним із чинників голоду в сільській місцевості, залишаючи селянство в повній ізоляції, в специфічному статусі боржника перед державою в поєднанні із відсутністю запасних ресурсів.

У рибозаготівельній галузі України справи були ненабагато краще. В 1932 незважаючи на наявність робочої сили в рибній промисловості, наявність знарядь лову – приріст рибної продукції за 1932 рік в порівнянні з 1931 роком був недостатнім, зменшившись на 188,7 тис. центнерів риби. Провина була покладена на рибогосподарські організації Рибтресту та колгоспно-ловецьку систему, які на думку керівництва партії не зуміли «по більшовицькому перебудувати свою роботу» та «очиститися від ворожо-куркульських елементів» (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 235:30). Як бачимо, керівництво вбачало саботаж, як одну із основних причин невиконання показників, шукаючи тих самих куркулів та звинувачуючи очільників рибозаготівельних компаній в недостатній роботі по їх виявленню, водночас не надаючи жодних критеріїв по ідентифікації даної категорії осіб. З огляду на відсутність чітких ознак, куркулем могли назвати будь-якого працівника, спираючись лише на припущення керівника.

Для прикладу, в Володарському районі в 1932 році місячне завдання станом на 20 січня виконано лише на 5,6%, або з запланованих 35742 центнерів було зібрано лише 1951 центнер. Серед колгоспів виконано – 87% плану, одноосібними господарствами – 51%, «куркульсько-заможна верхівка села» – 53% (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 235:64). З огляду на дані показники, статистика свідчить про ефективну роботу колективних господарств та в черговий раз була не на боці індивідуальних сільських господарств. Дана статистика використовувалася очільниками Політбюро в їх роботі по дискредитації індивідуальної форми господарювання, не зважаючи на те що і колгоспи не виконали завищенні державні норми.

Не втішна ситуація мала місце і в суміжних галузях, які напряму впливали на сільське господарство України. Незадовільною роботою відзначився Головдорупр в векторі підготовки до будівництва доріг в 1932 році. Станом на 25 березня було завезено на будівельні об'єкти лише 11% необхід-

ного каміння для будівництва автомобільних трас. Як свідчать Протоколи засідань Політбюро техніка була в незадовільному стані, з 195 одиниць автотранспорту лише 81 були в робочому стані, з гусеничних тракторів діяло лише 14 одиниць, з 33 каменедрилок в робочому стані було лише 7 (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:69).

В галузі збору бавовни прослідковувалася подібна до інших галузей сільського господарства України ситуація. В останньому кварталі 1932 року було зібрано лише 16% від плану. До основних причин зриву плану було віднесено – урівняльне розподілення в колгоспах хлібу та товарів, які були призначені для стимулювання бавовнозбирачів (Протоколи, Фонд 1, Опис 6 Спр. 237:168). З огляду на позицію Політбюро саме керівники колгоспів були причиною незадовільного збору агропродукції, адже використали не за призначенням ресурс призначений для мотивування працівників, проте реальну картину складно перевірити і подібні звинувачення не підтверджуються фактажем.

В протоколах засідань фіксується лише поодинокі посилення на факти і форми «розмивання коштів». В листопаді 1932 р. Політбюро фіксувало факти викривлення директив партії в питаннях розподілення доходів колгоспів. Зауважуючи, що на практиці розподілення натуральних доходів розмивається шляхом створення різних фондів та переливання до них доходів колгоспів, серед яких фонди службового апарату МТС, фонду непрацевдатних. Фонди переймали на себе значну частку ресурсів колгоспів залишаючи мізер для розподілення за трудові колгоспникам, що в свою чергу знижувало рівень мотивації в рядових працівників колгоспу (Протоколи, Фонд 1, Опис 6: 172). Зважаючи на дані рядки, складається враження щодо зловживання службовою посадою керівництвом колгоспів, які на думку Політбюро організували фіктивні структури і спрямовували значну частку фінансів в дані утворення. Безперечно, якщо подібні маніпуляції мали місце в реальності то подібні діяння мали підпадати під санкції передбачені статтями кримінального кодексу.

Водночас Політбюро ЦК фіксувало незадовільний стан у векторі товарообороту, який стрімко падав. Так, в першу декаду листопада – 222,7 млн. рублів, в третю декаду листопада лише 135 млн. рублів. Причину вбачали в тому що Директива ЦК про припинення завоза товарів в райони та села де недостатньо виконувалися плани хлібозаготівлі була прийнята обласними організаціями, як повне припинення продажу

товарів по всім територіям області і району (Протоколи Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:141).

Станом на 4 квартал 1932 року не були виконані плани по заготівлі м'яса. Серед колгоспних господарств було виконано лише 35,2%, серед одноосібних господарств – 16,4%. Найбільше відставали Чернігівська, Київська, Вінницька області (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:86).

Фіксувався поганий стан техніки колгоспів. Станом на кінець 1932 р. трактори які відносилися до Трактороцентру з 22815 тракторів не працювало 4500, з тракторів Зернотресту з 3335 тракторів не працювало 913. З огляду на це було вирішено провести ремонт техніки протягом зими 1932–33 рр. та визначено кінцеві дати закінчення ремонту – до 10–25 березня 1933 р. (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:120).

Станом на кінець 4 кварталу 1932 року виконання експортного плану вважалося також незадовільним – 43,9% від плану (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:14).

Переробка та заготівля пеньки та льону також була нижче норм компартії. Станом на 20 грудня 1932 р. план заготівлі пеньки було виконано лише на 13,3%, заготівля льону на 24% (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:207).

15 листопада 1932 р. радянська влада ухвалює рішення «Про паспортну систему та розвантаження міст від зайвих елементів» завданням якого було так зване «розвантаження міста від людей не пов'язаних з виробництвом і установами а також кримінальних, антигромадських й куркульських елементів» (Зміни паспортної системи, № 6: 104–105). З набуттям сили даним рішенням селяни втрачали можливість лишити місце свого постійного проживання, що в поєднанні із заборонами на формування страхових фондів ресурсів та з вивозом із села ресурсів створювала для селян критичну ситуацію.

Протягом 1 кварталу 1932 року скоротилися хлібні фонди України, з 272.699 до 250.199 тон. На думку партійного керівництва причиною стрімкого падіння вважали «мертві душі» та фіктивні утриманців, з якими слід було боротися шляхом встановлення сильнішої відповідальності керівників кооперативних та регулюючих організацій за перевитрати ресурсів. В додаток до цього у зв'язку із зменшенням фонду на 22500 тон, було вирішено зменшити загально-квартальний фонд хлібопостачання змінивши норми видачі хліба: для Списку 1 – з 400 грам до 300 грам, Список 2–800 грам до 700, Список 3 – з 600 до 500 грам (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:18). Таким чином, у відповідь на скорочення запасів хлібу,

були скорочені і норми забезпечення хлібом на 12–25%, відповідно до категорії.

Водночас, згідно Протоколу засідання комісії з питань практичних заходів з обслуговування трудящих на першотравневі святкування було затверджено обов'язати Наркомпостач виділити 50 тон копченостей, з яких Донбасу – 25 тон, Харкову – 15 тон, Дніпропетровську – 10 тон для обслуговування першотравневих свят (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:29). По кондитерським виробам було підготовлено 75 тон борошна для Харкова та 35 тон для Дніпропетровська на виробництво різних видів кондитерських виробів. Також для Харкова було вирішено відпустити 100 000 ведер фруктових мінеральних вод. Для Харкова було підготовлено 300 тон овочів та 400 тон для Донбасу (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:30). На тлі зриву заготівель хлібу, скорочень фондів утримання селян продуктами харчування в великих містах України знаходилися кошти і ресурси для організації державних свят.

Проте, мали місце і позитивні кроки в векторі боротьби із наростаючим браком харчових ресурсів в сільській місцевості. Рішенням від 24 травня 1932 року було затверджено організацію постачання харчів сільським вчителям, які «через специфіку своєї праці не мали часу займатися власним господарством та забезпечити себе харчами». Планувалося, що саме колгоспи мали взяти на себе організацію громадського харчування вчителів свого села. Було вирішено, що Укрколгоспцентр надішле телеграфну директиву усім організаціям на місцях. Наркомпостачанню було наказано виділити 15 вагонів риби та 30 тис. банок рибних консервів вчителям України. Було виділено 62 тис пудів хліба: вчителям Харківської області – 13 тис. пудів, Київської – 16 тис. пудів, Дніпропетровської – 9 тис. пудів, Одеської – 9 тис. пудів, Вінницької – 13 тис. пудів (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:95-96). Окрім того, було надано допомогу районам які перебували у найтяжчому стані: Дніпропетровській області – 11400 банок консервів, Одеській області – 11400 банок, Київській області – 29 400 банок, Вінницькій області – 18 200 банок, Харківській – 18299 банок (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:96-97). Для дитячого харчування було вирішено виділити з державних запасів додатково: в Дніпропетровській області 9,1 тон. крупи та 9.1 тону кондитерських виробів, в Одеській області еквівалентно до показників Дніпропетровської, Вінницької області 7,5 тон круп та 7,5 тон кондитерських

виробів, в Харківській області еквівалентно до Вінницької області (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:97).

В протоколі №75 засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 19 червня 1932 року в пункті 4 було визнано за потрібне донести до регіональних осередків влади спеціальні вказівки від ЦК про методи реалізації позики на селі, зокрема в районах, що перебувають в важкому стані. Пунктом 5 вважалося за потрібне організувати в Україні республіканські комунальні банки. Було передбачено створення умов для організації та нормального функціонування філіалів банків та налагодженню роботи із надання довгострокових кредитів на місцях. (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:104). Таким чином, партійні діячі в своїй візуалізації майбутнього виходу із кризи в аграрному секторі бачили одним із інструментів – кредитування селян, шляхом створення мережі банківських установ по всій території України. Пунктом 11 було передбачено відпустити для організації громадського харчування колгоспників в районах, що найбільш потребували допомоги продовольчу позику розміром – 110 тис. пудів в Київській області, 100 тис. пудів з Вінницької області, 80 тис. пудів в Вінницькій області, 90 тис. тон в Одеській області, 90 тис. тон та 30 тис. тон. в Дніпропетровській області (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:106).

Робилися кроки із оптимізації збору врожаю шляхом перенаправлення техніки в критичні райони. Так, в 1932 році відповідно до рішення Політбюро було перекинуто 300 тракторів з МТС в «райони що відстають» – в Одеській області – 50 одиниць техніки, в Дніпропетровській області – 60 одиниць техніки, в Харківській області – 40 одиниць техніки, в Київській області – 80 одиниць техніки, в Вінницькій області – 70 одиниць техніки (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:106).

Плани заготівель корегувалися, згідно затвердженого 27 червня 1932 року рішення Політбюро ЦК КП(б)У було вирішено зменшити обов'язання по здачі плодоовочів на 50%. Деякі колгоспи та радгоспи взагалі звільнялися від заготівлі та отримували можливість перенаправити наявні заготовані ресурси під реалізацію через власні магазини для населення, або на продаж фабрикам, їдальням на власний розсуд (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 236:147).

Відповідно до Протоколу №82, який містив міри по боротьбі із спекуляцією хліба, було вирішено, що колгоспна торгівля дозволялася тільки починаючи з 15 січня 1933 року, після повного виконання хлібозаготівлі. Це означало, що до цієї дати

заборонявся продаж хлібу на базарах, в сільських магазинах. На думку авторів даного розпорядження подібні заходи мали «полегшити боротьбу з розтратою колгоспного хліба одноособовими господарствами». Окрім того автори рішення вважали, що дозвіл на торгівлю на базарі «було б потаканням куркулю та спекулянту і зривом роботи по заготівлі» (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 237:14). В якості боротьби з торгівлею на базарах було передбачено проти торгівців застосувати санкції передбачені адмін. кодексом. Паралельно мали бути покарані голови колгоспів, на території базарів яких відбувалася торгівля.

Керівництво компартії України визнавало, що посівна компанія 1932 року відбувалася незадовільно, особливо відзначали Київську, Вінницьку та Харківську області, в яких було засіяно лише 988 тис. гектарів у порівнянні із плановими 5053 тис. гектарів. Одним із заходів по стимулюванню робітників було прийнято підняття розцінки в трудовнях на польові роботи (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 237:78). З даного приводу було вирішено визнати розцінки такими що не відповідають дійсній участі колгоспників у виробництві та недостатньо стимулюють підвищення продуктивності праці. Було збільшено розцінки в трудовнях трактористів на польових роботах на 75%, а орачів, сівальщиків, стернових, погоничів на 50% в порівнянні із попередніми розцінками (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 237:79).

На окремому рахунку перебували керівні кадри районів. Так, відповідно до рішення Політбюро ЦК КП(б)У від 1 листопада 1932 року перебувало на централізованому спеціальному постачанні 23900 осіб (серед них 10400 основних та 13 500 членів їх сімей). Було вирішено виділити на 4 квартали 1932 року 700 тис. рублів на закупівлю дефіцитних промтоварів покращеного асортименту для продажу райактиву (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 237:155). Даний інформаційний фрагмент демонструє відсутність справедливості у підході партійного апарату при розподіленні продуктів.

Відповідно до Інструкції по організації хлібозаготівель в секторі одноосібників від 11 листопада 1932 р. було окреслено каральні заходи по відношенню до індивідуальних сільгосп працівників. Було передбачено до одноосібників, які мали виконати план, проте «ухилилися від виконання завдання» по хлібозаготівлі застосувати спеціальні заходи – конфіскацію хлібу відповідно до договорів контрактації. До одноосібників відносно яких встановлені факти продажу хлібу

по спекулятивним цінам мав бути застосований штраф в розмірі ринкової вартості незданого хлібу (Протоколи Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:53).

В Протоколі № 93 РНК та ЦК постановили, по причині зриву хлібозаготівлі та «злісного саботажу», організованого куркульськими та контрреволюційним елементами – занести на «чорну дошку» села: с. Вербівка, Павлоградського району, с. Гаврилівка, Межівського району – Дніпропетровської області, с. Лютенки, Гадяцького району, с. Камінні потоки, Кременчугського району – Харківської області, с. Святотроїцьке, Троїцького району та село Піски, Баштанського району – Одеської області. Було прийнято наступні заходи: 1. Заборона завоза продтоварів в села, повне припинення кооперативної та державної торгівлі в селах, вивоз наявних товарів з кооперативних та державних магазинів. Повне припинення кредитування населених пунктів (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:53). З огляду на даний інформаційний фрагмент прослідковується справжня блокада населених пунктів, які не виконували плани по заготівлі сільгосп продуктів – абсолютна паралізація торгівлі на невизначений строк та зупинка надання кредитів, по суті припинення торгівельних відносин із населеним пунктом, як із господарською одиницею.

Постановою Укрколгоспцентру було скореговано видачу хліба в закладах громадського харчування. В постанові зазначалося, що в той час як натуральні аванси на трудовні складали 200–400 грамів хліба, в закладах громадського харчування реалізовувалося 1 кілограм і більше хліба на 1 особу. Було вирішено припинити видачу хліба в закладах громадського харчування та перенаправити ресурси колгоспникам на видачу натурального авансу (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 237:13).

Керівниками Політбюро відмічалось вкрай незадовільне проведення осінньої оранки землі – зяблової оранки. Станом на 25 грудня 1932 року було виконано лише 38% від плану, в Одеській та Дніпропетровській області показники сягали 16,9%. Для вирішення даної проблеми було запропоновано перекидання 50–60% живої тяглової сили з кожного колгоспу та 100% тяглової сили одноосібних господарств. Направлялося також 100% тракторного парку для виконання поставлених завдань. Для стимулювання роботи було підвищено оплату трудовнів колгоспників, які були зайняті зябловою оранкою на 30–50% (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:30). Постановою Політбюро від 15 грудня 1932 року «Про понадпланові закупки хліба в колгоспах,

одноосібників» було вирішено на «добровільних началах» зібрати додаткові об'єми хліба. Були прийняті закупівельні ціни – за кожен 1 рубль проданих колгоспом або одноосібниками по державним закупівельним цінам продовольчих культур (пшениці, жита) надавалося право купити товари будь-якого асортименту на 3 рублі. На кожен 1 рубль проданих фуражних культур – товарів будь-якого асортименту на 1.5 рублі. Товари призначені для стимулювання робітників мали бути відвантажені в 3-денний строк на загальну суму 800 тис. рублів (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 238:119).

Фіксувалася незадовільний стан обліку та звітності в колгоспах, що на думку Політбюро було результатом недооцінки господарського значення даної справи. В той самий час низька якість обліку та звітності була результатом недостатньої кваліфікації кадрів зайнятих в галузі обліку. Для вирішення даної проблеми було забов'язано Наркомзем та ЦУНГО організувати протягом 1933 року короткотермінові курси для 20 000 бухгалтерів колгоспів по лінії Наркомзему та 15 000 бухгалтерів по лінії Союзоргобліку (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 281:12).

Відзначалася незадовільна робота в 4 квартали 1932 року вантажних перевезень залізницею України. В жовтні-листопаді – 87%, при наявності вагонного парку – 95–99%. Було вирішено в 3-денний строк перевірити роботу станцій на яких накопичилося найбільше завантажених вагонів з проведенням «енергійних заходів» для ліквідації простоїв. В 5-денний строк відрядити найбільш підготовлених робітників на найважливіші вузли для допомоги в роботі по ліквідації простоїв завантажених вагонів та ремонтним роботам (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 281:16). Для поліпшення матеріально-побутових умов студентства 25 січня 1933 року було запропоновано міськрадам виділити з фондів приміської смуги розташованої близько до учбових закладів ділянки землі, які б забезпечували розвиток господарства навчальних закладів Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська. Було вирішено виділити землі до 1 березня 1933 року. Водночас було доручено створити при всіх студентських їдальнях відкормочні пункти, свинарники, кролятники (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 281:62).

Крім того з метою покращення обідів в студентських їдальнях було забов'язано Наркомстач забезпечити безперебійний 100% відпуск фондів для студентського громадського харчування. Покладено на директорів трестів персональну відповідальність за використання фондів

за призначенням, а Облпостач було забов'язано встановити щомісячні звіти трестів щодо фактичного використання фондів громадського харчування студентства (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 281:64). У зв'язку з налагодженням вільного продажу хлібу в містах України, було вирішено зменшити план нормованого постачання хліба по Україні з січня 1933 року на 12050 тон в порівнянні з груднем 1932 р., затвердивши хлібопостачання в розмірі 83700 тон. Також було вирішено знімати з централізованого постачання хлібу усіх сільських мешканців, в місяцях де проводилася комерційна торгівля хлібом та де налагоджена колгоспна торгівля хлібом (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 338:12).

Ситуація з постачанням суперфосфату до колгоспів та МТС залізницею була незадовільною. Як зазначалося, суперфосфат звалювали в кювети, відвантажували під відкрите небо. Для вирішення даної проблеми було залучено працівників ГПУ для перевірки усіх залізничних станцій на яких відвантажувався суперфосфат. В разі виявлення недбалого зберігання добрива усіх причетних мали арештувати та розпочати кримінальне провадження по статті – псування державної власності (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 338:39). Під час перевірки 114 колгоспів Чернігівської області в 56 колгоспах переважна більшість коней «зношена», хворіє на свербіж, вошивість. Більшість з 114 колгоспів не запасли необхідні норми корму, а в 20 колгоспах корм був відсутній абсолютно (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 338:86). Дана інформація свідчить про систематичну недбалість у роботі керівництва колгоспів, так як незадовільний фізичний стан тягової сили формувався протягом тривалого часу, років. Відсутність продуктів харчування для тягової сили призводила до повного знищення даного активу колгоспу.

В 1933 році в цілях забезпечення на майбутнє колгоспів кваліфікованими кадрами з рядів колгоспників та колгоспниць було прийнято рішення організувати в 1934 році набір в 10 000 осіб в вищі навчальні заклади та технікуми України, з них не менше 25% в сільськогосподарські навчальні заклади. З числа набраних 10 000 осіб вирішено розподілити абітурієнтів по спеціальностям: агроном-зерновик, агроном-буряківник та зоотехнік. Після закінчення навчання випускники мали повернутися в свої колгоспи та відбути виробничу практику. Окрім того колгоспи за власний рахунок мали утримувати студентів, виплачуючи їм щомісячну стипендію у розмірі 30–40 рублів (Протоколи, Фонд 1, Опис 6, Спр. 338:142).

Таким чином на сторінках протоколів засідань Політбюро змальовувалась картина турботи за селянством та боротьби із причинами невиконання планів радянського керівництва. З огляду на частину із наведених в протоколах ситуацій може скластися хибне враження про адекватність комуністичної верхівки, інші моменти навпаки наштовхують читача на думку про відірваність від реальності очільників Політбюро. В будь якому випадку дані документи зображали потрібний компартії образ і не могли відобразити історичну правду. Дані інформаційні фрагменти наводяться з метою порівняння із свідченнями очевидців подій та усвідомлення рівня ілюзорності радянської офіційної документації.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження було проаналізовано діяльність Політбюро ЦК КП(б)У в 1932–33 рр. та зроблено наступні твердження:

Жорсткість політики хлібозаготівель: У 1931–1933 роках політика хлібозаготівель в Україні характеризувалася надмірною жорсткістю, що викликало значні проблеми на місцях. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалювало рішення, спрямовані на максимальне вилучення зерна у селян, часто без врахування реальних можливостей сільських господарств.

Вплив хлібозаготівель на селянське господарство: Економічна політика призвела до руйнування традиційного селянського господарства. Надмірні хлібозаготівлі, поєднані з репресивними захо-

дами проти селян, які не могли виконати завищені плани, спричинили масове знищення худоби та зниження продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Соціально-економічні наслідки: Політика хлібозаготівель призвела до значного погіршення соціально-економічного становища населення. Відсутність продовольства спричинила Голодомор 1932–1933 років, що привів до масових смертей та демографічних втрат.

Роль Політбюро ЦК КП(б)У: Аналіз засідань Політбюро ЦК КП(б)У демонструє, що ухвалення рішень щодо хлібозаготівель базувалося на політичних та ідеологічних мотиваціях, а не на реалістичних оцінках стану сільського господарства. Політбюро, під тиском центрального керівництва СРСР, продовжувало наполягати на виконанні нереалістичних планів.

Опір та репресії: Спроби селян протистояти надмірним хлібозаготівлям зустрічали жорстокі репресії з боку держави. Використання репресивних заходів, включаючи арешти, депортації та фізичне насилля, стало звичним засобом для забезпечення виконання планів хлібозаготівель.

В цілому, політика хлібозаготівель у 1931–1933 роках, яка прослідковується з протоколів засідань Політбюро ЦК КП(б)У, була ключовим чинником, що призвів до трагічних наслідків для українського селянства та став центральним елементом в історії репресивної економічної політики радянської влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому». – К.: Україна, 1991. – 432 с.
2. Марочко В. Голодомор 1932–33 рр. – Київ, 2007. – 64 с.
3. Веселова О. Голодомори 1930-х і 1940-х рр. в Україні: схожість і відмінність (укр.) // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2012. – № 21. – С. 188–194.
4. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930 рр.). Вінниця : Логос, 1997. 536 с.
5. Верстюк В., Тилішак В., Юхновський І. Голодомор. Геноцид українського народу, 1932–1933. Київ : Вид-во ім. О. Теліги, 2008. 25 с.
6. Івницький Н. Репресивная политика советской власти в деревне (1928–1933 гг.) ; РАН. Ин-т рос. истории ; Университет г. Торонто (Канада). Москва, 2000. 350 с.
7. Лозицький В.С. Політбюро ЦК Компартії України: Історія, особи, стосунки (1918–1991). К., 2005, с. 8.
8. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: Перше десятиріччя (1919–1928). К., 1996, с. 136.
9. Геллер М. Я. Машина та гвинтики. Історія формування радянської людини. Москва: МіК, 1994, с. 32.
10. Репресії в Україні (1917–1990 рр.): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Авт.-упор. Є. К. Бабич, В. В. Патока; авт. Вступ. Статті С. І. Білокінь. – К.: Смолоскип, 2007. – с. 67.
11. Leo Kuper, Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century, Yale University Press 1982, p. 45.
12. 12 Протоколи №61–62а, 63–71 засідань Політбюро ЦК КП(б)У Фонд 1, Опис 6, Спр. 235, 76 с.
13. Протоколи №№72–80а, 81 засідань Політбюро ЦК КП(б)У Фонд 1, Опис 6, Спр. 236, 284 с.
14. Протоколи №№ 82–91 засідань Політбюро ЦК КП(б)У Фонд 1, Опис 6, Спр. 237, 256 с.
15. Протоколи №№ 92–96а, 97 засідань Політбюро ЦК КП(б)У Фонд 1, Опис 6, Спр. 238, 267 с.
16. «Изменения паспортной системы носят принципиально важный характер». Как создавалась и развивалась паспортная система в стране. Источник. 1997. № 6. с. 104–105.
17. Протоколи №№ 98–104 засідань Політбюро ЦК КП(б)У Фонд 1, Опис 6, Спр. 281, 197 с.
18. Протоколи №№ 145, 146; 1–5 засідань Політбюро ЦК КП(б)У Фонд 1, Опис 6, Спр. 338, 175 с.

REFERENCES

1. Kulchytskyi S. (1991) Tsina velykoho perelomu [The price of the great fracture] Kyiv. 432 p. [in Ukrainian]
2. Marochko V. (2007) Holodomor 1932–33 rr. [Holodomor 1932–33] Kyiv. 64 p. [in Ukrainian]
3. Veselova O. (2012) Holodomory 1930-kh i 1940-kh rr. v Ukraini: skhozhist i vidmynnist [Holodomors of the 1930s and 1940s in Ukraine: similarities and differences] Kyiv. p. 188–194 [in Ukrainian]
4. Vasiliev V., Viola L. (1997) Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini (lystopad 1929–berezen 1930 rr.) [Collectivization and peasant resistance in Ukraine (November 1929–March 1930)] Vinnytsia. 536 p. [in Ukrainian]
5. Verstyuk V., Tylishchak V., Yukhnovskiy I. (2008). Holodomor. Henotsyd ukrainskoho narodu, 1932–1933 [Holodomor. Genocide of the Ukrainian people, 1932–1933]. Kyiv. 25 p. [in Ukrainian]
6. Ivnytskyi N. (2000) Repressyvnaia polityka sovetsoi vlasty v derevne (1928–1933 hh.) [Repressive policy of Soviet power in the countryside (1928–1933)] Moscow. 350 p. [in Russian]
7. Lozytsky V. (2005) Politbiuro TsK Kompartii Ukrainy: Istoriia, osoby, stosunky (1918–1991) [Politburo of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine: History, individuals, relationships (1918–1991)] Kyiv. p. 8 [in Ukrainian]
8. Kulchytsky S. (1996) Komunizm v Ukraini: Pershe desiatyrychchia (1919–1928). [Communism in Ukraine: The First Decade (1919–1928)] Kyiv. p. 136 [in Ukrainian]
9. Heller M. (1994) Mashyna ta hvyntyky. Istoriia formuvannia radianskoi liudyny. [Machine and cogs. The history of the formation of the Soviet man] Moscow. p.32 [in Ukrainian]
10. Represii v Ukraini (1917–1990 rr.) (2007) [Repressions in Ukraine (1917–1990)]: Kyiv. p. 67 [in Ukrainian]
11. Kuper. L. (1982) Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century, New-Haven. p. 45.
12. Protokoly №№ 61-62a, 63-71 zasidan Politbiuro TsK KP(b)U [Protocols №. 61-62a, 63–71 of the meetings of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U] Fund 1, Description 6, File 235, p. 76 [in Russian]
13. Protokoly №№ 72-80a, 81 zasidan Politbiuro TsK KP(b)U [Protocols № 72-80a, 81 of the meetings of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U], p. 284 [in Russian]
14. Protokoly №№ 82-91 zasidan Politbiuro TsK KP(b)U [Protocols № 72-80a, 81 of the meetings of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U] Fund 1, Description 6, File 236, p. 256 [in Russian]
15. Protokoly №№ 92-96a, 97 zasidan Politbiuro TsK KP(b)U Fond 1, Opys 6, Spr. 238, 267 s. [Protocols № 82-91 of the meetings of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U] Fund 1, Description 6, File 237, p. 267 [in Russian]
16. «Yzmeneniya pasportnoi systemy nosiat pryntsypialno vazhnyi kharakter» [“Changes to the passport system are fundamentally important.” How the passport system was created and developed in the country] 1997. № 6. p. 104–105 [in Russian]
17. Protokoly №№ 98-104 zasidan Politbiuro TsK KP(b) [Protocols № 98-104 of the meetings of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U] Fund 1, Description 6, File 281, p. 197 [in Russian]
18. Protokoly №№ 145, 146; 1-5 zasidan Politbiuro TsK KP(b)U Fond 1, Opys 6, Spr. 338, 175 s. [Protocols №. 145, 146; 1-5 meetings of the Politburo of the Central Committee of the CP(b)U] Fund 1, Description 6, File 338, p. 175 [in Russian]

Михайло ГАВРИЛЮК,

orcid.org/0000-0003-4533-2407

аспірант кафедри етнології та історії України

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,

учасник бойових дій

(Київ, Україна) *pamamisha@gmail.com*

Людмила ІВАНОВА,

orcid.org/0000-0003-0695-9813

кандидат історичних наук,

професор кафедри історії та етнології України

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

(Київ, Україна) *ludmylaivanova@ukr.net*

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОВНОГО ПИТАННЯ У СВІТОГЛЯДНИХ НАРАТИВАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ М. ДРАГОМАНОВА ТА О. КОНИСЬКОГО

Мова сприяє усвідомленню протистояння українських інтелектуалів ХІХ ст. мовному нівелюванню і теорії Російської імперії триєдності, провінційності та вторинності які культивувалися проти українського народу. Політика уніфікації та маргіналізація українства в Російській імперії зазнала спротиву у середовищі нащадків козацько-старшинської еліти і, зрештою, стала стимулом до розвитку українського модерного руху та зміцнення мовного ґрунту. Серед провідних діячів українського відродження варто відзначити імена М. Драгоманова та О. Кониського, які мали полярні погляди у царині політичного напрямку відродження, але в окремих питаннях українського модерного руху були однодумцями. Передусім представник культурницького еволюціонізму О. Кониський намагався усіма доступними засобами утвердити знакову роль мови у суспільних процесах. Прикметно, що О. Кониський, вважав, що українська мова повинна здобути визнання на законодавчому державному рівні в Російській імперії. Це знайшло своє відображення, насамперед, у різноманітні правових документів, що були ним подані до петербурзького політикуму: петиції, відозви, оголошення. Зі свого боку, М. Драгоманов запропонував концепт імплементації української мови в політичне та освітнє життя народу. Характерно, що мову цей український діяч трактував як явище суспільне, яке не може існувати окремо від державотворчих і соціальних процесів. Значення мови у європейській етноспільноті та всіх її формотвореннях для М. Драгоманова залишилося знаковою рисою у публічній діяльності. Мовна проблема для українського сьогодення досі лишається актуальною та потребує нагального вирішення. Необхідно врахувати тяжкий посттравматичний спадок минулого. Адже боротьба за українську мову тотожна боротьбі за державність української нації. Опалюючи мову корінної нації та національну пам'ять, російські токсичні наративи були спрямовані на нівеляцію національної особності та перетворювали українця на керованого малороса, що ставав гібридом.

Ключові слова: українська мова, самоідентифікація, О. Кониський, М. Драгоманов, методологія, національна ідентичність, історико-географічний край, національне питання, освіта, дослідження.

Mykhailo HAVRYLIUK,

orcid.org/0000-0003-4533-2407

Postgraduate (PhD) student at the Department of Ethnology and History of Ukraine

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University,

a participant in hostilities

(Kyiv, Ukraine) *pamamisha@gmail.com*

Liudmyla IVANOVA,

orcid.org/0000-0003-0695-9813

Ph.D. History Sciences,

Professor at the Department of History and Ethnology of Ukraine

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University

(Kyiv, Ukraine) *ludmylaivanova@ukr.net*

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LANGUAGE ISSUE
IN THE WORLDVIEW NARRATIVES OF UKRAINIAN SCIENTISTS
M. DRAHOMANOV AND O. KONYSKY**

The language contributes to the awareness of the opposition of Ukrainian intellectuals of the 19th century. language leveling and the theory of the Russian Empire of triunity, provinciality and secondaryness which were cultivated against the Ukrainian people. The policy of unification and marginalization of Ukrainianness in the Russian Empire was opposed by the descendants of the Cossack-starshin elite and, in the end, became an incentive for the development of the Ukrainian modern movement and the strengthening of the linguistic base. Among the leading figures of the Ukrainian revival, it is worth noting the names of M. Drahomanov and O. Konysky, who had polar views in the realm of the political direction of the revival, but were like-minded on certain issues of the Ukrainian modern movement. Above all, the representative of cultural evolutionism, O. Konyskyi, tried by all available means to confirm the significant role of language in social processes. It is noteworthy that O. Konyskyi believed that the Ukrainian language should gain recognition at the legislative state level in the Russian Empire. This was reflected, first of all, in the variety of legal documents that he submitted to the St. Petersburg political community: petitions, appeals, announcements. For his part, M. Drahomanov proposed the concept of implementing the Ukrainian language in the political and educational life of the people. It is characteristic that this Ukrainian figure interpreted language as a social phenomenon that cannot exist separately from state-building and social processes. The importance of language in the European ethno-community and all its forms remained for M. Drahomanov a significant feature in public activity. The language problem for today's Ukrainians still remains relevant and needs an urgent solution. It is necessary to take into account the heavy post-traumatic legacy of the past. After all, the struggle for the Ukrainian language is identical to the struggle for the statehood of the Ukrainian nation. Burning the language of the indigenous nation and the national memory, Russian toxic narratives were aimed at leveling the national identity and turning the Ukrainian into a controlled Little Russian who became a hybrid.

Key words: Ukrainian language, self-identification, O. Konyskyi, M. Drahomanov, methodology, national identity, historical and geographical region, national question, education, research.

Постановка проблеми. За твердженням німецького вченого, просвітителя, фольклориста Й.-Г. Гердера, мова була і є «основною прикметою роду, тим, що пов'язувало сім'ю, знаряддям суду, героїчною піснею про звияги батьків і їхнім голосом із могили» (Гердер: 40). Отже, мова – головна ознака національності, яка віками вдосконалювався етноспільнотою. Втрата мови у більшості випадків призводить до загибелі цілого світу нації. Українофіли та громадівці XIX ст. це прекрасно усвідомлювали. Тому питання мови в контексті українського відродження було особливо чутливо проблемою і потребувало титанічних зусиль у протистоянні політиці зросійщення петербурзької адміністрації. Зрештою, мовне питання в Україні в другій половині XIX ст. набуло суто політичного звучання. За пересторогою київського генерал-губернатора М. Аненкова визнання «малоросійського наречія» окремою мовою давало підставу українцям вимагати для себе автономії, тобто відновлення принаймні власних державних інституцій (Іванова: 169).

Нині триває процес політизації українського модерного руху, а причиною цього є посттравматично-історичний радянський період, коли Україна перебувала в межах Червоної імперії. Наративи концепції українських інтелектуалів, які поклали свої сили для ствердження мови досі залишаються актуальними. Адже боротьба за українську державність продовжується з одвічним ворогом, який шляхом приниження культури, ідентифікую-

чих механізмів для етносів, нищення української державницької ідеї прагне колонізувати спочатку мислення українців, а згодом – їхньої території.

Аналіз досліджень. Мовною проблематикою у розрізі національного руху XIX ст. займалися дослідники: О. Казакевич, яка відзначила спроби впровадження мови корінної нації громадівцями у суспільний простір, та Л. Іванова, яка визначила домінантне місце української мови під час творення національного руху у XIX ст. Окремі мовні сюжети мови та її актуальності у зазначений період досліджував Р. Сольчаник. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії були предметом інтересу В. Шандри, вона проаналізувала політичні ножиці, якими перерізали на законодавчому рівні не тільки мову, а й феномен її існування (Шандра: 7-9). Директор Інституту української мови П. Гриценко підняв проблематику реалізації української мови та її стандартизації у XIX ст. В умовах протистояння інтелігенції російській імперській політиці та її полярності, викристалізовувалась етномовна та політична свідомість українців. Борці за усталення мови в народі, на думку професора П. Гриценка, долали поняття надлишковості української мови, яке нав'язував російський політикум (Гриценко: 39-40).

Мета статті: дослідити рубіж світоглядних позицій М. Драгоманова та О. Кониського щодо мовного питання. Розмежувати значення мови у побудові державницьких версій М. Драгоманова та О. Кониського. Актуалізувати синхронізаційні

процеси української мови та історико-політичної парадигми.

Вступ. Вважається, що мова – це основа нації, адже саме з мови починається фундаментальне усвідомлення себе, розуміння належності до українства. У ХІХ ст. романтизм ідеї просвітництва, народознавство, мовна революція пробудили прагнення долучитися до модернізму, що охопив Європу. Підкріплені власним духом минувшини та національного світобачення у майбутньому, українці отримали влучну характеристику російського політикуму: *«Малоросіяни непохитні у своїй вірі»*. Мовна проблема лишається актуальною досі, адже російський світ прагне знову здобути всеохопний контроль і впливати на українське мислення та суспільство через медіапростір.

Виклад основного матеріалу. Першими кроками до стандартизації та поширення української мови серед широкого загалу міського населення стали недільні школи. Відомо, що саме через початковий рівень підготовки юних учнів і студентів членами громад відкрилася перспектива до переосмислення дій і завдань патріотичних сил. Важливо зазначити, що О. Кониський, як член Полтавської громади, стає не просто одним із рядових учителів чи активним діячем народних шкіл, а й активно сприяє поповненню матеріальної бази новостворених шкіл (Дяченко: 63). О. Кониський вважав українську книгу стежкою просвіти народу.

Дослідниця Н. Побірченко та низка інших науковців-кониськознавців акцентують на значущості О. Кониського як учителя-методиста, який постійно та систематично готував навчальні посібники й підручники для українського учнівства та студентства. Адже якісна література та підготовані українською мовою навчальні матеріали завше сприяють укріпленню духу молоді, створюють упевненість в освіті рідною мовою. О. Кониський у 1861–1862 роках публічно звертається до тих, хто прагне виховувати українців та українську націю. На сторінках журналу «Основа», який став друкованим органом інтелектуалів, ми знаходимо його слова: *«Ми думаємо... що коли в нас своя мова, то повинна бути і своя азбука – нічого за чужим приводом ходити»* (Кониський: 74). Письменник і борець за українське слово доводив пріоритетне значення українського друкованого слова у формуванні свідомості юних українців, бо уклав підручник з арифметики («Арихметика або щотниця»), а також «Українські прописи» (Інститут рукопису НАН України). Його методичні принципи роботи з учнівством і студентством мали просвітницьку мету та відродження значущості українського

слова і способів мислення. Саме тому він прагнув вже з початкової школи пояснювати необхідність навчання рідною мовою не тільки предметів гуманітарного циклу, а й математично-природничого напрямку. Безумовно, українські інтелектуали не шкодували власних сил, матеріальних можливостей та емоційної складової. Як і О. Кониський, М. Драгоманов підтримав перші недільні школи, ставши вчителем у одному з таких закладів освіти, який був заснований у жовтні 1859 року. Цей факт дозволяє проаналізувати спільні освітні фронтири діяльності двох видатних представників української національної еліти. За їхніми уявленнями, вплив на свідомість дитини, підлітка чи студента потребувала постійного зв'язку з рідною мовою та відповідним викладенням цієї ж мовою навчального матеріалу. Відомо, що М. Драгоманов під час навчання у гадяцьких та полтавських закладах освіти предмети «російського циклу» не сприймав. Навчальні результати не завжди були задовільними. Тому в дорослому віці він пропонує відсікати російський елемент в освіті, інтегрувати українську освіту в європейську. Культуру Драгоманов намагався донести через морально-етичне виховання загальною, вплинути на глобальні освітні процеси українського населення. Фактичним підтвердженням цього є його гуманістичні методи викладання, ставлення вчителя до учня та викладача до студента. Доеднавшись до освітнього процесу в недільних школах, М. Драгоманов і В. Антонович уклали підручник – «Читанку», що складалася з двох розділів: історичного та географічного. М. Драгоманову, як і О. Кониському, не були байдужі до формування мислення дітей молодшого шкільного віку, оскільки в цей період вплив навчальної літератури є архіважливим для самоусвідомлення себе народу. До того ж М. Драгоманов підтримував створення сприятливого мікроклімату у спілкуванні в аудиторний і позаробочий час. Реформаційні зерна щодо освіти, які важко сіяв попечитель Київського навчального округу – М. Пирогов – серед підлеглих під час психолого-управлінської роботи в освітніх закладах, впроваджував і Драгоманов. М. Пирогов пропонував кардинальні зміни у ставленні до учнівства та студентства (Милько: 4-8). Насамперед, він у своїх листах до директора у Полтавської гімназії та училищ закликав заглиблюватися у конфліктні ситуації та шукати компроміси. Він одним із перших педагогів-практиків ветував фізичні покарання для учнів і студентів. Запропоновані заходи видатним науковцем, хірургом і педагогом внесли суспільний резонанс в освіту у Російській імперії, а послідовна діяльність щодо

двох мислителів створила ґрунт для національної справи (Милько: 4-8).

Петербурзька імперія не була зацікавлена у створенні нових осередків самостійної української думки на кшталт недільних шкіл, тому не забезпечувала необхідною матеріальною базою ці народні освітні заклади. Усі витрати лягали на плечі організаторів освіти – громадівців, а також зацікавлених осіб, самих викладачів. За таких умов крок за кроком формувалось нове бачення нової України. О. Кониський акцентував увагу прийдешнього покоління на необхідності розвивати національну культуру в його широкому розумінні: мовному, театральному, літературному, публічному вимірах. Основне світоглядне завдання українського національного руху на той період полягало у пробудженні національної самосвідомості українського народу. Ще одним проблемним питанням українського модерного руху, за візією О. Кониського є байдужість молоді до українського літературного слова. Зокрема в листі до Г. Берло «поміж рядків» він емоційно пише про свої переживання:

«Коли прийде до Вас охота почитати якусь українську книжку – скажіть Андрію Прокоповичу Кучинському, він дасть з моєї книгарні; аби тільки Ви читали. От може заохотитесь прочитати моїх «Грішників» і скажете мені їх Вашу щирю думку. Добре?»

Пишіть же до мене не вагаючись. Кожне. А тим паче Ваше, рідне слово з мого дорогого Кієва – стане мені великою радістю» (ІР НБУВ: арк. 1).

О. Кониський ілюструє мовне питання в творенні власної національної літератури у суспільному просторі. Цікаво, що важливість значення мовного питання він підносить через своєрідну персоналізацію – Великий Кобзар.

Т.Г. Шевченко у творах дослідника постає духовним символом, який не просто стає символом нації, а й пояснює важливість боротьби за майбутнє.

Спроби популяризувати твори українською мовою могли загрожувати не тільки кар'єрному зростанню, а й буквально фізичним знищенням, адже колонізаційна система не припускала навіть думки про українське відродження, а тим більш можливість реалізувати український проєкт.

Літературна українська мова, за визначенням І. Гирича, була одним із головних завдань, які ставив перед собою О. Кониський. Для мислителя Т. Шевченко уособлював новий народний напрям у літературі. Його особа постає як провідник змін у свідомості українців. Він об'єднує людей, які бажали б долучитися до модерного руху й докла-

дати усіх своїх зусиль до реалізації українського національного відродження. Варто зауважити, що вчений акцентує на одному факті: кількість прихильників Т. Шевченка та осіб, котрі прагнули долучитися до творення українського проєкту, дедалі зростала: *«Які саме люде переписували оті Шевченкові твори, я не відважу ся сказати запевне, але для мене річ певна – що переписували їх під доглядом автора, переписували з оригіналів, переписували не на те, щоб подавати до цензури і нарешити з великою осторогою про автора. Під багатьма творами, які здавали ся аби трохи «нескромними» підписано переписувачем «Стихотвореніє это въ оригиналь зачеркнуто»* (Кониський: 3).

О. Кониський філігранно подає постать Т. Шевченка через поетичне слово Кобзаря передає власний емоційний настрій, у якому наголошує на значущості тих слів для суспільства:

*Шукаючи старовини,
В мойй Україні* убогий*
Заїхав я у Чигирин...*

Український мислитель переконаний – Україна не може бути «убогою», завдяки своїй яскравій, героїчній минувшині, зокрема, козацькій добі. Безсумнівно, як О. Кониський, і Т. Шевченко прагнув донести думку про необхідність збереження, вивчення й поширення знань про тисячолітню історію українського народу, через поетичне слово, доступне для простолюття. Адже саме історія має бути надійним підґрунтям для формування його етнополітичної свідомості (Кониський: 3). Окрім того, історична спадщина нагадувала про існування української мови, якою говорили, оповідали пращурів. Тож, О. Кониський, бачив у рідній мові потужну силу для реалізації українського проєкту та використання української мови в усіх сферах життя (Кониський: 8).

А власні переконання український мислитель намагається передати через долю Т. Шевченка у своєму творі «Проба влаштування хронології до творів Т. Шевченка». О. Кониський розмірковує про те, що геній і пророк українства міг не відбутися, власне, через цькування у школі, адже хлопець спілкувався виключно українською: *«В своїй коротенькій автобіографії Шевченко повідає нам, що перші його твори почали ся в «Літньому саду», але українська муза довго цурала ся його смаку, попсованого житєм в школі, в панській прихожій»* (Кониський: 4). Тому, українська школа та мова викладання насамперед визначали не просто траєкторію мислення інтелектуалів українського модерного руху, а й ставили питання про місце в місці української етноспільноти в

європейському вимірі. Мова визначає історичну місію народу, яка дозволяє змінити плін історії. Видатний український історик і науковець М. Костомаров, стаючи на захист української мови, резюмує у своїй праці «Огляд творів, написаних малоросійською мовою»: *«Мова, що звичайно називається малоросійська, на якій говорять у південно-західних губерніях Росії та в Галицькому королівстві, не є наріччя мови російської, що утворилася в останній час; вона існувала здавна»* (Костомаров: 157-185). До того ж, учений постійно наголошував на важливості всебічно розвивати українську літературну мову та літературу. Адже, за його переконанням: *«Література є душа народного життя, є самосвідомість народності»* (Костомаров: 33-65).

Д. Донцов у своїй публікації «Дві літератури нашої доби» характеризує велич Т. Шевченка й особливе ставлення М. Драгоманова до Кобзаря: *«Правда Шевченка – була правда натхненна, вибухова, пристрасна, запалена одною негаснучою думкою, ненавидюча зло, з патріотизмом, виплеканим на трагічних переказах історії нашої землі; з патріотизмом, що не шукав оправдання ні в книжкових «ідеалах», ні в новочасних ідолах «поступу» і «вселюдського щастя»...»* (Донцов: 1-296). Т. Шевченко, попри суперечності між апологетами, які його досліджували, залишається знаковою постаттю в історії України. Праця М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм» за твердженнями сучасників була контрверсійною, особливо для Галичини. Щоб відбілити власне ім'я перед громадськістю Заходу України, він був змушений видати книгу «Марія». Дослідники визначають, що М. Драгоманов з неточністю, за допомогою суб'єктивних суджень створив «непластичний вимір» Т. Шевченка. Проте, саме ця публікація вважається спробою синтезувати й систематизувати Кобзаря як особистість і творця нової української літератури (Драгоманов: 6).

Практично, О. Кониський і М. Драгоманов, Т. Шевченко та М. Костомаров заклали основу українського модерного руху. Названі історичні постаті, використовуючи доказові факти та поетичне слово, винесли українську проблему на всезагальне імперське обговорення і зуміли довести окремішність українського народу від російського етнічного елементу та слова від російського етнічного елементу. Вони використали усі легальні й напівлегальні засоби, щоб протистояти петербурзьким імперським наративам. Зрозуміло, що російський політикум досить добре усвідомлювали наслідки мовного фактору для звільнення

українського суспільства від кайданів малоросійства. Зростання нової української еліти, яка, завдяки мовно-культурній ідентичності, проклала шлях для вирішення питання політичної самоідентифікації народу.

Критики й апологети відзначали одну особливість О. Кониського: він став найкращим біографом, серед тих, хто майже сорок років по смерті Великого Українця створював його життєписи. Першим із таких життєписів став «Дитинний вік», а наступною працею, яка тільки посилила шевченкіану О. Кониського, була праця «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» (Кониський: 3-5). Дослідник зазначає у першій частині, якими важкими постають молоді роки Тараса Шевченка. Та й сам геній української душі говорить про втрачене дитинство та молодість:

Як побачу

Мало хлопчика в селі,

Мов одірвалось од гиллі.

Одне одніське під тинням,

Сидить собі в старій ряднині,

Мині здається, що се я,

Що се ж та молодість моя (Шевченко: 233)
(Кониський: 1-12).

У цих словах уособлюється доля кожного українця та образ України в цілому. О. Кониський дуже ризикував своїм становищем, науковими та літературними здобутками у час публікації згаданого твору. Всупереч складним життєвим обставинам, праця і український світогляд зміцнили дух Т. Шевченка. Його зброєю було слово, яке змушувало хвилюватися від озлоблення одвічного ворога України (Кониський: 1-12).

На переконання О. Кониського, Шевченко усіма засобами наближав реалізацію українського проєкту через свою поезію. Навіть доля Т. Шевченка, особливо в тяжкі часи заслання далеко від рідної землі та свого коріння, в умовах заборони писати українською, ілюструвала: українське слово – то дух сили та нескореності. Подаючи цей матеріал, О. Кониський практично стверджував – рідна мова є символом нації та її невмирущості. Досить емоційно О. Кониський пише про «захлявні книжечки» поета і порівнює Т. Шевченка з легендарною постаттю «перебенді» – співця про народну волю. Бо відкрито просто неможливо було ділитися про речі, за які ти борешся протягом життя.

О. Кониський резюмує: *«Скільки було таких книжечок, запевне невідомо. Уважаючи на зручність ховати їх за хлявою, так щоб «доброді» того не спостерегли, книжечки й повинні були бути дуже маленькими; з сего і з віршів Шев-*

ченка можна гадати без помилки, що тих книжечок було чотири. Скрізь в віршах поет каже: книжечки, а в одному вірші говорить: «і четверту починаю книжечку в неволі мережати» (Кониський: 5). Варто все ж зазначити, що росіяни та поляки часто штучно створювали хуторянські образи українця. Це не тільки шкодило образу минувшини, думкам про самостійність, а й впливало на формування залежності, яка була створена штучно. Т.Г. Шевченко, як зазначає О. Кониський у своєму творі «*Парубочий вік Т.Г. Шевченко до викупу з кріпацтва*», описує як видатний поет був козачком у пана: «*Звичаєм польських панів було держати «покоєвих козачків». Сей звичай, каже Шевченко, вигадали цивілізатори задніпрянської України – поляки, а пани инчих національностей, переняли від них отсю вигадку, – без слова – розумну*» (Кониський: 5). Такі дії свідчили про своєрідний глум над минувиною, мовою та усіма ознаками ідентифікації. Адже, за словами О. Кониського, такі козачки часто ставали ляльками в руках панів. З огляду на ці обставини, ми можемо припустити, що через такі випадки ті, хто, наприклад, у добу Гетьманщини не зміг посміятися над Україною, у XIX ст. успішно це робили. Адже знали, що є бездержавність і відновити її досить непросто. Етнограф і засновник чернігівської громади Степан Ніс плідно взаємодіяв з О. Кониським. Разом вони зростали професійно та духовно на ниві української національної справи. Листи С. Носа просочені українською мовою та характеристиками проблемних питань культурницької фундації українського національного відродження (Коваленко: 1-728). У своєму листі від 28 листопада 1861 року тривожно оцінює стан функціонування недільних шкіл: «... *Добра Ваша братія, що трудиться, заробляє «...» на той світ, а у нас недільні школи ні се, ні те – тліють, а не горять. Думка у наших братчиків дивовижу яку народити, щоб ще тої дивовижкі заробить грошей на недільну школу*» (ІР НБУВ: 12). Недільні школи були освітнім капіталом українського національного відродження та потребували постійної фінансової підтримки. О. Кониський і Д. Пильчиков постійно долучалися до зборів коштів і матеріальних цінностей, які передавалися на баланс таких шкіл. Про це свідчать документи щодо кількості недільних шкіл у Полтавській дирекції училищ. (ЦДІАК: арк. 307–309). Отже, відродження української мови у вищому середовищі українського суспільства та в освітній сфері виявилось важкою працею навіть для ентузіастів-громадівців, які власними силами намагалися винести на п'єдестал панівне

значення української мови. О. Кониський самостійно боровся з русифікацією усіма можливими засобами, зокрема про це свідчать його різноманіття творів. Серед переліку варто назвати: «Юрій Горовенко», «Невидруковані поезії Т. Шевченка», «Варіанти на деякі твори Шевченка», «Із невидрукованих творів». У згаданому творі, а саме: «*Варіанти на деякі твори Шевченка*» у підтемі або ж своєрідному підрозділі «*Москалева криниця*», він подає у власні інтерпретації передруку творів Т. Шевченка, де виносить на обговорення питання поневолення «москалем» або ж росіянином українця (Кониський: 5). Зрозуміло, що таке поневолення ставало не тільки територіальним або ж фізичним. Поневолення перетворювало українця на духовного раба. Духовне рабство стає найгіршою формою протидії користуванню української мови в петербурзькій імперії. Фактично першим кроком у всіх інформаційних кампаніях, спрямованих на знищення української ідентичності, безперечно, є зміна способу мислення. Зміна українського мислення неминуче супроводжувалася загубленням мови.

Важливим кроком на шляху утвердження мови в освіті стало звернення 18 березня 1862 року, яке О. Кониський разом із полтавськими громадівцями представили петербурзькому уряду з проханням офіційного впровадження у шкільництво мови корінного народу Південно-Західного краю. Зasadничим принципом поданої петиції була «*необхідність викладання українською мовою в народних школах Наддніпрянщини*» (Боряк: 33). Колектив авторів ненав'язливо та у досить обережній формі стверджує, що сільське населення потребує розширеної форми освітнього процесу. Наполегливо та з використанням фактологічних аргументів полтавські громадівці намагаються довести велику різницю між іншими підкореними народами й українцями. Вони заявили, що мова є беззаперечною основою кожного народу, яку потрібно підтримати, а не держати у затиснутих політичних лещатах. Непохитною вимогою до царського уряду стала освіта саме українською мовою. Кожне речення освітян сповнене чіткістю поставленої мети: «*Тутешній народ готовий прийняти грамотність та освіту, але ніяк інакше, ніж на своїй мові. Всі спроби дати грамотність на великоросійській мові залишаються лише спробами найбільш невдалими...*» (Боряк: 33). Останнє проаналізоване речення з петиції резюмує і боротьбу культурницького крила модерного руху. Так, вона лишається у превентивній, не агресивній, не в революційній формі боротьби. Проте ця легальність свідчить по-перше, про обґрунто-

ваність заявлених пунктів петиції, та водночас і про спробу діалогу з урядом.

О. Кониський підтримував постійний зв'язок з іншими громадами, передусім із чернігівською. Дослідниця І. Клер акцентує увагу на освітній діяльності Л. Глібова. Відомо, що Л. Глібов і О. Кониський організували роботу у спільній боротьбі за становлення Чернігівської громади та відомого часопису «Чернігівського листка». Журнал функціонував як друкований орган регіонального представництва громади з 1861–1863 рр. (Клер: 115–118). О. Кониський наполегливо співпрацював не тільки з чернігівською громадою, а й активно взаємодіяв щодо мовного питання із харків'янами. Суть цієї роботи полягала у підготовці *«Петиції викладачів київських шкіл до Петербурзького комітету грамотності з обґрунтуванням необхідності викладання українською мовою в народних школах» від 18 березня 1862 року. Окрім петиції, яка була складена й підписана особисто О. Кониським, Д. Пильчиковим, В. Лободою, паралельно працювали інші громади, які стали координаційними центрами по реалізації мовного питання. Київські викладачі прямо і послідовно пояснювали керівникам навчального округу, що у викладачів і студентів, учнів та вчителів немає базового порозуміння під час навчального процесу. Тактовно та з використанням пояснення методики викладання будь-якого з предметів загального циклу, вчителі пояснили, що якість освіти знижується, залишаючись тільки на попередньому рівні. Звісно, що Петербург цікавила тільки формалізація, а не реальні зміни* (Боряк: 33). Безсумнівно, царат не збирався вести будь-які конструктивні розмови з українофілами, бо визнання української мови як самостійної, відмінної від російської, стало питанням суто політичним і в майбутньому передбачало руйнування великодержавницької концепції та ідеологеми про триєдність російського народу, де українців розглядали вторинною, маргінальною масою. Стандартизація української мови була досить чутливою проблемою і для М. Драгоманова, посідаючи в його творчості одне з пріоритетних місць.

Втім, для М. Драгоманова властиве мінливе ставлення до мовного питання, з огляду на власні методологічні підходи та пропозиції, які простежуються у його працях та опублікованих творах. Критики та дослідники пропонують уважно розглянути його тези про положення. Дослідник В.В. Деркач виокремлює такі характеристики М. Драгоманова стосовно мовної проблематики: **мова не може проживати окремо від суспіль-**

ства. Це логічно пояснюється комунікаційними моделями, через які населення сприймає соціокультурний світ (Деркач: 1). Мова не може бути явищем тимчасовим і незрозумілим, адже саме через неї екстраполюється освітній компонент. Згадати лише недільні школи, в яких працював М. Драгоманов. Не тільки педагогічна творчість, а й методичний контроль за якістю навчальних матеріалів був архіважливою складовою. Залежно від атмосфери, яка панувала в аудиторії та від контингенту, ми можемо бути впевнені, що були спроби педагогічного зондування думок здобувачів освіти та намагання засіяти зерна національного ґрунту. **Роман Сольчаник у наукових коментарях у 1976 р. у Мюнхені аналізує промову М. Драгоманова на Паризькому літературному конгресі 1878 року.** Він зазначає, що цей історичний документ став гострою рефлексією на Емський указ від 18(30) 1876 року, який зруйнував значну частину здобутків українських інтелектуалів майже столітньої праці для реалізації національного відродження. Бажанням М. Драгоманова було оповістити становище українства в Російській імперії через призму мовного питання (Сольчаник, 75–77). Під час розгляду документа необхідно відзначити ще й позитивну роль французьких масонів, які розглядали тодішню геополітичну ситуацію загалом, адже їх цікавив європейський геополітичний вимір. Масони розглядали не тільки морально-етичне вдосконалення людства, водночас вони мали вплив на політичні процеси. Хто і за яких умов очолить новий уряд під час революційних змін не тільки у Франції, а й в імперській Росії. Які протигорчі блоки національних меншин та етносів творитимуть майбутню державу, та яку стратегію ці етноспільноти презентують світу. Це буде договір чи умови? М. Драгоманов у повідомленні міжнародному конгресу громади літераторів від українців громади до європейського товариства зазначає: *«Ми вважаємо своїм обов'язком цим повідомленням нагадати представникам літературного світу від усіх цивілізованих націй, що згадане вище розпорядження все ще лишається чинним»* (Драгоманов, 2). Українські «сіячі», як їх називає І. Гирич, не могли прийняти накладені Емським указом заборони на власну культуру, мову та історію. Питання збереження ексклюзивності українського слова було винесено на міжнародний рівень.

У підручнику *«Народні школи на Україні серед життя в Росії М. Драгоманова»*, який був виданий у Швейцарії, у 1877 році давньоукраїнською мовою, елементами в'язі було зашифроване побажання самого дослідника щодо любові не тільки

до Батьківщини, а й до мови (Драгоманов: 1-152). Український мислитель під час публікування власних творів відстоював мовний федералізм, що, за його розумінням, передбачало відсутність боротьби за першість серед інших мов. М. Драгоманов акцентує увагу на впровадженні українських шкіл в українських зрусифікованих містах, де робітництво забуло свою рідну мову, а отже скоро забуде своє національне коріння. Дослідниця О. Матрос влучно використовує тезову характеристику М. Драгоманова, яку висловила С. Русова: *«Уряд поставився дуже підозріло до молодії справи, побачив у ній звичайне страховище сепаратизму. На захист справи виступив М. Драгоманов і в палких статтях намагався переконати уряд, що політика й педагогіка – дві цілком окремі сфери діяльності, і кожний чесний політик в той час, коли він стоїть перед учнями, не проводить жодної партійної пропаганди, а дбає лише про найкраще проведення освіти»* (Русова: 156-157). Безсумнівним є факт, що Софія Русова вболівала за українську освіту саме українською мовою. З власної ініціативи вона засновувала напівлегальні, а то й нелегальні заклади дошкільної та шкільної освіти. У цих закладах навчання проводилося рідною мовою. Мовознавиця О. Калита пропонує звернути увагу на соціолінгвістичний аналіз праць М. Драгоманова, зокрема на *«Антракт з історії українофільства 1863–1872»*, *«Чудацькі думки про українську національну справу»*, *«Література російська, великоруська, українська і галицька»*, *«Галицько-руське письменство»* (Калита: 1-2). М. Драгоманов підіймає дискусійне літературне питання і говорить про незгоду поміж москвофілами, русинами, панрусистами. Він ніби просить їх дійти згоди, попри певну особисту неприязнь, бо архіважливим є благо українського народу. Таким благом постає літературне слово та українська мова (Драгоманов: 1-75). У 1874 році М. Драгоманов оцінює неоднозначно серед творців національної справи. Відсутність мовної єдності, на думку вченого, призводить до негативного впливу й у політичному виборі українця. Адже в його очах постають кілька України: австро-рутенська, україно-російська, російсько-польська, польсько-українська та, власне, українська. Заклик є простим: потрібно взаємодіяти одне з одним, але у вирішальний момент залишиться тільки один варіант побудови мовної стратегії української держави. Модерний рух розвивався досить швидко, породжуючи нові пропозиції та концептуальні спроби державного будівництва. М. Драгоманов стверджував, що українські інтелектуали усвідом-

люють – без мови корінної нації ускладнюватимуться кожні подальші кроки становлення України (Драгоманов: 1-75). Отже, від мови залежав фактор національного єднання та чітка спрямованість векторів, які на базі мови мали б створити потужну націю.

Інтелектуальне середовище та думки про славу Гетьманщини, які були виплекані у батьківському домі М. Драгоманова, спонукали його обережно піднімати мовну проблематику. Зокрема у праці *«Творці козацьких дум»* (публікація була позначена як загублена серед інших чи маловідомих праць автора) вчений посилався на складну геополітичну й етичну політику Петербурга. Ми можемо допустити, що вона могла становити загрозу освітній галузі та прогресивним силам, які підтримували етапи національного відродження. У самому творі розглядаються такі спірні питання, як авторства дум, персоніфікованого елементу, тобто тих, хто їх співав, та за яких обставин вони створені. М. Драгоманов зазначає, що потрібно відійти від стереотипного бачення співаків української думи, припинити бачити у них жебраків та знедолених людей. Дослідник вказує на наукові розвідки П. Житецького та частково їх підтримує, бо бажає винести на розгляд громадськості значення творчої особи, яка передавала ці фольклорні скарби українського народу. Особливо він відзначав важливість невільницьких дум. У них подано найбільше любові та поваги, усіх морально-етичних способів комунікації з Батьківщиною. Полонені бранці на галерах оспівували свій сум і тугу через втрачений зв'язок із власним народом (Драгоманов, 290). М. Драгоманова турбує й питання спотворення образу кобзаря. Він логічно намагається пояснити та обґрунтувати тезу про високий рівень обізнаності піснями, життєвим досвідом такої особи, яка була «господарем», не плебсом міста або села: *«майже завжди се був хазяїн, котрий тільки часами йшов співати, щоб зібрати милостиню. Давніше ся ріжниця мусила бути ще більша, а в часах існування лицарсько-козацької верстви співак життя людей мусів і сам належати до неї»* (Драгоманов, 291).

Спотворення образу українського літературного героя, борця за мову, не було звичайним явищем для російської літератури та публіцистики. Експозиція знедоленого образу українського кобзаря-лицаря в образі маргінала вміло використовувалася з метою для пропаганди негативних рис українства та приниження у порівнянні з російською етноспільнотою. Адже перед світом поставив портрет недостойного та нещасного селянина або робітника, який мав би бути нецікавим для

читача. Досліджувати такий типаж нещасної особи в історії, а тим паче цілого народу країни в центрі Європи, ні в кого не викликало бажання. На жаль, цей негатив минулого спадку імперських, штучно створених наративів, з якими необхідно вести ідеологічну боротьбу, продовжує існувати й досі.

Термін «критичне мислення» у минулому М. Драгоманов підсилює верифікацією фактів та подій. Він просить про ретельну перевірку дум, які, на його думку, не можуть ними вважатися – через написання їх окремими письменниками та представниками інтелектуального світу. Зокрема це думи про І. Мазепу, С. Палія, події україно-шведського союзу (Драгоманов, 291). Його прохання в сьогодні ми б трактували як «медіаграмотність». Верифікація історії та мовного компоненту є ознакою освіченого українства.

М. Драгоманов часто друкував власним коштом твори українського письменства задля поширення української мови та ідеї не тільки серед етнічних українців, нової української діаспори за кордоном, а й серед європейського населення, з яким Україна пов'язана давніми культурними та дипломатичними відносинами. Серед книг, виданих ученим: «Лихі люди» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли як ясла повні» М. Старицького, «Пан народолюбець», «Кобзар» Т. Шевченка. Він вважав, що не тільки навчальна література може пояснити важливість вивчення української мови, а й публікації дослідників, письменників, науковців. Тобто закликав до постійного розвитку українськості всередині себе, мотивував українців духовно зростати.

Втім, к праці «**Чудацькі думки про українську національну справу**», М. Драгоманов критикує українське письменство, яке віддало перевагу етнографічним сюжетам і старосвітським ідеям. Вчений називає цих письменників інструментом гнилизни й темноти (обскуратизму). Час диктував інші вимоги та потреби для поступу українського народу в епоху модерну. Необхідність розірвати пута маргінальності, щоби простувати у майбутнє разом з усім цивілізованим світом. Українську мову в цьому випадку необхідно плекати як ознаку самоідентифікації, щоби хвиля новітніх течій не поглинула українську етноспільноту й не перетворила на придаток російського народу (Драгоманов: 332). На думку М. Драгоманова, варто було постійно працювати над створенням українських бібліотек, доповнювати й розширювати перелік українських видань, адже через ці установи мало відбуватися народження українського слова. Не тільки народження слова, а й його удосконалення. Модерний вид української

мови мав постати як спосіб боротьби із засиллям велико- та малоросійства та визначити подальші орієнтири у розбудові держави. Дослідник визначає досконалість літературної мови та індивідуальність народної мови, вказуючи насиченість діалектизмами. Твори, написані українською, слід писати так, щоби будь-який українець міг знайомитися з ними, аналізувати їх і відчувати себе українцем (Драгоманов: 366).

М. Драгоманов мав великий авторитет у своїй власній родині. Він підтримував зв'язок з іншими видатними членами сім'ї, як-от Олена Пчілка та Леся Українка. Родичі разом пройшли непрості життєві випробування, бо після втрати батьків М. Драгоманов змушений був допомагати сестрам матеріальними засобами. Усі вони були охоплені однією ідеєю: зміцнення українського слова літературного слова та утвердження ідентичності. Хоча М. Драгоманов, вказував, що російську літературу можна вивчати й досліджувати, але ми можемо дійти до висновків, що Олена Петрівна мала виключно український підхід. Про її непохитність свідчать документи, які опубліковані в Інституті Рукопису НАН України, а саме – підпис під проханням до Міністерства народної освіти про необхідність надання можливості українському народові навчатися рідною мовою. Українська література без української мови не могли існувати окремішно, можливо, тому Олена Драгоманова (у дівочтві) мала досить стримані родинні стосунки зі своїм братом (Інститут рукопису НАН України: арк. 1). Згодом О. Пчілка у 1920-х роках видасть спогади про свого відомого брата та діяча, де розкриє зміст стосунків із Михайлом Драгомановим. Надзвичайно тепле спілкування склалося між Л. Українкою та М. Драгомановим – цими двома учасниками процесу творення модерної української літературної думки. Вважається, що саме М. Драгоманов мав один із домінуючих впливів на видатну українську поетесу. Особисте знайомство двох видатних постатей української історії відбулося фактично у 1876 році. Цього року М. П. Драгоманов через переслідування змушений був емігрувати за кордон. З огляду на обставини, О. Пчілка хутко збрала родину для того, щоби востаннє побачитися, поспілкуватися та зміцнити відносини (ЦДАВО: 22). Сприятливий мікроклімат і спілкування віднаходимо також у листах, які зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Львові (ЦДАЛ: 26). Дядько Лесі Українки цінував листування з Л. Косач (Українкою) та постійно хвилювався, чи надійшли його листи до племінниці. Поштові відправлення надсилалася до різних локацій, де перебувала Леся

Українка та її члени родини. Зокрема і в м. Одесі та Парижі (ЦДІАЛ: 27). Час від часу вони губилися, тому дядько запевняв Лесю віднаходити ці листи. Вочевидь, там зберігалися цінні поради щодо покращення літературних та дослідницьких навичок поетеси. Тож М. Драгоманов постав рецензентом представниці української модерної літератури, оскільки у листі від 14 жовтня 1893 року він радить видавати окремі перевірені твори у «Хліборобі» та питає її про згоду контактувати з цим видавництвом. Бажає літературних успіхів у Києві та Одесі (ЦДІАЛ: 28). М. Драгоманов радить Лесі Українці не тільки думати про українську літературу, а й вивчати інші мови, щоб донести українські ідеї: *«А ти, гляди, довчись по англійському, хоч не говориш, а читати»* (ЦДІАЛ: 29). На противагу своєму відомому брату, О. Пчілка була впертою націоналісткою і не підтримувала його позитивного ставлення до російської літератури.

Попри індивідуальні підходи у вирішенні української бездержавності, у трьох видатних представників роду Драгоманових було спільне уявлення про те, що мова є основою нації, її ключем до постійного процвітання та недопущення нав'язливих і шкідливих ідей російської культури та її домінуванням над українською. Адже культура та мовний компонент ніколи не перебувають окремо від творення держави. Він, навпаки, мурує сходи до базисних елементів, на яких це державне утворення має розбудовуватися. Поміж тим, культура й мова закладають систему цінностей, яка згодом визначатиме подальші відносини та геополітичне становище окремої держави серед інших країн.

Висновки. Українське слово та боротьба за його реалізацію триває понад 300 років. Актуальною темою є і в сьогоденні, оскільки українсько-російські війни мають полярну мету: одні

прагнуть знищити українську державу, інші – утвердити її політичний незалежний поступ. Окремішність народу починається із його бажання та прагнення говорити мовою своїх пращурів і стати повноцінною нацією. О. Кониський, як нащадок козацько-духовного роду, прагнув пояснити українцям, чому їхнє слово є провідником до визволення. У статті визначено його невпинну боротьбу за легітимність, за право вживати мову у багатьох сферах освітньо-культурного життя. Натомість М. Драгоманов, говорить про всеохопність кожного промовленого слова українською. Два діячі мали різні відтінки реалізації державництва через мову, та їхня діяльність і мислення були спрямовані на утвердження права на мовну ідентичність свого народу. Звісно, що такі нарративи українських мислителів суперечили офіційним доктринам уряду російської імперії. Усе ж, відповіддю на утиски М. Драгоманов, на відміну від О. Кониського, розглядав мову як ідеологічну зброю політичного поступу українства та пропонував широку програму політичної освіти. Мова у його розумінні завжди була вагомим компонентом української ідентичності. М. Драгоманов вважав, що осмислення європейської передової думки має відбуватися через українську мову, хоча й не заперечував використання російської літератури та теоретичної прогресивної думки. Тому він закликав використовувати українську мову в шкільництві як перший крок до формування політично свідомого суспільства. Науковець вказував на необхідність нарешті подолати ідеологічний штамп, що українська мова – це мова плебейська, селянська (Драгоманов: 276-280). Адже нею говорив п'ятнадцятимільйонний народ, що проживав на теренах від Кірлібаби до Кубані, від Новгород-Сіверська до гирла Прип'яті, Пінська, Білостока від Новочеркаська до Слов'яно-Сербської і Воронезької губернії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дяченко О.В. Діяльність недільних шкіл на Полтавщині на початку 1860-х рр. Гуманітарний журнал. 2015. № Вип. 2. С. 62–70.
2. Берло Г.Л. Листи Кониського О. Я. Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В.В. Вернадського. Ф. Х, опис № 14732.Од. зб. 14732. Арк. 2–156-а.
3. Гаврилюк М.О. Життєві орієнтири О. Кониського та мовне питання в культурницькому еволюціонізмі. Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів: зб. матеріалів ХХІХ всеукр. наук. конф. Київ: НАН України, 2024. С.69–70.
4. Іванова Л.Г. Національна ідентичність та український модерний рух: монографія. Вид. 2-ге. Київ: Дніпро, 2019. 392 с.
5. Кониський О.Я. Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. В 107 т. Т. 33. Варіанти на деякі Шевченкові твори. Львів: 1900. С. 1–3.
6. Кониський О.Я. Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. В 107 т. Т. 39. Варіанти на деякі Шевченкові твори. Львів: 1901. С. 1–16.
7. Деркач В.В. Мовознавчі погляди М.П. Драгоманова. Культура народів Причорномор'я. 2000. Вип. № 14. укр. С. 94–96.

8. Драгоманов М.П. Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії М. Драгоманова (Les Ecoles Populaires en Ukraine par M. Драгоманов) Женева: Громада, 1877. 152 с.
9. Вибрані педагогічні твори: 4 кн. / заг. ред. Є. І. Коваленко. Чернігів: РВК «Десянська правда», 2008. Кн. 3. 240 с.
10. Калита О. М. Соціолінгвістичні аспекти наукової спадщина Михайла Драгоманова (1841–1895). Мова і суспільство. 2014. № 5. С. 48–53.
11. Драгоманов М.П. Література російська, великоруска, українська и галицька. Львів: друкарня Товариства ім. Т.Г. Шевченка. 1874. 75 с.
12. Енциклопедія історії України: у 10 т. / гол.ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка.2010. Т. 7. 728 с.
13. З чернігівської громади 1861–1863 рр. Листи Леоніда Глібова й Степана Носа до О. Кониського. ІР НБУВ (ІНСТИТУТ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО). Ф. Х. Оп. №17000 (Возняк М.). Арк 1-13.
14. М. Драгоманов. Література українська, проскрибована рядом російським. Журнал «Сучасність». Вип. 5. 1976. С. 1–54.
15. М. Драгоманов. Література українська, проскрибована рядом російським. Журнал «Сучасність». Вип. 8 (187–188). 1976. С. 54.
16. Mykhailo Drahomanov and the Ems Ukase: A note on the Ukrainian question at the 1878 International literary congress in Paris. «Harvard Ukrainian Studies», 1977. Vol. 1. p. 2.
17. Костомаров М.І. Огляд творів, написаних українською мовою. Український літературний збірник «Молодик» на 1844 рік. Видання І. Бецького. Ч. III. 1843. С. 157–185.
18. Драгоманов М.П.Твори козацьких дум. Львів: Житє і слово. 1894. Вип. 1. С. 289–292.
19. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання / Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра. Київ: Інститут історії України, 2013. 810 с.
20. Іванова Л.Г. Національна ідентичність та український модерний рух: монографія. Вид. 2-ге вид. Київ: Дніпро, 2017. 368 с.
21. Проценко О. А., Лісовий В.С. Мова і національна індивідуальність. Націоналізм: антологія Йоган-Г. Гердер. Київ, 2000. 872 с.
22. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. /за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Т. 1. 552 с.
23. Кониський О. Я. З Полтави. Основа, 1862. Вип. № 1. С. 74.
24. Милько В.І. Управлінсько-кадрова політика Міністерства народної освіти в оцінках Михайла Драгоманова (50-70-ті рр. XIX ст.). Збірник наукових праць Інституту історії України НАН України. 2018. Вип. 29. С. 1–19.
25. Костомаров М.І. Дві російські народності: монографія. Санкт-Петербург, 1903. Т. 1. 111 с.
26. Кониський О. Я. Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Т. 1. Львів: 1898–1901. С. 1–393.
27. Шевченко Т. Г. Кобзарь: з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полонського. Прага: Друкарня Др. Ед. Грегара, 1876. С. 233 с.
28. Клер І. Г. Діяльність українських громад наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. у працях істориків 20-х рр. XX – на початку XXI ст. Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія».2014. Вип. 229. С. 115–120.
29. Павлик Михайло (1853–1915), публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ. ЦДІА у Львові. Ф. 663. Оп. 2, Спр. 97. Арк. 27–30.
30. Канцелярія попечителя київського навчального округу, м. Київ. ЦДІА у Києві. Ф. 707, Оп. 27, спр. 467, арк. 307–309.
31. Косач-Кривинюк Ольга Петрівна – письменниця. ЦДІА у Києві. Ф. 4461, Оп. 1, спр. 1, арк. 22.
32. Драгоманов М.П. Вибране. Київ: Либідь, 2008. 688 с.
33. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / за ред. О. Я. Лисенко. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 2. 592 с.
34. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / за ред. О. Я. Лисенко. Київ: Наукова думка, 1970. Т. 1. 531 с.
35. Комплексний фонд «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. XII–XX ст. ІР НБУВ (ІНСТИТУТ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО) Ф. І, № 44062. 1-2 арк.
36. Донцов Д.І. Дві літератури нашої доби. Торонто: видавництво «Гомін України», 1958. 296 с.
37. Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли й соціалізм. Львів: Українська русько-видавнича спілка, 1906. 184 с.

REFERENCES

1. Diachenko O.V. (2015) Diialnist nedilnykh shkil na Poltavshchyni na pochatku 1860-kh rr. [Activities of Sunday schools in Poltava Oblast in the early 1860s.]. Humanitarnyi zhurnal.- Humanitarian journal.№ 2. 62–70. [in Ukrainian].
2. Berlo H.L. (1924) Lysty Konyskoho O. Y. [Letters of Konysky O. J.] Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki imeni V.V. Vernadskoho-Manuscript Institute of the National Library named after V.V. Vernadskyi, X, № 14732.2–156-a. [in Ukrainian].
3. Havryliuk M.O. (2024) Zhyttievi oriientyry O. Konyskoho ta movne pytannia v kulturnytskomu evoliutsionizmi. [Life orientations of O. Konyskyi and the language issue in cultural evolutionism] Vseukrainska naukova konferentsiia molodykh istorykiv nauky, tekhniki i osvity ta spetsialistiv: zb. materialiv XXIX vseukr. Nauk. konf. Kyiv: NAN Ukrainy. National

Academy of Sciences of Ukraine. – All-Ukrainian scientific conference of young historians of science, technology and education and specialists XXIX. 69–70. [in Ukrainian].

4. Ivanova L.H. (2019) *Natsionalna identychnist ta ukrainskyi moderni rukh: monohrafiia*. [National identity and the Ukrainian modern movement: a monograph]. Dnipro, 2.392. [in Ukrainian].

5. Konyskyi O.I. (1900) *Varianty na deiaki Shevchenkovi tvory*. [Variants on some of Shevchenko's works]. *Zapysky naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka*.– Notes of the Scientific Society named after T. G. Shevchenko, 33. 1–3. [in Ukrainian].

6. Konyskyi O.I. (1900) *Varianty na deiaki Shevchenkovi tvory*. [Variants on some of Shevchenko's works]. *Zapysky naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka*.– Notes of the Scientific Society named after T. G. Shevchenko, 39. 1–16. [in Ukrainian].

7. Derkach V.V. (2000) *Movoznavchi pohliady M.P. Drahomanova*. [Linguistic views of M.P. Drahomanova]. *Kultura narodiv Prychornomia*. – Culture of the peoples of the Black Sea region, 14. 94–96. [in Ukrainian].

8. Drahomanov M.P. (1877) *Hapodni shkoly na Ukpaini seped zhyttia i pysmenstva v Rosii* M. Dpahomanova (Les Ecoles Populaires en Ukraine par M. Dpahomanov) [Modern schools in Ukraine between life and writing in Russia by M. Dpagomanov]. Hromada – Publishing house «Hromada». 1–152. [in Ukrainian].

9. Rusova S.F. (2008) *Vybrani pedahohichni tvory / zah. red. Ye. I. Kovalenko*. [Selected pedagogical works / general edition of the works of E. I. Kovalenko] «Desnianska pravda» – Desnian truth, № 3. 240. [in Ukrainian].

10. Kalyta O. M. (2014) *Sotsiolinhvistychni aspekty naukovoї spadshchyna Mykhaila Drahomanova (1841–1895)*. [Sociolinguistic aspects of the scientific heritage of Mykhailo Drahomanov (1841–1895).] *Mova i suspilstvo* – Language and society. № 5. 48–53. [in Ukrainian].

11. Drahomanov M.P. (1874) *Literatura rossiyska, velykoruska, ukrainska y halytska* [Russian, Great Russian, Ukrainian and Galician literature]. Drukarnia Tovarystva im. T.H. Shevchenka – Printing house of the Society named after T. H. Shevchenko. 75.

12. *Entsyklopediia istorii Ukrainy (2010) hol.red. V. A. Smolii*. [editor-in-chief V. A. Smolii]. *Naukova dumka* – Scientific thought. 7. 728. [in Ukrainian].

13. Manuscript Institute of the Volodymyr Vernadskyi National Library (1861–1863) *Z chernihivskoi hromady. Lysty Leonida Hlibova y Stepana Nosa do O. Konyskoho*. [From the Chernihiv community of 1861–1863. Letters of Leonid Hlibov and Stepan Nos to O. Konyskyi] INSTYTUT RUKOPYSU NATSIONALNOI BIBLIOTEKY UKRAINY IMENI V.I. VERNADSKOHO. F. X. Op. № 17000 (Vozniak M.). Ark 1–13. [in Ukrainian].

14. Drahomanov M.P. (1976). *Literatura ukrainska, proskrybovana riadom rossiyskym*. [Ukrainian literature is interspersed with a number of Russian ones.]. *Zhurnal «Suchasnist» – «Modernity» magazine*, 5. 1–54. [in Ukrainian].

15. Drahomanov M.P. (1976). *Literatura ukrainska, proskrybovana riadom rossiyskym*. [Ukrainian literature is interspersed with a number of Russian ones.]. *Zhurnal «Suchasnist» – «Modernity» magazine*, 8. 1–54. [in Ukrainian].

16. Drahomanov M.P. (1977). *Mykhailo Drahomanov and the Ems Ukase: A note on the Ukrainian question at the 1878 International literary congress in Paris*. *Harvard Ukrainian Studies*, 1977. Vol. 1. p. 2. [in English].

17. Kostomarov M.I. (1843) *Ohliad tvoriv, napsanykh ukrainskoiu movoiu*. *Ukrainskyi* [Review of works written in Ukrainian] *Ukrainskyi literaturnyi zbirnyk «Molodyk»* – Ukrainian literary collection «Molodyk», 3. 157–185. [in Ukrainian].

18. Drahomanov M.P.(1894) *Tvortsi kozatskykh dum* [Creators of Cossack thoughts] *Zhytie i slovo* – Life and word, 1. 289–292. [in Ukrainian].

19. *Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sproba derzhavnoho rehuliuвання (1847–1914)*. (2013) *Zbirnyk dokumentiv i materialiv Instytutu istorii Ukrainy*. – Collection of documents and materials of Institute of History of Ukraine, LXII.1–810. [in Ukrainian].

20. Ivanova L.G. (2017) *National identity and the Ukrainian modern movement: a monograph*. [National identity and the Ukrainian modern movement: a monograph]. Dnipro, 1– 368. [in Ukrainian].

21. Protsenko O. A., Lisovyi V.S. (2000) *Mova i natsionalna individualnist*. *Natsionalizm: antolohiia Yohan-H. Herder*. [Language and national individuality. Nationalism: an anthology by Johan-G. Herder.]. *Smoloskyp -Torch*. 1–872 s. [in Ukrainian].

22. Sukhomlynska O.V. (2005) *Ukrainian pedagogy in personalities*. [Ukrainian pedagogy in personalities]. *Lybid*. – *Либідь*. 1–552. [in Ukrainian].

23. Konyskyi O. Ya. (1862) *Z Poltavy*. [From Poltava]. *Osnova-Basis*, 1. 1–74.

24. Mylko V.I. (2018) *Upravlinsko-kadrova polityka Ministerstva narodnoi osvity v otsinkakh Mykhaila Drahomanova (50-70-s y. XIX th century)*. [Management and personnel policy of the Ministry of National Education in the assessment of Mykhailo Drahomanov]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy* – Collection of scientific works of the Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 29. 1–19.

25. Kostomarov M.I. (1903) *Dvi rosiiski narodnosti: monohrafiia*. [Two Russian nationalities: a monograph.]. St. Petersburg, I. 1–111 s.

26. Konyskyi O. Ya. (1898-1901) *Taras Shevchenko-Hrushivskyi* [Taras Shevchenko-Hrushivskyi: the chronicle of his life]. *Zapysky naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka* – Notes of the Scientific Society named after T. G. Shevchenko. 1. 1–393.

27. Shevchenko T. H. (1876) *Kobzar: z dodatkom spomynok pro Shevchenka pysateliv Turheneva i Polonskoho* [Kobzar: with an appendix of commemorations about Shevchenko by the writers Turgenyev and Polonsky]. Praha: Drukarnia Dr. Ed. Hrehra – Prague: Printing House Dr. Ed. Gregor. 1–233.

28. Klyer I. G. (2014) Activities of Ukrainian communities in the late 50s and early 60s of the 19th century in the works of historians of the 20s of the XX – at the beginning of the XXI century *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. P. Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*, 229. 115–120.

29. Pavlyk Mykhailo (1843-1940), publitsyst, pysmennyk, hromadsko-politychnyi diiach, diisnyi chlen NTS. Central State Historical Archive of Lviv. Fund № 663, Description 2, Case 97. Sheet 7. [Publicist, writer, social and political activist, active member of the National Academy of Sciences. 27–30. [in Ukrainian].

30. Central State Historical Archive of Kyiv. Fund № 707, Description 27, Case 467. Kantseliariia popechytelia kyivskoho navchalnoho okruhu, m. Kyiv. [Office of the trustee of the Kyiv educational district, Kyiv]. 307–309.[in Ukrainian].

31. Olga Petrivna Kosach-Kryvynyuk is a writer. Central State Historical Archive of Kyiv. Fund № 4461, Description 1, Case 1. 1–22.

32. Drahomanov M.P. (2008) *Vybrane* [Selected]. *Lybid-Lybid*. 307–309. [in Ukrainian].

33. O. Y. Lysenko (1970) *Literaturno-publitsystychni pratsi*. [Literary and journalistic works]. *Naukova dumka – Scientific thought*, 2. 1–592.

34. O. Y. Lysenko (1970) *Literaturno-publitsystychni pratsi*. [Literary and journalistic works]. *Naukova dumka- Scientific thought*, 1. 1–592.

35. Manuscript Instituten of the Nationl Library of Ukraine Named by V.I. Vernadsky. *Kompleksnyi fond «Literaturni materialy»*. Fund № 1, Description 44062. *Zibrannia literaturnykh tvoriv i dokumentiv poch. XII–XX centuries* [The collection of literary works and documents began. XII–XX centuries]. 1–2. [in Ukrainian].

36. Dontsov D.I. (1958) *Dvi literatury nashoi doby*. [Two literatures of our time]. *Vydavnytstvo «Homin Ukrainy» – «Homin of Ukraine» publishing house*. 1–296. [in Ukrainian].

37. Drahomanov M.P. (1906) *Shevchenko, ukrainofily y sotsializm* [Shevchenko, Ukrainophiles and socialism]. *Ukrainska rusko-vydavnycha spilka – Ukrainian Russian-publishing union*. 1–184. [in Ukrainian].

УДК 314.15(438)«2022»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-5>**Дарія ГУСАК,***orcid.org/0000-0001-5229-6999*

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *daragusak4@gmail.com*

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЛИТОВСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті зроблена спроба проаналізувати міграційні процеси пов'язані з повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року Російської Федерації в Україну. З'ясовано події початкового етапу російсько-української війни та їх вплив на процеси переміщення осіб з метою пошуку безпечного місця проживання. Автор досліджує на прикладі Литовської Республіки механізми подолання міграційної кризи. Частково розкрито питання міграційної політики ЄС стосовно українців.

Проаналізовано процес інтеграції біженців з України у литовському середовищі. З'ясовано правовий статус вимушено переміщених осіб Литві. В дослідженні наведені статистичні дані кількості мігрантів, які перетнули литовський кордон та їх частка, які залишились в зазначених країнах. Розкрито діяльність литовської держави у забезпеченні першочергових потреб біженців. В статті проаналізовано рішення уряду Литви, які вплинули на швидке вирішення нагальних питань українців.

Вивчено різні джерела фінансової допомоги вимушеним мігрантам. Перелічені пільги, якими користувались українці в перші місяці після початку повномасштабної російсько-української війни. Прослідковано зміни, які відбулись у сфері соціальної підтримки. У статті проаналізовано проблеми працевлаштування біженців. З'ясовано роль гуманітарної допомоги та інших міжнародних гуманітарних організацій. На основі соціологічного дослідження вивчені настрої вимушених мігрантів, виокремлені питання, які найбільше турбують українців. Автор досліджує трансформації державної політики стосовно біженців з України. Висвітлено політику європейських держав щодо адаптації дітей в шкільному середовищі. Розкрито причини можливої другої хвилі масштабних міграційних процесів та підготовку литовського уряду до нових викликів пов'язаних з руйнацією критичної інфраструктури в Україні.

Ключові слова: російсько-українська війна, міграційна криза, біженці, гуманітарна допомога, Литовська Республіка.

Dariia HUSAK,*orcid.org/0000-0001-5229-6999*

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of World Histor

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) *daragusak4@gmail.com*

MIGRATION PROCESSES IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA AS A RESULT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The article attempts to analyze the migration processes associated with the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation on February 24, 2022. The events of the initial stage of the Russian-Ukrainian war and their influence on the processes of displacement of people in order to find a safe place to live have been clarified. The author researches the mechanisms of overcoming the migration crisis on the example of the Republic of Lithuania. We also partially covered the issue of EU migration policy regarding Ukrainians.

We analyzed the process of integration of the refugees from Ukraine in Lithuanian society. The legal status of forcibly displaced persons in the Lithuania has been clarified. The study provides statistical data on the number of migrants who crossed the Lithuanian border and the percentage of those that stayed in Lithuania. The article analyzes the decisions of the Lithuanian government that influenced the quick resolution of urgent issues of Ukrainians.

We studied various sources of financial assistance to forced migrants and the benefits that Ukrainians had during the first months after the start of the full-scale Russian-Ukrainian war. The article analyzes the problems of employment of refugees. The role of humanitarian aid in Lithuania and other international humanitarian organizations is clarified. On the basis of sociological research, we studied the attitudes of forced migrants and defined the issues that concern Ukrainians.

The author analyzes the transformations of the state regarding refugees from Ukraine. The policy of European states regarding the adaptation of children in the school environment is highlighted.

The reasons for a possible second wave of the large-scale migration processes and preparation of the Lithuanian government for the new challenges related to the destruction of critical infrastructure in Ukraine are covered.

Key words: *Russian-Ukrainian war, migration crisis, refugees, humanitarian aid, the Republic of Lithuania.*

Постановка проблеми. У статті автор розкриває проблематику з якою зіткнулись українці з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2024 році, а саме питання адаптації українських біженців в Литві. У дослідженні розкрито початковий етап переїзду українців до Литви, умов їхнього проживання на території Європейського Союзу, соціалізації в іншому суспільстві, працевлаштуванню та інших важливих аспектів акомодатії біженців.

Аналіз досліджень. Питання українських біженців вивчають українські науково-дослідні інститути, дослідницькі компанії, проводяться соціологічні дослідження. Також вивченням даної теми займаються міжнародні організації. З огляду на те, що досліджувані події відбулись у 2022 році і тривають досі, тому наукові розвідки активно здійснюються в даний період. Науковці приймають участь у конференціях присвячені актуальній темі російсько-української війни. У березні 2024 році у м. Вінниця відбулась Міжнародна наукова конференція «Сучасна російсько-українська війна: соціо-історичні реалії та перспективи». Питання біженства розкриті в доповідях Олени Денісової-Шмід, Оксани Горди, Тетяни Кармадиной, Ольги Лабур, Оксани Пятковської. Питання біженства є актуальною і не достатньо розкритою, тому потребує детального вивчення та аналізу.

Метою статті є вивчення проблеми адаптації українських біженців в Литві.

Виклад основного матеріалу. Однією з країн, яка привітно зустріла українських біженців стала Литва, географічне розташування якої вплинуло на потік біженців саме в цю країну. З перших днів повномасштабної війни в Україні, Литва активно готувалась прийняти біженців, зокрема відразу були створені центри реєстрації українців. Прикордонні та міграційні служби підготувались до зустрічі їх на кордоні, що межує з Польщею. Після надання первинної інформації про необхідні процедури, громадян України спрямовували до реєстраційних центрів. Людей розміщували в них не довше 72 годин, а потім розселяли по різних муніципалітетах. У перші дні війни міністр внутрішніх справ Литви Агне Білотайте заявила, що Литва готова прийняти близько 10 тисяч біженців, але це число не є остаточним і може змінюватися за потреби. Реальні ж цифри прибулих українців стали значно вищими за очікувані.

Акції з надання гуманітарної допомоги громадянам України були узгоджені з іншими державами. У свою чергу, Латвія готова була прийняти – 10 тисяч, Естонія – 3 тисячі, Словаччина та Румунія – по 10 тисяч біженців. Також Агне Білотайте зазначила, що Литва координуватиме свої дії з Польщею задля спрощення процесів.

Первинним завданням стало офіційне оформлення українських біженців. Планувалась видача посвідок на тимчасове проживання в Литві, адже з цим документом українці могли спочатку отримувати пільги, а потім працювати. Від кордону українські громадяни переводились до більших центрів реєстрації. У центрах люди могли знайти житло для себе, інших направляли до приміщень, запропонованих муніципалітетами, а також до місць проживання, які добровільно запропонували мешканці. В реєстраційних центрах надавалось тимчасове житло (до трьох днів), їжа, первинна медична допомога. Потім ті, хто мав потребу, переїздили до довгострокового житла. Після реєстрації можна було подати заяву на отримання дозволу на тимчасове проживання на 1 рік або національної візи з гуманітарних міркувань на 1 рік (Lietuva ruošiasi pasitikti karo pabėgėlius iš Ukrainos: kuriami registracijos centrai, 2022).

Статистичні дані свідчать, що приблизно третина всіх прибулих українців реєструвалися у Вільнюському реєстраційному центрі. Після отримання статусу тимчасового захисту, українці отримали право на грошову соціальну підтримку, а саме одноразову виплату, яка покривала більшу частину вартості оренди житла за два місяці, одноразову допомогу у розмірі 300 євро, картку на купівлю харчування по 20 євро на тиждень.

Згодом стало зрозуміло, що в Литву прибула більша кількість українців, ніж очікувалась. Зокрема директор Департаменту міграції Евеліна Гудзінскайте зазначає, що інституції не справляються із запитами. За її словами, станом на квітень 2022 р. у Литві зареєструвались 47 тисяч українських біженців (з яких 19 348 неповнолітніх), і кожен етап процедури займав до кількох днів. Також вона зазначила, що біженці можуть користуватись більшістю послуг після першого дня реєстрації. Станом на кінець квітня 2022 р. серед українських біженців налічувалось 5,2 тис – діти до шести років, 14,3 тис. – від шести до 18 років.

Ще 2,1 тис це особи віком від 65 років. У березні-квітні 2022 р. фіксувалось близько 2000 заявок на добу на тимчасовий захист, а уже влітку 2022 р. – 100–200 заявок.

Крім того, оскільки потреба у виготовленні паспортів зросла більш ніж вдвічі, Центр видачі особистих документів змінив порядок оформлення паспортів, а саме відмовився від термінової процедури оформлення паспорта протягом 1 та 5 робочих днів. Евеліна Гудзінскайте підкреслила, що таке рішення дасть можливість українським біженцям швидше отримати документи (Departamentas apie ukrainiecių skundus dėl užsitiesiančių dokumentų išdavimo procesas sudėtingas, 2022).

Важливим етапом адаптації для українців стало працевлаштування в Литві. Станом на травень 2022 року, згідно даних Міністерства соціального захисту та праці, у Литві вже знайшли роботу понад 7,6 тисяч людей, які втекли від війни в Україні, що становить третину українців працездатного віку. Працюючі українці заплатили Литві вже на той момент понад 3 мільйони євро податків, а лише за квітень – майже 2 мільйони євро.

Міністр соціального захисту та праці Моніка Навіцкене зазначила, що у багатьох випадках спрацювало розміщення за місцями, де є і робочі місця, і навчальні заклади. Переважна більшість українців працевлаштувалась у професіях середньої кваліфікації, а кожен десятий – на висококваліфікованих роботах. Більшість роботодавців працевлаштовують українців на невизначений термін.

Значна частка українців працювали підсобними робітниками, прибиральниками офісів, готелів та інших закладів, вантажниками, пакувальниками, продавцями. Серед кваліфікованих робітників – пекарі, кондитери, кравці, кухарі та вихователі, асистенти дошкільних закладів. Також українці працевлаштовувались на посадах помічника медсестер, менеджера, вчителів англійської, російської, математики, інженера, архітектора. Їхні зарплати коливались від мінімальної до майже 2 тисяч євро на місяць. В середньому українець, який працює в Литві, отримує близько 900 євро. Найбільше українців працевлаштувалися у містах Вільнюс, Каунас, Клайпеда, Шяуляй і Паневежис, а також у Вільнюському районі (Kas trečias ukrainietis lietuvoje jau turi darbą: sumokeyo 3 mln. eurų mokesciu, 2022).

В кінці червня 2022 року служба зайнятості зафіксувала працевлаштованих українців в Литві майже 13 тисяч осіб, які тікали від російського вторгнення. Близько третини з них працює в Литві на некваліфікованих роботах. Через рік, в червні

2023 року за трудовим договором було працевлаштовано 25,6 тисяч українців, що становить 61% від кількості зареєстрованих у країні біженців. «Литовські роботодавці заохочують українців до праці різними бонусами. Наприклад, преміями, пропонують безплатне харчування (одно- чи дво-разове). Литва також є однією з небагатьох країн ЄС, яка надає житло для працівників безплатно, що дозволяє українцям значно зекономити на витратах. Наприклад, працюючи у Нідерландах на житло слід відкладати 400–500 євро. Хоч середня зарплата у Литві менша за виплати у країнах з більш заможною економікою, але грошові заохочення з боку і роботодавців, і держави дозволяють українцям заробити більше», – розповідає Марцін Колодзейчик, директор міжнародної рекрутації Міграційної платформи EWL (Українці в Литві: міграційна платформа EWL проаналізувала, де працюють і скільки заробляють, 2023).

Роботодавці зауважують, що українці відповідальні та вмотивовані. Також в деяких компаніях завдяки новим працівникам була вирішена проблема нестачі робочої сили. На прикладі роботи невеликої молочної компанії, вирішили проблеми нестачі працівників. Директор компанії Йоланта Кузьмінене каже, що коли прийшли українці, вони вирішили проблему нестачі робочої сили, тому що впродовж десяти років щороку підприємству не вистачало людей, а цієї весни була повна криза, тому що 20 людей не вистачало. Українці компенсували нам нестачу. За словами Я. Кузьмінене, в її компанії на кваліфікованих роботах працюють українці, які здобули кваліфікацію ще до початку роботи.

«Українці, які у нас працюють, це ті справжні біженці, які втекли з сумочками, з дітьми, прибігли практично без особистих речей, дуже налякані. Їм нікуди повертатися, тому що їхні будинки розбомблені або пограбовані. Їхня мотивація величезна – вони просили нас якнайшвидше почати роботу. Спасибі меру Варени, він організував прийом дітей у садочки та школи, і з цими людьми у нас немає проблем. Можу сказати, що вони працюють краще, ніж деякі місцеві», – зазначила Я. Кузьмінене.

Директор підприємства розповів, що вони забезпечують своїх працівників безкоштовним житлом. Більшість тих, хто працевлаштувався на підприємстві, думають облаштуватися у Варені, але тут є інша проблема – не вистачає нерухомості для оренди. Більшість українців, які працюють і живуть у Варені, більше не мають житла в Україні, тому вони розглядають можливість залишитися і будувати життя в Литві (Ukrainiečiai užpildė laisvus etatus dirba geriau už vietinius, 2022).

Влітку 2022 року спостерігалась в Литві тенденція повернення певного відсотка українців в Україну. Для такої потреби були створені спецрейси, які заповнювались на місяць наперед. Оскільки частина українців виїжджала, а приплив прибулих сповільнився, неурядові організації наголосили, що допомога біженцям залишається вкрай необхідною. Організація допомоги біженцям «Сильні разом» протягом місяця організувала рейси для українців, які хочуть повернутися на батьківщину, приватною пасажирською компанією. Протягом місяця тричі на тиждень до Львова вже їздили близько 600 людей.

За даними Червоного Хреста, який надає допомогу біженцям, спостерігається тенденція прибуття біженців із районів активних бойових дій. Кількість пожег зменшується. У громадській організації зазначили, що біженці потребують їжі, одягу та засобів гігієни. Їм також надається допомога в пошуку житла, роботи, психологічні та соціальні послуги. Для них важкодоступні дитсадки та школи. За словами представника Червоного Хреста, біженці з обмеженими можливостями стикаються з великими труднощами. Їм важко адаптуватися, відсутні соціальні гарантії, не вистачає супроводжуючих, піклувальників і догляду (Karo pabegeliai grizta I Ukraina specialus autobusu reisai uzpildyti menesiui i prieki, 2022).

З наближенням зими 2022–2023 рр. Литва готувалася до хвилі біженців з України, але ці прогнози не справдилися. Литва готувалася до більш стресових сценаріїв у відповідь на гуманітарну кризу, спричинену атаками Росії на енергетичну інфраструктуру України. «Ми були готові до більшої хвилі, коли прогнозували, що буде холодна зима, дії Росії посилювалися. Підготовлені плани прийому більшої кількості біженців, створені місця в невикористаних школах та інших громадських будівлях, але зима досить м'яка, вона закінчується, і якщо не буде різких подій і бомбардувань у великих містах України, ми сподіваємося, що хвиля не буде більшою», – сказав заступник міністра внутрішніх справ Арнольдас Абрамавічус (Nepaisant prognozių del pabegėliu ukrainos suolių ziema atvykstančiųjų skaičius mažėję, 2023).

Оформивши тимчасову посвідку на проживання, українські біженці отримали можливість обслуговуватись в медичних закладах. Але і до отримання посвідки українцям надавались наступні послуги: профілактичний огляд та вакцинація неповнолітніх; невідкладна медична допомога, догляд за вагітністю, післяпологовий догляд та інші необхідні персональні медичні послуги надаються особам, які не мають обов'язкового

медичного страхування; послуги з медичної реабілітації біженців, поранених під час бойових дій в Україні; своєчасне транспортування до лікувальних та реабілітаційних установ. Ці послуги оплачувались Державною касою медичного страхування при Міністерстві охорони здоров'я Литовської Республіки (Важлива інформація /медичні послуги/, 2022).

Українці, що втікають від війни отримали і пільги з проживанням у Литві. Так, українці можуть користуватися помешканнями AirBNB та проживати від 7 до 30 днів безкоштовно після прибуття до Литви. Ця допомога доступна для громадян України та третіх країн, які прибувають до Литви після 24 лютого 2022 року. Окрім цього можна безкоштовно зупинитись у помешканні, які добровільно надають українським біженцям громадяни Литви терміном до 3-х місяців. Термін проживання може бути продовжений за індивідуальним рішенням власника. Також можна безоплатно перебувати в пунктах тимчасового розміщення (школи, гуртожитки, приватні особи). Для незахищених верств населення було запропоноване соціальне житло (люди працездатного віку з інвалідністю, люди похилого віку, особи й родини соціального ризику), які потребують спеціальної соціальної підтримки. Такий варіант проживання фінансується самоврядуванням за місцем проживання.

Діяльність різноманітних гуманітарних організацій вплинула на активну допомогу біженцям. Гуманітарною допомогою в Литві активно займаються наступні організації: Карітас, Продовольчий банк, Червоний Хрест, Save the Children Lithuania, MIS love, Мальтійський орден, Všį Help Ukraine LT – допомога українцям у віддалених населених пунктах Литви. Перелічені організації надають різного роду гуманітарну допомогу – речі першої необхідності, їжу, одяг, посуд, постільну білизну, речі по догляду за дитиною тощо (Важлива інформація /гуманітарна допомога/, 2022). Варто згадати громадську організацію Blue/Yellow, яка була заснована ще в 2014 р. Йонасом Оеманом та Пауліусом Кіяускасом та увесь час підтримує українських біженців, забезпечує українських військових та добровольців необхідними запасами. Лише за перший день 24 лютого 2022 року було зібрано один мільйон євро. Активну допомогу надає організація Сильні разом, яка допомагає знайти тимчасове житло, організує безкоштовні перевезення українців від литовського кордону.

Прибувши в Литву українець зіштовхується з мовним бар'єром. Відповідно цей факт стає перешкодою при працевлаштуванні, навчанні та

побуті. Саме тому в Литві були організовані різноманітні мовні курси. Окрім вищезазначених курсів українські діти шкільного та дошкільного віку мають право на безкоштовне навчання в школах та в дошкільних закладах Литви. Зокрема, в квітні 2022 р. у Вільнюсі відкрили Міжнародну українську школу. Навчання у школі відбувається українською мовою, по закінченню учні отримують свідоцтво про повну середню освіту державного зразка України з правом подальшого вступу до вищих навчальних закладів України та Литви (Відкриття міжнародної української школи у Вільнюсі, 2022).

3 вересня 2022 року школа відкрила свою філію в Клапейді з п'ятиденним графіком навчання. Міжнародна українська школа є найбільшою українською школою у Європі. Протягом року надходили прохання від батьків відкрити нові відділення МУШ. У перші три дні реєстрації у містах Каунас та Шяуляй сумарно записалися понад 450 українських дітей. Саме тому в вересні 2023 року відкрились відділення МУШ в цих містах. Загалом же в українських школах у Вільнюсі та Клайпеді навчаються 1350 українців (У Литві відкривають дві українські школи, 2023). Окрім МУШ у м. Вільнюс працює харківська школа «Гравітація», в якій навчання відбувається українською мовою, приватна литовська школа з класами для українських дітей «Воронячий острів», Українська денна школа в гімназії Мартіна Мажвідо, де навчання відбувається за українською програмою (Важлива інформація /школадитячий садок/, 2022).

Українці отримали в Литві низку соціальних пільг, зокрема на проїзд, відвідання різноманітних культурних заходів, музеїв тощо. Важливу роль для адаптації вимушених переселенців стало безоплатне відвідування закладів культури – бібліотеки, музеї, заклади сценічного мистецтва. Загалом у березні, квітні та травні 2022 року національні та республіканські музеї, підпорядковані Мінкульту, відвідали 43 723 українці. Так, у березні українці відвідали Національний музей Литви (3480 відвідувачів), Морський музей Литви (2788 відвідувачів)

і Національний музей-палац правителів Великого князівства Литовського (1924 відвідувачі). Загалом у березні підвідомчі Мінкульту музеї відвідали 10 568 українців. У квітні цей показник збільшився до 17 792 відвідувачів. У травні музеї прийняли 15 363 українців (Salies muziejai pavasari sulauke 40 tukst ukrainiecių, 2022).

Очевидним є той факт, що різноманітні культурні ініціативи допомагають українцям впровадитись з життєвими обставинами, які виникли внаслідок російського вторгнення. Для прикладу у Центрі культури Шяуляй відбувся захід «День родини з Україною». Ініціатива, організована до Міжнародного дня сім'ї, об'єднала близько двохсот українців-тікачів від війни, які залишилися в Шяуляї, та литовців, які їх прихистили. Учасникам заходу було запропоновано познайомитися, поспілкуватися, розвивати дружбу родин і народів через різноманітні заходи та святковий концерт молоді Шяуляя. Захід був спрямований на інтеграцію українців в Литві (Tarptautine seimos diena renginys lietuviu ir ukrainiecių seimoms, 2022).

Допомога українцям надходила не лише на державному рівні, але чимало пересічних литовців організовували різноманітні волонтерські ініціативи. Наприклад, кондитер Г. Печенкене, запросила литовських кондитерів і пекарів об'єднатися і порадувати українських дітей, які приїхали до Литви. Пекарі, кондитери та пекарні запропонували свою допомогу. В такий спосіб українські діти в свій день народження мали змогу поласувати іменинним тортом. Кожне замовлення було індивідуальне, враховувались побажання іменинника (Konditeriu dovana gimtadienio tortai ukrainos vaikams, 2022).

Висновки. Підсумовуючи вищевикладений матеріал можна дійти висновку, що Литва доброзичливо зустріла вимушених переселенців. Українці достатньо залучені в литовське суспільство. Станом на кінець жовтня 2023 р. Литва прихистила понад 50 тисяч українців. Згідно з даними соціологічного опитування рівень підтримки біженців у суспільстві залишається високим та ставлення до українців прихильне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lietuva ruošiasi pasitikti karo pabėgėlius iš Ukrainos: kuriami registracijos centrai. URL: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva-ruosiasi-pasitikti-karo-pabegeliu-is-ukrainos-kuriami-registracijos-centrai>. (дата звернення: 17.11.2023).
2. Departamentas apie ukrainiecių skundus dėl uzsitesiancio dokumentu isdavimo procesas sudetingas. URL: <https://m.diena.lt>. (дата звернення: 17.11.2023).
3. Kas trečias ukrainietis lietuvoje jau turi darba: sumokejo 3 mln. euru mokescių. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/>. (дата звернення: 17.11.2023).
4. Українці в Литві: міграційна платформа EWL проаналізувала, де працюють і скільки заробляють. URL: <https://www.epravda.com.ua/news>. (дата звернення: 19.11.2–23).

5. Ukrainiečiai užpildė laisvus etatus dirba geriau už vietinius. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika>. (дата звернення: 18.11.2023)
6. Karo pabėgėliai grįžta I Ukraina specialus autobusu reisai užpildyti mėnesiui i prieki. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas>. (дата звернення: 18.11.2023).
7. Nepaisant prognozių dėl pabėgėlių ukrainos suolio ziema atvykstančiųjų skaičius mažėjo. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas>. (дата звернення: 18.11.2023).
8. Важлива інформація /медичні послуги/. URL: <https://suukraina.lt/ua>. (дата звернення: 18.11.2023).
9. Важлива інформація /гуманітарна допомога/. URL: <https://suukraina.lt/ua>. (дата звернення: 18.11.2023).
10. Відкриття міжнародної української школи у Вільнюсі. URL: <https://lithuania.mfa.gov.ua/news>. (дата звернення: 20.11.2023).
11. У Литві відкриють дві українські школи. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora>. (дата звернення: 20.11.2023).
12. Важлива інформація /школа-дитячий садок/. URL: <https://suukraina.lt/ua>. (дата звернення: 20.11.2023).
13. Salies muziejai pavasari sulauke 40 tukst ukrainieciu. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura>. (дата звернення: 23.11.2023).
14. Tarptautine seimos diena renginys lietuviu ir ukrainieciu seimoms. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura>. (дата звернення: 23.11.2023).
15. Konditeriu dovana gimtadienio tortai ukrainos vaikams. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/grazi-diena>. (дата звернення: 23.11.2023).

REFERENCES

1. Lietuva ruošiasi pasitikti karo pabėgėlius iš Ukrainos: kuriami registracijos centrai. [Lithuania is preparing to welcome war refugees from Ukraine: registration centers are being created]. URL: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva-ruosiasi-pasitikti-karo-pabegelius-is-ukrainos-kuriami-registracijos-centrai>. [in Lithuanian].
2. Departamentas apie ukrainiečių skundus dėl užsitiesiančio dokumentų išdavimo procesas sudėtingas. [The department about the complaints of Ukrainians about the process of issuing documents is complicated]. URL: <https://m.diena.lt>. [in Lithuanian].
3. Kas trečias ukrainietis lietuvoje jau turi darbą: sumožejo 3 mln. euru mokesčių. [Every third Ukrainian in Lithuania already has a job: paid 3 million euro tax]. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/>. [in Lithuanian].
4. Ukrainčiai v Lytvė: mihratsiina platforma EWL proanalizuvala, de pratsiuiut i skilky zaroblaiut. [Ukrainians in Lithuania: the migration platform EWL analyzed where they work and how much they earn]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/>. [in Ukrainian].
5. Ukrainiečiai užpildė laisvus etatus dirba geriau už vietinius. [Ukrainians fill vacancies better than locals]. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/verslas/ekonomika/>. [in Lithuanian].
6. Karo pabėgėliai grįžta I Ukraina specialus autobusu reisai užpildyti mėnesiui i prieki. [Refugees from the war are returning to Ukraine: special routes are filled a month in advance]. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas>. [in Lithuanian].
7. Nepaisant prognozių dėl pabėgėlių ukrainos suolio ziema atvykstančiųjų skaičius mažėjo. [Despite forecasts of a jump in refugees from Ukraine in winter, the number of arrivals to Lithuania decreased]. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas>. [in Lithuanian].
8. Vazhlyva informatsiia /medychni posluhy/. [Important information /medical services/]. URL: <https://suukraina.lt/ua>. [in Ukrainian].
9. Vazhlyva informatsiia /humanitarian help/. [Important information /humanitarian help/] URL: <https://suukraina.lt/ua>. [in Ukrainian].
10. Vidkrittya mizhnarodnoyi ukrayinskoyi shkoli u Vilnyusi. [Opening of an international Ukrainian school in Vilnius]. URL: <https://lithuania.mfa.gov.ua/news>. [in Ukrainian].
11. U Litvi vidkriut dvi ukraiynski shkoli. [Two Ukrainian schools will be opened in Lithuania]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora>. [in Ukrainian].
12. Vazhlyva informatsiia /shkola-dityachii sadok/. [Important information /school-kindergarten/]. URL: <https://suukraina.lt/ua>. [in Ukrainian].
13. Salies muziejai pavasari sulauke 40 tukst ukrainieciu. [More than 40,000 Ukrainian visitors visited the country's museums in the spring]. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura>. [in Lithuanian].
14. Tarptautine seimos diena renginys lietuviu ir ukrainieciu seimoms. [For the international day of the family – an event for Lithuanian and Ukrainian families]. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura>. [in Lithuanian].
15. Konditeriu dovana gimtadienio tortai ukrainos vaikams. [Confectionery gift cakes for birthdays for Ukrainian children]. URL: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/grazi-diena>. [in Lithuanian].

УДК 378.4 (477) «2014–2022»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-6>**Парасковія ДВОРЯНИН,***orcid.org/0000-0002-7858-3563*

кандидат наук з соціальних комунікацій,

доцент кафедри радіомовлення і телебачення

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *paraskadvoryanyun@gmail.com*

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ (2014–2022): ПРОБЛЕМАТИКА, ОСОБЛИВОСТІ, ВІЗІЇ

Мета статті – проаналізувати український медійний дискурс професійної освіти в Україні у роки неконвенційної російсько-української війни (2014–2022). Методологія дослідження ґрунтується на принципах науковості, системності, а також використанні дискурс-аналізу як міждисциплінарного підходу до студювання мас-медійного простору. Наукова новизна полягає у тому, що вперше розкрито напрями і змістові аспекти проблематики реформи професійної (професійно-технічної) освіти України в дискурсі соціальних медіа (2014–2022). З'ясовано, що в умовах російсько-української війни вітчизняні ЗМІ значно менше приділяли уваги професійній (професійно-технічній) освіті порівняно з середньою та вищою ланкою цієї сфери. Аналізуючи змістову спрямованість мас-медійного дискурсу щодо професійної освіти України, встановили декілька тематично-проблемних аспектів фокусування уваги ЗМІ: 1) проблема фінансування закладів професійної освіти у зв'язку з проведенням реформи місцевого самоврядування й передачу фінансових повноважень у регіони та громади; 2) питання належності закладів профтехосвіти до групи закладів вищої освіти; 3) реформування змісту освіти в училищах, коледжах, технікумах, з метою їх максимального наближення до ринку праці та потреб виробничих і сервісних підприємств; 4) впровадження і розширення практики застосування у системі професійної освіти дуальної форми навчання, створення аврально-практичних центрів, модернізація навчального обладнання; 5) зміни до умов вступу до закладів професійної освіти; 6) законодавчі зміни, пов'язані із схваленням Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019) та розробкою законопроекту «Про професійну освіту» (з 2020 р.); 7) спроби прогнозів розвитку професійної освіти у зв'язку з поширенням онлайн-освіти, діджиталізацією, поширенням високотехнологічних виробничих процесів.

Ключові слова: професійна (професійно-технічна) освіта, сучасна російсько-українська війна, реформи освіти, дуальна освіта.

Paraskoviya DVORIANYN,*orcid.org/0000-0002-7858-3563*

PhD. (Social Communications),

Associate Professor at the Department of Broadcast and Television

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *paraskadvoryanyun@gmail.com*

PROFESSIONAL (VOCATIONAL) EDUCATION IN THE MASS MEDIA DISCOURSE OF UKRAINE (2014–2022): PROBLEMS, FEATURES, VISIONS

The purpose of the article is to analyze the Ukrainian media discourse on professional education in Ukraine during the years of the unconventional Russian-Ukrainian war (2014–2022). The research methodology is based on the principles of scientificity, systematicity, as well as the use of discourse analysis as an interdisciplinary approach to the study of mass media space. The scientific novelty lies in the fact that for the first time the directions and substantive aspects of the reform of professional (vocational and technical) education of Ukraine in the discourse of social media (2014–2022) have been revealed. It was found that in the conditions of the Russian-Ukrainian war, the domestic mass media paid much less attention to professional (vocational and technical) education compared to secondary and higher education. Analyzing the content orientation of the mass media discourse on vocational education in Ukraine, several thematic and problematic aspects of media attention were identified: 1) the problem of financing vocational education institutions in connection with the implementation of local self-government reform and the transfer of financial powers to regions and communities; 2) the issue of the affiliation of vocational education institutions to the group of institutions of higher education; 3) reforming the content of education in vocational schools, colleges, technical schools, with the aim of bringing them as close as possible to the labor market and the needs of production and service enterprises; 4) introduction and expansion of the practice of using a dual form of education in the professional education system, creation of emergency practical centers, modernization of educational equipment; 5) changes to the conditions of admission to professional education institutions; 6) legislative

changes related to the approval of the Law of Ukraine “On Vocational Pre-Higher Education” (2019) and the development of the draft law “On Vocational Education” (from 2020); 7) attempts to forecast the development of vocational education in connection with the spread of online education, digitalization, and the spread of high-tech production processes.

Key words: professional (vocational and technical) education, modern Russian-Ukrainian war, education reforms, dual education.

Постановка проблеми. Становище освітньої сфери України завжди привертало увагу засобів масової інформації (ЗМІ), які висвітлювали не лише проблемні моменти, але й окреслювали перспективи подальшого розвитку. Мас-медійний дискурс щодо української освіти формували не тільки журналісти, але й експерти, чиновники, учасники освітнього процесу (педагоги, учні/студенти), а це забезпечувало різнобічність висвітлення питань, плюралізм думок, глибину аналізу й конструктивність сформульованих пропозицій. Не була винятком й ланка професійної (професійно-технічної освіти), особлива увага до якої пояснювалася потребою забезпечення ринку праці кваліфікованими фахівцями, зокрема робітничих спеціальностей. З огляду на це, вважаємо необхідним проаналізувати особливості трактування різних аспектів реформування професійно-технічної освіти у мас-медійному дискурсі України.

Аналіз досліджень і публікацій. Дискурсивну спрямованість ЗМІ в умовах російської-української війни досліджували українські вчені Мар'ян Житарюк (Житарюк, 2023), Тетяна Рогова і Катерина Касімова (Рогова & Касімова, 2023), Валерія Яржемська (Яржемська, 2023). Трансформацію завдань українських ЗМІ під час війни охарактеризував Микола Філонов (Філонов, 2023). Наративи соціальних медіа в умовах засилля пропаганди під час війни в Україні аналізували американський учений К. Дж. Бойт (Boyte, 2017) та українські дослідники Микола Махортюк та Марина Сидорова (Makhortykh, & Sydorova, 2017). Теоретичні засади діяльності медіа у умовах війн на початку XXI ст. з'ясовували британський вчений Пірс Робінсон (Robinson, 2014), професорка Оксфордського університету Марта Дичок (Dyczok, 2015), український дослідник Олексій Іжак (Izhak, 2016). Деякі методологічні аспекти дослідження запозичені з праць Василя Ільницького, Володимира Старки, Миколи Галів (Haliv, Pnytskyi, 2021; Ільницький, Старка, Галів, 2022). Констатуємо, що рецепція українськими ЗМІ проблем реформування професійної (професійно-технічної) освіти в Україні ще не досліджувалася в науковій площині.

Мета статті – проаналізувати український медійний дискурс професійної освіти в Україні у роки неконвенційної російсько-української війни (2014–2022).

Виклад основного матеріалу. В умовах російсько-української війни вітчизняні ЗМІ значно менше приділяли увагу професійній (професійно-технічній) освіті порівняно з середньої та вищої ланкою цієї сфери. Попри все, війна на сході країни та актуалізація перспективи вступу до ЄС підштовхувала українську владу до планування і проведення відповідних реформ, зокрема і в сфері освіти. Безумовно, деякі аспекти реформаційної діяльності аналізували і висвітлювалися у ЗМІ.

Так, в газеті «Освіта України» у червні 2014 р. з'явилася інтерв'ю з керівником департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України В'ячеславом Супруном. Загалом він окреслив декілька проблемних моментів, в яких опинилася професійна освіта України на той час. Передусім вказав на не завжди ефективну діяльність управлінської ланки закладів профтехосвіти, а відтак висловив думку про потребу зміни частини «директорського корпусу», який займає спостережницьку позицію і не вживає дієвих заходів у сучасних реаліях економіки, не налагоджує співпрацю з роботодавцями. Чиновник наголосив на створенні навчально-практичних центрів з упровадження інноваційних технологій, розробці професійних стандартів, заміну застарілих кваліфікаційних характеристик. Як приклад навів домовленість з компанією «Кернел» про створення на базі одного з професійних навчальних закладів аграрного профілю навчально-практичного центру з упровадження сучасних технологій у сільське господарство. Підкреслив В. Супрун і діяльність МОН України щодо працевлаштування випускників, які навчалися за держзамовленням, а також розкрив заходи щодо підвищення престижності робітничих професій, серед яких – виставки, конкурси фахової майстерності, ярмарки робітничих професій, фестиваль навчальних фільмів «Урок майстра» (Шулєкін, 2014: 5).

У зв'язку з проведенням реформи місцевого самоврядування й передачу більше фінансових повноважень на місця, заклади профтехосвіти були передані на фінансування з місцевих, зокрема обласних, бюджетів. Мас-медіа намагалися з'ясувати виправданість такого кроку, здебільшого постулюючи негативні оцінки. У січні 2016 р. заступник міністра освіти і науки Павло Хобзей під час брифінгу для ЗМІ підкреслив

позицію міністерства, яка полягала у тому, що базова професійна освіта повинна фінансуватися з державного бюджету. Таку ж позицію займав і комітет Верховної Ради України (далі – ВРУ) з питань освіти і науки. Проте міністерство фінансів дотримувалося іншої думки. Проблема ж полягала у тому, що у бюджетах міст не було закладено коштів на утримання закладів професійної освіти. Крім того, представники місцевих властей відмовлялися фінансувати заклади освіти, де навчалася значна частина представників інших областей (ПТУ мають фінансуватися, 2017). У червні 2016 р. міністр освіти Л. Гриневич повідомила журналістам, що з фінансуванням профтехосвіти склалася кризова ситуація, оскільки невеликі міста не могли утримувати заклади професійної освіти з власних бюджетів. Вона вказала на потребу зберегти професійно-технічну освіту, розробити плани її регіонального розвитку, водночас не виключила можливості об'єднання деяких закладів (В Україні бракує грошей, 2016).

Громадський діяч і голова ради з питань аграрної освіти при МОН Алекс Ліссітса вказав на занепад профосвіти й навів показові дані. У 1990 р. в 1246 училищах навчалися понад 640 тис. учнів, а в 2016 р. – 840 училищ налічували 302 тис. учнів. На одного випускника закладу профосвіти припадало п'ять випускників ЗВО. Він відзначив злиденне становище закладів, які знаходяться в сільській місцевості і готують фахівців для сільського господарства. Надалі А. Ліссітса пропонував два шляхи: 1) конструктивний: Міносвіти та Мінфін повинні знайти шляхи альтернативного фінансування ПТУ, можливо навіть передати їх великим агропідприємствам або асоціаціям в довгострокову оренду; 2) звичайний: уряд «як завжди, заховається в кукурудзу, не бажаючи вирішувати складні питання і дозволить розвалити професійно-технічну освіту України». Важливо, що він розкритикував непропорційність підготовки фахівців в закладах профтехосвіти аграрного профілю, де перевагу надають підготовці менеджерів, юристів, фінансистів, а не робітників (Ліссітса, 2016).

Проте зміни не відбулися й МОН, зрештою, взялося захищати спеціальності, які мають загальнодержавне значення. У листопаді 2016 р. було складено перелік з 19 професій, які не можна буде скорочувати у закладах профтехосвіти, де відтепер домінувати замовлення на кадри з боку місцевої влади, котра брати до уваги потреби власного ринку праці. До таких спеціальностей, зокрема, увійшли: машиніст бурової установки, бурильник експлуатаційного та розвідувального буріння

свердловин, бджоляр, живописець, токар, тістоб, монтер колії, виноградар, верстатник широкого профілю (МОН: перелік професій, 2016). Згодом (у 2018 р.) цей перелік доповнили ще шістьма позиціями (зварник, машиніст дорожньо-будівельних машин, монтажник систем утеплення будівель, слюсар механоскладальних робіт, слюсар-інструментальник, слюсар-ремонтник). У ЗМІ з посиланням на вищих урядовців зазначалося, що з 1 вересня 2018 р. на ці професії буде набрано приблизно 2200 осіб, а орієнтовна вартість їхньої підготовки складе 15 млн. грн. з державного бюджету (Перелік пріоритетних професій, 2018).

У серпні 2016 р. було знайдено вихід із ситуації з фінансуванням професійної освіти. Міністр освіти і науки Л. Гриневич, визнавши, що «передання профтехосвіти на місцевий рівень було непродуманим кроком», заявила: з наступного року фінансування цього сектору освіти знаходитиметься на обласному рівні, а не рівні міст (Титиш, 2016). Однак в деяких регіонах ситуація загострювалася. У листопаді 2017 р. кореспонденти ТСН поінформували про відсутність коштів в обласному бюджеті Волинської області на утримання училищ і коледжів. Упродовж двох років (2016–2017) на утримання 23 закладів профтехосвіти з обласного бюджету було виділено 300 млн. грн. А з 2018 р. заплановано передати на баланс області ще 10 коледжів, що потребуватиме додаткових 100 млн. грн. Таких коштів в бюджеті не було, оскільки область вважалася дотаційною (На Волині, 2017). Ситуація привернула увагу народних депутатів, однак вони обмежилися лише гучними заявами.

У мас-медіа обговорювалося питання належності закладів профтехосвіти до групи ЗВО. У березні 2016 р. заступник міністра освіти і науки П. Хобзей зауважив, що до 2018 р. коледжі залишатимуться у статусі закладів вищої освіти, але після реформи стануть частиною власне професійної освіти. У них навчатимуться випускники базових шкіл, які після успішного навчання у коледжі зможуть продовжити навчання за тим же профілем і ЗВО та отримати диплом про вищу освіту за більш короткий термін (Ризиковані, 2016). Зазначені зміни були впроваджені в життя у 2019 р.

Обговорюючи завдання професійної освіти, журналісти, експерти та освітяни найчастіше вели мову про потребу реформувати зміст освіти в училищах, коледжах, технікумах, максимально наблизивши їх до ринку праці та потреб виробничих і сервісних підприємств (Шулікін, 2014: 5; Парцхаладзе, 2016; Коваль, 2020). Щоправда тра-

плялися й опозиційні думки. Так, колишній заступник директора з навчально-виховної роботи Херсонського фізико-технічного ліцею Володимир Белий наполягав на тому, що заклади системи професійно-технічної освіти не повинні слугувати фірмам чи корпораціям. Їхня місія – слугувати розвитку професійних задатків старшокласників (16–18 років), їхнього інтелекту мануально-моторного типу. При цьому він наполягав на безкоштовності професійно-технічної освіти. «Професійний ліцей має бути тим елементом освітньої системи, що забезпечує реальне виконання державою своїх конституційних обов'язків щодо освіти своїх громадян відповідно до їх схильності та спроможності. Тільки так і можна уникнути як псевдоосвіти, так і нецільового використання бюджетних коштів», – стверджував автор (Белий, 2016). Більшість авторів акцентувало увагу на потребі модернізації матеріально-технічної бази закладів професійної освіти.

На оновлення матеріального забезпечення, передовсім навчального обладнання закладів професійної освіти уряд України у 2018 р. отримав від ЄС фінансову допомогу. Це привернуло увагу ЗМІ до питань профосвіти. Журналістка Наталія Шимків у грудні того ж року проаналізувала стан профосвіти у Львові. На той час на балансі міського бюджету перебувало 19 закладів професійно-технічної освіти, на які передбачалося у 288 млн. грн. (на 2018 рік). Усі кошти спрямовувалися на заробітні плати викладачів і персоналу та оплату комунальних послуг. Частина училищ уже впровадила дуальну освіту. Як приклад, вона навела Львівське вище професійно-технічне училище, де освіту здобували приблизно 500 студентів, здобуваючи фах малярів, штукатурів, слюсарів з ремонту автомобілів, електрогазозварників, кухарів, кондитерів. Своїми силами адміністрація, викладачі, студенти утворили навчально-практичний центр, кошти (1,5 млн. грн.) на який надали місцеві бізнесмени та іноземні партнери. Значну допомогу надавало підприємство NG Metal Ukraine, яке займалося виробами з металу. Шукаючи робітників (зварювальників), підприємство виділило кошти на облаштування навчально-виробничого класу. Один з представників адміністрації училища повідомив, що практика учнів на виробництві триває півтора-два роки. У планах керівництва укласти тристоронні угоди між навчальним закладом, студентом і підприємством, за якою студент зобов'язаний після закінчення навчання два роки відпрацювати на підприємстві, яке надавало можливість навчатися і працювати під час практики. Керівництво цього закладу взяло на себе зобов'язання працюв-

лаштувати усіх своїх випускників. Журналістка також опитала начальника управління інвестиційної політики Львівської обласної ради Романа Матиса, який окреслив широкі перспективи для працевлаштування на підприємствах Львівщини, назвавши низку відомих брендів, котрі замовляють послуги. Натомість підприємці повідомили, що випускників ПТУ потрібно навчати заново, бо вони здобули уміння роботи на старому обладнанні, а тому не підготовлені до праці в нових умовах. При цьому підприємцям дешевше організувати навчальні курси, ніж фінансувати заклади освіти і чекати на підготовлених випускників. У статті вказувалися й на застарілість програм. Для прикладу, в деяких закладах освіти продовжували готувати фахівців за спеціальністю «оператор комп'ютерного набору» (Шимків, 2018).

Ще одним тематичним напрямом обговорень профтехосвіти в мас-медіа стала дуальна освіта. У лютому 2017 р. журналістка Ірина Андрейців опублікувала статтю «Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям». Авторка описала функціонування системи дуальної освіти в Німеччині, навіть навівши слова представника комунального підприємства з м. Ерфурт Удо Бауера. Обґрунтовуючи необхідність запровадження цієї системи в Україні, авторка вказала на потребу у фахівцях в реальному секторі економіки. Відтак навели приклади дуальної освіти, зокрема Київському політехнічному інституті (Конструкторсько-інженерний центр «Боїнг-Україна»). Позитивною стороною цієї статті є увага І. Андрейків до запитів українських підприємців (Андрейців, 2016).

Надалі в українських ЗМІ здебільшого позитивно характеризували питання впровадження дуальної освіти в Україні. Так, кандидат технічних наук Сергій Іщераков у червні 2017 р. на сайті «Української правди» підтримав курс МОН на запровадження дуальної освіти. Він наголосив, що для європейського суспільства – дуальна освіта відома з 70-х рр. XX ст. Опісля вказав на важливість цієї форми навчання для українських ІТ-компаній, підкресливши не лише освітньо-інтелектуальні результати, але й позитивні соціальні наслідки, оскільки, на його думку, дуальна освіта – це «шанс на втримання в Україні талановитої молоді». Водночас вів мову про потребу компаній втручатися в освітній процес закладів освіти і коригувати освітні програми відповідно до вимог часу і ринку (Іщераков, 2017а). Дещо пізніше він поділився з читачами результатами впровадження механізму дуальної освіти у філіях компаній «Ciklum» та «EPAM» (Іщераков, 2017b).

У липні 2021 р. експерт Костянтин Швабій на інтернет-ресурсі «Лівий берег» оприлюднив своє бачення дуальної освіти як «маленького кроку до вирішення глобальних проблем». Він позитивно оцінив зміни до законів «Про освіту» та «Про вищу освіту», внесені наприкінці 2019 р. щодо впровадження нової форми освіти – дуальної. Навів приклади Німеччини, Данії, Великої Британії, Франції, Південної Кореї. На його думку, навіть південнокорейське економічне диво стало можливим у тому числі й за рахунок впровадження дуальної освіти. Саме у Республіці Корея для фінансування цієї форми освіти введено додатковий цільовий податок з корпорацій. Автор наголосив на тому, що запровадження дуальної освіти дає змогу вирішити таку важливу проблему як «невідповідність компетенцій» (skills mismatch). Основна перевага дуальної освіти полягає, зокрема, в тому, що студенти мають змогу застосовувати теорію одразу на практиці, а остання спонукає до глибшого вивчення теорії. Здобувачі освіти мають можливість пізнати професію «з середини». Роботодавці ж будуть створювати умови для підготовки таких студентів, які водночас будуть їхніми працівниками (Швабій, 2021).

Не достатньо уваги мас-медіа приділяли питанням вступу до закладів профтехосвіти. У листопаді 2017 р. журналісти «Української правди» поінформували про умови вступу на освітній рівень молодшого спеціаліста в заклади професійної освіти в 2018 р. Детальну інформацію їм надав директор департамент вищої освіти МОН Олег Шаров (Вуйтік, 2017). Нові умови вступу 2020 року було проанонсовано вже у вересні попереднього року. Зокрема, наголошувалося, що вступники на основі середньої школи при вступі у коледжі і технікуми зможуть подавати для вступу сертифікати ЗНО за минулі чотири роки або складати вступні іспити на власний розсуд. Але за сертифікати ЗНО бал вступника потрібно підвищувати на 25%. Крім того, дозволялося отримувати другу, третю та будь-яку наступну професійну освіту за бюджетні гроші (Нові умови вступу, 2019). Вступну кампанію у «коронавірусному» 2020 році у студії ТСН (канал 1+1) окреслила заступниця міністра освіти і науки Любомира Мандзій (Загородня, 2020).

У 2019 р. увагу ЗМІ привернув Закон «Про фахову передвищу освіту», схвалений на початку червня того ж року. Зазвичай, мас-медіа передавали головну новацію закону: у коледжах і технікумах студенти отримуватимуть не вищу, а фахову передвищу освіту, замість рівня молодшого спеціаліста запроваджується рівень молодшого бакалавра (Не молодший спеціаліст, 2019). З 2020 р.

напрацьовувався законопроект «Про професійну освіту», однак ЗМІ оминали увагою цей документ (лише в квітні 2024 р. його було надано для громадського обговорення).

У грудні 2019 р. заступник міністра освіти і науки Петро Коржевський анонсував масштабні перевірки закладів професійної освіти. Аудит мав стартувати вже у січні 2020 р., передбачалося перевірити 740 закладів. За словами чиновника, це дасть змогу отримати чітке уявлення про стан профтехосвіти в країні. Перевірка складалася з двох частин: анкетування закладів і регіональні обговорення (Наступного року, 2019). Незабаром з'явилися повідомлення про підготовку МОН України законопроекту про професійну освіту, який передбачав би об'єднання закладів і концентрацію видатків на укрупнені інституції. У ЗМІ з'явилися висловлювання міністра Анни Новосад, яка вважала, що державі не вигідно утримувати 700 напівпорожніх коледжів і ПТУ. На її думку, доцільніше за ці ж кошти утримувати 200 закладів, а всі кошти спрямувати на заробітні плати викладачів, щоб мотивувати їх (Міносвіти підготувало, 2020). Відзначимо, що подібну думку кількома роками раніше висловлювала міністр Л. Гриневич.

Улітку 2020 р. народна депутатка Ольга Коваль у своєму блозі на сайті «Лівий берег» схвально відгукнулася про реформу професійної освіти, яка, за її словами, стартувала у минулому році. Водночас наголосила на потребі швидкого вирішення низки проблем. По-перше, слід узятися за прогнозування ринку праці (принаймні середньострокове), чітко знати, яка кількість фахівців відповідних спеціальностей потрібна країні. По-друге, слід привести програми професійної освіти у відповідність до сучасних вимог, розпочавши із вимог роботодавців до професії. По-третє, необхідно узятися за рівень кваліфікації педагогічних працівників та майстрів виробничого навчання. На переконання депутатки, викладачем професійних дисциплін повинна бути людина з досвідом роботи на виробництві, фахівець (інженер, механік, технолог), який міг поєднувати роботу з освітньою діяльністю (Коваль, 2020). Схожі думки висловила Юлія Гришина, наголосивши на розробці нових стандартів професійної освіти (Розвиток, 2021).

Співзасновник онлайн-інституту Projector Creative & Tech Олексій Трегуб у вересні 2021 р. спробував спрогнозувати розвиток професійної освіти в Україні до 2030 року. На його думку, через десятиліття ця ланка освіти спиратиметься на п'ять принципів: 1) діджиталізація (Online First);

2) фокус на розвиток особистості (Customization); 3) практичність (Learning by Doing); 4) середовище (Community); 5) безперервність (Life Long Learning) (Трегуб, 2021). Автор просував ідею онлайн-освіти через спеціальні курси, відстоював вагомість набуття компетентностей, а не диплому.

Висновки. Отже, в умовах російсько-української війни вітчизняні ЗМІ значно менше приділяли уваги професійній (професійно-технічній) освіті порівняно з середньою та вищою ланкою цієї сфери. Аналізуючи змістову спрямованість мас-медійного дискурсу щодо професійної освіти України, визначимо декілька тематично-проблемних аспектів фокусування уваги ЗМІ: 1) проблема фінансування закладів професійної освіти у зв'язку з проведенням реформи місцевого самоврядування й передачу фінансових повноважень у регіони та громади; 2) питання належ-

ності закладів профтехосвіти до групи закладів вищої освіти; 3) реформування змісту освіти в училищах, коледжах, технікумах, з метою їх максимального наближення до ринку праці та потреб виробничих і сервісних підприємств; 4) впровадження і розширення практики застосування у системі професійної освіти дуальної форми навчання, створення аврально-практичних центрів, модернізація навчального обладнання; 5) зміни до умов вступу до закладів професійної освіти; 6) законодавчі зміни, пов'язані із схваленням Закону України «Про фахову передвищу освіту» (2019) та розробкою законопроекту «Про професійну освіту» (з 2020 р.); 7) спроби прогнозів розвитку професійної освіти у зв'язку з поширенням онлайн-освіти, діджиталізацією, поширенням високотехнологічних виробничих процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейців І. Що таке дуальна освіта і навіщо вона українцям. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/>
2. Белий В. Структура освіти старшокласників і виклики часу. *LB*. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_biely/329507_structura_osviti_starshoklasnykiv_i.html
3. В Україні бракує грошей на ПТУ – Гриневич. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/3/7110601/>
4. Вуйтік Н. Обов'язкова ID-картка та заяви онлайн. Як вступатимуть у коледжі й технікуми 2018 року. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/30/227721/>
5. Житарюк М. Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України. *Український інформаційний простір*, 2023. № 1(11). С. 55–71. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558)
6. Загородня І. Вступна кампанія на карантині: у МОН пояснили, як після 9 класу вступити до закладів профтехосвіти. *TCH*. URL: <https://coronavirus.tsn.ua/vstup-na-karantini-u-mon-poyasnili-yak-pislya-9-klasu-vstupiti-do-zakladiv-proftehosviti-1550634.html>
7. Ільницький В., Старка В., Галів М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 2022. № 5. С. 43–55.
8. Іщиряков С. Дуальна освіта – ми розпочали. Перші висновки. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/14/226445/>
9. Іщиряков С. Дуальна освіта: як втримати IT-мізки в Україні. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/7/224580/>
10. Коваль О. Із «бурси» у сучасний хаб. З чого почати реанімацію профосвіти? *LB*. URL: https://lb.ua/blog/olha_koval/462045_iz_bursi_suchasniy_hab_z_chogo.html
11. Ліссітса А. П'ять начальників для одного тракториста. *Європейська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/07/13/598876/>
12. Міносвіти підготувало законопроект, який об'єднає коледжі з ПТУ. *LB*. URL: https://lb.ua/society/2020/03/10/452097_minobrazovaniya_podgotovilo.html
13. МОН: перелік професій, серед яких є бджоляри і токарі, склали через зміну у фінансуванні профосвіти. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28126119.html>
14. На Волині ПТУ та коледжі опинилися під загрозою закриття через відсутність фінансування. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-volini-ptu-ta-koledzhi-opinilisya-pid-zagrozoju-zakrittya-cherez-vidsutnist-finansuvannya-1047360.html>
15. Наступного року на заклади профосвіти чекають масштабні перевірки. У МОН пояснили причину. *TCH*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/nastupnogo-roku-na-zakladi-profsviti-chekayut-masshtabni-perevirki-u-mon-poyasnili-prichinu-1463841.html>
16. Не молодший спеціаліст, а молодший бакалавр. Рада прийняла новий закон щодо профтехосвіти. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/06/6/237143/>
17. Нові умови вступу в коледжі і технікуми. Що планують змінити. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/09/20/238291/>
18. Парцхаладзе Л. Чому не обов'язательно гоняться за престижними професіями. *LB*. URL: https://lb.ua/blog/lev_partskhaladze/337270_pochemu_ne_obyazatelno_gonyatsya.html

19. Перелік пріоритетних професій доповнили шістьма позиціями. *LB*. URL: https://lb.ua/news/2018/02/21/390760_perechen_priotetnih_professiy.html
20. ПТУ мають фінансуватися з бюджету, – заступник міністра освіти. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/01/25/207007/>
21. Ризиковані, але потрібні. Заступник міністра освіти про майбутні зміни у школі. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/03/28/210119/>
22. Рогова Т., Касімова К. ЗМІ прифронтового міста у висвітленні повномасштабного вторгнення РФ. *Український інформаційний простір*, 2023. № 1(11). С. 133–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279620](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279620)
23. Розвиток сучасної та престижної професійно-технічної освіти – у пріоритеті, – нардепка. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/41385>
24. Титиш Г. Лілія Гриневиц: Неможливо навчати сучасних дітей так, як навчали нас. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/>
25. Трегуб О. Якою буде професійна освіта-2030? 5 принципів. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/26/245999/>
26. Філонов М. Трансформація українських медіа під час війни: здобутки, виклики і перспективи. *Інтерфакс*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/914975.html>
27. Швабій К. Дуальна освіта: маленькі кроки до вирішення глобальних проблем. *LB*. URL: https://lb.ua/blog/kostiantyn_shvabii/489960_dualna_osvita_malenki_kroki.html
28. Шимків Н. Реформа ПТУ. Чиїх рук потребує ринок? *LB*. URL: https://lb.ua/society/2018/12/26/415826_reforma_ptu_chiih_ruk_potrebuie_rinok.html
29. Шулікін Д., В'ячеслав Супрун: Сучасний керівник ПТНЗ повинен бути ефективним менеджером. *Освіта України*. 2014. № 22 (9 червня). С. 5.
30. Яржемська В. Особливості діяльності ЗМІ Хмельницького краю в час війни росії проти України. *Український інформаційний простір*, 2023. № 2(12). С. 135–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(12\).2023.291174](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291174)
31. Boyte K. An Analysis of the Social-Media Technology, Tactics, and Narratives Used to Control Perception in the Propaganda War Over Ukraine. *Journal of Information Warfare*, 2017. N 16(1). P. 88–111. URL: <https://www.jstor.org/stable/26502878>
32. Dyczok M. History, Memory, and the Media. *Harvard Ukrainian Studies*, 2015. Issue 34(1/4). P. 431–446. URL: <http://www.jstor.org/stable/44364502>
33. Haliv M., Ilnytskyi V. The methods of internal criticism of written sources in the works of Ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s – 1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 2021. Issue 1 (25). P. 281–297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14>
34. Izhak O. The Threats and Challenges of a Multipolar World: A Ukraine Crisis Case Study. *Connections*, 2016. Issue 15(1). P. 32–44. URL: <http://www.jstor.org/stable/26326427>
35. Makhortykh M., Sydorova M. Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine. *Media, War & Conflict*, 2017. Issue 10 (3). P. 359–381. URL: <https://www.jstor.org/stable/26392786>
36. Robinson P. Media empowerment vs. strategies of control: Theorising news media and war in the 21st Century. *Zeitschrift Für Politik*, 2014. Issue 61(4). P. 461–479. URL: <http://www.jstor.org/stable/24229237>

REFERENCES

1. Andreitsiv, I. (2017). Shcho take dualna osvita i navishcho vona ukrainsiam [What is dual education and why is it for Ukrainians]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/16/222630/> [in Ukrainian].
2. Bielyi, V. (2016). Struktura osvity starshoklasnykiv i vyklyky chasu [The structure of education of high school students and the challenges of time]. *LB*. URL: https://lb.ua/blog/volodymyr_bielyi/329507_struktura_osviti_starshoklasnykiv_i.html [in Ukrainian].
3. V Ukraini brakuie hroshei. (2016). V Ukraini brakuie hroshei na PTU – Hrynevych [There is a lack of money for vocational and technical schools in Ukraine – Hrynevych]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/06/3/7110601/> [in Ukrainian].
4. Vuitik, N. (2017). Obov'язkova ID-kartka ta zaiavy onlain. Yak vstupatymut u koledzhi y tekhnikumy 2018 roku [Obligatory ID card and online applications. How to enroll in colleges and technical schools in 2018]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/11/30/227721/> [in Ukrainian].
5. Zhytariuk, M. (2023). Otsinka y pereosmyslennia roboty zhurnalistiv v umovakh viiny za nezalezhnist Ukrainy [Evaluation and rethinking of the work of journalists in the conditions of the war for independence of Ukraine]. *Ukrainian Information Space*, 1(11). 55–71. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558) [in Ukrainian].
6. Zahorodnia, I. (2020). Vstupna kampaniia na karantyni: u MON poiasnyly, yak pislia 9 klasu vstupyty do zakladiv proftekhosvity [Admission campaign in quarantine: the Ministry of Education and Science of Ukraine explained how to enter vocational education institutions after the 9th grade]. *TSN*. URL: <https://coronavirus.tsn.ua/vstup-na-karantyni-u-mon-poyasnili-yak-pislya-9-klasu-vstupiti-do-zakladiv-proftekhosviti-1550634.html> [in Ukrainian].
7. Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propahanda yak element pidhotovky do zbroinoi ahresii proty Ukrainy [Russian Propaganda as an Element of Preparation for Armed Aggression Against Ukraine]. *Ukrainian Historical Journal*, 5. 43–55. [in Ukrainian].
8. Ishchyriakov, S. (2017a). Dualna osvita: yak vtrymaty IT-mizky v Ukraini [Dual education: how to retain IT brains in Ukraine]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/06/7/224580/> [in Ukrainian].

9. Ishchyriakov, S. (2017b). Dualna osvita – my rozpochaly. Pershi vysnovky [Dual education – we have started. First conclusions]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/09/14/226445/> [in Ukrainian].
10. Koval, O. (2020) Iz “bursy” u suchasnyi khab. Z choho pochaty reanimatsiiu profosvity? [From the “bursa” to a modern hub. Where to start the resuscitation of the vocational education?]. *LB*. URL: https://lb.ua/blog/olha_koval/462045_iz_bursi_suchasniy_hab_z_chogo.html [in Ukrainian].
11. Lissitsa, A. (2016). Piat nachalnykiv dlia odnogo traktorysta [Five bosses for one tractor driver]. *European Pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/07/13/598876/> [in Ukrainian].
12. Minosvity pidhotuvalo zakonoproiekt. (2020). Minosvity pidhotuvalo zakonoproiekt, yakyi obiednaie koledzhi z PTU [The Ministry of Education has prepared a draft law that will unite colleges and technical vocational schools]. *LB*. URL: https://lb.ua/society/2020/03/10/452097_minobrazovaniya_podgotovilo.html
13. MON: perelik profesii. (2016). MON: perelik profesii, sered yakykh ye bdzholiari i tokari, sklaly cherez zminu u finansuvanni profosvity [MES: the list of professions, which include beekeepers and turners, was compiled due to a change in the financing of professional education]. *Radio Svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28126119.html> [in Ukrainian].
14. Na Volyni. (2017). Na Volyni PTU ta koledzhi opynylysia pid zahrozoiu zakryttia cherez vidsutnist finansuvannia [In Volyn, technical vocational schools and colleges were threatened with closure due to lack of funding]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-volyni-ptu-ta-koledzhi-opinilisya-pid-zagrozoyu-zakryttia-cherez-vidsutnist-finansuvannya-1047360.html> [in Ukrainian].
15. Nastupnogo roku. (2019). Nastupnogo roku na zaklady profosvity chekaiut mashtabni perevirky. U MON poiasnyly prychnu [Next year, professional education institutions are expected to undergo large-scale inspections. The MES explained the reason]. *TSN*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/nastupnogo-roku-na-zaklady-profosvity-chekayut-mashtabni-perevirki-u-mon-poyasnili-prichinu-1463841.html> [in Ukrainian].
16. Ne molodshyi spetsialist. (2019). Ne molodshyi spetsialist, a molodshyi bakalavr. Rada pryiniala novyi zakon shchodo proftekhsvity [Not a junior specialist, but a junior bachelor. The Verhovna Rada adopted a new law on vocational education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/06/6/237143/> [in Ukrainian].
17. Novi umovy vstupu. (2019). Novi umovy vstupu v koledzhi i tekhnikumy. Shcho planuiut zminyty [New conditions for admission to colleges and technical vocational schools. What are they planning to change?]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/09/20/238291/> [in Ukrainian].
18. Partskhaladze, L. (2016). Pochemu ne obiazatelno honiatsia za prestyzhnyu professiyamy [Why it is not necessary to run after prestigious professions]. *LB*. URL: https://lb.ua/blog/lev_partskhaladze/337270_pochemu_obyazatelno_gonyatsya.html [in Russian].
19. Perelik priorytetnykh profesii. (2018). Perelik priorytetnykh profesii dopovnyly shistma pozytsiiamy [The list of priority professions was supplemented by six positions]. *LB*. URL: https://lb.ua/news/2018/02/21/390760_perechen_prioritetnih_professiy.html [in Ukrainian].
20. PTU maiut finansuvatysia. (2016). PTU maiut finansuvatysia z biudzhetu, – zastupnyk ministra osvity [The technical vocational schools should be financed from the budget, – Deputy Minister of Education]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/01/25/207007/> [in Ukrainian].
21. Ryzikovani. (2016). Ryzikovani, ale potribni. Zastupnyk ministra osvity pro maibutni zminy u shkoli [Risky, but necessary. Deputy Minister of Education about future changes in the school]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/technology/2016/03/28/210119/> [in Ukrainian].
22. Rohova, T., & Kasimova, K. (2023). ZMI pryfrontovoho mista u vysvitleni povnomashtabnoho vtornnennia RF [The mass media of the front-line city covered the full-scale invasion of the Russian Federation]. *Ukrainian Information Space*, 1(11). 133–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279620](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279620) [in Ukrainian].
23. Rozvytok. (2021). Rozvytok suchasnoi ta prestyzhnoi profesino-tekhnichnoi osvity – u prioryteti, – nardepka [The development of modern and prestigious vocational and technical education is a priority, said the deputy]. *Vseosvita*. URL: <https://vseosvita.ua/c/pedagogy/post/41385> [in Ukrainian].
24. Tytysh, H. (2016). Liliia Hrynevych: Nemozhlyvo navchaty suchasnykh ditei tak, yak navchaly nas [Liliya Hrynevych: It is impossible to teach modern children the way we were taught]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/person/2016/08/4/216010/> [in Ukrainian].
25. Trehub, O. (2021). Yakoiu bude profesiina osvita-2030? 5 pryntsyviv [What will professional education be like in 2030? 5 principles]. *Ukrainian Pravda*. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/09/26/245999/> [in Ukrainian].
26. Filonov, M. (2023). Transformatsiia ukraïnskykh media pid chas viiny: zdobutky, vyklyky i perspektyvy [Transformation of Ukrainian media during the war: achievements, challenges and prospects]. *Interfax*. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/914975.html> [in Ukrainian].
27. Shvabii, K. (2021). Dualna osvita: malenki kroky do vyrishennia hlobalnykh problem [Dual education: small steps to solving global problems]. *LB*. URL: https://lb.ua/blog/kostiantyn_shvabii/489960_dualna_osvita_malenki_kroki.html [in Ukrainian].
28. Shymkiv, N. (2018). Reforma PTU. Chyikh ruk potrebuie rynek? [Reform of vocational and technical schools. Whose hands does the market need]. *LB*. URL: https://lb.ua/society/2018/12/26/415826_reforma_ptu_chiikh_ruk_potrebuie_rinok.html [in Ukrainian].
29. Shulikin, D. (2014). Viacheslav Suprun: Suchasnyi kerivnyk PTNZ povnyen buty efektyvnym menedzherom [Vyacheslav Suprun: The modern head of vocational and technical school must be an effective manager]. *Education of Ukraine*, 22 (June 9). 5. [in Ukrainian].

30. Yarzemska, V. (2023). Osoblyvosti diialnosti ZMI Khmelnytskoho kraiu v chas viiny rosii proty Ukrainy [Peculiarities of media activity in the Khmelnytsky region during the war between Russia and Ukraine]. *Ukrainian Information Space*, 2(12). 135–148. DOI: [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(12\).2023.291174](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(12).2023.291174) [in Ukrainian].
31. Boyte, K. (2017). An Analysis of the Social-Media Technology, Tactics, and Narratives Used to Control Perception in the Propaganda War Over Ukraine. *Journal of Information Warfare*, 16(1). 88–111. URL: <https://www.jstor.org/stable/26502878>
32. Dyczok, M. (2015). History, Memory, and the Media. *Harvard Ukrainian Studies*, 34(1/4). 431–446. URL: <http://www.jstor.org/stable/44364502>
33. Haliv, M., Ilnytskyi, V. (2021). The methods of internal criticism of written sources in the works of Ukrainian historians: on the example of scientific narratives on the history of education (1840s–1930s). *Annales Universitatis apulensis. Series Historica*, 1 (25). 281–297. DOI: <https://doi.org/10.29302/auash.2021.25.1.14>
34. Izhak, O. (2016). The Threats and Challenges of a Multipolar World: A Ukraine Crisis Case Study. *Connections*, 15(1). 32–44. URL: <http://www.jstor.org/stable/26326427>
35. Makhortykh, M., & Sydorova, M. (2017). Social media and visual framing of the conflict in Eastern Ukraine. *Media, War & Conflict*, 10 (3). 359–381. URL: <https://www.jstor.org/stable/26392786>
36. Robinson, P. (2014). Media empowerment vs. strategies of control: Theorising news media and war in the 21st Century. *Zeitschrift Für Politik*, 61(4). 461–479. URL: <http://www.jstor.org/stable/24229237>

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 929:[72+76]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-7>

Артур АРОЯН,

orcid.org/0000-0002-5545-0119

кандидат архітектури,

*доцент кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва
Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

(Полтава, Україна) aroyanarthur@gmail.com

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ОПАНАСА СЛАСТІОНА НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНУ

У статті розглядаємо різні аспекти впливу Опанаса Сластіона на українських художників та архітекторів початку ХХ ст. Розглянуто творчу біографію митця, описано основні сфери його інтересів. Проаналізовано бібліографічні джерела, присвячені постаті художника або його діяльності в контексті становлення українського архітектурного стилю. Ця робота створена на основі консультацій з мистецтвознавцем Віталієм Ханком, який присвятив Сластіону окрему книгу, а також на основі власних досліджень і розвідок щодо стану архітектурної спадщини митця.

У цій статті висвітлено громадський вплив Опанаса Сластіона через його публіцистичну та етнографічну діяльність. Описано роль митця у реалізації та адвокації проєкту будівлі Полтавського земства, створеної за проєктом Василя Кричевського.

В процесі дослідження земських шкіл колишнього Лохвицького району встановлено, що частина їх продовжує використовуватися за призначенням, але більшість будівель або перебудовані, або знаходяться в аварійному стані, або взагалі знищені. Порятунком цих пам'яток і приверненням суспільної уваги до них займається громадська ініціатива «Школи Лохвицького земства».

Під час власних та моїх колег дослідницьких експедицій Полтавщиною, було знайдено інші школи, збудовані схожим чином, однак іншими авторами, імена яких на цей момент невідомі. Вони є різними, отже не створені одним автором. Деякі з них функціонують як школи і добре зберегли свою архітектуру, деякі мають суттєві втрати автентичності, одна з них – частково зруйнована.

Метою цього дослідження є узагальнити знання про діяльність Опанаса Сластіона, зрозуміти його значення для архітекторів і художників України 1900–1920-х рр., виявити в подальшому, невідомі імена його послідовників та допомогти у створенні документації для збереження архітектурних ворів Сластіона та його послідовників.

Ключові слова: *Опанас Сластіон, Лохвицьке земство, український архітектурний модерн, земські школи.*

Artur AROIAN,

orcid.org/0000-0002-5545-0119

Candidate of Architecture,

*Associated Professor at the Department of Fine and Decorative-applied Arts
Luhansk National Taras Shevchenko University
(Poltava, Ukraine) aroyanarthur@gmail.com*

THE INFLUENCE OF THE ACTIVITIES OF OPANAS SLASTION ON THE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINIAN MODERN STYLE

The article examines various aspects of Opanas Slastion's influence on Ukrainian artists and architects of the beginning of the 20th century. The creative biography of the artist is considered, the main areas of his interests are described. The bibliographic sources dedicated to the figure of the artist or his activities in the context of the formation of the Ukrainian architectural style are analyzed. This work was created on the basis of consultations with the art critic Vitaly Hanko, who dedicated a book to Slastion, as well as on the basis of his own research and intelligence on the state of the artist's architectural heritage.

This article highlights the public influence of Opanas Slastion through his journalistic and ethnographic activities. The role of the artist in the implementation and advocacy of the Poltava Zemstvo building project, designed by Vasyl Krychevskiy, is described.

In the process of researching zemstvo schools of the former Lokhytskyi district, it was established that some of them continue to be used for their intended purpose, but most of the buildings have either been rebuilt, are in a state of

emergency, or have been destroyed altogether. The public initiative «Schools of the Lohvytskyi Zemstvo» is engaged in saving these monuments and drawing public attention to them.

During my own and my colleagues' research expeditions in the Poltava region, other schools were found, built in a similar way, but by other authors, whose names are currently unknown. They are different, so they are not created by the same author. Some of them function as schools and have preserved their architecture well, some have significant loss of authenticity, one of them is partially destroyed.

The purpose of this research is to generalize the knowledge about the activities of Opanas Slastion, to understand his significance for the architects and artists of Ukraine in the 1900-1920s, to discover, in the future, the unknown names of his followers and to help in the creation of documentation for the preservation of the architectural works of Slastion and his followers.

Key words: *Opanas Slastion, Lohvytskyi Zemstvo, Ukrainian architectural modern, zemstvo schools.*

Постановка проблеми. Постать художника, етнографа, публіциста, архітектора та педагога Опанаса Сластіона (Сластьона) є доволі популярною в українських мистецтвознавчих колах, особливо останнє десятиліття, коли з'явилися публікації про нього і спільноти, пов'язані зі збереженням його спадщини (передусім, архітектурної). Громадська організація «Школи Лохвицького земства» займається дослідженням і обліковуванням архітектурних об'єктів, зведених за проектом Сластіона у 1910-х рр. Твори живопису та графіки авторства митця на теренах України зберігаються в колекціях Полтавського, Харківського, Миргородського а Сумського художніх музеїв. В той же час, вплив розроблених Сластіоном принципів модерної української архітектури, а також значення його мистецького доробку для сучасників і наступників досі недостатньо з'ясований. Розвідки полтавських краєзнавців, а також архів всеукраїнської інтернет-спільноти «Сад українського модерну» на чолі з Андрієм Власенком демонструють чимало архітектурних об'єктів початку ХХ ст., які походять від «сластіонівських шкіл», однак досі не мають повноцінної атрибуції, їхні автори невідомі. Образний вплив комплексу споруд Миргородського курорту, знищених у 1980-х рр., досі помітний в предметно-просторовому середовищі цього міста: в малих архітектурних формах, рекламі, декоративних елементах фасадів, тощо. Втрата такого значного ансамблю українського модерну негативно позначилася як на автентичному вигляді Миргорода, так і на можливості цілісного осягнення таланту Сластіона в контексті сучасної української культури.

Аналіз досліджень. Ґрунтовну біографію Опанаса Сластіона опублікував полтавський мистецтвознавець Віталій Ханко у 2022 році. У його книзі описано життєвий шлях митця, наведено його програмні твори як художника й архітектора, значну увагу приділено викладацькій і громадській діяльності. Ця розвідка проводилася у постійному консультуванні з Віталієм Миколайовичем з метою уточнення маловідомих фактів.

Також, архітектурна діяльність Опанаса Сластіона досліджувалася та висвітлювалася такими авторами як Віктор Чепелик (Київ), Андрій Власенко (Київ), Володимир Губарь (Полтава), Іван Божинський (Харків), Олександр Савчук (Харків), Ірина Магдиш (Львів) та іншими. Історії розробки та втілення проєктів земських шкіл Лохвицького повіту присвячено статтю в енциклопедичному довіднику «Полтавщина» (1992) за редакцією А. Кудрицького. Також популяризацію цієї спадщини митця здійснюють такі пам'яткоохоронні спільноти як «Школи Лохвицького земства», «Україна Інкогніта», «Ukrainer», «Сад українського модерну», «Save Poltava». В той же час, можна помітити, що в багатьох популярних працях є чимало похибок, особливо стосовно земських шкіл, спричинених неправильними інтерпретаціями бібліографічних матеріалів. Також, абсолютно недослідженими залишаються земські школи створені під впливом проєктів Сластіона вже іншими невідомими на цей момент авторами протягом 1910–1920-х років на Полтавщині.

Виклад основного матеріалу. Опанас Сластіон народився у Бердянську у 1855 р. Навчався образотворчому мистецтву в школі «Товариства заохочування мистецтв» в Івана Крамського, згодом в Петербурзькій академії художеств у Павла Чистякова. Під час навчання Сластіон брав участь у виставках, мав відзнаки і нагороди і в 1882 році завершив навчання зі званням некласного художника III ступеня (Ханко, 2022: 17–19). Під час навчання в академії художник мав змогу спілкуватися з людьми, які пам'ятали ще Тараса Шевченка, а також відвідувати майстерню, те працював той свого часу (Ханко, 2022: 38). Згодом, вже сам Сластіон виступатиме своєрідним «містком» між постаттю Тараса Шевченка і митцями Українського модерну початку ХХ ст.

Серед художнього доробку Опанаса Сластіона особливе місце посідає графіка. Вона є в нього не тільки способом зафіксувати натуру, створити підготовчі начерки для подальших живописних полотен, а й як самостійний метод для ілюстру-

вання української історії та культури. Серед робіт художника у фондах Миргородського та Харківського художніх музеїв є чимало замальовок краєвидів Полтавщини, хат, комор, дерев'яних церков, декоративних елементів, ужиткових предметів, складових традиційного українського одягу. Свої етнографічні розвідки він здійснював спільно з другом, також художником, етнографом Порфірієм Мартиновичем з Костянтинограда (тоді входив до складу Полтавської губернії, нині м. Красноград Харківської області). У цих мандрівках Сластіон почав замальовувати портрети кобзарів, що потім перетвориться в окремих графічний цикл (Ханко, 2022: 69).

Якщо ж говорити про графіку, то тут слід відзначити серію портретів народних музик, створену протягом 1875–1928 рр. Сластіон komponує фігури кобзарів доволі лаконічно, при цьому зберігаючи основні підходи традиційної народної картини. Також, він використовує текст як невід'ємну складову ілюстрації, що теж походить з народного малярства. З нових запозичень – оформлення портретів у віньетки з рослинних елементів, які подекуди майже переходять в орнамент (що характерно для стилю ар-нуво). Наступною за періодом започаткування, стає серія ілюстрацій до шевченківських «Гайдамаків». Для достовірного відтворення історичних сюжетів Сластіон працює в музейних фондах та приватних збірках. Значну допомогу йому надає Дмитро Яворницький. Окрім того, художник під час своїх етнографічних мандрівок спілкується з нащадками людей, які були пов'язані з гайдамацьким рухом і мали сімейні оповідання на цю тему.

Опанас Сластіон мріяв в подальшому створити і видати великий альбом, який він у листах називав «історично-археологічним» (Ханко, 2022: 101). Однак, цю ідею не вдалося реалізувати. Натомість плідна діяльність художника мала вплив на Сергія Васильківського та Миколу Самокиша, які разом розробили ефектні і зараз вже загальновідомі ілюстрації до видання згаданого вище Дмитра Яворницького «З української старовини», виданого у 1900 році.

Досліджуючи українську старовину, Сластіон захоплювався народною архітектурою. Він пробував себе на цій ниві, спочатку як автор ескізів до приватних будівель, згодом продовжив свій шлях як теоретик нового українського архітектурного стилю. У публікаціях 1903 року він відстоює необхідність втілення народних архітектурних форм і принципів у представницьких об'єктах, які замовляє земство. В першу чергу, мова йшла про будинок Полтавського губерньського земства, який

мав зводитися за проектом Олександра Ширшова з доопрацюванням Володимира Ніколаєва, однак широкий розголос, здійснений Гнатом Хоткевичем, Миколою Дмитрієвим, Сергієм Васильківським, поставив питання, чому головна будівля місцевого самоврядування Полтавщини не має притаманних регіону традиційних архітектурних рис? Сластіон виступив з аргументацією на користь необхідності створення українського обличчя сучасної архітектури і сформулював основні її принципи, такі як шестикутні вікна, дахи із заломами, орнаментация, використання декоративних обрамлень тощо (Чепелик, 2000: 40).

В результаті оголошеного конкурсу перемогу здобув проект Василя Кричевського, який і втілює ідеї, пропаговані Сластіоном, у своєму оригінальному баченні, яке базувалося на власному етнографічному та мистецькому досвіді. Завершена у 1908 році будівля Полтавського губерньського земства стала програмним твором українського архітектурного модерну. Проте, широка публіка імперії виявилася неготовою до ідентифікації стилістичних рішень Кричевського, називаючи будівлю чи то «мавританською», чи то «німецькою» архітектурою. Тому у 1908 році Сластіон пише велику статтю в головний архітектурний журнал імперії «Зодчий», де окрім загальної описової інформації наголошує на тому, що цей об'єкт є твором «українського стилю». Тобто, саме Сластіон вперше використовує термін, який за декілька десятиліть буде дещо відкоригований в термін «український архітектурний модерн». І хоча він є, певною мірою, дискусійним, основна його ідея залишається незмінною – це нове відродження української культури, втілене в сучасних архітектурних об'єктах, які, при цьому, відсилають до традиційних форм і матеріалів.

Після тріумфу Кричевського, Сластіон і сам береться за будівельну практику і втілює декілька дуже важливих для української архітектури проектів у співавторстві із земськими інженерами, які могли «легалізувати» ідеї художника і розробляти технічні рішення.

Найбільш значущим внеском Сластіона стала серія проектів для шкіл Лохвицького земства. Ідея полягала в тому, що земству були потрібні недорогі, якісні і адаптивні об'єкти для масового будівництва в селах, які можна було б зводити місцевими виробничими потужностями. Перші два проекти були реалізовані в Млинах і Голінці в 1910 році. Немає документального підтвердження авторства Сластіона, але Віталій Ханко, порівнюючи їх з подальшими точно атрибутованими проектами приходять до висновку, що в цих

двох теж архітектором виступав Сластіон (Ханко, 2022: 138–144).

Особливістю шкіл Лохвицького земства стало те, що вони розроблялися серійними проектами, які були замовлені інженеру Й. Малиновському, який створював плани і конструктив, а Сластіон розробляв зовнішній вигляд. Вони розподілялися на одно-, дво-, трикомплектні – тобто мали різну кількість навчальних класів, а відповідно і об'ємно-планувальні рішення. Спільним для всіх шкіл було функціональне зонування на безпосередньо навчальний блок і адміністративно-господарський, в який входили учительська, бібліотека, кімнати для персоналу, кухня, приміщення для сторожа. Класи розділялися розсувними дерев'яними перегородками, що дозволяло, за необхідності, об'єднувати класи в актову залу. Цікаво, що загальну планувальну ідею таких шкіл запозичили з напрацювань Н. Лермонтова для Ярославського земства, а то, в свою чергу, надихався фінськими проектами (Полтавщина, 1992: 288–289). Взагалі, вплив фінського модерну на український є доволі значним і, на жаль, досі недостатньо вивченим.

Успіх ідеї Опанаса Сластіона разом з інженером Й. Малиновським полягав у тому, що будівлі шкіл зводилися з дерева (зрубу чи каркасу, в залежності від кількості і якості матеріалу) і вже ззовні обкладалися звичайною нетесаною цеглою, яку було дуже просто виготовляти. Натомість, естетична складова реалізовувалася за рахунок видів кладки – цегляний орнамент нагадував традиційну вишивку, яку Сластіон запозичив в альбомі Олени Пчілки, яка, в свою чергу підтримувала його ідею (Ханко, 2022: 137). Важливою особливістю, яка мала величезний вплив на розмаїття цих шкіл, стало те, що Сластіон розробив більшу кількість варіантів фасадів, аніж планувально-просторових структур. Тобто, на місцях можна було обирати декілька варіантів цегляного декорування для одного конкретного виду школи. Це дало широку варіабельність рішень і економічну гнучкість проекту. Вхідні портали були оформлені у вигляді веж зі шпильями, що надавало школам піднесеного урочистого вигляду. Протягом 1912–1916 рр. було зведено понад 80 шкіл у Лохвицькому повіті, а за проектом мало бути взагалі близько 140 (Полтавщина, 1992: 288). Протягом ХХ ст. чимало шкіл зазнали перебудов, зміни функцій, деякі були закриті, частину з них зруйновано. Тим не менше, і зараз вцілілих пам'яток доволі багато – близько 50. Через зміни адміністративних меж і ліквідацію губерній і повітів, частина шкіл опинилася поза межами сучасної Полтавської області – це школи,

які розташовуються у Варвинському районі Чернігівської області і Роменському районі Сумської області. Очевидно через це, в деяких джерелах можна зустріти визначення цих шкіл, як «слобожанські» (Магдиш, 2022: 64). Однак ні тоді, ні зараз території де знаходяться ці школи не відносилися до Слобожанщини.

Особливо цікавим фактом є те, що протягом 1910–1920-х рр. архітектурні риси цих шкіл інтерпретували і частково копіювали невідомі нам архітектори. Протягом пам'яткоохоронних експедицій нами і нашими колегами-музейниками було виявлено такі школи у Комишні (Миргородський район), Ковалівці (Полтавська територіальна громада), Рубанах (Білицька територіальна громада). Школа в Рубанах, досліджена директором Білицького краєзнавчого музею Євгеном Калашником, знаходиться в аварійному стані, при тому, що з усіх «не сластіонівських» шкіл вона має найбільш оригінальний цегляний декор фасадів. Відомо про втрачену будівлю земської школи в Кишеньках (кол. Кобеляцький район) внаслідок затоплення села під час наповнення Кам'янського водосховища. Окремими екземплярами, які добре збереглися і мають доволі оригінальну архітектуру є дві школи у Садках і Кам'яних Потоках поблизу Кременчука. Останні дві мають доволі скромний декор, проте цікаві криволінійні абрисы стін веж.

Останнім значним архітектурним проектом Опанаса Сластіона став комплекс будівель Миргородського курорту, а саме: водолікарні грязелікарні і їдальні-клубу. Будівлі зведені і реконструйовані протягом 1918–1920-х рр. Тут сластіона активно використовує вежі, які тепер вкриті керамічною черепицею замість ромбовидного шиферу, як це було в земських школах. На жаль, саме ця особливість і стала фатальною – вага даху виявилася більшою ніж розраховували, створюючи дерев'яний несучий каркас. Будівля водолікарні почала поступово давати просадку. Незважаючи на пропозиції архітекторів реставрувати ці будівлі протягом 1974–1986 рр. весь ансамбль було знесено (Ханко, 2022: 156). Тим не менше, виразні форми даху водолікарні стали «брендовими», потрапивши на етикетку мінеральної води «Миргородська». Їх постійно відтворюють в малих архітектурних формах, рекламних вивісках, при реконструкції фасадів. Миргородський шпиль став таким же символом українського модерну, як і шестикутне вікно.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, внесок Опанаса Сластіона в українське мистецтво і архітектуру є значним і визнаним. В той же час, його впливи на інших

авторів, та й власне, сам перелік цих авторів досі залишається недостатньо дослідженим. У наступних розвідках потрібно детально описати об'єкти, створені невідомими авторами, які надихалися творами Сластіона і, по можливості, встановити їх особи. Окрім того, частина сластіонівських пам'яток перебувають під загрозою

докорінної перебудови або знесення, оскільки не мають встановленого чинним законодавством комплексу документів, а отже, не занесені до Держреєстру об'єктів культурної спадщини. Порятунком спадку Опанаса Сластіона має стати пріоритетною задачею для полтавських науковців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Магдиш І. Ар-Нуво. Стилї українського мистецтва ХХ столїття. – Київ: Портал, 2022. – 120 с.
2. Полтавщина : Енцикл. довід. (За ред. А. В. Кудрицького). – Київ. : УЕ, 1992. – 1024 с. : іл.
3. Ханко В. Опанас Сластьон. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2022. – 298 с. ; [54 іл.].
4. Чепелик В. Український архітектурний модерн / Упорядник З. В. Мойсеєнко-Чепелик. – К. : КНУБА, 2000. – 378 с. : іл.

REFERENCES

1. Mahdysh I. (2022). Ar-Nuvo. Styli ukrainskoho mystetstva XX stolittia. [Art Nouveau Styles of Ukrainian art of the 20th century] – Kyiv: Portal, 2022. – 120 s. [in Ukrainian].
2. Poltavschyna : Entsykl. dovid. (1992). [Poltava Region : Encyclopedic guide] (Za red. A. V. Kudryts'koho). / Kyiv : UE, 1992. / 1024 s. : il. [in Ukrainian].
3. Khanko V. (2022). Opanas Slaston. [Opanas Slaston] – Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk, 2022. – 298 s. ; [54 il]. [in Ukrainian].
4. Chepelyk V. (2000). Ukrainskyi arkhitekturnyi modern [Ukrainian architectural modern] / Uporiadnyk Z. V. Moiseienko-Chepelyk. – K. : KNUBA, 2000. / 378 s. : il. [in Ukrainian].

УДК 792.82.028.3(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-8>**Юлія БЕЗПАЛЕНКО,**

orcid.org/0000-0003-0516-6053

аспірант, асистент кафедри режисури та хореографії
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) bezpalenko35juli@gmail.com**BATTEMENT ЯК ТЕРМІНОЛОГІЧНО-ВИРАЖАЛЬНИЙ ЗАСІБ КЛАСИЧНОГО
ТАНЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ БАЛЕТНОЇ ШКОЛИ**

Надання концептуальної теоретичної основи battements класичного танцю є головною причиною даного дослідження. Автором розглянуті battements класичного танцю XXI століття. Здійснено аналіз української, англійської та американської балетних шкіл класичного танцю та їхні підходи до розуміння battements класичного танцю, що допомогло розкрити механізми виконання battements сучасності.

Метою цього дослідження є розкриття battement, як термінологічно-виражального засобу класичного танцю української балетної школи.

Для реалізації мети й вирішення поставлених завдань дослідження потребувало використання такого комплексу методів: теоретичний – при вивченні концептуальних засад дослідження щодо battements класичного танцю; системний – при цілісному дослідженні класичного танцю, як сфери взаємовпливу хореографії і мови; індуктивний – для відтворення цілісної картини з окремих фактів; метод узагальнення та систематизації теоретичного й практичного досвіду при вивченні battements класичного танцю української балетної школи. Структурно-функціональний метод допоміг зосередитись на розгляді battements, як основної ланки в множині елементів та важливості опису законів та принципів виконання battements, як загально для усіх battements, так і окремо до кожного виду battement, враховуючи їх взаємозв'язки та відношення. Допоміг визначити відсутній елемент в наукових роботах класичного танцю – опис законів та принципів загальний для усіх battements. Важливим методом даної роботи є метод спостереження. За допомогою спостереження була зібрана важлива та не описана інформація, стосовно термінологічно-виражальних засобів класичного танцю української балетної школи XXI століття.

Це перше дослідження, яке синкретично підходить до вивчення battements. Інтригуючим аспектом є розкриття суті battements, через принципи та закони класичного танцю. Для цього, дослідження розкриває закон arlomb, закон чотирьох точок, принцип подовження руху та правила роботи стоп в прив'язці до battements.

Ключові слова: хореографія, класичний танець української балетної школи, battement, закон arlomb, закон чотирьох точок, принцип подовження руху, правила роботи стоп.

Julia BEZPALENKO,

orcid.org/0000-0003-0516-6053

Postgraduate student, Assistant at the Directing and Choreography
Department Lviv National Ivan Franko University
(Lviv, Ukraine) bezpalenko35juli@gmail.com**BATTEMENT AS A TERMINOLOGICAL-EXPRESSIVE MEANS
OF THE CLASSICAL DANCE OF THE UKRAINIAN BALLET SCHOOL**

Providing a conceptual theoretical basis for classical dance battements is the main reason for this study. The author considered the battements of classical dance of the 21st century. An analysis of the Ukrainian, English and American ballet schools of classical dance and their approaches for understanding battements of classical dance was carried out, which helped to reveal the mechanisms of modern battements.

The purpose of this study is to reveal battement as a terminological-expressive tool within the classical dance of the Ukrainian ballet school.

To achieve this goal and address the research questions, the study employed the following set of methods: theoretical – used to investigate the conceptual foundations of battements in classical dance; systemic – applied to holistically study classical dance as an area of mutual influence of choreography and language; inductive – used to construct a comprehensive picture from individual facts; a method of summarising and systematising theoretical and practical experience with studied battements of the classical dance of the Ukrainian ballet school. The structural-functional method helped to focus on the consideration of battements as the main link in a set of elements and the importance of describing the laws and principles of battements, both in general for all battements and separately for each type of battement, taking into account their interrelationships and relationships. Helped to identify the missing element in the scientific works of classical dance – a description of the laws and principles common to all battements. An important method of this work is

the method of observation. With the help of observation, important and undescribed information was collected regarding the terminological-expressive means of classical dance of the Ukrainian ballet school of the 21st century.

This is the first study to syncretically approach the study of battements. An intriguing aspect is revealing the essence of battements, through the principles and laws of classical dance. For this, the study reveals the law of aplomb, the law of four points, the principle of lengthening the movement and the rules of footwork in relation to battements.

Key words: *choreography, classical dance of the Ukrainian ballet school, battement, law of aplomb, law of four points, principle of movement extension, rules of foot work.*

Постановка проблеми. Досліджуючи несхожість танцю у танцівників різних балетних шкіл, що застосовують техніки Д. Баланчина, Н. де Валуа та сучасних балетних шкіл Англії та Америки Д. Морріс зазначає, що майже немає досліджень щодо того, як ці техніки впливають на продуктивність виконання (Morris, 2022). Тим паче, бракує таких досліджень стосовно техніки виконання української балетної школи та впливу цієї техніки на виконання. А ускладнення рухів класичного танцю, їх різке зростання та впровадження нових і запозичених технічних елементів, викликає потребу поділитись законами та принципами виконання battements сучасної хореографії.

Аналіз досліджень. Значна частина сучасної літератури про battements приділяє особливу увагу опису теорії та методики виконання усіх видів battements, не розглядаючи їх як одне ціле. Перші серйозні обговорення та аналіз battements в українській балетній школі класичного танцю виникли в 1990-х роках з роботи Г. Березової «Класичний танець у дитячих хореографічних колективах». У своїй праці Г. Березова дає глибокий аналіз сутності, послідовності і гармонійності системи виховання м'язового апарату танцівника при виконанні battements, показуючи їх важливість для танцівників початківців (Березова, 1990).

Л. Цветкова заслужений працівник культури України, доцент кафедри КНУКіМ у своїй фундаментальній праці «Методика викладання класичного танцю», продовжує аналіз методики виконання рухів класичного танцю української балетної школи та досліджує battements, як рух, що підготовлює фахівців-хореографів з вищою освітою. Розвиток техніки, вплив українського народного танцю на класичний танець потребує, на думку Л. Цветкової, перегляду змісту, структури, організації, принципів взаємозв'язку з освітньою практикою та впровадження інноваційних технологій, наголошуючи на якості battements, як з точки зору набуття виконавських навичок, так і опанування методикою його викладання (Цветкова, 2011).

З досліджень Р. Брінкерхоффа, метою яких був розгляд методики виконання рухів класичного танцю англійської балетної школи, можна зробити порівняльний огляд з українською балетною шко-

лою класичного танцю (Brinkerhoff, 2015). Значна частина сучасної іноземної літератури про battements стосується питання опису біомеханіки руху (Krasnow et al., 2011; Morris, 2022). Сучасні наукові школи України розгалужено досліджують удосконалення методики виконання та викладання battements, але разом ці дослідження дають важливу інформацію про сьогоденний стан української балетної школи класичного танцю (Петрик, 2014; Plakhotnyuk, 2020; Безпаленко, 2021).

Довгий час закони та принципи класичного танцю української балетної школи, якими користуються учні В. Вичегжаніна (Безпаленко, Горбачук, 2015): зокрема О. Петрик (Петрик, 2020) та Ю. Безпаленко (Безпаленко, 2023), передавались усно та обговорювались на приватних уроках (Вичегжанін, 1998–2005; Петрик, 2013–2024). Дослідження розкриває багаторічний практичний досвід технічних секретів, що дозволяє танцювати класичний танець академічно, вільно та зберігаючи здоров'я танцівника.

Мета статті. В хореографії battements розглядаються, як основні чинники танцю, що забезпечують танцівника рухом, розвитком, здоров'ям та можливістю танцювати протягом тривалого часу. Одна з головних проблем попередніх досліджень battements є те, що дослідження розглядають їх окремо і не аналізують battements узагальнено. Метою статті є надання концептуальної теоретичної основи battements на основі досвіду танцівників класичного танцю української балетної школи та розкриття таємниць виконання, що довгий час передавались усно. Отримані результати мають стати важливим внеском не тільки для класичного танцю української балетної школи, але і для всієї сучасної хореографії.

Виклад основного матеріалу. Battement – хореографічний термін, який з французької перекладається як «биття», «відбиття», «відбивання». (Безпаленко, 2022b; Grant, 1982). Згідно з деякими джерелами, термін battement вперше був використаний у балеті в 17 столітті, під час правління Людовика XIV у Франції. Людовик XIV був завзятим танцюристом і покровителем мистецтва, і в 1661 році він заснував Королівську академію танцю, яка згодом стала балетом Паризької опери. Термін battement був частиною

основного словника балету, який кодифікували та викладали в академії (The Origins of Ballet, 2024; Plakhotnyuk, 2020). Однак інші джерела вважають, що термін *battement* не використовувався широко до 19 століття, коли балет став більш популярним та відомим в різних країнах. Припускається, що термін *battement* використовувався для опису різних типів рухів ніг, а також для розрізнення класичного та романтичного стилів балету, оскільки в останньому були більш плавні та виразні рухи ніг. Таким чином, точне походження та використання терміну *battement* невідомі, і він міг еволюціонувати з часом і мати різне значення залежно від регіону та балетної школи (The Origins of Ballet, 2024).

Battement, як термінологічно-виражальний засіб хореографії, це ударна дія витягнутої чи зігнутої ноги, рівномірні рухи працюючої ноги вперед, убік або назад, декілька разів підряд, або як одинарний рух (Безпаленко, 2022b; Grant, 1982; Word Sense, 2024).

На сьогодні в класичному танці української балетної школи виділені 12 основних видів *battements*: *battement tendu*, *battement tendu jete*, *battement tendu pour batterie*, *battement fondu*, *battement soutenu*, *battement retire*, *battement frappe*, *petit battement sur le cou-de-pied*, *battement battu*, *battement releve lent*, *battement developpe*, *grand battement jete*. Кожне з цих видів *battements*, також має свої підвиди та удосконалюється, від основного *battement* до *battement* з ускладненням його іншими рухами класичного танцю. Друга частина назви в *battement*, як правило, визначає характер виконуваного руху (Безпаленко, 9 лютого 2023; Цветкова, 2011).

Battements – це група рухів класичного танцю, які складають основу *exercices* і спрямовані на розвиток, укріплення та удосконалення роботи ніг танцівника. *Battements* виконуються, як біля опори, так і на середині залу. Бажано, щоб послідовність виконання *battements* на середині повторювала послідовність виконання біля опори. Це не відвертає уваги на комбінацію і дає можливість більше думати про правильність та покращання виконання. При виконанні *battements* на середині відсутність опори вимагає як найліпшого дотримання правил та законів класичного танцю (Цветкова, 2011; Krasnow et al., 2011). Тому так важливо звертати увагу на правильність виконання усіх видів *battements* біля опори та від початку їх вивчення.

Для реалізації цього завдання по-перше, потрібне розуміння, що кожен *battement* впливає з попереднього. Незнання правил виконання яко-

гось одного *battement*, неправильне його виконання призводить до неточностей у виконанні наступного *battement*. По-друге, важливе розуміння, що кожне *battement* робиться не заради *battement* і навіть не заради сили ніг та відпрацьованості руху. Усі *battements*, це елементи майбутніх, складних рухів, що використовуються в танці (Безпаленко, 2022b; Безпаленко, 2022c; Безпаленко, 2022d; Безпаленко, 2023; Безпаленко, 2022e). Тому виконуючи *battements*, танцівник повинен прагнути не до механічного виконання цього конкретного *battement*, а бачити та виконувати рух в перспективі його подальшого виконання.

Виконуючи *battements* потрібно застосовувати закони (правила) класичного танцю, що загальні для усіх *battements* і правила, дотримання, яких притаманні, конкретному *battement*. До загальних правил входить розуміння та вміння володіти законом *aplomb* (апломбу), правилом чотирьох точок, правилом подовження руху, правилом роботи стоп.

Aplomb

Aplomb – це правильне положення тіла в танцювальному просторі класичного танцю. Правильне положення тіла випрацьовується, як окремо, так і під час *exercices*, вагомий процент якого складають *battements*. Отже можна сказати, що *aplomb* допомагає опанувати *battements*, а *battements* допомагають оволодіти правильним положенням тіла.

Aplomb включає розуміння про правильність в танцювальному просторі положення ніг, паху, попереку, живота, грудної клітки, лопаток та плечей, рук, шиї та голови (Безпаленко, 2021; Безпаленко, 2022a).

При виконанні *battements* в положеннях ніг по всій довженні в усіх позиціях перевага надається максимально затягненим верхнім м'язам та колінам і якщо вони з'єднані, то тоді стопи можуть також стояти в ідеально затягнутих (п'яти з'єднані) та виворотних позиціях. Багато танцівників та викладачів хореографії нехтують цим правилом, та надають перевагу ідеально виконаним позиціям стоп, забуваючи про виворотність по довженні всієї ноги та з'єднанню максимально витягнутих (виключених) колін.

Коли танцівник надає перевагу максимально затягненим верхнім м'язам та колінам та на початках виконання *battements* стоїть у напіввиворотних (вільних) позиціях, це дозволяє йому працювати над максимально притиснутими (приклеєними) пальцями стоп та «взйомом» (тобто внутрішня частина стопи піднята і має простір між підлогою та стопою, внутрішня частина стопи щільно

притиснута до підлоги). Х. Брінкерхофф називає це трикутником стопи. (Безпаленко, 2021; Безпаленко, Горбачук, 2014; Brinkerhoff, 2015: 9). Тримання «взйому» при виконанні battements допомагає вивертати м'язи назовні (en dehors) по всій довженні ніг та користуватись правильною виворотністю (Безпаленко, 2015) – коли не тільки стопи утворюють одну лінію, але і коліна з'єднані внутрішніми частинами та чашечки колін дивляться на пальці ніг, також це допомагає бути паху рівним, а куприку дивитись вниз на п'яти. Правильно виворотне положення колін дозволяє максимально їх витягувати та не згинати при закриванні в позиції, контролювати згинання колін та як найліпше працювати над силою ніг. Рівний та виворотний (розгорнутий) пах допомагає легкому (без зайвих рухів іншими частинами тіла) відкриванню та закриванню ноги, також щільному закриванню ніг в позиції (так само як закриваються кінці в ножницях). Більш детально, про виворотність ніг та правильне положення і роботу ніг, розглянуто в частині «Робота стоп».

Виконуючи battements a la barre важливо звертати увагу на положення рук на опорі. Дві руки на опорі. Стоїмо обличчям до опорі, руки в першій позиції, не рухаючи руками від ліктів до плеча (передпліччям) кладемо кісті на опору, пом'якшуємо кісті, лікті опускаємо вниз. Вся кість лежить на опорі, штовхаючи її вниз (до себе не тягнемо). Всі пальці лежать на опорі зверху. Зап'ястя «зламане» (не рівне, опущене донизу). Лікті разом з лопатками тягнуться вниз. Для того, щоб визначити правильну відстань від опорі до тіла, не змінюючи положення кісті на опорі, з'єднуємо перед корпусом лікті. Якщо лікті при з'єднуванні доторкнулись до корпусу, ми стоїмо за близько. Якщо лікті дуже витягнуті і опорі тримають тільки пальці – стоїмо задалеко.

Однією рукою за опорі. З правої ноги (ліва нога і рука ближче до опорі): ліва рука з першої позиції не рухаючи передпліччям кладе кість на опорі. Вся кість лежить на опорі, зап'ястя «зламане». Лікоть перед тілом (його видно в дзеркалі спереду тіла), разом з лопаткою тягнуться донизу. Вся рука від кісті до плеча тягнуться (штовхає) вперед, плече та лопатка тягнуться (штовхаються) назад і вниз (Безпаленко, 2022d). З лівої ноги, права рука на опорі дотримується аналогічних правил.

Якщо танцівник від самого початку вивчення battements, буде тримати руки на опорі (в exercise a la barre) застосовуючи вище описані правила, то всі його рухи на середині залу (exercise au millie) будуть виконуватись без завалу корпусу на опорну ногу, без порушення третього аспекту чоти-

рьох точок (без руху стегон), без згинання колін та завалу на великий палець опорної стопи (Krasnow et al., 2011). Рухи будуть координованими та стійкими, що надасть танцівнику легкості та граційності.

Користуючись правильним положенням рук в exercise a la barre танцівник не буде розвивати залежність від опорі (Krasnow et al., 2011). Руки танцівника будуть сильними та знаходитись попереду тіла, будуть відчуватись та працювати від лопаток до кінчиків пальців не залежно чи battements, виконуватимуться біля опорі, чи на середині залу (Безпаленко, 2022d).

Правильність інших частин тіла не так сильно впливає на виконання battements, більше впливає на гармонійний вигляд танцівника та його без травматичне танцювальне життя. Та чим більше танцівник застосовує ці правила, тим більш його battements будуть відповідати академічному виконанню, тому важливість положення нижче описаних правил не можна применшувати.

Поперек знаходиться в рівному положенні при допомозі: рівного положення паху, куприка, що знаходиться над п'ятами та м'язів живота. Живіт тримається м'язами попереку, він підтягнутий та утворює антагонізм «скобою» та розтягненням своїх м'язів. Лопатки тягнуться вниз, розтягнуті в довжину від центру та не стирчать, не обманути правильне положення лопаток та напруження м'язів спини допомагає тримання «скоби» та праця на видих (Безпаленко, 2021). Плечі розкриті та розслаблені, опущені в найнижче зручне положення (Brinkerhoff, 2015: 9). Грудна клітка штовхається по діагоналі вперед та наверх. Шия та голова довершують відчуття розтягнутості та витягування тіла наверх (Безпаленко, 2021). Голова піднімається і рухається незалежно від шиї, очі дивляться туди, куди дивиться голова (Brinkerhoff, 2015: 10). Лінії підборіддя, носа та очей завжди паралельні (Безпаленко, 2021).

Чотири точки

Закон чотирьох точок, один з семи законів класичного танцю, які відкрив професор кафедри режисури та хореографії, народний артист України О. Петрик (Петрик, 2020) займаючись на уроках класичного танцю у видатного українського викладача В. Вичегжаніна (Безпаленко, Горбачук, 2014; Вичегжанін, 1998–2005). Закон чотирьох точок не розкритий в науковій літературі та рідко зрозумілий навіть в професійних колах хореографів. Цей закон потребує окремого дослідження і поки його немає, в цій статті він буде розглядатись тільки стосовно battements.

Закон чотирьох точок згадується в літературі, як правило чотирьох точок і пояснюється, як два плеча та два стегна в одній площині (Цветкова, 2011: 42, 43, 71, 77, Березова, 1990: 24; Безпаленко, 2022d). Часто правило чотирьох точок розуміють, як щось стабільне та нерухоме (Березова, 1990: 45, 76), але насправді, це постійне протистояння одної частини тіла до іншої. Іншими словами це спіраль, яка існує в людському тілі при ходьбі, коли верхні кінцівки рухаються в протилежних напрямках по відношенню до однойменних нижніх кінцівок (Динамічна анатомія, 2021: 43). Наприклад, права нога іде вперед, лівий (протилежний) бік, від нижнього ребра до плеча, іде вперед. Правий бік іде назад до лівої ноги, яка залишається позаду. Як працює правило чотирьох точок в battements, на уроках класичного танцю мені пояснив мій викладач В. Вичегжанін (Вичегжанін, 1998–2005; Петрик, 2020). В battements цей закон працює в трьох аспектах.

Перший аспект, це спіраль, про яку йшла мова вище. Виконуючи battements потрібно розвивати вроджену здатність людського тіла до спіралі. Починаючи в battement tendu з мінімальної спіралі до максимальної в grand battement jete. Працює це майже так само як при ходьбі. При відкриванні battements devant (вперед), протилежний бік від нижнього ребра до плеча, включаючи руку тягнеться вперед, тотожний бік тягнеться назад. Коли робоча нога закривається назад в позицію протилежний бік вертається назад, тотожний бік вертається вперед. При відкриванні battements derriere (назад) протилежний бік від нижнього ребра до плеча, включаючи руку тягнеться назад, тотожний бік тягнеться вперед. Коли робоча нога закривається назад в позицію протилежний бік вертається вперед, тотожний бік вертається назад. При відкриванні battements a la seconde (в сторону) коли нога виходить з переду протилежний бік від нижнього ребра до плеча, включаючи руку тягнеться назад, тотожний бік тягнеться вперед. Коли нога відкриваючись a la seconde виходить ззаду протилежний бік від нижнього ребра до плеча, включаючи руку тягнеться вперед, тотожний бік тягнеться назад. Закриваючись з a la seconde до опорної ноги вперед, протилежний бік від нижнього ребра до плеча, включаючи руку вертається вперед, тотожний бік вертається назад. Закриваючись з a la seconde до опорної ноги назад, протилежний бік від нижнього ребра до плеча, включаючи руку вертається вперед, тотожний бік вертається назад.

Працюючи над чотирма точками в першому аспекті, важливо дотримуватись всіх правил aplomb. Особливо при подачі боку назад треба

слідкувати, щоб рука в класичних позиціях ніколи по всій довжині не заходила за плече. Частина тіла від стегна до нижнього ребра, знаходилась в постійному розтягненні наверх і тільки після розтягнення наверх може піти вперед чи назад. Рівень стегон та рівень плечей паралельні підлозі, отже ні стегно, ні плече не може бути вище чи нижче іншого стегна, чи плеча. Виключенням з цього правила є деякі пози, наприклад ecarte коли рівень плечей змінюється за рахунок затисненої частини тіла від нижнього ребра до стегна, що також буде виключенням з правил.

Пояснювати та починати працювати над законом чотирьох точок першого аспекту потрібно після проїденої програми 3 класу балетного училища. На початку вивчення закону чотирьох точок, потрібно робити цю спіраль в тілі підкреслено, не боятись якщо вона буде перебільшеною. З часом спіраль не видима непрофесійним оком та відбувається в тілі танцівника на несвідомому рівні, але її розуміння, застосування та відпрацювання видно в уміннях танцівника віртуозно володіти стрибковою та обертовою технікою.

Другий аспект, це робота м'язів при відкриванні та закриванні ніг виконуючи battements. Він також відомий усім та висвітлений в літературі, але є деякі уточнення та секрети.

Відомо, що виконуючи battements опорна нога завжди знаходиться у виворотному положенні. Також, відомо, що робоча нога відкриваючись devant і a la seconde, починає рух п'ятою, а відкриваючись derriere, починає рух носком; закриваючись з положення devant і a la seconde починає рух носком, а закриваючись з положення derriere починає рух п'ятою (Цветкова, 2011: 42, 43; Безпаленко, 2022c; Безпаленко, 2023). Як це працює? Відповідь на це питання дав мені на уроках класичного танцю В. Вичегжанін (Вичегжанін, 1998–2005; Петрик, 2020).

Перше, що треба запам'ятати працюючи над другим аспектом, що battements завжди виконуються двома ногами. По-друге, звертати увагу на те, що окреслити, як в battements працюють м'язи опорної ноги – це розуміти, що таке «опорна нога завжди знаходиться у виворотному положенні». Говорячи про роботу м'язів робочої ноги – це не тільки правильно розуміти, що таке «відкривати п'ятою, закривати носком», а й постійно працювати над збільшенням своєї виворотності.

Відкриваючи ногу devant, опорна нога розвертає зовнішній м'яз ноги по всій довжині назовні (назад), а робоча нога внутрішнім м'язом ноги по всій довжині штовхає вперед (вивертаючи ногу назовні). Закриваючи ногу з devant, опорна нога

внутрішнім м'язом ноги по всій довжині штовхає вперед (вивертаючи ногу назовні), а робоча нога тягне зовнішній м'яз ноги по всій довжині назад (вивертаючи ногу назовні).

Відкриваючи та закриваючи ногу в battements a la seconde м'язи опорної та робочої ноги працюють так само, як при battements devant.

Відкриваючи ногу derriere опорна нога внутрішнім м'язом ноги по всій довжині штовхає вперед (вивертаючи ногу назовні), а робоча нога штовхає зовнішній м'яз ноги по всій довжині назад (вивертаючи ногу назовні). Закриваючи ногу з derriere опорна нога розвертає зовнішній м'яз ноги по всій довжині назовні (назад), а робоча нога внутрішнім м'язом ноги по всій довжині штовхає вперед (вивертаючи ногу назовні).

Працюючи над чотирма точками в другому аспекті, важливо дотримуватись всіх правил arlomb. Особливо тримати рівним попереком, куприк направлений на п'яти, тримати «взіом» та щільно притиснуті пальці стоп до підлоги. Без правильного положення цих частин тіла, другий аспект чотирьох точок не буде мати змісту, тобто ноги не будуть виворотними по всій довжині.

Тому пояснювати та починати працювати над законом чотирьох точок другого аспекту потрібно після повного оволодіння танцівником arlomb.

Третій аспект, це рівні стегна. Стегна повинні бути рівними у всіх своїх площинах. Якщо намалювати уявний трикутник вершиною донизу, то вершина це куприк, а інші кути це кісточка стегна, що утворюють основу цього трикутника – ця лінія (основа трикутника) завжди паралельна підлозі. У вихідній нерухомій позиції тримати стегна рівно не складно, проблеми виникають коли ноги починають рухатись.

Х. Брінкерхофф говорячи про ізоляцію рухів, зауважує, що в battement працює лише нога (Brinkerhoff, 2015: 16). Отже, для того, щоб стегна були рівні, або як часто говорять опущеними, їх рівність можна перевірити та напрацювати на підлозі. Лежачи на спині та піднявши одну ногу вперед, два стегна повинні лежати на підлозі, так само і в battements devant стегна повинні стримати свою рівність (Brinkerhoff, 2015: 97). Лежачи на животі та піднявши одну ногу назад, два стегна повинні впирались в підлогу, стегно піднятої ноги не повинно піднятись. Така сама рівність стегон залишається при battements derriere. При battements a la seconde для того, щоб стегно робочої ноги було опущено, а лінія від одного стегна до іншого (основа трикутника) була паралельна підлозі, при згинанні коліна чи виведення ноги, навіть на саму маленьку висоту, повинен видимо напружуватись

кравецький м'яз (лат. musculus sartorius) і проглядатись кут між тілом та ногою (Анатом, 2024).

Допомогти відчувати, що таке опущені стегна, можна руками, штовхаючи вниз на лінії згинання стегон, в той час коли відбувається battement. Також, сприяє розумінню зауваження «зламай ногу у стегні».

Якщо не знання та не дотримання перших двох аспектів чотирьох точок, це не гармонійне танцювання та не катастрофічний травматизм, то недоробки в третьому аспекті це неможливість виконувати техніку. Х. Брінкерхофф наголошує, що навіть незначний рух стегон у сухожиллі призведе до великих помилок у складніших рухах і до більших труднощів з рівновагою на середині (Brinkerhoff, 2015: 16). Тому опущені та рівні стегна, важлива деталь технічних рухів класичного танцю. Всі оберти та стрибки в позах потребують опущеного стегна (утворення кута між тілом та робочою ногою).

Хоча третій аспект закону чотирьох точок найбільш знаний, описаний та досліджений, багато танцівників порушують це правило та підіймають стегно при роботі робочої ноги. Найбільш розповсюджена причина цього, це не увага до опущених стегон у вихідному положенні, в нерухомих позиціях, і при виведенні робочої ноги на sou-de-pied та в підлогу (battements tendus). І коли починають звертати увагу на опущені стегна, в 45° та в 90°, це вже запізно і не дозволяє швидко та природно оволодіти цим навиком. Ще одна причина, це гонитва за висотою робочої ноги. Піднімаючи робочу ногу на максимальну для себе висоту, танцівник робить це за допомогою стегна, тому що так легше та вище, тому робоча нога зникає так підійматись і в інших battements на нижчу висоту.

Подовження руху

Кожна поза та рух танцівника повинні бути довгими. В battements це відображається постійним прагненням натягнутих пальців стопи бути, як найдалше від стегон та колін відповідної (власної) ноги, а коліна від стегон та натягнутих пальців стопи відповідної (власної) ноги. При зігнутих колінах чи стопі на sou-de-pied між натягнутими пальцями стопи, коліном та стегном завжди є прагнення бути один від одного на максимальній відстані, так ніби там є магніти одного полюсу, які відштовхуються. При положенні стопи flex (скороченої стопи), наприклад, як в battement tendu pour le pied, (Цветкова, 2011: 52), якомога далі від стегна та коліна прагне п'ята, а пальці стопи тягнуться як можна ближче до коліна та стегна.

В кожному battement, перед тим, як досягнути максимальної натягнутості ноги, спочатку від під-

логи відокремлюється п'ята та подовження руху відбувається від стегна або коліна (якщо воно згинається) до подушки пальців, які щільно притиснуті (прикlesenі) до підлоги. І тільки після такого натягнення, від підлоги відокремлюються подушки пальців і пальці стопи максимально натягуються – досягаючи максимального видовження ноги. Детальніше, це пояснено в частині «Робота стоп».

Подовження ніг в *battements* можливо відчуті тільки при опущених стегнах, – дотримання третього аспекту чотирьох точок. Якщо стегно робочої ноги не опущене (немає кута між тілом та ногою), то подовження руху не відбудеться. Як би ви не тягнули ногу в довжину при піднятому стегні, ви будете відчувати ногу в стегні. Тільки при опущеному стегні подовжуючи рух ноги, будуть відчуватися м'язи ноги по всій довжині та не відбудеться рух стегна (Brinkerhoff, 2015: 16).

В правило подовження руху, можна включити розуміння танцівником єдності музики та руху, що виховує в ньому належну повагу до музичного супроводу (Brinkerhoff, 2015: 10) та призводить до розуміння суті *battements*. Саме відкриття та закриття ноги в *battements*, на всю музику (заповнюючи музику), призведе до розуміння, що *battement* це не положення робочої ноги у вихідному положенні, а потім в кінцевій точці, *battement* – це поступовий рух (Цветкова, 2011: 42; Безпаленко, 2022b). При відкритті робочої ноги він прагне до руху, який ніби немає кінця, подовжуючись до моменту повернення. При закритті робочої ноги, повертається у вихідне положення поступово і на кінець відведеної музичної фрази.

Про подовження руху можна сказати, що це один із аспектів закону максимуму, про який пише та говорить О. Петрик (Петрик, 2013–2024; Петрик, 2014). Він наголошує, що кожен рух класичного танцівника, повинен виконуватись максимально сильно, на всі 100%. Отже, щоб досягти мети виконання *battements*, тобто щоб вони розвивали, укріплювали та удосконалювали роботу ніг, потрібно виконувати їх з максимально прикладеною фізичною силою та максимально правильно методично. Також, О. Петрик називає закон максимуму – законом табурета (Петрик, 2013–2024). Якщо уявити табурет в якому всі його частини максимально скріплені, то потягнувши його за ніжку, всі його частини залишаться незмінними та посунуться всі одночасно. В *battements* робоча нога виконує роль ніжки за яку тягнуть, тіло та опорна нога виконують роль інших частин табурета. Виконуючи *battements* робоча нога, при відкриванні, максимально видовжується, так ніби за

неї хтось тягне. Тіло та опорна нога в цей момент не змінюють вихідного положення та пози, так ніби табурет максимально скріплений та приклений до підлоги, і як би не тягнули за ніжку він нерухомий та не змінний. Якщо всі частини тіла танцівника стоять правильно та дотримуються закону максимуму, рухома (робоча) нога не буде порушувати *aplomb* і якщо *battement* потребує просування, то все тіло та опорна нога будуть переміщуватись, як одне ціле, зберігаючи позу. Якщо частини табурету погано скріплені, він буде нестійким і коли потягнути за ніжку він не збереже своєї форми і стане не стабільним. Те саме відбувається у танцівників, які не тримають чотири точки, випускають стегно, не направляють куприк на п'яту опорної ноги, тобто порушують правила *aplomb*, при відкриванні робочої ноги в *battement* тіло таких танцівників нагадує погано скріплений табурет, що порушує гармонію сприйняття такого танцю та збільшує ризик травмування.

Пояснювати та починати працювати над принципом подовження руху потрібно після проїденої програми 3 класу балетного училища, тобто в середніх класах (4, 5 класи балетного училища). Коли танцівник оволодів законами *aplomb*, чотирьох точок та освоїв всі основні рухи класичного танцю. Якщо працювати над подовженням руху почати раніше, то закон максимуму не буде працювати в тілі правильно і «табурет» танцівника буде погано скріпленим та нестабільним.

Робота стоп

Робота стоп в *battements* тісно пов'язана з виворітністю ніг танцівника, – це запорака його гармонійного танцю та здоров'я. Але для того, щоб ця виворітність була справжньою, (Безпаленко, Горбачук, 2015), на початку вивчення всіх класичних рухів, а особливо на початку вивчення *battements*, як було зазначено в частині «*Aplomb*», всі позиції ніг повинні бути не максимально виворітними. Наприклад, першу позицію, можна назвати не максимально виворітною, коли пальці стоп розгорнуті назовні так, що утворюють між п'ятами кут, який плюс, мінус, дорівнює 60°. Це може виглядати не зовсім правильно, але це правильно для початківців (Безпаленко, 2022a; Brinkerhoff, 2015: 97).

Вільні позиції класичного танцю дозволяють безпомилково працювати ногам в *battements*, застосовуючи четвертий принцип Х. Брінкерхоффа: правильне та повне використання суглобів і м'язів стоп (Brinkerhoff, 2015: 9). Ноги у всіх класичних позиціях завжди прагнуть до розгортання, тому логічно, що першим та подальшими рухами стопи в *battements* буде постійне штовхання робо-

чої п'яти вперед, при збереженні максимального розгортання м'язів опорної ноги. Постійного прагнення п'ят вперед та розгортання внутрішніх м'язів назовні можливо досягти, тільки починаючи виконувати battements з вільних позицій.

При досягненні танцівником своєї справжньої виворотності (Безпаленко, Горбачук, 2015) *опорна стопа* в battements тримаючи «взйом» завжди перпендикулярна опорі в *exercice a la barre* і паралельна лінії дзеркала в *exercice au millie*, (Безпаленко, 2021). М'язи опорної ноги по всій довжині прагнуть назовні, тобто коліно та стегно направлене на пальці опорної стопи, пах розвернутий та рівний. Виконуючі відкривання та закривання ноги, тобто battement, опорній стопі допомагає бути виворітною – другий аспект, закону чотирьох точок. Опорна стопа завжди працює на вивертання у всіх видах battements і у вільних позиціях, і у виворітних позиціях. Цю роботу опорної стопи не видно, але це важливий чинник у розвитку виворітності та правильного виконання battements.

Робоча стопа починає свій рух, як вже було зазначено, штовхаючи п'ятою вперед та сильно вниз, ковзним рухом, ніби натираючи підлогу, до маленької другої або четвертої позицій, це приблизно місце, на якому у першій позиції стоїть середина стопи. Досягнувши цього місця п'ята відривається від підлоги, продовжуючи посилювати виворотність, тобто штовхати вперед, і ковзний рух продовжується подушкою пальців, при максимально піднятій п'яті та натягнутому підйомі. Звід стопи розтягується, пальці ніг залишаються розслабленими, доки підощва стопи не відривається від підлоги (Brinkerhoff, 2015: 9, 10). Ковзний рух подушок пальців закінчується максимальним натягненням пальців, які продовжують ковзати подовжуючи рух на підлозі, або в повітрі, в залежності від виду battement.

Зворотній рух починається від пальців. Як тільки пальці торкаються підлоги, вони відводяться рухом наверх і від себе (назовні), опускаючи стопу на подушки пальців. При цьому пальці не відриваються від підлоги, а ніби видовжуються по ній. Штовхаючи вниз (в підлогу) подушки пальців ковзають до маленької четвертої або другої позицій, опускаючи п'яту. Рух продовжується усією стопою штовхаючи вниз в потрібну позицію ніг. Ця робота робочої стопи – п'ята, подушка, пальці; пальці, подушка, п'ята – і називається, поступове відкриття та закриття ноги.

Якщо battement починається зі згинання коліна робочої ноги, то рух починається зі штовхання п'яти вперед та наверх, максимально сильно нажимаючи на подушки пальців в місці їхнього сто-

яння у вихідній позиції (робоча стопа на півпальці з зігнутих коліном). Потім подушки пальців ковзним рухом по підлозі підтягуються до середини опорної стопи і тільки тоді піднімаючи коліно наверх, натягуються пальці стопи торкаючись підлоги. І вже натягнутим підйомом, «розрізаючи» по середині опорну ногу великим пальцем, якщо спереду, і п'ятою, якщо позаду нога піднімається на *sou-de-pied*.

Зворотній рух при зігнутому коліні в battement починається з опускання ноги «розрізаючим» рухом по середині опорної ноги, так щоб торкнутися кінчиками пальців підлоги біля середині опорної стопи. Торкнувшись підлоги натягнуті пальці стопи піднімаються наверх і від себе (назовні), опускаючи стопу на подушки пальців (півпалець з зігнутих коліном). При цьому пальці не відриваються від підлоги, а ніби видовжуються по ній. Одночасно опускаючи п'яту подушки пальців штовхаючи вниз, ковзають вбік, до потрібної позиції. В battements, які починаються або закінчуються зі згинання коліна, робота стопи також поступова – п'ята, подушка, пальці; пальці, подушка, п'ята.

В роботі стоп не менш важливою є кінцева точка в яку прямує робоча нога. За словами і В. Вичегжаніна і Х. Брінкерхоффа виконуючи battements devant або derriere, робоча нога залишається перед власним (відповідним) стегном і не перетинає центр тіла, а виконуючи battements a la seconde робоча стопа знаходиться трошки попереду свого власного (відповідного) стегна (Brinkerhoff, 2015: 9, 36; Вичегжанін, 1998–2005).

Правильно працювати стопами потрібно від самого початку вивчення battements. Якщо стопи працюють правильно, то закони arlomb, чотирьох точок та максимуму будуть допомагати танцівнику та battements будуть виконувати одну із важливих своїх функцій – розвивати та укріплювати силу стоп та ніг. Також, робота стоп в battements – це гарантія, що в танцівника запрацюють закони пружини, невидимих опор та подвійних опор, і відповідно він буде досконало володіти стрибковою та обертальною технікою.

Часті помилки при роботі опорної стопи, це ідеально правильна, тобто виворітна стопа і коліно, що дивиться не на носок, а по діагоналі вперед, або ще гірше вперед, як в шостій позиції. Нерідко при виворітній стопі стегно не розгорнуте і пах провалений. Не тримання взйому, тобто завал на великий палець, не прижаті пальці до підлоги, або зажаті (скукожені) пальці. Це призводить до травм суглобів стопи, коліна та стегна; болях в попереку. В танці породжує не стійке положення, не можли-

вість застосування закону максимуму, спричиняє не правильну роботу робочої ноги.

Помилки в роботі робочої стопи – такі самі, що і в опорній при стоянні у вихідних позиціях. При русі робочої стопи, часті помилки, це: піднімання п'яти на початку та в кінці *battement* у вихідній позиції, це породжує піднімання робочого стегна і порушує вісь танцівника, нівелює принципи чотирьох точок, не дає можливості назвати рух поступовим відкриванням і не дає шансу стрибати такі стрибки, як *assemble*. Зашвидке натягнення пальців стопи, не проходячи момент стопи на подушку (півпалець), що спричиняє не стійке положення та травми стопи. Відкривання робочої ноги в точку, яка перетинає цент тіла в *battements devant* і *derrriere*, травмує кульшовий суглоб, заважає виконувати великі стрибки та підтримки. Відкривання ноги в *battements a la seconde* не перед стегном, а прямо по лінії, особливо не володіючи правильною виворотністю, травмує кульшовий суглоб, порушує виворотність опорної ноги та закон максимуму.

Висновки. Дослідивши *battement*, як термінологічно-виражальний засіб класичного танцю, можна стверджувати, що його смислове значення підтверджено багатовіковим практичним досвідом танцівників та хореографів-науковців. Результати цього дослідження свідчать про те, що класичний танець, як мова тіла танцівників, розвивається та

потребує опису законів і принципів, що застосовуються в ньому.

Результати цієї статті доповнюють та виявляють прогалини у попередніх дослідженнях класичного танцю української балетної школи. Дослідження встановило, що один з найважливіших елементів класичного танцю має обмеження і не був описаний синкретично. Неочікуваними були відкриття: походження терміну; як відбувається іманентний процес при виконанні *battements*; прогалини в розумінні та описі мети виконання *battements* та законів, що йому притаманні і є надважливими для правильного та здорового виконання.

Для подальших досліджень рекомендується, дослідити точне походження терміну *battement*; провести біомеханічні дослідження, щоб підтвердити чи спростувати закони та принципи класичного танцю даної роботи; знайти відповідь на питання: «Чому деякі хореографи вважають, що рухи класичного танцю можна виконувати, дотримуючись лише їх схематичного відтворення, не заглиблюючись у деталі, тоді як інші наполягають на тому, що основою виконання є глибоке розуміння законів та принципів класичного танцю?».

Дане дослідження має важливе значення для вдосконалення класичного танцю української балетної школи, є внеском в теоретичні засади *battements* та описом практичного досвіду танцівників класичного танцю української балетної школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анатом : Термінологія. URL : <https://anatom.ua/nomina-anatomica/> (дата звернення: 10.07.2024)
2. Безпаленко Ю., Горбачук Г. Педагогічний досвід Володимира Андрійовича Вичегжаніна у системі формування основ класичного танцю. *Вісник Львівського університету* : зб. наук. праць. Серія мистецтвознавство. Львів : ЛНУ ім. І. Франка. 2014. Вип. 14. С. 62–65.
3. Безпаленко Ю., Горбачук Г. Педагогічний досвід учнів В. А Вичегжаніна у системі формування основ класичного танцю. Не природна виворотність. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [Ред.-упор. В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Посвіт, 2015. Вип. 12. С. 107–112. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/12_2015/13.pdf
4. Безпаленко Ю. Теорія та методика викладання класичного танцю 1 клас балетного училища, вправи біля опори (I курс 1 семестр ЗВО) / в рамках навчального процесу ЛНУ ім. Івана Франка, кафедра режисури та хореографії (30 вересня 2022 р.). URL : <https://youtu.be/pSeUgsBbOa0> (дата звернення: 10.07.2024)
5. Безпаленко Ю. Теорія та методика викладання класичного танцю, 1 клас, *exercices a la barre* (I курс 1 семестр ЗВО) / в рамках навчального процесу ЛНУ ім. Івана Франка, кафедра режисури та хореографії (2 жовтня 2022). URL : https://youtu.be/ysc_iNBGw9o (дата звернення: 10.07.2024)
6. Безпаленко Ю. Теорія та методика викладання класичного танцю, 1 клас, *exercices a la barre*, 2-а частина (I курс 1 семестр ЗВО) / в рамках навчального процесу ЛНУ ім. Івана Франка, кафедра режисури та хореографії (7 листопада 2022). URL : https://youtu.be/KjqDVy4K_AI (дата звернення: 10.07.2024)
7. Безпаленко Ю. Теорія та методика викладання класичного танцю 1 клас балетного училища, вправи на середній залу, 1-а частина (I курс 1 семестр ЗВО) / в рамках навчального процесу ЛНУ ім. Івана Франка, кафедра режисури та хореографії (9 листопада 2022). URL : <https://youtu.be/dgB1YcieTBs> (дата звернення: 10.07.2024)
8. Безпаленко Ю. Теорія та методика викладання класичного танцю, 2 клас, *exercices a la barre*, 2 частина (I курс 2 семестр ЗВО) / в рамках навчального процесу ЛНУ ім. Івана Франка, кафедра режисури та хореографії (9 лютого 2023). URL : <https://youtu.be/nTx3RVnO8Ik> (дата звернення: 25.03.2024)
9. Безпаленко Ю. Фундаментальні поняття про тіло танцівника в хореографії при викладанні класичного танцю у ВНЗ. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобиць-*

кого державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря]. Дрогобич : Посвіт, 2021. Вип. 43. Т. 1. С. 41–48 DOI : <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-1-5>

10. Безпаленко Ю. 3 клас exercises a la barre (завдання та вправи, що вивчає класичний танець в 3 класі) (II курс I семестр ЗВО) / в рамках навчального процесу ЛНУ ім. Івана Франка, кафедра режисури та хореографії (1 вересня 2022). URL : <https://youtu.be/s3kBUi0GIKc> (дата звернення: 25.03.2024)

11. Березова Г. Класичний танець у дитячих хореографічних колективах. Київ : Музична Україна, 1990. 256 с.

12. Вичегжанін В. Приватні уроки Вичегжаніна В. : зошити (1998–2005). З домашнього архіву Безпаленко Ю.

13. Динамічна анатомія : курс лекцій / [уклад. А. Ляшевич, І. Лупайна, С. Грищук]. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка. 2022. 62 с.

14. Петрик О. Балетна трупа львівського театру опери та балету другої половини ХХ – початку ХХІ століття: художньо-творчий аспект : дис. Петрика О. канд. мист. : 26.00.01 01 – теорія та історія культури. Львів, 2020. 227 с.

15. Петрик О. Приватні уроки Петрик О. : зошити (2013–2024). З домашнього архіву Безпаленко Ю.

16. Петрик О. Хореографія як один з арт-терапевтичних засобів. *Lwowsko-Rzeszowskie Zeszyty Naukowe [Львівсько-Ряшівські наукові зошити]. Kultura – Sztuka – Edukacja – Terapia w perspektywie interdyscyplinarnej*. 2014. № 2. Rzeszów–Львів: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. S. 189–196.

17. Цветкова Л. Методика викладання класичного танцю : підручник. Київ : Альтерпрес, 2011. 324 с.

18. Biomechanical Research in Dance: A Literature Review : article / D. Krasnow and other. *Medical Problems of Performing Artists*. 2011. № 26 (1). S. 3–23 DOI : 10.21091/mpa.2011.1002

19. Brinkerhoff R. Classical Ballet 1: Classwork and Teaching Helps for the Ballet Teacher of Students age 8 to 12. Copyright The Ballet Source. 2015. 111 s.

20. Dancing de Valois: Teaching the 1947 Syllabus / University of Roehampton. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=BEq8vA8RUQM> (дата звернення: 07.06.2024)

21. Grant G. Technical Manual and Dictionary of Classical Ballet (Dover Books on Dance). Copyright Dover Publications. 1982. 165 s. URL: https://archive.org/stream/GailGrantBalletDictionary/Gail%20grant%20ballet%20dictionary_djvu.txt (дата звернення: 27.06.2024)

22. Morris G. Historical schooling: ballet style and technique. *Research in Dance Education*. 2022. № 25 (1). S. 73–92. DOI : <https://doi.org/10.1080/14647893.2022.2064843>

23. Plakhotnyuk O. Cosmopolitan processes in the theater of classical ballet. Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie. Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie, 2020. № 5 (33). P. 38–43. DOI : <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.5.3.7>

24. The Origins of Ballet. Victoria and Albert Museum The world's leading museum of art and design. URL: <http://www.vam.ac.uk/content/articles/o/origins-of-ballet/> (дата звернення: 20.02.2024)

25. Word Sense. Dictionary. URL : <https://www.wordsense.eu/battement/> (дата звернення: 07.02.2024)

REFERENCES

1. Anatom : Terminologia. URL: <https://anatom.ua/nomina-anatomica/> (accessed on 10.07.2024). [in Ukrainian].

2. Bezpalenko Yu., Horbachuk H. (2014) Pedagogichniy dosvid Volodymyra Andriiovycha Vychehzhaniina u systemi formuvannya osnov klasychnoho tantsiu. [Pedagogical experience of Volodymyr Andriyovych Vychehzhaniin in the system of formation of the basics of classical dance] *Visnyk Lvivskoho universytetu : zb. nauk. prats. Seriiia mystetstvoznavstvo. – Bulletin of the University of Lviv: coll. of science works Art history series*, 14. 62–65. [in Ukrainian].

3. Bezpalenko Yu., Horbachuk H. (2015) Pedagogichniy dosvid uchniv V. A Vychehzhaniina u systemi formuvannya osnov klasychnoho tantsiu. Ne pryrodna vyvorotnist. [Pedagogical experience of students of V. A. Vychehzhaniin in the system of forming the basics of classical dance. Not a natural inversion] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka / [Red.-upor. V. Pnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria] – Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University / [Editor-ref. V. Pnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria]*, 12. 107–112. [in Ukrainian].

4. Bezpalenko Yu. (2022) Teoriia ta metodyka vykladannya klasychnoho tantsiu 1 klas baletnoho uchylyshcha, vpravy bilia opory (I kurs 1 semestr ZVO). [Theory and methods of teaching classical dance, 1st grade of a ballet school, exercises at the support (1st year, 1st semester of ZVO)] URL: <https://youtu.be/pSeUgsBbOa0> (accessed on 10.07.2024). [in Ukrainian].

5. Bezpalenko Yu. (2022) Teoriia ta metodyka vykladannya klasychnoho tantsiu, 1 klas, exercises a la barre (I kurs 1 semestr ZVO). [Theory and methods of teaching classical dance, 1st grade, exercises a la barre (1st year, 1st semester of higher education)] URL: https://youtu.be/ysc_iHBGw9o (accessed on 10.07.2024). [in Ukrainian].

6. Bezpalenko Yu. (2022) Teoriia ta metodyka vykladannya klasychnoho tantsiu, 1 klas, exercises a la barre, 2 a chastyna (I kurs 1 semestr ZVO). [Theory and methods of teaching classical dance, 1st grade, exercises a la barre, 2nd part (1st year, 1st semester of higher education)] URL: https://youtu.be/KjqDVy4K_AI (accessed on 10.07.2024). [in Ukrainian].

7. Bezpalenko Yu. (2022) Teoriia ta metodyka vykladannya klasychnoho tantsiu 1 klas baletnoho uchylyshcha, vpravy na seredyni zalu 1 a chastyna (I kurs 1 semestr ZVO). [Theory and methods of teaching classical dance 1st grade of the ballet school, exercises in the middle of the hall, 1st part (1st year, 1st semester of secondary school)] URL: <https://youtu.be/dgB1YcieTBs> (accessed on 10.07.2024). [in Ukrainian].

8. Bezpalenko Yu. (2023) Teoriia ta metodyka vykladannya klasychnoho tantsiu, 2 klas, exercises a la barre, 2 a chastyna (I kurs 2 semestr ZVO). [Theory and methods of teaching classical dance, 2nd grade, exercises a la barre, 2nd part (1st year, 2nd semester of higher education)] URL: <https://youtu.be/nTx3RVnO8lk> (accessed on 25.03.2024). [in Ukrainian].

9. Bezpalenko Yu. (2021) Fundamentalni poniattia pro tilo tantsivnyka v khoreografii pry vykladanni klasychnoho tantsiu u VNZ. [Fundamental concepts of the dancer's body in choreography when teaching classical dance at universities] Aktualni pytannia humanitarnykh nauk : mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh uchenykh Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / [redaktory-uporiadnyky V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria] – Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobytsk State Pedagogical University / [editors-compilers V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomria], 43. 1. 41–48. [in Ukrainian].
10. Bezpalenko Yu. (2022) 3 klas exercises a la barre (zavdannia ta vpravy, shcho vyvchaie klasychnyi tanets v 3 klasi) (II kurs 1 semestr ZVO). [3rd grade exercises a la barre (tasks and exercises studying classical dance in 3rd grade) (II year, 1st semester of higher education)] URL: <https://youtu.be/s3kBUi0GIKc> (accessed on 25.03.2024). [in Ukrainian].
11. Berezova H. (1990) Klasychnyi tanets u dytiachykh khoreografichnykh kolektyvakh. [Classical dance in children's choreographic groups] Muzychna Ukraina – Musical Ukraine, 256. [in Ukrainian].
12. Vychehzhaniin V. (1998-2005) Pryvatni uroky Vychehzhaniina V. [Private lessons of Vychehzhaniin V.] zoshyty. [in Ukrainian].
13. Dynamichna anatomiia (2022) [Dynamic anatomy] kups leksii / [uklad. A. Liashevych, I. Lupaina, S. Hpyshchuk] ZhDU im. I. Fpanka – State University named after I. Fpanka 62. [in Ukrainian].
14. Petryk O. (2020) Baletna trupa lvivskoho teatru opery ta baletu druhoi polovyny KhKh – pochatku KhKhI stolittia: khudozhno-tvorchy aspekt [Ballet troupe of the Lviv Opera and Ballet Theater of the second half of the 20th – beginning of the 21st century: artistic and creative aspect] dys. Petryka O. kand. myst. : 26.00.01 01 – teoriia ta istoriia kultury. Lviv, 227. [in Ukrainian].
15. Petryk O. (2013-2024) Pryvatni uroky Petryk O. [Private lessons Petryk O.] zoshyty. [in Ukrainian].
16. Petryk O. (2014) Khoreografiia yak odyn z art-terapevtychnykh zasobiv. [Choreography as one of the art therapy tools] Lwowsko-Rzeszowskie Zeszyty Naukowe [Lvivsko-Riashivski naukovy zoshyty]. Kultura – Sztuka – Edukacja – Terapia w perspektywie interdyscyplinarnej № 2. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego – University of Rzeszów Publishing House, 189–196. [in Polish].
17. Tsvietkova L. (2011) Metodyka vykladannia klasychnoho tantsiu [Methods of teaching classical dance] pidruchnyk Alterpres – Alterpress, 324. [in Ukrainian].
18. Biomechanical Research in Dance: A Literature Review (2011) article / D. Krasnow and other. Medical Problems of Performing Artists. 26 (1). 3–23.
19. Brinkerhoff R. (2015) Classical Ballet 1: Classwork and Teaching Helps for the Ballet Teacher of Students age 8 to 12. Copyright The Ballet Source. 111.
20. Dancing de Valois: Teaching the 1947 Syllabus / University of Roehampton. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BEq8vA8RUQM> (accessed on 07.06.2024).
21. Grant G. (1982) Technical Manual and Dictionary of Classical Ballet (Dover Books on Dance). Copyright Dover Publications. 165. URL: https://archive.org/stream/GailGrantBalletDictionary/Gail%20grant%20ballet%20dictionary_djvu.txt (accessed on 27.06.2024).
22. Morris G. (2022) Historical schooling: ballet style and technique. Research in Dance Education 25. (1). 73–92.
23. Plakhotnyuk O. (2020) Cosmopolitan processes in the theater of classical ballet. Knowledge. Education. Law. Management Nauka. Oświata. Prawo. Zarządzanie. Lublin : Fundacja Instytut Spraw Administracji Publicznej w Lublinie. 5. (33). 38–43.
24. The Origins of Ballet. Victoria and Albert Museum The worlds leading museum of art and design. URL: <http://www.vam.ac.uk/content/articles/o/origins-of-ballet/> (accessed on 20.02.2024).
25. Word Sense. Dictionary. URL: <https://www.wordsense.eu/battement/> (accessed on 07.02.2024).

УДК 745.52/75.04(4-011/-015)»16–19»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-9>

Уляна БЕЛНАКІТА,
orcid.org/0000-0001-9082-8415
здобувачка аспірантури кафедри образотворчого мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна) zpr.ukr.ua@gmail.com

ОРИЕНТАЛЬНІ КИЛИМИ В ТВОРЧОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЖИВОПИСЦІВ XVII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

З часу «золотої доби» голландського мистецтва окремим напрямком європейського образотворчості стало зображення предметів східної генези у доробку провідних майстрів пензля і олівця. З одного боку це було пов'язане із модою на шинуазрі, тюркери, джапанері, які захопили хвилю екзотизму суспільство європейських столиць від XVII століття, з іншого – вибагливістю замовників, котрі хотіли мати в інтер'єрі якщо не сам ошатний заморський килим, то хоча б його зображення. У цьому зв'язку надзвичайно показовими є твори провідних митців Голландії, Нідерландів, Фландрії, які стояли у витоків удосконалення живописної техніки в Європі означеного періоду.

Так, починаючи з видатних класиків європейського живопису «золотої доби» Яна Брейгеля Старшого і Пітера Пауля Рубенса, з'явилися твори штибу «Алегорії зору» 1617 р., які поклали початок окремому піджанру з показом орієнтальних килимів в творчості окремих художників, що почали «спеціалізуватися» на творах подібного штибу. У цьому ряду одне з визначних місць займає фігура геніального Яна Вермеєра Делфтського, що збагатив скарбницю світового живопису винятковою красою роботами «Спляча дівчина» та «Дівчина, яка читає листа біля відкритого вікна», обидві – 1657 р., «Молода жінка із глечиком води» 1662 р. Майже в унісон останньому обрав цей напрям творчості з відповідними композиційними та колористичними особливостями ще один метр живопису XVII століття Габрієля Метсю. У його доробку осібно стоять такі виразні твори, як «Юнак пише листа» 1662 р. і «Портрет леді» 1667 р., що стали взірцевими для кількох поколінь наступних художників.

В епоху бароко до стилістичних пошуків у межах раннього академізму долучилися й французькі та італійські першорядні митці. З-поміж них привертають увагу довершені твори Жана-Етьєна Ліотара («Марія Фарг, дружина художника, у турецькому вбранні» 1758 р.), Ежена Делакруа («Мільтон диктує своїм донькам «Втрачений рай»» 1826 р. й «Алжирські жінки у своїх покоях» 1834 р.), Жана-Домініка Енгра («Турецька лазня» 1862 р.), Джуліо Розаті («Інспекція новоприбулих» 1896 р.) і багатьох інших митців. Ці тенденції були поширеними в європейському живописі до доби ар деко. Характерні приклади – спадщина Жана-Леона Жерома (1824–1904 рр.) та Альфонса-Етьєна (після прийняття ісламу – Насреддін) Діне (1861–1929 рр.).

Ключові слова: образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, орієнталізм, східні килими, текстиль, орнамент, європейський живопис, стиль, композиція, колористика, бароко, академізм, ар деко, етнодизайн.

Ulyana BELNAQITA,
orcid.org/0000-0001-9082-8415
Graduate Student at the Department of Fine Arts
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine) zpr.ukr.ua@gmail.com

ORIENTAL CARPETS IN THE CREATIVITY OF EUROPEAN PAINTERS OF THE 17TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES

From the time of the «golden age» of Dutch art, a separate direction of European art became the depiction of objects of oriental origin in the finishing work of leading masters of brush and pencil. On the one hand, this was connected with the fashion for chinoiserie, turker, and japoneria, which captured the society of European capitals with a wave of exoticism from the 17th century, on the other hand, with the fastidiousness of customers who wanted to have in the interior, if not the elegant overseas carpet itself, then although b his image. In this connection, the works of the leading artists of Holland, the Netherlands, and Flanders, who were at the origins of the improvement of painting techniques in Europe of the given period, are extremely revealing.

Thus, starting with the outstanding classics of European painting of the «Golden Age» of Jan Bruegel the Elder and Peter Paul Rubens, the works of the «Allegory of Vision» group of 1617 appeared, which marked the beginning of a separate subgenre with the display of oriental carpets in the works of individual artists who began «to specialize» in works of this kind. In this series, one of the prominent places is occupied by the figure of the genius Jan Vermeer of Delft, who enriched the treasury of world painting of exceptional beauty with the works «Sleeping Girl» and «Girl Reading a Letter at an Open Window», both – 1657, «Young Woman with a Jug of Water» 1662. Almost in unison with the

latter, another meter of painting of the 17th century, Gabriel Metsu, chose this direction of creativity with corresponding compositional and coloristic features. His works include such expressive works as «A Young Man Writing a Letter» in 1662 and «Portrait of a Lady» in 1667, which became models for several generations of subsequent artists.

In the Baroque era, leading French and Italian artists joined the stylistic search within the boundaries of early academicism. Among them, the finished works of Jean-Etienne Lyotard («Maria Farg, the artist's wife, in Turkish dress» 1758), Eugene Delacroix («Milton dictating to his daughters «Paradise Lost»» 1826) and «Algerian women in his rooms» 1834), Jean-Dominique Ingres («Turkish Bath» 1862), Giulio Rosati («Inspection of New Arrivals» 1896) and many other artists. These trends were common in European painting until the Art Deco era. Characteristic examples are the legacy of Jean-Leon Jerome (1824–1904) and Alphonse-Etienne (after converting to Islam – Nasreddin) Dine (1861–1929).

Key words: fine art, decorative art, orientalism, oriental carpets, textile, ornament, European painting, style, composition, coloring, baroque, academicism, art deco, ethnodesign.

Постановка проблеми. У вітчизняному мистецтві досі не було приділено спеціальної уваги творам українських митців епохи бароко – академізму, які вводили в свої полотна зображення орієнтальних килимів, на тлі тенденцій європейського живопису означеної доби. Також з-поміж вказаних творів декоративно-прикладного мистецтва досі не було розглянуто їх композиційні, стилістичні, колористичні особливості та відомості про країни походження, що впливали на загальний стрій живописного полотна художників вказаного періоду, що зверталися до жанру, портрету, історичної, біблейної, міфологічної, алегоричної картини тощо. Для уточнення даних атрибуції творів європейських митців, що вводили орієнтальні килими до своїх картин, необхідно більш детально зупинитися на спадщині таких художників доби бароко – ар деко, оскільки їх пошуки підготували розробки фахівців в галузі етнодизайну.

Аналіз досліджень і публікацій. Цінні відомості щодо звернення до орієнталізму в живописі Європи наявні у книзі вченого Е. Саїда «Орієнталізм» за 2001 р. (Саїд, 2001: 37–502). Також важливою по відношенню до вивчення мотивів східних килимів в живописі Нового часу є розробка знаного дослідника Д. Каррієра «Світова історія та її об'єкти», 2008 р. (Каррієр, 2008: 118–148). Цінним джерелом аналізу східних килимів у Європі XVII століття є дослідження знаних науковців Д. Кінга і Д. Сілвестера. У виданні «Східні килими у західному світі XV–XVII століть», 1983 р., означені вчені намагалися досягнути доробок знаних майстрів пензля в тому числі й «золотої доби» розвитку живопису. Однак, після виходу їх книги минуло вже сорок років, тому висловлені погляди та положення означеного видання нині потребують доповнення та перегляду (Кінг і Сілвестер, 1983: 10–78).

Мета статті – створити перелік імен європейських художників, що вводили до своїх живописних полотен зображення східних килимів упродовж XVII – початку XX століть та визначити характерні мистецькі особливості таких творів з

огляду на колористику, композицію та стилістику цього піджанру світового живопису.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою вишуканості образотворчого мистецтва з XVII століття ставали елементи орієнталізму. Насамперед, вони були пов'язані з показом екзотичного життя далеких країн, ринків рабів, одалісок, гаремного побуту, візерунчастого текстилю. За рахунок введення в живопис розкішного килима, що прокладав невидиму нитку до культур Сходу, й ідентифікувався з найвищими тодішніми благами цивілізації, багатії раннього Нового часу намагалися підсилити свою значимість у суспільстві.

Твори подібного стилю, як правило, попадали до Європи, великим шовковим шляхом (Школьна, 2014: 67–79) і ставали ліквідними активами тогочасного соціуму. Килими були східною окрасою королівських палаців багатьох європейських дворів, де знаходили палких шанувальників у вигляді членів родин монархів. Характерний приклад – захоплення килимами польського короля Сигізмунда Старого, Сигізмунда III, Генріха IV від XVI століття (Белнакіта У. М. Орієнтальні, 2024: 2–238).

Слід також відзначити, що на стику XVI й XVII століть рідкісні килими зображав у своїх портретах англійських художник Вільям Ларкін (характерний приклад – «Портрет Річарда Саквілла, 3-го графа Дорсет», 1613 р.).

Окремо у цій черзі варто назвати голландського художника Людовіка Фінсоніуса («Благовіщення» межі кінця XVI – початку XVII століть, збірка Прадо, Іспанія), Рубенса («Чотири філософи», 1611–1612 рр.), Вільяма Ларкіна («Дороті Кері», бл. 1614–1615 рр.), Яна Брейгеля Старшого і Пітера Пауля Рубенса («Алегорія зору», 1617 р., «Христос в будинку Марфи і Марії», 1628 р.), Корнеліса де Воса («Портрет Авраама Графея», 1620 р.), Віллема Дайстера («Гравці у триктак», бл. 1625 р.), Томаса де Кейзера («Портрет невідомого чоловіка», 1626 р., «Портрет Константина Гюйгера та його клерка», 1627 р.), Адріана

ван дер Венне («Геккі зустрів де Кус», 1630 р.), Сімона де Воса («Магазин залищань у трактирі», 1630–1639 рр.), Антоніса ван Дейка («Філіп Герберт, 4-й граф Пембрук», 1640 р.).

В XVII столітті навіть виник окремих тип голландського живопису Золотої доби та фламандської образотворчості штибу «Весела компанія». Часто це жанрові композиції показу веселої ватаги людей, що розважаються на тлі символів добробуту з напоями та музикуючих (новий тип проведення часу вільної європейської людини). Килими тут відігравали особливу атрактивну роль демонстрації заможності клієнтів трактирів, різних салонів і навіть борделів. У цих компаніях певного кола людей вони мали функцію оповідних символів марнотратності, навіть розпусти з екзотичним присмаком (Вестерманн, 2004: 7–222).

В окрему групу творів можна виділити картини атрактивні килими з полотен Яна Вермеєра Делфтського («Звідниця», 1656 р., «Спляча дівчина» й «Дівчина, яка читає листа біля відкритого вікна», обидві – 1657 р., «Перерваний урок музики», 1660–1661 рр., «Молода жінка із глечиком води» 1662 р., «Концерт», 1665–1666 рр.), Франса ван Міріса Старшого («Жінка, що силіє перли», 1658 р., «Ранок молодій дамі», близько 1660 р.), Пітера де Хучса («Портрет родини, що музикує», 1663 р.). В останньому згаданому творі, приміром, зображений різновид османського молитовного килимка з Герле, Трансильванія (виробництва вірменів-переселенців).

Осібнo у цьому ряду слід виділити праці Герхарда Терборха («Жінка, що грає на теорболої та кавалер», бл. 1658 р., «Молода жінка, що миє руки», бл. 1655 р., «Жінка, що п'є вино і читає листа», 1656–1657 рр., «Інтер'єр з молодю жінкою, собакою та служницею біля ліжка», 1658–1660 рр., «Жінка за своїм туалетом», 1660–1661 р., «Жінка, що п'є вино», бл. 1665 р., «Галантна бесіда», 1655–1681 рр.), які приділив килимам у своїй творчості велику увагу.

Також багато творів живопису з килимами було написано у добу бароко відомими європейськими майстрами жанрових картин. З-поміж них осібнo стоїть спадщина Габрієля Метсю («Жінка, що сидить за столом, та чоловік, що налаштує скрипку», 1658 р., «Музичний вечір», 1659 р., «Юнак пише листа», 1662 р., «Сніданок» 1662 р., «Елегантна дама за письмовим столом», 1664 р., «Художниця», 1664 р., «Тет-а-тет. Дівчина з лютнею та кавалер», 1665 р., «Портрет леді», 1667 р., «Портрет дами. Лусія Уїжбрантс, друга дружина Яна Якобса Хінлопена», 1667 р.).

Порівняти з нею можна хіба творчість інших представників голландського, нідерландського, бельгійського й італійського живопису Фердинанда Боля («Портрет восьмирічного хлопчика, вочевидь, сина художника», 1652 р., «Портрет трьох регентш лепрозорія в Амстердамі», 1668 р.), Яна Стіна («Як Ви це чуєте», бл. 1665 р.), Пітера Боєля («Натюрморт з глобусом та папугою», бл. 1658 р.), Пітера де Хоха («Материнська радість», 1662–1666 рр., «Портрет однієї музикуючої родини», 1663 р., «Гравці у карти», 1663–1665 рр., «Жінка, що читає листа», 1664 р., «Жінка, що зважає золото», 1664 р., «Пара, що грає в карти й служниця», 1665–1667 рр., «Пара з папугою», 1668 р., «Інтер'єр з молодницею, що дає монету покоївці», 1670 р., «Дитина, що годує папугу», 1672 р., «Вітання», 1675 р., «Музична вечірка із грою в карти», 1677 р.), Пьетро Паоліні («Автопортрет», «Шулер» третьої чверті XVII століття), Яна і Ніколааса Веркольє («Портрет Віллема де Вламінга», 1690–1700 рр.).

Окремо у цьому ряду варто згадати твір з килимом із зображенням елементів, близьких килимам XVII століття з мотивом міхраба, введений до живописного полотна Пітера де Хоха «Портрет родини, що займається музикою», 1663 р. (збірка Клівлендського художнього музею).

У цей час в Європі змогли собі дозволяти закупівлю заморських килимів представники заможного міщанства і купецтва. Однією з модних тенденцій в інтер'єрах і, відповідно, в образотворчому мистецтві XVII століття стали єгипетські мамлюцькі килими, що особливо цінувалися венеціанцями.

З-поміж інших особливо любив працювати з килимами в композиції живописних полотен Ян Вермейєр Делфтський, котрий залишив для наступних поколінь поціновувачів множинні зображення унікальних килимів східної генези, і став майстром саме цієї царини орієнталістики в мистецтві. Килими у цей час слугували індикаторами добробуту, статусності, багатства, розкошів, достатку. У вказаний відрізок часу вони могли бути доступні лише наймогутнішим людям епохи, представникам істеблішменту, зокрема членам королівських родин і представникам знаті.

Крім східних екзотичних виробів, кшталту так званих «купейних» килимів, представлених у творчості Пьетро Паоліні чи Габрієля Метсю (різновид штибу «шахова дошка», з S- або Z-подібні скручені форми, близькі мамлюцьким виробам, котрі часто приписують Сирії, цебто Дамаську), поступово в Європі епохи бароко почали з'являтися в творах образотворчого мистецтва і килими з християнськими символами та релігійними сценами.

У добу бароко ця тенденція живопису поступово в Центральній, Південній, Північній, Західній Європі дещо пішла на спад (характерний приклад – твір Жана-Етьєна Ліотара «Марія Фарг, дружина художника, у турецькому вбранні», 1758 р.). Альтернативу цим образотворчим пошукам складали введення килимів у живопис американських колоній (приміром, твір Роберта Феке «Ісаак Ройта його родина», 1741 р. з килимом «бергамського» типу на столі). Проте, поширеними в означений відрізок часу були килими, введені у композиції сарматських портретів Східної Європи. Так, з-поміж українських колекцій зберігаються унікальні твори репрезентативного портрету бароко (Белнакіта У. М. Килими, 2024: 8–11).

Приміром, із зображеннями богослова, агіографа, митрополита Дмитра Туптала кінця XVII – початку XVIII століть (кілька версій з різними килимами, збірка Національного художнього музею України в м. Києві й приватних колекцій м. Києва) та генерального обозного, чернігівського полковника Війська Запорозького Василя Дуніна-Борковського з клейнодом-пірначем під час обряду його прикладання до шапки біля ікони Єлецької Божої Матері роботи невідомого художника кінця XVII – початку XVIII століть. Килимам, введеним до композиції подібних творів, були притаманні яскравість барв, багатство і різноманітність колориту, тяжіння до атрактивності при поєднанні з геральдичними символами, введеними до творів.

Ці твори, пов'язані із зображенням осіб не королівського походження, найчастіше продовжують лінію статусності, започаткованої Яном ван Ейком у «Портреті подружжя Арнольфіні» 1434 р., коли килими з'являються не на підлозі, а на столі тощо (Белнакіта У. М. Орієнтальні, 2024: 3–5).

Від середини XVIII століття налагодження прямих торгових шляхів між Індією, котра за століття набула статусу колонії Англії, та Європою, стало причиною активного поширення у цей час в таких європейських країнах, як Іспанія, Нідерланди, Голландія тощо перських килимів могольського типу. Паралельно зі східними мануфактурами і робітнями, у цей час почали просуватися на ринку західні килимарські бренди. Зокрема, Савоннері та Обюссон, котрі від започаткування у XVII столітті спочатку замислювалися як виробництва перських взірців у Європі. Мода на фабрикат цих підприємств в великосвітському суспільстві західних країн частково перекивала моду на привозні орієнтальні товари.

При чому лишилася частка європейських художників, знавців східної стилістики, котрі продовжували працювати в обраному ключі, та спе-

ціалізувалися на цьому сегменті живопису, який у цей час почали замовляти лише під відповідні інтер'єри. У них цінувалися вироби з орнаментикою, що апелювала до Авести, із зображеннями птахів і стилізованих тварин.

Якщо раніше ці заморські орієнтальні окраси вводили до полотен відомих майстрів як родзинку іміджевих інтер'єрних оздоб, котрі споглядали в живописі за відсутності можливості насолоджуватися оригінальними декоративно-ужитковими виробами, то до кінця поточного століття подібні килими стали поширеним предметом побуту заможних європейських родин, і зображувати їх на полотнах, приміром, великих голландців, вже не було ніякої потреби. Тому в цей період часу ідея демонстрації східних килимів у творах образотворчості лишилася лише у сценах розпусти живопису заможних Нідерландів і програмних творах салонного мистецтва, центр якого поступово почав переміщатися до Франції.

Але, вже в часи академізму XIX століття ідея введення орієнтального килиму в сюжетну композицію набула нового звучання у картинах Ежена Делакруа («Мільтон диктує своїм донькам «Втрачений рай»» 1826 р. й «Алжирські жінки у своїх покоях» 1834 р.), Рудольфа Свободи (Молодшого) («Ремонтування килимів», бл. 1880-х рр., «Продавець килимів, Каїр», 1885 р.), Жана-Домініка Енгра («Турецька лазня» 1862 р.), Вітольда Прушовського («Портрет сина з песиком», 1881 р.), Леопольда Карла Мюллера («Ринок в Каїрі», 1887 р.), Карла Хендріка («Студія художника» 1891 р.), Джуліо Розаті «Інспекція новоприбулих» 1896 р.) тощо.

По суті, окремі митці, що працювали наприкінці XIX століття, завершували свою творчу діяльність на початку XX століття, завдяки чому традиція зображення килимів у живописних полотнах, отримала тяглість у працях таких знаних майстрів пензля, як Жан-Леон Жером (1824–1904 рр.) та Альфонс-Етьєн (після прийняття ісламу – Насреддін) Діне (1861–1929 рр.).

Так з власних замальовок реквізиту, інтер'єрів та портретів, Жак-Леон Жером, що мандрував Палестиною, Сирією, Туреччиною, Єгиптом, країнами Магрибу з 1856 по 1880 рр., виконував живописні роботи до кінця 1880-х рр. Насреддін Діне вивчив арабську мову для глибшого розуміння східної літератури і кращого усвідомлення сенсу окремих речей в своїх алжирських експедиціях для замальовків краєвидів і жанрових сцен. Цей митець, як і багато інших його сучасників від звичайного захоплення етнографічними мотивами країн Сходу переріс до знавця-сходознавця

культури кран Магрибу й навіть 1887 р. заснував Французьке товариство художників-орієнталістів (Пуїллон, 1997: 3–190).

Означені твори упродовж століть епізодично привертали увагу знавців медієвістичного мистецтва, які намагалися із врахуванням можливості ідентифікувати окремі візерунки килимів, зафіксованих у творах живопису пройдеших епох. Поступово упродовж кінця XIX століття ці спроби дали початок розробці нової методології атрибуції виробів (Белнакіта У. М. Атрибуція, 2024: 70–74), занотованих на картинах відомих митців. Так, група німецьких вчених «Берлінської школи», а саме: Вільгельм фон Бодє зі своїми спадкоємцями і послідовниками Фрідріхом Сарре, Ернстом Кюне, Куртом Ердманном на основі розробок попередника, історика протодизайну килимів Юліуса Лессінга, що 1871 року оприлюднив свою працю про східні килими, запропонували власний метод «ante quem» для атрибуції й датування орієнтальних килимів на підґрунті картин відомих митців доби Відродження (Ердманн, 1970: 4–235).

Характерні приклади творів європейських художників з введеними килимами орієнтального характеру – це праці Франческо Балессіо («Одаліска», 1814 р.), Маріано Фортуні («Колекціонери гравюр», 1863 р., «Курильник опіуму», 1869 р., «Заклинатель змій», 1869 р., «Продавець килимів», 1870 р., «Араб перед килимом», 1873 р., «Студія Марії Фортуні в Римі», 1874 р.), Жана-Леона Жерома («Прийом сіамських послів Наполеоном III та імператрицею Євгенією у Фонтенбло», 1864 р., «Клеопатра і Цезар», 1866 р., «Молитва в мечеті», 1871 р., «Ринок рабів», 1871 р., «Заклинатель змій, 1870-ті рр., «Торговець килимами», бл. 1887 р. (рис. 1), «Запальничка для кальяну Жером», 1898 р.), учня Жана-Леона Жерома – Османа Хамді-Бея («Дві музикуючі дівчини», 1880 р.), Рудольфа Свободи Молодшого («Продавець килимів, Каїр», 1885 р.), низка робіт Джуліо Розаті кінця XIX – початку XX століть.

Висновки. Отже, орієнтальні килими в творчості європейських живописців XVII –

Рис. 1. Жан-Леон Жером. Торговець килимами. Бл. 1887 р. Полотно, олія

початку XX століть набули характеру особного сегменту творчості визначних митців Нідерландів, Фландрії, Голландії, Італії, Франції, Польщі тощо. Також до загальноєвропейського тренду в означений час з епохи бароко долучалися й українські художники, що залишили відомі зображення Дмитра Туптала та Василя Дуніна-Борковського на тлі ошатних килимів. Їхня творчість має бути долучена до європейського культурного контексту і зайняти гідне місце в галереї світових шедеврів рівня Яна ван Ейка, Рубенса, Яна Вермеєра Делфтського, Етьєна Ліотара, Ежена Делакруа, Жана-Домініка Енгра, Рудольфа Свободи (Молодшого), Вітольда Прушовського, Леопольда Карла Мюллера, Карла Хендріка Маріано Фортуні, Жана-Леона Жерома, Джуліо Розатті, Насреддіна Діне та інших, поклавши початок пошукам у царині етнодизайну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белнакіта У. М. Атрибуція східних килимів за матеріалами живописних полотен європейських художників доби Р. *Current Trends in Art and Culture* (International scientific conference, Cuiavian University in Włocławek, April 3–4, 2024). Włocławek, 2024. S. 70–74.

2. Белнакіта У. Килими в репрезентативних портретах України доби бароко / *Мистецька освіта у контексті євроінтеграційних процесів*. Матеріали XI Всеукраїнської студентської наук. конф. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. (Умань, 21 березня 2024 р.). Умань, 2024. С. 8–11.

3. Белнакіта У. М. Орієнтальні теми в європейському образотворчому мистецтві від доби Середньовіччя до початку XX століття. *Етнокультурні традиції в образотворчому мистецтві та дизайні України*. Зб. мат-лів Всеукра-

їнської науково-практичної конференції, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, 08 травня 2024). Київ, 2024. С. 3–5.

4. Саїд, Едвард В. (2001). *Орієнталізм* / пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Основи. 511 с.
5. Школьна О. В. Шовк у побуті українців XVII–XIX ст. і питання його зберігання й експонування у вітчизняних музеях. *Історичні студії суспільного прогресу*. 2014. С. 67–79.
6. Carrier, David (2008). *A world art history and its objects*. University Park: Pennsylvania State University Press. 170 p.
7. Erdmann, Kurt. Erdmann, Hannah (ed.). *Seven Hundred Years of Oriental Carpets*. Translated by Beattie, May H.; Herzong, Hildegard. Berkeley, California: University of California Press, 1970. 238 p.
8. King, Donald and Sylvester, David. *The Eastern Carpet in the Western World, From the 15th to the 17th century*, Arts Council of Great Britain, London, 1983. P. 10–78.
9. Pouillon F. *Les Deux vies d'Etienne Dinet*. Paris: Balland, 1997. 313 p.
10. Westermann Mariët. *The Art of the Dutch Republic, 1585–1718*. London: Laurence King Publishing, 2004. 192 p.

REFERENCES

1. Belnaqita U. M. (2024). *Atrybutsiia skhidnykh kylymiv za materialamy zhyvopysnykh poloten yevropeiskykh khudozhnykiv doby R. Current Trends in Art and Culture [Attribution of oriental carpets based on the paintings of European artists of the era R. Current Trends in Art and Culture]* (International scientific conference, Cuiavian University in Włocławek, April 3–4, 2024). Włocławek, S. 70–74. [in Ukrainian]
2. Belnaqita U. (2024). *Kylymy v reprezentatyvnykh portretakh Ukrainy doby baroko / Mystetska osvita u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv. Materialy KhI Vseukrainskoi studentskoi nauk. konf. Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Pavla Tychyny. (Uman, 21 bereznia 2024 r.) [Carpets in representative portraits of Ukraine of the Baroque era / Art education in the context of European integration processes. Materials of XI All-Ukrainian Student Sciences. conf. Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna. (Uman, March 21, 2024)]. Uman, P. 8–11 [in Ukrainian]*
3. Belnaqita U. M. (2024). *Oriientalni temy v yevropeiskomu obrazotvorchomu mystetstvi vid doby Serednovichchia do pochatku KhKh stolittia. Etnokulturni tradytsii v obrazotvorchomu mystetstvi ta dyzaini Ukrainy. Zb. mat-liv Vseukrainskoi nauково-praktychnoi konferentsii, Kyivskiy stolychniy universytet imeni Borysa Hrinchenka (Kyiv, 08 travnia 2024) [Oriental themes in European fine art from the Middle Ages to the beginning of the 20th century. Ethnocultural traditions in fine art and design of Ukraine. Coll. of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Kyiv Capital University named after Boris Grinchenko (Kyiv, May 8, 2024)]. Kyiv, P. 3–5 [in Ukrainian]*
4. Carrier, David (2008). *A world art history and its objects*. University Park: Pennsylvania State University Press. 170 p.
5. Erdmann, Kurt (1970). Erdmann, Hannah (ed.). *Seven Hundred Years of Oriental Carpets*. Translated by Beattie, May H.; Herzong, Hildegard. Berkeley, California: University of California Press. 238 p.
6. King, Donald and Sylvester, David (1983). *The Eastern Carpet in the Western World, From the 15th to the 17th century*, Arts Council of Great Britain, London, P. 10–78
7. Pouillon F. (1997). *Les Deux vies d'Etienne Dinet. [The Two Lives of Etienne Dinet]* Paris: Balland, 313 p. [in Franch]
8. Said, Edvard V. (2001). *Oriientalizm [Orientalism]* / per. z anh. V. Shovkun. Kyiv. 511 s. [in Ukrainian]
9. Shkolna O. V. (2014). *Shovk u pobuti ukraintsiv XVII–XIX st. i pytannia yoho zberihannia y eksponuvannia u vitchyznianykh muzeiakh. [Silk in the everyday life of Ukrainians in the 17th–19th centuries. and the issue of its preservation and display in national museums]. Istorychni studii suspilnoho prohresu. S. 67–79. [in Ukrainian]*
10. Westermann Mariët (2004). *The Art of the Dutch Republic, 1585–1718*. London: Laurence King Publishing, 192 p.

УДК 730

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-10>

Ольга БІЛОКІНЬ,

orcid.org/0000-0002-0150-9920

*викладач кафедри музичного мистецтва та хореографії
Наукового інституту мистецтв Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(Полтава, Україна) Oosipenko972@gmail.com*

РОЗВИТОК ТАНЦЮВАЛЬНОГО ПЕРФОРМАНСУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПРОГРЕСУ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

У дослідженні розглядається розвиток танцювального перформансу як різновиду сучасного мистецтва в Україні. У статті наголошується, що перформанс – це імпровізаційне дійство для публічного виступу, що характеризується шоком, обуренням і провокацією. Головною темою дослідження є роль впливу танцювального перформансу на розвиток сучасного мистецтва.

Перформанс – це інструмент, який показує та несе в собі соціальний меседж, який митець хотів донести до людей. Саме завдяки концептуальному змісту цього виду мистецтва він став популярним, оскільки кількість соціальних проблем на тлі війни зростає. У статті досліджується, що перформанс впливає на людину як тригер для перебудови свідомості, світогляду та провокує реакції і вчинки. Артисти часто присвячують свої виступи війні та суспільним проблемам, які її супроводжують. У роботі наводяться приклади актуальних проблем, таких як втрата життя, втрата житла, насильство, жорстокість, людські страждання, інвалідизація, психологічні травми та стрес.

Дослідження показує чим сучасне мистецтво відрізняється від минулих років. Українські вистави стають відкритими до експерименту, що робить їх більш оригінальними, сміливими та провокаційними. Хореографи виявляють й свідомо обирають «не зручні» та гострі теми, аби донести їх суспільству. Окрім цього, артисти оголюють своє тіло, відмовляються від складного гриму та вишуканих костюмів, висміюють себе задля того, аби їхня перформативна історія стала більш реальною.

У статті наголошується, що одним з наймасштабніших та найпотужніших генераторів перформансу став простір Zelyonka SPASE UP, де митці співпрацюють та створюють танцювальні композиції. Хореографи використовують нову психологічну техніку «присутності в моменті», яка забезпечує сприйняття глядачем танцюриста, як реальної людини. Саме тому глядач має змогу прожити її емоційні стани й транслювати на себе її проблеми.

Метою дослідження було визначити розвиток танцювального перформансу в Україні в контексті прогресу сучасного мистецтва. Розкрити її вплив, як виду мистецтва на висвітлення соціально важливих проблем та виховання суспільства.

У дослідженні визначаються відмінності стилю перформансу – національного, модерного, постмодерного та експериментального, які мають свої особливості та переваги. Виділяють також різні форми перформансу – соло, групову, інтерактивну, сайт-специфічну та перформанс-інсталяцію. Хореографи обирають форму і стиль, виходячи з ідеї вистави, щоб створити найкращу атмосферу для сприйняття та усвідомлення авторського меседжу.

Ключові слова: перформанс, танцювальний перформанс, український перформанс, сучасне мистецтво.

Olga BILOKIN,

orcid.org/0000-0002-0150-9920

*Lecturer at the Department of Musical Art and Choreography
Scientific Institute of Arts of Luhansk National University named after Taras Shevchenko
(Poltava, Ukraine) Oosipenko972@gmail.com*

DEVELOPMENT OF DANCE PERFORMANCE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY ART PROGRESS

The study explores the evolution of dancing performance as a form of modern art in Ukraine. The article emphasizes performance as improvised public presentation characterized by shock, outrage and provocation. The main topic of research is the role of influence of dancing performance on the development of modern art.

Performance is an instrument that shows and conveys the idea of the social message that artist wanted to bring the public. Especially due to its conception sense this type of art has become popular because the increased amount of social issues in the war background. The article claims that performance influences on a person as a trigger for rebuilding

consciousness and outlook as well as provoking the reactions and doings. Artists often dedicate their performances to the war and social problems that accompany it. The article highlights actual problems such as loss of life, loss of home, violence, cruelty, human suffering, disability, psychological trauma and stress.

The article emphasizes the changes in modern performance. Ukrainian performances become more open to experiments that conclude originality, courage, frankness and provocation. Choreographers detect the goal to choose and show sharp and uncomfortable topics, dancers expose their bodies making fun of themselves to approach reality.

The article provides the example of (mentions) Zelyonka SPACE UP as the biggest and the most powerful performative space, where artists collaborate and create their performances. Choreographers use new psychological techniques of «presence in the moment», that provides the strengthening reality due to which viewer perceives dancer as a real person and experiences his emotion.

The main goal of the study is to determine the development of dance performance in Ukraine in the context of the progress of modern art. It reveals its influence on presentation of socially important problems and education of society

The article outlines the difference in performance styles – national, modern, postmodern and experimental, each with its own characteristics and advantages. Different forms of performances are noted – solo, group, interactive, site-specific form and performance installation. Choreographers choose the form and style due to the idea of performance for making a more appropriate atmosphere for human perception and understanding of plot sense.

Key words: performance, dance performance, Ukrainian performance, modern art.

Постановка проблеми: За останній час перформанси стали окремим видом мистецтва та досить потужним інструментом впливу на соціум з метою донесення та розкриття важливих соціальних та особистих проблем (Лігус, 2018: 68). Вони стали тим скотчем, що нерозривно зліплює в тандем перформатора, який висвітлює хвилюючу тему та глядача, що має пережити та інтерпретувати перформанс у власний емоційний відгук. Емоції мають стати тригером для того, аби глядач зміг заглянути в закутки підсвідомості, які наче підсвічені митцем. Саме це ставить на меті даний вид мистецтва.

Перформанс – це завжди послання, що містить в собі певний соціальний експеримент, адже суть його у тому, що він має створити ілюзію реальності, яка змушує пережити глядача той емоційний стан, що лежить в основі певної проблеми, і відреагувати, відповідно до того, які якості в своєму арсеналі містить особистість, що взаємодіє з митцем (Гринишина, 2021: 169). Таким чином, споглядання перформансу може стати навіть актом соціального виховання та духовного збагачення особистості.

Нажаль, із продовження війни з ворогом та постійного загострення конфлікту актуальних та невіршених соціальних проблем стає тільки більше, а сил для супротиву та продовження нормального життя менше. Тому, що, як не мистецтво має говорити й висвітлювати ці проблеми, а іноді й гостро ставити перед суспільством, аби пробудити його та змусити діяти. Саме тому, в останні роки, в Україні розвивається така течія як танцювальні перформанси, проте і досі не було оцінено їх роль в прогресі сучасного мистецтва, що і визначило актуальність теми.

Аналіз досліджень. Дослідженням розвитку українського танцювального перформансу пока-

зало, що все почалося ще з епохи футуристів в 20-х роках, серед яких були Бурлюк, Малевич, Семенко, Шкурупій, Богомазов, але радянська влада зупинила всі спроби зародження перформансу. У 70-х роках Федор Тетянич зі своєю концепцією «Фріпуля – нескінченність» почав робити хепінги – виходити на вулицю у дивних образах, епатувати публіку дивними імпрровізаціями, проте його творчість мало не розтанула в часі і лише через 10 років його почали згадувати. Одна з причин цього тоталітаризм тодішньої радянської влади. Після Фріпуль у Львові перформаторськими практиками зайнялись Т. Кантур, Е. Онух, Л. Тарасевич, Я. Балдига, у 90-их роках перформанс продовжував розвиватися під егідою Уте Кільтер, А. Звезинського, М. Яремака. У 2000-х роках розвиток перформансу набрав обертів. Ю. Андрухович, С. Жадан і Т. Прохасько розвивали український літературний перформанс, а Р. Баранов, Л. Венедіктова та А. Овчинников танцювальний перформанс. Згодом А. Овчинников навіть творив є Zelyonka SPASE UP – найбільший та найпотужніший на сьогоднішній день перформативний простір. Саме тому його і назвали засновником українського танцювального перформансу.

Незважаючи на те, що даний вид мистецтва невпинно розвивається, знаходить все більше прихильників і стає більш вагомою частиною сучасного українського мистецтва, йому все ще приділяється недостатньо уваги на сучасних інформаційних просторах, що і визначає актуальність даного дослідження.

Мета статті. Визначити розвиток танцювального перформансу в Україні в контексті прогресу сучасного мистецтва. Розкрити її вплив, як виду мистецтва на висвітлення соціально важливих проблем та виховання суспільства.

Виклад основного матеріалу. Перформанс – це імпровізоване дійство, що розраховане на публічне представлення, часто епатажного, шокуючого та провокаційного характеру. Перформанс назвали «театром візуальних мистецтв», адже візуал є тим інструментом, що достукується до людської свідомості в спробі розказати про сенс самого дійства (Ременяка, 2012: 16).

Перформанс з'явився у 60-х рр. ХХ ст. у практиці авангардистських художників. В останні роки його популярність дійшла й до України і цей вид мистецтва почав свій розвиток в амплуа українських виконавців. Безліч хореографів зацікавилися темою несценічного мистецтва і почали звертатися до різних соціальних тем через танцювальні перформанси, вбачаючи в ньому мистецький інструмент впливу та розкриття соціальних проблем. Напевно, рушійною силою для розвитку цього мистецтва стало прагнення до зростання експериментальних та концептуальних форм вираження, адже в 20 столітті панувала мистецька течія дадаїзму.

Спочатку митці збиралися та створювали різні перформанси, які потім показували глядачеві. Довгий час це мистецтво було невизнаним і люди сприймали все, що відбувалося як дивину, що немає жодного сенсу. Але з часом в цього мистецтва також з'явилися прихильники. Зараз танцювальні перформанси є досить частим явищем на різних мистецьких вечорах.

Танцювальні перформанси стали основним дійством на фестивалях сучасного танцю. Будь-який перформанс – це історія-послання, яку кожен глядач розшифровує по-своєму, проте танцюристи не мають жодних обмежень, щодо своїх дій, аби донести свою головну ідею, без якої не існує жоден перформанс.

Митці найчастіше представляють теми тіла, ідентичності, політики та суспільства. Та сьогодні більшість висвітлює проблеми війни, тому частими темами стає втрата життя близьких, втрата дому, насилля, жорстокість, людські страждання, руйнація, економічні збитки, стрес, психологічні травми, інвалідизація та інші.

В Україні найпотужнішим генератором цього мистецтва є Zelyonka SPASE UP – перформативний простір, де будь-який митець втілює свої соціально важливі ідеї та представляє їх у перформансі глядачам. Засновником та автором цього творчого простору є Антон Овчинников – перформер, хореограф, менеджер та організатор освітніх та арт-проектів перформативного мистецтва. Засновник танцювальної компанії Black O! Range dance productions. Співзасновник та художній керівник

Міжнародного фестивалю сучасного танцю театру Zelyonka FEST. Він став першовідкривачем мистецтва перформансу в Україні і досі займається його розвитком.

Щороку на Zelyonka FEST молоді творці збираються аби показати своє ідейне мистецтво танцювального перформансу та сколихнути серця глядачів тим, що справді важливо. Секрет їхнього впливу, що наче тисне на тригер психіки, є використання тілесно-психологічної техніки «присутності в моменті». Ця техніка дозволяє запевнити, що глядач спілкується з абсолютно новою, незнайомою людиною, яку хочеться зрозуміти та побачити справжньою, замість того, щоб надіти на її особистість свою суб'єктивну думку та пару стереотипів. Під час такого перформансу можна лише спостерігати та відчувати усією сенсорикою та еством, бути тут і зараз, бачити, чути, реагувати.

Сучасний український перформанс різноманітний та неповторний. Хореографи не обмежуються лише танцювальними рухами, вони можуть говорити, кричати, жестикулювати, застосовувати міміку, плескати в долоні, плакати, змінювати погляд та робити все, аби донести сенс постановки до глядачів. Тож, о основі будь якого перформансу лежить свобода дій учасників, костюмів, гриму та навіть місця проведення, адже перформанси розраховані, як для показу на сцені, так і просто на вулиці.

Українські танцювальні перформанси стають все більш відкритими до експериментів, неординарності, сміливості, відвертості та провокацій. Хореографи більше не соромляться розкривати «не зручні» теми, оголювати власне тіло, висміювати себе та свою зовнішність, вони відмовляються від краси та вишуканості певних поз, рухів та поведінки і стають іноді більш примітивними, недолугими, химерними лише з однією метою – наблизити почуття реальності. Чим реальніше – тим сильніше, такий принцип впливу на людську психіку, чим і користуються творці.

Українські танцювальні перформанси можна розділити за стилем на: народний – в його основі лежать українські народні танці, сучасний – де є місце для імпровізації на експерименту з рухом, простором та часом, постмодерний – часто несе в собі теми деконструкції, ідентичності та соціальної критики і експериментальний – де поєднується непокєднуване.

Виділяють наступні форми перформансу. Найпростіша форма – сольна, де є лише один танцюрист, що виступає перед аудиторією. Груповий перформанс, що зазвичай найкраще розкриває теми співпраці, колективізму та соціальних від-

носин. Інтерактивний перформанс – це той, що передбачає взаємодію з глядачами, що допомагає розмити межі між артистами та аудиторією. Це явище інтерактивну дає прожити й відчуття ідею та послання перформаторів, що збільшить шанси усвідомлення різних соціальних проблем, що митці ставлять на меті розкрити. Також виділяють сайт-специфічну форму перформанса, де акцент робиться на виборі локації, що має свою певну атмосферу, історичний підтекст, ландшафти та архітектурні особливості. Ця форма має на меті зв'язати місце з часом для створення ідеального бекграунду перформаторської історії. І ще одна форма перформансу – це перформанс-інсталяція. Її особливість у конвергенції танцю з візуальним мистецтвом та створенням складних інсталяцій для розвитку та доповнення історії, що стоїть за лаштунками танцю.

Важливу роль у більшості перформансів відіграє явище синкретизму, що створює колаборацію між митцями з різних видів мистецтва: хореографів, музикантів, художників, акторів, поетів та інших, що й надає видовищу такої потужності та впливу на людську свідомість.

Ще одним важливим елементом вистави є психологічний трилер або гра, що супроводжує перформанс та тисне на тригери глядачів. Задля потужного впливу на психіку це видовище має тримати в напрузі аж до самого фіналу та містити елементу шоку й епатажу. Саме ці два компонента найширше використовуються в перформансі.

Сучасні танцювальні перформанси – це не тільки про танець, це про сенси, що приховані історії й посланні. В них завжди є ідея, яку треба відчуття й прожити, в ній немає бутафорії, тільки реальність, аби достукатися до людських душ та мізків. Перформанс – це завжди соціальний експе-

римент, націлений на: виведення із зони комфорту або відкалібрування бачення світу зі сторони. Це мистецьке дійство часто психотерапія, іноді медитація, а найчастіше тригер для розпалення людської свідомості, реакцій, дій та перебудови світогляду.

Висновок. Отже, можна зробити наступні висновки, що розвиток українського танцювального перформансу відіграє досить важливу роль в прогресі сучасного мистецтва (Маслова-Лисичкіна, 2022: 146). Основним елементом, що робить його таким актуальним та визнаним у даний час є концептуалізм. Саме концептуальна наповненість вистави робить його інструментом для донесення важливих, гострих та «не зручних» соціальних проблем, а також засобом для виховання суспільства. Його епатажність, потужний візуал, динаміка й психологічний тиск, що викликає шквал емоцій, а також повна свобода творців, що дозволяє поєднувати різні види мистецтва для створення неповторних видовищ (Станіславська, 2010: 96), дозволяє йому створити ілюзію реальності, опинившись в якій, досить легко відчуття й прожити ті образи й емоційні стани, що представили артисти. Отже, течія перформансу найкраще з багатьох видів мистецтва говорить про те, про що усі звикли мовчати або просто не помічають. Але нажаль, ми живемо у воєнний час, а тому варто підіймати величезну кількість тем, які й висвітлює більша кількість сучасних українських перформансів. Саме тому ця течія так бурхливо розвивається й творить сучасне українське мистецтво, бо всі хочуть бачити у мистецтві не просто красу, а ще й приховані сенси та меседжі, які дійсно іноді здатні переформатувати підсвідомість та відкалібрувати погляди на соціально важливі теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринишина М. О. Сценічний перформанс у системі нового гуманітарного знання. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія «Мистецтвознавство»*. 2021. № 45. С. 167–173. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247389> (дата звернення: 05.06.2024).
2. Лігус М. В. Музичний перформанс як форма комунікації. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2018. № 2 (28). С. 68–71.
3. Маслова-Лисичкіна І. Перформанс у культурно-мистецькому просторі України ХХ–ХХІ ст. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Сценічне мистецтво*. 2022. Т. 5, № 2. С. 137–149. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-759x.5.2.2022.266529> (дата звернення: 05.06.2024).
4. Ременяка О. Перформанс: мистецтво приватного жесту. *Образотворче мистецтво*. 2012. № 1/2 (80). С. 16–18.
5. Станіславська К. І. Перформанс – мистецько-видовищна форма постмодернізму. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2010. № 4. С. 96–100.

REFERENCES

1. Hrynyshyna M. O. (2021) Stsenichniy performans u systemi novoho humanitarnoho znannia. [Stage performance in the system of new humanitarian knowledge]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriiia «Mystetstvoznavstvo»*. № 45. S. 167–173. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247389> [in Ukrainian].

2. Lihus M. V. (2018) Muzychnyi performans yak forma komunikatsii. [Musical performance as a form of communication.]. *Filosofski problemy humanitarnykh nauk.* № 2 (28). S. 68–71. [in Ukrainian].
3. Maslova-Lysyckina I. (2022) Performans u kulturno-mystetskomu prostori Ukrainy XX–XXI st. [Performance in the cultural and artistic space of Ukraine in the 20th–21st centuries.]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Serii: Stsenichne mystetstvo.* T. 5, № 2. S. 137–149. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-759x.5.2.2022.266529> [in Ukrainian].
4. Remeniaka O. (2012) Performans: mystetstvo pryvatnoho zhestu. [Performance: The Art of Private Gesture.]. *Obrazotvorche mystetstvo.* № 1/2 (80). S. 16–18. [in Ukrainian].
5. Stanislavska K. I. (2010) Performans – mystetsko-vydovyshchna forma postmodernizmu. [Performance is an artistic and spectacular form of postmodernism]. *Visnyk Derzhavnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv.* № 4. S. 96–100. [in Ukrainian].

УДК 78.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-11>**Вікторія БОДІНА-ДЯЧОК,***orcid.org/0000-0003-3896-7519**кандидатка мистецтвознавства,**доцентка кафедри історії музики**Київської муніципальної академії музики імені Р.М. Глієра**(Київ, Україна) Vika_Bodina@ukr.net***Сюзанна ГАЛІГУЗОВА,***студентка IV курсу профілізації «Теорія музики»**Київської муніципальної академії музики імені Р.М. Глієра**(Київ, Україна) suzi666@ukr.net*

БАХІВСЬКІ АЛЮЗІЇ У ТВОРЧОСТІ Ф. МЕНДЕЛЬСОНА (НА ПРИКЛАДІ ПРЕЛЮДІЇ ТА ФУГИ E-MOLL З ОР. 35)

У статті розглянуто феномен музики Й. С. Баха у творчій біографії Ф. Мендельсона. Творчість Й. С. Баха зіграла важливу роль у музичному становленні німецького романтика як композитора, виконавця, організатора музичного життя Німеччини 20-х – 30-х рр. XIX ст. Палітра творчого спадку Ф. Мендельсона вражає своєю широтою. Окрім творів, характерних романтичній епосі, вагоме місце в ній посідають забуті барокові жанри – твори для органу, кантати, ораторії та поліфонічний цикл 6 прелюдій та фуг для фортепіано ор. 35, який і став об'єктом уваги у даній статті. Така жанрово-стильова ситуація творчості Ф. Мендельсона, безперечно, пов'язана з музикою Й. С. Баха, яка перебувала у колі інтересів німецького романтика до кінця життя. Завдяки Ф. Мендельсону твори великого музиканта епохи бароко були врятовані від забуття та стали доступними для широкої публіки. За ініціативи Ф. Мендельсона у 1843 році біля церкви св. Фоми у Лейпцигу був встановлений перший пам'ятник його музичному кумирові.

Досліджено зв'язок прелюдії та фуги e-moll з ор. 35 Ф. Мендельсона з «Добре темперованим клавіром» і месою h-moll Й. С. Баха, окреслено оновлення старої поліфонічної форми, в якій поєдналися дві стильові традиції – бароко та романтизм. Музична форма прелюдії, особливості фактури, поривистий образ зближують її з «Пісням без слів» Ф. Мендельсона, а органічно вплетена у мелодію алюзія на тему фуги «Kyrie eleison» з меси h-moll Й. С. Баха, наповнює її новими сенсами. У масштабній фугі теж виявлено інтонації з теми «Kyrie eleison». Паралелі між опусом Ф. Мендельсона та її темами з «ДТК» на рівні фактури, гармонії, інтонації та образності засвідчують про творчі орієнтири композитора-романтика у написанні циклу.

Ключові слова: творчість Ф. Мендельсона, бахівські алюзії, стильові традиції, бароко, романтизм.

Viktoriiа BODINA-DIACHOK,*orcid.org/0000-0003-3896-7519**Candidate of Art History,**Associate Professor at the Department of Music History**R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music**(Kyiv, Ukraine) Vika_Bodina@ukr.net***Siuzanna HALIHUZOVA,***Student of the specialization "Music theory", 4 year of study**R. Glier Kyiv Municipal Academy of Music (college)**(Kyiv, Ukraine) suzi666@ukr.net*

ALLUSIONS OF J.S. BACH IN THE MUSICAL CREATION OF F. MENDELSSOHN (ON THE EXAMPLE OF PRELUDE AND FUGUE E-MOLL OP. 35)

The article deals with the phenomenon of the figure of Johann Sebastian Bach in the creative biography of F. Mendelssohn. The creation of J. S. Bach played an important role in the musical development of the German Romantic as a performing musician, organizer of the musical life of Germany in the 20s – 30s and composer who turned to the forgotten forms of Baroque music. The palette of Mendelssohn's creative legacy is astonishingly broad. In addition to musical compositions characteristic of the Romantic era, the forgotten Baroque genres play an important role in it – compositions for organ, cantatas, oratorios and the polyphonic cycle of 6 preludes and fugues for piano Op. 35, which

is the subject of this article. This genre and style situation of F. Mendelssohn's creative is certainly connected with the music of Johann Sebastian Bach. Bach's music was in the German Romantic's circle of interests until the end of his life. Thanks Mendelssohn, the compositions of Johann Sebastian Bach were saved from oblivion and became available to the public. On the initiative of F. Mendelssohn, the first monument to the great creator was erected near St. Thomas Church in Leipzig in 1843.

The connection between Prelude and Fugue E-moll Op. 35 of F. Mendelssohn with "The Well-Tempered Clavier" and the Mass in B-minor of J. S. Bach has been analyzed, and the composer's renewal of the old polyphonic form has been emphasized, which combined two stylistic traditions – Baroque and Romanticism. The prelude's musical form, texture features, and impetuous image bring it closer to «Songs without Words» of F. Mendelssohn; and the allusion to the theme of the fugue «Kyrie eleison» from the Mass in B-minor of J.S. Bach, organically woven into the melody, fills the piece of music with new meanings. The great fugue also contains intonations from «Kyrie eleison» theme. The parallels between F. Mendelssohn's opus and the pieces from "The Well-Tempered Clavier" of J. S. Bach at the level of texture, harmony, intonation, and imagery demonstrate the creative guidelines of the Romantic composer in writing of the polyphonic cycle.

Key words: *the creation of F. Mendelssohn, allusions of J. S. Bach, stylistic traditions, Baroque, Romanticism.*

Постановка проблеми. Німецькі композитори Й. С. Бах та Ф. Мендельсон є представниками різних стилевих епох, проте їх багато що об'єднує. Творчість Й. С. Баха зіграла важливу роль у музичному становленні Ф. Мендельсона як виконавця, організатора музичного життя Німеччини 20-х – 30-х рр. та композитора, який звертався до забутих форм барокової музики. Завдяки відродженню музичних шедеврів Й. С. Баха, чим інтенсивно займався Ф. Мендельсон все своє, на жаль, коротке життя, маємо унікальний зразок фортепіанного поліфонічного мистецтва у творчості німецького романтика – 6 прелюдій та фуг ор. 35, в яких присутня тінь музики великого кантора епохи Бароко.

Аналіз досліджень. У західноєвропейському музикознавчому просторі кількість дослідницьких робіт на теми, пов'язані з творчістю Ф. Мендельсона зростає (Largy Todd, 2003). Вивчення творів Ф. Мендельсона набирає обертів і в українському музикознавстві. Серед праць, дотичних до проблематики даної статті, назвемо магістерське дослідження М. Кравченко, яка розглядає духовний спадок композитора пізнього періоду, а саме жанрово-стильові особливості творів Ф. Мендельсона на тексти псалмів (Кравченко, 2022); статтю А. Харакоз, в якій авторка аналізує хоральну фугу з першої частини «Kirchenmusic» ор. 23 Ф. Мендельсона в аспекті поєднання у ній бахівських традицій із індивідуальним підходом композитора (Харакоз, 2017); статтю Т. Ільашенко про традиції Ф. Мендельсона у становленні жанру мініатюри в сучасній українській музиці (Ільашенко, 2017); роботу М. Забари щодо піаністичних поглядів Ф. Мендельсона як виконавця та засновника Лейпцизької консерваторії (Забара, 2013). Не менш важливою слід вважати книгу «Історія фортепіанного мистецтва» Н. Кашкадамової, в якій Ф. Мендельсону присвячено окремий розділ (Кашкадамова, 2006).

Мета статті дослідити зв'язок прелюдії та фуги e-moll з ор. 35 Ф. Мендельсона з «Добре тем-

перованим клавіром» та месою h-moll Й. С. Баха та шлях оновлення композитором старої поліфонічної форми, в якій поєдналися дві стильові традиції – бароко та романтизм.

Виклад основного матеріалу. Ім'я німецького композитора Фелікса Мендельсона, перш за все, асоціюється з розквітом романтичної музики – з поетичними фортепіанними мініатюрами «Пісні без слів», програмною шекспірівською увертюрою «Сон у літню ніч», знаменитим скрипковим концертом e-moll. Однак, палітра творчості композитора значно ширша, вагоме місце в ній посідають забуті жанри барокової музики – твори для органу, кантати, ораторії, 6 прелюдій та фуг для фортепіано ор. 35. Така жанрово-стильова ситуація творчості Ф. Мендельсона, безперечно, пов'язана з постаттю Й. С. Баха, музика якого постійно перебувала в колі інтересів німецького романтика. За слушною думкою дослідниці М. Кравченко, залишаючись на більш поміркованих, стриманих позиціях романтизму, Ф. Мендельсону складніше конкурувати з його сучасниками Ф. Шопеном, Р. Шуманом, Р. Вагнером, Ф. Лістом щодо яскравості новацій та глибини індивідуалізації творчих проявів. Водночас, цілісність особистості Ф. Мендельсона, його різнобічна обдарованість, надзвичайна інтенсивність професійної діяльності та значна кількість творів різних жанрів свідчать про неабияку творчу самобутність, гідну більш глибокого наукового осмислення (Кравченко, 2022; 3-4).

Любов до Й. С. Баха вклав у серце юному Ф. Мендельсону його перший вчитель з теоретичних дисциплін К. Ф. Цельтер. Цей видатний музикант, керівник берлінського Співочого товариства, був найавторитетнішим педагогом тогочасного Берліну та мав неухильну орієнтацію на вивчення творчості Й. С. Баха та Г. Ф. Генделя (Забара, 2013; 35). Вже в 9-тирічному віці Ф. Мендельсон виконував клавірні твори Й. С. Баха – інвенції, фуги, прелюдії, тренувався у написанні фуг, що сприяло розвитку його контрапунктичної майстерності

(Peyser, 1947; 10). У період музичного зростання Фелікса та його сестри Фанні дім Мендельсонів займав почесне місце серед берлінської інтелігенції, у ньому проводилися розкішні недільні концерти, на яких вперше за довгі роки прозвучав «Добре темперований клавір» Й. С. Баха (Laggy Todd, 2003; 31, 36).

У 1829 році, 20-тирічний Ф. Мендельсон, автор увертюри «Сон у літню ніч», побачив у К. Ф. Цельтера уривок бахівських «Страстей за Матвієм» та проявив велике бажання мати партитуру твору, а згодом і виконати цей масштабний шедевр. Вчитель знаходив цю затію мало реалістичною і не розділяв почуттів свого учня, що лише підбадьорило самолюбство Ф. Мендельсона, який сміливо взявся за виконання цієї задачі. Після подолання усіх труднощів «Страсті за Матвієм» вперше були виконані 11 березня 1829 році; диригував оркестром молодий Ф. Мендельсон, керував хором К. Ф. Цельтер. Успіх концерту був настільки великим, що за проханням публіки його повторили ще раз 21 березня в день народження Й. С. Баха. (Mendelssohn. Library of Congress). Так, Ф. Мендельсон раз і назавжди завоював Берлін для забутого музичного генія.

Пізніше, завдяки Ф. Мендельсону, з-під тіні виходить концерт для трьох клавирів Й. С. Баха, який композитор виконав разом із піаністами Кларою Вік та Ігнацем Мошелесом у 1835 році у Лейпцигу. Роберт Шуман у своїй газеті анонсував цей концерт так: «...Буде виконано концерт для трьох фортепіано Баха за участю нашого геніального Мендельсона-Бартольді. Для жителів Лейпцига буде цікавою зустріч з їх земляком, старим Бахом, чий дух постане перед ними у всій своїй глибокій серйозній, добродушній чарівності, вітаючи їх, і наче питаючи суворим тоном: «А як зараз справи у нашому світі мистецтв? Бачите, ось яким я був»» (Schumann Robert, 1854; 189). Слова Р. Шумана засвідчують про великий авторитет німецького романтика серед своїх сучасників. Дослідниця М. Кравченко наголошує на дружбі двох музикантів: «Шуман був присутнім на першому концерті Мендельсона у Гевандхаузі 4 жовтня 1835 року. Також, у той період, коли Мендельсон проживав у Лейпцигу, композитори проводили багато часу разом, «майже щоденно зустрічались в одному й тому ж ресторані на Флейгерштрассе, де за обіднім столом жваво обмінювались планами, розповідали один одному про своє дитинство», часто музикували...» (Кравченко, 2022; 4). Обидва були музикантами-просвітителями своєї епохи, мали спільні погляди на стан сучасної музики і ждали змін. Якщо для Р. Шумана, засновника

оригінального «Братства давидсбюндлерів», інструментом проти філістерства у мистецтві було слово і музика, то Ф. Мендельсон у цій боротьбі виступав, перш за все, як виконавець та диригент.

Влітку 1838 року Ф. Мендельсон продовжив сумлінно впроваджувати у музичне життя німецьких міст твори свого кумира. Гарною можливістю для цього виявилися Рейнські музичні свята у Кельні, на яких він як диригент вперше представив кантату Й. С. Баха «На вознесення Христове». У листі до комітету фестивалю від 18 січня 1838 року Ф. Мендельсон пропонував неодмінно внести до програми твори Й. С. Баха: «...Вважаю необхідним включити в програму ім'я Баха, хоча б один твір; адже настав час, щоб на цих фестивалях, де ім'я Генделя купається у блиску слави, більше не забували про іншого безсмертного майстра, який ні в чому не поступається будь-якому майстрові, а в багатьох пунктах перевершує всіх» (Mendelssohn-Bartholdy, 1863; 146). У 1840 році у період музичного сезону в Лейпцизі, Ф. Мендельсон дав органний концерт для збору коштів на встановлення пам'ятника Й. С. Баху. Ось як про це він писав у листі до матері від 10 серпня 1843 року: «У четвер я дав в церкві св. Фоми органний концерт, з коштів якого буде оплачена меморіальна дошка старому Себастьяну Баху, встановлена тут, перед школою св. Фоми. Я дав його сольо і зіграв дев'ять номерів, під кінець вільно імпровізував. Ось і вся програма. Хоча витрати і були достатньо значними, все ж залишилося близько 300 талерів, восени чи навесні я знову повторю таку штуку, и тоді можна буде поставити гарненький камінець. Правда, до цього я цілий тиждень сумлінно тренувався так, що ледве на ногах стояв і по вулиці викроковував одні тільки органні пасажі» (Mendelssohn-Bartholdy, 1863; 208). Пам'ятна стела на честь Й. С. Баха була встановлена у 1843 році біля церкви св. Фоми у Лейпцигу та вважається першим пам'ятником композитору. Відомо, що Мендельсон вніс значну суму власних коштів для його побудови (Altes Bach-Denkmal in Leipzig).

Отже, Ф. Мендельсон відкрив для себе та своїх сучасників неповторну творчість Й. С. Баха, чия репутація як геніального композитора настільки міцно утвердилася в музичній культурі, що важко уявити, що лише трохи більше півтора століття тому його музика була практично забутою. Саме завдяки Ф. Мендельсону твори німецького генія минулої епохи були врятовані від забуття, стали доступними для широкої публіки і до сьогодні вражають слухачів своєю красою. У прелюдії та фузі e-moll №1 з ор. 35 Ф. Мендельсона спробуємо

розгадати музичні загадки німецького романтика та відчути у них химерну тінь музики Й. С. Баха.

Прелюдія e-moll Ф. Мендельсона наповнена смисловими та стильовими деталями. У ній поєднуються співучість, пристрастністість звучання з філософською глибиною образу. Музична форма

прелюдії близька «Пісням без слів» композитора – куплетна з прогашом та кодою. Подібну структуру спостерігаємо у «Піснях без слів» op. 19 № 1 E-dur, op. 85 № 1 F-dur тощо. Крім форми, є пертин на рівні фактури – арпеджованої з виразною мелодією:

Ф. Мендельсон Прелюдія e-moll з op. 35

Ф. Мендельсон «Пісня без слів» E-dur (op. 19 № 1)

Ф. Мендельсон «Пісня без слів» F-dur (op. 85 №1)

Темп *Allegro con fuoco*, широкого дихання мелодія у поєднанні з ламентозними інтонаціями, часте звучання гармонії зменшеного септакорду створюють поривистий, сповнений пристрастей образ прелюдії Ф. Мендельсона.

Надзвичайно цікавою нашою знахідкою у цій п'єсі стала алюзія на тему фуги «Kyrie eleison» з меси h-moll Й. С. Баха, так органічно вплетена

у мендельсонівську мелодію. Бахівські інтонації звучать у прелюдії двічі у кульмінаційних зонах мелодичного розвитку, містять широкі риторичні стрибки та інтонації *lamento*. Першу їхню появу спостерігаємо у 8–11 тактах, у скорботній тональності h-moll, так само, як і у Й.С. Баха. Вдруге «тема Баха» з'являються у 29–32 тактах у тональності e-moll:

Й. С. Бах Меса h-moll, тема фуги «Kyrie eleison»

Ф. Мендельсон, прелюдія e-moll з ор. 35, 8–11 такти:

Ф. Мендельсон, прелюдія e-moll з ор. 35, 29–32 такти:

cre - scen
- do

Виявлена бахівська алюзія, безумовно, наповнює прелюдію Ф. Мендельсона новими сенсами та доповнює її драматичний образ молитовними пориваннями. Крім того, знаходимо й інші зв'язки

між поліфонічним циклом Ф. Мендельсона та знаменитою месою h-moll. Так, кількість прелюдій і фуг ор. 35 співпадає з кількістю частин меси (по 6 частин), друга прелюдія написана у тональності

D-dur як і хор «Gloria» з другої частини меси, третя прелюдія Мендельсона та хор № 15 «Et incarnatus» з третьої частини «Credo» теж мають спільну скорботну тональність h-moll. Таким чином, свідомо чи ні Ф. Мендельсон у своєму опусі підкреслив зв'язок з духовним твором Й. С. Баха.

Орієнтиром для написання поліфонічного циклу ор. 35 для Ф. Мендельсона став «Добре

темперований клавір». Доказом цього є виявлені паралелі між п'єсами композиторів на рівні фактури, гармонії, інтонацій та образності. Так, прелюдію e-moll Ф. Мендельсона та бахівські прелюдії № 2 c-moll та № 6 d-moll з першого тому об'єднує швидкий темп, безперервний рух шістнадцятими, арпеджована фактура або її фрагменти у перехідних розділах:

Й. С. Бах Прелюдія №2 c-moll, 1 том

Й. С. Бах Прелюдія №6 d-moll, 1 том

Дослідник Б. Яворський, який прослідкував зв'язки між збірками «ДТК» та Євангелієм, «одягає» фактуру цих прелюдій у водну стихію і пропонує такі сюжети: «Буря на озері, хода Ісуса по воді до своїх учнів» та «Євангельське диво на риболовлі» (Яворський, 1924–25). Фактура прелюдії Ф. Мендельсона також має хвилеподібні риси, а інтонаційний зв'язок мелодії з темою *Kyrie eleison* вказує на духовний підтекст п'єси. Драматизм звучання підсилюється у трьох прелюдях гармонією ЗмVII7, при чому в обох композиторів у дуже концентрованій кількості. У c-moll'ній прелюдії це 25, 27, 36, 37, 38 такти; у d-moll'ній такти – 15, 16, 17, 22, 23, 24 та 25; а з 33-х тактів прелюдії Ф. Мендельсона, у 17-ти звучить цей акорд.

Таким чином, Ф. Мендельсон створив прелюдію за законами імпровізаційної форми, заклав у неї глибокий, філософський зміст, залучивши образ бахівської теми, але і не позбавив земних почуттів, як це було звично для епохи Романтизму. Композитор наблизив «історичну дистанцію двох стилів» (термін С. Шипа) (Шип, 2023; 93). Разом барокові та романтичні «нитки» тчуть сповнений пристрастями образ прелюдії.

Цікаво, що і в масштабній фузі присутні інтонації з теми *Kyrie eleison*, а саме хід на висхідну зменшену септиму та її заповнення. У Ф. Мендельсона є мінорний і мажорний варіант цього інтонаційного комплексу, який звучить в інтермедіях:

Й. С. Бах Меса h-moll, тема фуги «Kyrie eleison»

Ф. Мендельсон Фуга e-moll, 13–15 такти

Ф. Мендельсон Фуга e-moll, 29 такт

Фуга є сюжетним продовженням прелюдії. Її драматизація відбувається у розробці та досягає свого піку у репризі. За характером, гармонічною мовою, прискоренням темпу ці два розділи подібні до фіналу сонати № 23 Л. Бетховена,

яку часто порівнюють зі стихією бурі. Проте темні хмари розвіються у наступному розділі твору під назвою «Choral», який звучить піднесено, в однойменному мажорі та в акордовому викладі:

Його змінює лаконічна кода, яка утворює «сяюче» звучання тональності E-dur. Останні два

проведення теми повертають слухача до образу поетичних мендельсонівських мелодій без слів:

Фуга Ф. Мендельсона наштовхнула нас знову звернутися до «ДТК». У результаті були виявлені спільні риси з фугами № 4 cis-moll з першого тому та №22 b-moll з дру-

гого тому. Перше, що їх об'єднує – це «символ хреста» у темах, з опорою на гармонічно напружені інтервали зм4, зм5 та на «мотиви зітхання»:

Ф. Мендельсон Фуга e-moll з op. 35

Й. С. Бах, фуга № 4 cis-moll, 1 том

Й. С. Бах, фуга № 22 b-moll, 2 том

Друга спільна риса – масштабні експресивні розробки та репризи у порівнянні з іншими бахівськими фугами. Третя – образність. Експозиції фуг Й. С. Баха молитовного характеру, на чому наголошує і дослідник Б. Яворський. Так, фуга № 4 cis-moll має зміст «Моління Христа про чашу в Гефсиманському саду», а фуга № 22 b-moll – «Ніч перед пасхальною неділею» (Яворський, 1924–25). Початок мендельсонської фуги теж зосереджений, самозаглиблений. І нарешті, у трьох фугах є вихід у просвітлене звучання – у фузі Мендельсона в хоралі та коді, у фугах Баха традиційно в останніх тактах.

Висновки. Отже, вклад Ф. Мендельсона у відродження музики Й. С. Баха у першій половині XIX ст. важко переоцінити, як і вплив музики барокового майстра на творчі задуми композитора-романтика. Прелюдія та фуга e-moll з op. 35 Ф. Мендельсона віддзеркалює духовний зв'язок двох геніїв німецької куль-

тури. Музична форма, особливості фактури, поривистий образ зближують прелюдію e-moll з «Пісням без слів», проте органічно вплетена у мелодію алюзія на тему фуги «Kyrie eleison» з меси h-moll Й. С. Баха, наповнює п'єсу новими сенсами та доповнює драматичний образ молитовними пориваннями. У масштабній «бетховенській за звучанням» фузі теж виявлено інтонації з теми «Kyrie eleison», не типовий для традиційної фуги розділ «Choral» та лаконічну коду, в якій затверджується оптимістичне звучання тональності E-dur. Палалелі між опусом Ф. Мендельсона та п'єсами з «ДТК» Й. С. Баха на рівні фактури, гармонії, інтонацій, образності засвідчують про творчі орієнтири композитора-романтика у написанні циклу. Отже, прелюдія та фуга e-moll з op. 35 Ф. Мендельсона є яскравим прикладом оновлення старої поліфонічної форми, в якій благоговійно збережено химерну тінь музики великого митця епохи Бароко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забара М. Фелікс Мендельсон та європейські фортепіанні школи першої половини XIX століття. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. Харківський державний університет мистецтв ім. І. П. Котляревського. 2013. Вип. 38. С. 30–46. <https://intermusic.kh.ua/vypusk38/vypusk38-30-46.pdf> (дата звернення 12.06. 2024)
2. Ільшаненко Т. Традиції Ф. Мендельсона в становленні жанру мініатюри у сучасній українській музиці. Аспекти історичного музикознавства. Харків. 2017. Вип. 10. С. 135–151.
3. Кашкадамова Н. Історія фортепіанного мистецтва XIX сторіччя. Тернопіль : АСТОН, 2006. 416 с.
4. Кравченко М. Псалом у духовній творчості Ф. Мендельсона пізнього періоду (на прикладі псалмів № 114 ор. 51 «Da Israelaus agypten zog», 91 «Denn er hat seinen engelnbefohlen uber dir» : дипломна робота освітнього рівня «Бакалавр». Наук. керівник Вороніна М.О. Київська муніципальна академія музики ім. Р. Глієра. Київ, 2022. 65 с.
5. Харакоз Г. Хоральна fuga Ф. Мендельсона «AustieferNothschrei' ichzudir» скрізь призму бахівських традицій». Аспекти історичного музикознавства. Харків. 2017. Вип. 10. С. 51–62.
6. Шип С.В. Теорія художніх стилів. Монографія. Суми, 2023. 139 с.
7. Яворський Б. Курс лекцій на бахівському семінарі (1924–1925). URL: https://issuu.com/eileen_stellar/docs/ (дата звернення 15.11.2023).
8. Altes Bach-Denkmal in Leipzig. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Altes_Bach-Denkmal_in_Leipzig (дата звернення 20.06.2024).
9. Felix Mendelssohn: Reviving the Works of J.S. Bach. Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/collections/felix-mendelssohn/articles-and-essays/felix-mendelssohn-reviving-the-works-of-bach/> (дата звернення 3.06. 2024).
10. Larry Todd R. Mendelssohn. A life in music. New York: Oxford University Press Inc., 2003. 653 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=wCC2HkHpxg4C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення 6.06. 2024).
11. Mendelssohn-Bartholdy Felix. Letters of Felix Mendelssohn-Bartholdy from 1833 to 1847. Translated by lady Wallace. London, 1863. URL: <https://www.gutenberg.org/files/50473/50473-h/50473-h.htm> (дата звернення 8.06. 2024).
12. Peyser Herbert F. Mendelssohn and Certain Masterworks. Special booklets published for radio members of the philharmonic-symphony society of New York. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/50258/pg50258-images.html> (дата звернення 17.06. 2024).
13. Schumann Robert. Gesammelte Schriften über Musik und Musiker. Leipzig, 1854. URL: https://de.wikisource.org/wiki/Gesammelte_Schriften_%C3%BCber_Musik_und_Musiker (дата звернення 22.06. 2024).

REFERENCES

1. Zabara M. (2013) Feliks Mendelson ta yevropeiski fortepianni shkoly pershoi polovyny XIX stolittia. [Zabara M. Felix Mendelssohn and the European piano schools of the first half of the XIX-th century] Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity. Kharkivskiy derzhavnyi universytet mystetstv im. I. P. Kotliarevskoho. 2013. Vyp. 38. S. 30–46. [in Ukrainian].
2. Iliashenko T. (2017) Tradytzii F. Mendeltsona v stanovlenni zhanru miniatiury u suchasniy ukrainiskii muzytsi. [Traditions of F. Mendelssohn in the development of the miniatures genre in contemporary Ukrainian music] Aspekty istorychnoho muzykoznavstva. Kharkiv. 2017. Vyp. 10. S. 135–151. [in Ukrainian].
3. Kashkadamova N. (2006) Istoriia fortepiannoho mystetstva XIX storichchia. [History of piano art of the XIX-th century] Ternopil : ASTON, 2006. 416 s. [in Ukrainian].
4. Kravchenko M. (2022) Psalom u dukhovnii tvorchosti F. Mendelzona piznoho periodu (na prykladi psalmiv № 114 or. 51 «Da Israelaus agypten zog», 91 «Denn er hat seinen engelnbefohlen uber dir»). [Psalm in the Mendelssohn's sacred music in the late period (on the example of № 114 or. 51 «Da Israelaus agypten zog», 91 «Denn er hat seinen engelnbefohlen uber dir») : dyploмна робота osvithnoho rivnia «Bakalavr». Nauk. kerivnyk Voronina M.O. Kyivska munitsypalna akademiia muzyky im. R. Hliiera. Kyiv, 2022. 65 s. [in Ukrainian].
5. Kharakoz H. (2017) Khoralna fuha F. Mendelzona «AustieferNothschrei' ichzudir» skriz pryзму bakhivskykh tradytzii». [The choral fugue of F. Mendelssohn “AustieferNothschrei' ichzudir” through the prism of Bach traditions»] Aspekty istorychnoho muzykoznavstva. Kharkiv. 2017. Vyp. 10. S. 51–62. [in Ukrainian].
6. Shyp S.V. (2023) Teoriia khudozhnikh styliv. [Theory of artistic styles] Monohrafiia. Sumy, 2023. 139 s. [in Ukrainian].
7. Yavorskyi B. Kurs lektsii na bakhivskomu seminarі (1924–1925). [A course of lectures at the Bach's seminar (1924–1925)] URL: https://issuu.com/eileen_stellar/docs/
8. Altes Bach-Denkmal in Leipzig. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Altes_Bach-Denkmal_in_Leipzig
9. Felix Mendelssohn: Reviving the Works of J.S. Bach. Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/collections/felix-mendelssohn/articles-and-essays/felix-mendelssohn-reviving-the-works-of-bach/>
10. Larry Todd R. Mendelssohn. A life in music. New York: Oxford University Press Inc., 2003.653 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=wCC2HkHpxg4C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
11. Mendelssohn-Bartholdy Felix. Letters of Felix Mendelssohn-Bartholdy from 1833 to 1847. Translated by lady Wallace. London, 1863. URL: <https://www.gutenberg.org/files/50473/50473-h/50473-h.htm>
12. Peyser Herbert F. Mendelssohn and Certain Masterworks. Special booklets published for radio members of the philharmonic-symphony society of New York. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/50258/pg50258-images.html>
13. Schumann Robert. Gesammelte Schriften über Musik und Musiker. Leipzig, 1854. URL: https://de.wikisource.org/wiki/Gesammelte_Schriften_%C3%BCber_Musik_und_Musiker

Галина ВЕРГЕЛЕС,

orcid.org/0009-0005-8276-311X

здобувачка ступеня доктора мистецтва

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

(Київ, Україна) halyna.verheles@naoma.edu.ua

Галина ГАЛИНСЬКА,

orcid.org/0009-0006-7559-7392

професорка кафедри графічних мистецтв

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури

(Київ, Україна) halyna.halynska@naoma.edu.ua

ВЕРТЕП ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ У СТВОРЕННІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО МИСТЕЦЬКОГО ПРОЄКТУ

Статтю присвячено темі використання культурної спадщини в колективних та індивідуальних мистецьких проєктах; окресленню алгоритмів дослідження одного з таких явищ як вертеп, який залучається у якості прикладу для створення сучасного арт-об'єкту; підходам до вивчення історії елементу культурної спадщини, його візуальних та функціональних особливостей; аналізу доцільності та актуальності створення подібних творчих одиниць.

У статті надано коротку історичну довідку щодо об'єкту вертепної скрині, звернено увагу на її архітектоніку, наведено приклади міждисциплінарних зв'язків з іншими явищами української культури, як наприклад українські архаїчні казки. Актуальність представленої теми пов'язана із потребою сучасних митців у залученні до своїх креативних практик об'єктів культурної, історичної спадщини. А відтак – виникає питання, як саме варто приступати до цього процесу взаємодії. На прикладі міждисциплінарного мистецького проєкту, концепція якого формується через переосмислення об'єкту вертепної скрині та української архаїчної казки, було описано, на які ключові моменти у підготовці до розробки проєкту варто звернути звернуто увагу. Окреслено цілі такого творчого проєкту та сформульовано мотивацію щодо його розробки.

Запропоновані у статті твердження ґрунтуються на професійному досвіді у створенні проєктів із використанням культурної спадщини та характеризуються практичною цінністю. Результати дослідження вказують на необхідність всебічного виваженого аналізу в процесі підготовки до взаємодії з об'єктами культурної та історичної спадщини, окреслюють на загальних прикладах важливі етапи та концептуальні питання. Публікований матеріал може стати прикладом для інших митців, що мають на меті описати підхід у створенні проєкту із залученням елементів культурної спадщини. Для авторів, які лише починають свій творчий шлях, публікація може бути збірником ключових аспектів та алгоритму під час теоретичної та практичної роботи.

Ключові слова: український вертеп, культурна політика, мистецтво, книга, освіта, театр.

Halyna VERHELES,

orcid.org/0009-0005-8276-311X

obtaining the degree of Doctor of Arts

National Academy of Fine Arts and Architecture

(Kyiv, Ukraine) halyna.verheles@naoma.edu.ua

Halyna HALINSKA,

orcid.org/0009-0006-7559-7392

Professor at the Department of Graphic Arts

National Academy of Fine Arts and Architecture

(Kyiv, Ukraine) halyna.halynska@naoma.edu.ua

VERTEP AS A CULTURAL PHENOMENON FOR CREATING A CONTEMPORARY INTERDISCIPLINARY ART PROJECT

The article explores the use of cultural heritage in collective and individual artistic projects. It outlines methodologies for studying phenomena like the «vertep» (a traditional Ukrainian folk theatre) as a case study for creating contemporary art objects. The article discusses approaches to understanding the history of cultural heritage

elements, their visual and functional characteristics, and analyzes the relevance and appropriateness of creating such creative entities.

A brief historical overview of the vertep box is provided, with a focus on its architecture and examples of interdisciplinary connections with other aspects of Ukrainian culture, such as Ukrainian archaic fairy tales. The relevance of the topic is linked to the need for modern artists to incorporate cultural and historical heritage into their creative practices. Consequently, it raises the question of how to approach this process of interaction effectively. The article describes key considerations in preparing for a project based on the reinterpretation of the vertep box and Ukrainian archaic fairy tales. It outlines the goals of such a creative project and formulates motivations for its development.

The claims made in the article are based on professional experience in creating projects using cultural heritage and have practical value. The research results highlight the necessity of a comprehensive and balanced analysis during the preparation phase for interacting with cultural and historical heritage objects. They define important stages and conceptual issues using general examples. The published material can serve as a guide for other artists aiming to describe their approach to creating projects that involve cultural heritage elements. For authors just beginning their creative journey, the publication may offer a compilation of key aspects and procedures for both theoretical and practical work.

Key words: Ukrainian vertep, education, cultural policy, art, theater.

Постановка проблеми. Культура – живе явище, що супроводжує суспільство на кожному кроці. З кожним новим явищем, новим нашаруванням чи переосмисленням, суспільство має змогу вивчати себе, оперувати результатами для підняття загального рівня освіти та самоусвідомлення, висувати гіпотези щодо майбутніх тенденцій чи критичних моментів, рефлексувати та виходити на діалоги. Митці, як креативний клас, постійно працюють з культурою, ідеями та наративами, порушують питання, підсвічують проблеми суспільства тощо. Тому практика, коли митець ділиться своїми обґрунтуваннями того чи іншого проекту є важливою, надихаючою та інформаційно багатою.

На сьогоднішній день все більше митців та культурних діячів розробляють свої проекти та мистецькі твори у контексті української культури, висвітлюють її на світових майданчиках та говорять про Україну через культуру та мистецтво. Митці, які планують у своїй творчості використовувати елементи чи образи української культурної та історичної спадщини, мають ґрунтовно дослідити об'єкти, які збираються висвітлювати, щоб якнайкраще розкрити образ того чи іншого явища української культури та історії. Перед початком безпосередньої творчої роботи, митцям варто звертати увагу та виважено підходити до експонату чи явища, який вони збираються залучати та висвітлювати у власній практиці. Завдяки цьому, фінальні креативні продукти матимуть більш структуровану та обґрунтовану концепцію, матимуть більше сенсів та інформації для глядачів. Практика самостійного дослідження теми, опис свого способу мислення та осмислення наявних візуальних матеріалів перед створенням нового мистецького твору є важливим етапом для фахівців, які лише приступають до втілення власних ідей. На прикладі вертепної скриньки, як одного із таких музейних взірців, можна продемонструвати аспект дослідження культурної спадщини та

обґрунтувати її використання у мистецькому проекті, який будуватиметься на переосмисленні класичної форми в українській культурі.

Аналіз досліджень. Історією розвитку українського вертепу цікавилася значна кількість дослідників. Серед них можемо виділити: І. Франка, Є. Марковського, О. Курочкіна, Й. Федаса, Г. Галагана, О. Кисіля, О. Селіванова, Е. Ізопольського, О. Хлистун, Т. Лугову та багатьох інших. Проте, не зважаючи на наявні заходи, пов'язані з реставрацією та ретрансляцією вертепної драми, в Україні зовсім мало опублікованих праць митців щодо практичного створення таких проектів. Для інших митців та зацікавлених науковців ці тексти, що демонструють у першу чергу спосіб мислення авторів, дали б змогу ознайомитися із алгоритмами та методиками фахової роботи, а також застосовувати отримані знання у власній практиці, теоретичних розробках, викладанні тощо. Таким чином проекти будуть ґрунтовними та матимуть цілісну концепцію.

Метою цієї статті є обґрунтування та пропозиція підходу у створенні концепції мистецького проекту на прикладі вертепної скрині та українських архаїчних казок. Реалізації окресленої мети були підпорядковані такі завдання: розглянути виникнення явища вертепної скрині; дослідити візуальну складову музейних вертепних скринь; описати алгоритми проведених досліджень задля створення цілісної концепції розробки сучасного проекту; обґрунтувати потенціал синтезу сюжетів українських архаїчних казок і вертепної скрині як місця їх театралізації; охарактеризувати можливості використання такого проекту у міжнародних діалогах та у державній культурній політиці.

Виклад основного матеріалу. Митці досить часто у своїй творчості звертаються до історичної спадщини, реконструюють її, переосмислюють, запозичують образи чи елементи. Іншим варіантом роботи є зображення культурної спадщини

як основної мети мистецького проєкту. Мотивація, як і сам проєкт, тут доволі індивідуальна. Все ж, орієнтуватимемося на наявне бажання митця запропонувати суспільству нетривіальну ідею, продукт – розповісти широкому колу глядачів про певну подію чи явище національно-культурного характеру. Активна робота митців із культурним надбанням позитивно впливатиме на вирішення багатьох завдань розвитку культурної галузі в цілому. Це сприйняття та освоєння суспільством своєї культурної спадщини, розширення зацікавленої аудиторії, просвітницька діяльність, опис архаїчних чи класичних сюжетів сучасною та близькою для глядача мовою, подолання культурних стереотипів, заохочення новаторських тенденцій тощо. Більш широко тематику завдань культурної політики описує у своїй роботі В. Малімон (Малімон, 2008).

Насамперед, варто коротко охарактеризувати історичну складову згаданого вертепу та вертепної скрині. Історія української вертепної драми та існування вертепних скриньок сягає декількох сотень років. Завдячуючи збереженим зразкам та детальним описам дослідників, є можливість прослідкувати їхні характерні особливості та відмінності від європейської традиції оформлення вуличного театру. Найближчою за формою й сюжетом до українського традиційного вертепу науковці та дослідники називають польську шопку. За зовнішнім і внутрішнім оздобленням присутні також і відмінності у розподілі поверхів, кольорах, прикрасах тощо. В Україні практика самостійного виготовлення вертепів, колекціонування та реконструкцій ще не стала такою поширеною, як, наприклад, щорічні виставки польських аматорських шопок у Кракові, а є більш локальною. Проте, присутня на сьогодні цікавість українського суспільства до вивчення власної культурної спадщини може змінити ситуацію і все більше людей, театральних організацій та митців будуть відроджувати цю самобутню традицію.

Найдавнішим з відомих збережених українських вертепів науковці називають Сокоринський (Галаганівський) вертеп (рис. 1), який у 1770 році бурсаки Києво-Могилянської академії подарували родині Галаганів. Ця дерев'яна конструкція мала два поверхи та вигляд палацу блакитного кольору. Також до відомих із XIX ст. вертепів відносять так звані Куп'янський (рис. 2) та Славутський (рис. 3). Перший – дерев'яний, двоповерховий, за образом схожий на сільську хату із розписаними стінами. Другий – двоповерховий, з двома «баштами», за образом ближче до церкви через хрести на даху, прикрашений фігур-

Рис. 1. Сокоринський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

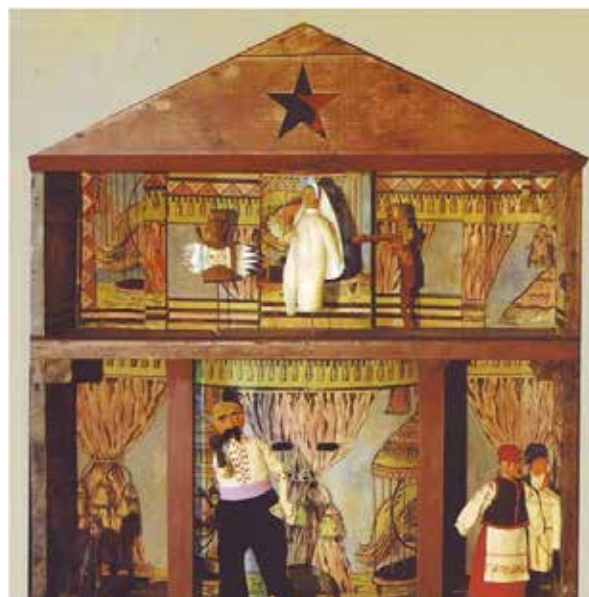

Рис. 2. Куп'янський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

кою півмісяця. До вертепів, виконаних у авангардному стилі, відносять Межигірський вертеп 1923 року, авторами якого є учні М. Бойчука: О. Павленко та В. Седляр (рис. 4). Цей зразок мав один поверх та більш формальну геометрично оздоблену споруду. Він є яскравим прикладом того, як форма вертепу може трансформуватись під тенденції та ідеї часу. У наукових колах наявні суперечки стосовно кількості поверхів у вертепних скриньках – їх було два чи, все таки,

Рис. 3. Славутський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

Рис. 4. Межигірський вертеп (з колекції вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, м. Київ)

три. Зокрема, у дослідженнях Е. Ізопольського, І. Франка, Є. Марковського та інших.

Візуально вертепні скриньки нагадують палаци, форма яких натякає на спорідненість із архітектурою часу їхнього виготовлення. Дослідження також дають інформацію, що більш пізні вертепи мали за прототип образ саме Галаганівської скрині. Деякі вертепи мали ще й рухомі

передні дверцята. Двоповерховість безпосередньо пов'язана зі сталою архаїчною системою уявлення про світобудову, де перший поверх – це земне життя, а другий – простір святих, який є небесним, потойбічним. Такий принцип побудови дійства сюжету називають вертикальним. Він широко розповсюджений в українських народних казках, де герої переходять зі світу живих у потойбіччя. Форма вертепної драматургії сцени є найбільш фундаментальною і для постановки та візуалізації деяких українських народних казок, лише змінюють декорації.

Зазвичай, вертеп робився із дерева чи картону. Замовляли скриньку у столяра, а прикрашали вже самостійно тканинами, хутром та кольоровим папером. Образи героїв та оздоблення сцени змінювались відповідно до місцевості, сюжету й фантазії творця. Знизу були прорізи в підлозі – щоб людина, яка керувала фігурками, могла ними рухати та їх переміщувати. Збоку були ніші для входу і виходу фігур, закулісся. Враховуючи, що вертеп має класичну архітектоніку у два поверхи, де верхній слугував «небом», «потойбічним світом», а нижній – «світом живим», буденним, можна провести паралель із вертикальними проєкціями розташування цього самого потойбіччя в українських архаїчних казках. Більш ґрунтовно локуси потойбіччя української народної казки описує у своїй роботі О. Наумовська (Наумовська, 2018). На підтвердження думки про цей зв'язок можна навести твердження Т. Лугової про те, що образ вертепного будиночку поєднує в собі декілька моделей світобудови (Лугова, 2018). Така аналогія є суто гіпотетичною, але може виступити концептуальним обґрунтуванням для застосування вертепу у проєкті саме за такою характерною рисою. У казках герої переходять між світами, виконують місії тощо. Тож, образ вертепної скрині цілком міг би стати загальною основою для лялькового театру української архаїчної казки.

Окреслений симбіоз між вертепною формою та українською казкою сприятиме взаємодії дитини з «рідною» для неї казкою, залученню до освітньо-виховного процесу, творчому розвитку. Дитина у формі гри може знайомитись із класичними архаїчними сюжетами української казки, спробувати зіграти вертепні містерії за участі героїв казок, а також створити нові сценарії для цих персонажів. Тут можна згадати слушну думку Л. Курбаса з приводу того, що образи міфічним персонажам наділяють безпосередньо автори та читачі або глядачі. Тобто, саме ми уявляємо яким міг бути Лісовик, Мавка та інші міфічні персонажі (Курбас, 2001). Насправді ж, ніхто не знає, якими рисами

характеру чи зовнішності вони наділені. Так і дитина матиме змогу завдяки просторовому творчому об'єкту створити власну казку, де персонажі можуть мінятися своїми ролями, набувати нових рис чи трансформувати їх. Це також стане свідченням сучасного часу, адже казки як вид фольклору так само є доволі пластичними щодо актуальних подій у суспільстві. Дослідниця Т. Лугова теж підіймає подібні важливі питання про майбутнє та про перенесення вертепної форми у сучасний цифровий простір. Ця форма функціонування творчого об'єкту може стати окремим мистецьким проектом, який відповідатиме теперішньому часу та суспільним запитам і, водночас, продовжуватиме існування давньої культури.

При реконструкції чи створенні власної вертепної історії важливо розуміти архітектоніку вертепу. За умови збереження основної ідеї у конструкції та додавання наступних нашарувань, які безпосередньо залежатимуть від ідеї, смаку та смислового наповнення, можна створити вертеп, який вважатимемо сучасним переосмисленням чи художньою інтерпретацією класичної його форми, реконструкцією за збереженими описами. Ця практика є вкрай важливою у залученні сучасного глядача до ознайомлення із українською історично-культурною спадщиною та у формуванні подальшої його зацікавленості. Вертепна скриня може розвивати свій образ і у культурно-розважальних та просвітницьких заходах, демонструючи причетність української культури до європейських традицій. Тут аспект міждисциплінарності проекту може охоплювати переосмислення класичної вертепної форми і відомих сюжетів архаїчних казок та сучасний формат подачі (інтерактивна гра, тематичний арт-об'єкт тощо).

Спіраючись на наявний практичний досвід окреслимо загальну стратегію та алгоритм роботи щодо створення проектів із залученням чи переосмисленням українських культурних елементів. Найперше – потрібно сформулювати чітку та зрозумілу головну ідею проекту. По-друге – з'ясувати те, чи буде у проекті елемент спадщини центральним об'єктом чи допоміжним. В обох варіантах, насамперед, важливо знайти правильні шляхи демонстрації та виразного використання його образу. Також потрібно зважити й на те, щоб не знецінити цей об'єкт такими наслідками як, наприклад, пригнічення національної гідності глядача, навіть, якщо це будуть лише іронічні рефлексії творчості. Наступний етап – опрацювання історичних довідок обраного елемента та аналіз тих реалізованих проектів, до яких він вже залучався. Доцільним було б зрозуміти і першо-

чергове (істинне) призначення обраного об'єкту чи явища. Тут не зайвими будуть фахові консультації. Під час роботи варто ставити собі питання: «Чи працюватиме на головну ідею проекту та чи інша бажана модифікація елемента? Чи буде це зрозумілим глядачеві?» Притягнутість сенсів, яка створює відчуття ніби символи чи образи відтворюються недоцільно, може виглядати фальшиво, неестетично і, з рештою, спрацювати у зворотному щодо першопочаткової ідеї напрямку. Тож, важливим перевірочним етапом роботи стане прогнозування реакцій глядача і критиків та пошуки відповідних шляхів промоції проекту.

Варто зауважити, що подібні методичні практики використовують у своїй роботі і художники-ілюстратори та художники книги, адже часто перед ними ставиться аналогічне завдання – створити зображення, в якому були б присутні постаті, явища, архетипи у синтезі із сучасністю чи метафоричністю. Тож, автори цих творів є також відповідальними за створення певного художнього образу ілюстративного матеріалу чи книги. Особливо виражено потрібно підходити до створення мистецьких проектів, які мають на меті презентацію України на світовому рівні та участь у міжкультурних діалогах.

Наприклад, маємо ідею створення мистецького проекту, в якому поєдналось би використання класичної вертепної форми та українських архаїчних казок для створення арт-об'єкту у вигляді лялькового театру та книги. Вона може сформуватися під час більш детального вивчення історії українського вертепного дійства та роздумів, у якому форматі та для якої аудиторії можна було б представити свій продукт. Наприклад, – як окремий мистецький об'ємно-просторовий твір, призначений для експонування на відповідних культурно-мистецьких заходах (фестивалі, книжкові виставки тощо), який буде цікавим дітям, популяризуватиме залучення культурної спадщини України в освітньо-педагогічних практиках. Запланованими функціями такого навчально-ігрового продукту стане взаємодія, під час якої дитина матиме змогу відтворювати у форматі гри казки своєї країни, створювати власні сюжети, досліджувати образи рідної культури. Тож, перед початком розробки концепції проекту вивчаємо історію українського вертепу, його зміни у формі та сюжетах. Також, знайомимося із опублікованими дослідженнями фахівців про систему функціонування вертепної скрині, її символічні складові в архітектоніці. В процесі аналізу тематик українських архаїчних казок

з'явилося припущення, що вертепну скриню можна використати як основу під ляльковий театр для казкових персонажів. Аргументацією такої доцільності стала наявність їх спільних рис – поєднання двох світів: 1) світу живих, буденного; 2) світу потойбічного. Для розробки пропозиції об'ємно-просторової форми нашого вертепу додатково досліджуємо візуальні матеріали збережених вертепних скринь та створюємо схему, на основі якої буде створено новий мистецький твір (рис. 5). Серед важливих для нас і впізнаваних складових виділяємо: принцип двоповерховості конструкції, наявність відсіків для зберігання ляльок та книжки-додатку, наявність дверцят та відповідність загальній формі, що нагадує палац. Візуально, індивідуальні риси об'єкту мають стосуватися художнього оздоблення та його поєднання з іншими явищами української культури, представляючи цей художній продукт як синтез сучасного мистецтва із тяглістю до переосмислення національної культурної спадщини.

Окрім переосмислення архаїчних сюжетів цей вертепно-книжковий проект має стати ілюстрацією можливостей сучасної книжки одночасно бути інтерактивною, цілісним арт-об'єктом та інсталяцією. В цьому контексті можемо згадати вислів О. Кузьменко, що саме «завдяки подібним

проектам відбувається арт-переродження книги» (Кузьменко, 2014: 86).

Висновки. Підсумовуючи розгляд теми вертепу як культурного явища у створенні міждисциплінарного мистецького проекту зазначимо:

Для митців-практиків важливо проводити аналіз та досліджувати історію спадщини, з якою вони збираються працювати і, яку вони планують використовувати у власній творчості.

Окреслений підхід надасть подібним проектам більшої ґрунтовності, адже їх концептуальна основа не спекулюватиме поверхневою тематикою, а буде більш глибокою, інформативною та цікавою для сприйняття.

Вертеп є невід'ємною та особливою складовою української культурної спадщини. Активне використання цього образу до креативних проєктів залучатиме все більшу кількість глядачів до вивчення української культури. Сучасне переосмислення класичних тем створюватиме нові форми, запрошуватиме до дискусій та розвиватиме культуру.

Це є також вкрай важливим у час, коли українці все більше презентують свою культурну спадщину та мистецтво за кордоном, показують, що вони живі, багатогранні, мають своїх фольклорних героїв та відкриті до міжнародної співпраці.

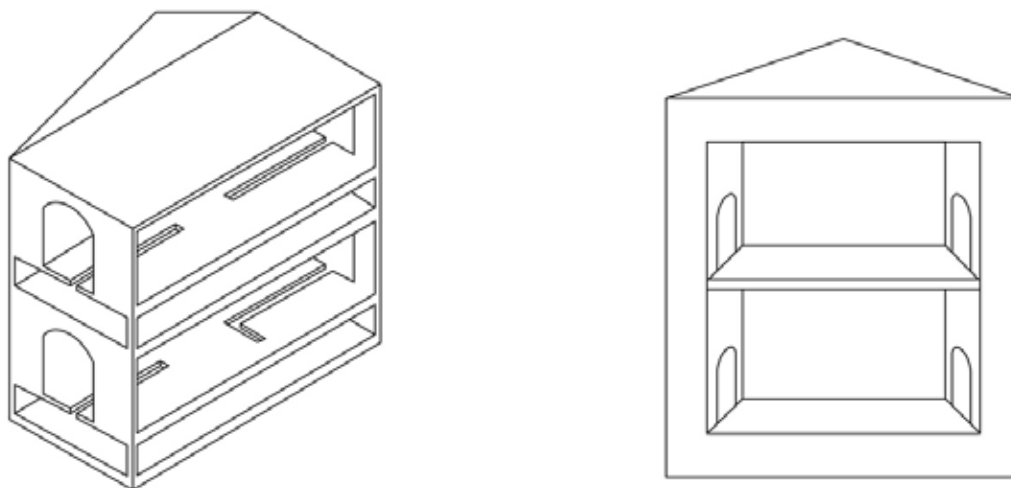

Рис. 5. Схематичне зображення конструкції вертепу у двох проєкціях. Вергелес Г., Київ, 2024 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громова Н. Живий вертеп як основна форма бойківського різдвяного рядження (кінець XX – початок XXI століття). Етнічна історія народів Європи. 2008. Вип. 24. С. 32–37.
2. Гуєвська О., Павленко Г. Український вертеп: Колекція вертепів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України. Київ. 24 с.
3. Кузьменко О. Д. Книга як арт-об'єкт: спроба соціально-філософської експлікації посткласичного інобуття книги. Гуманітарний часопис. 2014. № 2. С. 85–94.

4. Лугова, Т. А. Український вертеп: синтактика, семантика, прагматика, динаміка. LAP LAMBERT Academic Publishing. 2018. 465 с.
5. Лугова, Т. Полеміка щодо згадки Еразма Ізопольського про вертепний театр в Україні. Аркадія. 2015. № 3 (44). С. 8–14.
6. Малімон В. І. Проблеми державної культурної політики в Україні на сучасному етапі розвитку суспільства. Університетські наукові записки. 2008. № 4 (28). С. 355–360.
7. Марковський С. Український вертеп. Розвідки й тексти. З друкарні Всеукраїнської Академії Наук. 1929. Вип. 1. 201 с.
8. Наумовська О. Локуси потойбіччя в українській народній чарівній казці. Лінгвістика. Лінгвокультурологія. Збірник: Міжкультурна й міжмовна комунікація: проблеми, питання, вирішення. Том 12. Частина 2. Дніпро. 2018. С. 203–214.
9. Федас Й. Феномен українського вертепу. Етнічна історія народів Європи. 2002. Вип. 13. С. 34–37.
10. Франко І. До історії українського вертепа XVIII в. З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка. Львів. 1906. 152 с.
11. Савчук В. Драматургія і виховні функції українського вертепу. Освітній простір України. 2014. Вип. 1. С. 97–101.
12. Сулима М. Український вертеп. Вертеп у драматургії, прозі та поезії XIX–XX ст. Дніпро. 2010. 608 с.
13. Курбас Л. Про Різдвяний Вертеп. *Філософія театру*. Упоряд. Лабінський М. Київ. 2001. 917 с.
14. Хлестун О. Український різдвяний вертеп як універсальна мистецька форма. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2012. Вип. 18(2). С. 37–41.

REFERENCES

1. Hromova, N. (2008) Zhyvvi vertep yak osnovna forma boikivskoho rizdvianoho riadzhennia (kinets XX – pochatok XXI stolittia). [The Living Nativity Scene as the Main Form of the Boyko Christmas Performance (Late 20th – Early 21st Century)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic History of European Peoples*. Issue 24. 32–37. [In Ukrainian].
2. Huyevska, O., Pavlenko, H. Ukrainskyi vertep: Kolektsiia vertepiv Muzeiu teatralnogo, muzychno ta kinomystetstva Ukrainy. [Ukrainian Nativity Scene: The Nativity Collection of the Museum of Theatrical, Musical, and Cinematic Arts of Ukraine]. [In Ukrainian].
3. Kuzmenko, O. D. (2014) Knyha yak art-obiekt: sprobа sotsialno-filosofskoi eksplikatsii postklasychnoho inobuttia knyhy. [The Book as an Art Object: An Attempt at a Socio-Philosophical Explication of the Post-Classical Otherness of the Book]. *Humanitarnyi chasopys – Humanities Journal*. No. 2. 85–94. [In Ukrainian].
4. Luhova, T. A. (2018) Ukrainskyi vertep: syntaktyka, semantyka, prahmatyka, dynamika. [Ukrainian Nativity Scene: Syntax, Semantics, Pragmatics, Dynamics]. LAP LAMBERT Academic Publishing. [In Ukrainian].
5. Luhova, T. (2015) Polemika shchodo zghadky Erazma Izopolskoho pro vertepnyi teatr v Ukraini. [Debate on Erasmus Isopolsky's Mention of the Nativity Theatre in Ukraine]. *Arcadia*. No. 3 (44). 8–14. [In Ukrainian].
6. Malimon, V. I. (2008) Problemy derzhavnoi kulturnoi polityky v Ukraini na suchasnomu etapi rozvytku suspilstva. [Problems of State Cultural Policy in Ukraine at the Present Stage of Societal Development]. *Universytetski naukovi zapysky – University Scientific Notes*. No. 4 (28). 355–360. [In Ukrainian].
7. Markovskiy, Y. (1929) Ukrainskyi vertep. Rozvidky y teksty. [Ukrainian Nativity Scene: Studies and Texts]. Z drukarni Vseukrainskoi Akademii Nauk – Printed at the All-Ukrainian Academy of Sciences. Issue 1. [In Ukrainian].
8. Naumovska, O. (2018) Lokusy potoibichchia v ukrainskii narodnii charivnii kaztsi. *Linhvistyka. Linhvokulturolohiia. [Locuses of the Otherworld in Ukrainian Folk Fairy Tales.] Linguistics. Linguocultural Studies*. Zbirnyk: Mizhkulturna y mizhmovna komunikatsiia: problemy, pytannia, vyrishennia – Collection: Intercultural and Interlingual Communication: Problems, Issues, Solutions. Vol. 12. Part 2. Dnipro. 203–214. [In Ukrainian].
9. Fedas, Y. (2002) Fenomen ukrainskoho vertepu. [The Phenomenon of the Ukrainian Nativity Scene]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy – Ethnic History of European Peoples*. Issue 13. 34–37. [In Ukrainian].
10. Franko, I. (1906) Do istorii ukrainskoho vertepa XVIII. [On the History of the Ukrainian Nativity Scene in the 18th Century]. Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka – Printed at the Shevchenko Scientific Society. Lviv. 1906.
11. Savchuk, V. (2014) Dramaturhiia i vykhovni funktsii ukrainskoho vertepu. [The Dramaturgy and Educational Functions of the Ukrainian Nativity Scene]. *Osvitnii prostir Ukrainy – Educational Space of Ukraine*. Issue 1. 97–101. [In Ukrainian].
12. Sulima, M. (2010) Ukrainskyi vertep. Vertep u dramaturhii, prozi ta poezii XIX–XX. [Ukrainian Nativity Scene: The Nativity Scene in Drama, Prose, and Poetry of the 19th–20th Centuries]. Dnipro. [In Ukrainian].
13. Kurbas, L. (2001) Pro Rizdviani Vertep. [On the Christmas Vertep]. *Filosofia teatru – In Philosophy of Theatre*. Compiled by M. Labinsky. Kyiv. [In Ukrainian].
14. Klystun, O. (2012) Ukrainskyi rizdviani vertep yak universalna mystetska forma. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. [The Ukrainian Christmas Nativity Scene as a Universal Artistic Form]*. *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Notes of Rivne State Humanities University*. Issue 18(2). 37–41. [In Ukrainian].

УДК 75.049.6.071.1(477)»19»Чегодар
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-13>

Катерина ВОЛОШИНА,

orcid.org/0000-0002-3398-4478

аспірантка кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури
(Київ, Україна) *ekateryna.voloshyna@gmail.com*

РОЗВИТОК ЖИВОПИСНОГО НАТЮРМОРТУ В ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ЧЕГОДАРА

Жанр натюрморту посідає важливе місце у творчості В. Чегодара. У ньому художник розкрився як тонкий лірик, майстра камерного жанру. До натюрмортів живописець звертався протягом усього творчого життя – з початку 1940-х рр. і до 1989 року. За цей майже п'ятдесятирічний період у творчості В. Чегодара, і натюрмортах зокрема, відбувся ряд важливих змін. Починаючи від раннього періоду (1940–1950-ті рр.), коли натюрморти майстра ще мало відрізнялися від творів його сучасників, у 1960-х рр. він переходить до роботи у власному декоративно – площинному стилі, від якого відмовляється вже у 1970-х рр., розвиваючи інший живописний принцип, що досягає своєї найвищої токи розвитку у серії натюрмортів 1989 року. Дослідження цього складного шляху представляє собою великий інтерес, адже дає можливість скласти цілісне уявлення про доробок майстра. Нажаль, на сьогодні маловивченою є не тільки натюрморти В. Чегодара, але й вся творчість майстра. Дана стаття є першою спробою прослідкувати еволюцію жанру в творчості майстра, проаналізувати зміни, які торкнулися колориту, живописної манери, композиційних та тематичних особливостей. Мета статті – дослідити натюрморти В. Чегодара у аспекті стилістичній, живописній та композиційних змін протягом усього періоду творчої активності художника. Об'єктом дослідження є живопис В. Чегодара. Предметом – жанр живописного натюрморту художника. Основною статті стали твори з колекції Петра Волошина – онука В. Чегодара, а також роботи з приватних колекцій. Додатковим джерелом відомостей про натюрморти стали фотографії, слайди та негативи фото-плівки, які були зроблені ще при житті майстра і також зберігаються в архіві П. Волошина. Результатами дослідження є те, що вони висвітлюють стильові, живописні та композиційні зміни, які відбувалися у жанрі живописного натюрморту протягом усього періоду творчої активності В. Чегодара. Методологічною основою статті є компаративний, історичний методи та мистецтвознавчий образно-стилістичний аналіз.

Ключові слова: Василь Чегодар, український живопис, натюрморт, колоризм.

Kateryna VOLOSHYNA,

orcid.org/0000-0002-3398-4478

Graduate student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) *ekateryna.voloshyna@gmail.com*

THE DEVELOPMENT OF PICTORIAL STILL LIFE IN THE WORK OF VASYL CHEGODAR

*The genre of still life occupies an important place in the works of V. Chegodar. The artist revealed himself as a delicate lyricist, a master of the chamber genre. The painter appealed to still lifes throughout his creative life – from the beginning of the 1940s until 1989. During this almost fifty-year period, a number of important changes took place in the work of V. Chegodar, and particular in still lifes. Starting from the early period (1940–1950s), when the still lifes of the master had little difference from the works of his contemporaries, in the 1960s he turned to work in his own decorative-planar style, which he abandoned in the 1970s, developing another painting principle, which reached its the highest point of the development in a series of still lifes in 1989. The study of this complex way is of great interest, because it gives an opportunity to form a holistic view of the master's work. Unfortunately, not only the still lifes of V. Chegodar, but also the entire work of the master are poorly studied today. This article is the first attempt to follow the evolution of the genre in the master's work, to analyze the changes that affected the color, painting manner, compositional and thematic features. **The purpose of the article** is to investigate V. Chegodar's still lifes in terms of stylistic, pictorial and compositional changes throughout the entire period of the artist's creative activity. **The object of research** is the painting of V. Chegodar. **The subject** is the painter's still life genre. The basis of the article became the works from the collection of Peter Voloshyn, the grandson of V. Chegodar, as well as works from private collections. An additional source of information about still lifes were photographs, slides and film negatives, which were taken during the master's lifetime and are also kept in the archive of P. Voloshyn. The results of the research are that they highlight the stylistic, pictorial and compositional changes that took place in the genre of pictorial still life during the entire*

period of V. Chegodar's creative activity. The methodological basis of the article is comparative, historical methods and art-historical visual and stylistic analysis.

Key words: *Vasyl Chegodar, Ukrainian painting, still life, colorism.*

Постановка проблеми. Василь Чегодар (1918–1989) – видатний український художник, творча активність якого припадає на другу половину ХХ ст. Він став відомим завдяки своїм пейзажам та натюрмортам, але, нажаль, після смерті майстра інтерес до вивчення його доробку послабився. В. Чегодар активно працював протягом майже п'ятдесяти років, приймав участь у десятках виставок, що проводилися як в Українській РСР, так і за кордоном (Бельгія, Болгарія, Італія, Канада, Польща, США, Угорщина, Фінляндія, Чехія, Югославія, Японія). За життя майстра було проведено шість персональних виставки. Незважаючи на великий доробок майстра, нажаль, й понині його творчість є маловивченою.

Аналіз досліджень. За життя майстра у періодичній пресі друкувалися статті, присвячені творчості митці. Більшість матеріалів, яка випускалася носила оглядово-репортажний характер. Про натюрморти В. Чегодара автори згадують лише у статтях, які було присвячено огляду персональних виставок майстра (Цюпа, 1981: 3; Копиленко, 1981: 1; Федорук, 1982: 23–24; Склярська, 1980: 24–25). В цих матеріалах окрім неповного переліку експонованих натюрмортів та їх доволі поверхової характеристики, більше нічого не містилося. Також у радянський період було випущено декілька каталогів творів В. Чегодара із вступними статтями, в яких на декількох сторінках подано огляд усієї творчості, а натюрмортам відведено незначну частину (Чегодар, 1983; 1979; 1988).

Мета статті – дослідити розвиток жанру живописного натюрморту в творчості В. Чегодара.

Виклад основного матеріалу. Розвиток жанру натюрморту в творчості В. Чегодара мав декілька етапів. Першим став ранній період, який тривав протягом 1940–1950-х рр., коли відбувалося формування В. Чегодара, як живописця. Це період активних творчих пошуків та навчання, засвоєння та осмислення досвіду великих майстрів минулого. Ранні натюрморти В. Чегодара ще мало чим відрізнялися від творів його колег, а стиль та живописна манера неоднорідні.

Натюрморти 1940-х років майже не залишилися. В цей час В. Чегодар працював переважно як графік. У роки війни створював плакати, агітвінка, а у післявоєнний час працював ілюстратором в українських періодичних виданнях, тож на живопис часу залишалось не багато.

Разом з цим, у середині 1940-х рр. В. Чегодаром був створено знаковий для його творчості натюрморт із самоваром (іл. 1). Колорит роботи дуже темний, майже чорний. У післявоєнний період вдень майстер виконував замовлення редакції, а ввечері або, навіть, вночі міг зайнятися живописом, при чому освітлення було свічкове. Саме в таких умовах й народився даний натюрморт. Симптоматично, що ця робота довгий час висіла у київській майстерні художника на вул. Перспективній на самому видному місці. Для своїх гостей В. Чегодар завжди супроводжував її таким коментарем: «Ось з чого я починав і до чого я дійшов» (Волошина, 2024: 1). Дійсно, знаючи як в подальшому розів'ється творча думка художника, складно собі уявити, що цю роботу створив саме він.

Натюрморти 1950-х рр. зберіглося дещо більше. Протягом цього десятиліття В. Чегодар, з одного боку, намагався засвоїти та втілити в життя традиції попередників, а з іншого, активно шукав власний стиль.

У першій половині 1950-х рр. В. Чегодар переважно дотримується академічних традицій. Палітра значно світлішає, але переважає стриманий колорит. Для живописних натюрмортів цього часу

Іл. 1. Натюрморти із самоваром. 50х40. Полотно, олія. Середина 1940-х рр. Приватна колекція

притаманні плавні тонові переходи та незнані контрасти, дрібний мазок та ретельність обробки форми, об'ємність предметів, світло-тіньове моделювання.

Типовим прикладом може слугувати натюрморт із бузком (іл. 2). Композиція роботи врівноважена, майже весь простір займають пишні квіти. Маленький букетик конвалій зливається із основною масою, він посунутий на задній план. Палітра доволі стримана, кольори приглушені, тонові переходи м'які. Найяскравішим контрастом є білий чайника та брунатний глечика із бузком. Живописна манера дещо суха, переважають маленькі дрібні мазки, кожна деталь ретельно прописана. В даній роботі ще не проявлений суто чогодарівський стиль. Скоріше художник намагається дотримуватися академічного живопису, який був досить поширений серед усіх радянських художників цього періоду.

В. Чегодар розвивався, відчував потребу рухатися далі та шукати власний стиль. З середини 1950-х рр. починають з'являтися натюрморти, що тяжіють до імпресіоністичної манери. Для них характерні етюдність, відсутність деталізації, вільний, експресивний мазок, багатством світлових ефектів, гра рефлексів тощо. Ці роботи значно відрізняються від творів першої половини десятиліття, створених в академічній манері. Типовим

Іл. 2. Натюрморти із бузком. 55x45. Полотно, олія. Початок 1950-х рр. Приватна колекція

мотивом є квіти у вазах. Всі ці риси яскраво проявилися у «Трояндах» (іл. 3).

Різнокольорові квіти стоять у кришталевій вазі на столі, пелюстки троянд, листя і фрукти на задньому плані написані широкими мазками. Велике значення тут відіграє світло, що ллється ззаду. Воно утворює глибоку тінь на столі, а при потраплянні на бутони квітів виділяє їх об'єм. Разом з цим, палітра ще досить стримана, кольори приглушені, контрасти незначні.

Натюрморти 1960-х рр. вже мають власну стильову однорідність. Вони більш декоративні та тяжіють до площинності. Окремі ділянки об'єктів зображення, як правило, заповнюються локальними кольорами, які контрастують між собою як за тоном, так і за їхньою світлотою. У порівнянні із раннім періодом, у 1960-х рр. палітра значно світлішає, а кольори стають більш якими, чистими, відкритими. Також характерна тенденція до «геометризації» зображень, де кожен фрагмент об'єкту має чіткі візуальні межі, а самі вони оконтурюються контрастною, більш темною, як правило, синьою фарбою. Чіткий контур мають не тільки предмети, але навіть тіні. Часто використовується площинне тло, однотонне або абстрактне. Глибина простору, об'ємність предметів відходять на другий план, а само зображення стає більш умовними та пласким. Серед матеріалів широке використання отримує картон.

Характерною особливістю натюрмортів 1960-х рр. стає тенденція до камернізації образу. Замість великих ваз В. Чегодар використовує невеликі ємкості – прозору склянку або маленьку порцелянову вазу, пляшку від молока або навіть скляну чарку. Замість великого пишного букету, що буде характерно для 1970–1980-х рр., В. Чего-

Іл. 3. Троянди. 35,5x44,5. Полотно, олія. 1950-ті рр. Приватна колекція

дар віддає перевагу декільком квіточкам на тонкому стеблі, маленькому букетику або квітам у горщиках («Натюрморт весни», «Конвалії», «На балконі», «Весняний букет»).

Саме у 1960-ті рр. В. Чегодар тяжіє до використання «екзотичних» мотивів. Типовими мотивами стають карахоньки (декоративні гарбузи), ананаси та кактуси. До кожного з них майстер звертається систематично та створює серії робіт. У «Натюрморті із кактусом» головними об'єктами зображення є горщики з квітами та кактус, які виразно виділяються на світлому абстрактному тлі (іл. 4). Саме зображення наче складається із геометричних фігур, контрастних між собою як за тоном. Умовні пласкі тіні, квіти, кактус та горщики обрамлені різкими прямими темно-синіми лініями. Кожна ділянка зображення заповнена локальним кольором.

Одною з кращих робіт 1960-х рр. є натюрморт «Після дощу» (іл. 5). Художник вимальовує тіні таким чином, що вони стають невід'ємним, повноцінним декоративним елементом композиції. В даному випадку вони різнокольорові, мають власний ритм. Як і в попередньому прикладі, центральним мотивом є кактус з двома горщиками квітів. У побудові композиції майстер вдало використовує вертикальну спрямованість високих квіткових стебел, які підкреслюють сам формат картону. В. Чегодар розміщує квіти на темному тлі, чим тільки посилює звучність їхніх червоно-рожевих фарб. Характерно, що навіть абстрактне тло, наче мозаїка, має геометризований візерунок, який складається з прямокутних вертикальних мазків.

Іл. 4. Натюрморт із кактусом. 48x47,5. Картон, олія. 1966 р. Приватна колекція

Іл. 5. Після дощу. 69,7x49,5. Картон, олія. 1966 р. Музей історії міста Києва

Специфічною особливістю натюрмортів даного періоду є й використання тла, яке у композиціях виконує важливу декоративну функцію. Можна виокремити декілька їх типів. До першого входять натюрморти, в яких тлом слугує однотонна площина або ж тло складається із великих однотонних ділянок, які різко контрастують із головним об'єктом зображення («Троянди», «Овочі», «Домашні квіти», «Натюрморт з кактусом», «Кактус зацвів»). Другим типом є орнаментоване пласке абстрактне тло, що нагадує візерунчатий килим («Натюрморт весни», «Конвалії», «Натюрморт із кактусом», «Квіти і яблука», «Осінній натюрморт»). Третім – роботи, в яких абстрактне тло виконується дрібними вертикальними мазками («Чайні троянди», «Після дощу», «Квіти у вазонах та кактус»).

В період 1960-х рр. переважають натюрморти в інтер'єрах, але вже в цей період спостерігається тяжіння до створення робіт на відкритому повітрі. В повній мірі це реалізується лише у 1970-х рр. У 1960-х рр. зустрічаються натюрморти, створені на балконі, але, як правило, навколишнє середовище за вікном скрито від очей глядача. Зв'язок із зовнішнім світом зберігається лише за рахунок сонячного світла, що потрапляє на предмети.

У 1970-ті роки в жанрі натюрморту відбуваються суттєві зміни. Вони торкаються як композиційних рішень, сюжетних мотивів, так і живописної манери. Якщо у 1960-х рр. художник тяжіє до оригінальних, мало типових, навіть екстравагантних тем, таких як ананаси, кактуси, карахоньки, то у 1970-ті-рр. вони майже зникають, принаймні відходять на другий план. Набагато рідше зустрічаються і натюрморти з овочами.

В роботах 1970-х рр. на перший план виходять зображення пишних квітів у вазах. Доволі часто В. Чегодар поєднує в одному живописному просторі дві ємкості, як правило, керамічної та скляної, або керамічної та кришталевої, з декількома різновидами квітів, які часто доповнюються фруктами або ягодами. Дуже часто В. Чегодар ставить на натюрморт звичайну скляну банку.

Показовою роботою для 1970-х років є «Натюрморт із полуницею» (іл. 6). Центральну частину композиції займає великий букет із білими півоніями, а доповнюють їх вдвоє менші за розміром рожеві троянди й тарілка з полуницями. Півонії розміщені у керамічній вазі, троянди – у скляній банці. Різність текстур цих матеріалів збагачує натюрморт візуально, а також дає художнику можливість проявити свою майстерність як живописця у написанні різнотипних матеріалів. На прозорому склі рефlekсами відображаються вохристі плями від керамічної вази, які потрапляють не лише на скло, але і на стіл. Абстрактне тло виконане вертикальними різнокольоровими мазками. Композиція осяяна сонячним світлом, це видно по блакитним холодним тіннями від квітів на столі. В даному випадку тіні не є умовними, вони більш реалістичні. Оконтурення зображення різкими лініями, яке були типовою рисою стилю 1960-х рр., повністю зникає. У порівнянні із попереднім періодом, в даній роботі манера стає більш живописною та пастозною. Кольори проникають один в другий, утворюючи візуальний ефект «вібрації» поверхні.

У 1970-х рр. В. Чегодар виходить на пленер, в результаті чого в композицію натюрмортів потрапляють елементи навколишнього середовища. Це розширює візуальний простір та дає підстави гово-

рити про взаємодію із пейзажем. Зміна освітлення вплинула й на колорит творів. Працює В. Чегодар на своїй дачі у с. Білогородка (Київська область), у Криму, в м.-р. Хоста.

Влітку 1974 р. з'явилася ціла серія, творена у Криму, коли художник працював у складі творчої групи. Показово, що саме натюрморт з цієї групи прикрасив обкладинку каталогу персональної виставки В. Чегодара 1979 р. (іл. 7). Манера роботи тяжіє до імпресіоністичної. Пишний букет квітів, осяяний яскравим сонячним світлом, розташований на столі. Цей світловий ефект неможливо досягнути в приміщенні майстерні. Тлом слугують блакитні гілки, які утворюють строкате рослинне панно і доповнюють квітковий букет. Глибокі блакитні тіні контрастують зі світлою скатертиною, що тільки посилює ефект сонячного світла. В. Чегодар використовує світлу палітру. Майстер виконує натюрморт експресивними вільними мазками.

Загалом тло натюрмортів 1970-х рр., як і в попередній період, залишається декоративним. В. Чегодар традиційно пише квіти або на тлі драперії або залишає його абстрактним. Разом з цим у зазначений період з'являється й нова особливість. Тепер тлом слугують саме рослини (кущі, дерева), які в ряді випадків нагадують собою строкатий килим, але вже із живих гілок («Квітковий букет», «Натюрморт із соняшниками», «Дари природи»). Таким прикладом і є вище згаданий натюрморт «Кримські квіти».

У 1970-х роках палітра натюрмортів збагачується новими кольорами та відтінками, вона ще більше світлішає. Рідше зустрічаються роботи із темним та стриманим колоритом. В цей період переважають насичені, яскраві відтінки, тонові

Іл. 6. Натюрморт із полуницею. 70x60. Полотно, олія. 1978 р. Приватна колекція

Іл. 7. Кримські квіти. 79,5x75. Полотно, олія. 1974 р. Приватна колекція

контрасти. Ці колористичні принципи яскраво проявилися у роботі «Натюрморті з полуницею» (іл. 8). Мотив є досить типовим для 1970-х рр. – пишний букет троянд у керамічній вазі з полуницею на абстрактному тлі. Квіти, як і в багатьох подібних творах, займають центральну частину, всі інші предмети доповнюють головний об'єкт. Поверх прозорого тла накладено пастозні навантаження мазків. Барвистість колориту досягає свого піку. Використані надзвичайно інтенсивні кольори. Особливо насиченим та звучним є кадмій червоний світлий у бутонах троянд та полуниці. Він контрастує із синьо-зеленими кольорами тла та темно-зеленим кольором листя. Теплий світловохристий відтінок вази пом'якшує напружене поєднання тонів. Тло є абстрактним, представляє собою строкату гру кольорів, які своєю формою нагадують квітки або листя рослин.

Наприкінці 1970-х рр. насиченість палітри тільки посилюється. В «Натюрморті із червоними квітами» (1979) звучність кольору, здається, досягає свого максимуму (іл. 9). Робота була написана у будинку творчості художників у м.-р. Хоста. Сюди В. Чегодар приїжджав майже кожного року. Відомо, що під час свого перебування тут В. Чегодар завжди брав в оренду декоративну вазу, яка проходить через усю творчість 1970-х років [8]. Один з таких натюрмортів був опублікований й у каталозі персональної виставки В. Чегодара 1988 р. [7, с. 3].

Іл. 8. Натюрморт із полуницею. 50x40. Полотно, олія. 1977 р. Приватна колекція

Іл. 9. Натюрморт із червоними квітами. 64x65. Полотно, олія. 1979 р. Приватна колекція

Особливістю даної роботи є додавання живого зрілого винограду, що звисає прямо з лози. Він надає образу життєдайності, символізує собою буянність та багатство південної природи. Тло є абстрактним, але у ньому можна розгледіти орнаментальний візерунок. Колорит надзвичайно багатий та соковитий, побудований на контрасті гарячих та холодних тонів – буквально палаючого жовто-помаранчевого у тлі та синьо-фіолетового у винограді, червоного – у квітах та зеленого – у листі. Кожен з цих відтінків складає собою пару комплементарних кольорів: жовтий – фіолетовий, помаранчевий – синій, червоний – зелений.

У 1980-х рр. у жанрі натюрморту художник виходить на новий рівень. В. Чегодар дожив до 1989 р. і не припиняв творити до останніх днів свого життя. Тенденції, які були започатковані та актуальні у 1970-х рр., тепер досягають своєї кульмінації. Майстру вдалося розвинути та поглибити ідей попереднього десятиліття.

У 1980-х рр. певні зміни торкнулися композиції, колориту і техніки. У порівнянні із 1970-ми роками, функція вази починає переосмислюватися. Її роль полягає у тому, щоб розділити квіти та навколишній простір, виокремити їх візуально, але у натюрмортах 1980-х рр. ця функція втрачається. Квіти виходять за межі ємкості та починаються заповнювати собою майже увесь простір композиції. Часто вони перетворюються на суцільний квітковий килим, але килим цей не

умовний, не декоративний, а цілком живописний. Саме такою роботою є «Півонії» 1981 року (іл. 10). Центром композиції, який посунуто ліворуч, слугує різнокольорова ваза, але головним об'єктом зображення є розкішні бутони півоній. Вони наче променями розходяться від вази в усі боки. Втрачаються межі між квітами у вазі, та квітами, розташованими навколо неї.

Як і в 1970-х рр. В. Чегодар активно використовує мотив із двома вазами. У 1980-ті рр. художник відходить від раніше актуального композиційного співставлення двох контрастних об'єктів, які відрізнялися і за розміром (велика – маленька), і за матеріалом (скло – кераміка). В останнє десятиліття стає актуальним нове рішення, в рамках якого використовується дві однакові за розміром, як правило, керамічні ємкості, в яких розташовуються пишні букети квітів. Збільшення розміру об'єктів призвело до горизонтального розширення простору, як, наприклад, у «Натюрморті «Літо» (іл. 11). Бутони квітів займають собою майже всю

Іл. 10. Півонії. 86x88. Полотно, олія. 1981 р. Приватна колекція

Іл. 11. Натюрморт «Літо». 50x80. Картон, олія. 1980 р. Приватна колекція

площину. Вони не поділяються на окремі групи, а зливаються в єдину масу, заповнюючи собою горизонтальний простір. Майстер включає й блакитні квіти, що розташовані у лівому нижньому куті, які гармонізують та доповнюють загальну композицію. В даному творі В. Чегодар використовує надзвичайно багату і соковиту палітру.

Горизонтальний формат натюрмортів з квітами, який став надзвичайно популярним у 1980-ті рр., можливо, був також обумовлений специфікою мислення В. Чегодара, як пейзажиста. Він намагається охопити поглядом навколишній простір та розгорнути його глядачеві. Так художник демонструє красу й багатство природи. В натюрморті «Сон трава» на столі присутній лише один глечик із квітами, але це не заважає художнику заповнювати рослинами увесь простір (іл. 12). У 1980-х рр. набуває актуальності прийом, коли рослини оточують центральну частину з усіх боків та зливаються із квітами або фруктами, що знаходяться на столі. «Сон трава» – типовий приклад такої композиції. Даний натюрморт створено на пленері, його буквально заливає сонячне світло, на стіл потрапляють численні рефлекси. Складно ідентифікувати різновид рожевих рослин, які заповнюють собою всю верхню частину картону, імовірно, це гілки бузку. Незважаючи на багатство та складність колориту, який рясніє десятками відтінків, майстру вдається досягти загальної гармонізації.

У натюрморті «Горобина» (іл. 13) ці ідея досягає свого максимуму. В даному випадку квіти зливаються у єдину, неподільну масу. Стіл, ваза, навколишнє середовище втрачають сенс. Різноманітні за кольором та формою рослини, поєднуючись, утворюють собою єдиний складний колористичний акорд. Горобина з досить характерним листям розташовується у нижній частині композиції, інші квіти стають майже абстрактними,

Іл. 12. Сон-трава. 50x80. Картон, олія. 1981 р. Приватна колекція

Іл. 13. Горобина. 49,5x80. Картон, олія. 1980-ті рр. Приватна колекція

перетворюючись на кольорові плями. В даній роботі проявляється надзвичайна свобода художнього мислення В. Чегодара.

В межах десятиліття окремо можна говорити про натюрморти, які було створено в останній рік життя митця, а точніше за декілька місяців до його смерті. Роботи 1989 року представляють собою окрему групу, оскільки відрізняються від всіх інших творів 1980-х рр., репрезентуючи нове розуміння даного жанру. Дана серія була написана влітку та восени у с. Білогородка (Бучанський район, Київська область) та с. Триліси (Фастівський район, Київська область).

У порівнянні із попередніми роботами, в натюрмортах 1989 року значно світлішає колорит, фарби стають чистішими, але не втрачаючи своєї насиченості. Змінюється й техніка. Спочатку художник виконував рідку прописку, яка використовувалася не як допоміжна, а саме як повноцінна живописна техніка. Потім давалося навантаження пастозними мазками. Такий спосіб надає зображенню об'ємність та глибину: задній план візуально віддаляється, а головний об'єкт наближується до глядача, стає опуклим.

В. Чегодар інакше трактує й тло, яке, як і раніше, залишається абстрактним, але замість декоративного орнаментального 1960-х рр. або ж квіткового килима 1970-х рр. з'являються плавні тонові переходи розмитих кольорових плям, які буквально перетікають одна в іншу. Тіні, рефлекси, вільний та експресивний мазок зберігаються. 24 червня 1989 р. був виконаний «Літній натюрморт», в якому втілилися всі ці принципи (іл. 14). У роботі переважає надзвичайно світлий колорит, білих колір ромашок тільки посилює його. Букет осяяний сонячним світлом, а сам простір насичений повітрям. Яскравим акцентом в колористичній композиції є світло-червона троянда, яка посунута у лівий верхній кут. Тло, в якому вико-

Іл. 14. Літній натюрморт. 40x50. Полотно, олія. 1989 р. Приватна колекція

ристані різноманітні відтінки від жовто-зеленого до блакитно-зеленого, подано у вигляді поступової тонової модуляції. З точки зору колористичної композиції тло є повноцінним учасником натюрморту, адже відтіняє фарби букету та робить його ще більш свіжим та світлим. У написанні ромашок використані не тільки білила, але й всі тони (у значному розбілі), якими прописано тло. Таким чином, В. Чегодар досягає значної гармонізації кольорів.

Не полишав працю над роботами «нового» типу майстер і восени. Так у жовтні 1989 р. В. Чегодар виконав свій останній твір, яким став натюрморт із кавуном, калиною та квітами (іл. 15). Зі слів онука

Іл. 15. Літній натюрморт. 70x65. Полотно, олія. 1989 р. Приватна колекція

знаємо, що коли родичі після смерті художника зайшли до його майстерні, то саме ця робота стояла на етюднику [8]. Помер майстер 27 жовтня, відповідно, натюрморт було створено в 20-х числах.

Висновки. В процесі аналізу творчого доробку В. Чегодара у жанрі натюрморту, встановлено декілька етапів, в рамках кожному з яких відбувалися зміни, що торкнулися стилістики, композиції, колориту, живописної манери. Вектор розвитку у галузі колориту йшов від дуже темного, брунатного у 1940-х рр. до ясного та надзвичайно світлого – в кінці 1980-х рр.; від стриманої палітри раннього періоду В. Чегодар рухався до розмаїтості, багатобарвної, насиченої в останній період творчості. Протягом 1940–1980-х рр. змінювалося

й розуміння простору натюрмортів. Від традиційних академічних постановок в інтер'єрі вже у 1970-х рр. В. Чегодар перейшов до роботи на пленері. Прослідковується тенденція переходу від камерності образів раннього періоду до масштабних композицій 1980-х рр., де квіти заповнюють собою майже весь простір, перетворюючи її на суцільний рослинний килим. Встановлено й типові для кожного періоду мотиви, до яких звертався майстер. Мабуть, єдиним, що не змінився в усі періоди залишився квітковий букет у вазі.

Матеріали даної статті стануть у нагоді мистецтвознавцям, художникам, історикам мистецтва та дослідникам українського живопису другої половини ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цюпа Ю. Сонцяєсність фабр. *Вечірній Київ*. 1981. № 254. С. 3.
2. Копиленко Л. Київські мотиви Василя Чегодара. *Робітничка газета*. 1981. № 267. С. 3.
3. Федорук О. «Київські мотиви» Василя Чегодара. *Образотворче мистецтво*. 1982. № 1. С. 23–24.
4. Склярська М. Сонячність світосприйняття. *Образотворче мистецтво*. 1980. № 2. С. 24–25.
5. *Василь Чегодар : альбом / упоряд.: Ю. О. Іванченко*. Київ : Мистецтво, 1983. 24 с.: іл.
6. *Василь Чегодар. Живопис: каталог персональної виставки / склала Т. Б. Ржондківська; авт. передм. В. П. Цельтнер*. Київ : Спілка художників Української РСР. Київська організація спілки художників Української РСР, 1979. 24 с.: іл.
7. *Василь Дмитрович Чегодар. Живопис : каталог персональної виставки / склала Л. І. Максименко; авт. вступ. ст. О. Федорук*. Київ : Спілка художників України, 1988. 36 с.: іл.
8. *Натюрморти Василя Чегодара : бесіда з онуком художника Петром Волошином [інтерв'ю] / розмову вела К. Волошина*. Київ, 20–25 травня 2024. 3 с.

REFERENCES

1. Cyupa, YU. (1981). Sontseiasnist fabr [Sunshine of colors]. *Vechirnyy Kyiv [Evening Kyiv]*, 254, 3 [in Ukrainian].
2. Kopylenko, L. (1981). Kyivski motyvy Vasylia Chehodara [Kyiv's motives of Vasil Chegodar]. *Robitnycha hazeta [Workers' newspaper]*, 267, 3 [in Ukrainian].
3. Fedoruk, O. (1982). «Kyivski motyvy» Vasylia Chehodara [Kyiv motifs of Vasyl Chegodar]. *Obrazotvorche mystetstv [Fine art]*, 1, 23–24 [in Ukrainian].
4. Sklyars'ka, M. (1980). Sonyachnist' svitospry'nyattya [Sunshine of perception]. *Obrazotvorche mystetstv [Fine art]*, 2, 24–25 [in Ukrainian].
5. Ivanchenko, YU. O. (Uporiad.) (1983). Vasyl Chehodar [Vasyl Chegodar]: [Albom]. Kyiv : Mystetstvo [in Ukrainian].
6. Rzhondkivska, T. B. (Uklad.) & Tseltner, V. P. (Avt. peredm.) (1979). Vasyl Chehodar. Zhyvopys [Vasyl Chegodar. Painting] : kataloh personalnoi vystavky. Kyiv : Spilka khudozhnykiv Ukrainskoi RSR. Kyivska orhanizatsiia spilky khudozhnykiv Ukrainskoi RSR [in Ukrainian].
7. Maksymenko, L. I. (Uklad.) & Fedoruk, O. (Avt. vstupa.) (1988). Vasyl Dmytrovych Chehodar. Zhyvopys [Vasyl Dmytrovych Chegodar. Painting]: kataloh personalnoi vystavky. Kyiv : Spilka khudozhnykiv Ukrainy [in Ukrainian].
8. *Natyurmorty` Vasy`lya Chegodara : besida z onukom xudozhny`ka Petrom Voloshy`ny`m : besida z onukom xudozhny`ka Petrom Voloshy`ny`m (2024, May. 20–25). [Still lifes by Vasyl Chegodar: a conversation with the artist's grandson Petro Voloshin]. Conducted by K. Voloshyna. Pry`vatny`j arxiv K. Voloshy`noyi [Private archive of K. Voloshyna]. Kyiv, Ukraine. [in Ukrainian].*

Марія ГАРКУША,

orcid.org/0000-0001-5709-4616

аспірантка кафедри інтерпретології та аналізу музики

Харківського національного університету мистецтв

імені І.П. Котляревського,

викладач

Дніпропетровської академії музики

(Дніпро, Україна) garkusamaria@gmail.com

КОНЦЕРМЕЙСТЕРСЬКИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВОКАЛЬНОГО ЦИКЛУ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

Статтю присвячено висвітленню проблеми наукових підходів до сучасного українського вокального циклу в аспекті концертмейстерської діяльності, вказано чинники оновлення функцій піаніста-концертмейстера, які набувають ознак навігаційної, режисерської та комунікативної спрямованості в умовах полілогу «поет-композитор-вокаліст». З метою диференціації виконавської стратегії та інтерпретації твору запропоновано вивчення дій концертмейстера в аспекті художнього перекладу як частини процесу інтерпретації, зокрема перекладацької герменевтики. Вона дозволяє об'єднати суб'єктивні чинники створення циклу та об'єктивні закономірності функціонування вже створеного художнього тексту, авторські вказівки, коментарі, програму тощо і тлумачення концертмейстера як одного з режисерів та навігаторів виконання. Авторські стилі у сучасних українських вокальних циклах демонструють різні види художнього перекладу поетичного першоджерела, що є основою для вибудовування власного концертмейстерського «перекладу» як частини виконавської інтерпретації. Запропоновано розглядати завдання концертмейстера при виконанні вокального циклу з боку двох видів перекладацької герменевтики, а саме інтерпретативної та доречної. Розглянуто вокальні цикли Лесі Дичко «Настрої» на слова Лесі Українки та Олександра Яковчука «Сливи цвіт» на вірші М. Басю як приклади різних типів художнього перекладу та відповідних до цих типів перекладацької герменевтики піаніста-концертмейстера. Леся Дичко демонструє майстерність міжвидового синхронізованого художнього перекладу, який надає влучні еквіваленти віршам Лесі Українки. Концертмейстерський вимір, який обумовлює інтерпретацію цього твору – усвідомлення глибинних та поверхневих структур тексту як логічного та доречного розгортання образів циклу, від проникливого споглядання пейзажу до інтимного монологу. Художній переклад Олександра Яковчука у вокальному циклі на вірші М. Басю «Сливи цвіт» є транспонуючим, перемикаючим певну невизначеність вірша та його відкритість у визначальні та досить сильні емоційні стани-образи.

Ключові слова: *перекладацька герменевтика, концертмейстер, інтерпретація, український вокальний цикл, художній переклад.*

Maria HARKUSHA,

orcid.org/0000-0001-5709-4616

Graduate student at the Department of Interpretology and Music Analysis

Kharkiv I.P. Kotlyarevsky National University of Arts,

Lecturer at the Dnipropetrovsk Academy of Music

(Dnipro, Ukraine) garkusamaria@gmail.com

THE CONCERT MASTER DIMENSION OF THE MODERN UKRAINIAN VOCAL CYCLE: REGULARITIES OF TRANSLATION HERMENEUTICS

The article is dedicated to highlighting the problem of scientific approaches to the modern Ukrainian vocal cycle in the aspect of concertmaster activity, the factors of updating the functions of the pianist-concertmaster, which acquire signs of navigational, directorial and communicative orientation in the conditions of the “poet-composer-vocalist” polylogue, are indicated. In order to differentiate the performance strategy and interpretation of the work, it is proposed to study the concertmaster’s actions in the aspect of artistic translation as part of the interpretation process, in particular translation hermeneutics. It allows you to combine the subjective factors of the creation of the cycle and the objective regularities of the functioning of the already created artistic text, the author’s instructions, comments, program, etc. and the interpretation of the concertmaster as one of the directors and navigators of the performance. The author’s styles in modern Ukrainian vocal cycles demonstrate various types of artistic translation of the poetic primary source, which is the basis for building one’s own concertmaster “translation” as part of the performance interpretation. It is proposed to

consider the tasks of the concertmaster when performing a vocal cycle from the perspective of two types of translational hermeneutics, namely interpretive and appropriate. Lesya Dychko's vocal cycles "Moods" to Lesya Ukrainka's words and Oleksandr Yakovchuk's "Plums to the Blossom" based on M. Basyo's poem are considered as examples of different types of artistic translation and corresponding to these types of translation hermeneutics of the pianist-concertmaster. Lesya Dychko demonstrates the mastery of cross-species synchronized artistic translation, which provides apt equivalents to Lesya Ukrainka's poems. The concertmaster dimension that determines the interpretation of this work is the awareness of the deep and surface structures of the text as a logical and appropriate unfolding of the images of the cycle, from a penetrating contemplation of the landscape to an intimate monologue. Oleksandr Yakovchuk's artistic translation in the vocal cycle of M. Basyo's poem "Plum Blossom" is transposing, switching a certain uncertainty of the poem and its openness into defining and rather strong emotional states-images.

Key words: translation hermeneutics, concertmaster, interpretation, ukrainian vocal cycle, artistic translation.

Постановка проблеми. Сучасна культурна ситуація, нові формати концертного життя висувають нові вимоги до всіх учасників мистецького життя, зокрема ансамблевого музикування. Розширюються і межі виконавської поетики, яка отримує у сьогоденні певну диференціацію: так, вона тісніше пов'язана з інтерпретацією, герменевтикою, коментуванням, навігацією слухача та презентацією художнього (музичного) твору. Однією з головних проблем визначається проблема актуальності безпосереднього спілкування виконавців та публіки, з чим конкурує різноманітний простір медіа-засобів, імерсивних стратегій та віртуальних мистецьких заходів. Як зазначає О. Злотник, «феномен комунікації набуває все більш виразного значення – діалогічність стає головним принципом існування сучасного менталітету, головним принципом функціонування сучасної культури у комунікативному середовищі суспільства інформаційної доби» (Злотник, 2019: 1). У такому різнорівневому діалозі, міжвидових мистецьких впливах особливого значення набувають саме змістові підходи та інші чинники, які формують інтерпретаційну стратегію виконавця. Зокрема це стосується концертмейстера у його роботі із сучасною музикою, яка відрізняється різноманіттям авторських рішень, композиційних технік, жанрових новацій. До таких відносяться сучасні українські вокальні цикли, які є певною лабораторією різних жанрово-стильових підходів до поетичних текстів. Співвідношення музичної складової та поетичного першоджерела можливо розглянути з позицій художнього перекладу, що дозволить більш диференційовано підійти до інтерпретації вокального циклу. Втім, недостатня розробленість змістового прочитання, художнього перекладу сучасного українського камерного вокального циклу не відповідає потужній панорамі розвитку та виконавської практики цього жанру, її різних вимірів, що обумовлює актуальність обраної теми статті.

Аналіз досліджень з теми. Концертмейстерську діяльність та її багатофункціональність розглянуто у працях Л. Боровицької (2018), Г. Зуб

(2012), Н. Інютчкіної (2010), Т. Молчанової (2015), Л. Нікітської (2000), В. Піруса (2024), Л. Повзун (2009), питання інтерпретації – у дослідженнях О. Баланко (2009), Ю. Ніколаєвської (2020), Н. Кашкадамової (2014), В. Москаленка (2013), теорію художнього перекладу – у роботах Н. Гриців (2023), О. Жаркова (1994), С. Заскіна (2012), А. Хуторської (2009). На підґрунті цього корпусу досліджень зазначимо, що багатофункціональність концертмейстера у сучасному ансамблі актуалізує питання мислення, структури його діяльності, виконавської майстерності, які спрямовані на вибудовування адекватної інтерпретаційної стратегії. У свою чергу сучасна інтерпретація музичного твору, зокрема в ансамблі може мати декілька підходів в залежності від віддаленості або наближеності до першоджерела. Так, Н. Інютчкіна підкреслює, що концертмейстерство є особливим родом виконавського мистецтва, з урахуванням еволюції фортепіанної партії вокальних циклів певного історичного періоду. У контексті багатоскладовості ансамблю яскраво виявляються особисті властивості концертмейстера, «який сполучає технологічні, інтерпретаторські якості з ансамблевою комунікативністю, здатністю до співпереживання, вміння створити сприятливий творчий мікроклімат» (Інютчкіна, 2010: 17). Саме ці якості дозволяють концертмейстерові реалізувати інтерпретації в площині художнього перекладу, який є предметом активного наукового обговорення.

Розгляд інтерпретації у музичному мистецтві надано у дисертаційному дослідженні А. Хуторської відповідно до композитора як інтерпретатора-перекладача поезії. Дослідниця зазначає, що процеси синтезу, перекладу, інтерпретації мають власну специфіку та можуть втілюватися паралельно у музично-поетичному творі (Хуторська, 2009). В дисертації надано уточнення, що «переклад (у вузькому розумінні) є окремим випадком інтерпретації, як більш широкого поняття, яке відповідає більш масштабному явищу, водночас інтерпретація (в вузькому розумінні) як логічна

операція процесу пізнання вбудовується у процес перекладу» (Хуторська, 2009). Таким чином, для диференціації процесу інтерпретації доцільно розглянуто концертмейстерський вимір вокального циклу як вид перекладацької герменевтики.

Трактування виконавства як виду художнього перекладу передбачає усвідомлення його специфіки в музичному просторі, на відміну від літературознавчого трактування перекладу. Водночас можна знайти спільні механізми художнього перекладу на матеріалі літератури, зокрема герменевтичний аспект, певну суб'єктивність розуміння поетично-музичного тексту. Так, перекладацька герменевтика «передбачає, що розуміння тексту оригіналу, переклад і тлумачення цього тексту мають спільну природу – когнітивну. Осмислення (comprehension) тексту вимагає відповідних культурних і спеціальних знань (cultural and specialist knowledge), які скеровують феноменологію розуміння» (Гриців, 2023: 78). Таким чином, саме когнітивні операції, аналітична складова будуть залучати визначені дослідницею спеціальні та міждисциплінарні відомості, які сьогодні суттєво впливають на змістову інтерпретацію та мистецьку комунікацію.

Також авторка визначає основні орієнтири когнітивної герменевтики, до яких відносить «цілісне бачення перекладача і розуміння тексту як самодостатнього артефакту», звертається до поняття «герменевтичної спіралі» необхідного пізнання тексту першоджерела та «вдосконаленого розуміння», яке обумовлює процес перекладу (Гриців, 2023).

Художній переклад має різні спрямованості і тому доцільно виокремити відповідні різні перекладацькі дії з текстом. *Першим* видом є, за висновками дослідників, *інтерпретативна теорія перекладу* ((la théorie interprétative de la traduction) або інтерпретативний підхід (interpretative approach)) – це цілісна концепція, за дослідженням Д. Селесковича, яка відмічена передусім пояснювальним потенціалом для створення саме «смісло-центричного перекладознавчого аналізу й увиразнення важливості смислової еквівалентності (sense equivalence)» (Seleskovitch, 1976: 95). В контексті виконавської інтерпретації аналогом перекладознавчого аналізу є шляхи музикознавчого та виконавського аналізу усіх рівнів художнього тексту та приросту змістів завдяки розгортанню головної ідеї твору, визначення її породжуючого принципу, закономірностей художньої та власне музичної логіки.

Інший вид перекладацької герменевтики пов'язано із процесами когніції, що дозволяє

науковцям виокремити так звану когнітивну герменевтику, яка передбачає, за працею П. Тепе, що когнітивна інтерпретація художнього тексту пов'язана із поясненням і розтлумаченням. Автор вважає, що когнітивна інтерпретація передбачає передусім причинно-наслідкове пояснення якостей тексту, які тим чи іншим чином пов'язано з образом автора, умовами створення художнього продукту, що сформували текст» (Тепе, 2011).

Звернемо увагу і на виокремлення вченим так званого доречного підходу (the appropriate approach), який розглядає ступінь актуальності наданого тексту для читача. Перекладач усвідомлює, що слухач (або читач) бере для себе з цього тексту, тобто визначає його перцептивний потенціал, можливі варіанти. Таким чином, такий тип підходу віддзеркалює суб'єктивні враження, необхідні у наданий момент для адресата, від прочитаного тексту та почерпнути з нього ймовірні способи для вирішення власних питань (Тепе, 2011).

Таким чином, перекладацька герменевтика охоплює когнітивні підходи для пояснення, виправдання та усвідомлення процесу перекладу. Переклад реалізується у постійній взаємодії *подання* текстового смислу і *співдяння* цього смислу з інтелектуальним досвідом перекладача, читача, слухача, що уможливує визначення перекладу як *вдосконаленого* розуміння. Перекладацька герменевтика розглядає саме умови, причетні до концепції тексту, системи переконань та цінностей.

Мета статті – розглянути діяльність концертмейстера як різновид перекладацької герменевтики на прикладі сучасного українського камерного вокального циклу.

Виклад основного матеріалу статті. Розглянемо особливості художнього перекладу Лесі Дичко у вокальному циклі на вірші Лесі Українки як взаємодію глибинної та поверхневої структур музично-поетичного тексту. Концертмейстерський вимір – інтерпретативна та доречна герменевтика.

Творчість Лесі Українки завжди приваблювала композиторів музикальністю, ліричною сповідальністю та багатством поетичної мови. Як зазначає Л. Філоненко, «Леся Українка чи не найяскравіше думала музичними образами, формами, і це чітко відбилосся в ряді її творів. Адже музична обдарованість надихала її на високохудожні зразки різних форм: драму-феєрію «Лісова пісня», цикл віршів «Сім струн», «Невільничі пісні», «Мелодії», поезію «До мого фортепіано», збірку «На крилах пісень» та ін» (Філоненко, 2022: 749). Автор наводить також спогади Ізидори Косач-Борисової, наймолодшої сестри письменниці, які

свідчать про величезну захопленість поетеси музикою: «Музику Леся дуже любила і грала добре, та блискучої техніки не мала... Проте її гра на фортепіано була дуже хороша. Грала вона гарні класичні речі або народні українські пісні, у виконання яких вкладала багато душі і почуття. А часом навіть виконувала якісь свої власні імпровізації» (Філоненко, 2022: 750). Наведемо також і рядки поетеси з листа до М. Драгоманова від 18 грудня 1990 року: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що «натура утяла мені кепський жарт» (Філоненко, 2022: 750).

Тому звернення майстра вокальної музики Лесі Дичко до її віршів у вокальному циклі «Настрої» не є випадковим. Так, за визначенням Н. Калініної, «більшість камерно-вокальних циклів Л. Дичко для голосу та фортепіано раннього періоду творчості свідчать про тяжіння композитора до літературної спадщини українських митців. До них відносяться «Вокальний триптих» на слова П. Грабовського для баритона та фортепіано (1965), «Казка» на слова В. Коломійця для голосу та фортепіано (1966), «Земля моя» на слова І. Франка для драматичного сопрано та фортепіано (1966), «Пастелі» для мецо-сопрано та фортепіано (1967) й «Енгармонійне» для високого голосу та фортепіано на слова П. Тичини (1967)».

Пісня «На човні» з вокального циклу «Настрої» одразу презентує той тон висловлювання, який саме і обумовлено глибинною структурою поетично-музичного тексту, яку вивчає концертмейстер при аналізі твору. Саме глибинна структура тексту обумовлює його режисерську функцію, початок побудови інтерпретативної герменевтики. Це тон спокійної та водночас меланхолійної розповіді, опису подій, які розгорнуто на фоні річного пейзажу. Композиторка формує необхідні семантичні відмінності на рівні ладової діатоніки, яка створює ясність та певну простоту вокальної мелодики.

Мелодичний синтаксис, який теж презентує глибинні відношення, спирається на ритмічну подібність фраз з метою підкреслювання кожної поетичної фрази із пісенною силабікою. Головним завданням концертмейстера є вибудовування цього поступового перетворення внутрішніх процесів на форму подання психологізованої картини. Тут інтерпретація та доречність можуть співпадати. Гнучкість та пластичність мелодики переплітається, перегукується із фоном, який створює фортепіано. Так відбувається поступове перетворення, переключення суто-музичного плану семантичного рівня, зокрема ладотонального та

ритмічного, у рівну, плинну фактурну фігурацію, картину плинності поетичного тексту, який у свою чергу перетворюється з картини розкриття думок героїні. В середині та наприкінці композиції виникає проникливий вокаліз, який теж є перетворенням, результатом накоплення звукового потоку на невербальне вираження. Так «омузикаленість поетичного тексту» обумовлює темброву єдність соліста та концертмейстера. Це виступає важливим компонентом семантичного перетворення: це тьмяне, інтимне довірливе звертання.

«Яблулька», друга пісня циклу, контрастує із попереднім твором своїм рухливим, легким та прозорим звучанням. Глибинні звуковисотні процеси, а саме діатоніка збагачена тут акординою, яка передає певне звучання слова, що наче бринить у просторі природи. Звукообразальність підкорено тут ритмічній нерегулярності, імпровізаційності. Звертає на себе увагу ритмо-фактурне остінато у фортепіанній партії, яке виконується рівним та матовим звуком, який відтіняє вокальну дзвінку мелодіку. Перетворення глибинної структури, а саме діатонічних переборів звуків в мелодіці асоційовано з аутентичними звучаннями фольклорної музики, і тому втілюють враження непередбачуваності образу весни, яка розмовляє із вітром про своє кохання. Фортепіанна партія майже мінімалістична, її артикуляція повинна бути рівною та водночас глибокою за звукоутворенням. Кульмінація пісні – це звертання весни, воно відмічено однойменною тональністю, іншим типом мелодики, яка підкорена руху з вершини-джерела, побудована на заклинаннях-повторах. Саме «переклад» концертмейстера виконую вирішальну визначальну роль у природних звучаннях, які надають слову різноманітності у вираженні.

Заключна, третя пісня циклу є найбільш драматичною та водночас деталізованою. Передусім це відбито у наскрізній строфічній формі, яка розгортає стан сприйняття нічного пейзажу та метафоричні враження. Образ співу співставлено тут із звуками природи, які співвідносяться з почуттями героїні. Музичний план виступає як певне узагальнення вербального тексту та водночас ніби «розмикає» його у безкінечність звучання Всесвіту. У першому розділі «Ніч тиха і темна була» на перший план висловлювання виходить різкий тональний зсув, коли з'являється розвинута вокальна мелодика, а партія фортепіано в основному її дублює. У другому розділі твору «Ти співав» подовжено розширення інтонаційної бази твору, додано зміни розміру для диференціації фраз. Партія фортепіано насичена мелодичною фігурацією, що надає звучанню повільної плин-

ності та мерехтливості. Глибинні структури, тобто поступова хроматизація тональності та ритмічна імпровізаційність перетворюються на синтаксичному та композиційному рівні у тихий монолог, в якому кожна фразу виокремлено довгим мовчанням пауз.

Кульмінація твору та вірша «Ох, яка мене туга взяла» – це мелодичний сплеск, які марковано акордовими лініями фортепіано та високим регістром, постійними тональними зіставленнями (наприклад, Fis, d).

Концертмейстер відтворює у цій пісні різноманітне, передусім мелодизоване постійне оновлення музичної тканини, яке об'єднано із вербальним рівнем, поверхневою структурою і втілює розвиток емоційного стану, його різні етапи. Його художнє мислення підпорядковано врахуванню історико-культурного контексту, який вбачається у романтичних принципах поетичного тексту Лесі Українки, і паралелізмів рухів душі та відлуння природних процесів. Тому виконавська стратегія концертмейстера спрямована на втілення тонких та водночас розпливчастих звукових нюансів, гру гармоній та фактурну мінливість. Артикулювання ясне, але постійно затухаюче, що підкріплено повільним, імпровізаційними темпоритмом.

Таким чином, Леся Дичко демонструє майстерність міжвидового синхронізованого художнього перекладу, який надає влучні еквіваленти віршам Лесі Українки та виступає художнім маркером поетичних деталей та етапів розвитку образу. Пісенність пронизує весь цикл, створюючи певний метатекст, символ глибинної ідеї співаючої душі героїні. Концертмейстерський вимір його власної перекладацької герменевтики, яка обумовлює його інтерпретацію цього твору – усвідомлення глибинних та поверхневих структур тексту як основи цілісності твору, логічного та доречного розгортання образів циклу, від проникливого споглядання пейзажу до інтимного монологу.

Інший тип художнього перекладу, на який спирається концертмейстер, можна спостерігати у Дев'яти віршах відомого класика японської класичної поезії М. Басьо, які стали предметом уваги Олександра Яковчука у вокальному циклі «Сливи цвіт». Дослідниця стилю Яковчука О. Кушнірук зазначає тут естетику «інакшої поетичної першооснови» (Кушнірук, 2020), яка обумовлює, на наш погляд, і відповідну естетику композиторського транспонування як виду художнього перекладу.

Як відомо, поетичний жанр хайку у Басьо пов'язано із естетикою «надлишкового почуття», яке визначено в якості художнього принципа «сіорі». У хайку Басьо оригінально використав

характерні виразні засоби, що склалися в сучасній йому поезії, вводив нові, продиктовані характером та завданнями його творчості. Поезія Басьо спрямована на простоту мови, втім, вона поєднується з гострою та зворушливою виразністю. Значну роль стали відігравати інтонаційно-синтаксичні засоби: цезура, еліптичні конструкції. Як відзначають дослідники, відбір лексики в хайку дуже ретельний, тому кожне слово влучне та неминуче, обов'язкове, яке має відчуватися як незамінне. Саме ці якості актуалізує та водночас транспонує у музичній площині Олександр Яковчук. Це передбачає смисловий, виразний перенос у тон вираження, який відрізняється певним чином від першоджерела, але не віддаляється від його основних образних стрижнів.

У вокальний цикл О. Яковчука «Сливи цвіт», який створено у 2017 році, увійшли десять мініатюр; «Рису – новини», «Як на ту біду», «Була б забула», «Вже дождали й жнив», «Гора – вишина», «Тихо, мов у сні», «Хмурої ночі», «На білий рукав», «Думалось мені», «Пахне сливи цвіт» – дуже короткі вірші хайку, відомі своєю тонкою асоціативністю та парадоксальністю.

За спостереженням О. Кушнірук, «композитор ретельно продумує тональний план частин твору відповідно настроям, які окреслені сюжетом: No1 – до мажор, No2 – мі мажор, No3 – соль мажор, No4 – мі мінор, No5 – ля мінор–соль мажор, No6 – ре мінор, No7 – фа мінор, No8 – мі мінор, No9, 10 – до мажор» (Кушнірук, 2020: 74). Для концертмейстера це є основою для побудови цілісності циклу, яка є досить особливою в умовах незавершеності та змістової відкритості кожного вірша.

Перша пісня «Рису-новини» розгортає лаконічний, ззовні побутовий текст у прозорій діатоніці та тонких простих мелодичних лініях у вокалістиці та піаніста. Мажоро-мінорні зсуви у завершенні хоку створюють враження неочікуваної асоціації героїні, яка усвідомлює власну самотність. Артикулювання піаніста тут максимально ясне та водночас легке, матове, що збігається з силабікою солістки.

Друга пісня створює ще більший колорит пентатонічних інтонацій та барвистих акордів з доданими тонами, силабіка зберігає ясність слів та незвичайну поетичну виразність хоку. Концертмейстер ту відтворює ніжний, «пастельний» тон, який асоційовано із лінійними перехрестями японського традиційного живопису та каліграфії.

Третя мініатюра «Була б забула» контрастна попереднім завдяки скерцозним мотивам, тональним «мерехтінням», різкій акцентності в партії фортепіано, що створює певну заостреність та

характерність картини вірша. Саме концертмейстеру доручено скерцозні лейтінтонації твору, які є тригером транспонування вірша у характерність висловлювання.

Четвертий та п'ятий вірші є певним предиктом до кульмінаційної зони циклу, а саме шостого, сьомого та восьмого солоспівів, як це зазначено у статті О. Кушнірук (Кушнірук, 2020).

Меланхолійна фактурна фігура фортепіано у четвертій пісні «Вже дождали й жнив» – це і фон, і середовище, завдяки якому розгортається сумна розповідь героїні. Фортепіанна партія ніби «оплітає» вокальну мелодію, додаючи все більш експресивних гармонійних барв. «Музика логічно передає снагу слова, емоційне звукове наповнення вимагає від співачки тонкого нюансування – від трепетно ніжних поспівок до драматичних екзальтованих фраз із ферматами на високих звуках» (Кузик, 2018: 14). Додамо, що транспонування композитора полягає тут у додаванні нових змістових нюансів у стан очікування героїні, її повільні рефлексії.

У *п'ятому* номері «Гора-вишина» вперше у фортепіано з'являються терцові ланцюги, які підкреслюють дисонатність нижнього шара фактури, поліритмія, невелике, але ж нарощування активності мелодичного потоку, який все частіше завершується питанням, яке підтримано фортепіано. Ця безперервність стимулює більш схвильоване, емоційне виконання солістки, тому марковане артикулювання концертмейстера, його «переклад» є тут доречним, тобто актуалізує прихований драматизм події.

Шостий солоспів «Тихо, мов у сні» перемикає сприйняття у стан безнадійності та глибокого суму: фортепіано та голос майже не звучать разом, а ніби відповідають один одному на невимовні питання. Виникає образ гнітючої пустоти, душевного смутку. Фортепіано надає висхідні пасажи та акордові дисонуючі послідовності, які контрастують із майже декламаційним стилем вокальної партії.

Вперше в циклі *сьомий номер* «Хмурої ночі» втілює той драматизм, який було приховано у попередніх піснях, демонструє образ тривожного шляху, з імітацією ритму кроків з різкою, майже токатною артикуляцією фортепіано. Слова вперше розриваються, дивно скандуються, надаючи експресіоністичного нахилу виразності, і лише на зверненні до місяцю перетворюються саме на спів.

Восьмий солоспів «На білий рукав» – апогей токатності, напору, що провокує зміну вимовляння солістки на акцентоване, різке, нерегулярне. Образи холоду, снігу, осіннього вітру тран-

споновані композитором у модус більш відкритих почуттів. Розробка акордів із доданими тонами перетворюється у стрімкі пасажи, які окреслюють певний простір цієї картини. Транспонуючий переклад композитора полягає у нарощуванні трагічного змісту, який вперше у циклі отримує такий рухливий характер.

Дев'ятий вірш повторює тематичний матеріал у фортепіано першого номеру, що створює арку. Мелодика вокалістки повертається до сумного розповідного тону, останнього одкровення Фактура стає при цьому більш різноманітною, з'являються багатотерцеві акорди як відлуння тонів солістки.

Як зазначає О. Кушнірук, «показовим прийомом художньої цілісності циклу «Сливи цвіт», подібно до «Уривків з мого Кобзаря», виступає наявність інтонаційно-тематичної арки між крайніми частинами твору. Таке смислове навантаження покладене лише на фортепіанну партію, де у світлій барві тональності до мажору помірного темпі виринають звукові арабески – діатонічні мотиви у верхньому регістрі на тлі паралельних септакордів у середньому, доповнені появою діалогізуючих з ними того ж типу мотивів у солістки (No1)» [с. 75].

Таким чином, композитор транспонує японську поетичну мініатюру з її натяками, *незавершеністю* та водночас концентрацією наскрізних думок героїні, в різні *завершені* емоційні модуси: він не обмежується спогляданням або розповіддю, а перемикає ці стани у відчай, тугу, глибокий сум. Наскрізним метамодусом є тотальна самотність, що складає основу для перекладацької герменевтики концертмейстера. Виконавська поетика ту містить фактурну прозорість та ясність, матові, ніби приглушені фарби інструменту, артикуляційну гнучкість та «розповідність».

Висновки. Опанування сучасного українського вокального циклу піаністом-концертмейстером вимагає в умовах нових форматів концертного життя та мистецької комунікації гнучкого та диференційованого підходу до тлумачення та інтерпретації. Одним з таких підходів може слугувати теорія художнього перекладу, зокрема перекладацька герменевтика. Вона дозволяє об'єднати суб'єктивні чинники створення циклу та об'єктивні закономірності функціонування вже створеного художнього тексту, авторські вказівки, коментарі, програму тощо і тлумачення концертмейстера як одного з режисерів та навігаторів виконання. Авторські стилі демонструють різні види художнього перекладу поетичного першоджерела, що є основою для вибудовування власного «перекладу» як частини виконавської

інтерпретації. Художній переклад у вокальному циклі Лесі Дичко «Настрої» на вірші Лесі Українки еквівалентний, відкриваючий трансформацію глибинних структур поетичного тексту у поверхневі, які спрямовано на сприйняття слухача. Тим самим композиторка досягає певного аутентизму у відтворенні образів поетеси, не вдаючись при цьому до прямого відтворення фольклорних інтонацій або засобів. Художній переклад Олександра Яковчука у вокальному циклі на

вірші М. Басю «Сливи цвіт» є транспонуючим, перемикаючим певну невизначеність вірша та його відкритість у визначальні та досить сильні емоційні стани-образи. Виконавська інтерпретація концертмейстера обох циклів спирається на звукову відповідність саме цілям художнього перекладу композиторів, виокремлює відбір виконавських засобів, тип артикулювання, динамічно-темпових ресурсів та робить вже власне розтлумачення композиторського рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровицька О. Концертмейстерська діяльність: проблема дефініції поняття, сутність феномену, сучасні реалії виконавства. *Молодий вчений*. Херсон, 2018. № 4 (56). С. 476–479.
2. Злотник О. Й. Комунікативний простір музичного мистецтва України кінця ХХ – початку ХХІ століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 «Теорія та історія культури». Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури України. Київ, 2019. 254 с.
3. Калініна А. Принципи трактування поезії П. Тичини у вокальному циклі «Енгармонійне» Л. Дичко. *Аспекти історичного музикознавства*, вип. № 15. Харків, 2019. С. 80–99.
4. Кушнірук О. Стильові особливості вокальних циклів Олександра Яковчука. *Часопис Національної музичної академії України*. No 2-3. 2020. С. 47–48.
5. Лу Тунцзе. Концепт пам'яті культури в камерно-вокальній музиці сучасних українських композиторів: модуси творчої інтерпретації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 53, том 1, 2022. С. 124–130.
6. Пірус В. Феномен піаніста-концертмейстера та сутність його діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 71, том 2, 2024. С. 119–123.
7. Філоненко Л. Леся Українка і музика (до проблеми синтезу в мистецтві кінця ХІХ — початку ХХ сторіччя). *Grail of science*, (12–13), 2022. С. 749–755.
8. Seleskovitch D. Interpretation, a Psychological Approach to Translation. In *Translation: Applications and Research*, ed. by R. Brislin (New York: Gardner Press, 1976): 92–116.
9. Tepe P. Cognitive Hermeneutics: The Better Alternative. *Discourse Studies* 13 (5) 2011: P. 601–608.

REFERENCES

1. Borovytska O. (2018) Kontsertmeisterska diialnist: problema definititsii poniattia, sutnist fenomenu, suchasni realii vykonavstva [Concertmaster activity: the problem of the definition of the concept, the essence of the phenomenon, modern realities of performance]. *Molodyi vchenyi*. Kherson. A young scientist. Kherson. № 4 (56). S. 476–479. [in Ukrainian].
2. Zlotnyk O. Y. (2019) Komunikatyvnyi prostir muzychnoho mystetstva Ukrainy kintsia XX – pochatku XXI stolittia. [Communicative space of Ukrainian musical art of the late 20th – early 21st centuries]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata mystetstvoznavstva za spetsialnistiu 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury»*. Natsionalna akademiia kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, Ministerstvo kultury Ukrainy. National Academy of Managers of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine. Kyiv, 2019. 254 s. [in Ukrainian].
3. Kalinina A. (2019) Pryntsypy traktuvannia poezii P. Tychny u vokalnomy tsykli «Enharmoniine» L. Dychko. [Principles of interpretation of P. Tychna's poetry in the vocal cycle "Enharmonious" by L. Dychko]. *Aspekty istorychnoho muzykoznavstva*, vyp. № 15. Aspects of historical musicology, issue No. 15. Kharkiv. S. 80–99. [in Ukrainian].
4. Kushniruk O. (2020) Stylovi osoblyvosti vokalnykh tsykliv Oleksandra Yakovchuka. [Stylistic features of Oleksandr Yakovchuk's vocal cycles]. *Chasopys Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy*. Journal of the National Music Academy of Ukraine No 2-3. S.47–48. [in Ukrainian].
5. Lu Tuntsze (2022) Kontsept pamiaty kultury v kamerno-vokalnyi muzytsi suchasnykh ukrainskykh kompozytoriv: modusy tvorchoi interpretatsii. [The concept of cultural memory in the chamber and vocal music of modern Ukrainian composers: modes of creative interpretation] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Current issues of humanitarian sciences. Vyp. 53, tom 1. S. 124–130. [in Ukrainian].
6. Pirus V. (2024) Fenomen pianista-kontsertmeistera ta sutnist yoho diialnosti. [The phenomenon of the pianist-concertmaster and the essence of his activity]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Current issues of humanitarian sciences Vyp. 71, tom 2. S. 119–123. [in Ukrainian].
7. Filonenko L. (2022) Lesia Ukrainka i muzyka (do problemy syntezy v mystetstvi kintsia XIX – pochatku XX storichchia). [Lesya Ukrainka and music (to the problem of synthesis in the art of the late 19th and early 20th centuries)]. *Grail of science*, (12–13). S. 749–755. [in Ukrainian].
8. Seleskovitch D. (1976) Interpretation, a Psychological Approach to Translation. In *Translation: Applications and Research*, ed. by R. Brislin (New York: Gardner Press, 1976): 92–116.
9. Tepe P. (2011). Cognitive Hermeneutics: The Better Alternative. *Discourse Studies* 13 (5). P. 601–608.

УДК 75.058

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-15>**Михайло ГНАТЮК,***orcid.org/0000-0003-0742-8272*

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри методики викладання образотворчого

і декоративно-прикладного мистецтва та дизайну

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

(Івано-Франківськ, Україна) *mychailo.hnatyuk@pnu.edu.ua*

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ФОТОГРАФА ЮЛІАНА ДОРОША НА ТЛІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА ГАЛИЧИНИ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Процеси глобальних змін пов'язані із входженням України в європейський простір та збройна агресія росії змушують нас особливу увагу зосереджувати на проблемах збереження та розвитку традиційної культури. В цьому аспекті актуальною залишається творча діяльність визнаного майстра «темної комірки», піонера українського кінематографу в Галичині – Юліана Дороша на тлі культури і мистецтва 20–30 років минулого століття. Українські часописи тих років рясніють його публікаціями та ілюстраціями світлин, репортажами з виставок, які свідчать про багатогранну мистецьку, етнографічну і наукову обізнаність їх автора.

Історія фотографії в Галичині тісно пов'язана з діяльністю Українського фотографічного товариства у Львові, членом і натхненником якого був Ю. Дорош. Тодішні інтелігенти-технократи вважали за правило вміти водити машину, друкувати на машинці та обходитися з фотокамерою. Подібних навиків та умінь прививали учням різноманітних гуртків в Станіславській гімназії, де Ю. Дорош вперше взяв до рук фотокамеру. Як митець він формувався і під впливом родини свого дядька – педагога-просвітянина і письменника Антона Крушельницького та інших прогресивних діячів, які видавали книги, часописи, утримували бібліотеки, друкарні, організували виставки та курси. Залюблений у мистецтво, побут і загалом народну культуру Ю. Дорош, під час літніх канікул у селах Покуття – Раковець та Семенівка, фотографував народну ношу, весільні обряди, селян та ремісників, які не мають аналогів у світі. Значне місце у спадщині фотографа посіли матеріали з Гуцульщини та інших регіонів, присвячені народним майстрам та їхнім творам, які ілюструють наукові дослідження визнаних мистецтвознавців.

У своїх статтях Ю. Дорош висвітлював актуальні питання фотосправи та кіно-мистецького промислу, ком-позиції і вибору мотивів. Для себе визначив декілька напрямів збору матеріалу, які пропонував використовувати початкуючим фотографам.

Творча діяльність Ю. Дороша в історії української фотографії займає особливе місце. До останніх днів зберіг звання майстра етнографічної фотографії, створивши понад 12 тисяч оригінальних світлин та більше десятка кінострічок, які нині мають важливе наукове, навчально-виховне і пізнавальне значення.

Ключові слова: *фотографія, мистецтво і культура, творчість, навчання, товариство, матеріали.*

Mychailo HNATYUK,*orcid.org/0000-0003-0742-8272*

PhD of Art Studies, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Visual Arts,

Decorative and Applied Arts, and Design Methods of Teaching

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *mychailo.hnatyuk@pnu.edu.ua*

PHOTOGRAPHER JULIAN DOROSHS CREATIVE ACTIVITY ON THE BACKGROUND OF THE CULTURE AND ART OF HALICIA 20–30 YEARS OF THE 20TH CENTURY

The processes of global changes associated with the entry of Ukraine into the European space and the armed aggression of Russia force us to focus special attention on the problems of preservation and development of traditional culture. In this aspect, the creative activity of the recognized master of the «temna komirka», the pioneer of Ukrainian cinema in Galicia – Yulian Dorosh, against the background of the 20–30 years of the last century culture and art. Ukrainian magazines of those years are full of his publications and photo illustrations, reports from exhibitions, which testify to the multifaceted artistic, ethnographic and scientific knowledge of their author.

The history of photography in Galicia is closely related to the activities of the Ukrainian Photographic Society in Lviv, whose member and inspiration was Yulian Dorosh. Technocratic intellectuals of that time considered it a rule to

be able to drive a car, type on a typewriter and use a camera. Similar skills and abilities were inculcated for students of various groups at the Stanislavsky Gymnasium, where Yulian Dorosh first picked up a camera. As an artist, he was also formed under the influence of his uncle's family – educator and writer Anton Krushelnytskyi and other progressive figures who published books, magazines, maintained libraries, printing houses, organized exhibitions and courses. Yulian Dorosh, who was in love with art, everyday life and folk culture in general, during the summer holidays in the villages of Pokuttya – Rakovets and Semenivka, he photographed folk costumes, wedding ceremonies, peasants and artisans, which have no analogues in the world. A significant place in the photographer's heritage was occupied by materials from the Hutsul Region and other regions, dedicated to folk masters and their works, which illustrate the scientific research of recognized art critics.

In his articles Yulian Dorosh highlighted the topical issues of photography and film-art industry, composition and choice of motifs. He identified several areas of material collection for himself, which he suggested to be used by beginning photographers.

The creative activity of Yulian Dorosh occupies a special place in the history of Ukrainian photography. Until the last days, he retained the title of master of ethnographic photography, having created over 12,000 original photos and more than a dozen films, which today have an important scientific, educational and cognitive value.

Key words: *photography, art and culture, creativity, education, society, materials.*

Постановка проблеми. Вхідження України в європейський простір та збройна агресія росії, яка століттями прагне підкорити і знищити нашу національну ідентичність, по різному впливають на розвиток науки, освіти і мистецтва. У цьому аспекті актуальною постає проблема збереження традиційної художньо-матеріальної культури, предметно-просторового середовища (архітектури, одягу, художніх ремесел), які з часом часто існують у первісному вигляді, хіба що на фотографіях.

Розвиток української фотографії в Галичині відбувався у складних суспільних умовах воєнного і повоєнного часу. На початках він гальмувався значною мірою дороговартісними матеріалами і апаратурою. Проте, з поширення військово-патріотичних, спортивних гуртків, здебільшого в гімназіях, можливостей зайнятися фотосправою побільшало. Перед Першою світовою війною археолог Ярослав Пастернак вказував на важливість вмінь фотографувати та висвітлював проблеми з якими стикалися фотографи-аматори, а професор Іван Боберський пробував видавати альбом світлин давнього Львова. Серед найпомітніших ентузіастів фотолюбительського руху був Федір Величко зі Станіслава.

З утворенням формувань Українських Січових Стрільців виникла потреба фіксації їх фронтових буднів та подій у війську, відновлення державності. Українська Бойова Управа вимагала аби кожна сотня мала свого фотографа. Серед військових фотокореспондентів чимало митців-художників, як Юліан Буцманюк, маляр Іван Іванець, В. Скоморовський, Т. Мойсейович, В. Оробець, В. Яцура, М. Угрин, І. Озаркевич (Цимбала, 2002: 4).

Фотографію опанували й інші визначні постаті нашого стрільцтва – скульптор Михайло Гаврилко, літератори: Роман Купчинський, Лев Леп-

кий, Іван Балюк, Василь Дзіковський; художники: Іван Іванець, Осип Курилас, Лев Гец, Юліан Назарак, Осип Сорохтей; композитор Михайло Гайворонський (Коваль, 2011: 106-107, 435). Про їхню діяльність свідчили понад 300 творів, які демонстрували у вересні 1918 року в Національному музеї у Львові.

Після 1924 року столиця Східної Галичини остаточно стала центром українського фотографічного життя. Тим часом формувався талант одного з активних членів Українського фотографічного товариства у Львові (УФОТО), фотографа і кінематографіста, дослідника етнографічної спадщини галицьких українців Юліана Дороша (1909–1982 рр.).

Аналіз досліджень. Багатопланову творчу спадщину Юліана Дороша досліджували: Дзвінка Воробкало, Михайло Гнатюк, Алла Коба, Уляна Крайник, Ірина Патрон, Ярина Полотнюк, Микола Савельєв. Важливі свідчення з біографії батька подав син, мистецтвознавець Андрій Дорош. В альбомі: «Галичина ХХ ст. у світлинах Юліана Дороша» (Лариса Караваєва, Михайло Лабойко, Наталія Тимець) поданий його нарис основних етапів життя і професійних здобутків фотографа.

Світлини майстра ілюстрували монографії: Р. Герасимчука «Гуцульські танці», книги, альбоми А. Будзана, К. Матейко, С. Сидорович «Тканини і вишивки» та «Вбрання», І. Гургули «Народне мистецтво західних областей України», дослідження професора І. Крип'якевича, «Народні перлини» та інші.

Чималий доробок Ю. Дороша у галузі документального кіно: «Свято молоді» і похід-вшанування полеглих за волю України у Львові, Великодні забави, «Раковець» (1931), «Гуцульщина» (1933), повнометражний фільм «До добра і краси» (1938), похорон генерала М. Тарнавського (1938), фотофіксація розкопок Ярослава Пастернака у

Галичі (1937–38), проби фільму «Кринос» на Святоюрській горі у Львові та ін.

Перед Другою світовою війною Ю. Дорош і письменник В. Софронів-Левицький разом із кінорежисером О. Довженком взяли участь у експедиції кінематографістів Гуцульщиною, де відзняли історичну хроніку і показали цивілізований український народ, в якому живе дух свободи і гідності.

В його доробку окремо виділяються: кінофільм «Біля джерел народної творчості» та світлина народних майстрів виконані у 1965–71 рр. на Гуцульщині. Завідувачка сектором вивчення творів образотворчого і музичного мистецтва Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника Алла Ільницька підкреслила важливість у фонді фотографій Юліана Дороша (Ільницька, 2010: 86-106). У збірці представлені краєзнавчі фотоматеріали і фотопортрети видатних українських діячів і наводить його цитату, що: «Фотографічне мистецтво в сьогоднішньому своєму вигляді, це творчість людини, яка за допомогою новітньої машини й засобів дає вияв своїм почуттям, своїй індивідуальності» (Дорош, 1933: 49).

Основною метою статті є розкрити творчу діяльність Юліана Дороша та розвиток фотографії в контексті культури і мистецтва Галичини 20–30 років минулого століття, яка має важливе значення в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ю. Дорош народився в м. Жидачеві на Львівщині у сім'ї митника. За службовими обов'язками батька родина часто переїжджала, тож дитинство провів у с. Копиченцях на Тернопільщині, юність – у Станіславі, де закінчив українську гімназію (1921–27 рр.) і вперше взяв до рук фотокамеру. Андрій Дорош відзначав: «З фотографією він познайомився, ще під час навчання у Станіславській українській гімназії. Романтично настроєні технократи двадцятих років минулого віку вважали, що кожен інтелігент повинен водити автомобіль, писати на машинці й стенографувати і, звичайно ж, вміти обходитися з фотоапаратом, тим паче, що тоді вже з'явилися малоформатні камери для плівок у касетах» (Дорош, 2002: 8).

Станіславська гімназія здобула славу зразкового навчального закладу, який успішно вирішував не тільки передбачені її статутом і вимогами завдання, але й прищеплював учням патріотичні почуття, внутрішню і зовнішню організованість, вміння досягати поставленої мети. Ця школа виховала цілу плеяду особистостей, імена яких золотими літерами вписані в літопис українського

національного відродження ХХ ст. Серед них і Ю. Дорош, який як і більшість юнаків того часу вступив до «Пласту» – організації військового, національно-патріотичного, фізичного виховання молоді. З 1928 року вже знімав різні урочистості, фестини, портрети приятелів, ставши офіційним фото і кінолітописцем пластового життя. Цьому підтвердження – 44 оригінальних світлин виконаних на горі Сокіл в околицях Підлютого (на Рожнятівщині) та короткометражний фільм з життя в таборі і з'їзду пластунів, на якому був присутній митрополит Андрій Шептицький.

З переїздом до Львова значний вплив на формування його світогляду мали двоюрідні брати Крушельницькі, у помешканні яких проживав під час навчання на юридичному факультеті Львівського університету. Письменник і педагог Антін Крушельницький ревно піклувався про українську освіту та культуру, часто власним коштом укладав букварі, читанки й підручники, цікавився новітніми течіями у мистецтві. З групою прогресивних діячів заснував спілку «Нові шляхи», яка видавала книги, журнали, репродукції мистецьких творів, утримувала читальні, бібліотеки, друкарні, влаштовувала лекційні курси, виставки, за наукові і мистецькі проекти призначала стипендії.

З 1929 року почав виходити однойменний часопис редагований А. Крушельницьким. Перше оформлення обкладинки виконав Павло Ковжун, а друге – Святослав Гординський, який дебютував статтею «Українські маляри в Парижі» і на ґрунті зацікавлення мистецтвом, критикою, заприятелював з сином головного редактора – Іваном. На сторінках видання висвітлювалися проблемні питання мистецької фотографії, поради щодо вибору мотивів, композиції, реклами фототехніки і матеріалів, новини промислу. Привертають увагу світлини архітектурних пам'яток, інтер'єрів церков, скульптури та статті І. Свенціцького, Ю. Опільського, М. Чайківського, В. Січинського, Ст. Щурата, І. Гургули, В. Щербаківського та інших (Гургула, 1935: 145-146).

З 1931 року родина Крушельницьких проживала на вул. Квятківській. За спогадами Лариси Крушельницької і її мами: «Дім Крушельницьких на Квятківці був домом любові...», і у ньому «була кузня талантів» (Крушельницька, 1990: 121). Біля діда жили її батьки – Іван і Галина, стрийко Тарас з дружиною Стефанією, тітка Влодзя, стрийки Богдан і Остап, небіж дідуня Юліан Дорош, а також, час від часу, друзі: Авенір Коломієць – студент Варшавського університету, автор критичних статей і модерних драм, Юрій Косач – родич Лесі Українки, який робив перші спроби у літературі,

писав вірші та прозу (Крушельницька, 1990: 121). У них бували: письменник Василь Стефаник та його син Семен, редактор Степан Щурат, композитор Микола Колесса, музикознавець Софія Лісса, мистецтвознавець Софія Вальницька, музиканти з Варшави, Кракова, Відня та Праги та ін.

Крушельницькі щоліта відпочивали у пригірському селі Березові на Косівщині, а Юліан, тим часом перебував у селі Семенівка на Покутті, де проживали родичі. Залюблений у народну культуру і мистецтво він використовував кожну нагоду фотографувати весілля, обряди, одяг, житла у селах, які не мають аналогів. У 1929 р. під впливом кінооператора-українця Івана Белдика з Америки (Філадельфії) Ю. Дорош надихнувся знімати етнографічні мотиви. І. Белдик звернув увагу фотографа на багатство буденної і святкової ноші, бо сам фільмував тільки сцени з народного життя, на які в Америці, як казав, є неабиякий попит (Дорош, 1936: 5).

У 1931 році на Зелені свята в Раківці – сусідньому від Семенівки селі, відбувалися три весілля. Ю. Дорош знімав окремі епізоди фотокамерою і фільмував місцеві звичаї, обряди, краєвиди, репортаж за відповідним сценарієм. За задумом картина складалася з двох частин: 1) будний день і праця; 2) свята, неділя і відпочинок – розділені на окремі поодинокі епізоди.

Перший епізод починається зі сплаву двох мандрівників човном долиною Дністровського каньйону – плесом ріки до підніжжя гори зі стародавнім замком та вежею (XVII ст.) і панорамою села. Далі подорожні оглядають стару твердиню і знайомляться з місцевими пралями, пастухами, які пригнали корів до водопою. Захоплені красою вони вибираються в поле, де кипить робота. Повертають у село вже ввечері, разом з рибалками і гуртом овець. Долину огортають сутінки і на тлі неба проглядаються різкі силуети замкових мурів та башт з глибокими тіннями. З наближенням ночі місячне світло ефектно віддзеркалюється у плесі Дністра.

Друга частина фільму починається зі сходу сонця за селом на козацькій могилі і присвячується весільному обряду. Ю. Дорош зосереджував увагу на найважливіших епізодах (коровай, молоді, дружки, музики, святкове вбрання – парубки «з павами», дарунки, пропій, скриня та ін.). Друга частина завершується зміною краєвидів під час сплаву Дністром.

Фільм «Раковець», знятий системою «Пате-Бєбі» – найдешевший і найдоступніший спосіб фільмування. Камера з відповідним об'єктивом і пружинним механізмом, повністю задовіль-

нила умови зйомки. Автору вдалося вловити найважливіші моменти в порядку, в якому відбувалися події, які в процесі монтування зайняли відповідне місце. Він відзначав, що витрати на зйомки цього фільму склали всього 150 зол., кошти на його виготовлення повернулися дуже скоро. Фільм демонстрували в багатьох українських школах у Львові і на зібранні Етнографічної секції Наукового Товариства імені Шевченка. Система «Пате-Бєбі» повністю задовільняла професійні вимоги і її ефективність підтвердили його подальші успіхи (Дорош, 1936: 5).

Знімальна апаратура електричний струм добувала сама, що давало можливість демонструвати фільми у сільських читальнях і вдома. Завдяки досконалості вона широко використовувалася з різною метою. Фотограф підкреслив, що його фільми, перш за все – етнографічні і їх можна продавати.

У 1931 році Ю. Дорош відзначав важливість фотографії у будь-якій серйозній роботі, особливо у наукових дослідженнях, де вона стає документом, таким же важливим, як і писемні відомості. Вже тоді він відгукується про неї, як про могутню індустрію і торгівлю, в якій задіяні тисячі людей. «Це небезпечна політична зброя, найповажніший науковий засіб та разом спосіб наших вечірніх розваг» (Дорош, 1931: 134).

Перш ніж стати професійним фото-кіномитцем, необхідно досягнути історію розвитку науки і техніки, мати певні знання і навички з мистецьких дисциплін: малюнку, композиції, історії мистецтва і культури. Наочна демонстрація певної події значно сильніше впливає на психіку людини, ніж передача її словом чи буквою. Отже, як пише Ю. Дорош, «кіно, може зовсім несвідомо, дістало в свої руки цю незвичайно цінну можливість говорити до нас образами» (Дорош, 1931: 135). І далі: «Передусім, як незвичайно важливий чинник виховний, як спосіб пропаганди культури, як найдостовірніше джерело до всяких наукових дослідів та найуспішніший доказ при дискусійних спорах. А коли додати до цього, що кіно знайшло свою спеціальну мову, яку розуміють всі, без різниці народностей, професії і віку, то зовсім ясне, чому його успіх тепер такий великанський» (Дорош, 1931: 135). Кіно-мистецький промисел, на думку Ю. Дороша, став доступний всім прогресивним громадянам, які мають бажання ним займатися. Кіно, маючи артистичні вартості, є передусім частиною народного виробництва і найкращим способом пропаганди певного народу, демонстрації його

надбань культурного розвитку і вирішення освітніх проблем – підкреслював фотограф.

Окрім фотографії і кіно, тим часом, поширення набуло і радіо. Про нього Ю. Дорош пише, що «це наш постійний зв'язок з культурними центрами, це найкращий інформатор щоденного життя та добрий друг у всяких хвилях та настроях» (Дорош, 1931: 135). І в культурних народів немає майже людини, яка на кожному місці свого перебування не мала б біля себе радіоприймача.

Ю. Дорош зазначив, що творчість перетворює фотографію на мистецьку картину. «Природа, відтворення її в картині й психічне відношення до твору – це три головні елементи, без яких немає фотомистецтва. Якщо мистець фотографік зуміє зручно підхопити ці елементи та вміло їх пов'язати, – виходить твір, що ми його назвемо – мистецькою фотокартиною» (Дорош, 1933: 50).

У 30-х роках галичанам важко приходилося з роботою, звільняли за виступи на зібраннях. З 15 червня 1929 р. І. Крушельницького позбавили права викладати в гімназії. Після закриття у липні 1931 року «Нових шляхів» Ю. Дорош став редактором журналу «Критика» (Крушельницька, 1990: 123). Скрутне становище, безробіття змусили Крушельницьких виїхати до Харкова. З того часу у Ю. Дороша з'явилися проблеми з проживанням і працевлаштуванням, приятелі запропонували йому роботу у «Товаристві прихильників Гуцульщини» з Варшави. Згодом його фотоматеріали представили на виставці «Наша Батьківщина у світліні» (1935 р.). 150 оригінальних фотографій з Гуцульщини і Покуття принесли визнання їх автору, який удостоївся першого місця і в подальшому зберіг звання майстра етнографічної фотографії.

Українське фотографічне товариство засноване у Львові 1930 р. мало філії в Станіславі, Тернополі і з 1933 р. видавало журнал «Світло й тінь», співредактором якого був Ю. Дорош. Першу обкладинку створив Данило Фіголь – його товариш зі Станіславської гімназії. На сторінках журналу висвітлювали актуальні питання розвитку фотосправи, новини промислу, практичні поради. Членами товариства також були Степан Щурат, Ярослав Савка (Дорош, 2002: 8).

У 1933 р. від Етнографічного відділу Львівського університету Ю. Дорош фільмував гуцульські танці для монографії Романа Гарасимчука. У тому ж році на «Виставці Світового Поступу» в Чикаго (США), його світлина «Віяльниця» привернула увагу і в подальшому стала найвідомішою. На інших виставках Ю. Дорош демонстрував твори: «Книга Старого Завіту», «Натюр-

морт», «Дністрові мряки», «Раковецький замок», «Вечірнє небо»; львівські мотиви «Автобусна зупинка», «Сутінки» та ін. Ще студентом він співпрацював з українськими часописами і першим у Східній Галичині використав колір та підготував методичні поради – «Підручник фотоаматора» (1931), а згодом «Побільшання» (1932).

У статті «Перша обласна фотографічна виставка у Львові» Ю. Дорош повідомляв, що виставка має на меті показати рідні краєвиди, рослинний і тваринний світ, людей та їх життя від найдавніших і нових часів. Якщо першою тематичною виставкою УФОТО стала «Львів у світліні», де глядач мав нагоду бачити красу стародавнього міста, то ця виставка мала на меті об'єднати творчі зусилля фотомитців, дати повний і детальний образ цілої країни. Її три відділи вже добором сюжетів нікого не залишали байдужим.

У першому відділі містилися світлини досвідчених фотографів, які «брали за серце», бо у них промовляла душа і настрої рідної країни. Глядач відкривав для себе цілу низку образів які широко відображають панораму нашого краю. І не так важливо, як пише Ю. Дорош, чи це церква з подільського села, чи дівчина з Гуцульщини, чи тихий краєвид з плавцями і мрякою на Волині, що картини не гострі й не конкретні. Художня фотографія тим і відрізняється, що дає можливість глядачеві сприймати їх образи з власною уявою.

У другому відділі демонструвалися документальні серійні зображення з певних галузей діяльності і культури нашого народу, які привернули увагу до буденних речей. Часто подібні фотографії для пересічної людини потребують письмового пояснення, а для науковця є документом. Світлини у цьому відділі скоріше вказували на прогалини, які їх автори допускали технічно.

Третій відділ висвітлював краєзнавство і був представлений в основному початкуючими фотографами. Подібні виставки дають змогу помірятися вміннями як досвідченим, так початкуючим митцям і навчатися одні в одних – відзначав Ю. Дорош. Як їх організатор та ідейний натхненник він прийшов до висновку, що початківцям насамперед треба шукати мотиви своїх творів у краєзнавстві. Для себе планував роботу за такими напрямками 1) краєвид; 2) народ; 3) житло; 4) праця; 5) забави і свята.

З подальшого його життя і творчості видно, що він дотримувався подібної класифікації, надаючи перевагу етнографічній фотографії, як виду мистецтва. Бо саме вона, на його думку, найкраще зображує правдиву культуру народу, яку інші народи радо приймають (Дорош, 1935: 3).

У статті «На шляху до мистецької фотографії» Ю. Дорош писав, що фотографування – це не звичайне собі відбивання природи та об'єктів (предметів), а своєрідне мистецтво, штудерний спосіб схопити в образ того, що бачимо на кожному кроці.

Він радив світливцям котрі нарікали на брак тем та важкі умови творчості і наголошував, що найкраща пора для праці це літо: «Добре світло, багатство контрастів у кольорах, відповідна температура..., і що важливіше – вільні хвилини...». Ю. Дорош вказує на важливість попереднього планування і вибір тем, без яких не вдасться досягти належного результату. Він наводить приклад фотографій на яких відображені інтер'єр селянської хати і віз – об'єкти правдивого життя батьків, які мають мистецьку та дидактичну вартість (Дорош, 1935: 5).

Ю. Дорош у статті «Фільмові настрої на Великдень» відзначив що примхи погоди значно заважають фотографуванню, яке потребує терпеливості. Хто захоче фільмувати на природі має вивчити декілька речень з філософії, після чого може проводити до ладу фотокамери і їхати на село. На початку все виглядає якнайкраще: дівчата у барвистих народних строях, хлопці як один, в капелюхах з пір'ям і «качорами», статечні жінки в кожухах, а поважні господарі у блискучих чоботах – всі вони спішають під церкву, де після ранньої Богослужби, заводять веселу забаву» (Дорош, 1936: 5). І як тільки ви збираєтесь фільмувати, хмари, ніби ні звідки затягують небо і ховають сонце, тож втрачається якість: відсутні тіні, пластика, мотив, тому треба терпляче перечекати можливо і декілька днів. Але на третій день Великодня переважно буває сонячно і тоді кінооператор зобов'язаний не пропустити жодного епізоду, включитися в реальну роботу і не згаяти даремно жодного кадру. Сто двадцять метрів плівки, що мають пробігти на екрані за чверть години, мусять бути накручені в темпі, з рефлексією та інтуїцією. Ось дівчата навипередки біжить на церковне подвір'я – їх треба зняти так, аби не було видно камери, інакше діти можуть поводитися скуто. Підлітки «скачуть кози», «будують вежу», стягують з плечей один одного, «вливають дівок» у поливаний понеділок (відро води на дівочі вуставки і перли) – все ставало об'єктом фотографування.

В останній день Великодня гаївка ні на мить не затихає: «дошка» («брама»), «огірок», «жук», «кривий танець», «козачок», «ливок» – все треба встигнути зафіксувати на плівку за час, що залишився до заходу сонця. Глядач не побачить автора,

ані труднощів, які приходилося долати. Зате він захоплено спостерігатиме за живим і цікавим дійством відзнятим часто у незвичних умовах – писав Ю. Дорош.

У статті «Гуцульщина перед об'єктивом» він описує особливості праці і пересування в гірській місцевості, стрімку дорогу на Снідавку, Буковець і задоволений проробленою роботою. У церкві с. Снідавка відзняв давній різьблений хрест з позолотою (1838 р.), золочені і розмальовані свічничі-трійці та патерицю «зі сонечком» на середині, що символізує культ Бога-сонця. З цих витворів народного примітиву скомпонували символічну картину: темне тло на якому добре проглядається пластикна різьба хреста, а перед ним встромлені у трійцю свічки. Ця сцена доповнювала репортаж похорону на Гуцульщині з трембітами, знятого декількома днями раніше в с. Космач. Ю. Дорош з помічником Івасем були й за режисерів і операторів, записали награні на сопілці мелодії у виконанні старого Кефора.

У процесі роботи на заваді ставала погода, у неділю часто падав дощ. Тай у будні дні гуцули одягалися не так барвисто як у свято. Вартісна кольорова плівка за дві хвилини мала схопити життя Верховини в усій її красі і величі. «І ці картини мають жити 1000 разів на екранах по наших містах, селах, школах, читальнях, клюбах...» (Дорош, 1936: 1). Ю. Дорош вперше фільмував рідну Батьківщину в кольорі і відчував хвилювання, бо не був впевнений, що все вдасться. Заздалегідь вибраний мотив – куц червоної калини, копички гороховянки на царинці біля церкви, цеглова хустка й «лабаті» кучері на дівочих рукавах. За командою режисера дівчата рухаються перед об'єктивом природно, без будь-якого остраху. Але як тільки появляються складніші сцени і вони втрачають сміливість, на допомогу приходять помічник Івась, знавець дівочої психології, який вчасно їх хвалив, підкреслював вроду і вони природно усміхалися. Знімали оздоблені вироби зі шкіри (ремені), різьблені баклажки, рахви Шкрібляків, перемітки баби Соколючки, начиння діда Петрашука на тлі краєвиду, сінокоосу і задоволені вернулися до Львова.

На виставках Ю. Дорош фотографував твори художників (В. Гаврилюк «Портрет» і «Композиція»), які доповнювали статті мистецтвознавців, а вони в свою чергу висвітлювали діяльність товариства УФОТО. Так В. Ласовський за матеріалами краєзнавчої виставки відзначав, що світлини Ю. Дороша є найповажніші серед інших. У них відчувається досвідчена рука митця, який продумує основну ідею, не ганяється за дешевими

ефектами, а вміло поєднує художню форму і зміст (Ласовський, 1935: 1).

Перший галицький повнометражний двогодинний рекламний фільм «До добра і краси» створений (1937–1938 рр.) на тлі покутських традицій та забав в селах Раковець і Семенівка над Дністром. Місцеві селяни наскільки зацікавилися ним після перегляду, що довго не розходилися, навіть коли вимикали камеру.

У 30-х рр. у Львові існували науково-культурні інституції, які зарекомендували себе ревними дослідниками пам'яток української історії. До таких установ належало Наукове товариство імені Шевченка, зокрема Етнографічна комісія, яку очолював Філарет Колеса. При товаристві існував і Культурно-історичний музей, директором (1928–1939) якого був археолог Ярослав Пастернак, а наукову посаду обіймала мистецтвознавець Ірина Гургула. Доктор Я. Пастернак прибув до Львова 1927 року маючи значний життєвий та професійний досвід, який використав як викладач археології у Львівській богословській академії, завідувач музею Наукового товариства імені Тараса Шевченка та у практичній роботі. Сенсаційні відкриття вчений здійснив у Княжому Галичі (Крилосі) при розкопках фундаментів Успенського собору. Восени 1937 року для фотофік-

сації були залучені кращі українські фотомитці, серед яких і Ю. Дорош (Стасюк, 2018: 111-112). Ним тоді відзнятий сюжет з незрячим лірником і саркофагом Ярослава Осмомисла, (Дорош, Полотнюк, 1998: 176). Так мав починатися документальний фільм, проби якого виконували у митрополичому гроті, але їм перешкодила війна. Тих кільканадцять метрів плівки Ю. Дорош зберіг і на початку 80-х років передав до музею, бо «те, що належить нації, те повинна нація і зберігати» (Савельєв, 2002: 5).

Висновки. Нині, в період цифрових технологій фотосправа і кіно наділені неабиякими технічними можливостями. Фотографія стала престижним предметом домашніх колекцій не тільки заможних людей, як це було в минулому, а й широким верств. В ній відображений характер епохи, задокументовані певні події, історичні факти, портрети визначних осіб, їхнє життя. У фотографіях Ю. Дороша промовляє дух невмирущого народу, його самобутньої культури, яка походить з глибини віків. Образи людей, які вміло вибирав майстер у різних регіонах, вирізняються особливими рисами ноші, народного побуту, житла, художніх ремесел, які не мають аналогів у світі. У цілому творчість Ю. Дороша має педагогічне, народознавче, мистецьке, етнографічне, історичне значення і потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробкало Дз. Українська фотографія Львова у персоналіях. Портрет вісімнадцятих: Юліан Дорош. URL: <https://photo-lviv.in.ua/ukrajinska-fotografija-lvova-u-personalijah-portret-visimnadtsyatyj-yulian-dorosh/> (дата звернення: 01.08.2024)
2. Гнатюк М. В. Народне мистецтво Покуття і Гуцульщини у світлинах Юліана Дороша. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ: Плай. 2003. № 9. С. 159–164.
3. Гнатюк М. В., Грєпіняк М. Народне мистецтво у світлинах Юліана Дороша. Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XXI ст.): Майстри, школи, музеї / за ред. М. Гнатюка. Івано-Франківськ: Вид-во. ПНУ імені В. Стефаніка. 2010. С. 161–168.
4. Гнатюк М. Майстри народного мистецтва у кінофільмах та світлинах Юліана Дороша. *Мистецтво у нелінійному просторі* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. / редкол. : З. М. Стельмащук (гол. ред.) та ін. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023. С. 190–193.
5. Гургула І. Фотографія народної ноші. Світло й Тінь. 1935. Ч. 10. С. 145–146.
6. Дорош А., Полотнюк Я. Культурно-мистецький резонанс про археологічні відкриття Я. Пастернака у Крилосі 1937–1938 рр. *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України*: матеріали Міжн. ювіл. наук. конф. Івано-Франківськ. Галич: Плай, 1998. С. 176–177.
7. Дорош А. Захоплення, яке стало покликанням. *Галицька брама*. 2002. № 1–3. С. 8–5.
8. Дорош Ю. «Раковець» – моя перша етнографічна фільма. *Назустріч*. 1936. Ч. 4. С. 5.
9. Дорош Ю. Гуцульщина перед об'єктивом. *Назустріч*. 1936. Ч. 20. С. 1.
10. Дорош Ю. *Календар для всіх*. 1931. С. 133–135.
11. Дорош Ю. Мистецька світлина. На феєріях. *Назустріч*. 1935. Ч. 15. С. 5.
12. Дорош Ю. Перша обласна фотографічна виставка у Львові. *Назустріч*. 1935. Ч. 21. С. 3
13. Дорош Ю. Творчість у фотомистецтві. *Світло й Тінь*: журн. Укр. фотогр. т-ва у Львові та його філій. 1933. Ч. 7–8. С. 49–51.
14. Дорош Ю. Фільмові настрої на Великдень. *Назустріч*. 1936. Ч. 10. С. 5.
15. Ільницька А. Фонд фотографій: загальна характеристика і принципи систематизації. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка*: зб. наук. праць. Львів. 2010. Вип. 2 (18). С. 86–106.
16. Каравасва Л., Лабойко М., Тимець Н. Галичина ХХ ст. у світлинах Юліана Дороша. Львів: В-во «Апріорі». 2021. 120 с.

17. Коба А. Ю. Дорош – піонер української кінематографії з Галичини. *Наукові записки Львівського історичного музею*. Вип. 4. Ч. 2. Львів: Логос. 1995. С. 82–96.
18. Коваль Р. Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею. Історичний нарис. Бібліотека Історичного клубу «Холодний Яр». Київ: Істор. клуб «Холодний Яр»; Вінниця: ДП «Держ. картограф. ф-ка». 2011. 472 с.
19. Красник У. Карпатські мотиви в колекції фотографій Юліана Дороша (із фондів Ін-ту досліджень бібліотечних мист. ресурсів. Львів. нац. наук. бібл. України імені В. Стефаника). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2015. Вип. 7. С. 676–691. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Innbyivs_2015_7_45 (дата звернення: 01.08.2024)
20. Крушельницька Л. Рубали ліс. Спогади галичанки. *Дзвін*. 1990. №4. С. 121–132.
21. Ласовський В. Мистецтво «темної комірки». З краєзнавчої виставки УФОТО. *Назустріч*. 1935. Ч. 22. С. 1.
22. Патрон І. Творча спадщина галицького оператора та режисера Юліана Дороша (20-30 рр. ХХ ст.): Архівні пошуки. *Острозькі культурологічні читання*. Мат. всеукр. наук. конф. 15 кв. 2021 р. Острог. В-во нац. ун-ту «Острозька академія». 2021. С. 38–40.
23. Патрон І. Фотограф та кінорежисер Юліан Дорош – популяризатор української етнографії. *Українське літературознавство*. 2022. № 86. 22 с. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ukrliterary/issue/view/197> (дата звернення: 05.08.2024)
24. Полотнюк Я. Юліан Дорош – фотограф, зачинатель професійного національного кіно в Галичині. *Галицька брама*. 1999. № 9-10. С. 26.
25. Савельєв М. Кадри, що увіковічили історію: Спогади про Юліана Дороша, фундатора галицької школи фотографії. *Львівська газета*. 2002. № 45. 15 лист. С. 5.
26. Стасюк А. «Кринос – наша слава»: археологічні дослідження 1934-1938. Ярослав Пастернак – дослідник Галицької Трої. 36. наук. праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ «Лілея-НВ». 2018. Серія 2. Вип. 2. С. 111–112.
27. Цимбала О. Зародження і розвиток української фотографії у Львові. *Галицька брама*. 2002. № 1–2. С. 4–5.

REFERENCES

1. Vorobkalo Dz. (2016) Ukrainska fotohrafiia Lvova u personaliiakh. Portret visimnadtsiatyi: Yulian Dorosh. [Ukrainian photography of Lviv in personalities. Portrait number eighteen: Julian Dorosh] URL: <https://photo-lviv.in.ua/ukrajinska-fotohrafiya-lvova-u-personalياهو-portret-visimnadtsyatij-yulian-dorosh/> (дата звернення: 01.08.2024) [in Ukrainian].
2. Hnatiuk M. (2003) Narodne mystetstvo Pokuttia i Hutsulshchyny u svitlynakh Yuliana Dorosha. [Folk art of Pokuttia and Hutsul region in photos by Yulian Dorosh. Galicia] Scientific and cultural and educational local history magazine: Ivano-Frankivsk, 9, 159–164. [in Ukrainian].
3. Hnatiuk M., Hrepyniak M. (2010) Narodne mystetstvo u svitlynakh Yuliana Dorosha. Narodne mystetstvo Hutsulshchyny i Pokuttia (kinets XX – pochatok XXI st.): Maistry, shkoly, muzei. [Folk art in the photographs of Yulian Dorosh. Folk art of the Hutsul and Pokuttia regions (late nineteenth – early twenty-first century): Artisans, schools, museums] Ivano-Frankivsk: Vasyly Stefanyk Precarpathian National University, 161–168. [in Ukrainian].
4. Hnatiuk M. (2023) Maistry narodnoho mystetstva u kinofilmakh ta svitlynakh Yuliana Dorosha. *Mystetstvo u nelineinomu prostori : zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. [Masters of Folk Art in Films and Photographs by Julian Dorosh. Art in a nonlinear space: collection of materials of the 2th International Scientific and Practical Conference] Ternopil : Ternopil Volodymyr Hnatiuk national pedagogical University. [in Ukrainian].
5. Hurhula I. (1935) Fotohrafiia narodnoi noshi. [A photograph of a people's burden.] *Svitlo y Tin*, 10, 145–146.
6. Dorosh A., Polotniuk Ya. (1998) Kulturno-mystetskyi rezonans pro arkhеологічні відкриття Ya. Pasternaka u Krylosi 1937–1938 rr. *Halych i Halytska zemlia v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy: Materialy Mizhnarodnoi yuvileinoi naukovoi konferentsii*. [The cultural and artistic resonance of Y. Pasternak's archaeological discoveries in Krylos in 1937–1938. Halych and the Halychyna Region in the State-Building Processes of Ukraine: Proceedings of the International Jubilee Scientific Conference] Ivano-Frankivsk – Halych: Plai, 176–177. [in Ukrainian].
7. Dorosh A. (2002) Zakhoplennia, yake stalo poklykanniam. [A hobby that became a vocation] *Halytska brama*. 1–3, 8–5. [in Ukrainian].
8. Dorosh Yu. (1936) «Rakovets» – moia persha etnografichna filma. [«Rakovets» is my first ethnographic film.] *Nazustrich*, 4, 5. [in Ukrainian].
9. Dorosh Yu. (1936) Hutsulshchyna pered ob'iektyvom. [Hutsul region in front of the lens] *Nazustrich*, 20, 1–11. [in Ukrainian].
10. Dorosh Yu. (1931) Kalendar dlia vsikh, [A calendar for everyone] 133–135. [in Ukrainian].
11. Dorosh Yu. (1935) Mystetska svitlyna. Na feieriiakh. [An artistic photo. At the extravaganza.] *Nazustrich*, 15. S. 5. [in Ukrainian].
12. Dorosh Yu. (1935) Persha oblasna fotografichna vystavka u Lvovi. [The first regional photo exhibition in Lviv] *Nazustrich*, 21, 3. [in Ukrainian].
13. Dorosh Yu. (1933) Tvorchist u fotomystetstvi. [Creativity in photography] *Svitlo y Tin: zhurn. Ukr. Fotohr. T-va u Lvovi ta yoho filii*, 7–8, 49–51. [in Ukrainian].
14. Dorosh Yu. (1936) Filmovi nastroi na Velykden. [Film moods for Easter] *Nazustrich*, 10, 5. [in Ukrainian].
15. Ilnytska A. (2010) Fond fotohrafi: zahalna kharakterystyka i pryntsyipy systematyzatsii. [Photo collection: general characteristics and principles of systematization] *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka: zb. nauk. Prats*, 2 (18), 86–106. [in Ukrainian].

16. Karavaieva L., Laboiko M., Tymets N. (2021) Halychyna XX st. u svitlynakh Yuliana Dorosha. [Halychyna in the 20th Century in the photographs of Julian Dorosh] Lviv: Apriori. [in Ukrainian].
17. Koba A., & (1995) Yu. Dorosh – pioner ukraïnskoï kinematohrafii z Halychyny. *Naukovi zapysky Lvivskoho istorychnoho muzeiu*, 4, 2, 82–96. [in Ukrainian].
18. Koval R. (2011) Mykhailo Havrylko: i stekom, i shableiu. Istorychnyi narys. [Mykhailo Havrylko: with a clay knife and a saber. A historical sketch] Biblioteka Istorychnoho klubu «Kholodnyi Yar». Kyiv: Istorychnyi klub «Kholodnyi Yar»; Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohraf. fabryka». [in Ukrainian].
19. Krasnyk U. (2015) Karpatski motyvy v koleksii fotohrafii Yuliana Dorosha [Carpathian motifs in the collection of photographs by Yulian Dorosh] (iz fondiv Instytutu doslidzhen bibliotechnykh mystetskykh resursiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka). *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 7, 676–691. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Innbyivs_2015_7_45 (дата звернення: 01.08.2024) [in Ukrainian].
20. Krushelnytska L. (1990) Rubaly lis. Spohady halychanky. [Cutting down the forest. Memories of a Halych woman] *Dzvin*, 4, 121–132. [in Ukrainian].
21. Lasovskyi V. (1935) Mystetstvo «temnoi komirky». [The art of the «dark cell»] *Z kraieznavchoi vystavky UFOTO*, Nazustrich, 22, 1. [in Ukrainian].
22. Patron I. (2021) Tvorchya spadshchyna halytskoho operatora ta rezhysera Yuliana Dorosha (20–30 rr. XX st.): [Creative heritage of the Halychyna cameraman and director Yulian Dorosh (20–30s of the 20th century)] *Arkhivni poshuky. Ostrozki kulturolohichni chytannia. Mat. Vseukr. nauk. konferentsii*. 15 kv. 2021 r. m. Ostroh, 38–40. [in Ukrainian].
23. Patron I. (2022) Fotohraf ta kinorezhyser Yulian Dorosh – populiaryzator ukraïnskoï etnohrafii. [Photographer and filmmaker Yulian Dorosh is a popularizer of Ukrainian ethnography] *Ukrainske literaturoznavstvo*, 86, 22 (дата звернення: 05.08.2023) [in Ukrainian].
24. Polotniuk Ya. (1999) Yulian Dorosh – fotohraf, zachynatel profesiinoho natsionalnogo kino v Halychyni. [Julian Dorosh – photographer, founder of professional national cinema in Halychyna] *Halytska brama*, 9–10, 26. [in Ukrainian].
25. Saveliev M. (2002) Kadry, shcho uvikovychnyly istoriiu: Spohady pro Yuliana Dorosha, fundatora halytskoï shkoly fotohrafii. *Lvivska hazeta*, 45, 5. [in Ukrainian].
26. Stasiuk A. (2018) «Krylos – nasha slava»: arkeolohichni doslidzhennia 1934–1938. [«Krylos is our glory»: archaeological research in 1934–1938] *Halych. Zbirnyk naukovykh prats*, 2, 111–112. [in Ukrainian].
27. Tymbala O. (2002) Zarozhennia i rozvytok ukraïnskoï fotohrafii u Lvovi. [The origin and development of Ukrainian photography in Lviv.] *Halytska brama*, 1–2, 4–5. [in Ukrainian].

Дмитро ГОЛОБОРОДОВ,

orcid.org/0000-0001-9744-0026

*асистент-стажист кафедри мідних духових та ударних інструментів
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського*

(Київ, Україна) dmitry.malz@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ВОКАЛЬНОГО ТВОРУ «ВАРТО ЧИ НІ?» ОЛЕКСАНДРА ПОНОМАРЬОВА

У статті здійснено порівняльний аналіз інтерпретацій вокального твору «Варто чи ні?» Олександра Пономарьова у виконанні вокалістів та інструменталістів. Основна мета дослідження полягає в проведенні комплексного порівняльного аналізу різних виконавських версій твору «Варто чи ні?» провідними музикантами ХХІ століття, у виявленні виконавських засобів виразності та підходів до виконання цього твору різними виконавцями, а також у визначенні їхнього впливу на сприйняття музичного твору слухачами. У статті застосовано алгоритм здійснення порівняльного аналізу інтерпретацій за В. Г. Москаленком. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено комплексний порівняльний аналіз виконавських інтерпретацій вокального твору «Варто чи ні?» О. Пономарьова.

Кожен із розглянутих у праці виконавців інтерпретують музичний текст, додаючи до нього творчу виконавську унікальність, сиріч створюють нову інтерпретацію. У нашому випадку ми маємо справу з контрастними підходами в художньому прочитанні музичного твору: виконавська інтерпретація в поєднанні з технологічною, виконавське перекладення, редакторська та слухачька інтерпретації. Слід підкреслити, що незважаючи на всі відмінності в інтерпретації пісні «Варто чи ні?», зазначені музиканти тонко й глибоко відчують і втілюють композиторський задум твору.

У результаті дослідження було виявлено, що кожен тип виконавців має свої сильні сторони та унікальні підходи до виконання твору. Вокалісти акцентують увагу на емоційності та текстуальному наповненні, створюючи глибокий зв'язок із слухачем через емоційні переживання. Інструменталісти зосереджуються на технічних аспектах і музичній формі, демонструючи свою майстерність і розуміння музичної структури.

Проведений у статті аналіз підкреслює важливе значення інтерпретації в музичному мистецтві та її вплив на сприйняття музичного твору слухачами. Результати дослідження мають практичне значення для виконавців, які прагнуть глибше зрозуміти особливості виконання різних творів, а також можуть бути використані для подальших досліджень у сфері музичної інтерпретації та під час читання курсів із виконавської інтерпретації.

Ключові слова: порівняння інтерпретацій, виконавська інтерпретація, композиторський задум, виконавський стиль, вокальний твір, Варто чи ні, творчість Олександра Пономарьова.

Dmytro HOLOBORODOV,

orcid.org/0000-0001-9744-0026

Assistantship-Intern Student at the Brass and Percussion Instruments Department

Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music

(Kyiv, Ukraine) dmitry.malz@gmail.com

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF PERFORMANCE INTERPRETATIONS OF THE VOCAL PIECE “VARTO CHY NI?” BY OLEKSANDR PONOMAROV

The article provides a comparative analysis of the interpretations of Oleksandr Ponomarov's vocal work «Worth or not?» performed by vocalists and instrumentalists. The main goal of the study is to conduct a comprehensive comparative analysis of various performance versions of the work «Worth or not?» by leading musicians of the 21st century, to identify the performing means of expressiveness and approaches to the performance of this work by various performers, as well as to determine their influence on the perception of the musical work by listeners. The algorithm of comparative analysis of interpretations according to V. H. Moskalenko is used in the article. The scientific novelty of the study is that, for the first time, a comprehensive comparative analysis of performance interpretations of O. Ponomarov's vocal work «Worth it or not?»

Each of the performers considered in the work interprets the musical text, adding creative performance uniqueness to it and thereby creating a new interpretation. Despite all the differences in the interpretation of the song «Worth it or not?», the musicians chosen for the study subtly and deeply feel and embody the composer's idea of the work. In our case, we observe contrasting approaches in the artistic reading of a musical work: a combination of performing and technological interpretations, performing translation, editorial and listening interpretations. As a result of the analysis, it was found that each type of performer has its strengths and unique approaches to performing a piece by O. Ponomarov.

The conducted analysis emphasizes the importance of interpretation in musical art and its influence on the perception of a musical work by listeners. The results of the research are of practical importance for performers who seek to better understand the specifics of the various works performances, and can also be used for further research in the field of musical interpretation and in performance interpretation courses.

Key words: *comparison of interpretations, performance interpretation, composer's idea, performance style, vocal piece, Varto chy ni, creativity of Oleksandr Ponomarov.*

Постановка проблеми. Твори української естради займають вагомe місце в сучасному українському культурному просторі. Однією з найважливіших складових вивчення таких творів є аналіз різних виконавських інтерпретацій на прикладі однієї й тієї ж композиції. На сьогодні в українському музикознавстві приділено недостатньо уваги до вивчення досвіду інтерпретацій музичних творів української естради. Тому порівняльний аналіз інтерпретацій вокального твору Олександра Пономарьова «Варто чи ні?» є надзвичайно актуальним. Важливість нашого дослідження додатково полягає й у виявленні відмінностей у підходах до виконання й розкриття композиторського задуму згаданої вокальної композиції О. Пономарьова не лише виконавцями-співаками, а й музикантами-інструменталістами.

Аналіз останніх досліджень. Серед науковців, які вивчали творчість О. Пономарьова: Я. Подунай, Т. Каблова, Н. Каданцева, В. Тетеря та інші; досліджували проблеми інтерпретації сучасних вокальних творів: Н. Фоломєєва, Н. Гунько, А. Чехуніна, Б. Щурик та інші.

Мета статті полягає у виявленні особливостей виконавських концепцій, різночитань композиторського задуму вокального твору «Варто чи ні?» О. Пономарьова в інтерпретації сучасних українських виконавців.

Виклад основного матеріалу. Твори української естради займають вагомe місце в сучасному українському культурному просторі, формуючи його ідентичність та відображаючи національні особливості. Українська естрада активно розвивається, займаючи високі позиції в національних музичних чартах та отримуючи численні нагороди на престижних музичних фестивалях. Наприклад, Олександр Пономарьов, автор пісні «Варто чи ні?», неодноразово був визнаний кращим виконавцем та композитором національних музичних премій. Композиція «Варто чи ні» («Я люблю тільки тебе») є однією з найкращих пісень Олександра Пономарьова, в якій найбільш органічно виявилися риси його композиторсько-виконавської інтермедіальності (Подунай, 2024: 146–147).

У цій статті ми розглянемо три виконавські інтерпретації музичної композиції «Варто чи ні?» (інша назва – «Я люблю тільки тебе») О. Пономарьова, порівняємо їх між собою та проаналізуємо

їх на відповідність композиторському задумові. У процесі вибору виконавців та записів їхніх виконань ми ставили за мету описати й зіставити саме різні типи інтерпретацій. У підсумку до розгляду у статті було вибрано виконання композиції її творцем – О. Пономарьовим (відеокліп «*Varto chy ni [Official Video]*»), опублікований на його YouTube-каналі (Олександр Пономарьов, 2018), а також виконавські версії українських митців – оперного співака В. Іванова (вокал) (Vitalii Ivanov, 2023) та мультиінструменталіста Д. Голобородова (скрипка) (Голобородов Дмитро, 2024).

За В. Москаленком існує три форми тексту музичного твору: нотний запис, живе звучання та психологічний текст. Оскільки уртексту композиції не існує, в нашому випадку текстом музичного твору «Варто чи ні?», на який ми першочергово спираємося в цьому дослідженні, є живе звучання (відеозапис автора твору), яке призводить нас до нот (Москаленко, 2013). Тобто нотний текст зроблений на слух за допомогою багаторазового прослуховування офіційного відео автора твору. Окремо відзначимо те, що в нашому розпорядженні були ноти твору «Варто чи ні?», знайдені в Інтернеті, від невідомого автора, які містять ряд відхилень від оригінального авторського виконання (Нотація твору, 2024). У процесі роботи над статтею за допомогою прослуховування також було створено нотні транскрипції виконавських інтерпретацій В. Іванова (Нотна транскрипція, 2024) та Д. Голобородова (Голобородов Д., 2024) досліджуваної композиції, які містять помітки динамічної, метроритмічної, артикуляційної, тембральної, інтонаційної сторін розглянутих виконавств. До огляду додатково долучено підготовлену Д. Голобородовим заздалегідь партію-орієнтир, яку музикант використовував як основу для свого виконання-імпровізації (Підготовлена орієнтирна партія, 2024). Створені нами нотні зразки відображають різницю виконавських версій інтерпретаторів і служать візуальним супроводом нашого дослідження: порівняльного аналізу інтерпретацій вокального твору «Варто чи ні?» О. Пономарьова.

Застосовуючи алгоритм здійснення порівняльного аналізу інтерпретацій за В. Г. Москаленком (Москаленко, 2013), ми попередньо визначимо реальний, умовно-реальний та гіпотетичний

задуми композитора, а також опишемо композиційно-драматургічну та семантичну ідеї твору, спираючись на авторське виконання як першоджерело (Олександр Пономарьов, 2018), після чого дослідимо особливості інтерпретації О. Пономарьова та порівняємо всі отримані дані з інтерпретаційним баченням твору іншими музикантами, зосереджуючись на різниці.

Реальний задум творця п'єси «Варто чи ні?» ми можемо бачити в назві, у словах вокальної партії, також його прочитання ми спостерігаємо в образах, які фігурують у відеокліпі О. Пономарьова. Назва «Варто чи ні?» вказує на програмність цієї композиції та визначає її жанр: поп-балада з загадково-таємничими образами (Подунай, 2024: 147). Твір характеризується чуттєвістю, персоналізацією. Пісня складається зі двох куплетів і приспіву. Відповідно до задуму композитора твір має мінорну тональність (спочатку – *до мінор*), що створює сумний, удумливий і навіть часом агресивний настрій. Автором пропонується виконання композиції в повільному темпі, близькому до *Adagio* – четвертна нота = 62 удари за хвилину), що задає характер зосередженої думки, глибокого роздуму. На початку твору гра та спів відповідають динамічному відтінку *mp*, тобто помірно тихо. Образи композитора та жінки з відеокліпу допомагають сприймати слова пісні та краще відчувати трагізм ситуації.

Умовно-реальний задум автора твору бачимо в бажанні композитора за допомогою музики виразити своє горе. Показаний через зміну тональностей твору (*до мінор* змінюється на *ре мінор*), рекомендовані особливості виконання (помірно тихо (*mp*), голосно (*f*), кресцено, дуже гучно (*ff*), димінундо, тихо (*p*)).

Гіпотетичний задум: у словах вокальної партії композитора, що супроводжуються відповідним відеорядом, показаний конфлікт між бажанням композитора й дійсністю. Кохана жінка кидає головного героя, невдовзі гине, чоловік дуже страждає, не має бажання без неї жити. Звертаючися до уявного образу жінки, головний

герой кілька разів повторює: «чи варто жити без тебе?».

Композиційно-драматургічна ідея: твір «Варто чи ні?» написаний у складній контрастній куплетній формі з чіткою композиційною та драматургічною логікою. Схематично будову твору можна зобразити таким чином: (вступ + куплет + приспів) + (куплет + приспів) + (програш + приспів + приспів). Вступ складається зі двох однотональних речень: 8 тактів¹ (фортепіано без голосу і слів) + 8 тактів (фортепіано з голосом, але без слів), у виконанні О. Пономарьова він звучить помірно тихо (*mp*), задає драматичний настрій твору. Куплети та приспів мають різний музичний матеріал. Приспів контрастує куплетові мелодійно, ритмічно та гармонійно.

Семантична ідея твору виражена через інтонаційні характеристики основних тем, символів. У композиції чітко простежуються дві теми, які конфліктують між собою, відображаючи боротьбу героя між дійсністю та мрією. Контрастність між ними зображена динамікою звуку. У 16-тактовому², фортепіанному вступі перед першим куплетом (а саме у другому реченні) вперше з'являється тема, яка буквально повністю пронизує твір: це, у своєму роді, *тема долі*, нещасного кохання, яка неодноразово повторюватиметься під час приспівів зі словами «я люблю тільки тебе» (див. рис. 1).

Тема долі повторюється дев'ять разів у творі, із яких сім – у тональності *до мінор* (*c moll*), а останні два рази – в тональності *ре мінор* (*d moll*). З класичної музики, витриманої в тональності *ре мінор*, найбільш відомими творами стали: «Фуга ре мінор» і «Концерт № 1 для клавіра з оркестром» Й. С. Баха, «Реквієм» В. Моцарта, «Симфонія № 9» Л. Бетховена і безліч інших чудових творів. Твори цієї тональності, використані нинішніми музикантами, стають особливо співзвучними нашому тривожному часу. Зміна в композиції «Варто чи ні?» тональності в темі долі з *до мінор* на *ре мінор* посилює відчуття тривожності за долю головного героя. Кожні наступні два повторення теми долі виконуються голосніше, музика звучить схвильо-

Рис. 1. Тема долі у вступі

¹ Кількість тактів (іхній рахунок) указано відповідно до першого варіанту нотації вступу зі двох можливих (варіанту А), які розглядаються далі у цій статті (див. рис. 5 та 6).

² Див. попередню примітку.

Рис. 2. Тема спогадів у першому куплеті

ваніше, що сприяє максимально втілити творчий задум композитора, показавши трагічність ситуації, у якій опинився головний герой.

Перший і другий куплети починаються *темою спогадів* (див. рис. 2). Тема спогадів, яка двічі звучить у творі, написана в тональності *до мінор* (*c moll*), яка сприяє створенню драматичних образів (Москаленко, 2013: 95).

Словам вокаліста передують невеликий фортепіанний вступ із 16-ти тактів, що являють собою один період із двох речень. Друге речення вступу – це лейтмотив долі, нещасного кохання, що виконується на *тр*. Мелодія вступу відразу задає драматичний настрій твору.

Перший куплет складається з одного великого періоду в 16 тактів і містить *тему спогадів*, що виконується на *тр* і супроводжується словами: «Варто чи ні жити без тебе? Я б полетів з тобою в небо. Я повернув би час назад...». Зі словами «і сказав би так» відбувається раптовий сплеск *крещендо*, відносно спокійна мелодія стає більш схвилюваною, ніби говорить нам про прагнення головного героя наблизитися до мрії, до її реальності.

Приспів у порівнянні з першим куплетом звучить голосніше (*f*), що показує конфлікт героя з дійсністю. Приспів складається з 16 тактів, що являють собою два малих періоди (8+8 тактів), у яких звучить *тема вступу* (долі, нещасного кохання). Перший період відповідає словам «Я люблю тільки тебе, Богом дану мені. Моє серце палає». Другий період – «у вогні, що ти дала мені, Богом дана одна, моя лебідко кохана». На слові «кохана» засобом *димінундо* відбувається перехід мелодії до *тр*.

Другий куплет починається *темою спогадів*. Слова «Варто чи ні жити лиш згадками? Спомини

в сні...» звучать на *тр*. Мелодія – аналогічна першому куплетові. Різниця лиш у 55–57 тактах (у порівнянні з 23–25 тактами² з першого куплету). Мелодія в цих тактах, що відповідає словам «З холоду в жар, з подиху в біль...» звучить у вищому регістрі і на форте (*f*), що додає хвилювання за долю головного героя (див. рис. 3). На 26-му такті² зі словами «Я повернув би час назад» відбувається *димінундо* до *тр*. На словах «і повторив би так» відбувається знову *крещендо* до *f*.

Починається *приспів*. Знову на форте (*f*) двічі звучить *тема вступу* у двох малих періодах. Але додається в кінці приспіву ще фраза «Я люблю тебе», на якій звук мелодії згасає до *тр* і починається фортепіанний програш.

Програш (фортепіано) являє собою малий період, п'ять тактів якого звучать на *тр*. З шостого такту по восьмий відбувається поступове збільшення звуку до *f*.

Знову голосно, на форте звучить *приспів* із *темою вступу* (долі, нещасного кохання) з поступовим *крещендо* до *ff* в другому періоді.

Останній приспів виконується дуже голосно (*ff*). Окрім цього відбувається зміна тональності з *до мінор* на *ре мінор*, звучить кульмінація, яка додатково виражена терцієвим подвоєнням сольної партії, тобто звучить дві партії вокалу (див. рис. 4). На фразі «Я люблю тебе» відбувається різке *димінундо* до *p*. За допомогою сплесків *крещендо* та *димінундо* композитор О. Пономарьов зумів виразно та правдиво втілити свій творчий задум, показавши страждання головного героя від нещасного кохання.

Розгляньмо власне виконавську версію твору «Варто чи ні?» О. Пономарьова (Олександр Пономарьов, 2018). *Виконання Олександра Понома-*

Рис. 3. Кульмінаційний фрагмент 2-го куплету

Рис. 4. Кульмінація твору «Варто чи ні?», модуляція

рвова відзначається вишуканістю, проникливими ліричними відтінками, приваблює світлим ліризмом, для співака характерна впевненість на сцені та відточеність кожної деталі. Висока вокальна майстерність, віртуозність, різюча легкість, невимушеність у виконанні партії. Досконалість виконавського апарату: естетичне задоволення отримуєш, коли слухаєш його спів. Немає різких поштовхів або незграбних переходів. Риси виконавського стилю: емоційність, ліризм. О.В. Пономарьов – виконавець, який досягає глибин гуманістичного початку в музиці (Ляшенко, 2018; Пономарьов Олександр Валерійович, 2018: 368).

У виконанні автором час звучання композиції дорівнює 3 хв 50 с. Вступ за часом триває 24 с: перша частина – 9 с (0:00–0:09), друга частина – 15 с (0:09–0:24). Нотація вступу може бути записана двома варіантами: а) 8+8 тактів; б) 4+8 тактів (відмінність полягає в записі саме *першої* його частини).

Перша частина (перший період) починається в темпі жвавому за сприйняттям. У зазначеному

нами першому (8-тактовому) варіанті четвертина дорівнює метроному 140 ударів на хвилину (далі записуватимемо – уд/хв), із шостого такту маємо поступове сповільнення (див. рис. 5).

Розглядаючи другий (4-тактовий) варіант, перша частина вступу звучить «на два»: вона записана вдвічі коротшими за тривалістю нотами, четвертинна нота відповідає метроному 70 уд/хв (ледь швидшому за наступну частину вступу, про що мовитиметься далі) (див. рис. 6).

Друга частина вступу (т. зв. лейтмотив долі) звучить у значно повільнішому (за слуховим сприйняттям) темпі: четвертинна нота дорівнює метроному 62 уд/хв. На нашу думку, подання першої частини вступу варіантом нотації № 1 створює перед виконавцем ефект сильнішої різниці темпів між епізодами (спочатку четвертинна нота 140, потім, після *ritenuto*, 62 уд/хв), водночас варіант нотації №2 краще відповідає фактичному записові того, що звучить (спочатку маємо рух шістнадцятками, потім вісімками; темп не має такої різючої

Рис. 5. Перший (А) варіант нотації першої частини вступу

Рис. 6. Другий (Б) варіант нотації першої частини вступу

зміни, як у першому варіанті: на початку четвиртинна дорівнює 70, потім, після *ritenuto*, сповільнюється на 11,5% – до 62 уд/хв). Акомпанемент фортепіано плавний, у другій частині вступу дещо обережний.

Перший куплет починається з 0 хв 25 с до 0 хв 55 с в темпі другої частини вступу, тобто 62 уд/хв, та триває 30 с.

Приспів перший – триває 30 с (0:56–1:26), темп 62 уд/хв.

Другий куплет – триває 30 с (1:27–1:57), темп 62 уд/хв.

Приспів другий – триває 30 с (1:58–2:28), темп 62 уд/хв.

Інструментальний програш – триває 13 с (2:29–2:42), темп незначно, але поступово пришвидшується до 66 уд/хв. Така майже непомітна для слуху зміна додає відчуття напруги під час прослуховування цього виконання композиції «Варто чи ні?».

Приспів третій – на противагу першому та другому триває 28 с, тобто на дві секунди менше (2:43–3:11), адже темп пришвидшився та відповідає метроному 68 уд/хв. Відчувається більше драматизму. Боротьба героя між дійсністю та мрією загострюється.

Приспів четвертий (модуляція) – триває 28 с (3:12–3:40), темп 68 уд/хв. Як було зазначено раніше, партія соліста звучить подвійними нотами (в терцію), пристрасніше. На межі першого та дру-

гого періодів (3:24–3:26) наявна темпова відтяжка (незначні фермати на двох затактових нотах, що за текстом відповідають словам «у вогні»). Акомпанемент у фортепіано суттєво пошвидкоється (ритмово та динамічно).

Кода «я люблю тебе» – триває 9 с (з 3:41 до 3:50), темп дещо вгамовується, стає спокійніший. Відчутна констатація неможливості мрії героя.

Оскільки виконавцем є автор, який написав цей твір (авторську пісню), висновуємо, що виконання вочевидь відповідає задуму композитора. Насамкінець додатково озвучимо наступні тези, про які варто згадати: крім музики, автор-виконавець (О. Пономарьов) є творцем і тексту; смислове навантаження стоїть на передньому плані. Олександр уміло використовує інтонації голосу, розспівує групето, не «стискає» їх (напр., на слові «тебе», 0:30–0:33 с), використовує ефектно нахшлаг (напр., на складі «не» слова «небо», на 0:38–0:41) (див. рис. 7), форшлаг (напр., на слові «так», 0:51–0:55), затактові затримки та синкопований ритм (напр., як у фрагментах 1:13–1:16 та 1:44–1:50).

За класифікацією видів інтерпретації В. Москаленка у випадку О. Пономарьова ми маємо виконавську інтерпретацію вокального твору в поєднанні її з композиторською, режисерською та технологічною інтерпретаціями (Москаленко, 2013: 8–10). Виконавцем передбачено, що слухачі композиції є також і її глядачами. Відеозапис

Рис. 7. Мелізматики у виконанні О. Пономарьова:
а) перше обведення – групето; б) друге обведення – нахшлаг

змонтовано за допомогою спеціальних технічних пристроїв із отриманого з декількох камер матеріалу, розташованих від музиканта в різних ракурсах, а також «сценарних» відеоперебивок-алюзій, що розкривають додатково смисловий сценарій твору та допомагають слухачам-глядачам краще сприйняти художнє ціле композиції.

Оскільки в нашому випадку текстом музичного твору «Варто чи ні?» є живе звучання, порівняння виконавських інтерпретацій ми робитимемо, відштовхуючись від відеозапису виконання твору його композитором-автором.

Виконавська інтерпретація Дмитра Голобородова – музиканта-романтика й експериментатора – є емоційна та пристрасна. Стиль виконання відрізняється інтонаційною виразністю, пластичною гнучкістю, кантиленністю, багатством, винахідливістю мелодії. Попри наявність власно створеної скрипкової редакції нот, Д. Голобородов виконав цей твір, імпровізуючи його прямо на сцені (підготовлені ноти були лиш орієнтиром, а не взірцем). Тобто в його випадку, за класифікацією видів інтерпретації В. Москаленка, ми маємо виконавське перекладення твору в поєднанні з редакторською та зі слухачькою інтерпретаціями (Москаленко, 2013: 8–10).

Музикант удається до виконавського перекладення, відтворюючи вокальну партію твору на скрипці під акомпанемент фортепіано. В основу виконання Дмитра покладено імпровізацію. Соліст зберіг первісні ідею та характер

звучання твору «Варто чи ні?» (Голобородов Дмитро, 2024).

Оскільки Дмитро грає під мінусовку, створену штучним інтелектом на основі оригінальної аудіодоріжки композиції, записаної О. Пономарьовим, загальна тривалість виконання майже повністю збігається з авторською (наявність незначної різниці між тривалостями полягає в розширеній додатковим нотним матеріалом *codi* твору в інтерпретації Дмитра).

Темп оригінальний (як в автора). Вступ (за умови його нотації першим варіантом, див. рис. 5) – 16 тактів, де другі 8 тактів (9–16 такти) виконуються *sul tasto*, тобто на грифі, в динаміці *pp*. Так виконавцем вирішено передати характер мугикання з оригінального композиторського виконання. Тривалість виконання (від першої до останньої ноти) – 3 хв 52 с (оригінальна тривалість – 3 хв 50 с, коротша на 2 с).

У 41 та 42 тактах скрипалем зіграно додаткову ноту на останню вісімку в такті з метою розпочинати кожен такт униз смичком.

63–64 такти в О. Пономарьова звучить одна нота на два такти. У скрипки *другий* такт відтворюється октавою вище й урізноманітнюється ритмово (остання вісімка в такті – затакт до наступної ноти, першої ноти приспіву) (див. рис. 8, перше обведення прямокутником). У скрипалю другий приспів звучить октавою вище з доволі широкою вібрацією (на верхніх позиціях її легше робити). Це суттєво додає драматургії виконанню.

The image displays two systems of musical notation for comparison. The top system, labeled 'Голобородов' and 'Пономарьов', shows measures 62-71. A red rectangular box highlights a passage in measure 64. The bottom system, labeled 'Гол.' and 'Пон.', shows measures 67-71. Two green rectangular boxes highlight passages in measures 67 and 70. The lyrics are written below the notes: '-рив би так я люб-лю тіль-ки те-бе. Бо-гом да-ну ме-ні мо-є сер-це па-ла-'. The notation includes dynamic markings like *f* and *molto espress.*

Рис. 8. Порівняння виконань Д. Голобородова та О. Пономарьова у фрагменті між 62 та 71 тактами

У тактах 67, 69, 73, 75, 91 тощо ноти дотримуються до кінця останньої тактової долі, тоді як вокаліст-автор їх перериває для вдиху повітря (див. рис. 8, друге та третє обведення прямокутником). Скрипаль на деяких нотах робить філірування, але почасти не зменшує напругу, підтримує її за допомогою активізації вібрації та незначного крещендо до наступної ноти. Іноді виконавець робить наприкінці філірування люфт-павзи, мікродихання (як, наприклад, у такті 80), проте загалом для виконання Дмитра характерна нерозривна, неперервна течія сольної партії. Хоча у 97-му такті О. Пономарьов ноту *соль* дотримує до кінця (не бере дихання).

Міжтактові заліговані нахшлагові синкопи, порівнюючи запис Дмитра, дещо відрізняються від версії композитора Олександра.

У програвші (81–88 такти) скрипаль грав імпровізацію відповідно до заздалегідь виписаної в робочій партії (яка розташована була на пюпітрі під час концерту) акордової послідовності. Для виконавства Дмитром була підготовлена партія-орієнтир (див. рис. 9) (Підготовлена (орієнтирна) партія, 2024), створена з нот невідомого автора, завантажених із Інтернету (Нотація твору, 2024). Збережене на записі виконання є унікальне, адже щоразу музикантом партія соло гралася модифіковано. Виконання Дмитра можна вважати певною мірою перформансом (Голобородов Дмитро, 2024). Однозначно, в цьому випадку мова йде про слухацьку інтерпретацію за В. Москаленком (Москаленко, 2013).

Зі 105 такту (приспів у модульованій тональності – *ре мінор*) у версії О. Пономарьова застосовується технологічна інтерпретація: звучить накладення двох партій його голосу, виконане за допомогою комп'ютера. Скрипаль не вдається до масштабування своєї партії за рахунок подвій-

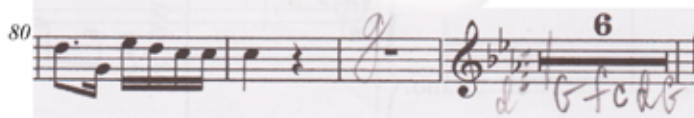
них нот між 105–111 тактами (майже повністю перше речення приспіву) з міркувань, що зміни тональності достатньо для нагнітання напруги виконання. Зі другої частини 112 такту – затакту до другого речення приспіву четвертого, Дмитро вдається до т. зв. ламаних акордів на скрипці (2 ноти + 2 ноти), що робить підводку до першої долі динамічнішою. У 113, 115 та 117 тактах скрипаль на записі грає віртуозні багатонотні пасажі, які є також покликані на привернення уваги слухача та додаткового нагнітання емоційної складової виконавства (див. рис. 10). Такти 114, 116 та 118 у порівнянні з версією О. Пономарьова дуже сильно відрізняються ритмічно та нотно. Можна зауважити, що зі збільшенням напруги імпровізаційне виконання Дмитра все більше й більше віддаляється від оригінального виконання композитором-автором, але не в розумінні характеру відтворення, а в плані нотного тексту (Голобородов Д., 2024; Нотація твору, 2024).

Після розв'язання в тоніку *ре* (на чому закінчується виконання О. Пономарьова), Дмитро розширює своє виконання трьома додатковими тактами – між тоніками *ре* імпровізація в мінорному ладі з підвищеним четвертим ступенем (лад близький до гуцульського/думного, де маємо альтерацію 4 та 6 ступенів; передостання нота є *до бекар*, що говорить нам про натуральний *ре мінор*). Остання нота скрипалем виконується без філірування, з незначним крещендо, і закінчується раптово, зривом смичка зі струни в повітря.

Саме за рахунок розширення коди кількотактовою імпровізацією, тривалість виконання твору Дмитром Голобородовим є на 2 секунди довшою за оригінальне відтворення композиції її автором.

Виконавська інтерпретація Віталія Іванова є редакторською. Віталій Іванов є музикант-романтик. Жанр, у якому працює співак – кла-

а) орієнтаційний нотний запис (на пюпітрі)

б) фактичне виконання Д. Голобородова

Рис. 9. Порівняння орієнтирного нотного тексту з фактичним імпровізаційним виконанням Д. Голобородова

Рис. 10. Фрагмент із нотної транскрипції виконання Д. Голобородова (такти 110–118)

сичний кросовер (від *англ.* classical crossover), що поєднує в собі елементи академічної та поп-музики (Віталій Іванов, 2024). Віталій виконує твір «Варто чи ні?» в аранжуванні Р. Коширцева та в нижчій на велику терцію, в порівнянні з оригіналом, тональності – *ля-бемоль мінорі* (сім бемолів у ключі) (Нотація твору, 2024; Нотна транскрипція, 2024). Тональність модуляції *сі-бемоль мінор* (у якій звучить кульмінація твору) вособлює вираження глибокої пристрасти (Москаленко, 2013: 95). Темп виконання жвавіший протягом усього твору (у порівнянні з попередньо розглянутими версіями); загальна тривалість виконання (від першої до останньої ноти) складає 3 хв 16 с (див. рис. 11) (Vitalii Ivanov, 2023).

Версія твору, яку виконує В. Іванов, має вкорочений вступ (8 тактів) фортепіанної партії. Мугикання голосом (яке наявне в автора-композитора О. Пономарьова) пропущене солістом. Наприкінці (у 7–8 тактах) інродукції заповільнення відсутнє. Тривалість вступу дорівнює 13 с, темп відповідає позначці метрону 73 уд/хв.

Перший куплет починається з 0 хв 14 с до 0 хв 40 с у темпі вступу, тобто 73 уд/хв, та триває 26 с. Фрази на початку першого куплету «варто чи ні» (9–10 такт)³ та «я б полетів» (13–14 такт) вимовляються зі специфічним придихом, із великою кіль-

кістю повітря, що видихається, проте в динаміці піано. Така голосова інтонація створює відчуття таємничості та хвилювання. Також, зазначимо, що на фразах «варто чи ні» та, особливо, «я б полетів» (на протипагу раніше розглянутим виконанням О. Пономарьова та Д. Голобородова) Віталій удається до затримки на перших нотах і відповідно стиснення на останніх (ритм другої долі 13 такту є не чотири шістнадцятки, а восьма та дві шістнадцятки). Така ритмова зміна є ще одним чинником, який прибільшує стан хвилювання у виконанні (див. рис. 12). У 17 такті (друга доля) слова «я повернув» рух Віталій розпочинає спуском із верхньої ноти. Схожа зміна є й на другій долі 21 такту: замість розспіву складу «і» (зі фрази «і сказав би») на двох нотах відбувається рух згори по секундах. Подібний мелодичний хід наявний в О. Пономарьова в другому куплеті [такти 55–56] (Нотація твору, 2024). Слово «так» із останньої фрази першого куплету (23 такт) Віталієм тримається один такт, наступний такт – павза (дихання). О. Пономарьов же розспівував це слово два повних такти. Версія В. Іванова оповідає про скромну закохану людину, звучання закритіше. Водночас виконання О. Пономарьова має емоційніше закінчення першого куплету, воно відбувається на кресендо. Перший куплет нерозривно переростає у

	а	б1	1:00 в1	б2	2:00 в2	г	в3	3:00 в4-м	к	4:00
Пономарьов	0:00–0:24	0:25–0:55	0:56–1:26	1:27–1:57	1:58–2:28	2:29–2:42	2:43–3:11	3:12–3:40	3:41–3:50	3:51
Голобородов	0:00–0:24	0:25–0:55	0:56–1:26	1:27–1:57	1:58–2:28	2:29–2:42	2:43–3:11	3:12–3:40	3:41–3:52	3:53
Іванов	0:00–0:13	0:14–0:40	0:41–1:06	1:07–1:32	1:33–1:59	2:00–2:11	2:12–2:37	2:38–3:06	3:07–3:16	3:17

Рис. 11. Порівняльна часова таблиця виконань О. Пономарьова, Д. Голобородова, В. Іванова твору «Варто чи ні?». Позначки: а – вступ; б1 (б2) – куплет 1 (2); в1 (в2, в3) – приспів 1 (2, 3); в4-м – приспів у модуляції; г – програвш; к – кода

³ Нумерація тактів під час розгляду нами інтерпретації В. Іванова твору «Варто чи ні?» зазначається відповідно до нотної транскрипції його

виконання (Vitalii Ivanov, 2023), зробленої Д. Голобородовим (Нотна транскрипція, 2024).

Рис. 12. Порівняння ритму першого речення куплета 1 у виконаннях О. Пономарьова та В. Іванова

приспів «таааак!.. Я люблю...». В. Іванов розмежує сказане в першому куплеті від слів приспіву.

Приспів перший – триває 25 с (0:41–1:06), темп 73 уд/хв.

Другий куплет подібно першому – триває 25 с (1:07–1:32), темп 73 уд/хв.

Приспів другий – триває 26 с (1:33– 1:59), темп поступово зростає з 73 до 75 уд/хв.

Приспів за першим разом у В. Іванова звучить таємниче, камерно, ліричний персонаж не намагається розказати всім навколишнім про свої переживання, ці почуття є потаємними. У другому приспіві звучання є вже наполегливішим, динамічно гучніший звук, аранжування акомпанементу оркестрового поживляється, є різноманітнішим.

Інструментальний програш – триває 12 с (1:59–2:11), темп незначно, але поступово пришвидшується до 76 уд/хв. Наприкінці оркестром робиться заповільнення на останніх двох тактах цього епізода, також маємо кресцендо та збільшення сили акцентів (маркато) на нотах, особливо в останньому такті перед початком третього приспіву.

Приспів третій – триває 25 с (2:12–2:37), темп пришвидшився та відповідає метроному 74–75 уд/хв. Відчутно збільшення напруги.

Приспів четвертий (модуляція) – триває 29 с (2:37–3:06), темп 76 уд/хв. Тут виконавець (подібно до Дмитра Голобородова) імпровізує. Попри нижчу тональність виконання, приспів у модуляції звучить вище за інші версії – починаючи зі 102³ такту В. Іванов повертає рух мелодії вгору, 105–106 такти особливо є експресивними, кульмінаційними, вокаліст завдяки майстерному володінню вібрації голосом додає гарну фарбу у звучання сольної партії (Нотна транскрипція, 2024). Виконавець у четвертому приспіві вносить зміни в оригінальний текст композиції, пропускаючи деякі слова та фрази (див. табл. 1).

Впроваджені текстові зміни не значно впливають на початково закладений композитором смисл.

Таблиця 1

Порівняння слів четвертого приспіву у виконаннях О. Пономарьова та В. Іванова (підкресленим курсивом виділено текстові фрагменти, що зазнали змін)

Олександр Пономарьов	Віталій Іванов
Я люблю тільки тебе, Богом дану мені. Моє серце палає у вогні, що ти дала мені, Богом дана одна, моя лебідко кохана.	Я люблю тільки тебе, Богом дану мені. Моє серце палає у вогні. Богом дана одна, лебідко кохана.

Напр., у версії О. Пономарьова ліричний герой промовляє «*моє серце палає у вогні, що ти дала мені*», тобто наголошено, що «вогонь» спровокувала, як далі в тексті мовиться, «лебідка кохана»; у В. Іванова фіксується факт палання серця, без указання причини появи вогнища.

Кода «я люблю тебе» – триває 9 с (з 3:07 до 3:16), подібно до виконання твору композитором Олександром, темп у цьому фрагменті дещо сповільнюється, тут також відчутна констатація нездійсненності мрії героя.

Висновки. Наше дослідження відкриває нам ряд особливостей виконання вокального твору «Варто чи ні?». Динаміка розгортання музичних подій під час утілення композиторського задуму різними виконавцями може сильно відрізнятись. Крім точного слідування композиторському задумові, нами розглянуто виконавські версії твору з більш вільним ставленням до метро-ритмічної сторони нотного тексту.

Порівнюючи швидкість виконання твору «Варто чи ні?» О. Пономарьова трьома виконавцями (О. Пономарьов – 3:50 хв.; Д. Голобородов – 3:52 хв.; В. Іванов – 3:16 хв.), можна зробити наступний висновок: інтерпретація В. Іванова за темпом є найшвидша. Темп – суттєво відрізняється, вступ удвічі скорочений, є незначні зміни в тексті куплетів і приспіву. Хоча твір виконується вокально, як і було задумано композитором.

На протилежність до В. Іванова, у виконавсько-інструментальній версії Д. Голобородова витримується єдиний темп у вступі та в основній частині твору (*Adagio*), але виконавець вокальну партію не співає, а грає на скрипці, тобто в цьому випадку ми маємо справу з виконавським перекладенням. Скрипкове виконання, хоч і позбавлене слів, здатне передати найтонші коливання емоцій, почуттів. Д. Голобородов уміло використовував штрихи, динамічні й ритмічні відтінки та спромігся суто інструментально передати задум композитора.

Підводячи підсумки порівняльного аналізу інтерпретацій пісні «Варто чи ні?» Олександром Пономарьовим, Віталієм Івановим, Дмитром Голобородовим, необхідно підкреслити, що незважаючи на всі відмінності у трактуванні

цього твору, вищеназвані виконавці дуже тонко й глибоко відчувають і втілюють композиторський задум. Використання згаданими виконавцями різних часових проміжків, ритмів, артикуляції, інтонування та інших засобів виконавської виразності дозволяє сформувати уявлення про риси їхнього індивідуального стилю.

Порівняльний аналіз інтерпретацій має важливе значення як для теоретичних наукових досліджень у сфері музичної інтерпретації, так і для розвитку виконавської майстерності, допомагаючи виконавцям знайти власний стиль та підхід до виконання музичних творів. Результати нашого дослідження можуть бути використані на практичних заняттях із теорії виконавства та під час викладання курсів із виконавської інтерпретації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віталій Іванов. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:opretta.com.ua/gadzetskij-yurij/&sca_esv=170ee0acc8f13a50 (дата звернення 02.04.2024)
2. Голобородов Дмитро (2024, 4 лютого). *Варто чи ні*. [Video]. Google Drive. URL: <https://bit.ly/vartoholobperf>
3. Голобородов Д. (2024, 10 лютого). Нотна транскрипція сольної партії твору «Варто чи ні?» О. Пономарьова на основі виконання Дмитром Голобородовим. URL: <https://bit.ly/vartoholob>
4. Ляшенко А. (2018, 6 грудня). Олександр Пономарьов – біографія і повна кар'єра поп-зірки 90-х. URL: <https://znaj.ua/show-business/186224-oleksandr-ponomarov-biografiya-i-povna-kar-yera-pop-zirki-90-h> (дата звернення 6.02.2024).
5. Москаленко В. Лекції з музичної інтерпретації: навчальний посібник. К.: ТОВ «Типографія «Клякса», 2013. 134 с.
6. Нотація твору «Варто чи ні?» О. Пономарьова невідомого автора для голосу та фортепіано (2024). URL: <https://bit.ly/vartoanonum>
7. Нотна транскрипція Д. Голобородова (без слів) сольної партії твору «Варто чи ні?» на основі виконання Віталія Іванова (2024). URL: <https://bit.ly/vartoivanow>
8. Олександр Пономарьов (2018, December 21). *Варто чи ні [Official Video]*. [Video]. YouTube. URL: https://youtu.be/Y9qfas6o_mA
9. Підготовлена (орієнтирна) партія соло твору «Варто чи ні?» авторства Дмитра Голобородова (2024). URL: <https://bit.ly/holobindicative>
10. Подунай Я. А. Стильові виміри української пісенної естради кінця ХХ – початку ХХІ століття: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії: 025. Київ. 2024. 216 с.
11. Пономарьов Олександр Валерійович. Українська музична енциклопедія / за ред. Г. Скрипник, А. Калениченко. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, 2018. Том 5. С. 368.
12. Vitalii Ivanov (2023, May 31). *Vitalii Ivanov – Varto chy ni (Віталій Іванов – Варто чи ні)* [Video]. YouTube. URL: <https://youtu.be/NAIjKMDPAwc>

REFERENCES

1. Vitalii Ivanov. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:opretta.com.ua/gadzetskij-yurij/&sca_esv=170ee0acc8f13a50 (Last accessed: 02.04.2024) [in Ukrainian].
2. Holoborodov Dmytro (04.02.2024). *Varto chy ni*. [Video]. Google Drive. URL: <https://bit.ly/vartoholobperf>.
3. Holoborodov D. (10.02.2024). *Notna transkryptsiiia solnoi partii tvoruu «Varto chy ni?» O. Ponomarova na osnovi vykonannia Dmytrom Holoborodovym [Sheet music transcription of the solo part of O. Ponomarov's work «Varto chy ni?» based on Dmytro Holoborodov's performing]*. URL: <https://bit.ly/vartoholob> [in Ukrainian].
4. Liashenko A. (06.12.2018). *Oleksandr Ponomarov — biohrafiiia i povna kariiera pop-zirky 90-kh [Oleksandr Ponomarov – biography and complete career of the pop star of the 90s.]*. URL: <https://znaj.ua/show-business/186224-oleksandr-ponomarov-biografiya-i-povna-kar-yera-pop-zirki-90-h> [in Ukrainian].
5. Moskalenko V. (2013) *Lektsii z muzychnoi interpretatsii: navchalnyi posibnyk [Lectures on musical interpretation: a study guide]*. K.: TOV «Typohrafiiia «Kliaksa». 134 p. [in Ukrainian].
6. *Notatsiia tvoruu «Varto chy ni?» O. Ponomarova nevidomoho avtora dlia holosu ta fortepiano [Notation of O. Ponomarov's composition «Varto chy ni?» by an unknown author for voice and piano]* (2024). URL: <https://bit.ly/vartoanonum> [in Ukrainian].

7. Notna transkryptsia D. Holoborodova (bez sliv) solnoi partii tvoru «Varto chy ni?» na osnovi vykonannia Vitaliia Ivanova [Sheet music transcription by D. Holoborodov (without lyrics) of the solo part of the work «Varto chy ni?» based on Vitaliy Ivanov's performing] (2024). URL: <https://bit.ly/vartoivanow> [in Ukrainian].
8. Oleksandr Ponomarov (21.12.2018). Varto chy ni [Official Video]. [Video]. YouTube. URL: https://youtu.be/Y9qfas6o_mA [in Ukrainian].
9. Pidhotovlena (oriientyrna) partiia solo tvoru «Varto chy ni?» avtorstva Dmytra Holoborodova [A pre-prepared (indicative) part of the solo composition «Varto chy ni?» by Dmytro Holoborodov] (2024). URL: <https://bit.ly/holobindicative> [in Ukrainian].
10. Podunai Ya. (2024). A. Stylovi vymiry ukrainskoi pisennoi estrady kintsia 20 – pochatku 21 stolittia: dysertatsiia na zdobuttia stupenia doktora filosofii: 025 [Style dimensions of the Ukrainian song variety of the late 20th – early 21st centuries: dissertation for the degree Doctor of Philosophy: 025 Music]. Kyiv. 216 p. [in Ukrainian].
11. H. Skrypnyk, A. Kalenychenko. (2018). Ukrainska muzychna entsyklopediia: Ponomarov Oleksandr Valeriiovych [Ukrainian musical encyclopedia: Ponomarov Oleksandr Valeriiovych]. Kyiv: Instytut mystetstvoznavstva, folklorystyky ta etnologii imeni M. T. Rylskoho NAN Ukrainy. Tom 5. P. 368 [in Ukrainian].
12. Vitalii Ivanov (31.03.2023). Vitalii Ivanov – Varto chi ni (Vitalii Ivanov – Varto chy ni) [Video]. YouTube. URL: <https://youtu.be/NAIjKMDPAwc> [in Ukrainian].

Олександра ГРИНЧЕНКО,

orcid.org/0009-0004-9593-4582

аспірантка творчої аспірантури

Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової

(Одеса, Україна) grinchsasha98@gmail.com

ПОЛІТЕМБРОВІ ФОРТЕПІАННІ ТРІО: ДО ПИТАННЯ АНСАМБЛЕВИХ ЗАВДАНЬ

Стаття присвячена ансамблевим завданням в політембрових фортепіанних тріо. Наукова новизна дослідження полягає в затребуваності розробки даної тематики і обумовлена значущістю цього репертуару для камерно-ансамблевих складів та стрімким розвитком інтересу до жанру фортепіанного тріо серед сучасних композиторів, виконавців та педагогів. Проаналізовані термінологічні пошуки в даній царині камерного ансамблю, які вказують на необхідність удосконалювати науковий апарат, який допоможе більш конкретно вказувати у назві твору органологічний склад фортепіанного тріо. У цьому зв'язку наведений приклад відмінності монотембрового ансамблю трьох піаністів в трьох варіантах ансамблевого складу, назви котрих співпадають з різними підвидами політембрових фортепіанних тріо. Прослідковано за історичною практикою, яка надає приклади вільного варіативного поєднання інструментів в епоху Бароко; авторської вказівки на можливість заміни певного інструменту іншим (наприклад, флейти скрипкою, кларнета альтом), що активно застосовувалось в творчості композиторів-романтиків та фіксованими визначеннями композитором конкретного органологічного поєднання. Враховуючи поширеність виконавської практики в фортепіанних тріо, серед найбільш головних ансамблевих завдань виділені: 1. динамічна рівновага; 2. спільний вступ або звукова атака; 3. злагодженість тембрового звучання; 4. теситурне або регістрове балансування; 5. фортепіанна педалізація. Проведений аналіз приводить до певних висновків, серед яких зазначимо залежність ансамблевих завдань від інструментальних поєднань в політембровому фортепіанному тріо, при якому інтонаційно-драматургічна ідея твору буде глибше зрозуміла при урахуванні специфічних рис інструментальних партій. Зазначено, що завдяки різним тембровим звуковим якість інструментів – учасників ансамблю, перед виконавцями політембрового фортепіанного тріо відкривається широкий простір для художньої фантазії.

Ключові слова: *фортепіанне тріо, політембровість, монотембровість, педалізація, ансамбль, ансамблеві завдання, ансамблевий склад, органологічний склад, виконавство.*

Oleksandra HRINCHENKO,

orcid.org/0009-0004-9593-4582

Postgraduate Student of Creative Graduate School

Odesa National Music Academy

(Odesa, Ukraine) grinchsasha98@gmail.com

POLYTIMBRICAL PIANO TRIO: ON THE QUESTION OF ENSEMBLE TASKS

The article is devoted to ensemble tasks in polytimbral piano trios. The scientific novelty of the study lies in the demand for the development of this topic and is due to the importance of this repertoire for chamber ensembles and the rapid development of interest in the piano trio genre among modern composers, performers and teachers. Terminological searches in this field of chamber ensemble are analyzed, which indicate the need to improve the scientific apparatus, which will help to more specifically indicate the organological composition of the piano trio in the title of the piece. In this connection, an example of the difference between a monotimbral ensemble of three pianists in three versions of the ensemble composition, the names of which correspond to different subspecies of polytimbral piano trios, is given. Followed historical practice, which provides examples of free variable combination of instruments in the Baroque era; the author's indication of the possibility of replacing a certain instrument with another (for example, the flute with a violin, the clarinet with a viola), which was actively used in the work of romantic composers and fixed definitions by the composer of a specific organological combination. Taking into account the prevalence of performance practice in piano trios, the following are highlighted among the most important ensemble tasks: 1. dynamic balance; 2. joint introduction or sound attack; 3. coherence of timbre sound; 4. tessitura or register balancing; 5. piano pedalization. The conducted analysis leads to certain conclusions, among which we note the dependence of the ensemble tasks on the instrumental combinations in the polytimbral piano trio, in which the intonation and dramaturgical idea of the work will be better understood when taking into account the specific features of the instrumental parts. It is noted that due to the different timbre sound qualities of the instruments – members of the ensemble, a wide space for artistic imagination opens up for the performers of the polytimbral piano trio.

Key words: piano trio, polytimbrality, monotimbrality, pedalization, ensemble, ensemble tasks, ensemble composition, organological composition, performance.

Постановка проблеми. Серед інших ансамблевих складів (фортепіанних квітетів, фортепіанних квінтетів, фортепіанних секстетів тощо) **фортепіанне тріо** можна вважати найбільш поширеним жанром, про що свідчить величезна кількість творів композиторів різних стильових напрямків та різноманітність інструментальних поєднань, що обумовлюють різні підходи при підготовці до інтерпретації. Тому, усвідомлення учасниками конкретного органологічного складу фортепіанного тріо специфічних якостей інструментів ансамблю стає необхідним завданням наукового аналізу.

Аналіз досліджень. Серед сучасних наукових робіт виділяємо праці Калашник М. та Смірної І. (Калашник, Смірнова, 2021), Повзун Л. (Повзун, 2016), Щербакової О. (Щербакова, 2013, Щербакова, 2021) Польської І. (Польська, 2010), в яких розкриваються не тільки жарново-специфічні ансамблеві характеристики фортепіанного тріо, а й відкриваються питання органологічної класифікації даного тріо.

Мета статті полягає в розкритті найбільш важливих ансамблевих завдань в залежності від органологічного складу фортепіанного тріо.

Виклад основного матеріалу. Термінологічно назва «фортепіанне тріо» охоплює багато різновидів камерних ансамблів, кількість виконавців яких дорівнює трьом, але органологічний склад може змінюватись. Наприклад, «фортепіанним тріо» називають ансамбль з трьох піаністів, які грають: на одному фортепіано в 6 рук, на двох фортепіано в 6 рук і на трьох фортепіано в 6 рук. У зв'язку з таким термінологічним дублюванням тих ансамблевих складів, під якими розуміємо фортепіано з двома іншими інструментами, в дисертаційному дослідженні О. Щербакової був запропонований більш точніший термінологічний апарат (Щербакова, 2021). Авторка дослідження пропонує назвати спільне ансамблеве виконання музичного твору трьома піаністами в 6 рук на одному фортепіано «клавірним терцетом». Таким чином цей термін «клавірний терцет» виокремлює як ті ансамблеві поєднання від класично сформованих фортепіанних тріо, так і між собою (Щербакова, 2013: 297).

Зауважимо також, що ансамбль трьох піаністів становить монотембровий варіант ансамблю згідно з теоретичними дослідженнями І. Польської (Польська, 2010: 8). У варіантах подібного кількісного складу в поєднанні фортепіано з струнними або духовими інструментами (також їх

змішаними варіантами) такі тріо називаємо політембровими. Подібно до необхідності термінологічної конкретизації, яку було запропоновано для трьох піаністів, маємо також проблему термінологічної класифікації у даних складах.

Класифікація ансамблевих жанрів включає в себе різні параметри виконавського функціонування – як якісні, так і кількісні, відповідно має свою структуру. Отже, на нашу думку, слід зазначити те, що тлумачення «тріо» можна роздивлятися як з кількісної точки зору (3 учасники ансамблю, 3 виконавця), так і з органологічної або якісної. Одним із основних параметрів диференціації ансамблевих жанрів є «акустична структура» (Калашник, Смірнова, 2021: 17).

На основі вищесказаного розподіляємо **фортепіанні тріо** на наступні найбільш представлені в учбовому та концертному репертуарі групи:

1. Фортепіано з двома струнними

- А) Фортепіано, скрипка, віолончель;
- Б) Фортепіано, скрипка, альт;
- В) Фортепіано, скрипка, контрабас.

2. Фортепіано з двома духовими

- А) Фортепіано, гобой, кларнет;
- Б) Фортепіано, гобой, фагот;
- В) Фортепіано, флейта, кларнет.

3. Фортепіано у змішаному складі

- А) Фортепіано, скрипка, кларнет;
- Б) Фортепіано, скрипка, гобой;
- В) Фортепіано, скрипка, валторна;
- Г) Фортепіано, флейта, віолончель;
- Д) Фортепіано, гобой, альт.

Зазначимо, що в музикознавчих роботах з'являються такі назви як «струнно-кларнетові фортепіанні тріо», які діляться на «кларнетові-віолончельні фортепіанні тріо» або «кларнетові-скрипкові фортепіанні тріо» (Павлович, 2022: 317), для того, щоб одразу конкретизувати органологічний склад аналізуемого тріо. І це прослідковується на сучасному етапі розвитку жанру фортепіанного тріо, бо в епоху Бароко композитори припускали взаємозамінність інструментів між собою, тобто ансамблевий склад міг варіюватися, в залежності від присутності певних інструменталістів або навіть вокалістів.

Можемо припустити, що вибір інструментарію був по бажанню та можливостям виконавців, а саме в бік більш тембрально-однорідного складу, або навпаки менш однорідному.

В своїй монографії «Ансамблеве письмо: теорія та композиторська практика» автори І. Смір-

нова та М. Калашник пишуть: «перехідний період від бароко до класицизму широко використовувались варіантні склади, що було зумовлено існуванням загальної поширеної традиції домашнього музикування» (Калашник, Смірнова, 2021: 63).

Однак темброву варіантність, яку визначає сам композитор, спостерігаємо серед творів переважно композиторів-романтиків, коли стає можливим заміна кларнета альтом, або віолончелі альтом (наприклад, Тріо для кларнета (або альту), віолончелі та фортепіано a-moll op. 114 Йоганна Брамса).

На історичному музичному шляху традиційним складом фортепіанного тріо є фортепіано, скрипка та віолончель. В добу класицизму жанри камерно-інструментальної музики уособлювали певний процес стабілізації та типізації. Тобто, відбувалось тяжіння до нормативності та єдності ансамблево-інструментальної жанровості (Калашник, Смірнова, 2021: 65–66). Саме таке темброве співвідношення інструментів частіше зустрічається в композиторській практиці Й. Гайдна, В. А. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Шуберта, Р. Шумана, Ф. Мендельсона, А. Дворжака, Б. Сметана, Г. Лекко, С. Франка та інших.

Насамперед, слід зазначити, що характеристика тембрової взаємодії у фортепіанному тріо відіграє важливу роль у створенні музично-звукової палітри. Поєднання фортепіано, яке може виконувати як гармонічні, так і ритмічні функції, з більш звукотривалими інструментами (духові та струнні) дозволяє досягати збалансованого і виразного звучання всього ансамблю. Кожен з інструментів має можливість виконувати як сольуючу, так і акомпануючу ролі, що дозволяє створювати складні музичні тексти.

Є. Сіренко у своїй статті присвяченій «Епілогам» Є. Станковича пише, що «роль кожного з інструментів складу фортепіанного тріо переосмислена порівняно з жанровою традицією. Передусім важливим стає образнорольовий принцип, заснований на чіткій тембровій диференціації» (Сіренко, 2014: 156).

Таким чином, ми бачимо різноманітну кількість тембрових варіантів фортепіанних тріо, які в свою чергу демонструють певну низку **виконавсько-ансамблевих задач**:

Динамічна рівновага. У класичному складі фортепіанного тріо (скрипка, віолончель, фортепіано) або фортепіано зі струнними саме на піаністі лежить відповідальність оперувати звучанням, так як природні художньо-технологічні якості струнних інструментів схожі між собою. Але одразу постає питання тембральної рівно-

сті фортепіано у складі тріо. Тобто, чи має цей «самодостатній» інструмент властивості тембрально-динамічного підлаштування до загального звукового ансамблевого простору? Наша відповідь – так, має. І цьому є певне наукове підґрунтя, яке знаходимо в статті Є. Головань: «фортепіано стало тим інструментом, що будь-яку музичну ідею пропускає крізь призму свого неживого «Я», усе більше підпорядковуючи її власним технічним і звуковим можливостям» (Головань, 2021: 108). Ця цитата здебільшого була присвячена фортепіано як сольуючому інструменту, але на нашу думку вона повністю може пристосуватися до ансамблевого виконання.

Так в фортепіанному тріо C-dur іспанського композитора ХХ століття Гаспара Касадо питання динамічної організації в ансамблі проходить наскрізною лінією через всі частини. Збагачена фактура музичного простору фортепіанної спостерігається у трьох частинах даного тріо (здебільшого використовується акордова фактура). Таким чином «часте використання акордової фактури провокує «перенавантаження» звучання, перед ансамблями постає задача побудувати динаміко-звуковий баланс між скрипкою та віолончеллю, між струнною групою та фортепіано» (Грінченко, 2023: 121–122).

Змішаний склад фортепіанного тріо також передбачає ускладнення у досягненні динамічної рівноваги. Ідея реалізації рівноправної динамічної взаємодії у складах змішаного типу ускладнюється синхронністю звуковидобування, так як органічно всі три інструменти ніяк не схожі між собою. Звернемося до дослідження М. Калашник та І. Смірнкової, де розмірковується про роль духового інструменту, а саме кларнету, у взаємодії зі струнно-смичковими інструментами: «Ефектне охоплення регістру, гнучкість звучання й динамічна варіативність дозволяють кларнетові по-різному сполучатися зі струнними й одночасно висуватися на позицію соліста» (Калашник, Смірнова, 2021: 20).

Тобто, поєднання духового інструменту зі струнними дає нові барви для втілення експресивно-виконавських задумів того чи іншого композитора, особливо за рахунок динамічної пластичності та здатності до широкого спектру виразності цих інструментів. Ця експресивність може бути додатково підкреслена у взаємодії з глибоким звучанням фортепіано.

Спільний вступ або звукова атака. Одночасне взяття спільного звуку на початку твору є однією з нелегких задач у ансамблевому музикуванні. Технологічна специфіка духового інструменту перед-

бачає диктування умов у спільному ансамблевому звуковидобуванні змішаного складу.

Цікаве політемброве співвідношення можна побачити у тріо *g-moll op. 63* К. М. Вебера. Це тріо було написано в 1819 році для флейти, віолончелі та фортепіано. В цьому тріо композитор «підкреслює темброву своєрідність інструментів, у деяких моментах виявляючи її за допомогою іншого тембру, ...дозволяє інструментам продемонструвати свої технічні та виражальні можливості повною мірою, тільки на основі рівноправної взаємодії (Калашник, Смірнова, 2021: 113).

Відомо, що звуковидобування флейтового звучання має певні технічно-специфічні особливості. Тому, пристосування до флейтового взяття звуку є обов'язковим для всіх учасників ансамблю. Особлива відповідальність лежить на піаністі, який повинен не тільки розуміти «дихальні» тенденції партнера по партитурі, а і забезпечити виконавський комфорт та свободу. Таким чином фортепіано та струнний інструмент повинні орієнтуватися на дихання духовика. Ще хочемо наголосити на розмежуванні звуковидобування різними духовими інструментами (флейта, кларнет, гобой, валторна та інші), що в кожному варіанті твору буде змінювати інтенсивність глибини звуку у партнерів.

Злагожденість тембрового звучання. Специфіка взаємодії різних з технічної та виражальної точок зору інструментів вимагає від учасників ансамблю постійного слухового контролю, особливо при лінійності мелодійного матеріалу від партії до партії. Не варто забувати і про різні артикуляційно-органологічні якості обраних композитором інструментів у творі. Виконавці тріо повинні проаналізувати технічні можливості кожного інструменту в складі та прийти до спільного висновку.

У своїй праці «Особливості ансамблевого письма в аспекті тембрової специфіки (на прикладі змішаних ансамблів Й. Брамса)» М. Калашник та І. Смірнова наводять приклад валторнового тріо Й. Брамса, де розглядають тембрально специфічний склад ансамблю. В цій праці окреслена темброва специфіка інструментів валторни, скрипки та фортепіано у творі Й. Брамса, яка акцентується завдяки *регістровій, штриховій, функціонально підкресленій диференціації партій* (Калашник, Смірнова, 2021: 17–18).

Зважаючи на власну виконавську практику, можемо ще раз зауважити, що, артикуляційно-тембральний орієнтир звернений, частіше всього, на звуковидобування саме духового інструменту, так як технічна звукова трансляція фортепіано

та струнних не базується на фізичному диханні. Так можемо навести приклад з власної практичної роботи над музичним твором тріо-складу.

Маловідомий в українському ансамблевому виконавстві американський композитор Чарльз Лефлер поєднав у своєму циклі з двох рапсодій три різні темброві барви – гобой, альт та фортепіано. Одним із головних завдань ансамблевого виконавства є досягнення рівноваги між інструментами. Гобой за своєю тембральною ознакою має здатність пронизувати багаточаровість колективного звучання, а в нашому випадку може легко заглушити альт, особливо у верхньому регістрі, тоді як фортепіано може перебивати обидва струнні інструменти своєю потужною динамічною фактурністю. Таким чином необхідно ретельно працювати над динаміко-артикуляційним балансом, щоб зберегти прозорість і чіткість тембрів кожної партії політембрового складу ансамблю, що в свою чергу дає змогу здобути бажану інтерпретаційну єдність.

Теситурне або регістрове балансування. З точки зору регістрового звучання фортепіано має певні переваги. Роль піаніста в ансамблі Л. Повзун у своїй книзі «Феномен камерності в системі інструментально-ансамблевих жанрів» окреслює наступним чином: «...фактура фортепіанної партії складає значну частку ансамблевої музичної тканини, і від вмінь піаніста відтворити смислово множинність динаміко-артикуляційних звучань (що є основою клавірної режисури) залежить художній ефект ансамблевого виконання» (Повзун, 2016: 186).

Отже, можемо припустити, що значну роль у регістровому балансуванні відіграє фортепіано, так як має перевагу над іншими інструментами не тільки в теситурному значенні, а і у фактурному. Тобто, піаніст має можливість окреслити та виділити тембрально-регістрове та просторове звучання того чи іншого інструменту в тріо (шляхом виділення певних голосів у музичній тканині).

Педалізація піаніста. В процесі роботи з інструменталістами піаніст повинен дуже точно визначити свою педалізацію, механізм якої повинен бути сфокусований на артикуляційній та штриховій подібності озвученого матеріалу іншими інструменталістами. А у разі необхідності надати колористичності гармонічній основі фортепіанній партії, або навіть наблизити до імітації оркестрового звучання, збагачуючи сумарне звучання ансамблю глибокою педальною барвистістю.

Висновки. Серед величезної кількості *фортепіанних тріо* маємо різноманітні поєднання, які диктують різні ансамблеві завдання для усіх його

учасників. Найбільш комфортне виконавське відчуття струнника поряд зі струником змінюється у разі партнерства струнника з духовим інструментом. Тому що особливості дихання духовика мають бути ураховані як при синхронному так і інших фактурних поєднань. Слуховий контроль партитурного звучання диктує піаністу гнучкість в динаміці та штриховій техніці, в залежності від органологічного складу ансамблю (або його зміни).

Одним з важливих ансамблевих завдань для піаніста будь-якого по органологічного складу фортепіанного тріо постає активність слухового аналізу акустичних параметрів звучання партне-

рів по ансамблю та вивірення узгодженої педалізації. Структурна складність політемпрових фортепіанних тріо сприяє розвитку в ансамблі різноманітних звукових можливостей, що дозволяє досягти більшого музичного виразу та глибини в інтерпретації музичних творів.

У фортепіанних тріо різні типи інструментів (фортепіано, струнні, духові) об'єднуються унікальним чином, щоб створити комплексний, збалансований звуковий образ, який відображає характер композиції і ідеї автора. Кожен інструмент виконує свою важливу роль у формуванні звучання ансамблю та досягненні музичної гармонії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головань Є. Новітні підходи до трактування фортепіано в камерно-ансамблевій творчості В. Сильвестрова (на прикладі циклу «Драма» для скрипки, віолончелі та фортепіано). *Культурологічна думка*, 2021. № 20. С. 107–114.
2. Грінченко О. Фортепіанне тріо Гаспара Касадо в контексті його творчості: ансамблево-виконавські аспекти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Т. 1. № 67. С. 118–124.
3. Калашник М., Смірнова І. Особливості ансамблевого письма в аспекті тембрової специфіки (на прикладі змішаних ансамблів Й. Брамса): *Навчально-методичні рекомендації для самостійної роботи студентів за спец. 025 Музичне мистецтво*. Харків: ХНПУ 2 м. Г. С. Сквороди, 2021. 24 с.
4. Павлович С. Кларнет у тріо В. А. Моцарта KV 498: художньо-виразові, ансамблеві можливості та їх реалізація. *Věda a perspektivy*, 2022. № 11(18). С. 314–327.
5. Повзун Л. Феномен камерності в системі інструментально-ансамблевих жанрів: монографія. Одеса: Астропринт, 2016. 280 с.
6. Польська І. Камерний ансамбль: феноменологія жанру. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії ім. М.В. Лисенка*. Львів: 2010. Вип. 24. С. 4–14.
7. Сіренко Є. «Епілоги» Євгена Станковича: від назви до художньої концепції. *Культурологічна думка*. 2014. № 7. С. 155–160.
8. Щербакова О. Жанрова специфіка фортепіанного дуєту: питання термінології. *Культура і Сучасність: альманах*. Київ: Міленіум, 2013. № 2. С. 137–141.
9. Щербакова О. Формування професійних навичок у клавірному терцеті. Матеріали Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації в галузі мистецтва, музичної педагогіки «Музика в системі мистецької освіти: взаємини та протидії» (15.03–23.04, 2021). Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 297–299.

REFERENCES

1. Holovan Ye. (2021) Novitni pidkhody do traktuvannia fortepiano v kamerno-ansamblevii tvorchosti V. Sylvestrova (na prykladi tsykladu «Drama» dlia skrypky, violoncheli ta fortepiano). [The latest approaches to the interpretation of the piano in the chamber-ensemble work of V. Sylvestrov (on the example of the cycle «Drama» for violin, cello and piano)] *Kulturolohichna dumka*, № 20. P. 107–114. [in Ukrainian].
2. Hrinchenko O. (2023) Fortepianne trio Haspara Kasado v konteksti yoho tvorchosti: ansamblevo-vykonavski aspekty. [Gaspar Casado's piano trio in the context of his work: ensemble-performance aspects] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, T. 1. № 67. P. 118–124. [in Ukrainian].
3. Kalashnyk M., Smirnova I. (2021) Osoblyvosti ansamblevoho pysma v aspekti tembroyoi spetsyfyky (na prykladi zmishanykh ansamblyv Y. Brahmsa). [Peculiarities of ensemble writing in terms of tonal specificity (on the example of J. Brahms' mixed ensembles)] *Navchalno-metodychni rekomendatsii dlia samostiinoi roboty studentiv za spets. 025 Muzychne mystetstvo*. Kharkiv: KhNPU 2 m. H. S. Skovorody, 24 p. [in Ukrainian].
4. Pavlovych S. (2022) Klarinet u trio V. A. Motsarta KV 498: khudozhno-vyrazovi, ansamblevi mozhlyvosti ta yikh realizatsiia. [Clarinet in V. A. Mozart's trio KV 498: artistic and expressive, ensemble possibilities and their realization] *Věda a perspektivy*, № 11(18). P. 314–327. [in Ukrainian].
5. Povzun L. (2016) Fenomen kamernosti v systemi instrumentalno-ansamblevykh zhanriv: monohrafiia. [The phenomenon of chambering in the system of instrumental-ensemble genres: monograph] Odessa: Astroprynt, 280 p. [in Ukrainian].
6. Polska I. (2010) Kamernyi ansambl: fenomenolohiia zhanru. [Chamber ensemble: phenomenology of the genre] *Naukovi zbirky Lvivskoi natsionalnoi muzychnoi akademii im. M.V. Lysenka*. Scientific collections of the Lviv National Academy of Music named after M.V. Lysenko, Lviv. Vyp. 24. P. 4–14. [in Ukrainian].
7. Sirenko Ye. (2014) «Epilohy» Yevhena Stankovycha: vid nazvy do khudozhnoi kontseptsii. [«Epilogues» by Yevhen Stankovych: from the title to the artistic concept] *Kulturolohichna dumka*, № 7. P. 155–160. [in Ukrainian].

8. Shcherbakova O. (2013) Zhanrova spetsyfika fortepiannoho duetu: pytannia terminolohii. [Genre specificity of the piano duet: a matter of terminology] *Kultura i Suchasnist: almanakh*. Kyiv: Milenium, № 2. P. 137–141. [in Ukrainian].
9. Shcherbakova O. (2021) Formuvannia profesiinykh navychok u klavirnomu tertseti. [Formation of professional skills in the piano trio] *Materialy Vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii v haluzi mystetstva, muzychnoi pedahohiky «Muzyka v systemi mystetskoï osvity: vzaiemny ta protydii» (15.03 – 23.04, 2021)*. Odesa: Vyd. dim «Helvetyka», P. 297 – 299. [in Ukrainian].

УДК 75.017.4(045)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-18>

Любов ГУСЄВА,

orcid.org/0000-0003-0171-0744

викладач кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) gusevalubov@ukr.net

Лариса КУЛІНІЧ,

orcid.org/0009-0007-7439-2202

старший викладач кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) kulinichlar@ukr.net

Ольга ПУНГІНА,

orcid.org/0000-0003-1120-2786

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри мистецької освіти

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) punhina@i.ua

ЖИВОПИСНІ, ГРАФІЧНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЛІРНИХ ЗОБРАЖЕНЬ

Стаття спрямована на розгляд такого поняття як «колір» та виявлення його живописних, графічних і композиційних особливостей у мистецьких творах. Колір, як важливий чинник моделювання об'єму та простору в художньому творі, активно впливає на сприйняття людини, формуючи її художньо-естетичний смак, відповідне мистецьке бачення та глядацьку свідомість. Аналіз літературних джерел, наукових досліджень і розвідок з окресленої проблеми та мистецьких творів відомих художників надали можливість з'ясувати і виокремити важливі характеристики колірних зображень відносно їх видової приналежності.

Колір виступає як важлива та очевидна характеристика живописного зображення і є його визначальною якістю. Але колір також часто застосовується в графічних зображеннях та в гравюрі. У творах сучасного візуального мистецтва досить поширене застосування кольору, який відіграє значну композиційну роль. За допомогою живописних та графічних матеріалів таких як: акварель, пастель, сепія, бістр, вугілля, крейда, кольорові олівці, маркери та фломастери можливе створення зображень широкого спектру з досить цікавою й різноманітною колірною інтерпретацією. Це вказує на те, що колір вже не є розподільчим щодо приналежності твору до відповідного виду образотворчого мистецтва, а задає нові формати видової приналежності.

Аналіз робіт відомих майстрів, в яких застосовувалися зазначені матеріали й техніки дає можливість зрозуміти витоки та їх вплив на подальший розвиток і поширення робіт, що мають перехідний та змішаний характер зображень.

В статті розглядаються важливі аспекти кольору, зокрема, витоки і становлення цього поняття, походження й семантика колірних назв, приналежність творів до відповідних видів образотворчого мистецтва, особливості колірних зображень у графіці та живописі, композиційне застосування кольору. Особлива увага приділяється аналізу художніх творів перехідного та змішаного характеру, які набувають поширення у сучасному образотворчому мистецтві.

Ключові слова: колір, видова приналежність, твори змішаного та перехідного характеру, живопис, рисунок, композиція.

Liubov HUSYIEVA,

orcid.org/0000-0003-0171-0744

Lecturer at the Art Education Department

Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian State University

(Kropivnytskyi, Ukraine) gusevalubov@ukr.net

Larysa KULINYCH,

orcid.org/0009-0007-7439-2202

Senior Lecturer at the Art Education Department

Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian State University

(Kropivnytskyi, Ukraine) kulinichlar@ukr.net

Olha PUNGINA,

orcid.org/0000-0003-1120-2786

Ph.D,

Associate Professor at the Art Education Department

Volodymyr Vinnichenko Central Ukrainian State University

(Kropivnytskyi, Ukraine) punhina@i.ua

PICTURE, GRAPHIC AND COMPOSITION FEATURES OF COLOR IMAGES

The article is aimed at considering such a concept as “color” and identifying its pictorial, graphic and compositional features in works of art. Color, as an important factor in the modeling of volume and space in a work of art, actively affects human perception, forming its artistic and aesthetic taste, the corresponding artistic vision and the viewer’s consciousness. The analysis of literary sources, scientific research and intelligence on the outlined problem and artistic works of famous artists provided an opportunity to find out and distinguish important characteristics of color images in relation to their species affiliation.

Color acts as an important and obvious characteristic of a pictorial image and is its defining quality. But color is also often in graphics and engraving. In the works of modern visual art, the use of color, which plays a significant compositional role, is quite common. With the help of painting and graphic materials such as: watercolor, pastel, sepia, bistre, charcoal, chalk, colored pencils, markers and felt-tip pens, it is possible to create a wide range of images with a rather interesting and diverse color interpretation. This indicates that the color is no longer distributive regarding the belong of the work to the corresponding type of fine art, but sets new formats of species belonging.

The analysis of the works of famous masters, in which the specified materials and techniques were used, makes it possible to understand the origins and their influence on the further development and spread of works that have a transitional and mixed nature of images

The article considers important aspects of color, in particular, the origins and formation of the concept, the origin and semantics of color names, the belonging of works to the corresponding types of fine art, the peculiarities of color images in graphics and painting, and the compositional use of color. Particular attention is paid to the analysis of artistic works of a transitional and mixed nature, which are becoming widespread in modern fine art.

Key words: color, species, mixed and transitional works, painting, drawing, composition.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, коли існують і надалі продовжують розвиватися цифрові технології й світ набуває нового виміру, таке поняття як «колір» здається досконало дослідженим, вивченим і зрозумілим. Та все ж, нові парадигми свідчать про нескінченність такого процесу як пізнання людиною світу, вони впливають на усвідомлення різних явищ та змінюють мислення, збагачуючи тим самим досвід усієї людської цивілізації. З часом також змінюється розуміння самого кольору та його значення в мистецькій сфері.

Науковці, досліджуючи таке явище та поняття як «колір», на теперішній час розглянули різні його аспекти й всебічно висвітлили його різноманітні особливості та характеристики, його роль в житті

людини та в культурно-мистецькому просторі. Однак, нове сприйняття та бачення світу сприяє й новому вираженню, породжує нові прийоми та способи відображення. В сучасному мистецькому просторі кольорні зображення також набувають нового звучання й змінюють характер художнього твору, що потребує відповідного осмислення.

Аналіз досліджень. Можна відзначити ряд дослідників, які вивчали зазначену проблему з погляду фізики, фізіології, психології, філософії та мистецтвознавства, педагогіки й соціології. У науці виокремлюють такі підходи до вивчення й розуміння поняття «колір»: механістичний підхід, який розробив І. Ньютон; естетико-феноменологічний підхід, який започаткував Й. Гете, підхід в період сучасності, який розпочався з В. Освальда

(систематизація кольорів, удосконалення вимірів кольорів (колориметрія), розвиток загальної теорії про колір та його психічний і фізичний вплив на людину.

Спроби ввести нормативність у теорію колірної гармонії робилися такими відомими представниками мистецтва як Тіціан, Д. Веласкес, Е. Делакруа, К. Моне, О. Мурашко, М. Бурачек, О. Грищенко та ін. Перші теорії гармонійних поєднань кольорів були теоріями: Р. Адамса, А. Манселла, Е. Брюкке, В. Бецоляда, В. Освальда, Б. Теплова, В. Шугаєва. Проблему кольору досліджували та висвітлювали в своїх працях психологи, філософи, лінгвісти, педагоги: Б. Берлін, Л. Бичкова, Е. Бош, Л. Виготський, О. Горбенко, В. Дудяк, В. Жердзицький, В. Кандинський, М. Новикова, Ю. Ятченко Т. Печенюк О. Пушкар, Б. Соловійова, семантику кольороназв досліджували В. Горобець, О. Дзівак, А. Іншаков А. Крищенко, О. Крижанська.

Мета статті – розглянути живописні, графічні та композиційні особливості колірних зображень у творах образотворчого мистецтва, а також виокремити мистецькі твори змішаного та перехідного характеру.

Виклад основного матеріалу. У своїй відомій праці «Про духовне в мистецтві» В. Кандинський зазначав, що форма звертається до інтелекту, а колір – безпосередньо до чуттєвої сфери. Форма та інтелект створюють обмеження, а колір містить у собі фундаментальні основи, що мають стосунків до внутрішньої природи людини. Така безсловесна мова кольору – це його дія на нашу підсвідомість (Кандинський, 1990).

Розуміння кольору асоціюється з певним забарвленням, певною фарбою і занурює свідомість у першоматерію людської присутності у світі, у найбільш архаїчний шар язичницької свідомості та культури, де формувалися архетипи сприйняття, й зокрема сприйняття кольору. М. Новикова й інші пошуковці, які досліджували цю проблему на східнослов'янському ґрунті, зазначають, що діалог Людини з Космосом, відбувався через замовляння та заклинання, які присутні в численних колядних і купальських, весняних і жнивварських, весільних і похоронних обрядових піснях. На їх думку це не особливі слова, а особливий стан світу й людини (Новикова, 1993: 8).

«Архаїка», як вказує М. Новикова, обирає діло, а не слово. Мабуть саме тому такими важливими, промовистими і значимими, у сенсі розуміння кольору, є сакральні й ритуальні колірні зображення на стінах первісних печер, які є водночас і зображенням, і дійством, і певним ритуалом та

звертаються до підсвідомості людини. В стародавніх культурах, як і в замовляннях, важливе значення мають «старіші» кольори, ті, що були освоєні людиною символіко-магічно раніше від інших. Такими є: золотий, білий чорний, червоний. Різні епохи й культури по-різному ділять спектральну шкалу й надають її ділянкам різної ваги: одні кольори не помічаються або виглядають узагальнено, інші вирізняються й активно символізуються (Новикова, 1993: 13–14). Як відомо, в Давній Греції назви мали також ці чотири кольори: білий, чорний, червоний і жовтий (Бичкова, 2002).

Розглянемо подані авторкою характеристики значимих архаїчних кольорів: золотий пурпуровий, ясно-червоний, помаранчевий жовтий (ці кольори концентруються на одному кінці кольорового спектру) в різних історичних і національних культурах дістали семантику святості, ієрархічного верховенства; білий – значною мірою поділяє символічне значення золотого, однак в ньому більше жрецького; червоний (красний, рудий рижий) є першим кольоровим символом у людській культурі, оскільки червона вохра простежується від палеоліту, вона кольору крові також «красний» першочергово означало «кольоровий»; чорний колір сприймається як протиставлення трьом попереднім, він трактується як особливо потужний, але він також і амбівалентний; сірий (сивий, сизий, буланій) визначається як «недобілий», «напівчорний», «напівбілий», колір світання й сутінків; синій – колір моря, який перейшов до синього неба та пізніше набув романтичної й неоромантичної символіки («Блакитна квітка» Новалиса, «Небесний колір» Бараташвілі); зелений в замовляннях сприймається не як колір, а як стан рослинного царства; жовтий виступає повністю «реалістичним» кольором. Також зазначається ще один колір – рябий, який, власне, описує не колір, а забарвлення і переживається архаїчною свідомістю як знак обраності.

Людське суспільство завжди надавало особливого значення читанню «мови фарб» і колірною символікою, що виникла в часи, коли людина навчилася добувати і використовувати природні фарби, має правдиве походження. Цікавими є дослідження науковців щодо походження та загального вжитку назв кольорів; в українській мові XVIII ст. широким бувала загальна назва кольорів – колір, фарба (Горобець, 2015).

Так, зібрані в досліджуваних пам'ятках назви кольорів, поділяються науковцями на чотири основні підгрупи: – невмотивовані назви (із втраченою внутрішньою формою): блакитний, голубий, жовтий, зелений, рудий, червоний, красний,

чорний; – вмотивовані, тобто ті, які вмотивовано передають колірну якість предмета, вказуючи на типове забарвлення: листя певної рослини (кропивного цвіту), суцвіття або квіти рослини (васильковий, фіалковий, рожевий), плоду рослин (гранатовий, вишневий, кофейний, маковий, помаранчевий), пір'я птаха (канарів), крові (кривавий), золи (попелястий), каменю (мармуровий); – назви, які означають колірну ознаку та її інтенсивність: темнозелений, темно кофейний, жолтоговорящий; – назви, що виражають проміжні кольори чи відтінки відносно основного кольору, які прийняті за норму: білий з зеленим, красно-сірий, рудо сірий, синьо-бузковий (Крижанська, 2001).

Генетичну основу засвідчених назв складають давні спільнослов'янські слова: білий, вороний, гнідий, рижий, сивий, чорний, половий. Деякі назви склалися в давньоруську добу та пізніше на ґрунті тюркських. Серед назв кольорів, які характеризують кольоровість, зокрема тканини, не вказуючи на конкретний колір, а відображаючи спосіб забарвлення тканини є такі: взористий, квітчатий, темний (Горобець, 2015).

Українська мова мала величезну кількість слів для вираження розгалуженої гами кольорів, які обумовлені: назвами масті свійських тварин, (білий, буланний, бурий, гнідий, карий, рижий, сивий), пір'ям птахів (вороний, шпакуватий), волоссяним покровом (мишастий), плодами (каштановатий, половий). Також зустрічаються назви, які означають колірну ознаку за її інтенсивністю (світло-, ясно-, темно-). Частими є назви, які виражають проміжні, стосовно основного кольору, відтінки (воронокарий, жовтобуланний, красногнідий, карогнідий), за способом поєднання кольорів (строкатий, чалий). Замкнену групу в системі кольорів утворюють назви, пов'язані з явищами природи, з погодою (ясний, темний, місячний), такі, що передають інтенсивність (темнозелений, світлозелений, темнуватий); що характеризують позначення відтінків у складних кольорових назвах (зелено-жовтий, синювато-білий, бузково-синій, оливково-зелений, попелясто-синій). Такі структурні класифікації, на думку вчених, підготували ґрунт для появи інших структурно-семантичних моделей серед назв на означення кольорів (Дзівак, 1975; Крищенко, 1963).

В мистецькій сфері назви кольорів, як зазначає автор Д. Кіплік, походять від мінералів, металів, земель (кадмій, кіновар, вохра) або ж від місцевості (умбра, сіена) та поділяються на дві частини: фарби мінеральні (неорганічні) (як ультрамарин, кіновар, вохри, умбри сієни тощо) й органічні фарби (екстракти рослинних і тваринних барвни-

ків, фарби-лаки, що містять органічні барвники) (Кіплік, 1998: 14–15).

Колір є камертоном часу, як констатує дослідник В. Овсійчук і кожна історична епоха формує властивий їй колірний феномен. Проблему кольору досліджували в своїх працях Емпедокл, Платон, Аристотель. Від грецької хрома (колір), походить поняття хроматизм, в якому античні автори бачили низку складових: колір як психічне, безпредметне; ідеальне; фарба як фізичне, предметне, матеріальне; вплив кольору на тіло людини як фізіологічне; емоції як їхнє інформаційно-енергетичне відношення (Пушкар, 2008). Схожі тенденції у розумінні кольору та колірних гармоній спостерігалися також у філософії Давньої Індії та Китаю. Середньовіччя інтерпретувало колірну семантику за суворими релігійними канонами і догматами християнства й ісламу. В добу Відродження значною була втрата символічного значення кольору й створена «практично-живописна» система кольорів. Дослідники та науковці епохи просвітництва також зробили свій внесок в розвиток теорії кольору (І. Ньютон, М. Ломоносов, Т. Юнг, І. В. Гете, О. Рунге, Д. Максвелл) (Пушкар, 2008).

Колір несе в собі також змістовне навантаження, а отже, він – виконує важливу композиційну функцію, він акцентує увагу на сутєвих, для розуміння художнього змісту, ділянках зображення, визначає послідовність сприйняття твору. Колір допомагає організації того простору, який відповідає задуму художника (поглиблює глибину за допомогою тональної перспективи, відповідного розміщення виступаючих та відступаючих кольорів і навпаки, може за допомогою кольору підкреслити площинність). В передачі творчого задуму важливе значення мають способи і прийоми роботи з кольором; вибір технічних прийомів багато в чому визначає характер зображених предметів композиції і сприйняття її глядачем (Пушкар, 2008: 8).

Колір як суттєва проблема в зображенні об'єднує художників усіх часів. Значні успіхи щодо прийомів зображення та використання кольору демонструють видатні українські майстри живопису: О. Мурашко, Д. Левицький, К. Брюлов, А. Куїнджі, І. Рєпін, І. Левітан, П. Кончаловський, Б. Йогансон та інші, які мали цілі системи зображення.

Аналізуючи застосування кольору в техніці акварелі слід зазначити, що вона використовувалася ще в Давньому Єгипті, та в персидській книжковій мініатюрі; в середні віки її застосовували для ілюстрування книг та декоративного

оформлення. Технічні можливості акварелі як живописної техніки вперше широко розкрив А. Дюрер. Вже на початку XVII ст. акварель стала самостійним видом живопису, а в XVIII–XIX ст. спостерігається її розквіт. Акварельний живопис пов'язаний з такими відомими майстрами, як М. Врубель, О. Иванов, І. Крамської, М. Мітурич, О. Остроумова-Лебедева, П. Федотов, Н. Ярошин, які писали сміливо, насичено, їх акварелі темпераментні за виконанням, захоплюють філігранною технікою, великою кількістю легких колірних переходів. Художники використовували такі види акварелі: «англійську», коли живопис виконується на вологому папері із заливкою деталей зображення одним тоном і відмивками; «італійську», коли роботу виконують на сухому папері, з щільним, багат шаровим письмом (Печенюк, 2010).

Колір є найбільш очевидною особливістю живопису, його визначальною якістю. Однак, досить широко колір використовується і в рисунку та гравюрі, а це слугує причиною того, що колір не визнається розподільчим моментом для живопису та графіки як окремих видів мистецтва. При застосуванні кольору в графічних творах може бути певна ступінь наближення зображення до реалістичності живописних творів, але графіці більш властива певна умовність зображення (Горбенко, 1991). Наявність відкритих ділянок паперу, площинність, фрагментарність зображення, оголеність зображальних засобів таких як: лінія, штрих, пляма – такі особливості зображення створюють певну умовність, якої не уникнути, яка є органічною рисою графіки.

Робота колірними, тобто переважно живописними, матеріалами – аквареллю, пастеллю, гуашю, на папері – суто графічному матеріалі, створює проблему визначення видової приналежності таких творів. Зокрема, суперечливими щодо приналежності є твори відомого французького художника Тулуза-Лотрека (його колірні літографії та пастелі). Важливо визначити міру і ступінь застосування кольору у живописі та графіці. Колір в рисунку можна розглядати, як з погляду застосування суто графічних матеріалів: бістр, сепія, чорнила, сангіна, крейда, так і живописних: акварель, пастель, гуаш.

Матеріали, які застосовуються в рисунку, складають досить різноманітну колірну гаму, яка ускладнюється й збагачується за рахунок різних відтінків одного й того ж матеріалу, тональних переходів, що створюються відмивкою або розтушовуванням, за рахунок поєднання двох-трьох різних матеріалів, або поєднання різних інструментів під час роботи одним матеріалом, що

дають різні його відтінки. І, нарешті, за рахунок використання колірного тла паперу. Тому рисунки, створені за допомогою цих матеріалів і без використання багатоколірної акварелі, пастелі, гуаші, виявляються доволі збагаченими кольором, хоча й досить своєрідними. Таким зображенням властивий особливий, специфічний графічний колорит, органічна обмеженість набору кольорів та певна умовність в передачі реального забарвлення предметів. В таких зображеннях виникають вишукані колірні поєднання, неочікувані декоративні ефекти, активний ритм колірних і тональних плям, мазків і ліній (Федоров, 2013; Піскорський, 2006; Кульчицька, 2013).

Проблема кольору та видової приналежності твору виникає за умови застосування під час зображення тих матеріалів, якими можуть бути виконані як графічні, так і живописні твори, наголошує дослідниця Б.Соловйова. В одних випадках за основу видового визначення мистецьких творів беруться відтворюючі поліхромні матеріали, які обумовлюють належність творів до живопису, в інших – папір, що вказує на приналежність виконаних на ньому робіт до графіки. Для поліхромних творів на папері матеріал не може бути критерієм їх видового визначення.

Основою визначення видової приналежності творів, виконаних на папері за допомогою акварелі, пастелі, гуаші, може бути тільки спосіб та характер використання кольору. Особливості цього способу для живопису і рисунку можливо визначити, виходячи з прийомів зображення, властивих цим видам мистецтва. В живописі зображення виконується фарбою, тобто кольором, що утворює суцільний колірний шар, безперервну зображальну поверхню. К. Петров-Водкін зазначав, що твір живопису – це співвідношення кольорів, які розподілені у формах. Зображальні та виражальні можливості кольору використовуються в живописі вільно, в повну силу, так, як це необхідно художнику (Жердзицький, 2000). Під час застосування кольору в живописному творі виступає його самоцінність.

Наомість, графічним твір стає тоді, коли колір підпорядковується особливостям зображення, властивих рисунку. Відкриті ділянки тла порушують безперервність зображення і роблять явними графічні виразні засоби: лінію, штрих, пляму, за допомогою яких вибудовується форма та простір, а відкрита поверхня паперу ніби вирівнює зображення, надає йому площинності й виступає як активний компонент зображення та фактор його умовності. В рисунку колір не має такого організуючого значення в зображенні, як у живописі, його

роль в композиції переважно допоміжна. Застосування кольору суттєво не змінює співвідношення зображення та поверхні паперу, колір не порушує відчуття площинності, яке виникає в рисунку, не створює глибини, оскільки пляма накладається площинно, використовується невелика кількість кольорів, які утворюють зближену гаму й зберігають умовність в передачі уявного.

Характер твору визначається значимістю та перевагою прийомів того чи іншого способу використання кольору, й не обов'язково кількісною, а й якісною перевагою. Однак живописний або графічний способи не вичерпують повністю прийоми застосування зазначених матеріалів, тому природно, що виникають твори змішаного та перехідного характеру, характеристику яких аналізує дослідниця Б. Соловійова. В творах змішаного характеру робота олівцем або пером поєднується з живописним використанням кольору, причому таке поєднання може відбуватися по різному. В одних творах частина зображення виконується живописними прийомами, а частина являє собою рисунок. В інших роботах увесь рисунок поєднується з кольором, заповнюється ним, але визначеність та самостійне значення рисунка при цьому не втрачається. В роботах перехідного характеру теж присутні й графічні, й живописні прийоми щодо використання кольору – саме тому такі роботи неможливо визначити однозначно. Тому виокремлення типів творів з таким характером використання кольору потребує окремого розгляду.

Можна зазначити дві важливі цілі застосування кольору в рисунку: заради зображення та заради вираження. У першому випадку рисунок виконаний в основному лініями та штрихами, які нанесені пером, олівцем. Колір вводиться аби доповнити зображення, аби певною мірою наблизити його до передачі того образу об'єктів, які візуально сприймаються. Колір бере участь у передачі просторового об'єму, але за провідної ролі лінії, він, в міру своєї природної виразності, набуває ще й виражальної функції, яка все ж лишається супроводжуючою, такою яка впливає з самої наявності кольору. У другому випадку переважає виразна функція кольору: він вводиться заради досягнення нової, іншої – у порівнянні з чорно-білим рисунком – виразності, заради властивого йому емоційного впливу. При цьому, колір бере участь і в зображенні, але, наразі, ця функція є супроводжуючою (Федоров, 2013; Піскорський, 2006).

Значний вплив на характер зображення також має кількість використаного кольору, ступінь інтенсивності кольору та саме тло зображення. Якщо зображення виконане декількома блідими

відтінками двох-трьох кольорів і папір довкола зображеного об'єкту залишається відкритим, то таке зображення сприймається як рисунок, навіть якщо воно повністю виконане не лініями й штрихами, а об'ємним моделюванням, світлотіньовими переходами. І навпаки, яскраве та багатоколірне розфарбування контурного рисунку, особливо за умови повністю закритого колірною тла дотичне або переходить в змішаний спосіб зображення.

Твори, які відображають другий підхід до використання кольору (заради виразності рисунку, перевага виразної функції кольору над зображальною) – це рисунки олівцем, пером або іншими графічними техніками із введенням кольору, або ж рисунки, що повністю виконані аквареллю чи пастеллю. Використання кольору в рисунку заради виразності може бути: досить обмеженим (декілька мазків акварелі в експресивному рисунку О. Дом'є «Паяц») та досить широким (повністю виконані червоною аквареллю підготовчі рисунки Ф. Гойї до «Каричос»). Так само у творах змішаного характеру (О. Дом'є «В лісі») та в роботах перехідного типу, яких у старих майстрів майже не існувало (біблейські аркуші О. Іванова).

Особливо широко, складно та неоднозначно колір став використовуватися з кінця XIX – початку XX ст. Цей період можливо вважати другим переломним моментом у використанні акварелі, пастелі та гуаші. Зміна художніх принципів мистецтва, становлення графіки як самостійного виду мистецтва і її вплив на живопис привели до втрати меж між цими видами мистецтва, відходу від усталеної раніше специфіки кожного виду. Як зазначають науковці, використовуючи можливості тої чи іншої техніки, художник вибирає в кожному випадку виразну систему кольорових відношень, які необхідні для зображення предметів у художньому творі. При цьому велике значення в передачі творчого задуму мають способи і прийоми роботи (Берлач, 2016: 7–8).

Пастель, акварель, гуаш, як техніки, що мають більш чи менш графічні якості, стали користуватися особливим визнанням. У творчості багатьох художників вони стали улюбленими, навіть провідними, техніками. Поряд з графічними та живописними творами все частіше з'являються роботи, що мають перехідний та змішаний характер. Для рисунків, що повністю виконані кольоровими матеріалами, раніше була характерною більш обмежена, стримана гамма кольорів, ніж в живописних зображеннях. Сучасні рисунки, у багатьох випадках, не поступаються живопису, ані широтою колірною спектру, ані яскравістю та сміливістю поєднань (Мунк, Шагал). Більш

вільне використання кольору приводить до того, що у творчості будь-якого художника, який працює аквареллю, пастеллю, гуашшю з'являються роботи перехідного характеру (Дега, Мане, Серов, Борисов-Мусатов, Малявін, Сіньяк, Дюфі, Тишлер, Сезан, Гончарова, Митрохін). Їх роботи поєднують рисунок та живопис.

В ХХ ст. кольорові олівці (які у старих майстрів використовувались обмежено) отримали таке ж саме використання як акварель, пастель та гуаш. Кольорові олівці досить суперечливий матеріал: маючи живописну якість – колір, вони, на відміну від акварелі й пастелі, не мають можливості живописного нанесення – суцільності. Саме тому кольоровими олівцями не можуть бути створені живописні роботи. Однак, графічні зображення, в яких папір повністю закритий кольором, досить близькі до живописних; цьому сприяє прийом розтушовки. В зображеннях художників Малявіна, Коробкова тло значною мірою залишене відкритим, але самі прийоми роботи олівцем досить наближені до живописних, оскільки форма зображених об'єктів «виліплюється» кольором. Такі роботи належать до творів перехідного типу. Часто, за допомогою кольорових олівців створюються графічні зображення: рисунок виконується ними повністю (Митрохін «Яблука», «Нарциси», «Груші»), або олівці поєднуються з іншими матеріалами.

Для творів змішаного характеру також властиве більш складне, суперечливе поєднання рисунку та кольору. До прикладу, в роботі Влалінка «Будинок під деревами» насиченість, напруженість кольору і його роль в композиції аркуша та побудові простору надають зображенню живописного характеру. Однак, не менш важливу роль в цьому зображенні відіграє й рисунок пером. Нарочита відкритість, неохайність ліній і штрихів у зображенні ніби спорить з напруженістю кольору.

В роботі Пікассо «Натюрморт з кавницею» зображення виконане переважно лініями, що окреслюють межі форм та штрихами, що спрямовані в різних напрямках й перетинаються, формуючи об'єм. Колір будує форми, простір і майже повністю закриває всю поверхню зображення (ділянки тла сприймаються як частини білого кольору). В пастелі Пікассо «Жінка на сходах» інтенсивність кольору, активність його зображальної та виражальної ролі вказують на живописне використання кольору, але колір нанесений площинно та має характер яскравого зафарбування, яке підпорядковується сильним широким темним контурам зміненої форми. Таке ж саме використання кольору властиве й іншим роботам майстра, що виконані в техніці олійного живопису. Саме тому робота «Жінка на сходах» є живописним твором. Відкрите тло паперу в роботах сучасних майстрів відіграє ту саму роль, що і в рисунках старих майстрів. «Півень» Пікассо також лишається рисунком незважаючи на надмірну напруженість колірної гами.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що в ХХ ст. у зв'язку з тими змінами, які відбулися в живописі: опанування ним багатьох прийомів графіки, іншого ставлення до форми й простору – більшість рис графічного використання кольору почали характеризувати не тільки рисунок, а й живопис. Все це впливає на роль кольору в образотворчому мистецтві та його застосування. Таке ж як і в живописі вільне, активне, виразне застосування кольору може здійснюватися в межах рисунку, так само як і використання графічних прийомів зображення. В цілому твори виконані за допомогою акварелі, пастелі, гуаші, колірних олівців, утворюють неперервний ряд від живописних до графічних. Ця закономірність обумовлена тим, що митець використовує один і той самий матеріал, але вирішує за їх допомогою різні завдання, здійснює різні задуми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берлач О. П., Галькун Т. Д., Тарасюк І. І. Малярські техніки, методи і прийоми роботи в станковому живописі. Методичні рекомендації для студентів спеціальності 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація. Луцьк. 2017. 68 с.
2. Бичкова Л. Колористична культура античного світу. Навчальний посібник. Київ. 2002. 135 с.
3. Горбенко О. О. Акварельний живопис для архітекторів. Київ. 1991. 142 с.
4. Горобець В. Й. З історії назв кольорів в українській мові. Культура слова. Київ. 1977. Вип. 12. С. 56.
5. Дзівак О. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові. Українське мовознавство. Київ. 1975. Вип. 3. С. 25–31.
6. Дудяк В. О. Природа кольору та його характеристики. Львів. 2013. 208 с.
7. Жердзицький В. Е. Технологія, способи і прийоми у створенні творів станкового живопису. Вісник Харківського художньо-промислового інституту. Харків. 2000. Вип. 3. 107 с.
8. Кіровоградщина у творах Володимира Федорова. Кіровоград. 2013. 184 с.
9. Костянтин Піскорський. Альбом. Київ. 2006. 136 с.
10. Крижанська О. Яким буває червоне? Синонімічні кольороназви в українській мові. Київ. 2001. Вип. 24. С. 22–24.

11. Крищенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові. Славистичний збірник. Київ. 1963. С. 97–111.
12. Новикова М. Прасвіт українських замовлянь. Київ. 1993. 307 с.
13. Олена Кульчицька (1877–1967). Графіка. Малярство. Ужиткове мистецтво: альбом-каталог. Львів; Київ. 2013. 392 с.
14. Печенюк Т. Кольорознавство. Підручник для студентів. Київ. 2010. 192 с.
15. Пушкар О. І. Теорія кольору: конспект лекцій для студентів напряму підготовки «Видавничо-поліграфічна справа» усіх форм навчання. Харків. 2008. 147 с.

REFERENCES

1. Berlach O. P., Halkun T. D., Tarasiuk I. I. (2017) Maliarski tekhniki, metody i pryomy roboty v stankovomu zhyvopysi. [Painting techniques, methods and methods of work in easel painting] *Metodychni rekomendatsii dlia studentiv spetsialnosti 023 Obrazotvorche mystetstvo, dekoratyvne mystetstvo, restavratsiia*. Lutsk. 68 s. [in Ukrainian].
2. Bychkova L. (2002) Kolorystychna kultura antychnoho svitu. [Colorful culture the ancient world]. *Navchalnyi posibnyk*. Kyiv. 135 s. [in Ukrainian].
3. Horbenko O. O. (1991) Akvarelnyi zhyvopys dlia arkhitektoriv. [Watercolor painting for architects]. Kyiv. 142 s. [in Ukrainian].
4. Horobets V. Y. (1977) Z istorii nazv koloriv v ukrainskii movi [From the history of color names in the Ukrainian language] *Kultura slova*. Kyiv. S. 56. [in Ukrainian].
5. Dzivak O. (1975) Pro systemu nazv koloriv u suchasni ukrainskii literaturnii movi. *Ukrainske movoznavstvo*. [About the system of color names in the modern Ukrainian literary language] Kyiv. 3. S. 25–31. [in Ukrainian].
6. Dudiak V. O. (2013) Pryroda koloru ta yoho kharakterystyky [The nature of color and its characteristics]. Lviv. 208 s. [in Ukrainian].
7. Zherdzytskiy V. E. (2000) Tekhnolohiia, sposoby i pryomy u stvorenni tvoriv stankovoho zhyvopysu. [Technology, methods and techniques in creating works of easel painting] *Visnyk Kharkivskoho khudozhno-promysloвого instytutu.-Bulletin of Kharkiv Art and Industrial Institute*. Kharkiv. 3. 107 s. [in Ukrainian].
8. Kirovohradshchyna u tvorakh Volodymyra Fedorova. [Kirovohrad region in works of Volodymyr Fedorov]. Kirovohrad: 184 s. [in Ukrainian].
9. Kostiantyn Piskorskyi (2006). *Album*. [Album] Kyiv. 136 s. [in Ukrainian].
10. Kryzhanska O. (2001) Yakym buvaie chervone? Synonimichni koloronazvy v ukrainskii movi. [What is red? Synonymous color names in the Ukrainian language] Kyiv. 24. S. 22–24. [in Ukrainian].
11. Krytenko A. P. (1963) Semantychna struktura nazv koloriv v ukrainskii movi. *Slavistychnyi zbirnyk*. [Semantic structure of color names in the Ukrainian language]. Kyiv. S 97–111. [in Ukrainian].
12. Novykova M. (1993) *Prasvit ukrainskykh zamovlian*. [Prasvit of Ukrainian Orders]. Kyiv. 307 s. [in Ukrainian].
13. Olena Kulchytska (1877–1967). (2010) *Hrafika. Maliarstvo. Uzhytkove mystetstvo* [Olena Kulchytska (1877–1967). Graphics. Painting. Applied art]: *albom-kataloh*. Lviv; Kyiv. 392 s.
14. Pecheniuk T. (2010) *Koloroznavstvo. Pidruchnyk dlia studentiv*. [Color science]. Kyiv. 192 s. [in Ukrainian].
15. Pushkar O. I. (2008) *Teoriia koloru: konspekt lektsii dlia studentiv napriamu pidhotovky «Vydavnycho-polihrafichna sprava» usikh form navchannia*. [Theory of color a synopsis of lectures for students of the Publishing and printing business training course of all forms of education]. Kharkiv. 147 s. [in Ukrainian].

УДК 75.036.8(477)»1944/1952»Ю.Соловій
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-19>

Карина ДАВИДОВА,
orcid.org/0000-0003-0739-2740
аспірантка кафедри історії і теорії мистецтва
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) *karinadavydova8@gmail.com*

НІМЕЦЬКИЙ ПЕРІОД ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ СОЛОВІЯ (1944–1952 РР.): ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА

Становлення Юрія Соловія як мистця-модерніста відбувалось під впливом трьох ідейно-протилежних середовищ на територіях: окупаційної Західної України, післявоєнної Німеччини та модерної Америки. Не можна заперечити важливого впливу кожного з соціокультурних середовищ на формування творчої особистості та закладення концептуальних та стилістичних орієнтирів творчості мистця. З метою їх систематизації, нами було хронологічно поділено періоди творчості Юрія Соловія за територіальним принципом: український (1941–1944 рр.), німецький (1944–1952 рр.) та американський (1952–1993 рр.). Значний вплив на Юрія Соловія справило зокрема німецьке соціокультурне середовище, завдяки якому мистець вперше зацікавився модерністичними течіями, успішно розпочав виставкову діяльність та розширив свою інтелектуально-філософську платформу, що сприяло початку його роботи як мистецького критика. Відтак, з метою розуміння процесів становлення творчої особистості Юрія Соловія у статті було ґрунтовно досліджено німецький етап творчості (1944–1952 рр.), який припадає на перебування мистця в таборі для переміщених осіб Ді-Пі (Displaced Persons). В хронологічному порядку у статті було проаналізовано ключові етапи цього періоду, які вплинули на формування творчого методу Юрія Соловія та визначили подальший вектор розвитку його творчості.

Метою дослідження є комплексне вивчення аспектів формування творчої особистості Юрія Соловія під час німецького періоду творчості (1944–1952 рр.), зокрема визначення причин та наслідків еміграції до Німеччини; виокремлення осіб-сучасників мистця, які значним чином вплинули на його творчий метод; висвітлення перших виставкових проєктів; аналіз стилістичних змін у творчості тощо.

Результати. У результаті дослідження нами було представлено один з визначальних етапів формування творчого методу Юрія Соловія – німецький період творчості (1944–1952 рр.). У статті було комплексно проаналізовано соціокультурне середовище, яке вплинуло на творчий метод Юрія Соловія, стилістичні зміни у творах мистця, а також ідейні та концептуальні наративи, які відображають особливості цього періоду його творчості.

Ключові слова: німецький період творчості Юрія Соловія, живопис, діаспорне мистецтво, Юрій Соловій, американсько-український мистець.

Karyna DAVYDOVA,
orcid.org/0000-0003-0739-2740
Postgraduate Student at the Department of Art History and Theory
Lviv National Academy of Art
(Lviv, Ukraine) *karinadavydova8@gmail.com*

THE GERMAN PERIOD OF JURIJ SOLOVIJ'S CREATIVITY (1944–1952): INFLUENCE OF THE SOCIOCULTURAL ENVIRONMENT

The development of Jurij Solovij as an modernist artist was influenced by three ideologically contrasting environments: occupied Western Ukraine, post-war Germany, and modern America. The significant impact of each sociocultural environment on the formation of his artistic personality and the establishment of his conceptual and stylistic orientations cannot be denied. To systematize these influences, we have chronologically divided Jurij Solovij's creative periods based on territorial principles: Ukrainian (1941–1944), German (1944–1952), and American (1952–1993). The German sociocultural environment had a significant impact on Jurij Solovij, sparking his interest in modernist movements, launching his exhibition career, and expanding his intellectual and philosophical platform, which contributed to his emergence as an art critic. Therefore, to understand the processes shaping Jurij Solovij's artistic personality, this article thoroughly investigates the German period of his creativity, which coincided with his stay in the Displaced Persons (DP) camp. The article chronologically analyzes the key stages of this period that influenced the formation of Jurij Solovij's creative method and defined the future direction of his art.

Objective: The aim of this study is to comprehensively examine the aspects of Jurij Solovij's artistic development during his German period (1944–1952): identifying the causes and consequences of his emigration to Germany;

highlighting contemporaries who significantly influenced his creative method; documenting his initial exhibition projects; and analyzing the stylistic changes in his work.

Results: This study presents one of the defining stages in the development of Jurij Solovij's creative method – German period (1944–1952). The article comprehensively analyzes the sociocultural environment that influenced Jurij Solovij's creative method, stylistic changes in his works, and the conceptual and ideological narratives that characterize this period of his creativity.

Key words: *German period of Jurij Solovij's creativity, painting, diaspora art, Jurij Solovij, American-Ukrainian artist.*

Постановка проблеми. Серед виділених нами періодів творчості Юрія Соловія одним з найбільш досліджених є американський (1952–1993 рр.), оскільки саме під час проживання у США мистець остаточно сформувався як професійний мистець та створив свої найвідоміші твори та творчі серії, які були досить широко представлені в діаспорній та іноземній пресі. Однак, залишаються мало-дослідженими інші періоди творчості мистця, які заклали «фундамент» його мистецьких та філософських орієнтирів, зокрема німецький етап творчості (1944–1952 рр.). Зустрічаються також фактологічні неточності у літературних джерелах, які спричинені «вузькою» джерельною базою. З цією метою нами було здійснено пошукову роботу першоджерел та розширено джерельну базу дослідження, що дозволило комплексно проаналізувати причини та наслідки еміграції Юрія Соловія; вивчити соціокультурне середовище післявоєнної Німеччини, яке оточувало мистця; дослідити основні фактори, які характеризують творчість саме німецького періоду художника та визначають подальший вектор його творчого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна база джерел, у яких висвітлено німецький період творчості Юрія Соловія характеризується обмеженою кількістю матеріалів. Вагомий корпус джерел, у яких висвітлено німецький період творчості Юрія Соловія (1944–1952 рр.) складають статті з власного теоретичного доробку мистця, які ми знаходимо на сторінках діаспорної періодики, зокрема журналів: «Нові Дні» та «Сучасність». У своїх критичних есеях на мистецькі теми Юрій Соловій епізодично розміщує спогади про перебування у Німеччині, завдяки яким було доповнено хронологію подій.

Серед напрацьовань іноземних дослідників, що стосуються німецького періоду творчості найвагомішими є опубліковане на сторінках «The Herald News» інтерв'ю американської журналістки Маргарет Рухльман (Margaret Ruhlmann) з Юрієм Соловієм (Ruhlmann, 1968: 28). З особистої розмови з мистцем, окрім спогадів мистця про період життя у Німеччині, нам стають відомі також обставини його еміграції до США.

Інформативними літературними джерелами в контексті висвітлення перших виставкових проєктів Юрія Соловія стали праці: Р. Яціва «Мала хронологія мистецьких подій і пам'ятних дат ХХ століття – світ» (Яців, 2021: 543) та І. Кейвана «Українські мистці поза Батьківщиною» (Кейван, 1996: 9, 29), у яких зібрано фактологічний матеріал щодо виставок.

З-поміж діаспорних дослідників варто виокремити статтю Аркадії Оленської-Петришин (Оленська-Петришин, 1969: 59–62), яка приділила вагому частину публікації мистецтвознавчому аналізу творів Юрія Соловія, зокрема німецького періоду творчості.

Методологія. В основу методики дослідження покладені: методики емпіричного та наукового рівня, зокрема, на початковому етапі використано методику пошуку джерельної бази (опрацювання державних та приватних українських та світових архівів), на науковому рівні – контекстуальний аналіз, біографічний і хронологічний методи.

Наукова новизна. У контексті дослідження творчості Юрія Соловія німецького періоду (1944–1952 р.) було вперше введено до наукового обігу та опрацьовано архівні документи, які дозволили підтвердити або спростувати раніше неточні біографічні дані, що зустрічаються у вторинних джерелах. Окрім того, була вперше представлена хронологія важливих етапів німецького періоду творчості Юрія Соловія, проаналізовано стилістичні та концептуальні зміни у творчості мистця, висвітлено деталі початку виставкової діяльності художника.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення Другої світової війни у зв'язку з наближенням радянських військ до західних територій України, понад триста тисяч українців тікали за кордон до таборів для переміщених осіб Ді-Пі (Displaced Persons) у Західній Німеччині та Австрії, які підпорядковувались арміям союзників: США, Великої Британії та Франції. Мотиви були різні: небажання потрапити до радянських спецслужб, уникнення репресій, пошук заробітку, безпечного тилу тощо. Не став виключенням і Юрій Соловій, який у 1944 р. перервав на четвертому курсі своє

навчання у Львівській мистецько-промисловій школі та вимушено емігрував з території Західної України до Німеччини, опинившись у повоєнному таборі Ді-Пі в м. Дінкельсбюль. Німеччина післявоєнних років, у якій перебував Юрій Соловій характеризувалась знищеною економікою, політичним розподілом територій та складними соціо-психологічними настроями населення. Однак, з огляду на нові культурні, мистецькі та інші позитивні впливи країн-союзників, зокрема США, у мистецькому середовищі почали з'являтися численні експерименти та новації, пов'язані з модерністичними течіями, що нашаровувалися на спогади воєнного часу та досвіду життя після війни.

Серед документів, які підтверджують еміграцію Юрія Соловія є реєстраційна картка «A.E.F. D.P. Registration Record» Юрія Соловія (датована 1946 р.), яка була знайдена у колекції архівних документів Міжнародного центру документації жертв націонал-соціалізму – Arolsen Archives. Багато інформативними для нас виявилися також інші секції вищезгаданого документа. Зокрема, у колонці «рід занять» Юрій Соловій ідентифікував себе як «Мистець / художник»; свою національну приналежність окреслив «українець» додавши в дужках (поляк); місце народження – «Львів, Польща»; мови, якими володіє: українська, польська, німецька. Окрім того, цілісний «портрет» Юрія Соловія, якому на момент заповнення документа було двадцять п'ять років, дозволяє скласти медична картка від 23.08.1946 р., згідно з якою – на зріст 178 см мистець важив 58 кг, що за сучасними стандартами вважається менше норми та свідчить про важкі післявоєнні роки.

Табір Ді-Пі у якому перебував Юрій Соловій був офіційно заснований урядом США у м. Дінкенсбюль (Німеччина) в 1946 р. з метою прихистку переселенців, які були змушені залишити свій рідний дім внаслідок Другої світової війни, зокрема українців. У таборі надавалася допомога переселенцям у вирішенні їхніх житлових, медичних, освітніх та професійних потреб. Юрій Соловій наприкінці 1980-х років позитивно висловився щодо умов життя у таборі, проте також зазначив про їх «штучність»: «Головне: всі жителі «Ді-Пі планети» мали час (і нудьгу). Хоч далеко не досконале – тут створилось життя з відблиском моделі нормального життя суспільства. Але тому, що це суспільство було лише ілюзією, бо його доля і матеріальні справи не були в його руках, – практичні фактори життя та культури були поза рамками дійсності.» (Соловій, 1987: 7). Також зі статті нам відомо, що у післявоєнний час Юрій Соловій стикнувся з поширеною проблемою важ-

кодоступності художнього реманенту. Жителі Ді-Пі, які мали дотичність до мистецтва, зокрема Юрій Соловій, навчилися пристосувалися обмінюючи в місцевого населення доступні для них каву і тютюн на фарби та пензлі (Соловій, 1987: 7).

Важливим у становленні творчого методу мистця стало знайомство у 1946 р. та подальша дружба Юрія Соловія з німецьким художником-абстракціоністом Германом Анзельментом (Hermann Anselment) і його дружиною Марією-Фрідою (Maria Frieda). Герман Анзельмент (13 травня 1905 р., Фрайбург, Німеччина – 5 липня 1981 р., Лісталь, Швейцарія) був достатньо відомим німецьким художником на творчість якого вплинули твори Василя Кандинського та Пауля Клее (Paul Klee). У 1933 році Г. Анзельмента визнали «дегенеративним художником», він отримав заборону від націонал-соціалістів виставляти своє мистецтво, частина творів була конфіскована та, пізніше знищена. З 1948 по 1955 рр. Г. Анзельмент був викладачем кольору та форми в Нюрнберзькій академії мистецтв. Твори мистця зберігаються в численних державних та приватних колекціях по всьому світу.

На момент знайомства Юрія Соловія з Г. Анзельментом мистцем було 25 та, відповідно, 41 рік, відтак, не можна заперечити впливу вже досвідченого та визнаного німецького мистця-наставника на емігранта художника-початківця. Під впливом Г. Анзельмента Юрій Соловій починає вперше цікавитися та розвивати себе в абстрактному живописі, досліджуючи теорію кольорового поля: «В безпредметному мистецтві я бачив стиль 20 ст. і з фанатичним запалом та вірою творив два-три безпредметні образи денно. [...] На той час мені йшлося про зображення-схоплення сил космосу або сил, нуртуючих у природі, прим., сил життя в пробудженому весною дереві.» (Соловій, 1981: 14). З цього етапу становлення Юрія Соловія, який відобразився захопленням абстрактним мистецтвом, важливим є згадати твір «Cosmic Love», 1948 р., який є частиною колекції Українського Інституту Модерного Мистецтва (Ukrainian Institute of Modern Art), м. Чикаго, США. Твір є одним із небагатьох збережених цього періоду, оскільки через нестачу в післявоєнний час художніх матеріалів, про яку вже було зазначено вище, більшість робіт цього продуктивного творчого етапу було втрачено: мистець був вимушений замальовувати полотно з метою повторного використання.

Окрім безпредметного живопису Юрія Соловія також захопили ідеї течії експресіонізму, «прабатьком» якої мистець вбачав передусім німецьку філософію: «Експресіонізм був витвором т. зв.

північноєвропейської, головної німецької духовості. Він наголошує трагізм і містерію людського існування (екзистенції). Експресіоністи філософічно занурюються в містику, психологію, в глибокі драматичні емоції, наголошуючи тривожні людські ситуації.» (Соловій, 1981: 11). Ідеї, які сповідували експресіоністи, серед яких: вираження емоцій засвоєних на суб'єктивному досвіді за допомогою інтуїтивного, а не об'єктивного сприйняття, були достатньо близькими для Юрія Соловія, оскільки концепт найвідоміших творів мистця пов'язаний із висвітленням на полотні передусім трагічності людської екзистенції, про що зазначали мистецькі критики-сучасники художника, зокрема Аркадія Оленська-Петришин (Оленська-Петришин, 1969: 61).

Відмінною особливістю німецького періоду творчості Юрія Соловія стала його заангажованість виключно у мистецький фах. Попри хронологічну стислість періоду, який тривав вісім років, Юрій Соловій педантично працював над пошуком своєї творчої «манери» та самовдосконаленням професійних навичок. У Німеччині мистець вперше знайомився та аналізував зразки світового музейного мистецтва, відвідуючи «Haus der Kunst» (Соловій, 1991: 20); активно експериментував зі стилістикою; шукав нові теми, образи та композиційні рішення для свого малярства, що позитивно відзначилось на його роботі: «Це був один із динамічних етапів у моїй творчості. Мені часто ввижались і снилися образи, – мабуть, нормальна ситуація в нормальних творчих умовах, у яких мистець лише творчістю дихає-живе, – які вранці я зразу реалізував.» (Соловій, 1981: 14).

Не залишався осторонь Юрій Соловій і громадської діяльності з метою поширення національних ідей та переконань. Подружжя Анзельментів, з якими Юрій Соловій продовжував близько контактувати, системно організовували мистецькі зустрічі та творчі вечори, на які запрошувалась культурна еліта: художники, композитори, філософи, співаки та актори. На одній з численних мистецьких вечорів Юрій Соловій був достатньо розчарований, що його співрозмовники абсолютно були незнайомі з культурою та мистецтвом України (Соловій, 1983: 26). Побачивши потребу у «просвіті» культурної еліти Німеччини, Юрій Соловій ставить собі за мету перекласти літературні твори з української мови на німецьку його улюблених авторів – Василя Барки та Емми Андієвської. Перекладачем погодилась стати німецька письменниця Елізабет Котмаєр, з якою мистець познайомився у творчому осередку Г. Анзель-

мента. Відтак, за допомогою Юрія Соловія, який переписував для письменниці тексти українських творів латинкою, німкена, без знання української мови переклала низку літературних робіт, достатніх для видання окремої антології української поезії німецькою мовою, серед яких був «Трояндовий роман» Василя Барки (Соловій, 1983: 27). Пізніше, у 1955 р. Елізабет Котмаєр разом зі своїм вже тоді чоловіком Ігорем Костецьким, заснували українське видавництво «На горі». Подружжя Костецьких стало близькими друзями Юрія Соловія, про що свідчить епістолярна спадщина мистця.

Наступним важливим етапом німецького періоду творчості є початок діяльності Юрія Соловія як мистецького критика та теоретика мистецтва. На початку 1950-х р. відчувши прогалину в спеціалізованій на мистецтві українській літературі, а саме на актуальні модерністичні теми, Юрій Соловій вперше починає занотовувати есеї, а пізніше стає повноцінним мистецьким критиком: «Спершу приводом для моїх виступів у пресі була наша культурна ситуація: після другої світової війни не було в нас інформацій з ділянки образотворчого мистецтва, які висвітлювали б проблеми у творчому пляні, що мене в той час цікавив, – тому я вирішив сам їх у такому світлі популяризувати. А тепер, хоч ситуація не надто вже й змінилась, я спостеріг іще нагальнішу потребу продовжувати почату десь 1947 року діяльність» (Соловій, 1973: 10). Таким чином, вперше паралельно із творчою діяльністю Юрій Соловій розпочинає працювати як теоретик, критик та дослідник мистецтва. Теоретичний доробок мистця налічує понад двісті опублікованих в діаспорній періодиці статей, які охоплюють питання культури, мистецтва в Україні, еміграції та світі; критичні огляди на виставки українських та світових мистців; аналітичні тексти в яких автор розмірковував над проблемами українського мистецтва на еміграції та пропонував власні шляхи для їх вирішення тощо.

Плідним для Юрія Соловія виявився кінець 1940-х рр. ще й завдяки початку його виставкової діяльності. У 1947 р. мистець вперше бере участь у масштабній груповій виставці українських мистців, яка відбувалася з 10–26 січня у Баварській національній галереї, Мюнхен (Німеччина). Виставка була організована групою українських митців, які з подібних до мистця причин опинились у Німеччині після Другої світової війни. В експозиції було представлено понад 300 картин, скульптур і графічних робіт українських мистців, які висвітлювали теми української історії, культури та народної традиції (Яців, 2021: 543).

Ця виставка стала важливою подією для української культурної спільноти в еміграції й сприяла популяризації українського мистецтва за межами країни. У лютому того ж року, Юрій Соловій став одним з тридцяти учасників міжнародної виставки в м. Ансбах (Німеччина). Серед художників були естонці, латвійці, литовці та українці (П. Меглик, Г. Пазюк, О. Танасевич та ін.) (Кейван, 1996: 9).

З-поміж виставкових проєктів мистця німецького періоду також важливо згадати дві групові виставки 1950 року, які відбулися у впливових мистецьких інституціях Німеччини: Museum of Nuremberg (м. Нюрнберг) та Günther Franke Gallery (м. Мюнхен). Зокрема, Günther Franke Gallery – це приватна галерея відомого німецького арт дилера та колекціонера Гюнтера Франке (Günther Franke). Галерея функціонувала у Мюнхені з 1923–1976 рр. та презентувала окрім молодих перспективних мистців – твори першого мистецького «ешелону» авангардистів, серед яких: Поль Клее (нім. Paul Klee), Макс Бекманн (нім. Max Beckmann), Жоан Міро (кат. Joan Miró), Марк Шагал (фр. Marc Chagall), Василь Кандинський. Крім групової виставки Юрія Соловія в цій галереї (Соловій, 1990: 22), нам також відомо про персональну виставку мистця, яка відбулася у 1971 рр., про що свідчить збережене у колекції Українського Інституту Модерного Мистецтва (Ukrainian Institute of Modern Art, м. Чикаго) запрошення. З огляду на це можемо констатувати, що напрацьовані, за час проживання Юрія Соловія у Німеччині, «мости» дали результат в наступні роки, вже у США, коли мистець отримав нагоду представити свій персональний проєкт в Günther Franke Gallery.

Важливим для Юрія Соловія німецький період творчості став також з особистих причин. Саме у м. Дінкенсбюль Юрій Соловій познайомився зі своєю майбутньою дружиною, молодшою на 10 років, Ліселоттою Мецгер (Liselotte Metzger, нар. 24.02.1931), яку мистець та близькі друзі називали Лізою. В цей час Ліселотт вивчала німецьку літературу в університеті, а Юрій Соловій був «культурним директором» у таборі Ді-Пі (Ruhlmann, 1968: 28). Ліселотт була єдиною донькою достатньо заможного винороба Фріца Мецгера (Fritz Metzger). Стара та шанована у Баварії родина Мецгерів достатньо швидко прийняла у родину українського переселенця, характер та талант якого підкорили батьків дівчини (2008: 21). У грудні 1949 року в Юрія Соловія і Ліселотт Мецгер народився син – Юрій Марія Соловій. Друге ім'я сину подружжя дало жіноче, що спорадично

зустрічається в Німеччині, таким відомим прикладом є письменник Еріх Марія Ремарк (Erich Maria Remarque), який змінив друге ім'я на честь своєї матері – Марії. Це може свідчити, що ім'я сина Юрія Соловія також обрав невипадково, а з метою шанування важливої для художника людини.

Хоча батьки Ліселотт наполягали на молоді подружжя лишитися у Німеччині, вони не поступилися своєму бажанню емігрувати до США (2008: 21). Згідно з документом IRO (International Refugee Organisation – Міжнародна організація біженців) від 25 січня 1952 р., який декларує перелік осіб, що вибули з центру переселення (таборів Ді-Пі) нам стає відомо, що Юрій Соловій у 1952 р. офіційно покинув табір Ді-Пі «Ellwangen», до якого мав дотичність останні декілька років. Інший знайдений нами документ, що декларує списки переміщених осіб, які емігрували з Європи, свідчить, що родина Соловійів покинула порт м. Бремергафен (Німеччина) на кораблі «USS General Stewart» 17 січня 1952 р., що плыв до м. Нью-Йорк, а кінцевим місцем призначення для них було м. Детройт (Штат Мічиган). Грамадянство вказане у документі інформує нас, що на момент еміграції до США Юрій Соловій мав польський паспорт, в той час як його дружина і син – німецькі.

Висновки. Німецький період творчості Юрія Соловія (1944–1952 рр.) можна схарактеризувати як етап активного самовдосконалення та час динамічної творчої роботи мистця. Всупереч важким, передусім економічно, післявоєнним рокам, мистець продуктивно працює, вивчає іноземну мистецьку літературу; аналізує зразки світових витворів мистецтва; наслідуює нові для себе течії модернізму; «моделює» власний підхід до творення. Першою спробою осягнути свій потенціал мистцем було обрано «абстрактне мистецтво», завдяки якому він опанував теорію кольорового поля та розвинув «метафоричне» мислення. Вперше Юрій Соловій долучився до своїх колег-мистців у виставкових проєктах, що сприяло затвердженню статусу «професійного мистця», промоції його творчості та підвищення репутаційності. Важливим аспектом творчого шляху Юрія Соловія стала також його пристрасть до написання текстів-есеїв на мистецькі теми. Розвиток мистця у теоретичному напрямку розширив його інтелектуально-філософську платформу, яка пізніше була втілена в американському періоді творчості, де мистець обрав для себе не інтуїтивний, а концептуальний підхід в роботі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кейван І. М. Українські мистці поза Батьківщиною. Едмонтон – Монреаль : Сліо Editions Montreal, 1996. 9, 29 с.
2. Оленська-Петришин А. І. Трагічна суть життя як сюжет мистецтва (з приводу виставки Юрія Соловія). *Сучасність*. 1969. № 7 (103). С. 59–62.
3. Соловій Ю. І. «... І хліб наш насущний ...» (З базару критицизму). *Нові Дні*. 1987. № 448. С. 7–8.
4. Соловій Ю. І. «Краще пізно, ніж ніколи...». *Нові Дні*. 1990. № 485–486. С. 22–23.
5. Соловій Ю. І. Виставка експресіонізму в Нью-Йорку. *Нові Дні*. 1981. № 2 (372). С. 11–12.
6. Соловій Ю. І. Епізод у народженні новітнього мистецтва (Стаття третя: Сезан). *Нові Дні*. 1981. № 11 (381). С. 14–16.
7. Соловій Ю. І. За горами, за лісами... Про чуда Елізабет Коттмаєр. *Сучасність*. 1983. № 9 (269). С. 24–30.
8. Соловій Ю. І. Інші враження, інші думки, інші висновки. *Нові Дні*. 1986. № 432. С. 26–27
9. Соловій Ю. І. Між небом і землею – ближче землі. *Нові Дні*. 1973. № 278. С. 10–12.
10. Соловій Ю. І. Полиптих (Додаток: 4-их, 5-ий, 6-ий і 7-ий панелі) «Питання без відповіді?». *Нові Дні*. 1991. № 493. С. 19–23.
11. Яців Р. М. Мала хронологія мистецьких подій і пам'ятних дат ХХ століття – світ : Локально-індивідуальний дослідницький ракурс : довідник. Львів : Априорі, 2021. 543 с.
12. Ruhlmann M. Philosophy painted in Abstract. Rutherford Artist Believes Happiness Something We Steal. *The Herald News*. 1968. October. 28.
13. A Personal Perspective. *The Ukrainian Weekly*. 2008. № 16. 21 p.

REFERENCES

1. Keivan I. (1996) *Ukrainski mysttsi poza Batkivshchynoiu* [Ukrainian artists outside the Motherland] Edmonton – Montreal. 9, 29. [in Ukrainian].
2. Olenka-Petryshyn A. (1969) *Trahichna sut zhyttia yak siuzhet mystetstva (z pryvodu vystavky Jurija Solovija)* [The Tragic Essence of Life as a Theme in Art (Regarding Yuriy Soloviy's Exhibition)] *Suchasnist*, 7. 59–62. [in Ukrainian].
3. Solovij J. (1987) «... I khlib nash nasushnyi ...» (Z bazaru krytytsyzmu) [«...And our daily bread...» (From the bazaar of criticism)] *Novi Dni*, 448. 7–8. [in Ukrainian].
4. Solovij J. (1990) «Krashche pizno, nizh nikoly...» [«Better late than never...»] *Novi Dni*, 485–486. 22–23. [in Ukrainian].
5. Solovij J. (1981) *Vystavka ekspresionizmu v Niu-Yorku* [Exhibition of expressionism in New York] *Novi Dni*, 2 (372). 11–12. [in Ukrainian].
6. Solovij J. (1981) *Epizod u narodzhenni novitnoho mystetstva* [An episode in the birth of modern art] *Novi Dni*, 11 (381). 14–16. [in Ukrainian].
7. Solovij J. (1983) *Za horamy, za lisamy... Pro chuda Elizabet Kottmaier* [Behind the mountains, behind the forests... About the miracles of Elizabeth Kottmayer] *Suchasnist*, 9 (269). 24–30. [in Ukrainian].
8. Solovij J. (1986) *Inshi vrazhennia, inshi dumky, inshi vysnovky* [Other impressions, other thoughts, other conclusions] *Novi Dni*, 432. 26–27. [in Ukrainian].
9. Solovij J. (1973) *Mizh nebom i zemleiu – blyzhche zemli* [Between heaven and earth – closer to earth] *Novi Dni*, 278. 10–12. [in Ukrainian].
10. Solovij J. (1991) *Polyptykh (Dodatok: 4-ykh, 5-yi, 6-yi i 7-yi paneli) «Pytannia bez vidpovidi?»* [Polyptych (Appendix: 4th, 5th, 6th and 7th panels) «Unanswered questions?»] *Novi Dni*, 493. 19–23. [in Ukrainian].
11. Yatsiv R. (2021) *Mala khronolohiia mystetskykh podii i pamiatnykh dat XX stolittia* [About things bigger than the stars] *Apriori*. 543. [in Ukrainian].
12. Ruhlmann M. (1968) *Philosophy painted in Abstract. Rutherford Artist Believes Happiness Something We Steal*. *The Herald News*. 28.
13. (2008) *A Personal Perspective. The Ukrainian Weekly*. 16. 21.

УДК [726:272-523.4](477-25)''17/19''(091)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-20>

Андрій ДЕМ'ЯНЧУК,
orcid.org/0000-0002-3399-4537
кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри театрознавства та акторської майстерності
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

РИМО-КАТОЛИЦЬКІ КОСТЕЛИ КИЄВА КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ У ДОСЛІДЖЕННІ КАРОЛЯ ІВАНІЦЬКОГО: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

У статті подано історичні відомості про римо-католицькі костели Києва кінця XVIII – початку XX ст. Для розкриття теми застосовано комплексний підхід, а саме: історичний, мистецтвознавчий і теологічний. За допомогою використання методів історичного та мистецького аналізу представлено історію римо-католицьких костелів Києва кінця XVIII – початку XX ст. у праці польського інженера та архітектора Кароля Іваніцького «Костели і каплиці в Києві» виданій у Варшаві у 1931 р. (Karol Iwanicki «Kościoły i kaplice w Kijowie», Warszawa, 1931). Відомий інженер, архітектор-практик та дослідник розглядає пам'ятки сакрального мистецтва Римо-Католицької Церкви в Києві від найдавніших часів до 1918 р. Вчений визначає два періоди: перший – від найдавніших часів до кінця XVII ст., другий – з кінця XVII ст. до 1918 р. Встановлено, що у Києві з кінця XVIII – початку XX ст. було побудовано чотири костели, а саме: дерев'яний костел Пресвятої Діви Марії та апостолів Петра і Павла (1797–1799, 1843 – знищений під час великої пожежі на Печерську); костел Святого Олександра (1817–1842); костел Святого Миколая (1899–1909); костел Святого Йосифа (з 1914 – не завершений).

Кароль Іваніцький подає відомості про маловідомі каплиці, які були перероблені з приватних помешкань вірних. Прикладом може слугувати каплиця у Києві на Хрещатику, яку відома фундаторка Кароліна Ярошинська переобладала зі свого салону (кінець XIX – початок XX ст.); каплиця Святого Ігнатія Лойоли на вул. Пров'янській у Києві (1916 р.) та ін.

Дослідник зазначає, що пам'ятки сакрального мистецтва Києва зацікавляють вчених перш за все через географічне положення столиці України, адже Наддніпрянина є місцем зустрічі та взаємопроникнення культури і мистецтва Сходу і Заходу, проте до нинішнього часу збереглося дуже мало пам'яток давнього сакрального мистецтва. А ті що вицілилися потребують дбайливого збереження, консервації та реставрації.

Слова вченого правдиві та актуальні також і нині, в період віроломного військового вторгнення російської федерації в Україну, що всі руйнівні дії більшовицьких урядів засновані на терорі й насильстві, проте наближається момент, коли вітварі на честь істинного Творця знову зацвітуть і чудові храми почнуть підніматися, щоб здійснилися слова, розміщені над головним вітварем у костелі Святого Олександра «Gloria in Excelsis Deo» («Слава во вишніх Богу»)

Ключові слова: історія, римо-католицькі костели Києва кінця XVIII – початку XX ст., Римо-Католицька Церква, Україна.

Andrii DEMIANCHUK,
orcid.org/0000-0002-3399-4537
Candidate of Study of Art (PhD in History of Arts), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theater Studies and Acting
Lviv Ivan Franko National University
(Lviv, Ukraine) andriy.demyanchuk@lnu.edu.ua

THE ROMAN CATHOLIC CHURCHES OF KYIV FROM THE LATE XVIII – THE EARLY XX CENTURY IN KAROL IVANITSKI'S RESEARCH: A HISTORICAL REVIEW

The article presents historical information about Roman Catholic churches in Kyiv from the late 18th to the early 20th century. A comprehensive approach has been applied to reveal the topic, specifically historical, art historical, and theological methods. Through the use of historical and artistic analysis, the history of Roman Catholic churches in Kyiv from the late 18th to the early 20th century is depicted in the work of Polish engineer and architect Karol Iwanicki, «Kościoły i kaplice w Kijowie» («Churches and Chapels in Kyiv»), published in Warsaw in 1931. The renowned engineer, practicing architect, and researcher examines the monuments of sacred art of the Roman Catholic Church in Kyiv from ancient times until 1918. The scholar identifies two periods: the first from ancient times to the end of the 17th century, and the second from the late 17th century to 1918. It is established that four churches were built in Kyiv from the late 18th to

the early 20th century, namely: the wooden Church of the Holy Virgin Mary and the Apostles Peter and Paul (1797–1799, 1843 – destroyed during the great fire in Pechersk); the Church of St. Alexander (1817–1842); the Church of St. Nicholas (1899–1909); and the Church of St. Joseph (unfinished since 1914).

Karol Iwanicki provides information about little-known chapels that were converted from private homes of the faithful. Examples include the chapel on Khreshchatyk in Kyiv, which the famous patroness Karolina Jaroszyńska converted from her salon (late 19th – early 20th century), and the Chapel of St. Ignatius of Loyola on Prov'yanska Street in Kyiv (1916), among others.

The researcher notes that the monuments of sacred art in Kyiv will interest scholars primarily because of the geographical location of Ukraine's capital, as the Dnieper region is a meeting place and a zone of cultural and artistic interpenetration between the East and the West. However, very few monuments of ancient sacred art have survived to the present day, and those that have require careful preservation, conservation, and restoration.

The words of the scholar remain true and relevant even today, during the period of the treacherous military invasion of Ukraine by the Russian Federation. The destructive actions of the Bolshevik governments have always been based on terror and violence. However, the moment is approaching when the altars in honor of the true Creator will once again bloom, and magnificent temples will begin to rise, fulfilling the words placed above the main altar in the Church of St. Alexander: «Gloria in Excelsis Deo» («Glory to God in the Highest»).

Key words: history, Roman Catholic churches in Kyiv from the late 18th to the early 20th century, Roman Catholic Church, Ukraine.

Постановка проблеми. Нині надзвичайно важливо вивчати історичну спадщину Римо-Католицької Церкви не тільки на західних, а також у центральних та східних теренах України. Сакральні пам'ятки (архітектура, скульптура, малярство і вироби декоративно-ужиткового призначення) виконують не тільки важливу релігійну функцію, але й становлять історичну та культурну спадщину Польщі та України. Нині в період повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну римо-католицькі костели Києва кінця XVIII – початку XX ст. потребують подальших наукових досліджень, збереження та реставрації. Також важливою є популяризацією сакрального мистецтва Римо-Католицької Церкви у науковому середовищі України та світу.

Аналіз досліджень. Важливі історичні відомості про римо-католицькі костели Києва кінця XVIII – початку XX ст. представлено у праці польського інженера та архітектора Кароля Іваніцького «Костели і каплиці в Києві», виданій у Варшаві в 1931 р. (Iwanicki, 1931). Дослідник розглядає пам'ятки сакрального мистецтва Римо-Католицької Церкви в Києві від найдавніших часів до 1918 р. У праці вчений визначає два головні періоди: перший – від найдавніших часів до кінця XVII ст., другий – з кінця XVII ст. до 1918 р. Вчений зазначив, що у Києві з кінця XVIII – початку XX ст. було побудовано чотири унікальні костели, а саме: дерев'яний костел Пресвятої Діви Марії та апостолів Петра і Павла (1797–1799 рр.), однак цей храм був знищений під час великої пожежі на Печерську у 1843 р.; костел Святого Олександра (1817–1842); костел Святого Миколая (1899–1909 рр.); костел Святого Йосифа (з 1914 р. – не завершений).

Також, цінною є офіційна інформація стосовно тематики, яка подана на сайті Римо-Католицької Церкви в Україні (Путова, 2014), а також сайті Костели і каплиці України та ін. Водночас, напрацюваннями у даній царині дослідження є інтернет-дописи щодо костелу св. Миколая у Києві (Руйнується ..., 2019; Ukraina: 2021; Kościół ...).

Мета статті – на основі праці польського інженера та архітектора Кароля Іваніцького висвітлити історію римо-католицьких костелів Києва кінця XVIII – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Визначний польський дослідник та архітектор Кароль Іваніцький (1835–1941) народився в селі Таганчі на території сучасної України в Черкаській області (Album ..., 1932: 10). Як визначний архітектор був нагороджений Хрестом Офіцерським Ордена Відродження Польщі (Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski). У червні 1941 р. разом з дружиною був вивезений до Сибіру в трудовий табір, потім Кароля Іваніцького вивезли до Узбецької інтернаціональної комуні в Казахстан де він помирає 10 грудня 1941 р., а його дружину вивезли до Киргизстану. Точне місце його смерті, як і причина також невідомі (Karol Iwanicki, 2022). Ця біографічна довідка важлива, так як показує трагічну долю польського інженера, архітектора і вченого, який став мучеником російської імперії зла розділивши долю з сотнями тисяч своїх земляків.

Кароль Іваніцький у своїй праці «Костели і каплиці в Києві» (Iwanicki, 1931), розглядає пам'ятки римо-католицького культу в Києві від найдавніших часів до 1918 р. Вчений визначає два періоди: перший – від найдавніших часів до кінця XVII ст., та другий – з кінця XVII ст. до 1918 р. Дослідник зазначає, що його праця зацікавить вчених перш за все через географічне положення

Києва. Адже Наддніпрянщина є місцем зустрічі та взаємопроникнення культури і мистецтва Сходу і Заходу, проте до нинішнього часу збереглося дуже мало пам'яток давнього сакрального мистецтва. «Пожежі та воєнні лиха знищили чимало витворів рук людських, пам'ять про які збереглася лише в описах та оглядах. <...> після періодів більшого зміцнення, які мали місце на початку XIII і в середині XVII ст., латинський обряд, а з ним і церковне будівництво в Києві переживає періоди занепаду <...> Останній пережитий історичний період початку ХХ-го ст. (світова війна) був періодом посилення елемента як польського, так і католицького у Києві, а нинішній період представляє собою жакхливий занепад і руйнацію, викликані дикими та оманливими гаслами нігілізму та комунізму, засновані на східному бестіяльстві...» (Iwanicki, 1931: 1–2).

Описуючи історичний період кінця XVII–XVIII ст. Кароль Іваніцький стверджує, що «Київ і ціла Наддніпрянщина, після входження до складу Московської держави під керівництвом Хмельницького, культурно, всупереч усім сподіванням, імпульсивно прийняли польсько-західну культуру. Царі не дбали про міцніший зв'язок новоспеченої країни з її метрополією. Вірніше, відразу відчулися течії байдужості та холоду, що дмуть з півночі. На самому початку анексії в місцевих монастирських літописців можна помітити озлобленість до Москви, яка йшла поруч із сепаратистськими тенденціями України. Відкритим виразником цих настроїв був гетьман Мазепа. У своїх прагненнях він підтримував уніатів <...>. Мазепа більше схилився до культури і течій Заходу...» (Iwanicki, 1931: 49).

Будівництво костелу Пресвятої Діви Марії та апостолів Петра і Павла в Києві розпочалося у 1797 р. за сприяння єпископа Станіслава Богуш-Сестренцевича (Stanisław Bohusz Siestrzeńcewicz) який отримав дозвіл на зведення костелу в надзвичайно важких умовах, а саме, «костел мав бути зведений на Печерську, в районі Києва, заселеному виключно москалями, – далеко від центру міста та районів, населених католиками, він мав бути дерев'яним і мати характер звичайного будинку. Печерськ було обрано під приводом як місце офіційних установ і резиденцією адміністративної влади» (Iwanicki, 1931: 50). Будова костелу тривала до 1799 р., «щоправда, згідно з ганебним указом, костел був і маленький, і дерев'яний, але вистояв і став центром релігійного життя...» (Iwanicki, 1931: 51).

Після завершення будівництва костелу, в 1799 р., до Києва приїхали Отці Домініканці з

Чорнобиля (пріорами яких були: о. Сіліч / о. Siłicz, о. Гуліцький / о. Hulicki, о. Головня / о. Hołownia). Проте через тридцять років успішного просвітницького та релігійного розвитку у 1831 р. царським указом домініканський монастир було закрито і домініканці змушені були припинити свою діяльність (Iwanicki, 1931: 52). Новозбудований костел був присвячений Пресвятій Діви Марії та апостолам Петру і Павлу. Кароль Іваніцький характеризує архітектуру храму говорить, що «це була споруда, по суті, позбавлена виразних ознак храму. Це був прямокутний чотирикутник, покритий двосхилим дахом, тому він був скромним за своїми розмірами і, як стверджують наявні записи, найскромнішим оздобленням і обладнанням» (Iwanicki, 1931: 53). Проте у 1843 р. дерев'яний костел був повністю знищений під час великої пожежі на Печерську.

Будова нового мурованого костелу Святого Олександра тривало 25 років (1817–1842 рр.) і була розпочата з початку правління царя Олександра I, який на відміну від його наступника – царя Миколи I прихильніше ставився до католиків та поляків «посилаючись на традиції польського поселення, віддав площу для будівництва нового мурованого костелу в середині колишньої Слободи Ляцької (Słobody Lackiej), відомої ще за часів великого князя Ярослава. На той час це поселення було незалежним від укріпленого міста Києва і з'єднувалося з містом брамою під назвою «Ляцка» («Lacka»)). (Iwanicki, 1931: 53–55; ill.: 55).

30 серпня 1817 р. архідиякон Йоаким Грабовський освятив наріжний камінь храму Святого Олександра, названого на честь Римського Папи Олександра I (106–115), мученика за віру. Проте «розпочате будівництво з політичних та фінансових причин розтягнулося на довгі роки» (Путова, 2014). Київським дослідникам, які досліджували історію римо-католицького собору Святого Олександра, на зламі ХХ–XIX ст. вдалося підтвердити, що перший проект костелу розробив архітектор Людвіг Піллер. В архівах збереглася копія креслень, затверджена підписом архітектора Л. Станзані через що довгий час його помилково вважали автором проекту. Також авторство приписували В. Беретті, який здійснював нагляд за будівництвом храму. У 1835 р. після коректив, які вніс архітектор Франц Мехович проект храму був затверджений, а його будівництво тривало до 1842 р. (Путова, 2014). 30 серпня 1842 р. костел був освячений виконуючим обов'язки архідиякона київського Юстином Стейгвілло, який став першим настоятелем новозбудованого храму (Путова, 2014).

Кароль Іваніцький подає відомості, що кошти на добудування костелу, надали: Антоній Совецький зі Сміли / Antoni Sowiecki ze Smiły, брати Цюлек Понятовський / Ciolek Poniatowscy і Модзелевський / Modzelewski, «значною мірою спростивши зовнішню архітектуру будівлі по відношенню до первісного проекту». Костел Святого Олександра в плані має форму рівнораменного хреста. Купол згідно проекту мав бути подвійним, який підтримувала колонада розташована навколо зовнішньої сторони головного барабана наслідуючи купол храму Святого Петра в Римі. Проте з браком коштів купол в процесі будови значно спростили (Iwanicki, 1931: 55). Фасад костелу виконано в стилі ранньоренесансних будівель Палладіо. Первісний вигляд храму мав являти собою ремінісценцію костелу Святого Петра в Римі був докорінно змінений через брак коштів та «через вступ на московський престол Миколи I. Утиски і ворожі порядки стосувалися всього польського і католицького, а особливо після 1831 р. постійні труднощі настільки гальмували роботу над будівництвом костелу, що було вирішено якнайшвидше закінчити» (Iwanicki, 1931: 55–56).

Кароль Іваніцький описуючи костел Святого Олександра зазначає «Костел у своїх внутрішніх пропорціях надзвичайно гармонійний <...> та красивий у своєму стилі. В оздобленні інтер'єру використовується ордер чистого стилю «composito», періоду прекрасного римського Відродження. Головні аркади, що підтримують архитрав, антаблемент та барабан, на який піднімається купол значного діаметра, розміром близько 17 метрів у прольоті, спираються на чотири головні стовпи. Цей купол легкий і добре освітлений з 12 великими вікнами, розташованими в барабані, який підтримує сам купол. Від підлоги до zenіту купола близько 30 м. <...> У самому храмі 7 віттарів, а восьмий знаходиться в каплиці Матері Божої під північною вежею. <...> колони та пілястри утворюють раму великої картини, підвішеної прямо на стіні між пілястрами. Ця картина є копією знаменитої і дуже відомої картини Рубенса «Зняття Христа з хреста». Над картиною – аркою, що з'єднує ці дві групи колон на стіні золотими літерами напис «Gloria in excelsis Deo». Між образом і аркою був великий позолочений хрест. Колони, пілястри та менза віттаря виготовлені з натуральної алебастрової ліпнини із заглибленнями, заповненими штучним зеленуватим мармуром» (Iwanicki, 1931: 56–57).

В інтер'єрі костелу знаходилися віттарі Пресвятої Діви Марії та Святого Антонія Падевського. «Архітектура цих віттарів досить скромна

і розглядається як прикраса стін. Розписи віттарів, хоч і зроблені добрим пензлем, не є якісними оригіналами» (Iwanicki, 1931: 57). У віттарі Діви Марії який знаходиться з правого боку хрпму розміщена копія картини Рафаеля «Мадонна де Фоліньо» («Madonna de Foligno») А навпроти, з іншого боку – у віттарі Святого Антонія Падевського – образ цього святого, який намалював невідомий маляр. У чотирьох кутах головної нави знаходилися ще чотири віттарі: віттар Матері Божої, віттар св. Анни з зображенням «Свята Анна навчає Пресвяту Діву Марію», віттар апостолів Петра і Павла (віттарі виготовлені значно пізніше, близько 1848 р., мають чіткі риси псевдоготики, які не пов'язані з усією архітектурою та орнаментом храму), віттар Святого Станіслава єпископа та віттар Пресвятої Трійці в центрі якого розміщена картина «Воскресіння Лазаря» (Iwanicki, 1931: 57–58).

Історія побудови костелу Святого Миколая в Києві розпочалася після смерті московського царя Олександра III та початку правління Миколи II. Саме у 1895 р., виникла ідея про зведення другого католицького костелу, так як Київ на той час мав 35 тисяч католиків і лише один костел Святого Олександра (Iwanicki, 1931: 64–65).

Щоб якнайскоріше втілити намір будівництва було оголошено конкурс на проект костелу. Перемогу на конкурсі отримав проект молодого, 24-річного архітектора Станіслава Воловського / Stanisław Wołowski, студента Інституту цивільних інженерів, але влада вирішила, що через брак досвіду будівництвом повинен керувати відомий польський архітектор Владислав Городецький / Władysław Horodecki, який розробив остаточні плани значною мірою взуваючись на проект Воловського. Інтер'єри розробив італійський дизайнер Еліо Сала / Elio Sala (Kościół ...). 8 серпня 1899 р. наріжний камінь заклав о. Ієронім Клопотовський (Hieronim Kłopotowski), єпископ Луцький і Житомирський. Цей костел присвячений Святому Миколаю Мирлікійському після завершення будівництва 19 грудня 1909 р. освятив єпископ-помічник Луцький, Житомирський і Кам'янецький Антоній Карась. З огляду на початковий, дуже дорогий намір облицювати зовнішні стіни бетонними плитами та орнаментами, костел зовні ще не був повністю завершений» (Kościół ...; Iwanicki, 1931: 64–65). Першим парохом костелу Святого Миколая в Києві був о. Ян Юзеф Змігродзький / Jan Józef Zmigrodzki з Немирова на Подолі. У 1930 р. російська більшовицька влада засудила о. Яна Змігродзького на 7 років таборів суворого режиму на Соловечь-

ких островах, де загинув у 1935 р. (Kościół ...; Iwanicki, 1931: 67).

У 1978 р. Рада Міністрів СРСР надала будівлю під музичні потреби. У храмі проводилися концерти органної музики. З 1991 р. у храмі відбуваються Святі Меси (українською, польською та латинською мовами). 25 червня 2001 р. під час апостольського візиту до України храм відвідав Папа Римський Йоан Павло II (Kościół ...).

На початку XXI ст. – руйнація через дію ґрунтових вод, вібрації, спричинених проляганням під ним гілки метро, відсутність необхідного ремонту (Руйнується ..., 2019). У ніч на 3 вересня 2021 р. костел постраждав від великої пожежі. Серед іншого, були знищені історичні органи та люстри, а також частина літургійного обладнання (Ukraina ..., 2021).

Важливо зауважити, що костел Святого Миколая був побудований в неоготичному стилі. У плані костелу закладено три поздовжні нефи та поперечний неф, які перетинаючись утворюють хрест та дві вежі з фасаду. Передбачалося побудувати і нижній костел, але умови місцевості та зміни початкового проекту змусили відмовитися від цієї ідеї. Кароль Іваніцький описує зовнішній вигляд костелу «Інтер'єр світлий і просторий, але, на жаль, пресвітерії і дві захристії надзвичайно малі <...>. Весь костел побудований з цегли <...> привезеною з Колонії з над Рейну. <...> з 1914 р., орнаменти та карнизи, особливо на вежах і фронтонах, вимагали постійних виправлень і змін. Тим не менш, костел гарний і є важливою окрасою міста Києва. Його довжина становить близько 55 м, ширина – близько 24 м. Ширина центральної нави – близько 10 м, а обидва бічні нефи – близько 5,5 м кожен. Будував костел комітет на чолі з Леонардом Янковським / Leonard Jankowski» (Iwanicki, 1931: 65–66; not. 27). Кароль Іваніцький зазначає, що у пресвітерії (presbyterium) є тимчасовий вівтар, вирізьблений з дерева в оригінальному стилі» (Iwanicki, 1931: 67; not. 28).

Два бічні вівтарі Святого Йосифа і Пресвятої Діви Марії мають рослинний настінний орнамент. Вівтарі Святого Миколая Мирлікійського та Пресвятої Діви Марії Ченстоховської також мають настінні рослинні орнаменти та крилатих ангелів. У церковному хорі, зображений ангел, який тримає підняту трубу (Iwanicki, 1931: 67).

Вітражі у вікнах пресвітерію виконані відносно темними кольорами та реалістичним малюнком постаті Христа, римського воїна та апостолів. Ці вітражі походять з ризької фабрики Тодє (Tode) маючи типову німецьку стилістику (Iwanicki, 1931: 67). На підлозі використана

теракотова плитка, яку виготовили на відомій у той час фабриці фірми Дзевульського і братів Лянґе / Dzewulskiego і Langiego, укладена у великому шаховому порядку. Костел має залізні з'єднання даху, покриті марсельською черепицею. Дві гострі шпильчасті вежі, які прикрашають будівлю, мають висоту близько 60 метрів. Стіни костелу викладені з місцевої жовтої цегли, в лицьовій частині мають вишнево-червону облицювальну цеглу; бетонний цоколь імітує дрібнозернистий пісковик. До храму ведуть 7 сходів розташованих на всю ширину фасаду церкви. Над входом на фронтоні, розміщена кам'яна розета, а над нею Страсті Господні та Пресвяті Тайни, Пресвята Діва Марія під хрестом та інші фігури святих з боків (Iwanicki, 1931: 68). Костел Святого Миколая побудований на південно-східній околиці Києва міг помістити близько 1800 осіб (Iwanicki, 1931: 67–68).

З історичних відомостей відомо, що у Києві на Подолі відповідно до католицьких потреб було розпочато будівництво нового римо-католицького костелу, присвяченого Святому Йосифу Обручнику. Його фундаторкою була Кароліна Юзефова Ярошинська з Дзевецьких / Karolina Józefowa Jaroszyńska z Drzewieckich. У 1913 р. було закладено фундамент і підготовлено постамент із гнєзненського граніту та розпочато будівництво високої вежі. Проте після початку громадянської війни та приходом до влади більшовиків будівництво було перервано. Костел, спроектований у романському стилі архітектором та інженером Карольом Іваніцьким, як двонавний (близько 30 м. завдовжки і 18 м. у ширину, з головним нефом завширшки 11 метрів, а інший, вужчий, завширшки 5,50 метрів, з високою вежею близько 40 м.). Верхній костел був розрахований приблизно на 900 осіб, а нижній – на 400 осіб (Iwanicki, 1931: 69; not. 30).

Місце, де мав бути побудований костел святого Йосифа знаходиться поруч місця, де колись стояв перший в Києві дерев'яний римо-католицький храм Пресвятої Діви Марії, який належав Ордену Отців Домініканців. Проте війна не дала змоги завершити будівництво храму та передати його парафіянам (Iwanicki, 1931: 69–70).

Архітектор та інженер Кароль Іваніцький, який приймав безпосередню участь у будівництві римо-католицьких храмів в Києві у міжвоєнний період писав, що «Гетьман Скоропадський (Skoropadzki) видав свій знаменний маніфест про «Єдину Неподільну Русь», уклав зв'язок з воєначальником Петлюрою за самостійну Україну. Тим часом прийшла большевицька чернь <...> і залила все невинною кров'ю, все знищила і оголосила війну на смерть

тому, що було культурним, християнським і католицьким <...> Пожежа, яка донині палає звіриною ненавистю, не дозволяє передбачити закінчення періоду цих лих, що охоплюють Київ і всю країну» (Iwanicki, 1931: 77–78). Вчений продовжує правдиве та актуальне також і нині, в період віроломного військового вторгнення російської фєрєрації в Україну, ствердження: «Усі руйнівні дії большевицьких урядів дотеперішні, засновані на терорі й насильстві, сьогодні хитаються й мусять загинути зовсім, як загинув у минулому насильство татарської пустелі. Порочні гасла, засновані на брєхні, невігластві та гнобленні, сьогодні розвіюються, а народи бачать потребу спиратися на правдиве вчення Христа, любов до ближнього та працю над собою. Наближається момент, коли вівтарі на честь істинного Творця знову зацвітуть і чудові храми знову почнуть підніматися як його святині, і знову будівництво працюватиме разом з ідеєю, щоб разом проповідувати слова, розміщені над головним вівтарем у костелі. Святого Олександра «Gloria in Excelsis Deo» («Слава во вишніх Богу») (Iwanicki, 1931: 78).

Висловлюємо сподівання, що костел Святого Миколая буде переданий римо-католицькій громаді міста Києва (Ukraina: Ministerstwo ..., 2022).

Висновки. На основі праці польського інженера та архітектора-практика Кароля Іваніцького представлено історію римо-католицьких костелів Києва кінця XVIII – початку XX ст., а саме: дерев'яний костел Прєсвєтої Дєви Марії та апостолів Петра і Павла (1797–1799, знищений під час великої пожежі на Печерську у 1843 р.); костел Святого Олександра (1817–1842); костел Святого Миколая (1899–1909) та костел Святого Йосифа (з 1914 – не завершений). Це сакральні архітектурні пам'ятки на переконання вченого є унікальними через географічне положення столиці України, адже Наддніпрянина є місцем зустрічі та взаємопроникнення культури і мистецтва Сходу і Заходу. Вчений із сумом зазначає, що до нинішнього часу збереглося дуже мало пам'яток давнього сакрального мистецтва, а ті що вціліли потребують дбайливого збереження, консервації та реставрації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Путова Г. Костьол святого Олександра. Історія. *Римо-Католицька парафія Собору Святого Олександра*. 2014. Грудень. URL: https://st-alexander.kiev.ua/?page_id=2
2. Руйнується костел святого Миколая у Києві. *Gazeta.ua*. 2019. 4 червня. URL: https://gazeta.ua/articles/kyev-life/_rujnuyetsya-kostel-svyatogo-mikolaya-u-kiyevi/906970
3. Album inżynierów i techników w Polsce. Lwów: Nakładem Towarzystwa Bratniej Pomocy Stud. Polit. Lwowskiej, 1932. T. 1. Cz. 3: Życiorysy. S. 10.
4. Iwanicki K. Kościoły i kaplice w Kijowie. Warszawa: Drukarnia Samorz. Instytutu Wydawniczego w Warszawie, 1931. 88 s.
5. Karol Iwanicki. *Find a Grave*. 2022. May 9. URL: <https://www.findagrave.com/memorial/206970530/karol-iwanicki>
6. Ukraina: Ministerstwo Kultury zaprzeczyło, jakoby przekazało katolikom kijowski kościół św. Mikołaja. *Misyjne.pl*. 2022. 5 czerwca. URL: <https://misyjne.pl/ukraina-ministerstwo-kultury-zaprzeczylo-jakoby-przekazalo-katolikom-kijowski-kosciol-sw-mikolaja/>
7. Kościół Świętego Mikołaja w Kijowie. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_Świętego_Mikołaja_w_Kijowie
8. Ukraina: pożar zabytkowego kościoła św. Mikołaja w Kijowie. *Misyjne.pl*. 2021. 3 września. URL: <https://misyjne.pl/ukraina-plonie-polski-kosciol-w-kijowie-trwa-akcja-gasnicza/>

REFERENCES

1. Putova, H. (2014). *Kostol sviatoho Oleksandra. Istoriiia* [Church of St. Alexander. History] *Rymo-Katolytska parafiia Soboru Sviatoho Oleksandra. Hruden*. URL: https://st-alexander.kiev.ua/?page_id=2 [in Ukrainian].
2. *Ruinuietsia kostel sviatoho Mykolaia u Kyievi* (2019) [The church of St. Nicholas in Kyiv is being destroyed]. *Gazeta.ua*. 4 chervnia. URL: https://gazeta.ua/articles/kyev-life/_rujnuyetsya-kostel-svyatogo-mikolaya-u-kiyevi/906970 [in Ukrainian].
3. *Album inżynierów i techników w Polsce* (1932) [Album of engineers and technicians in Poland]. Lwów: Nakładem Towarzystwa Bratniej Pomocy Stud. Polit. Lwowskiej. T. 1. Cz. 3: Życiorysy. Pp. 10. [in Polish].
4. Iwanicki, K. (1931). *Kościoly i kaplice w Kijowie* [Churches and chapels in Kiev]. Warszawa: Drukarnia Samorz. Instytutu Wydawniczego w Warszawie. 88 p. P. 64-65 [in Polish].
5. *Karol Iwanicki* (2022). *Find a Grave*. May 9. URL: <https://www.findagrave.com/memorial/206970530/karol-iwanicki> [in English].
6. *Ukraina: Ministerstwo Kultury zaprzeczyło, jakoby przekazało katolikom kijowski kościół św. Mikołaja* (2022). [Ukraine: The Ministry of Culture denied that it had handed over the Church of St. John Paul II to Catholics in Kiev. Nicholas]. *Misyjne.pl*. 5 czerwca. URL: <https://misyjne.pl/ukraina-ministerstwo-kultury-zaprzeczylo-jakoby-przekazalo-katolikom-kijowski-kosciol-sw-mikolaja/> [in Polish].

7. *Kościół Świętego Mikołaja w Kijowie* [Church of Saint Nicholas in Kiev]. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Kościół_Świętego_Mikołaja_w_Kijowie [in Polish].

8. *Ukraina: pożar zabytkowego kościoła św. Mikołaja w Kijowie* (2021). [Ukraine: fire in the historic church of St. Nicholas in Kiev]. *Misyjne.pl*. 3 września. URL: <https://misyjne.pl/ukraina-plonie-polski-kosciol-w-kijowie-trwa-akcja-gasnicza/> [in Polish].

УДК 75.03'06(=214.58)«19/20»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-21>**Світлана ДОЛЕСКО,**

orcid.org/0000-0001-6702-5606

докторка філософії з образотворчого мистецтва, декоративного мистецтва, реставрації,
доцентка кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв,
директорка
Центру української культури та мистецтва
(Київ, Україна) svitlana@dolesko.com

ІМЕРСИВНІ ПРАКТИКИ В СУЧАСНОМУ РОМСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ЄВРОПИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Дослідження є першою спробою у вітчизняному мистецтвознавстві привернути увагу до вкрай важливого явища в європейському сучасному мистецтві – діяльності художників-ромів в міжнародному культурно-мистецькому просторі. Мета статті полягає в аналізі творчого доробку сучасних ромських митців, у виокремленні імерсивних практик в їхньому творчому доробку. Методологія дослідження обумовлена застосуванням принципу систематизації, історико-культурного підходу, аналітичного методу, мистецтвознавчого аналізу, логіко-узгальнюючого методу. Узагальнені результати: з'ясовано, що в сучасний період діяльність митців, приналежних до ромського етносу має значний потенціал як до розвитку, так і до вивчення. Вони експериментують з різними формами, матеріалами та концепціями для створення багатогранного образу ромської культури. Визначальною рисою ромських мистецьких практик стала яскрава декоративність, в якій уособлено багатовіковий досвід кочового життя ромського етносу, його звичаї й традиції, культуру й побут. Проаналізовано творчий доробок художників ромського походження – Біллі Керрі, Ділейн Ле Бас, Даміана Джеймса Ле Баса, Деніела Бейкера, Селії Бейкер, Луни Де Роси, Дена Тернера, Кас Холмс. Під час характеристики їхніх артпроектів та окремих творів, а також, участі в міжнародних подіях останнього десятиріччя (58-ї Міжнародної художньої виставки «LA BIENNALE DI VENEZIA», проєкту «Gypsy Maker»), встановлено, що імерсивні мистецькі практики є однією з форм презентації ромського мистецтва, домінуючою лінією якого є декоративно-прикладна складова та динамізм, прагнення розвиватись в світовому ракурсі. Діяльність сучасних митців ромського походження виконує кілька функцій: дає змогу до самовиразу; підкреслює етнічну приналежність; посилює життєздатність традиційного ромського способу життя і пробуджує толерантність європейських спільнот до нього.

Ключові слова: роми, ромська ідентичність, культура, музейний проєкт, виставкова діяльність, медійні технології, мистецькі інсталяції, сучасне мистецтво.

Svitlana DOLESKO,

orcid.org/0000-0001-6702-5606

PhD of Fine art, Decorative Art, Restoration,
Associate Professor at the Department of Art Expertise,
National Academy of Culture and Arts Management,
Director
Center of Ukrainian Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) svitlana@dolesko.com

IMMERSIVE PRACTICES IN CONTEMPORARY ROMA ART OF EUROPE IN LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURY

The study is the first attempt in the national art history to draw attention to an extremely important phenomenon in the European contemporary art – activities of Roma artists in the international cultural and artistic space. The purpose of the article is to analyze the art work of modern Roma artists, to highlight immersive practices in their art work. The study methodology is based on the application of the principle of systematization, historical and cultural approach, analytical method, art historical analysis, logical and generalizing method. The results have been summarized: it has been found that in the modern period, the activities of artists belonging to the Roma ethnic group have a significant potential for both development and study. They experiment with different forms, materials and concepts to create a comprehensive image of the Roma culture. The distinctive feature of the Roma artistic practices is a bright decorative effect, which embodies the multi-century experience of the nomadic life of the Roma ethnic group, its customs and traditions, culture and life. The article analyzes the art work of artists of the Roma origin – Billy Kerry, Delaine Le Bas, Damian James Le Bas, Daniel Baker, Celia Baker, Luna De Rosa, Dan Turner, and Cas Holmes. When characterizing their art projects

and individual works, as well as participating in the international events of the last decade (58th International Art Exhibition "LA BIENNALE DI VENEZIA", the Gypsy Maker project), it was found that immersive art practices are one of the forms of presenting the Roma art, which dominant line is the decorative and applied component and dynamism, the desire to develop in a global perspective. The activity of modern Romani artists fulfills several functions: it provides an opportunity for self-expression; emphasizes ethnicity; enhances the viability of traditional Roma way of life, and awakens the tolerance of European communities thereto.

Key words: Roma people, Roma identity, culture, museum project, exhibition activities, media technologies, art installations, contemporary art.

Постановка проблеми. Сучасне ромське образотворче мистецтво розвивається в контексті міжнародного культурно-мистецького простору, з локальними відмінностями – враховуючи факт проживання ромських спільнот протягом століть на території різних країн світу. Мистецтво «з перших вуст» транслює специфіку сприйняття ромів тими соціумами, на тлі яких воно продукується. У наш час це передусім віддзеркалення зміни ставлення до ромів у напрямку толерантності та усвідомлення іншими націями ромської етнічної й культурної самобутності. Водночас ромське сучасне мистецтво є проявом соціокультурної самоідентифікації, не обтяженої географічними рамками. Тож, митці ромського походження нате-пер є активними гравцями міжнародного артринку, а їхні унікальні мистецькі практики фактично не виведені в науковий простір.

Аналіз досліджень. На тлі відсутності праць, спрямованих на вивчення імерсивних практик в ромському мистецтві, виокремлено деякі наукові дослідження, в яких міститься загальна характеристика сучасних імерсивних практик в культурі й мистецтві (теоретична складова питання й предметний аналіз окремих проєктів). Зокрема Є. Шишлюк наголошує на тому, що інноваційні практики дозволяють митцям-ромам залучати ширшу аудиторію та презентувати свою культуру у сучасному вимірі (Шишлюк, 2024: 142). О. Копієвська систематизувала культурні практики, надавши авторське визначення цьому поняттю, яке уособлює «предметно-практичну діяльність людини/людей, пов'язану зі створенням, поширенням або споживанням культурних продуктів» (Копієвська, 2019: 53). Н. Бабій у статті «Актуальні культурно-мистецькі практики та процеси: проблематика наукового дискурсу» конкретизувала актуальну арттермінологію в парадигмі прикладних культурологічних досліджень (Бабій, 2020). О. Бенюк, К. Кириленко й О. Кундеревич, звертаючись до практик театрального мистецтва, описують імерсивність як одну з актуальних стратегій початку нового тисячоліття (Кундеревич, Кириленко, Бенюк, 2021).

О. Губернатор аналізує специфіку імерсивних культурних практик XXI ст. (2022), характеризу-

ючи імерсивність як «...феномен ілюзорно-афективної структури сучасної культури (за Р. ван ден Аккером, А. Гібсоном та Т. Вермюленом), що полягає в трансформації, яка відбувається з людиною в короткостроковий період завдяки тілесно-тактильному зануренню в середовище та посиленню ефекту присутності» (Губернатор, 2022: 283). А також, як «сучасні культурні практики, що пропонують імерсивний досвід та використовують інноваційні технології для досягнення цього результату» (Губернатор, 2022: 283). Вчена наголошує на тому, що імерсивні практики побутують в середовищі театру, кінематографу, відеоарту, музейної та галерейної справи тощо. Надалі, О. Губернатор в співавторстві з О. Красненком розширює межі осмислення імерсивності в культурних практиках сучасності (2023), аналізуючи феномен імерсивності, її основні риси та особливості прояву. Вченими запропоновану типологізацію імерсивних практик за форматами занурення глядача, інноваційними технологіями, місцем реалізації та формою втілення.

Імерсивна складова виставкових проєктів описана в статті М. Бек (Beck, 2023). Х. Кан, Дж. Парк та інші зарубіжні вчені описали діалоговий контекст імерсивних експозицій та відвідувачів виставок, описавши при цьому різноманіття таких проєктів (2022). Своєю чергою, ромські імерсивні мистецькі практики потребують апробації в наукових колах. У зв'язку з цим, **мета статті** полягає в аналізі творчого доробку митців-ромів, у контексті виокремлення імерсивних практик в їхньому творчому доробку.

Виклад основного матеріалу. Новітні напрями в мистецтві, які утвердились в другій половині XX ст. (попарт, концептуальне мистецтво, постмодернізм, інсталяція, відеоарт, перформанс, цифрове мистецтво та нові медіа), розширили кордони можливостей митців усього світу щодо презентації власної культури. Зокрема й сприяли змінам у презентації образів ромів та сприйняттю ромської культури в європейському живописі. Проте з часом діячі ромського мистецтва поступово почали виходити за межі станкових художніх творів та працювати в унісон із сучасними арттенденціями. Вони отримали мож-

ливість експериментувати з різними формами, матеріалами та концепціями для створення багатогранного образу ромської культури. Визначальною рисою ромських мистецьких практик стала яскрава декоративність, в якій уособлено багатовіковий пласт кочового життя ромського етносу, його звичаї й традиції, культуру й побут.

Сучасні ромські митці, серед яких Селія Бейкер (англ. *Celia Baker*), Біллі Керрі (англ. *Billy Kerry*), Клара Лакатос (угор. *Klára Lakatos*), Делейн Ле Бас (фр. *Delaine Le Bas*), Одон Гюдбі (угор. *Gyügyi Ödön*), Маркус-Гуннар Петтерссон (швед. *Marcus-Gunnar Pettersson*), Емілія Рігова (словак. *Emília Rigová*), Ласло Варга (угор. *László Varga*), все частіше впроваджують інноваційні підходи поєднання традиційного ромського мистецтва з сучасними техніками.

Наприклад, Клара Лакатос поєднує традиційне ромське вишивання з цифровим друком; Біллі Керрі презентує традиційні ромські мотиви за допомогою відеоарту та цифрових технологій; Селія Бейкер експериментує з різними текстильними техніками та матеріалами; Делейн Ле Бас має у своєму доробку монументальні інсталяції. Цих та інших митців об'єднує те, що їхня діяльність орієнтована на презентацію унікальної ромської культурної спадщини. Це пов'язано з виплеканою протягом століть традицією кочівництва унікальну здатністю ромів зберегти своє «обличчя», консолідуватись навіть у найскладніших обставинах та шанувати свою культуру на глобалізаційному тлі.

Тож, ромські митці кінця ХХ – початку ХХІ ст. активно використовують новітні технології, поєднуючи традиційні ромські мотиви з авангардними ідеями – саме тому ромське мистецтво приваблює велику увагу широкого загалу. У цьому контексті імерсивні практики є одним з інструментів представлення ромського мистецького продукту. Вони дають змогу глядачеві, не розриваючи зв'язок із сучасними технологіями, максимально наблизитись до розуміння традиційного ромського культурного середовища, побуту, багатовікових традицій і проблем сприйняття ромів європейськими спільнотами.

Артподією, яка вперше в такому міжнародному масштабі привернула увагу до сучасних ромських митців та їхніх спроб заявити про визнання права ромів на толерантне ставлення до них в європейських спільнотах, а також, підтвердити статус ромів як повноправних гравців світового середовища, стала виставка «ФУТУРОМА» (рис. 1). Її було проведено у 2019 р. під час 58-ї Міжнародної художньої виставки «LA

BIENNALE DI VENEZIA» (Венеція, Італія), за підтримки Федерального міністерства закордонних справ Німеччини, Венеціанського бюро Ради Європи, Фондації відкритого суспільства, Stiftung Kommunikationsaufbau, Фонду Макса Колера та Фонду Міхаеля Шмідта, UNAR (Ufficio Nazionale Antidiscriminazioni Razziali).

Свої роботи представили 14 ромських художників з 8 країн: Селія Бейкер, Ян Беркі, Ласло Варга, Маркус-Гуннар-Петтерссон, Одон Дьюдбі, Сельма Зельман, Біллі Керрі, Клара Лакатош, Ділейн Ле Бас, Валері Лерай, Емілія Рігова, Ден Тернер, Альфред Ульріх, Маркета Шестакова. Їхні твори, основані на техніках декоративно-прикладного ромського мистецтва та ромському світогляді, водночас були типовими зразками сучасної культурно-мистецької епохи, де все впевненіше про себе заявляють експерименти з новітніми медійними технологіями, матеріалами, діалогом різних видів мистецтв.

За словами організаторів, «FUTUROMA звертається до аспектів афрофутуризму, щоб дослідити роль ромського сучасного мистецтва у визначенні, відображенні та впливі на ромську культуру» (Exhibitions, б.д.). Тож, кожен експонований твір на виставці «ФУТУРОМА», став продуктом трансформації первісного, повсякденного й футуристичного – цього було досягнуто мовою імерсивності. Куратор проекту, Д. Бейкер, у філософському ключі описав його мету: «Нам, ромам, занадто часто кажуть, що у нас немає майбутнього – що ми залишаємося пережитками минулого. «ФУТУРОМА» об'єднує бачення нашого майбутнього, щоб представити альтернативну перспективу, засновану на всьому, що було раніше, і обіцянку всього, що може бути, міцно ставлячи нас тут і зараз» (Exhibitions, б.д.).

Рис. 1. Фрагмент експозиції проекту «FUTUROMA», в межах 58-ї Міжнародної художньої виставки «LA BIENNALE DI VENEZIA» (2019)

З огляду на призначення імерсивних практик сміливо встановлювати зв'язок між імерсивними експозиціями (і виставкою загалом) та відвідувачами, проєкт «ФУТУРОМА» зробив фактично неможливе – «вбрав» кожного з відвідувачів у «шкіру» барвистої ромської кочової буденності, невизначеності щодо найближчого майбутнього, тотального осуду на всіх можливих європейських суспільно-владних рівнях та невичерпного оптимізму ромської спільноти. Але, разом із тим, проєкт не тільки представив історію й традиції ромів, а й став наміром про уявлення майбутнього життя та артпроцесів, де роми є повноправними гравцями.

За визначенням О. Губернатор, «...характерними ознаками імерсивності є виведення глядача з зони комфорту, коли перебування в новому, незнайомому змодельованому середовищі змушує людину максимально концентруватися саме на тій ситуації, в якій вона опиняється» (Губернатор, Красенко, 2023: 93). Так, відвідувачі «ФУТУРОМИ» не лише споглядали творчі здобутки митців ромського походження, перебуваючи по іншу сторону експозиції – вони опинялись в епіцентрі експресивного ромського побуту, оточені мелодіями, предметами, кольорами й символами, з якими отожднюють роми. Такий вихід з зони комфорту слугував своєрідним провідником до розуміння ромів, їхньої історії та культури, викликав широку палітру емоцій. Згідно з канонами імерсивності, це досягається засобом впливу на периферійну анатомо-фізіологічну систему людини – наприклад, на зір, слух, дотик, нюх (Губернатор, Красенко, 2023: 93). Наприклад, текстильна інсталяція авторства Селії Бейкер – різнокольорова в'язана клаптикова ковдра – вертикально розміщена в центрі виставкової зали, знаходилась у вільному доступі відвідувачів. Вони мали змогу доторкнутись до неї, відчути мінливість інсталяції під впливом рухів відвідувачів (коливання повітря). При цьому, інсталяція залишалась на своєму місці, попри часткову видозміну. Складаючись із цілого калейдоскопа кольорів, вона не лише продемонструвала прихильність ромського етносу до різнобарв'я, а й символізувала єдність, гнучкість і вірність традиціям, попри жодні зовнішні впливи (рис. 2).

В останні роки митці ромського походження реалізують персональні артпроєкти або ж у співавторстві і тим самим привертають увагу до соціально значущих питань. Ділейн Ле Бас та Даміан Джеймс Ле Бас у 2012 р. відкрили у Великобританії виставку «O Brishindeskeriatar»/«From The Rainbow» («З веселки») (Рис. 3). Окрім акценту

Рис. 2. Селія Бейкер. Інсталяція в'язаного текстилю (вовна), в межах 58-ї Міжнародної художньої виставки «LA BIENNALE DI VENEZIA» (2019)

на британських землях як осередку калейдоскопа культур, митці привернули увагу до мови ромів на цих землях – її було описано наступним чином: «Мова чінгіане (циган) груба, різка, сильно акцентована, дещо важка для сприйняття. При правильній вимові вона досить гармонійна, хоча дикі племена, які її використовують, роблять хрипкою і майже неприємною. У 1920-х роках ірландський лінгвіст Джон Семпсон зайнявся вивченням стародавньої ромської мови – індійської мови, якою розмовляли у Великій Британії з часів середньовіччя» (Brishindeskeriatar, б.д.). Інсталяції наповнили новим мистецьким контекстом ромську мову й культуру. Акцентом стали історичні фотографії ромського життя на британських островах у різні часи й сучасний період, доповнені предметами типового ромського побуту (вбранням тощо), відповідним аудіо- та відеосупроводом. Глядачам пропонувалось осмислити специфіку співжиття ромів з іншими народами, а надто – колоритну складність їхніх буднів, немов опинитися «всередині» ромської спільноти, роль якої виконували інсталяції. Так, сучасне шатро слугувало паралеллю з кочовим стилем життям. Відео, що демонструвалось у ньому, підвищувало інтерес до ромів, нашттовхуючи на думку про те, що стрімкий розвиток технологій та підвищення рівня комфорту побуту (на прикладі сучасного шатра) не заважає ромам зберегти себе.

Величезним поштовхом до розвитку мистецьких імерсивних практик стало започаткування британською організацією «Romani Cultural & Arts Company» багаторічного колективного проєкту «Gypsy Maker», в межах якого ромські художники з 2014 р. створюють інноваційні роботи, сповнені

Рис. 3. Фрагмент експозиції виставки «З веселки». Автори: Ділейн Ле Бас та Даміан Джеймс Ле Бас (2012)

унікального ромського колориту. Першим із них став видатний ромський художник, куратор і науковець Деніел Бейкер. Його проєкт «Makeshifting» (рис. 4), реалізований під час «Gypsy Maker 1» висвітлив проблематику фізичної міграції ромських спільнот без заборони й судового переслідування територією Великої Британії та Європи загалом. Адже, попри те, що мобільність є основоположним принципом Європейського Союзу, вона продовжує розглядатися як загроза самим основам суспільства. Тому Деніел Бейкер запропонував альтернативний погляд, представивши невід'ємні якості мобільності як цінні, а не загрозові для європейців (Makeshifting, б.д.).

У 2017 р. Біллі Керрі під час «Gypsy Maker 2» експонував роботи (рис. 5), зосереджені на темах ідентичності, гендеру, етнічної приналежності та сексуальності. Його твори стали інструментами, що привернули увагу до цих мінливих позицій, таких важливих і природних у повсякденному житті європейців – натомість, ромам потрібно прикладати значно більше зусиль, аби утвердити себе в цих позиціях. Біллі Керрі, аби описати строкату «інакшість» ромів, поєднав образи, тексти, техніки й матеріали традиційного мистецтва з надбаннями сучасної культури й цифрових технологій: «Його звернення до символів пригно-

блення, накладених на зухвалі експіціоністські зображення товарної чоловічої та жіночої форми, досліджує, як, здавалося б, стійкі цінності та традиції постійно кидають виклик кожному новому поколінню (All Fur-Coat, б.д.).

У 2019 р. ромська художниця Кас Холмс під час «Gypsy Maker 4» організувала «виставку для виставки» (рис. 6), орієнтиром для якої стали роздуми мисткині про її ромську приналежність. Інтерес Кас Холмс до спільних рис, притаманним як ромам, так і іншим етносам, потреба у власному місці, сім'ї та їжі значною мірою сформували зміст виставки-шоу. Улюблені для неї місця та ландшафти, відображені в образах та матеріалах, які використовує художниця. А також, звертається до матеріалів своїх подорожей. Виставка демонструє нову впевненість, почерпнуту з її ромського культурного походження, тло, яке ще в недалекому минулому митці часто приховували, іноді як необхідний механізм захисту, через освіту. Дослідження, проведені в Індії, підштовхнули Кас до кращого розуміння коренів своєї спадщини, оскільки саме ця країна стала ромською «колицкою» (Places Spaces, б.д.; Cas Holmes, б.д.).

Інсталяція Дена Тернера (рис. 7), створена ним в межах проєкту «Gypsy Maker 4» (2020), декларує подвійні аспекти приналежності – здатність бути одночасно і «вдома» (всередині ромської спільноти), і «зовні» (комунікувати з іншими). Митець не випадково привернув увагу до цього моменту, оскільки в історію вписане співіснування ромської ідентичності, стійкості та єдності з приналежністю до тих чи інших національних територій. Ден Тернер цією інсталяцією наголосив на взаємодії кочової культури та локальних культурних ландшафтів. Для цього він використав так звані транзакційні об'єкти (кілочки та дерев'яні квіти), які є важливими для обох культур і відображають теми комерційного обміну в житті ромів (Dan

Рис. 4. Деніел Бейкер. Фрагменти інсталяцій проєкту «Makeshifting» (2015)

Рис. 5. Біллі Керрі. Фрагменти експозиції виставки Біллі Керрі в межах «Gypsy Maker 2» (2017)

Рис. 6. Кас Холмс «Надії тітки Маргарет». Змішана техніка: фарби, друк, тканина зі знайдених матеріалів (2019)

Turner, б.д.). Оскільки ці предмети уособлюють декоративно-прикладне ромське мистецтво, традицію купівлі-продажу та інтерес до нього з боку місцевих громад.

До інсталяції належать кілька панно, у яких у загалених рисах із каменю викладено географічні кордони різних країн та континентів, на тлі яких – поодинокі кибитки як невід’ємний елемент багатовікового кочового способу життя. Невипадково автор розмістив ці панно «під ногами» у глядача. Адже той, переміщуючись довкола чотирьох елементів панно, також стає умовним «кочовиком» – Ден Тернер провокує його до роздумів про унікальний спосіб життя та здатність ромів зберегти себе, наполегливо долаючи кордони країн та межі континентів.

Перформанс Луни Де Роси «Простори непорозуміння» (2023) (Рис. 8) через аудіосупровід (музику та озвучування) транслиував глядачам ідею бути жінками (італійками з ромським минулим), які потребують житла. Цей імерсивний мистецький продукт слугував для глядачів натяком на

роздуми про різні політичні ідентичності, актуалізував питання гендерної, расової та культурної дискримінації в медіа та міському просторі з феміністичної та інтерсекційної позиції й критики.

Перебуваючи в активному діалозі з глядачами, Луна Де Роса звертається до ідеї «in_visible архіву», дмухає на маленькі пляшечки, які містять лише повітря, і підвішуючи їх разом із перцем у своєрідну завісу. Перець як символ захисту від пристриту, демонструє нерозривність із ромськими звичаями й традиціями, є символічним містком між сучасними проблемами ромської самоідентифікації на тлі європейських суспільств. Звертаючись до простору, який через письмо, текстиль та предмети нагадує ванну кімнати, Луна Де Роса розмірковує про значення кочових таборів, приналежності до етнічної меншини, травми та проблеми психічного здоров’я расистів тощо (Works, б.д.).

Висновки. У статті виокремлено творчий доробок митців ромського походження – Біллі Керрі, Ділейн Ле Бас, Даміана Джеймса Ле Баса, Деніела

Рис. 7. Ден Тернер. Фрагменти інсталяції в межах проєкту Gypsy Maker 4 (2020)

Рис. 8. Луна Де Роса. Перформанс «Простори непорозуміння» (вовна, червоний перець, соняшники, текстиль, туалетний папір, туалет для кемпінгу) (2023)

Бейкера, Селії Бейкер, Луни Де Роси, Дена Тернера, Кас Холмса. Охарактеризовано артпроекти та окремі твори цих митців, які вони представили протягом останнього десятиріччя. Зокрема, в межах 58-ї Міжнародної художньої виставки

«LA BIENNALE DI VENEZIA», проекту «Gypsy Maker» та персональних артподій.

Використання сучасних способів презентації свідчить про те, що ромське мистецтво, враховуючи наявність ромських спільнот в різних країнах світу, є невід'ємним складником світового артпростору – їм властиві ознаки імерсивності: занурення глядача в експозиційний простір; вплив на органи чуття (зір, слух тощо); мотивування глядача до вербального й невербального діалогу з твором/творами; застосування сучасних медійних технологій.

Проаналізувавши діяльність ромських сучасних митців, жодного сумніву не викликає той факт, що вони є важливою ланкою світового культурно-мистецького процесу. При цьому, їхні інсталяції, перформанси та окремі художні твори є динамічними, містять чітку декоративну лінію, яка демонструє зв'язок із ромським минулим та прагнення зберегти ромську ідентичність, сприяти формуванню поваги до неї в інших народів.

Загалом, ромське сучасне мистецтво є майданчиком для вираження художниками власної індивідуальності. А разом із тим, і наголошенням на культурній ідентичності – митці, експериментуючи з імерсивними практиками, допомагають зберегти та просунути ромську культурну спадщину, оскільки транслюють інформацію про традиції, звичаї та цінності ромів, а також стимулюють до збереження мови, пісень та інших невід'ємних аспектів культури. І, очевидно, привертають увагу громадськості до історії й нинішнього становища ромів у Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій Н. П. Актуальні культурно-мистецькі практики та процеси: проблематика наукового дискурсу. *Питання культурології*. 2020. № 36. С. 69–78. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221047> (дата звернення: 09.01.2024).
2. Губернатор О. І. Імерсивні культурні практики XXI століття: особливості та прийоми. *Культурологічний альманах*. 2020. № 3. С. 283–289.
3. Губернатор О., Красненко О. Прояви імерсивності в сучасних культурних практиках. *Питання культурології*. 2023. № 41. С. 89–99. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.41.2023.276696>.
4. Копієвська О. Р. Культурні практики в дискурсі cultural studies. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2019. № 2. С. 49–53.
5. Кундеревич О. В., Кириленко К. М., Бенюк О. Б. Імерсивність як мистецька стратегія початку XXI століття (аналіз театрального досвіду та його філософських підвалин). *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. 2021. Вип. 45. С. 174–182. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247390>.
6. Шишлюк Є. Г. Образ ромів в європейському живописі : дис.... Д-ра філос. ... : 023 – «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація». Київ, 2024. 220 с.
7. All Fur-Coat. Billy Kerry. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/all-fur-coat/> (дата звернення: 31.12.2023).
8. Beck, M. A Lived Experience–Immersive Multi-Sensorial Art Exhibitions as a New Kind of (Not That) ‘Cheap Images’. *Arts*. 2023. №12(1), Article 16. DOI: <https://doi.org/10.3390/arts12010016>.
9. Cas Holmes: From conception to creation. *TextileArtist.org*. URL: <https://www.textileartist.org/cas-holmes-conception-creation/> (дата звернення: 11.01.2024).
10. Dan Turner. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/tan/> (дата звернення: 31.12.2023).

11. Exhibitions FUTUROMA-2020. *villa romana*. URL: https://www.villaromana.org/front_content.php?idcat=69&amidart=1500&lang=2 (дата звернення: 31.12.2023).
12. *Makeshifting: Structures of Mobility*. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/makeshifting-structures-of-mobility/> (дата звернення: 31.12.2023).
13. *Brishindeskeriatar*. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/o-brishindeskeriatar-from-the-rainbow/> (дата звернення: 31.12.2023).
14. *Places Spaces Traces*. *Cas Holmes*. *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/places-spaces-traces/> (дата звернення: 31.12.2023).
15. *Works*. *Luna De Rosa*. URL: <https://www.lunaderosa.com/works> (дата звернення: 31.12.2023).

REFERENCES

1. Babii, N. P. (2020). *Aktualni kulturno-mystetski praktyky ta protsesy: problematyka naukovooho dyskursu* [Contemporary Art and Cultural Practices and Processes in Scientific Discourse]. *Pytannia kulturolohii*, (36), 69–78. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221047> (data zvernennia: 09.01.2024). [in Ukrainian].
2. Hubernator, O. I. (2022). *Imersyivni kulturni praktyky XXI stolittia: osoblyvosti ta pryomy* [Immersive Cultural Practices of the XXI Century: Features and Techniques]. *Kulturolohichniy almanakh*, (3), 283–289. [in Ukrainian].
3. Hubernator, O., & Krasnenko, O. (2023). *Proiavy imersyvnosti v suchasnykh kulturnykh praktykakh* [Manifestations of Immersion in Modern Cultural Practices]. *Pytannia kulturolohii*, (41), 89–99. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.41.2023.276696>. [in Ukrainian].
4. Kopyievska, O.R. (2019). *Kulturni praktyky v dyskursi cultural studies* [Cultural Practices in the Discourse of Cultural Studies]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv* (2), 49–53. [in Ukrainian].
5. Kunderevych, O.V., Kyrylenko K.M., Beniuk O.B. (2021). *Imersyvniyst yak mystetska stratehiia pochatku XXI stolittia (analiz teatralnoho dosvidu ta yoho filosofskykh pidvalyn)* [Imersiveness as the Twenty-First-Century Art Strategy (Analysis of Theatre Experience and its Philosophical Bases) This is an open access journal, and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0.]. *Visnyk KNUKiM*, (45), 174–182. <https://doi.org/10.31866/2410-1176.45.2021.247390>. [in Ukrainian].
6. Shyshliuk, Ye. (2024). *Obraz romiv v yevropeiskomu zhyvopysi* [The image of the Roma in European painting]. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, Kyiv.
7. *All Fur-Coat*. *Billy Kerry*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/all-fur-coat/>
8. Beck, M. (2023). *ALived Experience–ImmersiveMulti-Sensorial Art Exhibitions as a New Kindof (Not That)‘ CheapImages’*. *Arts*,12(1), Article 16. <https://doi.org/10.3390/arts12010016>
9. *Cas Holmes: From conception to creation*. (n. d.). *TextileArtist.org*. URL: <https://www.textileartist.org/cas-holmes-conception-creation/>
10. *Dan Turner*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/tan/>
11. *Exhibitions FUTUROMA-2020*. (n. d.). *villa romana*. URL: https://www.villaromana.org/front_content.php?idcat=69&amidart=1500&lang=2
12. *Makeshifting: Structures of Mobility*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/makeshifting-structures-of-mobility/>
13. *Brishindeskeriatar*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. URL: <https://www.romaniarts.co.uk/o-brishindeskeriatar-from-the-rainbow/>
14. *Places Spaces Traces*. *Cas Holmes*. (n. d.). *Romani Cultural & Arts Company*. Retrieved from <https://www.romaniarts.co.uk/places-spaces-traces/>
15. *Works*. (n. d.). *Luna De Rosa*. URL: <https://www.lunaderosa.com/works>

УДК 766(659.1.011.1)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-22>**Наталія ДЯДЮХ-БОГАТКО,***orcid.org/0000-0001-6822-7488**кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри графіки та мистецтва книги
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) ndbogatko@gmail.com*

КУЛЬТУРНИЙ ПІДТЕКСТ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРАФІЧНИХ ЗНАКІВ, НАПИСІВ ТА РЕКЛАМНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ

Графічні знаки, написи та рекламні повідомлення вздовж доріг розповідають про культуру, соціальні умови, національний склад населення, історію міст, виховні моменти для молоді. Здовж доріг такі повідомлення умовно поділяємо на дорожні знаки, біг-борди, рекламні вивіски.

Дорожні знаки є узаконеною комунікацією між громадянами та державним порядком руху, поведінки, правил на дорозі. Більшість з європейських систем дорожніх знаків є схожими і не мають сильних розходжень. Цікавими є локальні знаки які мають попереджувальний характер і несуть на собі певне локальне значення, розповідають про ставлення до природних чи культурних цінностей; іноді зустрічаються двомовні дорожні знаки, що розповідають про етнічний склад місцевого населення.

Біг-борди вздовж доріг зустрічаються частіше біля великих міст, щоб турист який наближається у місто, звернув увагу саме на цей вид бізнесу і скористався цією послугою. Зображення на рекламних зображеннях виховують суспільство, хоч за зображення несе відповідальність рекламодавець, а споживачі майже не мають впливу на них. Біг-борди вздовж доріг дають можливість простежити ситуацію в державі: виборчі перегони, економічна конкуренція чи військовий стан.

Рекламні вивіски поділяються на два типи. Перший вид вивісок, для малого та середнього бізнесу, де більш доцільно писати вид послуг, а не власну назву (за винятком коли це вулиця на якій кожна хата – готель), використовувати піктограми для швидкого прочитання. Другий вид вивісок для мережевих великих бізнесів, де маркетингові компанії широко повідомили про вид послуг споживачам, це слово-назва компанії великого розміру, щоб було видно здалека і цього є достатнім для інформування та залучення споживачів.

Для всіх груп бізнесу більш виграним з маркетингової точки зору є вивіски з інтернаціональними назвами. Графічні знаки на які звертаємо увагу можуть акцентувати увагу в рекламних вивісках, вказівниках, нести додатковий сенс розшифрування значення.

Ключові слова: дорожній знак, біг-борд, графічний знак, вивіска, шрифт, культура, реклама.

Nataliya DYADYUK-BOGATKO,*orcid.org/0000-0001-6822-7488**Candidate of Art Criticism,**Associate Professor at the Department of Graphics and Art of Book
National University "Lviv Polytechnic"
(Lviv, Ukraine) ndbogatko@gmail.com*

CULTURAL SUBTEXT THROUGH THE PRISM OF GRAPHIC SIGNS, INSCRIPTIONS AND ADVERTISING MESSAGES

Graphic signs, inscriptions and advertising messages along the roads tell about culture, social conditions, national composition of the population, history of cities, educational moments for young people. Along the roads, such messages are conventionally divided into road signs, big boards, advertising signs.

Road signs are legalized communication between citizens and the state order of traffic, behavior, rules on the road. Most of the European road sign systems are similar and do not have strong differences. Interesting are local signs that have a warning character and carry a certain local meaning, tell about the attitude to natural or cultural values; sometimes there are bilingual road signs telling about the ethnic composition of the local population.

Big boards along the roads are more often found near big cities, so that a tourist approaching the city will pay attention to this type of business and use this service. Imagery in advertising images educates society, even though the image is the responsibility of the advertiser and consumers have little influence over it. Big boards along the roads make it possible to trace the situation in the state: election races, economic competition or martial law.

Advertising signs are divided into two types. The first type of signs, for small and medium-sized businesses, where it is more appropriate to write the type of service, and not its own name (except when it is a street on which every house is

a hotel), use icons for quick reading. The second type of signage for large businesses, where marketing companies have widely communicated the type of services to consumers, is the word-name of the company in a large size so that it can be seen from afar and is sufficient to inform and attract consumers.

For all business groups, signs with international names are more profitable from a marketing point of view. The graphic signs that we pay attention to can emphasize attention in advertising signs, signs, carry an additional sense of deciphering the meaning.

Key words: road sign, big board, graphic sign, sign, font, culture, advertising.

Постановка проблеми. Літо це час відпусток та мандрів. Часом навіть посеред року ми також кудись мандруємо. На які графічні знаки ми звертаємо увагу, що читаємо, куди звертається в першу чергу увага і чим маніпулюють в рекламних вивісках, вказівниках. Як правильно розставити пріоритети, графічні знаки, тексти при бажанні звернути увагу на певні цінності? І чи має значення культурний підтекст для прочитання тих чи інших повідомлень? Що залишається в пам'яті від рекламних текстів?

Аналіз досліджень. З праць як розглядають рекламні повідомлення є монографія Лорі Енн Леб «Ангели-поглиначі: реклама та вікторіанська жінка» де авторка порушує вплив реклами на типових американських домогосподарок, створення стереотипів, сексуальних образів, що створили певні соціальні цінності. З розглядом різних прототипів у журналах вона виводить як утворилось нове суспільство споживачів (Loeb, 1994).

На міжнародному рівні визнаною є праця Жани Кілборн «Красуня та чудовисько реклами: стаття, раса та клас у ЗМІ» де аналізуються реклами алкоголю та тютюну та іміджу жінок у рекламі. Ця праця акцентує як реклама змінює спосіб нашого мислення та відчуття. «Реклама становить понад 100 мільярдів доларів на рік і впливає на всіх нас протягом усього життя. Нас кожен викриває більше 2000 оголошень на день, що, можливо, є найпотужнішою освітою в суспільстві» (Kilbourne, 1995).

Ще однією важливою роботою для вивчення довколишніх повідомлень є праця Річарда Харіса (Richard Harris, 2014), не того актора став всім відомим через те, що грав Дамболдора в фільмі про Поттера, а автор праці про теорію масових комунікацій та їх впливів. І ще однією співзвучною працею є «Динаміка масової комунікації: Медіа в цифрову епоху» Джозефа Домініка (Dominick: 2011). Дані автори акцентують на впливі медіа, вихованні стереотипів, значенні культурного підґрунтя реципієнта та інших моментах.

Метою статті є проаналізувати системи графічних знаків, написів, рекламних повідомлень, вивісок що зустрічаються на шляху мандрівника та вивести найбільш вживані графеми й укласти їх в культурний контекст. Це має значення як для

графічного дизайнера, маркетолога, рекламіста, культуролога, адже кожний з них ставить перед собою мету правильно виразити та направити у потрібне русло певне повідомлення.

Виклад основного матеріалу. Коли ми мандруємо своєю країною чи іншими державами, то між іншим обов'язково звертаємо увагу на літерні, дорожні знаки, що не дають нам збитися з дороги, на назви містечок на сіл, що розповідають про етнос та історію, на рекламні щити, що густіше є біля міст, та на придорожні вивіски ресторанів, готелів, магазинів. Що нам може дати ця інформація? У якому руслі можемо робити висновки?

Дорожні знаки. На дорожні знаки звертають увагу в першу чергу водії. В різних країнах вони різні, проте вздовж доріг зустрічаються як правило уніфіковані роз'їзди в різні боки, відстань до міст, виїзди чи з'їзди з трас. За роки склалася міжнародна система найвиразнішої читабельності символів та знаків, які не викликають двозначного прочитання.

Для досвідченого водія різниця в дорожніх знаках не має великого значення, коли він переїжджає з країни в країну. Адже більшість систем є впізнаваними та зрозумілими і не мають культурних відмінностей. Дорожні знаки є узаконеною комунікацією між громадянами та державним порядком руху, поведінки, правил на дорозі.

Цікавими несподіваними дорожніми знаками є ті, що мають попереджувальний характер. Так на о. Мальті можемо зустріти дорожні знаки «Обережно на дорозі їжаки». У трикутнику на жовтому фоні намальований їжачок. І це дає привід стишити хід та бути уважнішим до дороги. Вчить туриста, як держава піклується про братів наших менших.

В Ісландії можна зустріти дорожній знак «Обережно тролі». Проте це швидше демонстрація національної культури та розрахунок на привабливості туристів, ніж мають певні застереження. Відомо, що велика частина місцевого населення вірять в реальність тролів, а ці знаки є лише демонстрацією певних значень.

Сумним явищем з початком військових дій в Україні був масовий стихійний демонтаж дорожніх знаків. З одного боку це було неначе обороною від непроханих гостей і нагадувало ситуацію коли

війська Наполена прагнули завоювати німецькі містечка і блудили, адже в Німеччині не було вказівників і впорядкованої номерації будинків. Це зумовлено історичними традиціями невеликих міст та добрим знанням один одного. І прагнення великих імперій все пронумерувати і підписати. Шкода завдана Україні знищенням частини дорожніх вказівників є великою, і вповні буде ще визначена, проте журналістам та освітянам варто наголосити пересічним громадянам, що ракети не літають за дорожніми знаками, війна вже давно є на вищому технологічному рівні між вказівник на дорозі. Хоч в прифронтових районах ймовірно це могло мати певне значення.

Важливим для культурного підтексту є назви населених пунктів, їх етимологія. Їдучи дорогою, з дорожніх знаків читаємо назви містечок та населених пунктів. І звертаємо увагу на два моменти: по-перше, це двомовні написи у прикордонних двоетнічних зонах; по-друге – етимологія назв, що відсилає нас до історії та культурного підтексту. Двомовні дорожні знаки – це політична толерантність до національних меншин у прикордонних зонах та дотримання своїх традицій місцевими мешканцями. А походження назв свідчить про період заснування або перейменування, так про радянський період свідчать назви: «Червоне», «Червоноград», «Ромашкіно», «Вітіно» і т.п.

Загалом дорожні знаки упорядковую, застерігають, повчають і заставляють бути уважнішими, а при більш детальному заглибленні можуть розповісти й про культурні нашарування.

Біг-борди вздовж доріг зустрічаються частіше біля великих міст, щоб турист який наближається у місто, звернув увагу саме на цей вид бізнесу і скористався цією послугою. Жанна Кілборн підтверджує, що «реклама є основою та економічною життєвою силою засобів масової інформації. Основна мета ЗМІ полягає в тому, щоб донести аудиторію до рекламодавців, так само як основна мета телевізійних програм полягає в тому, щоб донести аудиторію до рекламних роликів» (Kilbourne, 1995).

Вона ж стверджує, що «підлітки особливо вразливі, оскільки вони є новими та недосвідченими споживачами і є основними цілями багатьох рекламних оголошень. Вони в процесі вивчення своїх цінностей та ролей та розробки своїх самореалізацій. Більшість підлітків чутливі до тиску однолітків, і важко протистояти або навіть поставити під сумнів домінуючі культурні повідомлення, закріплені та посилені засобами масової інформації. Масові комунікації зробили можливим своєрідний національний тиск, який знижує

приватні та особисті цінності та стандарти» (Kilbourne, 1995). І ставить важливе запитання: «Що люди, особливо підлітки, дізнаються з рекламних повідомлень?» і дає на нього відповідь: «На найбільш очевидному рівні вони вивчають стереотипи. Реклама створює міфічний, в основному білий світ, в якому люди рідко безглузді, надмірна вага, бідні, боретеса або непрацевдатні, фізично чи розумово... У цьому світі люди говорять лише про продукти» (Kilbourne, 1995).

За біг-бордами ми можемо відслідковувати ситуацію в державі: виборчі перегони, економічна конкуренція чи занепад і військове вербування, як зараз в Україні.

Рекламні вивіски біля дороги – це один рукотворний засіб привертання уваги, що містить літери та графічні знаки, які можна розшифровувати, як буквально читаючи, так і вкладати в це двозначний зміст. Глядач давно вже перетворився у реципієнта, який все менше впливає на відгуки продукції, і більше стає просто споживачем (Іванов, 2010: 47).

Вивіски вздовж доріг ми можемо поділити умовно на групи за видом бізнесу, серед найбільших: харчування, нічліг, заправки, магазин, супермаркет.

Кожна з цих груп має характерні особливості у рекламі, зупинимось на окремих. Перше, що кидається у вічі це чи міжнародного характеру слово: кафе, ресторан, готель, супермаркет – ці слова і подібні не потребують особливого перекладу і тому приваблюють значно ширше коло потенційних клієнтів, при цьому не має значення знання мов. Для всіх груп бізнесу більш виграшним з маркетингової точки зору є вивіски з інтернаціональними назвами і значно менш привабливими з назвами іменами на зразок: «Марія», «Володимир», «Софія», адже в кожного могли бути свої негативні кліше, асоціації з певними людьми. Також не інформативними є «Смерічка», «Під липою», «Дубочок» і т. п. Загалом власні назви закладів малого та середнього бізнесу є мало інформативними, якщо людина відвідує цей заклад вперше. Також дуже виграшним варіантом є вживання піктограм – графічних значків, що допомагають швидко визначити відповідні послуги.

Зовсім інша справа у великих, мережевих бізнесів, чи то мережа гіпермаркетів, чи заправок, чи закладів харчування, чи готелів. Рекламні вивіски в таких бізнесах це велетенські світлові стели (більше 7 м висотою) чи світлові вивіски на високих трубах (більше 12–15 м), щоб задовго до будівлі вже здалеку було видно точку. Мережеві

бізнеси навпаки можуть писати лише назву. В них, зазвичай, латинкою прописана назва є логотипом та торгівельною маркою водночас. Літери в шрифтовій гарнітурі є добре читабельні, з товстим накресленням, фон та кольорова гамма – контрастні: «Tesco», «Leroy Merlin», «Lidl», «Metro», «McDonald's». Мережеві бізнеси не потребують додаткових піктограм, пояснень, що це за вид послуг, адже багато грошей вже виділяються на рекламу, яка працює шляхом кліше, якщо ти був у певному закладі і тобі сподобався рівень їх послуг, то це автоматично накладає кліше на всі наступні заклади де дизайн інтер'єру та екстер'єру є максимально схожі, рівень послуг та ціна також співпадають.

Для окремих компаній додатковим для напису є графічний знак – логотип. Добре якщо ці логотипи мають асоціації до виду послуг. Наприклад: фрагмент шини для шиномонтажу, медичний хрест чи чаша зі змією для аптеки, горняк чи зерно кави для кафе, молоток для будівельних матеріалів, колосок для агро-компаній і т.п. Ці асоціативні знаки є добрими підказками якщо не було вкладень у рекламну компанію. Проти вагою є пташечки «Auchan» й «Jysk» та інші дуже стилізовані графічні елементи, у компаній, що можуть собі дозволили такі варіанти.

Швидкість на дорозі часто має визначальне значення для прийняття рішення, тому найвдалішим є попередження здалеку про об'єкт до якого наближуємось. Але цим видом додаткових попереджувальних знаків сьогодні все рідше користуються, бо на заміну цього прийшла доба інтернет інформування та точок на JPS. Важливим при виборі рекламного носія чи вивіски є повороти дороги, географічний рельєф. Наскільки б великим не робити великою вивіску, якщо це за поворотом чи за горбом, то шансів її прочитати не багато.

До речей, які також приваблюють або ж роблять не помітними певні заклади харчування та готелів біля доріг є заїзд, паркінг. Такі ділянки хочуть надати відвідувачам відчуття відпочинку, затишку. Проте саме прихована зона відпочинку часто з деревами не дає можливості оцінити переваги таких закладів, як і побачити їх здалеку з дороги.

Висновки. Дорожні знаки є узаконеною комунікацією між громадянами та державним порядком руху, поведінки, правил на дорозі. Більшість з європейських систем дорожніх знаків є схожими і не мають сильних розходжень. Винятками є локальні знаки які мають попереджувальний характер і несуть на собі певне локальне значення.

Біг-борди вздовж доріг зустрічаються частіше біля великих міст, щоб турист який наближається у місто, звернув увагу саме на цей вид бізнесу і скористався цією послугою. Зображення на рекламних зображеннях виховують суспільство, хоч за зображення несе відповідальність рекламодавець, а споживачі майже не мають впливу на них. Біг-борди вздовж доріг дають можливість простежити ситуацію в державі: виборчі перегони, економічна конкуренція чи військовий стан.

Рекламні вивіски поділяються на два типи. Перший вид вивісок, для малого та середнього бізнесу, де більш доцільно писати вид послуг, а не власну назву (за винятком коли це вулиця на якій кожна хата – готель), використовувати піктограми для швидкого прочитання. Другий вид вивісок для мережевих великих бізнесів, де маркетингові компанії широко повідомили про вид послуг споживачам, це слово-назва компанії великого розміру, щоб було видно здалека і цього є достатнім для інформування та залучення споживачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики : навч. посіб. Київ : Центр Вільної Преси, 2010. 258 с. URL: <https://www.aup.com.ua/uploads/TMbook.pdf> (дата звернення: 27.06.2024)
2. Loeb, Lori Anne. Consuming angels: advertising and Victorian women. Oxford University Press, 1994. 240 p.
3. Kilbourne, Jean. Beauty and the beast of advertising: Gender, race, and class in media. Sage Thousand Oaks, CA, 1995. 648 p.
4. Harris, R. J., Sanborn, F. A cognitive psychology of mass communication. – Sixth edition. New York & London: Routledge, 2014. 544 p. URL: <https://nibmehub.com/opac-service/pdf/read/A%20Cognitive%20Psychology%20of%20Mass%20communication.pdf> (дата звернення: 16.06.2024)
5. Dominick, J. R. The dynamics of mass communication: Media in the digital age. McGraw-Hill Higher Education, 2011. 494 p.

REFERENCES

1. Ivanov V. (2010) Osnovni teorii masovoi komunikatsii i zhurnalistyky [Basic theories of mass communication and journalism]. Navch. posib. Kyiv : Tsentr Vilnoi Presy, – Education manual. Kyiv : Free Press Center, 258 s. URL: <https://www.aup.com.ua/uploads/TMbook.pdf> (data zvernennia: 27.06.2024). [in Ukrainian].

2. Loeb, Lori Anne (1994) *Consuming angels: advertising and Victorian women*. Oxford University Press, 240 p.
3. Kilbourne, Jean. (1995) *Beauty and the beast of advertising: Gender, race, and class in media*. Sage Thousand Oaks, CA. 648 p.
4. Harris, R. J., Sanborn, F. (2014) *A cognitive psychology of mass communication*. – Sixth edition. New York & London: Routledge. 544 p. URL: <https://nibmehub.com/opac-service/pdf/read/A%20Cognitive%20Psychology%20of%20Mass%20communication.pdf> (data zvernennia: 16.06.2024).
5. Dominick, J. R. (2011) *The dynamics of mass communication: Media in the digital age*. McGraw-Hill Higher Education, 494 p.

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'04'367.625

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-23>

Тетяна БИЧКОВА,
orcid.org/0000-0002-3060-4150
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри історії та культури української мови
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) *t.bychkova@chnu.edu.ua*

ЖИВОМОВНІ ТА ТРАДИЦІЙНІ ЯВИЩА В СИСТЕМІ ДІЄСЛІВНОЇ СЛОВОЗМІНИ ХІТАРСЬКОГО РУКОПИСНОГО ЗБІРНИКА І ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

Стаття присвячена аналізу особливостей дієслівної словозміни в мові Хітарського рукописного збірника I пол. XVIII ст. Здійснено спробу з'ясувати ступінь вияву живомовних та традиційних книжних явищ, засвідчених зокрема в інфінітиві, формах теперішнього і майбутнього часів, а також у формах наказового та умовного способів. Взято до уваги не лише власне морфологічні ознаки, а й фонетичні процеси, характерні для системи дієслівної словозміни.

*З'ясовано, що попри перевагу інфінітива на -ти, у пам'ятці вживається й архаїчний суфікс -чи, який є однією з морфологічних рис південно-західних говорів, зокрема бойківського. Форми теперішнього та простого майбутнього часу загалом відображають загальноукраїнські тенденції розвитку дієслівної парадигми: закінчення -у / -ю (1 ос. одн.), -ш (< -шь) (2 ос. одн.). У своєму архаїчному вигляді виступають лише окремі атематичні дієслова. І тільки у 1 ос. мн., де переважають закінчення -ме та -м, прослідковується виразна діалектна специфіка. Окремо у парадигмі теперішнього часу проаналізовано словозміну дієслова *быти* та зроблено припущення про те, що окремі форми могли постати під впливом польської мови. У наказовому способі відзначено риси, властиві українській загальнонародній мові: закінчення -и або його редуція (1 ос. одн.), -те (2 ос. мн.), наявність аналітичних конструкцій з часткою *нехай* (3 ос. одн., мн.). Явища діалектного мовлення засвідчено у формах 1 ос. мн., які у пам'ятці виступають переважно із закінченням -ме. У творенні парадигми умовного способу виявлено переважний вплив загальнонародної мовної стихії (аналітичні конструкції з часткою *би*), явища діалектного характеру (наявність притаманних багатьом південно-західним говорам часток *бымь, бесь / бись*), а також незначний вплив книжної писемної традиції (архаїчна форма аориста *быхъ*). З-поміж фонетичних особливостей дієслівної системи Хітарський рукопис репрезентує наслідки праслов'янської асиміляції у сполученні «приголосо́ний + j» (1 ос. одн. теп. / майб. ч.); наслідки II перехідної палаталізації задньоязикових приголосних (2 ос. одн. наказового способу); діалектне явище випадання звуків у середині або в кінці слова; тверду вимову кінцевого -т (3 ос. одн. теп. / майб. ч.). Зроблено висновок про перевагу у системі дієслівної парадигми Хітарського рукописного збірника живомовних рис, як загальноукраїнських, так і діалектних.*

Ключові слова: загальнонародна мова, діалектний вплив, бойківський говір, дієслівна парадигма, архаїчні форми, фонетичні явища.

Tetiana BYCHKOVA,
orcid.org/0000-0002-3060-4150
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of History and Culture of the Ukrainian Language
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
(Chernivtsi, Ukraine) *t.bychkova@chnu.edu.ua*

COLLOQUIAL AND TRADITIONAL PHENOMENA IN THE SYSTEM OF VERB CONJUGATION IN THE KHITAR MANUSCRIPT COLLECTION OF THE EARLY 18TH CENTURY

The article is dedicated to the analysis of the features of verb conjugation in the language of the Khitar manuscript collection of the early 18th century. An attempt has been made to establish the degree of manifestation of colloquial and traditional bookish phenomena, namely those evidenced in the infinitive, present and future tense forms, and in the forms of the imperative and subjunctive mood. Not only morphological features, but also phonetic processes characteristic of the system of verb conjugation have been taken into account.

It has been established that despite the preference for the infinitive ending in -mu, the archaic suffix -cu is also used in the text, which is one of the morphological features of the South-Western dialects, in particular that of Boykos. The present and future simple tense forms generally reflect all-Ukrainian trends in the development of the verb paradigm: the ending -y / -ю (1st p. sg.), -u (< -уь) (2nd p. sg.). Only certain athematic verbs appear in their archaic form. Distinct dialectal specificity is only observed in the 1st p. pl. where the endings -ме and -м predominate. Conjugation of the verb быти has been separately analyzed in the paradigm of the present tense and an assumption has been made that certain forms may have appeared under the influence of the Polish language. In the imperative mood, the nationwide language features are noted: the ending -u or its reduction (1st p. sg.), -ме (2nd p. pl.), the presence of analytical constructions with the particle нехай (3rd p. sg. and pl.). Dialectal phenomena are attested in the forms of the 1st p. pl., which in the text mainly appear with the ending -ме. In the formation of the subjunctive mood paradigm, the following has been noted: the dominant influence of the nationwide language (analytical constructions with the particle бу), dialectal phenomena (the presence of the particles бымъ, бесь / бись inherent in many South-Western dialects), as well as a minor influence of the bookish written tradition (the archaic form of the aorist быхъ). Among the phonetic features of the verb system, the Khitar manuscript represents the consequences of the Proto-Slavic assimilation in the combination of «consonant + j» (1st p. sg. pr. / future); consequences of the II transitory palatalization of back-lingual consonants (2nd p. sg. imp. mood); the dialectal phenomenon of sound omission in the middle or at the end of a word; hard pronunciation of the final -m (3rd p. sg. pr. / future).

A conclusion has been made about the dominance of colloquial features, both all-Ukrainian and dialectal, in the verb paradigm of the Khitar manuscript collection.

Key words: nationwide language, dialectal influence, Boykos dialect, verb paradigm, archaic forms, phonetic phenomena.

Постановка проблеми. Писемні пам'ятки, як рукописні, так і стародруки, є цінним джерелом дослідження історії становлення і розвитку граматичної системи української мови. Особливо важливими у цьому аспекті є пам'ятки XVIII ст., які засвідчували руйнування старої книжно-писемної традиції і натомість все більший вплив живомовної стихії. Одним із таких джерел, яке яскраво відображає зазначені процеси, зокрема у системі дієслівної словозміни, є Хітарський рукопис I пол. XVIII ст., малодосліджений з лінгвістичного погляду збірник легенд, який знайшов В. Гнатюк 1895 р. у с. Хітар колишнього Стрийського повіту. 1897 р. науковець його опублікував у Записках НТШ.

Аналіз досліджень. Історичний аспект у дослідженні дієслова завжди привертав увагу мовознавців. Тут варто згадати праці В. Русанівського «Структура українського дієслова» (1971) та Г. Півторака «Морфологія інфінітива в східнослов'янських мовах» (1974). З-поміж студій останніх двох десятиліть відзначимо зокрема такі: залучивши великий корпус писемних пам'яток XI–XVIII ст., Л. Марчило з'ясувала історію форм майбутнього часу в українській мові, а також дослідила часові форми дієслова у «Волинських грамотах XVI ст.»; Н. Примушко проаналізувала форми наказового способу дієслова в пам'ятках XVII–XVIII ст. Середньої Наддніпряниці; на матеріалі учительних Євангелій Х. Макович дослідила дієслівні форми теперішнього часу в карпатських говірках XVI–XVII ст.; О. Заневич здійснила опис перехідних дієслів, зафіксованих у пам'ятках XVI–XVII ст. Проте дієслівні форми, засвідчені у Хітарському рукописному збірнику,

ще не досліджувалися, хоча В. Гнатюк свого часу звернув увагу на живомовну основу, зокрема на вплив бойківських говірок на дієслівну систему пам'ятки, зазначивши, що «книжка писана між Бойками, про се свідчать деякі слова, лиш між ними уживані і форми, особливо дієслова» (Гнатюк, Франко, 1896: 9).

Мета статті – проаналізувати особливості дієслівної словозміни в мові Хітарського рукопису I пол. XVIII ст., з'ясувати ступінь вияву живомовних та традиційних книжних явищ, засвідчених в інфінітиві, формах теперішнього і майбутнього часів, а також наказового та умовного способів.

Виклад основного матеріалу. Форми **інфінітива** у Хітарському збірнику послідовно вживаються з усталеним в українській літературній мові та більшості говорів суфіксом **-ти**, напр.: *своє здоров'я заховати* (Гнатюк, 1897: 4); *почнуть єго вѣщувати* (Гнатюк, 1897: 7); *переночувати у той пустой церкви* (Гнатюк, 1897: 10); *стал ся єму радовати и лащити* (Гнатюк, 1897: 26); *треба постити, робити, не спати, поклонь бити, по разу на день бсти, набожне жити, плакати, завше смутному быты, не много бесѣдовати* (Гнатюк, 1897: 28) тощо. Проте в дієсловах з давньою основою на задньоязиковий приголосний фіксуємо зміну праслов'янських звукосполучень *gt, *kt на [ч], як-от: *и хотѣли єго тамъ уверечи* (Гнатюк, 1897: 10); *повельвъ Богъ моцно слонцу печи* (Гнатюк, 1897: 20); *єму нічь не смѣть речи* (Гнатюк, 1897: 33). Це явище є однією з рис багатьох південно-західних говорів, зокрема й бойківських (Радевич-Винницький, 2004). Окрім того, дієслово **уверечи** (Гнатюк, 1897: 10) репрезентує повноголосся як ще одну бойківську говіркову

особливість інфінітива, на яку свого часу вказував В. Гнатюк, зазначаючи, що «бойківський говір любить дуже послугувати ся такими повноголосними формами (особливо в inf. дієслів), які в інших говорах і в літературній мові не вживаються, прим. *терети, ўмерети, подерети, перети* – намісь *терти, ўмерти, подерти, перти*» (Гнатюк, 1902: 2).

Форми теперішнього та простого майбутнього часу у I ос. одн. відображають загальноукраїнські тенденції розвитку дієслівної парадигми – закінчення *-у / -ю* в дієсловах колишніх I, II, III, IV класів, напр.: *я тебе поведу* (Гнатюк, 1897: 5); *А я оттоль не пойдю* (Гнатюк, 1897: 10); *поверну ся знову на своє дьло перше* (Гнатюк, 1897: 28); *дякую ти за такую вашу любовь* (Гнатюк, 1897: 7); *не потребую я нікогда жадной гостыны* (Гнатюк, 1897: 17); *Желаю из вами ту быти в манастири* (Гнатюк, 1897: 28); *и покаю ся* (Гнатюк, 1897: 17). І лише атематичні дієслова *вѣдѣти* і *дати* виступають у своїй архаїчній формі, щоправда із твердим кінцевим приголосним: *А то вѣмь, иж ты есть чортъ, не попь* (Гнатюк, 1897: 11); *Пань моя, еше ти повѣм слово* (Гнатюк, 1897: 17); *...ти дамь оу тембе* (Гнатюк, 1897: 12).

Аналізований матеріал послідовно засвідчує у I ос. одн. наслідки праслов'янської асиміляції у сполученні «приголосний + j»: *Прошу тя, брате* (с. 4); *я с тобовь болше жити не хочу* (Гнатюк, 1897: 12); *ту ся мушу под твою острою косу нахилити* (Гнатюк, 1897: 18); *хочу быти калугорем* (Гнатюк, 1897: 28); *вижу злый духъ* (Гнатюк, 1897: 33); *серпом перерѣжу ти горло* (Гнатюк, 1897: 15); *розпоряжу двор свой и челяд* (Гнатюк, 1897: 17); *отворю* (Гнатюк, 1897: 30); *а я вамь еше потерплю ему мало* (Гнатюк, 1897: 33).

Типовою для форм II ос. одн. є флексія *-ш* (< *-шь*), що на письмі, як правило, позначається буквосполученням *шь* або, рідше, *ш*, засвідчуючи загальноукраїнську тверду вимову шиплячого, напр.: *если ты хочешь свое здоровья захвати* (Гнатюк, 1897: 4); *що се ты говоришь?* (Гнатюк, 1897: 5); *едно ти мусишь до мене пана своего перше поклонити за доброе здоровья* (Гнатюк, 1897: 7); *що ту чинишь* (Гнатюк, 1897: 10); *що ту робишь у той пустой церкви русской?* (Гнатюк, 1897: 12); *то силу великую масишь* (Гнатюк, 1897: 16); *або горло свое утратишь* (Гнатюк, 1897: 7); *утькай борзо, бо зоришь* (Гнатюк, 1897: 11); *а не вѣдаеш, ци пѣдешь отол'* (Гнатюк, 1897: 22). Проте загалом для бойківських говірок, на території поширення яких був створений збірник, характерною є м'якість шиплячих. Можемо припустити, що ді-

лектну вимову закінчення відображають дієслівні форми з кінцевим буквосполученням *шь*, як-от: *що ту чинишь у той пустой церкви...* (Гнатюк, 1897: 12); *якъ ты мене видишь некрасную* (Гнатюк, 1897: 14); *Я естемь смерть, которой ты ... шукаєшь* (Гнатюк, 1897: 14); *неправду мовишь* (Гнатюк, 1897: 15); *самь себе погубишь* (Гнатюк, 1897: 11); *Тоєю палицею побѣдишь враги* (Гнатюк, 1897: 38).

І лише кілька дієслів з архаїчним закінченням *-ши* свідчать про незначний вплив книжної традиції: *почто тоє глаголеши на скорбь мнѣ?* (Гнатюк, 1897: 29); *Слава тебѣ Христе Боже, ижъ хочеш всѣм' спасти ся* (Гнатюк, 1897: 31); *Будеши нѣмь до пятихъ днѣй* (Гнатюк, 1897: 29).

З-поміж діалектних особливостей, зафіксованих у формах II ос. одн., варто відзначити яскраву рису бойківських говірок – випадання звука (звуків) у середині (синкопа) або в кінці (апокопа) слова. Явище синкопи спостерігаємо у дієсловах колишнього III класу, у яких втрачається інтервокальний [j], що, відповідно, спричинює стягнення голосних: *А що теперь гадашь из своимь немоцным' рицтерством* (Гнатюк, 1897: 16); *Щож ты тепер гадашь, шаленый хлопе?* (Гнатюк, 1897: 24). Одним прикладом засвідчуємо втрату кінцевої сполуки *-еш* у формі II ос. одн. дієслова *хотѣти*: *Если хочь здоровья свое захвати...* (Гнатюк, 1897: 7).

Зафіксовані у Хітарському рукописі форми III ос. одн. характеризуються флексією *-ть* для дієслів колишнього IV класу, напр.: *И мыслить самь собѣ* (Гнатюк, 1897: 4); *А кроль мовчить* (Гнатюк, 1897: 5); *увѣдѣли, ано ся свѣтитъ у покой его* (Гнатюк, 1897: 5); *що то ся чинить* (Гнатюк, 1897: 6); *и смотритъ по всѣхъ людей товариша своего* (Гнатюк, 1897: 6); *простый хлопь зо мнов' ходитъ* (Гнатюк, 1897: 6); *стойтъ у воротъ передь мѣстомъ* (Гнатюк, 1897: 10); *А то ся мѣсто имило и горитъ mocno* (Гнатюк, 1897: 11). З одного боку, написання після *т* літери *ь* були досить поширеними у пам'ятках XVI–XVIII ст. (Бевзенко, 1960: 279–280), з іншого, – можуть вказувати на тверду вимову приголосного [т], характерну для багатьох південно-західних говірок.

Дієслова, що належали до I–III класів, у досліджуваній пам'ятці мають паралельні форми – архаїчні із закінченням *-ть* (*-тъ, -т', -т*), як-от: *неможет' спати* (Гнатюк, 1897: 4); *людей дретъ и кроля не бойтъ* (Гнатюк, 1897: 5); *и станеть слухати* (Гнатюк, 1897: 5); *Але то иначе й не можетъ быти* (Гнатюк, 1897: 7); *и хочет нас из' юдити* (Гнатюк, 1897: 23); *прозрѣла, и говоритъ и чуєтъ* (Гнатюк, 1897: 31); *онь выпивши, умретъ*

(Гнатюк, 1897: 5); *зазоветь до себе на гостину* (Гнатюк, 1897: 6); *Не поможет ти рыцарская зброя* (Гнатюк, 1897: 16); а також ті, які засвідчують загальноукраїнську особливість дієслів І дієвідміни – відпадання кінцевого *-ть*, напр.: *маршалокъ хоче кроля запросити на гостину* (Гнатюк, 1897: 5); *Тутъ ему рече товаришь* (Гнатюк, 1897: 6); *не знає, що чиніти* (Гнатюк, 1897: 21); *а кающихъ ся знову приймає* (Гнатюк, 1897: 25); *юж и на замокъ огенъ втече* (Гнатюк, 1897: 11); *ему ся тамъ стане и умре* (Гнатюк, 1897: 23); *дондеже ти смерть приде* (Гнатюк, 1897: 29).

Деякі дієслова колишнього III класу у III ос. одн., як і в II ос. одн., зазнали властивого бойківським говіркам стягнення голосних після втрати інтервокального [j], напр.: *который грѣшныхъ каре* (Гнатюк, 1897: 25); *Богъ тя скаре!* (Гнатюк, 1897: 23) (замість [(с)карає]).

Атематичне дієслово *дати* у формі майбутнього часу теж зберігає закінчення *-т*, напр.: *дасть тобѣ чашу золотую перишу* (Гнатюк, 1897: 6); *дасть намъ Богъ опять маетокъ* (Гнатюк, 1897: 12). У вживанні цього дієслова в Хітарському збірнику спостерігаємо одну зі специфічних фонетичних особливостей бойківського говору – асимілятивну зміну [с'т'] > [с'ц']: *и даци' ми сукнѣ и коня дойти на столицю* (Гнатюк, 1897: 22).

У I ос. мн. відзначаємо перевагу діалектного закінчення *-ме*, напр.: *Що маєме чинити, товаришу?* (Гнатюк, 1897: 5); *Идеме, пане, до святого Ан'тония* (Гнатюк, 1897: 9); *Волиме го прияти* (Гнатюк, 1897: 28); *пят' дній як из собою ходиме у товариствѣ* (Гнатюк, 1897: 33); *мы тамъ ся здобудеме добре* (Гнатюк, 1897: 5); *хиба ся тамъ спознаєме* (Гнатюк, 1897: 5); *й коли будеме завтра оу костелѣ* (Гнатюк, 1897: 5); *и погубиме чернічки и скарбѣ ихъ побереме, бо иначе не учинеме ніч* (Гнатюк, 1897: 30).

Паралельно фіксуємо форми на *-мѣ* (*-м*, *-м'*), як-от: *А того мы шаленіка яко живи не знаємѣ* (Гнатюк, 1897: 24); *а ми не знаємѣ, коли онъ пойшовѣ* (Гнатюк, 1897: 26); *ми завше тебе слушаем'* (Гнатюк, 1897: 29); *дякуем ти* (Гнатюк, 1897: 33); *васъ самыхъ погубимѣ и добро ваше поберемѣ* (Гнатюк, 1897: 28). Припускаємо, що це закінчення могло постати у пам'ятці під впливом наддністрянських говорів, що межують із бойківськими і в яких поряд із флексією *-мо* вживається *-м* (визем, кажем, мочим, ходим тощо) (Бевзенко, 1980: 135). І лише в поодиноких прикладах представлено закінчення *-мо*: *и сынов маємо, а ты мя ид кому ровняєшь?* (Гнатюк, 1897: 23).

Засвідчені у Хітарському збірнику форми II і III ос. мн. демонструють цілковиту тотожність із формами загальнонародної мови, напр.: *где идете?* (Гнатюк, 1897: 9); *...то и вы сами знаете* (Гнатюк, 1897: 30); *Вы мене маєте за святого отця* (Гнатюк, 1897: 31); *монастырь, в котором то живутъ чер'ницѣ* (Гнатюк, 1897: 30); *и кладутъ на голову цесареву коруну царскую* (Гнатюк, 1897: 25); *берутъ великий пожди* (Гнатюк, 1897: 34); *тилко твои кости до дому принесутъ* (Гнатюк, 1897: 16); *и онѣ ми отворятъ сами ворота монастырские* (Гнатюк, 1897: 30).

У Хітарському рукописі доволі різноманітними є особові форми теперішнього часу від дієслова *бити*, тому звернемо на них окрему увагу. У I ос. одн., очевидно, під впливом польської мови найчастіше вживається *єстем* (*єстемѣ*, *єстемѣ*, *єстем'*): *я єстемѣ злодѣй* (Гнатюк, 1897: 4); *Я єстемѣ смерть, которой ты кличешъ и шукаєшь* (Гнатюк, 1897: 14); *Я єстемѣ' цесарь Ювиян'* (Гнатюк, 1897: 21); *ябо єстемѣ аггель божий* (Гнатюк, 1897: 27); *Єстемѣ Давидъ разбойник* (Гнатюк, 1897: 28); *Я єстем аггель хранитель души и тѣла твоего* (Гнатюк, 1897: 33). Рідше виступає архаїчна форма *єсмѣ* (< *єсмѣ*): *Я єсмѣ аггель* (Гнатюк, 1897: 13); *я єсмѣ цесарь вашъ Ювиянѣ* (Гнатюк, 1897: 22) та *єст*, що постала під впливом III ос. одн.: *Я єст твой товаришь'* (Гнатюк, 1897: 6); *Не єст я духъ нечистый* (Гнатюк, 1897: 22).

Натомість у II ос. одн. *єст* (*єстѣ*) переважає: *Хто ты єст?* (Гнатюк, 1897: 4); *Ты єст мой вѣрный приятѣль* (Гнатюк, 1897: 6); *А то вѣмѣ, иж ты єстѣ чортѣ, не поѣ* (Гнатюк, 1897: 11); *Не єст ты челоѣкъ* (Гнатюк, 1897: 22). Водночас спостерігаємо й уживання рефлексів давньої, питомої форми *єси*, – *єси* і *єсь*, – які загалом властиві карпатським говорам, напр.: *Не ан'гель ты єси* (Гнатюк, 1897: 13); *и сам' єси голый якъ бубень* (Гнатюк, 1897: 22); *Хто ты єси* (Гнатюк, 1897: 24); *Ище болше не є вѣд години, якъ єс' ту* (Гнатюк, 1897: 13); *але ты єсь шатанѣ* (Гнатюк, 1897: 22). Зрідка у II ос. вживається полонізм: *ты єстєсь сильная* (Гнатюк, 1897: 17).

У III ос. одн. традиційно переважає давня форма *єст* (*єстѣ*, *єстѣ*), напр.: *онѣ єстѣ намѣ добрый* (Гнатюк, 1897: 5); *Єстѣ, пане, оу твоємѣ мѣстѣ єдина церковь залишена* (Гнатюк, 1897: 10); *Єст оу мене на тебе булатный мѣч* (Гнатюк, 1897: 15); *єст єще у мене єдино княжа* (Гнатюк, 1897: 22); *Наше бо житие тяжкое єст* (Гнатюк, 1897: 28); *то єстѣ дияволь* (Гнатюк, 1897: 32); *Єстѣ ли то правда?* (Гнатюк, 1897: 37). Переважна більшість наведених при-

кладів засвідчує, очевидно, тверду вимову кінцевого [т] як характерну рису південно-західного наріччя.

Попри перевагу у тексті рукопису архаїчного дієслова *єсть* (*єсть*), кілька прикладів відображають і загальнонародну форму *є*, напр.: *Ище болше не є вѣд години, якъ єс'ту* (Гнатюк, 1897: 13); *Юж є слонце над запад, день ся южъ твой коротаєт* (Гнатюк, 1897: 16).

Прикладів словозміни дієслова *бити* у множині засвідчено небагато. Так, у I ос. мн. вживається полонізм *єстесмо*: *ми єстесмо дружина твоя* (Гнатюк, 1897: 31); у II ос. – архаїчна форма *єсте*: *що єсте за люде?* (Гнатюк, 1897: 9); *але ви єсте человекѣци лукавие, хитваніє, несправедливие* (Гнатюк, 1897: 17); *Оба єсте еднакъ* (Гнатюк, 1897: 26), яка є характерною рисою низки південно-західних говорів, зокрема карпатських (Бевзенко, 1960: 288). У III ос. мн. зафіксовано лексему *суть*: *а в мене єще суть конѣ* (Гнатюк, 1897: 10); *бо то суть самого Христа божого слова* (Гнатюк, 1897: 37). Ця архаїчна форма теж є рисою бойківського говору, на що, зокрема, вказав Я. Радевич-Винницький, наводячи такий приклад: *Ци сут корови?* «чи є корови?» (Радевич-Винницький, 2004).

Хітарський рукопис яскраво репрезентує форми **наказового способу**. Найбільшою кількістю формовживань представлена II ос. однини. Зафіксовані приклади здебільшого відображають рефлекс давнього закінчення *-и* у наголошеній позиції, що властиво українській загальнонародній мові, напр.: *Прийди ты, брате, до костела* (Гнатюк, 1897: 5); *Проси Господа Бог* (Гнатюк, 1897: 13); *Коси ты своєю косою по пустомъ полю траву; три ты своєю пилою гнілоє колодя; жні ти своим'серпом жаливу; сѣчи ты своим мечом хацу...* (Гнатюк, 1897: 15); *Не чини из мене смѣхъ* (Гнатюк, 1897: 23); *Моли ся, пане мой, Богу* (Гнатюк, 1897: 25); *Пожди мало, я иду ко гумену* (Гнатюк, 1897: 28); *Возми, рече, собѣ той погар* (Гнатюк, 1897: 33).

Проте засвідчуємо і приклад втрати кінцевого наголошеного *-и*. Так, поряд із панівною у пам'ятці формою *иди* (*иди до замку* (Гнатюк, 1897: 10); *а ты собѣ иди там пречъ от мене до дябла* (Гнатюк, 1897: 10); *иди оттоль* (Гнатюк, 1897: 12); *иди собѣ инде от насъ* (Гнатюк, 1897: 28); *а ты иди до своєї келии* (Гнатюк, 1897: 35) тощо) фіксуємо *идѣ*: *Идѣ собѣ пречъ от мене* (Гнатюк, 1897: 12). Така особливість загалом характерна для карпатської групи говорів. Подібні утворення у лемківських говорах С. Бевзенко пояснював усталеним наголосом на передостанньому складі, що спричинило редукцію кінцевого *-и* (Бевзенко,

1960: 333). У бойківських говорах тенденція до усичення одного або кількох кінцевих приголосних поширена не лише у дієсловах, а й в інших частинах мови.

У ненаголошеній позиції *-и* редукувався (після голосного змінився на [і] нескладовий): *Станѣ под стѣну* (Гнатюк, 1897: 5); *цѣт' ты, малпо, не плачь* (Гнатюк, 1897: 12); *Оуважѣ теды, человекѣче* (Гнатюк, 1897: 13); *Изгинѣ шатане, душе нечистый* (Гнатюк, 1897: 22); *Вѣрми, отче* (Гнатюк, 1897: 28), а також: *Не дай ми то Боже!* (Гнатюк, 1897: 5); *не бой ся, товаришу милый!* (Гнатюк, 1897: 6); *Юж ты на тоє ничѣ не гадай* (Гнатюк, 1897: 7); *А ты переночуй в ней сию ночь* (Гнатюк, 1897: 10); *утѣкай борзо, бо згоршишь* (Гнатюк, 1897: 11); *копай ты своим'рыскалем глину; замѣтай ты своєю мѣтлою на дорозѣ порохи* (Гнатюк, 1897: 15); *Послухай, человекѣче, що ти буду повѣдати* (Гнатюк, 1897: 16) тощо. І тільки у кількох прикладах виступає книжно-традиційне написання з *-и* у ненаголошеній позиції: *Слыши ты, хлопе шаленый!* (Гнатюк, 1897: 21); *Буди со миром, моли ся Богу!* (Гнатюк, 1897: 29).

У формах II ос. одн. Хітарський рукопис репрезентує і морфологічні явища. Одні з них є даниною книжній традиції, як, наприклад чергування [к] – [ц'], що є наслідком II перехідної палаталізації задньоязикових приголосних: *А ты, попе, ирци* (Гнатюк, 1897: 11); *не помози Боже нашим ворогомъ* (Гнатюк, 1897: 37). Інші явища розглядаємо як результат впливу діалектного мовлення. Так, зокрема, атематичне дієслово *вѣдѣти* у пам'ятці вживається у двох варіантах: 1) за аналогією до тематичного дієслова *вѣдати*: *Повѣдай, що маєшь повѣдати* (Гнатюк, 1897: 16) та 2) у формі *повѣж*: *Повѣж моя наймилѣшая* (Гнатюк, 1897: 23); *повѣж ми, що то за такая ласка божая* (Гнатюк, 1897: 34), яка, з одного боку, може відображати давню особливість словозміни архаїчних дієслів, а з іншого, – репрезентувати одну із рис карпатських говорів.

I ос. множини відображає цілковиту перевагу діалектних форм на *-ме* незалежно від наявності або відсутності суфікса *-і-* (орф. *ѣ*), як-от: *буд'ме собѣ товаришь* (Гнатюк, 1897: 4); *Ходѣме мы до кролевского замку* (Гнатюк, 1897: 5); *идѣме до дому* (Гнатюк, 1897: 21); *Не лишайме ми шаленого хлопа на дорозѣ под ногами* (Гнатюк, 1897: 24); *Устанме, а выйдѣм на дворѣ, увидѣмъ, що то ся чинїт'* (Гнатюк, 1897: 26). Водночас давнє закінчення *-мѣ*, а також *-мо*, яке, як припускають, розвинулося за аналогією до форм теперішнього часу, трапляються зрідка, а їх вживання у пам'ятці обумовлене суфіксальним *-і-*

(орф. **ѣ**), напр.: *Не лишайме ми шаленого хлопа на дорозѣ..., але верзьмь его оу знои...* (Гнатюк, 1897: 24); *Устанме, а выйдѣм на дворѣ, увидѣмь, що то ся чинїт'* (Гнатюк, 1897: 26); *поберѣмо ся* (Гнатюк, 1897: 17).

У II ос. мн. панівним є давнє закінчення **-те**, як у тематичних, так і архаїчних дієсловах. Уживання цієї флексії не залежить від редукції суфікса **-і-** (орф. **ѣ**) або його наявності, напр.: *дайте ми покуй, хлопи* (Гнатюк, 1897: 11); *Станте ви ту* (Гнатюк, 1897: 20); *Повѣжете панови своєму* (Гнатюк, 1897: 21); *тото слухайте* (Гнатюк, 1897: 27), а також: *Идѣте хлопы, гонѣте людей и гасѣте мѣсто и замку стерезѣте* (Гнатюк, 1897: 11); *вѣрне єму служѣте* (Гнатюк, 1897: 27). Лише в одному прикладі із суфіксальним **-і-** засвідчуємо флексію **-т**, яку можемо вважати рисою південно-західних говорів: *Пустѣт мя, я естем' Ювиян', цесар* (Гнатюк, 1897: 22).

І і III ос. однини (дієслова у III ос. множини не зафіксовані) в аналізованому збірнику виражені аналітичними конструкціями з часткою **нехай** та формами теперішнього або майбутнього часу, як-от: *нехай ся с тобою навеселю и нехай дома оумру* (Гнатюк, 1897: 17); *нехай и я многогрѣшный спасу ся* (Гнатюк, 1897: 31); *Нехай и я буду брать вашѣ* (Гнатюк, 1897: 31); *нехай то поживе* (Гнатюк, 1897: 7); *а дяблови нехай буде у зубы горячий камѣн'...* (Гнатюк, 1897: 12). При цьому, і в уживанні аналітичних форм спостерігаємо певний вплив бойківського говору. Зокрема, фіксуємо приклад *нягай мя возме на тамтотѣ свѣтъ* (Гнатюк, 1897: 13). У подібному звуковому оформленні (**нягай**) частка наказового способу представлена у «Словнику бойківських говірок» М. Онишкевича (Онишкевич, 1984: 495).

Хітарський рукописний збірник I пол. XVIII ст. репрезентує кілька варіантів вираження **умовного способу**. Найпоширенішим є поєднання дієслівних форм минулого часу (за походженням – активних дієприкметників на **-ль**, **-ла**, **-ло**) або інфінітива з часткою **би**, яка історично є аористою формою II–III ос. одн. дієслова **быти**, напр.: *где бы мавѣ що украсти* (Гнатюк, 1897: 4); *якъ бы то кролеви сприяти* (Гнатюк, 1897: 5); *Мисливѣ дияволь, що бы чинити* (Гнатюк, 1897: 11); *если бы ты былѣ попѣ правдивый, а ты бы мя не проганяѣ с церкве от молитовѣ, але еще бы мя благословивѣ и покрѣпивѣ* (Гнатюк, 1897: 11); *стрѣтивѣ бы человекѣ другаго и убивѣ бы его с тѣсноти своей; потом' бы и самѣ на дорозѣ згинулѣ; так' бы двѣ душѣ нагле погибло* (Гнатюк, 1897: 35).

Однак, з огляду на те, що південно-західним діалектам загалом і бойківському говору зокрема властиві аналітично-особові форми минулого часу, подібна ситуація спостерігається й у творенні умовного способу, що і відображає досліджуваний нами матеріал. Досить часто у пам'ятці засвідчуємо приклади, які демонструють творення умовного способу додаванням до частки **би** особових енклітиків, що є видозміненими (скороченими) формами колишнього допоміжного дієслова **быти**, за допомогою яких утворювався перфект. Так, у I ос. одн. вживається частка **бымь** (мь < есмь < есмь): *...то бымь оушитким свѣтом' такѣ повернулѣ, якѣ жорнами* (Гнатюк, 1897: 16); *Кобы я потребовала собѣ мужа, то бым' я не такогѣ смердуха прияла* (Гнатюк, 1897: 17). II ос. одн. оформлюється за допомогою частки **бесѣ** / **бисѣ** (сѣ < еси), напр.: *а если бесѣ не хотѣвѣ, то мой мѣчѣ, а твоя шия* (Гнатюк, 1897: 7); *Если бесѣ ся сповѣдалѣ и хрестиянскои вѣры не хуливѣ, я бы тебе оборонивѣ от тѣхѣ муриновѣ* (Гнатюк, 1897: 10); *Чи мог' бисѣ на тоти слова из моихѣ рукѣ трутизну вытити и живѣ быти?* (Гнатюк, 1897: 37); I ос. мн. – **бисмо** (смо < есмь): *...бисмо дознали тоєи правды* (Гнатюк, 1897: 37)

Водночас на позначення I ос. одн. фіксуємо аналітичну форму з архаїчною часткою **быхѣ**, що первісно виражала I ос. одн. аориста: *...нагородивѣ быхѣ єму добре за єго приязн'* (Гнатюк, 1897: 6); *Та быхѣ теперѣ тебе чуда не моглѣ побити?* (Гнатюк, 1897: 15). Тому такі форми можна трактувати як книжно-традиційні, хоча, з іншого боку, вони характерні і для низки карпатських говорів.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу стверджувати, що в дієслівній системі Хітарського рукописного збірника I пол. XVIII ст. переважали живомовні явища, зокрема ті, які пізніше закріпилися і стали нормативними в граматичній системі нової української літературної мови. Водночас деякі елементи дієслівної парадигми засвідчили потужний вплив південно-західних говорів, а саме бойківського, на території поширення якого був створений рукопис. Порівняно незначна кількість архаїчних форм, зафіксованих у пам'ятці, з одного боку, може вказувати на вже досить незначний вплив книжної традиції, а з іншого, – відображати говіркові риси. До певної міри діалектні особливості були зумовлені і явищами фонетичного характеру. Перспективу подальших студій вбачаємо у всебічному аналізі граматичної системи рукописного збірника, зокрема форм минулого часу, які у цьому дослідженні не були розглянуті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С. Історична морфологія української мови. Ужгород: Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
3. Гнатюк В., Франко І. Інтересний збірник з с. Хітара (пов. Стрийський) (тимчасові відомости). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1896. Т. 10. С. 7–13.
4. Гнатюк В. Легенди з Хітарського збірника (I-ої пол. XVIII в.). *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1897. Т. 16. С. 1–38.
5. Гнатюк В. До бойківського говору. *Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка*. Львів, 1902. Т. 48. С. 1–3.
6. Онишкевич М. Словник бойківських говірок: у 2 т. Київ, 1984. Т. 1. 496 с.
7. Радевич-Винницький Я. Бойківський говір. *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2004. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36048

REFERENCES

1. Bevzenko S. (1960) Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy [Historical morphology of the Ukrainian language]. Uzhhorod: Zakarpatske oblasne vydavnytstvo. 416 p. [in Ukrainian].
2. Bevzenko S. (1980). Ukrainska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shkola. 246 p. [In Ukrainian]
3. Hnatiuk V., Franko I. (1896) Interesnyi zbirnyk z s. Khitara (pov. Stryiskyi) (tymchasovi vidomosti) [An interesting Collection from Khitar (Stryi district) (temporary information)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka – Notes of the Shevchenko Society*. Lviv. Vol. 10. P. 7–13. [in Ukrainian].
4. Hnatiuk V. (1897) Legendy z Khitarskoho zbirnyka (I-oi pol. XVIII v.) [Legends from the Khitar Collection (1st half of the 18th century)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka – Notes of the Shevchenko Society*. Lviv. Vol. 16. P. 1–38. [in Ukrainian].
5. Hnatiuk V. (1902) Do boikivskoho hovu [On the Boykos dialect]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka – Notes of the Shevchenko Society*. Lviv. Vol. 48. P. 1–3. [in Ukrainian].
6. Onyshkevych M. (1984). *Slovnnyk boikivskykh hovirok: u 2 t.* [Dictionary of Boykos dialect: in 2 vol.]. Kyiv. Vol. 1. 496 p. [In Ukrainian].
7. Radevych-Vynnytskyi Ya. (2004). *Boikivskyi hovir* [The Boykos dialect]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36048. [In Ukrainian].

УДК 811.111:378.016

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-24>

Зоряна БУРКОВСЬКА,

orcid.org/0000-0001-9579-5982

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української та іноземних мов імені Якіма Яреми

Львівського національного університету ветеринарної медицини

та біотехнологій імені С.Г. Гжицького

(Львів, Україна) burkovska.zoriana@gmail.com

Олена БІНКЕВИЧ,

orcid.org/0009-0009-0539-5762

старший викладач кафедри української та іноземних мов імені Якіма Яреми

Львівського національного університету ветеринарної медицини

та біотехнологій імені С. Г. Гжицького

(Львів, Україна) binkevych_olena@ukr.net

АСИНХРОННЕ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Асинхронне викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти є однією з актуальних тем сучасної педагогіки та освітніх технологій. З огляду на зростання популярності дистанційного навчання, цей підхід набуває все більшої актуальності. У статті розглянуто основні проблеми та перспективи цього методу викладання, який дозволяє студентам самостійно організувати освітній процес, обирати темп і зручний час для навчання, що особливо важливо в умовах дистанційного навчання та глобалізації освітніх процесів. Однак впровадження асинхронного викладання має проблеми та виклики, які потребують глибокого аналізу. Метою статті є дослідження проблем і перспектив асинхронного викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти з урахуванням формування загальних компетентностей студентів відповідно до стандарту вищої школи. Встановлено, що асинхронне навчання позитивно впливає на розвиток ключових компетентностей студентів, зокрема здатності до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, здатності планувати та управляти часом, здатності використовувати інформаційні та комунікаційні технології, здатності вчитися та здобувати сучасні знання, здатності до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел, здатності до адаптації та дії в новій ситуації, здатності виявляти, ставити та вирішувати проблеми, здатності приймати обґрунтовані рішення, здатності працювати автономно. Крім того, визначено основні проблеми, з якими стикаються студенти та викладачі під час впровадження асинхронного навчання. У статті надано рекомендації щодо ефективного впровадження асинхронного викладання англійської мови у вищій освіті. Результати цього дослідження сприятимуть розумінню проблем і перспектив асинхронного викладання англійської мови, а також допоможуть розробити стратегії для його ефективного впровадження та використання у вищій освіті.

Ключові слова: англійська мова, асинхронне навчання, вища освіта, вміння, компетентність.

Zoriana BURKOVSKA,

orcid.org/0000-0001-9579-5982

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Languages named after Yakym Yarema

Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv

(Lviv, Ukraine) burkovska.zoriana@gmail.com

Olena BINKEVYCH,

orcid.org/0009-0009-0539-5762

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Languages named after Yakym Yarema

Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies of Lviv

(Lviv, Ukraine) binkevych_olena@ukr.net

ASYNCHRONOUS TEACHING OF ENGLISH FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS: PROBLEMS AND PROSPECTS

Asynchronous English language teaching for higher education students is one of the most relevant topics in modern pedagogy and educational technologies. Given the growing popularity of distance learning, this approach is becoming increasingly relevant. The article discusses the main problems and prospects of this teaching method, which allows students to independently organize the educational process and choose the pace and most convenient time for studying, which is especially important in the context of distance learning and the globalization of educational processes. However, the implementation of asynchronous teaching has problems and challenges that require in-depth analysis. The aim of the article is to study the problems and prospects of asynchronous teaching of English for higher education students with a view to the formation of students' general competences in accordance with the higher education standard. It has been established that asynchronous learning has a positive effect on the development of students' key competencies, in particular the ability to abstract thinking, analysis and synthesis; the ability to plan and manage time; the ability to use information and communication technologies; the ability to learn and acquire modern knowledge; the ability to search, process and analyze information from various sources; the ability to adapt and act in a new situation; the ability to identify, pose and solve problems; the ability to make informed decisions; and the ability to work. In addition, the main problems faced by students and teachers when implementing asynchronous learning are identified. The article provides recommendations for the effective implementation of asynchronous teaching of English in higher education. The results of this study will contribute to the understanding of the problems and prospects of asynchronous English language teaching as well as help to develop strategies for its effective implementation and use in higher education.

Key words: English language, asynchronous learning, higher education, skills, competence.

Постановка проблеми. Нині асинхронне викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти відіграє значну роль у розвитку обов'язкових компетентностей випускника. Цей метод навчання стимулює студентів до самостійності, розвиваючи такі ключові навички, як управління часом, інформаційна компетентність, адаптивність до нових технологій та спроможність до аналізу та синтезу інформації (Jurado, 2012).

За допомогою асинхронного навчання студенти активно використовують інформаційні та комунікаційні технології для отримання доступу до актуальних навчальних ресурсів, обміну знаннями та співпраці з однокурсниками та викладачами, що сприяє їхньому професійному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці. Отже, асинхронне викладання англійської мови є ефективним інструментом для розвитку обов'язкових компетентностей випускника, сприяючи їхньому особистісному і професійному зростанню в умовах сучасного освітнього середовища. Аналіз цих проблем і перспектив розвитку асинхронного навчання є важливим завданням сучасної педагогіки та освітніх технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Раніше проведені розвідки підкреслюють, що науковці приділяють значну увагу методикам викладання під час дистанційного навчання. В дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук Н. Арістової (2017) розглядається формування професійної компетентності у майбутніх фахівців у галузі філології. О. Малихін і Т. Ярмольчук (2017) досліджують суб'єктивізацію процесу фахової підготовки майбутніх філологів

через використання інформаційних технологій, освітні та методичні аспекти формування професійних компетентностей в контексті сучасних вимог. Зі свого боку, В. Садкової (2013) аналізує економічні аспекти впровадження української вищої освіти в європейський контекст через механізми державного регулювання. Стаття В. Сиченко (2011) присвячена управлінським аспектам інноваційного розвитку в українській системі вищої освіти, включаючи аналіз системи управління та механізмів інновацій. І. Сімкова (2015) розглядає інноваційний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх перекладачів в контексті глобальних та національних змін у вищій освіті. В. Степанов (2016) висвітлює питання дистанційного навчання, його переваги та виклики в сучасній освіті.

Аналізовані джерела дозволяють здійснити комплексний аналіз аспектів асинхронного навчання у вищій освіті, зокрема з фокусом на філологічну освіту, економічні механізми, управління інноваціями та дистанційне навчання. Однак, слід зазначити, що відсутні наукові розвідки стосовно того, чи дозволяє асинхронний формат навчання сформувати компетентності відповідно до сучасних стандартів вищої школи.

Метою статті є дослідження проблем і перспектив асинхронного викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти з урахуванням формування загальних компетентностей студентів відповідно до стандарту вищої школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» (2020) та до вимог, викладених в «Методичних

рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти» (2020) перелік обов'язкових компетентностей випускника охоплює з-поміж інших, такі як: здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; здатність планувати та управляти часом; здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології; здатність вчитися і здобувати сучасні знання; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; здатність до адаптації та дії в новій ситуації; здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми; здатність приймати обґрунтовані рішення; здатність працювати автономно.

Асинхронне викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти має безпосередній зв'язок із розвитком здатності до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. Перш за все, самостійне засвоєння матеріалу в асинхронному форматі навчання вимагає від студентів значної самодисципліни й вміння самостійно аналізувати та синтезувати інформацію. Викладачі надають навчальні матеріали, які студенти повинні опрацювати самостійно, що стимулює розвиток абстрактного мислення, оскільки студенти повинні розумітися на складних мовних конструкціях і поняттях без безпосередньої допомоги викладача. Наприклад, можна запропонувати студентам приклади речень в Past Perfect або Past Indefinite, з опорою на які здобувачі освіти мають сформулювати правила утворення кожного із запропонованих часів та пояснити різницю між способами утворення аналізованих граматичних часів.

Корисним та цікавим завданням для студентів просунутого рівня володіння мовою буде висловити одну й ту ж саму думку або ідею різними граматичними конструкціями. Наприклад, речення «Коли погода гарна, ми йдемо гуляти» можна відтворити англійською мовою такими способами:

- *If the weather is fine, we will go for a walk.*
- *When the weather is fine, we will go for a walk.*
- *If only the weather was nice, we could go for a walk.*

Або: «Ми повинні піти на прогулянку, якщо погода гарна»:

- *We should go for a walk if the weather is fine.*
- *Given the current weather conditions and the desire to enjoy the fresh air, I propose we can go for a walk.*

– *I believe the current weather conditions are suitable for a walk, and I would like to propose we go for a walk together.*

– *I would like to suggest to go for a walk, as the current weather conditions seem favorable.*

Критичний аналіз текстів є ще одним важливим аспектом асинхронного викладання, адже студенти виконують завдання, що вимагають аналізу різноманітних англійських текстів, таких як есе, статті та літературні твори (Lotfi & Pozveh, 2019). Цей вид роботи ґрунтується на здатності виділяти основні ідеї, порівнювати їх, робити висновки та формулювати аргументи. Таким чином, вони розвивають навички критичного мислення й аналізу. Наприклад, можна запропонувати студентам різні жанри текстів для того, щоб вони проаналізували лексико-семантичні, стилістичні та структурні особливості цих текстів та узагальнили інформацію, тобто здобувачі освіти мають «синтезувати нові знання на основі отриманих даних» (Арістова, 2017).

З іншого боку, інтерактивні завдання, такі як віртуальні дискусії, форуми та обговорення в онлайн-курсах, дозволяють студентам висловлювати свої думки, аналізувати аргументи інших учасників і синтезувати нові ідеї (Sukomardojo, 2020). Все це сприяє розвитку навичок критичного мислення та вміння працювати з інформацією на високому рівні абстракції. Фахівці у галузі методики викладання іноземних мов, зокрема за допомогою асинхронної форми навчання, наголошують, що «успішність системи навчання залежить від того, чи є вона цікавою, зручною у використанні та результативною» (Limbong, Jabu & Basri, 2022: 1366).

Нижче наведено приклади таких завдань, які можуть бути ефективно інтегровані в освітній процес. Розглянемо види інтерактивних завдань на прикладі теми про мистецтво:

Віртуальні дискусії

Завдання: Організуйте віртуальну дискусію на платформі Zoom або Microsoft Teams, де студенти обговорюватимуть певну тему, пов'язану з мистецтвом.

Приклад теми: «The Influence of Digital Art on Traditional Art Forms.»

Інструкція:

– *Share your thoughts on the impact of digital art on traditional art forms.*

– *Give examples of famous artists or works that combine digital and traditional techniques.*

– *Discuss whether you consider digital art a separate direction or an extension of traditional forms.*

Форуми

Завдання: Використовуйте онлайн-форум (наприклад, Moodle, Canvas) для обговорення актуальних питань.

Приклад теми: «The Role of Street Art in Modern Urban Culture.»

Інструкція:

– *Write a post on the forum expressing your views on the role of street art in modern urban culture.*

– *Comment on at least two posts from other students, agreeing or disagreeing with their arguments.*

– *Propose your own ideas on how street art can influence society.*

Обговорення в онлайн-курсах

Завдання: Включіть у програму онлайн-курсу завдання для обговорення, які студенти повинні виконувати протягом курсу.

Приклад теми: «Analyzing the Use of Color in Renaissance Paintings.»

Інструкція:

– *Watch a video lecture on the use of color in Renaissance paintings.*

– *Choose one painting and write an analysis of its color choices, considering the symbolism of colors and their impact on the composition.*

– *Discuss your analysis with your classmates in a specially created discussion group.*

Аналіз аргументів

Завдання: Прочитайте статтю англійською мовою та проаналізуйте аргументи автора.

Приклад статті: «The Future of Art in the Age of AI.»

Інструкція:

– *Summarize the main ideas of the article.*

– *Identify and analyze the key arguments presented by the author, noting their strengths and weaknesses.*

– *Write your own commentary, agreeing or disagreeing with the author, and justify your position.*

Синтез нових ідей

Завдання: Після участі у віртуальній дискусії або форумі, студенти повинні синтезувати нові ідеї на основі отриманої інформації.

Приклад теми: «Combining Traditional and Digital Techniques in Contemporary Art.»

Інструкція:

– *Summarize the key ideas discussed during the virtual discussion or on the forum.*

– *Propose a new approach or project that combines traditional and digital techniques in contemporary art.*

– *Justify your proposals and develop a plan for implementing the project.*

Використання інтерактивних завдань, таких як віртуальні дискусії, форуми та обговорення в онлайн-курсах, дозволяє студентам висловлювати свої думки, аналізувати аргументи інших учасників і синтезувати нові ідеї. Окреслене сприяє розвитку навичок критичного мислення та вміння працювати з інформацією на високому рівні абстракції, що є можливим під час асинхронного

формату навчання. Наведені приклади завдань засвідчують, що асинхронне навчання є подекуди корисним під час вивчення англійської мови, адже студенти мають самостійно опрацьовувати матеріал, аналізуючи та синтезуючи його, що є більш ефективним підходом у навчанні, ніж отримання вже готових знань. Очевидно, що роль викладача також важлива, адже він направляє, консультує та коригує студентів. Водночас, виконуючи запропоновані завдання з англійської мови, студенти розвивають й інші компетентності, такі як: здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології; здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел; здатність працювати автономно.

Попри окреслені переваги та перспективи асинхронного формату навчання існують певні проблеми: 1. Асинхронний формат вимагає високого рівня самодисципліни та самостійності, що може бути викликом для деяких студентів. 2. Відсутність реального часу для запитань та зворотного зв'язку може знижувати ефективність навчання та уповільнювати процес засвоєння матеріалу. 3. Не всі студенти мають доступ до необхідних технічних ресурсів, таких як високошвидкісний Інтернет або сучасні комп'ютери. 4. В асинхронному форматі важче контролювати процес виконання завдань і дотримання академічних стандартів. 5. Відсутність живого спілкування з однолітками може вплинути на соціальний розвиток студентів та знизити рівень їхньої залученості в освітній процес.

У контексті вищевикладеного, вважаємо за потрібне, надати деякі рекомендації щодо ефективного впровадження асинхронного викладання англійської мови у вищій освіті:

1. *Забезпечення технічної підтримки.* Для ефективного впровадження асинхронного викладання необхідно забезпечити студентів та викладачів необхідним обладнанням та програмним забезпеченням. Важливо, щоб усі учасники освітнього процесу мали доступ до стабільного інтернет-з'єднання, комп'ютерів або планшетів, а також знання про використання навчальних платформ.

2. *Використання сучасних навчальних платформ.* Рекомендується використовувати надійні та зручні у використанні платформи для організації асинхронного навчання, такі як Moodle, Blackboard, Canvas або Google Classroom. Ці платформи дозволяють розміщувати навчальні матеріали, проводити тести, збирати зворотний зв'язок та комунікувати зі студентами.

3. *Розробка якісних навчальних матеріалів.* Необхідно створити різноманітні та інтерак-

тивні навчальні матеріали, які включають відеолекції, аудіозаписи, інтерактивні завдання, тестові питання, презентації та додаткові ресурси для самостійного вивчення. Це сприятиме підвищенню мотивації студентів та ефективності навчання.

4. *Створення чіткої структури курсу.* Рекомендується чітко структурувати навчальний курс, визначити чіткі цілі та завдання, розробити календар занять та дедлайни для виконання завдань. Це допоможе студентам краще планувати освітній процес і дотримуватись встановленого графіка.

5. *Залучення студентів до активної участі.* Важливо стимулювати студентів до активної участі в освітньому процесі. Цього можна досягти через інтерактивні завдання, форуми для обговорень, групові проєкти та інші форми активності, які сприяють залученню студентів і розвитку їхніх комунікативних навичок.

6. *Надання зворотного зв'язку.* Регулярний зворотний зв'язок від викладачів є ключовим елементом успішного асинхронного навчання. Викладачі повинні оперативно надавати коментарі та рекомендації щодо виконаних завдань, допомагати студентам вирішувати проблеми та коригувати їхню навчальну діяльність.

7. *Підтримка студентів.* Необхідно організувати систему підтримки для студентів, яка включає технічну допомогу, консультації з викладачами та психологічну підтримку. Це допоможе студентам справлятися з труднощами, які можуть виникнути під час асинхронного навчання.

8. *Підвищення кваліфікації викладачів.* Викладачам варто регулярно підвищувати свою кваліфікацію у сфері асинхронного навчання та використання ІКТ. Це можна здійснити через участь у тренінгах, семінарах та обмін досвідом з колегами.

9. *Моніторинг та оцінка ефективності.* Рекомендується регулярно проводити моніторинг та оцінку ефективності асинхронного навчання. Це дозволить виявляти слабкі місця, аналізувати успішність студентів та вдосконалювати освітній процес.

10. *Розвиток самостійності та відповідальності студентів.* Необхідно сприяти розвитку самостійності та відповідальності студентів за власний освітній процес. Це можна досягти через створення умов для самостійного планування навчальної діяльності, стимулювання критичного мислення та самооцінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Асинхронне викладання англійської мови для здобувачів вищої освіти є ефективним методом навчання, який надає студентам можливість опановувати матеріал у зручний для них час та темп. Такий підхід дозволяє студентам самостійно планувати освітній процес, що сприяє розвитку важливих навичок, таких як самостійне навчання, управління часом та критичне мислення. Однак впровадження асинхронного навчання супроводжується певними викликами, такими як необхідність високого рівня самодисципліни та мотивації студентів, а також забезпечення технічної підтримки та доступу до інтернету.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні чинників, які впливають на мотивацію студентів до участі в асинхронному навчанні, та розробленні стратегії для її підвищення. Реалізація цього напрямку дослідження дозволить оптимізувати процес асинхронного навчання, зробити його більш ефективним та доступним для всіх студентів, що, зі свого боку, сприятиме підвищенню якості вищої освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арістова Н. О. Формування професійної суб'єктності майбутніх філологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук. Київ, 2017. 58 с.
2. Малихін О. В., Ярмольчук Т. М. Фахова підготовка майбутніх фахівців-філологів засобами інформаційного середовища. Суб'єктивація процесу фахової підготовки майбутнього філолога: теоретичні і практичні аспекти: монографія / за ред. О. В. Малихіна. Частина 1. Київ, НУБіП України. 2017. С. 202–229.
3. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf>
4. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
5. Садковой В. П. Основні економічні механізми державного регулювання входження в європейський простір сучасної вищої освіти України. Державне будівництво. 2013. № 1. URL: <http://kbuara.kharkov.ua>
6. Сиченко В. Система та механізми управління інноваційним розвитком вищої освіти в Україні. Економічний форум. 2011. № 2. С. 34–40.
7. Сімкова І. О. Інноваційний підхід до формування фахової компетентності у майбутніх перекладачів. Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали II Міжнар. наук.-прак. конф. Суми, 2015. С. 43–45.
8. Степанов В. Про дистанційне навчання. URL: <http://www.iatp.kharkov.ua/cat/sites/stepanov/>

9. Jurado R. G. Barriers to a wider Implementation of LMS in Higher Education: a Swedish case study, 2006–2011. *Eleed (e-learning and education)*. 2012. Iss. 9. URL: https://www.eleed.de/archive/9/3371/index_html
10. Limbong S., Jabu B., Basri M. The Perception of Synchronous Model of Marlins for Maritime English in an Indonesian Maritime Higher Education. *Journal of Positive School Psychology*. 2022. Vol. 6. № 12. Pp. 1366–1378.
11. Lotfi A. R., Pozveh S.M.H.H. The Effect of Synchronous and Asynchronous Language Learning: A Study of Iranian EFL Intermediate Students' Vocabulary Learning. *Theory and Practice in Language Studies*. December 2019. Vol. 9. № 12. Pp. 1585–1594.
12. Sukomardojo T. The Use of E-Learning in Maritime English Learning Can Improve the Vocabulary Skill of Cadets Majoring in Electro-Technical Officer Shipping. *International Journal of Entrepreneurship and Business Development*. November 2020. Vol. 3. № 4. Pp. 390–398.

REFERENCES

1. Aristova N. O. (2017). Formuvannya profesiinoi subiektnosti maibutnikh filolohiv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia d-ra. ped. nauk [Formation of Professional Subjectivity of Future Philologists: PhD thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Malykhin O. V., Yarmolchuk T. M. (2017). Fakhova pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv-filolohiv zasobamy informatsiinoho seredovyschcha. Subiektivatsiia protsesu fakhovoi pidhotovky maibutnoho filoloha: teoretychni i praktychni aspekty: [Professional Training of Future Philologists by Means of the Information Environment. Subjectivation of the Process of Professional Training of Future Philologists: Theoretical and Practical Aspects]. Chastyna 1. Kyiv, NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].
3. Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity [Guidelines for the development of higher education standards]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rekomendatsii-1648.pdf> [in Ukrainian].
4. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII [On Higher Education: Law of Ukraine of 01.07.2014 № 1556-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
5. Sadkovi V. P. (2013). Osnovni ekonomichni mekhanizmy derzhavnogo rehuliuвання vkhodzhenia v yevropeiskiy prostir suchasnoi vyshchoi osvity Ukrainy [The main economic mechanisms of state regulation of entry into the European space of modern higher education of Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo – State building*, 1. URL: <http://kbuapa.kharkov.ua> [in Ukrainian].
6. Sychenko V. (2011). Systema ta mekhanizmy upravlinnia innovatsiinym rozvytkom vyshchoi osvity v Ukraini [System and mechanisms of management of innovative development of higher education in Ukraine]. *Ekonomichnyi forum – Economic Forum*, 2, 34–40 [in Ukrainian].
7. Simkova I. O. (2015). Innovatsiyni pidkhid do formuvannya fakhovoi kompetentnosti u maibutnikh perekladachiv [Innovative approach to the formation of professional competence of future translators]. *Innovatsiyni rozvytok vyshchoi osvity: hlobalnyi ta natsionalnyi vymiry zmin: materialy II Mizhnar. nauk.-prak. konf. Sumy*, 43–45 [in Ukrainian].
8. Stepanov V. Pro dystantsiine navchannia [About distance learning]. URL: <http://www.iatp.kharkov.ua/cat/sites/stepanov/> [in Ukrainian].
9. Jurado R. G. (2012). Barriers to a wider Implementation of LMS in Higher Education: a Swedish case study, 2006-2011. *Eleed (e-learning and education)*, 9. URL: https://www.eleed.de/archive/9/3371/index_html
10. Limbong S., Jabu B., Basri M. (2022). The Perception of Synchronous Model of Marlins for Maritime English in an Indonesian Maritime Higher Education. *Journal of Positive School Psychology*, 6(12), 1366–1378
11. Lotfi A. R., Pozveh S.M.H.H. (2019). The Effect of Synchronous and Asynchronous Language Learning: A Study of Iranian EFL Intermediate Students' Vocabulary Learning. *Theory and Practice in Language Studies*, 9(12), 1585–1594
12. Sukomardojo T. (2020). The Use of E-Learning in Maritime English Learning Can Improve the Vocabulary Skill of Cadets Majoring in Electro-Technical Officer Shipping. *International Journal of Entrepreneurship and Business Development*, 3(4), 390–398.

УДК 811.161.2'373.49:398(477.41/.42)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-25>

Юрій ГРИЦЕВИЧ,
orcid.org/0000-0002-2716-3235
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та лінгводидактики
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) grytsevych.yurii@vnu.edu.ua

МОВНЕ ТАБУ Й ЕВФЕМІЗМИ У ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ ІЗ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ

У статті проаналізовано вербальну актуалізацію мовного табу на матеріалі збірок фольклорних текстів із Західного Полісся. Систематизація й узагальнення аналізованих табуєваних лінгвоодиноць дозволила автору виділити два основні блоки застережень чи заборон у комунікації: 1) субститути на позначення фізіологічних аспектів функціонування людського організму (зокрема екскреторної, сечостатевої, репродуктивної систем); 2) евфемізми, які визначають, корегують чи регламентують поведінку людини як члена суспільства, зважаючи на традиційні релігійні чи морально-етичні засади українського народу (осуд алкоголізму, розпусного життя, низького рівня інтелектуального розвитку тощо). Появу евфемізмів і табу можна пояснити кількома факторами: а) уникнення прямої номінації небажаного, неприйняттого денотата, який може викликати негативні, небажані емоції, як-от: назви чоловічих і жіночих статевих органів, інтимних відносин, смерті та ін.; б) пом'якшення, вуалювання предмета повідомлення, про який можна здогадатися з контексту висловлюваного, задля уникнення комунікативного дискомфорту; 3) архаїчні пережитки й заборони, пов'язані з певними словами, віруваннями в сакральну силу слова.

За структурою лексичні репрезентанти, які регулюють появу пересторог у мовленні, диференціюємо на одно- й двослівні поняття та багатолексемні структури, ядром яких є іменники та/або дієслова. Для інтерпретації широкого пласту вторинних найменувань задіяно такі лінгвістичні методи: описовий (з метою систематизації й класифікації фактажу, який прямо чи опосередковано відображає лінгво- й етнокультурні особливості світосприйняття західних поліщуків); контекстуальний (сприяє точному й глибокому розумінню додаткових семантичних нашіарувань, смислових наповнень, нових конотацій). Принагідно помічено, що зафіксовані конструкції можуть паралельно функціонувати з такою ж семантикою і в інших українських діалектах. Територіальне маркування аналізованих лінгвоодиноць реалізується насамперед на фонетичному й лексичному рівні через збереження упорядниками фольклорних текстів найбільш виразних живомовних рис західнополіського ареалу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в продовженні поглибленого студіювання просторово-значенневого варіювання евфемізмів із залученням ширшого спектра фольклорних свідчень.

Ключові слова: евфемізм, мовне табу, табуєвана лексика, лексико-семантична група, фольклорний текст, Західне Полісся.

Yurii HRYTSEVYCH,
orcid.org/0000-0002-2716-3235
PhD in Philology,
Assistant Professor at the Department of Ukrainian Language and Linguodidactics
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) grytsevych-yurii@ukr.net

LINGUAL TABOO AND EUPHEMISMS IN FOLKLORE TEXTS FROM WESTERN POLISSIA

The article highlights the verbal actualization of the language taboo using the folklore texts collections from Western Polissia as case study material. The systematization and generalization of the taboo linguistic units analyzed in the article allowed the author to identify two main blocks of language precautions or prohibitions in communication: 1) substitutes for the designation of physiological aspects of the human body functioning (in particular, excretory, genitourinary, reproductive systems); 2) euphemisms that define, correct, or regulate the behavior of a person as a member of society from the standpoint of the traditional religious or moral and ethical principles of the Ukrainian people (condemnation of alcoholism, depravity, low level of intellectual development, etc.). The usage of euphemisms and taboos depends on several factors: a) avoidance of direct nomination of undesirable or unacceptable denotations that can cause negative or unpleasant emotions b) softening or veiling of the subject of the message, which can be guessed from the context of what is being said, to avoid communicative discomfort. The most frequent in the folklore texts are names of male and female

genital organs, intimate relationships, death, etc., archaic remains of the past, and prohibitions associated with certain words expressing beliefs in the sacred power of words.

According to the structure, lexical representatives, which regulate the appearance of euphemisms in speech, are differentiated into one- and two-word concepts and multi-lexical structures, the core of which are nouns and verbs. The following linguistic methods are used to interpret a wide range of the derivative nominations: descriptive (for systematization and classification of facts that directly or indirectly reflect the linguistic and ethnocultural features of the worldview of the Western Polishuks); contextual (contributes to an accurate and deeper understanding of additional semantic layers, semantic fillings, and new connotations). The study has revealed that the fixed constructions can function in parallel with the same semantics in other Ukrainian dialects. Territorial marking of the analyzed language units is actualized primarily at the phonetic and lexical level since the compilers of folklore texts have preserved the most expressive live linguistic features of the Western Polissia local dialect.

The prospect of further research involves an in-depth study of the spatial-semantic variation of euphemisms using a wider spectrum of authentic folklore materials.

Key words: *euphemism, lingual taboo, taboo vocabulary, lexical-semantic group, folklore text, Western Polissia.*

***An sich sind alle Wörter rein und unschuldig,
sie gewinnen
erst dadurch Zweideutigkeit, dass sie der
Sprachgebrauch
halb von der Seite ansieht und verdreht
(Gebrüder Grimm)***

Постановка наукової проблеми. Досліджуючи регіональні моделі світобачення на матеріалі двох архаїчних українських говорів – середньо-наддніпрянського та гуцульського – й даючи кваліфіковану філологічну оцінку словесним засобам, що зберігають і передають локальні традиції, вірування й цінності, молодший науковий співробітник відділу діалектології Інституту української мови НАН України В. Р. Дячук постулює: «Діалектна картина світу – один із різновидів вербальної картини світу, який, відображаючи особливості локального світобачення, репрезентує закарбовані в мові особливості сприйняття духовного та матеріального світів говірконосями» (Дячук, 2023: 7). Віддзеркалюючи певний культурний код, будь-яка мова ретранслює досвід попередніх поколінь, позначений не тільки загальнонародними універсалами, а й місцевими лінгвальними маркерами. Комунікативний кодекс українців здавна містить ряд приписів на заборону використання грубих, непристойних слів (лайка, назви «гріховних» частин тіла, або тих, які можуть трактуватися у контексті дискримінації за якоюсь ознакою (віку, зовнішнього вигляду, фізичних даних тощо). Прямі номінації на позначення негативних, неприйнятних, некоректних денотатів мовці заміняють евфемізмами – словами й зворотами, які пом'якшують, завуальовують, покращують дійсність і її реалії, надаючи неприємним речам приємних асоціацій і уможливаючи комунікацію на табуйовану тему. Цілий ряд таких мовних одиниць мисленнєвої діяльності говірконосяїв експлікують тексти фольклору як стильового різновиду діалекту, необтяженого нормами літературної мови.

Аналіз попередніх досліджень. Цінну інформацію в контексті порушеної в статті проблеми знаходимо в «Словнику евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся і західної частини Волині» Г. Л. Аркушина, «Словнику фразеологізмів Західного Полісся та суміжних територій: Говорити як медок варити» З. С. Мацюк, «Фразеологічному словнику подільських і суміжних говірок» Н. Д. Коваленко, «Матеріалах до евфемістичного фразеологічного словника східнословобожанських і східностепових говірок» І. В. Мілевої.

Мета статті – аналіз семантики вторинних номінацій, пов'язаних із поведінковими й комунікативними пересторогами, лінгвально актуалізованими в різножанрових фольклорних текстах, співвідносних із трьома ареалами Західного Полісся – Підляшшя, Волинського Полісся й Берестейщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовному вуальюванню часто підлягають поняття тематичної групи «Назви частин тіла, анатомічних особливостей і фізіологічних процесів людського організму»:

1) назви статевих органів (так званий «тілесний низ») (лінгвально репрезентовані переважно вказівними чи означальними займенниками): а) чоловіка: «*Не йди, дівчино, в поле, бо тебе козел сколе, гострою тичиною не будеш дівчиною*» (Поліська, 2008: 390), «*Ой дайте мені чого я хотіла, червоного бурячка до білого тіла*» (Макарук, 2017: 91); б) жінки: «*Наїлася, напилася всякого гатунку, живит болеть, тая свирбеть* – нимає ратунку» (Поліська, 2008: 91), «*А той сер був твердий, шо не мона з'їсти, хлопці тую роспирили, шо ни мона сісти*» (Аркушин, 2015: 24), «*Ой заграйте міні, подорожній, чи ж у мене не така, як у кожний*» (Поліська, 2008: 39);

2) період статевого дозрівання: «– *Чы я тобі', моя' ма'тённо, Ны товкла', ны моло'ла, Шо ты мынэ'за'мууж оддае'ш, А в мынэ'шчэ го'ла! – Ой*

ны журы 'ся, мое' ді'ятко, Е'сьця у мынэ'зі'лле. Я ёго' нап'ру, ты нап'е'сься, **То обростэ' за высі'лле**» (Клімчук, Весілля);

3) акт дефлорації – розрив дівочої пліви (що може супроводжувати кровотеча) при втраті невинності в момент первинного статевого акту: «Хоч ідь, матінко, хоч не ідь, бо **вже донечці роздер медвідь**» (Весільні, 2004: 67), «Завезли мене за гіройку крутую, Завезли мене в сторіноньку чужсю. Кажуть мені **червоний мак сіяти. Ой посію я червоний мак по полю Та увесь свій рід звеселю**» (Архів ПВНЦ, Доротищі), «Ой добрая годенойка настала, Наша Гальочка по батейка прислала. Прислала **на чирвоную калену**. – Ой прибудь, прибудь, мій батеньку, в гостену» (Архів ПВНЦ, Нуйно), «Ой до Львова дороженька, до Львова, Там стерегла **Танечка города. Стережучи города, заснула, Поципана рожонька** – не чула. Прийшов її татонько будити, Хотів її, молоденьку, набити. – Ой не буду її бити, хай засне, Опослідню недільку у мене. Ой не буду її бити, хай поспить, Опослідню недільку вже гостить» (Карпилівка), «Вийди, Манечка, з хати, приїхала твоя мати, да **винесь калиноньку**, звесели родиноньку, да **винесь червоную**, звесели рожоную» (Аркушин, 2015: 33), «Покрутив павук стелю, да й впав на постелю, де Марися спала, **там калинонька стала**» (Весільні, 2004: 67), «Да ходімо до плота, да роздеремо kota, занесемо під перину, та **зробим калину**» (Весільні, 2004: 67), «В печі палає, теща зятя виглядає: Чи не іде мій зять любий, чи не іде мій зять милий, **чи не везе калини од моєї дитини?**» (Весільні, 2004: 67), «Ой у комори **ріпийка сиділа**, ходімо поглядімо, чи це вона ціла. Ой **чи ціла – китайка червона, а чи не ціла – нагайка готова**» (Денисюк, 2004: 200), «Не йди, дівчино, в поле, бо **тебе козел сколе, гострою тичиною не будеш дівчиною**» (Поліська, 2008: 390), «Ты святы'й поньді'лку, **Зопсова'в ты нам ді'вку: Посады'в пуд польы'цію, Нарады'в молоды'цію, Посады'в пуд посві'том, Нарады'в бі'лым цві'том**» (Клімчук, Весілля);

4) інтимних (сексуальних) стосунків: «Хоч вона по ночах ходила, при себе правдоньку носила. **Просилі хлопчикі – не дала**, шовком ноги звязала» (Весільні, 2004: 121), «До комори, Марусю, До комори спати, **Чого зроду не давала, Тепер мусиш дати**» (Гром, 1997: 183), «Ой, куди ж ти ведеш Мене молоденьку? – **На попову сіножать В траву зелененьку**» (Макарук, 2017: 90), «Прийшов кум до куми кума точит горох, покінь, кумо, горох, **пуйдемо за згорок**» (Ігнатюк, 2003: 22), «Прийшов кум до куми кума мис ложски, покінь, кумо, ложски, **пожартуєм трошки**» (Ігнатюк,

2003: 22), «Прийшов кум до куми кума мете хату. Покінь кумо хату **пуйдем у загату**» (Ігнатюк, 2003: 22), «Кум до куми заліцявся конопельки сіяти обицявся. **Присивав, присивав, присиваючи казав:** ти кума, ти душа, чорнобрива хороша якби я. Кумцю моя, рибицю моя, **хто ж би тобі засіяв**, якби не я?» (Ігнатюк, 2003: 22), «Кум до куми заліцявся конопель ірвати обицявся. **Ірвав, приривав, пририваючи казав:** ти кума, ти душа, чорнобрива хороша якби я. Кумцю моя, рибицю моя, **хто ж би тобі вирвав**, якби не я?» (Ігнатюк, 2003: 22), «Кум до куми заліцявся конопель і класти обицявся. **І клав, прикладав, прикладаючи казав:** ти кума, ти душа, чорнобрива хороша, якби я. Кумцю моя, рибицю моя, **хто ж би тобі постелів**, якби не я?» (Ігнатюк, 2003: 22), «Кум до куми заліцявся конопель ламати обицявся. **І ламав, приламав, приламаючи казав:** ти кума, ти душа, чорнобрива хороша, якби я. Кумцю моя, рибицю моя, **хто ж би тобі поламав**, якби не я?» (Ігнатюк, 2003: 22), «Кум до куми заліцявся конопель трипати обицявся. **І трипав, притрипав, притрипаючи казав:** ти кума, ти душа, чорнобрива хороша, якби я. Кумцю моя, рибицю моя, **хто ж би тобі потрепав**, якби не я?» (Ігнатюк, 2003: 23), «Кум до куми заліцявся конопель чесати обицявся. **І чесав, причесав, причесаючи казав:** ти кума, ти душа, чорнобрива хороша, якби я. Кумцю моя, рибицю моя, **хто ж би тобі почесав**, якби не я?» (Ігнатюк, 2003: 23), «Кум до куми заліцявся конопель і прясти обицявся. **І пряв, припрявав, припряваючи казав:** ти кума, ти душа, чорнобрива хороша, якби я. Кумцю моя, рибицю моя, **хто ж би тобі попряв**, якби не я?» (Ігнатюк, 2003: 23);

5) частої вагітності: «Шчороку до боку» (Клімчук, 2003: 336), «Дытэй – як-то бобу» (Клімчук, 2014: 160).

Традиційно табуованою є тема смерті й пов'язаних із нею реалій (тяжкої невиліковної хвороби й неминучої смерті, потойбічного світу, могили, труни тощо): «Мати дождетса сина з лиска, а не дождетса с тиска» (Аркушин, 2003: 26), «Покыль до попá, то б'удэ копá» (Клімчук, 2014: 164), «Хоть би я забрала, там того не треба, штири доцки, саджень земли, спасения з неба» (Ігнатюк, 1982а: 81), «Вже швидко пуйду з дому додому» (Аркушин, 2003: 44), «Вс'і ми п'їдем ду Мел'нички» (Аркушин, 2003: 44), «В падунні опочыну» (Клімчук, 2014: 157), «Йеднойу ногойу в гроб'і стойт', а ше злое творит'» (Аркушин, 2003: 52), «Пошóв буськы пáсты» (Клімчук, 2014: 164).

Евфемістичне заміщення мовними одиницями різнопланової структури, які репрезенту-

ють семантику «низького рівня інтелектуального розвитку, розумових здібностей», лінгвально актуалізоване в таких фольклорних ілюстраціях: «В твоїй голоїї зайци пал'анта грайт» (Аркушин, 2003: 57), «Йак нема кланк'ї, то й не ўстав'їш» (Аркушин, 2003: 56), «Знайеш кур'ачу петел'ку, та й ту не всен'ку» (Аркушин, 2003: 57), «Дурний його піп хрестив, коли в воду не впустив» (Ігнатюк, Прислів'я: 7).

Несхвальну оцінку й відповідну негативну конотацію в аналізованому паремійному корпусі отримує поведінка людей, які зловживають розпиванням спиртних напоїв: «Надивиц'а в скланку та й дере горлянку» (Аркушин, 2003: 51), «Добрався (до горілки), (та)бь Хартын до парышу» (Клімчук, 2014: 159), «Набравсь за дэнь, (та)бь Хартын ко́ло парышу» (Клімчук, 2014: 162), «П'яный – на ногах ны стойть» (Клімчук, 2014: 164), «П'яный свічки ны поста́вьть» (Клімчук, 2014: 164).

Зафіксовано заміщення прямих номінацій міцних алкогольних напоїв, зокрема жартівливо-іронічні перифрази: «Такая гідота, шо ны одорваты од рота» (Клімчук, 2014: 166), «То така гідота, шо ни годорвеш год рота» (Аркушин, 2003: 51), «Ой вы'коть ту'ю бо'чку, Шо в свы'рны пры куту'чку, Шо взы'му ны замэ'рзнэ, А влі'то ны закы'снэ» (Клімчук, Весілля), «Ой дайте нам того, ой, дайте нам того, догадайтесь чого, що літом не прокисне, а зимою не замерзне» (Денисюк, 2004: 136).

Досить поширеними виявились евфемістичні субститути непривабливих рис зовнішності: «Гарна мордойу – хоч шчурі бий» (Аркушин, 2003: 63), «Де ти був, як мавп стріяли?» (Аркушин, 2003: 52), «Лихому видові то шче й носу вризано» (Аркушин, 2003: 52), «Спереду стрий, а з:аду хоч з лопатойу стий» (Аркушин, 2003: 52).

Аналіз мовних фактів фольклору засвідчив спорадичне вживання прокльонів із семантикою смерті й насилання хвороб: «Іды вмывайсь, а шоб тыбэ́ холóднынького обмылы» (Клімчук, 2014: 160), «А коб на тыбэ́ (ёго) найшла́ зламана» (Клімчук, 2014: 157), «А коб на тыбэ́ (ёго) найшла́ морячка» (Клімчук, 2014: 157), «А котá, шоб ты здох, на хліба» (Клімчук, 2014: 157), «А спычы́ тыбэ́ огóнь» (Клімчук, 2014: 157), «Чому́ ты ны пырыно́сьыся, а шоб тыбэ́ в́завтра в труні́ в́ынысло» (Клімчук, 2014: 164), «Шоб ёго́ (тыбэ́) кáчка кóпынула (ростоптáла)» (Клімчук, 2014: 167), «Шоб на тобі́ парсу́на погыдовáлась!» (Клімчук, 2014: 167).

Із вірою в магічну силу слова, очевидно, пов'язане уникнення в комунікативній поведінці мовців прямого запитування «Куди йдеш?»,

замість якого використовують «Де йдеш», що обезпечило б від негативу, пор. текстові фрагменти: «Накормив його і той чоловік питається: – **А де ти йдеш?**» (Ігнатюк, 2005: 34), «І вона сіла на тії дрова. І вун питається: – **Де нести?**» (Ігнатюк, 2005: 34), «А тая бабушка каже так: – **А де ти йдеш?** А вун каже: – Я йду, бо в цара щось вкрато дочки, я йду їх шукати» (Ігнатюк, 2005: 34).

Перифрастична конструкція «дубове сало» засвідчує значення «бити»: «Пуошов милий од хати до хати на милую ликарства шукати, і знайшов він дубового сала, пошмарував, аж шкіра одпала» (Ігнатюк, 1982b: 19).

Узагальнену негативну конотацію передають паремійні конструкції, декодуючи які, реципієнт відчитує приховане, переважно зневажливе семантичне нашарування: **1) неякісно виконаної роботи:** «Настройів кум двери: худели куте, а типер ходять субакі» (Аркушин, 2003: 64); **2) непотрібної, зайвої речі:** «Трэба, (та)бь в мосту́ дь́рка» (Клімчук, 2014: 166), «Трэба, (та)бь собáццы п'ята нога́» (Клімчук, 2014: 166); **3) заперечення, неможливості чогось статись:** «На святыйи ны́лды гэ́тэ́ будэ́» (Клімчук, 2014: 164), «То буде в ту пору, як дошч піде вгору» (Аркушин, 2003: 64); **4) насмішки чи навіть сарказму в оцінці певних реалій:** «Гарно, йак свині в корал'ах» (Аркушин, 2003: 63), «Ни любить, йак кіт сала» (Аркушин, 2003: 64), «Так то підходить як на свинку хомут» (Ігнатюк, Прислів'я: 11), «Тільки користі що з пса гною» (Ігнатюк, Прислів'я: 8), «Помогло, йак бабі кадило, коли бабу здубило» (Аркушин, 2003: 68), «Добры́й – (та)бь цю́цік оскóблы́й» (Клімчук, 2014: 159), «Спокóйный: як спыть, то с кь́ём мóжна пройты́» (Клімчук, 2014: 165), «Хліб удався – пуд скоры́нку кыт схавáвся» (Клімчук, 2014: 166), «Хво́ры́й – ма́ло й́сты ны можу́» (Клімчук, 2014: 166), «Мы с тобо́ю родня́: твий дід огóнь палы́в, а мий ру́кы грів; пуд одны́м со́нцэм жы́вэ́мо; пуд одны́м со́нцэм гану́чы сушы́лы; на одну́й зы́мні жы́вэ́мо; пуд одны́м м́сяцем гр́ілысь» (Клімчук, 2014: 166).

Висновки. Отже, співжиття в соціумі вимагає дотримання низки правил, які регламентують манеру поведінки й особливо спілкування згідно з нормами моралі, етики, релігії тощо. Як засвідчили спостереження над фольклорно-етнографічними матеріалами, евфемістичні звороти найчастіше виступають засобами інакомовлення для непрямой номінації таких сфер життя й мовомислення реципієнтів: фізіології; сексуальних, інтимних стосунків; людських недоліків і пороків (при чому як фізичних вад, так і морально-етичних

проступків); смерті. У кількісному плані використання таких заміників в аналізованих текстових уривках превалює стосовно традиційно делікатної теми статевого життя людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин Г. Л. «Всього на світі хватає...» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записах) : вибране. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 212 с.
2. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав : Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін ; Луцьк : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2003. 177 с.
3. Архів ПВНЦ. Ф. 5 Опр. 1. Од. зб. 30. (Записала Т. Прасюк у с. Нуйно Камінь-Каширського р-ну від Ф. Виглядки 1920 р. н.).
4. Архів ПВНЦ. Ф. 5. Опр. 1. Од. зб. 6. (Записано у с. Доротищі Ковельського р-ну від С. Смал 1918 р. н.).
5. Весільні обряди Рівненщини. Фольклорно-етнографічні записи XIX – поч. XX ст. Рівне : Волинські обереги, 2004. 140 с.
6. Гром О. Еротична символіка в контексті весільного обряду Західного Полісся. *Полісся: етнікос, традиції, культура*. Луцьк: Вежа, 1997. С. 181–187.
7. Денисюк І. О. Пісні з-над берегів Турського озера : пісні і коментарі. Луцьк : Надстир'я, 2004. 256 с.
8. Дячук В. Р. Моделювання й типологія мовної картини світу носіїв сучасних українських діалектів: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія». Інститут української мови НАН України, Київ, 2023.
9. Записано у с. Карпилівка Камінь-Каширського р-ну від Є. Смал 1904 р. н.
10. Ігнатюк І. Фольклорні записи з Підляшшя. Люблін, 2003. 77 с.
11. Ігнатюк І. Обрядові письні з Подляшшя. Весільні письні. Люблін, 1982. 170 с.
12. Ігнатюк І. Прислов'я, приказки і загадки. 19 с.
13. Ігнатюк І. Народні пісні з Підляшшя. Люблін, 1982. 37 с.
14. Ігнатюк І. Фольклорні записи з Підляшшя. Люблін, 2005. 76 с.
15. Клімчук Ф. Приказки і прймаўкі з вёскі Сіманавічы Драгічынскага раёна. *Беларуская дыялекталогія. Матэрыялы і даследаванні*. 2014. Вып. 3. С. 157–168.
16. Клімчук Ф. Фольклорні матеріали з-під Біловезької Пущі. *Вісник Львівського університету. Серія: Філологічна*. 2003. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. Вып. 31. С. 313–354.
17. Клімчук Ф. Традиційнае вяселле вёскі Сіманавічы [Електронний ресурс]. URL: <http://zagorodde.na.by/folk.html>
18. Макарук О. Весільні обряди с. Стобихва. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський район в історії України та Волині*: наук. зб. : Вып. 64. Матеріали науково-практичної конференції, приуроченої до 70-річчя масової депортації волинян в 1947 р. і 75-річчя знищення єврейського населення у 1942 р. на Волині, 6 грудня 2017 р., м. Камінь-Каширський. / Упоряд. Г. Бондаренко, Н. Пась, А. Силук. Луцьк, 2017. С. 87–93.
19. Поліська дома / Зібрав, упорядкував і прокоментував Віктор Давидюк. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. Вып. III : Літо. 404 с.

REFERENCES

1. Arkushyn H. (2003). Skazav, yak dva zvyazav. Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissya i zakhidnoyi chastyny Volyni [A Word Spoken is a word Connecting. Folk Expressions from the West Polissia and Western Part of Volyn]. Lublin – Lutsk. 135 s. [in Ukrainian].
2. Arkushyn H. (2015). «Vsioho na sviti khvataie...» (folklor, zvychai ta obriady Zakhidnoho Polissya u dialektolohichnykh zapysakh) [«Everything in the world is enough...» (folklore, customs and rituals of Western Polissia in dialectological records)]: [vybrane]. Lutsk: Vezha-Druk. 221 s. [in Ukrainian].
3. Arkhiv PVNTs. F. 5 Opr. 1. Od. zb. 30. (Zapysala T. Prasiuk u s. Nuino Kamin-Kashyrskoho r-nu vid F. Vyhliadky 1920 r. n.) [Archive of the PVNC. F. 5. File 1. Op. save 30. Recorded by T. Prasiuk in the village Nuino of Kamin-Kashirskyi district from F. Vyhliadka, born in 1920)]. [in Ukrainian].
4. Arkhiv PVNTs. F. 5. Opr. 1. Od. zb. 6. (Zapysano u s. Dorotyshchi Kovelskoho r-nu vid S. Smal 1918 r. n.) [Archive of the PVNC. F. 5. Op. save 6. (Recorded in the village Dorothyshchi, Kovel district, from S. Smal, born in 1918)]. [in Ukrainian].
5. Vesilni obriady Rivnenshchyny. Folklorno-etnografichni zapysy XIX– poch. XX st. [Wedding ceremonies of the Rivne region. Folklore and ethnographic records of the 19th century – beginning 20th century]. Rivne : Volynski oberehy. [in Ukrainian].
6. Hrom O. (1997). Erytychna symbolika v konteksti vesilnoho obriady Zakhidnoho Polissya. Polissya: etnikos, tradytsii, kultura. [Erotic symbolism in the context of the wedding ceremony of Western Polissia]. *Polissya: etnikos, tradytsii, kultura – Polissya: ethnos, traditions, culture*. Lutsk: Vezha. S. 181–187. [in Ukrainian].
7. Denysiuk I. O. (2004). Pysni z-nad berehiv Turuskoho ozera: Pysni i komentari Songs from the shores of Turske Lake: songs and comments [Songs from the shores of Tursky Lake: songs and comments]. Lutsk: Nadstyria. 256 s. [in Ukrainian].
8. Dyachuk V. R. (2023). Modeliuvannia stypolohiia movnoi kartyny svitu nosiiv suchasnykh ukrainskykh dialektiv [Modeling and typology of the speakers' linguistic world-image of modern Ukrainian dialects]. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii zi spetsialnosti 035 «Filolohiia»

[Qualified scientific work on the rights of the manuscript. Dissertation for Doctor of Philosophy (035 «Philology»)]. Kyiv: Institute of the Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine. 445 s. [in Ukrainian].

9. Zapsano u s. Karpylivka Kamin-Kashyrskoho r-nu vid Ye. Smal 1904 r. n. [Recorded in v. Karpylivka of Kamin-Kashirskyi district, from E. Smal, born in 1904]. [in Ukrainian].

10. Ihnatiuk I. (2003). Folklorni zapysy z Pidliashshia [Folklore records from Pidlashshia]. Liublin [in Ukrainian].

11. Ihnatiuk I. (1982). Obradovi pysni z Podliashshia. Vesilnyi pysni [Ritual songs from Pidlashshia. Wedding songs]. Liublin [in Ukrainian].

12. Ihnatiuk I. Pryslovia, prykazki i zahadki [Proverbs, sayings and riddles]. Liublin [in Ukrainian].

13. Ihnatiuk I. (1982). Narodni pisni z Pidliashshia. [Folk songs from Pidlashshia]. Liublin [in Ukrainian].

14. Ihnatiuk I. (2005). Folklorni zapysy z Pidliashshia [Folklore records from Pidlashshia]. Liublin [in Ukrainian].

15. Klimchuk F. (2014). Prykazki i prymavki z wioski Simanavichy Drahichynskaha rajona [Proverbs and sayings from the village of Simanavichy, Drohychyn district]. *Belaruskaja dyialektalohiia. Materyialy i dasliedavanni*. Iss. 3. P. 157–168. [in Ukrainian].

16. Klimchuk F. (2003). Folklorni materialy z-pid Bilovezkoi Pushchi [Folklore materials from Bilovezhska Pushcha]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological series*. P. 313–354. [in Ukrainian].

17. Klimchuk F. Tradytsynnye vyaselle wioski Simanavichy [Traditional wedding of Simonovichi village]. Retrieved from: <http://zagorodde.na.by/folk.html> [in Ukrainian].

18. Makaruk O. (2017). Vesilni obriady s. Stobykhva [Wedding rites of v. Stobykhva]. *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Kamin-Kashyrskiy raion v istorii Ukrainy ta Volyni* : Materialy naukovopraktychnoi konferentsii, pryurochenoi do 70-richchia masovoi deportatsii volynian v 1947 r. i 75-richchia znyshchennia yevreiskoho naseleattia u 1942 r. na Volyni, 6 hrudnia 2017 r., m. Kamin-Kashyrskiy. / Uporiad. H. Bondarenko, N. Pas, A. Syliuk Vyp. 64. S. 87–93. – *Past and present of Volyn and Polissia. Kamin-Kashirsky district in the history of Ukraine and Volyn*: Science. coll. : Materials of the scientific and practical conference dedicated to the 70th anniversary of the mass deportation of the Volyn people in 1947 and the 75th anniversary of the extermination of the Jewish population in 1942 in Volyn, December 6, 2017, Kamin-Kashyrsky. / Edit. H. Bondarenko, N. Pas, A. Syliuk]. Lutsk. Vol. 64. P. 87–93. [in Ukrainian].

19. Poliska doma (2008). [Polissian home]. Iss. 3: Summer. Lutsk. [in Ukrainian].

UDC 81.111'25:81.161.2'276.6:004
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-26>

Svitlana DOBROVOLSKA,
orcid.org/0000-0002-2389-4890
Candidate of Economic Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages and Translation Studies
Lviv State University of Life Safety
(Lviv, Ukraine) dobrovolskasr@ukr.net

Mariana OPYR,
orcid.org/0000-0002-0233-7227
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv National Environmental University
(Lviv, Ukraine) maryanap@ukr.net

Svitlana PANCHYSHYN,
orcid.org/0000-0001-9444-4232
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv National Environmental University
(Lviv, Ukraine) chorna80@i.ua

PECULIARITIES OF TRANSLATING COMPUTER SLANG INTO UKRAINIAN

The article examines the challenges of translating English computer slang into Ukrainian. Given the deep technical meaning of computer slang, translating it accurately while maintaining relevance and context is very difficult. The authors assert that automatic translation often falls short in capturing the technical nuances of computer slang, emphasizing the need for a professional understanding to ensure precision and adequacy in translation. Additionally, the article explores various translation techniques, including transcription, transliteration, equivalent selection, calquing, literal translation, and descriptive translation, as key approaches when translating English computer slang into Ukrainian. It is important to note that maintaining slang in a foreign language does not always aid in the comprehension of language units by readers or listeners.

This article outlines the primary techniques for translating computer slang. These techniques can vary depending on the context and specific patterns of English slang. For technical slang, common methods include transcription, transliteration, and the selection of equivalents or analogs to ensure accuracy and adequacy in translation. In the case of information and entertainment slang, the focus is usually on the use of transcription, transliteration, and the selection of equivalents or analogs. Descriptive translation is typically employed to preserve humor and irony.

The article highlights the difficulties of translating computer slang. Technical slang presents problems due to the deep technical meanings of the terms, requiring translators to have a deep knowledge of the field, understand the text, and have experience in translating technical terms. Inadequate equivalency of terminology in the target languages can also result in incorrect translation. In general, translating computer slang, including English, is a complex task that necessitates a translator's understanding of technological field-specific issues, cultural competence, and creativity.

Key words: computer slang, specification, generalization, compensation, antonymic translation, euphemistic translation.

Світлана ДОБРОВОЛЬСЬКА,
orcid.org/0000-0002-2389-4890
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
(Львів, Україна) dobrovolskasr@ukr.net

Мар'яна ОПИР,
orcid.org/0000-0002-0233-7227
старший викладач кафедри іноземних мов
Львівського національного університету природокористування
(Львів, Україна) maryanap@ukr.net

Світлана ПАНЧИШИН,

orcid.org/0000-0001-9444-4232

старший викладач кафедри іноземних мов

Львівського національного університету природокористування

(Львів, Україна) chorna80@i.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕХНІЧНОГО КОМП'ЮТЕРНОГО СЛЕНГУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті проаналізовано особливості перекладу технічного комп'ютерного сленгу на українську мову. Оскільки комп'ютерний сленг має глибокий технічний підтекст, то це робить його переклад надзвичайно вимогливим завданням. Для ефективного перекладу технічного комп'ютерного сленгу важливими є точність, адекватність і збереження контексту. Автоматичний переклад не завжди здатний відтворити технічний контекст і специфічні нюанси комп'ютерного сленгу. Авторський підхід, заснований на фаховому розумінні, виявився більш точним та адекватним засобом досягнення успішного перекладу. Під час аналізу різних прийомів перекладу, стало очевидним, що транскрипція, транслітерація, добір аналогу або еквівалента, калькування, дослівний та описовий переклад є ключовими у процесі перекладу англійського технічного комп'ютерного сленгу на українську мову. Важливо враховувати, що збереження сленгу іноземною мовою не завжди сприяє розумінню згаданих мовних одиниць читачами чи слухачами.

У статті описано основні прийоми перекладу комп'ютерного сленгу. Ці прийоми варіюються залежно від контексту та специфіки англійських сленгових виразів. Так, для технічного сленгу здебільшого використовуються транскрипція, транслітерація та добір еквівалентів або аналогів для забезпечення точності та адекватності перекладу. У випадку інформаційно-розважального сленгу акцент, як правило, робиться на використанні транскрипції і транслітерації, добір еквівалентів або аналогів. Описовий переклад використовується зазвичай для збереження гумору та іронії.

У статті автори наголошують на низці причин, які створюють проблеми і труднощі під час перекладу комп'ютерного сленгу. Для технічного сленгу ці труднощі полягають, насамперед, у глибокому технічному підтексті термінів, що вимагає від перекладачів глибокого знання галузі, до якої належить текст, розуміння тексту, що перекладається, а також досвід перекладу технічних сленгізмів перекладачем. Недостатність співвідношення термінології у досліджуваних мовах також може призвести до невдалого перекладу. Загалом, переклад комп'ютерного сленгу, у тому числі й англійського, є складним завданням, що вимагає поєднання розуміння перекладачем проблем у певній галузі техніки, культурних компетенцій і творчого підходу перекладача.

***Ключові слова:** технічний комп'ютерний сленг, конкретизація, генералізація, компенсація, антонімічний переклад, евфемістичний переклад.*

Defining the problem and argumentation of the topicality of the consideration. In 1946, the first electronic computers appeared in the United States. Since the mid-1980s, there has been a significant integration of information and communication technologies into all aspects of human life and activities such as education, work, communication, and entertainment. The rapid growth of globalization and computerization has led to the development of a new specific vocabulary related to information and communication technologies. This vocabulary primarily originates from the English language, as almost all modern information and communication technologies originate in the United States, particularly in Silicon Valley, known for its numerous research centers in this field. Consequently, these technologies naturally receive their names and designations in English.

Computer slang is not only used when discussing computers and software, but is also a common feature of all forms of electronic communication. It's important to understand computer slang to be proficient in this field and avoid confusion with the

vast amount of information available on the World Wide Web. Modern English is characterized by rapid linguistic changes, making it a focus of recent research. Researchers are particularly interested in studying the dynamic nature of language in general and English in particular.

The **proposed study** is relevant due to the widespread use of computer-related slang vocabulary and the need for a more in-depth analysis of slang translation.

The purpose and objectives of the article. The research aims to study English-language computer slang and consider the peculiarities of its translation. To achieve this goal, it is necessary to solve several **tasks**: investigating the formation of English computer slang, identifying the main methods of translating English computer slang, and providing methodological recommendations for studying computer-related slang in classes on the practice of translation from English.

Analysis of recent research and publications. Slang is one of the most interesting and complex linguistic phenomena. Many researchers usually refer

to slang as social dialects. Dialect in this context is a territorial, temporary, or social type of language (Карабан В. І., 2004: 204).

Slang is a phrase that is the result of a favorite game among young and energetic people who play with words and rename things and actions. To be in trend some people invent new words, while others distort or misuse old ones to make them new (Гудзь Н. О., 2015: 21).

The term «slang» became widespread in English lexicography at the beginning of the last century. Currently, there is no simple and clear definition of the term «slang», but linguists interpret it as a linguistic phenomenon that is constantly changing and takes place in every subculture around the world. Some argue that slang exists because humans need to find ways to define new technological processes that have emerged over time. Others say they use slang to avoid repeating the same word. There is an opinion that computer slang can replace the words of the literary language.

The initial manifestations of slang were in ancient times, and its study was significantly influenced by English culture. The British scientist Michael Halliday, who was one of the first to study slang in the twentieth century, coined the term «anti-language», which is characterized as a secret code of subcultures with their inherent features of lexicalization (Halliday M., Michael A., 1978: 102).

According to the Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language, the term «slang» is defined as a «*colloquial variant of professional speech, jargon; jargon words or expressions characteristic of the speech of people of certain professions or social layers that penetrate the literary language and acquire a noticeable emotional and expressive color*» (Великий тлумачний словник, 2007: 1147).

Even at the level of the general interpretation of the term, there is a certain ambiguity, i.e. the synonymy of the distinctive terms «slang» and «jargon». The definitions of slang provided by scholars either require significant clarification or are rather superficial or even erroneous. It is worth noting that slang is a secondary formation in comparison to jargon, as it draws material primarily from social and group jargons.

The British lexicographer Eric Partridge gives the following definition of «slang»: «*A very fragile, unstable, uncodified, and often completely disordered and random collection of lexemes that exist in the conversational sphere, which reflect the social consciousness of people involved in a certain social or professional field of activity*» (Partridge E., 1979: 129).

Slang is a type of spoken language that society considers to be highly informal and characterized by a dynamic change in lexical composition, which is replenished through argot (conventional expressions and words used by a separate or professional group, circle, etc.), jargon (the language of any social or other group united by common interests, which contains many words and expressions different from the common language), vulgarisms (words and expressions inherent in familiar or rude language), neologisms (newly invented words or expressions) (Шумейко А., 2011: 32).

The main features of slang are rapid change, subject to fashion, instability, and uncertainty. New names can appear quickly and disappear quickly, so they need to be recorded in the dictionary. This proves the relevance and necessity of the theoretical and lexicographic study of slang, which has recently become one of the main means of communication (Заводна Л., 2014: 53).

Many linguists believe that slang is the result of the rapid creation of new words, which occurs as a creative expression to make words simpler and easier to pronounce. Due to the fast development of language, slang words are commonly found even in literary language. Slang terms become part of everyday speech, as well as scientific language, blurring the boundaries between formal and informal language. Slang spreads quickly, especially among young people, due to media influence. Researcher S. Martos sees «slang» as a dynamic subsystem that varies based on specific ethnolinguistic and cultural features of the region (Мароч С. А., 2005: 200).

According to slang researcher L. O. Stavvytska, the concept of «slang» lacks a clear definition. She interprets it as the most dynamic layer of spoken English, incorporating words and expressions borrowed from English or created using English word-formation patterns. These words and expressions are used with more specific and emotionally charged meanings (Ставицька Л., 2005: 32). One prevalent type of specialized slang is English computer slang, which has become fundamental for Internet users worldwide due to English being the language of international communication.

The authors of the NetLingo Internet Dictionary, Erin Jansen and Vincent James, define computer slang as a «specialized language, chat abbreviations, text message abbreviations» (Erin Jansen, Vincent James, 2002: 378).

Contemporary British linguist Tony Thorne offers a more general definition, describing computer slang as «informal, abbreviated, or humorous terms» used in online communication (Thorne T., 2007: 425).

The outline of the main research material.

Computer slang can be divided into many subtypes based on the diversity of Internet users. They vary by age, by social group, and often have nothing in common. It is appropriate to consider such subtypes of computer slang as the language of gamers and the slang of programmers. These types of computer slang are among the most difficult to understand. Here are some typical examples: *Black art – programming using undocumented techniques* (Ukr. програмування з використанням недокументованих прийомів); *“She’s trying to master the **black art** of setting up a computer network”* (Merriam Webster Dictionary, 19.11.2020) – *Вона намагається освоїти програмування з використанням недокументованих прийомів для налаштування комп’ютерної мережі.*

BSoD – (від англ. Blue Screen of Death – the name given to the screen with an error message on Windows systems because it is blue) (Ukr. синій екран смерті – назва, яку отримав екран з повідомленням про помилку в системах сімейства Windows, через те, що він синього кольору); *“Even now, the **Blue Screen of Death** is a semi-regular phenomenon for most Windows users”* (The Sociable, 19.11.2020) – *Навіть зараз «Синій екран смерті» є напіврегулярним явищем для більшості користувачів Windows.*

XSS – (від англ. Cross Site Scripting) міжсайтовий скриптинг, вид хакерської атаки.

“Later in December 2006, another critical XSS attack through PDF documents was discovered” (Itcha.net, 19.11.2020) – *Пізніше, у грудні 2006 р., була виявлена ще одна критична атака «міжсайтовий скриптинг» через документи PDF.*

There are several methods a translator can use to translate lexical units of computer slang, namely direct and indirect ones. The first type, direct translation, includes such methods of translation as transcription, transliteration, and calquing. The use of these techniques becomes adequate only under certain conditions. They are appropriate to use only in cases where the meaning of the original English word is clear from the context, and the translation does not violate the norms of the Ukrainian language (Драбов Н., 2015: 177). To confirm the above statement, some examples are provided: *Firewall – файрвол* (Брандмауер);

*“A **firewall** is essential in preventing others from breaking into your machine”* (SafetyDetectives, 22.11.2020) – *Брандмауер необхідний для запобігання проникненню інших людей у ваш персональний комп’ютер.*

Beta-tester – бета-тестер (a person who is appointed as a tester of a new program, software, etc. in order to detect errors and get the user’s opinion);

*“Entertainer, teacher, consultant, writer and **beta tester** always linked to the fascinating world of 3D and visual effects”* (ReversoContext, 20.11.2020) – *Конферансьє, викладач, консультант, письменник та **бета-тестер** завжди пов’язані із захопливим світом 3D та візуальними ефектами.*

Mainframe computer – мейнфрейм (a large universal high-performance fault-tolerant server). *“Douglas, the developer of a graphical tic-tac-toe game in 1952 on a **mainframe computer** at the University of Cambridge”* (Your Dictionary, 20.11.2020) – *Дуглас, розробник графічної гри в хрестики-нулики в 1952 році на **мейнфреймовому комп’ютері** Кембриджського університету.*

In such cases, translators usually resort to indirect translation or use translation transformations. The purpose of using this approach is to render slang units more accurately and logically correct employing the target language. Adequate translation requires compliance with the stylistic norms of the Ukrainian language to create a stylistic analog of the original word (Драбов Н., 2015: 178).

For a better understanding of the types of lexical transformations, it is reasonable to consider the classification proposed by V. Karaban (Карабаан В. І., 2004: 210):

1. Specification. Specification is the replacement of a word or a whole phrase with a broader meaning with a word or phrase with a narrower meaning. A typical example of the technique of specification is the replacement of the verbs *to say* and *to tell* in translation, which can be interpreted into Ukrainian not only as “говорити” and “розповідати”, but also as “повторити”, “заперечити”, “помітити”, “відзначити”, “стверджувати”, “повідомляти”, “висловлюватися”, “запитати”, etc.

2. Generalization. Generalization is the replacement of a source language unit with a narrower meaning by a language unit with a broader meaning (Карабаан В. І., 2004: 216). For example: *central processing unit* або *CPU – центральний процесор* (або центральний процесорний пристрій);

*“Early computers had a **central processing unit** and remote terminals”* (The Pennsylvania State University. Open Resource Publishing, 22.11.2020) – *Перші комп’ютери мали **центральний процесор** і дистанційні термінали.*

3. Replacing an effect with a cause and vice versa. In the process of translation, lexical substitutions based on cause-and-effect relationships between concepts often occur. Thus, a word or phrase of the source language can be replaced in translation by a word or phrase of the target language that denotes the

cause of an action or state (Карабаан В. І., 2004: 217). For example: *Bus* – комп'ютерна шина;

“In computer architecture, a **bus** is a communication system that transfers data between components inside a computer, or between computers” (Wikipedia, 20.11.2020) – В комп'ютерній архітектурі **шина** – це система зв'язку, яка передає дані між компонентами всередині комп'ютера або між комп'ютерами.

4. Compensation. One of the ways to achieve equivalence in translation is to use compensation. This technique is used in cases where some elements of the source language text do not have equivalents in the target language and cannot be conveyed by its means (Карабаан В. І., 2004: 217). For example: *Casual* – казуал (a person who is not seriously and constantly engaged in any business and is not deeply interested in it, but from time to time shows interest in it).

5. Anonymic translation. The essence of this technique is lexical and grammatical substitution, i.e. in the transformation of a construction into a negative or vice versa (Карабаан В. І., 2004: 212). For example: “*She is not unworthy of your attention*” (Collins English Dictionary, 20.11.2020) – Вона заслуговує твоєї уваги.

6. Descriptive translation. It is necessary to resort to descriptive translation when there is no variant equivalent of an English word in the Ukrainian language. A descriptive translation is to convey the meaning of an English word through a more common explanation (Драбов Н., 2015: 210). For example: *Doomer* – шанувальник комп'ютерної гри Doom.

7. Omission. Omission is a method of translation in which some words are removed from the text. They can be articles, possessive pronouns or some lexemes (Драбов Н., 2015: 212). For example: *Cache replacement policies* – алгоритми кешування.

“In computing, cache algorithms (also frequently called **cache replacement algorithms** or **cache replacement policies**) are optimizing instructions-or algorithms-that a computer program or a hardware-maintained structure can follow in order to manage a cache of information stored on the computer”. (Microsoft Academic, 23.11.2020) – В обчислювальній техніці **алгоритми кешування** (також часто звані алгоритмами заміни кеша або правилами заміни кеша) оптимізують інструкції або алгоритми, яким може слідувати комп'ютерна програма або підтримувана апаратним забезпеченням структура для управління кеш-пам'яттю інформації, що зберігається на комп'ютері.

8. Addition. Addition is the opposite of omission and is an expansion of the original due to the need

to supplement its content (Міщук І. М., 2013: 71). For example: *Network* – Обчислювальна мережа. By rank, computer **networks** can be divided into local area networks within the enterprise, organization and global or WAN networks of subscribers that connect countries and continents. (GeeksForGeeks, 23.11.2020) – За рангом **обчислювальні мережі** можна поділити на локальні LAN-мережі в межах підприємства, організації та глобальні або WAN-мережі абонентів, які з'єднують країни, континенти.

9. Euphemistic translation. Euphemistic translation is the replacement of obscene words in the source language with words with less strong expression in the target language. This technique is used when the original text contains rude words and obscene vocabulary. The use of such words is common among Internet users (Карабаан В. І., 2004: 214). For example: *Noob* – нуб (чайник, новачок в будь-якій грі). *Once a noob, always a noob* (Reddit, 23.11.2020) – Якщо «чайник», то це назавжди.

A characteristic feature of computer slang is the widespread use of emoticons in correspondence, which are intended to denote certain emotions (both positive and negative), jokes and irony. Since Internet communication, like any other type of non-verbal communication, has a number of difficulties in conveying the emotional state of the subject of communication, there is a need for some kind of symbolic designation of emotions. Emoticons allow expressing a wide range of emotions of the person who sent the message. When translating such messages, emoticons should be left unchanged. For example:

1. >,< – irritation;
2. >.< – disappointment, anger;
3. (– sadness, sorrow.

It should also be noted that in the Ukrainian language, slangisms can be formed independently of English, and when translating, you only need to use an existing equivalent. For example: *TLTR* (*Too Long To Read*) – забагато літер.

Also, in the Ukrainian language, some words are characteristic only of speakers of a certain group, while in English they have no coloration. For example.: *Комп.* – computer; *хакнути, ломанути* – to hack.

A rather interesting phenomenon in modern English is the use of modern Internet slang among young people, not only in oral but also in written speech. This leads to the conclusion that the Internet has given rise to an interesting phenomenon – written spoken language. Examples include:

- B4* – Before;
Sum1 – Someone;

AFAIK – As Far As I Know;

AFAIK, it has nothing to do with Internet Explorer.

Abbreviations are quite common in English, especially among personal computer users. When translated into Ukrainian, abbreviations can be translated by different parts of speech or whole phrases, for example:

IC – I See – зрозуміло (adv.);

WBU – What about you – Ти як? (phrase);

ASAP – As soon as possible – якомога швидше – (phrase).

Thus, it is confirmed that the translation of English slang in general and computer language in particular is characterized by the same translation techniques as for the literary language. There are two so-called ways a translator can translate slang units: direct and indirect. In such cases, translators usually resort to indirect translation or the so-called translation transformations: specification, generalization, substitution of effect for cause, compensation, antonymic translation, descriptive translation, omission, addition, and euphemistic translation.

Conclusions and directions for further research. In the course of the study, which examined the peculiarities of translating English-language computer slang, it was found that the concept of

«slang» in modern linguistics is ambiguous and rather difficult to interpret.

It has been studied that there are two main ways to translate computer slang: direct and indirect. The first method (direct) includes transcription, transliteration and calquing. These methods are adequate only under certain conditions. They are appropriate when the meaning of the original English word is clear from the context and the translation does not violate the norms of the Ukrainian language.

The second group of methods (indirect) includes specification; generalization; substitution of effect for cause and vice versa; compensation; antonymic translation; descriptive translation; omission; addition; and euphemistic translation. These methods are used to render slang units more accurately and logically correct in the target language. Adequate translation requires compliance with the stylistic norms of the Ukrainian language to create an analog of the original word.

English-language computer slang is worth further research, as it is an insufficiently studied layer of vocabulary. Therefore, along with the rapid development of computer technologies, it can take a prominent place in oral and written forms of communication.

BIBLIOGRAPHY

1. Гудзь Н. О. Інтернет-дискурс як новий тип комунікації: структура, мовне оформлення, жанрові формати. Сучасні лінгвістичні студії. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 61–87.
2. Драбов Н. До питання перекладу англійських неологізмів. Актуальні питання гуманітарних наук. Серія «Мовознавство. Літературознавство». Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка, 2015. С. 176–181.
3. Заводна Л. Сучасний погляд на молодіжний сленг. Нова педагогічна думка. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_16. (дата звернення: 24.11.2020).
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми: навч. посіб. Вінниця: Нова книга, 2004. 574 с.
5. Мартос С. А. Молодіжний сленг: комунікативний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». Збірник наукових праць, II, 2005, С. 199–202.
6. Міщук І. М. Особливості перекладу американського комп'ютерного сленгу українською мовою. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Луганськ. 2013. С. 69–72.
7. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови. Київ: Критика, 2005. 464 с.
8. Шумейко А. Сучасний український сленг: конотативний аналіз. Київ: Дивослово, 2011. С. 32–34.
9. Halliday M., Michael A. Language as Social Semiotics: The Social Interpretation of Language and Meaning / M. Halliday, A. Michael. London: University Park Press, 1978. 256 p.
10. Partridge E. Slang To-Day and Yesterday. Routledge and Kegan Paul. London, 1979. 562p.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2007. 1736 с.
12. Erin Jansen, Vincent James NetLingo: The Internet Dictionary. USA: NetLingo Inc. 2002. 519 p.
13. Thorne T. Dictionary of Contemporary Slang. Third Edition. London: A & C Black Publishers Ltd., 2007. 494 p.

REFERENCES

1. Hudz, N.O. (2015). Internet-dyskurs yak novyi typ komunikatsii: struktura, movne oformlennia, zhanrovi formaty [Internet discourse as a new type of communication: structure, linguistic expression, genre formats]. *Suchasni linhvistychni studii*. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University, 61-87 [in Ukrainian].
2. Drabov, N. (2015). Do pytannia perekladu anhliiskykh neolohizmiv [On the issue of English neologism translation]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Seriiia "Movoznavstvo. Literaturoznavstvo"*. Drohobych: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 176–181 [in Ukrainian].

3. Zavodna, L. (2014). Suchasnyi pohliad na molodizhnyi slenkh [Modern view of the youth slang]. *Nova pedahohichna dumka*, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_16. [in Ukrainian].
4. Karaban, V.I. (2004). Pereklad anhliskoi naukovoї i tekhnichnoi literatury. Hramatychni trudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy: navch. posib. [Translation of English scientific and technical literature. Grammar difficulties, lexical, terminological and genre-stylistic problems: textbook]. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukrainian].
5. Martos, S.A. (2005). Molodizhnyi slenkh: komunikatyvnyi aspekt [Youth slang: the communicative aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Linhvistyka"*. Zbirnyk naukovykh prats, II, 199–202 [in Ukrainian].
6. Mishchuk, I.M. (2013). Osoblyvosti perekladu amerykanskoho kompiuternoho slenhu ukrainskoiu movoiu [Peculiarities of translating American computer slang into Ukrainian]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. Luhansk, 69–72 [in Ukrainian].
7. Stavytska, L. (2005). Argo, zhargon, sleng: sotsialna dyferentsiatsiia ukrainskoi movy [Argo, jargon, slang: social differentiation of the Ukrainian language]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
8. Shumeiko, A. (2011). Suchasnyi ukrainskyi slenkh: konotatyvnyi analiz [Modern Ukrainian slang: connotative analysis]. Kyiv: Dyvoslovo, 32–34 [in Ukrainian].
9. Halliday, M., Michael, A. (1978). *Language as Social Semiotics: The Social Interpretation of Language and Meaning* / M. Halliday, A. Michael. London: University Park Press.
10. Partridge, E. (1979). *Slang To-Day and Yesterday*. Routledge and Kegan Paul. London.
11. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Edited by V. Busel. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
12. Erin Jansen, Vincent James (2002). *NetLingo: The Internet Dictionary*. USA: NetLingo Inc.
13. Thorne, T. (2007). *Dictionary of Contemporary Slang*. Third Edition. London: A & C Black Publishers Ltd.

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-27>

Лариса ЄВДОКИМОВА,
orcid.org/0000-0002-7075-9114
викладач кафедри германської філології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) loraine@ukr.net

Надія ТИХОН,
orcid.org/0000-0001-8065-9214
студентка
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) n.tykhon@ugi.edu.ua

ПРОБЛЕМА МОВНОГО БАР'ЄРУ СЕРЕД ОСІБ РІВНЯ INTERMEDIATE

Дослідження розглядає роль англійської мови в сучасному суспільстві, підкреслюючи її важливість для успішного спілкування у різних сферах життя. Англійська є ключовим інструментом, що дозволяє глобальне спілкування і сприяє розвитку суспільства як єдиного глобального співтовариства. Вона займає перше місце за кількістю мовців і третє серед рідних мов у світі. Приблизно 2 мільярди людей говорять англійською, і вона є офіційною, адміністративною або культурною мовою в понад 80 країнах. Крім того, вона є офіційною мовою в таких установах, як НАТО, Організація економічного співробітництва та розвитку, Міжнародне бюро праці, Міжнародний олімпійський комітет, Всесвітній поштовий союз, Червоний Хрест та Союз міжнародних асоціацій. Підсумовуючи дослідження, бачимо, що мовний бар'єр на рівні Intermediate є однією з найпоширеніших проблем серед вивчальників англійської мови. Цей бар'єр може бути обумовлений різними факторами, такими як обмеженість у загальному рівні знань, психологічне сприйняття, страх зробити помилки, відсутність мотивації чи чітких цілей у вивченні мови, а також недостатня увага до індивідуальних потреб і особливостей навчання кожним учнем. Для подолання цього бар'єру потрібно знаходити рішення, що дозволяють покращити розвиток у сфері іноземних мов. Одним з можливих рішень є впровадження систематичних підходів до навчання, створення індивідуальних програм та активне спілкування з носіями мови. Сучасні інтернет-ресурси можуть допомогти у розвитку практики усного мовлення та відстеженні прогресу у вивченні мови. Важливо усвідомлювати, що застосування знань є важливою складовою навчального процесу. Розвиваючи систематику навчання та прикладаючи зусилля, кожен може подолати мовний бар'єр і досягти успіху в вивченні англійської мови на рівні Intermediate та вище.

Ключові слова: рівень Intermediate, мовний бар'єр, англійська мова, семантика навчання.

Larysa EVDOKIMOVA,
orcid.org/0000-0002-7075-9114
Lecturer at the Department of Germanic Philology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) loraine@ukr.net

Nadiya TIKHON,
orcid.org/0000-0001-8065-9214
Student
Ukrainian Humanitarian Institute
(Bucha, Kyiv region, Ukraine) n.tykhon@ugi.edu.ua

THE PROBLEM OF THE LANGUAGE BARRIER AMONG PEOPLE AT THE INTERMEDIATE LEVEL

This research explores the role of the English language in contemporary society, emphasizing its importance for successful communication across various life spheres. English serves as a crucial tool enabling global communication and contributing to the development of society as a unified global community. It ranks first in terms of total speakers and third among native languages worldwide. Approximately 2 billion people speak English, and it serves as an official, administrative, or cultural language in over 80 countries, including institutions such as NATO, the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), the International Labour Organization, the International Olympic

Committee, the Universal Postal Union, the Red Cross, and the Union of International Associations. Summarizing the findings, the study identifies the Intermediate level language barrier as one of the most widespread challenges among learners of English. This barrier can be attributed to various factors such as limited overall knowledge, psychological perception, fear of making mistakes, lack of motivation or clear goals in language learning, and insufficient attention to individual learning needs and characteristics. Overcoming this barrier requires finding solutions to enhance foreign language development. One possible solution involves implementing systematic teaching approaches, creating individualized programs, and actively engaging with native speakers. Modern internet resources can aid in developing speaking practice and monitoring progress in language learning. It is crucial to recognize that applying knowledge is a vital component of the learning process. By developing systematic learning frameworks and exerting effort, individuals can overcome the language barrier and achieve success in learning English at Intermediate level and beyond.

Key words: *Intermediate level, language barrier, English language, semantic learning.*

Проблематика теми дослідження: На етапі високого розвитку суспільства як такого одним із важливих елементів для успіху у більшості сфер життя є спілкування. Англійська мова-один із «ключів», завдяки якому люди в світі можуть розуміти один одного. Саме завдяки цій мові з германської групи відкриваються двері до світового спілкування та розвитку суспільства як цілісної глобальної спільноти. Англійська мова посідає перше місце за кількістю людей, які нею розмовляють, та третє місце за кількістю тих, для кого ця мова є рідною, серед усіх мов світу (Литвиненко, 2022). Нею розмовляють близько 2 мільярдів людей і є офіційною, адміністративною або культурною мовою понад 80 країн. Вона також є офіційною мовою в таких установах як: НАТО, Організація економічного співробітництва та розвитку, Міжнародне бюро праці, Міжнародний олімпійський комітет, Всесвітній поштовий союз, Червоний Хрест, Союз міжнародних асоціацій (Світова мова, б. д.).

Більшість звичайних людей України також бажають володіти цією мовою. Деякі самостійно, або з викладачами досягли високого рівня, хтось починає, а хтось вже досягнув значного рівня, та досі має певні «бар'єри». Люди рівня Intermediate, які володіють англійською на середньому рівні і для яких є складність і в спілкуванні, і у програмі вивчення згідно складності розуміння власної бази знань. Тому висвітлення проблеми мовного бар'єру серед людей рівня Intermediate є важливим напрямом цього наукового дослідження. Тому метою дослідження є визначення причини та вирішення мовного бар'єру людей рівня Intermediate.

Аналіз літературних досліджень. Завдяки своїй «практичності» у світі англійська мова є об'єктом безлічі досліджень як серед вітчизняних вчених, та і закордонних. Одним з українських вчених, які досліджували особливості рівня intermediate в англійській мові, є Оксана Чередниченко, викладач англійської мови та магістр педагогічних наук. Вона зазначала, що саме на цьому рівні студенти мають низку труднощів. Зокрема,

у веденні розмов, що може бути викликом через потребу вислухати та розуміти різні варіанти відповідей, так як слова набувають нового значення, а граматичні конструкції стають складнішими. Також цим питанням займалися вчені з усього світу. Одним із відомих дослідників у цій області є Стефан Крашен, американський лінгвіст та вчитель. Він розробив модель «Вихованості мови» (Language Acquisition Device – LAD), яка пояснює, як люди вивчають мову через навколишнє середовище. Крашен досліджував процес навчання мови і вважав, що мовний бар'єр можна подолати шляхом поглибленого підходу до навчання та створення сприятливого мовного середовища (Krashen, 1982).

Також схожий з його думками інший відомий британський лінгвіст Девід Крістал, який працював над питанням мовного бар'єру та вивченням англійської мови в intermediate стадії (Crystal, 2012). Сучасна англійська мова поділяється на шість рівнів володіння: A1 Beginner, A2 Elementary, B1 Intermediate, B2 Upper Intermediate, C1 Advanced, C2 Proficient. Рівень B1 Intermediate являє собою розуміння основних моментів чіткого стандартного введення діалогу зі знайомими питаннями, з якими регулярно є справа на роботі, у школі, на дозвіллі тощо (Манотіна та ін., 2023).

Людина володіє близько 3000 словами та може зорієнтуватися в різних ситуаціях, як-от в подорожі, чи на незапланованій зустрічі. За словами Smith, J. (Understanding Intermediate Level Language Learners) найбільша кількість носіїв при здачі екзамену знаходяться саме на цьому рівні в плані грамотності, і також студенти частіше досягають саме цього результату. Дослідження показали що у перших говоріння і слухання є на високому рівні, а граматику і письмо мають суттєво нижчі показники, коли у студентів все навпаки (Smith, 2009).

Стосовно вивчення саме цей рівень є найбільш популярним у світі, оскільки програма включає відносно не складні граматичні конструкції і слова. Професійна діяльність і загальний розвиток

у міжнародних організаціях доступний для людей B1 level, адже достатньо володіти базовими словосполученнями і вивчити тему, пов'язану із діяльністю в тій, чи іншій сфері. З психологічної точки зору рівень Intermediate характеризується особою, яка може вільно почуватися в колі носіїв мови, та, одночасно, дискомфортно через брак знань. І саме ці чинники суттєво впливають на самооцінку студента і від них залежить подальший розвиток в сфері білінгвізму. Отже, проаналізувавши вище розіbrane поняття, можна сказати, що вивчення цього питання з точки зору філології і частково психології має фундаментальне значення і розкриває поняття подальшого «бар'єру» студента.

Мовний бар'єр на рівні Intermediate, хоча і є відносно високим, проте може бути спричиненим багатьма факторами. Володіючи мовою на цьому рівні в студента є обмежений погляд на свій загальний рівень знань, що впливає на можливість та бажання спілкуватися. Велику роль також грає психологічне сприйняття, коли відбувається порівняння з іншими учнями, і, знову ж таки, вузьке бачення дійсності знання мови. Як зазначалося вище, люди з B1 level доволі універсальні у своїх знаннях, що дозволяє почуватися гаразд серед носіїв і навіть новачків. І це, водночас, викликає складність у спілкуванні у зв'язку з тим, що студент володіє недостатнім рівнем аудіювання та сприйняття на слух. Недоліки у розумінні граматичних правил і лексики можуть стати перешкодою у вільному висловленні думок, що також провокує низьку самооцінку. Також, варто зазначити, що часто саме на цьому рівні є великий страх зробити помилки, адже вже поставлені очікування в самого себе та інших.

Ще одним аспектом, який впливає на мовний бар'єр є відсутність мотивації або цілей у вивченні мови, незнання подальшої програми і через це знижується інтерес до покращення мовних здібностей. Відсутність систематизації та приділеного часу через надто велику впевненість, або ж, навпаки, невпевненість, недостатня увага до індивідуальних потреб та особливостей вивчення мови кожним учнем може гальмувати процес навчання.

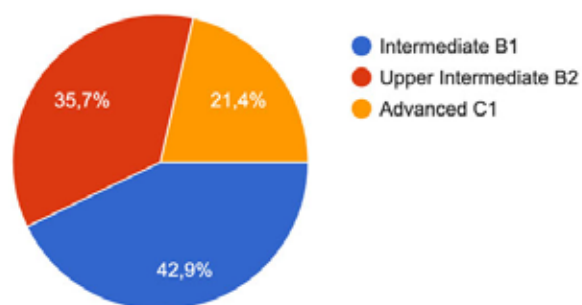
Саме ці вище згадані аспекти і є причинами мовного бар'єру рівня Intermediate, яким варто

знайти рішення, для покращення розвитку в сфері іноземних мов. І тому, як було вище зазначено, все це сильно впливає на подальший результат. Тепер є запитання: «Як це все втілити на практиці, знайти рішення та чи взагалі доцільно?» Для цього було проведено опитування серед людей з рівнем Advanced та Intermediate осіб. Було задано 4 питання:

1. «Ваш рівень англійської мови». Опитування пройшли люди різних рівнів з таким відсотком:

Ваш рівень англійської мови

14 відповідей

2. «Що було найскладнішим у вивченні до цього рівня?» Відповіді на це питання лише підтвердили вище згадані труднощі.

Що було найскладнішим у вивченні мови до цього рівня?

14 відповідей

І, як визначалося, у людей, які починають вивчати мову, майже немає проблем з граматикою (лише 14,3% з усіх опитованих). Натомість спілкування і ця практика, якої так не вистачало грала ключову роль.

3. «Що зараз для Вас є складністю і як Ви її вирішуєте?»

Що зараз для Вас є складністю і як Ви її вирішуєте?

6 відповідей

практика з носіями, психологічно приймаю той факт, що я не ідеально знаю, але вже гарно володію мовою

Нестача досвіду спілкування

Не боятися говорити, для цього відвідую спікінг клуби, щоб зламати мовний бар'єр

Мало практики

мовна лексика, більше спілкуюся англійською

Граматика, вивчаю в інтернеті або з репетитором

Це питання було для студентів рівня Intermediate-ключового рівня, з яким проводиться дане дослідження. І, знову ж таки, практика спілкування, стабільність (speaking club, репетитор).

4. «Як Ви подолали мовний бар'єр?» Це питання було задано для студентів розвинутого рівня, для усвідомлення рішення проблеми. І відповіді були очікуваними.

Практика, практика, практика: слухала відео і повторювала, відповідала на питання, створювала тексти..

Він все ще є 😊

Проходила підготовку до ЗНО у групах 4-5 чоловік, де ми постійно розмовляли під керівництвом репетитора - дуже допомогло, наша ціль була розв'язати язик і мене це прям апнуло, що навіть зі своїм B1 на той момент ламано, але впевнено вільно говорила свою думку (згодом завдяки двом викладачам в УГІ я покращила свій спікінг та вокабуляр з граматикою)

Я дивлюся фільми, також їздила до Канади. Завжди намагаюся знаходити англомовне спілкування. І найголовніше, старанно вчуся, що допомагає мені говорити)

сотні годин аудіювання

склала певний графік для себе

на інтернет-ресурсах знайшла носіїв мови і просто спілкувалася

Насправді, рішення було не настільки неочікуваним. Справжня проблема полягає у налаштуванні систематики навчання, складання програми та спілкування з носіями. В сучасному світі доступні безліч інтернет-ресурсів, де можна розвивати практику (speaking club, чати з носіями), та відстежувати прогрес (додатки, трекери). Тому найкращим рішенням буде усвідомити те, що реалізація знань важлива річ і варто прикласти зусиль та не приймати так близько до серця невдачі. Ну, і звісно, розвинути сам процес навчання.

Висновки. В результаті дослідження теми «Сучасні методи мотивації працівників та ефективність їхнього впливу» можемо зробити наступні висновки за результатами проведеного дослідження. Підсумовуючи дослідження бачимо, що мовний бар'єр на рівні Intermediate є однією з найпоширеніших проблем серед людей,

які вивчають англійську мову. Цей бар'єр може бути спричинений різними факторами, такими як обмежений погляд на загальний рівень знань, психологічне сприйняття, страх зробити помилки, відсутність мотивації або цілей у вивченні мови, а також недостатня увага до індивідуальних потреб та особливостей вивчення мови кожним учнем. Для подолання цього бар'єру необхідно знайти рішення, які б дозволили покращити розвиток в сфері іноземних мов. Одним з можливих рішень є налаштування систематики навчання, складання індивідуальної програми та активне спілкування з носіями мови. Сучасні інтернет-ресурси можуть допомогти у розвитку практики мовлення та відстеженні прогресу у вивченні мови. Важливо усвідомлювати, що реалізація знань є важливою складовою навчального процесу, і не слід приймати невдачі близько до серця. Розвиваючи система-

тику навчання та прикладаючи зусилля, кожен у вивченні англійської мови на рівні Intermediate може подолати мовний бар'єр та досягти успіху та вище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Crystal D. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2012. 224 p.
2. Krashen S. D. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press, 1982. 202 p.
3. Richards J. C. *Error Analysis. Perspectives on Second Language Acquisition*. London : Routledge, 1975. 240 p.
4. Smith L. J. *Motivation and long-term language achievement: Understanding motivation to persist in foreign language learning*. University of Maryland, 2009. 44 p.
5. Литвиненко О. О. Англізми як елемент комп'ютерного сленгу в українській мові. *Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку* : II Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 25–26 листоп. 2022 р. Одеса, 2022. С. 61–63. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-279-4-15>.
6. Манютина О., Беспалько Р., Гуцул Т. Англійська мова у вищій освіті геодезистів та землевпорядників в Україні: виклики сьогодення. *Землеустрій, кадастр та моніторинг земель*. 2023. № 3. С. 143–157.
7. Світова мова. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Світова_мова (дата звернення: 12.04.2024).

REFERENCES

1. Crystal, D. (2012). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
2. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
3. Richards, J. C. (1975). *Error Analysis. Perspectives on Second Language Acquisition*. Routledge.
4. Smith, L. J. (2009). *Motivation and long-term language achievement: Understanding motivation to persist in foreign language learning*. University of Maryland.
5. Lytvynenko, O. O. (2022). Anhlizmy yak element kompiuternoho slenhu v ukrainiskii movi [Anglicisms as an element of computer slang in the Ukrainian language]. U *Mizhkulturna komunikatsiia v konteksti hlobalizatsiinoho dialohu: stratehii rozvytku – Intercultural communication in the context of globalization dialogue: development strategies* (s. 61–63). <https://doi.org/10.36059/978-966-397-279-4-15>. [in Ukrainian].
6. Maniutina, O., Bepalko, R., & Hutsul, T. (2023). English language in the higher education of surveyors and land managers in Ukraine: today's challenges. *Zemleustrii, kadastr ta monitorynh zemel – Land management, cadastre and land monitoring*, (3), 143–157. [in Ukrainian].
7. *Svitova mova [World language]*. (n. d.). Vikipediia – Wikipedia, https://uk.wikipedia.org/wiki/Світова_мова [in Ukrainian].

УДК 372.2(73)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-28>

Лариса ЄВДОКИМОВА,
 orcid.org/0000-0002-7075-9114
 викладач кафедри германської філології
 Українського гуманітарного інституту
 (Буча, Київська область, Україна) loraine@ukr.net

КАЗКА ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ПРОЯВОМ КОРУПЦІЇ

Стаття містить комплексний аналіз корупції як загально-соціального явища. Досліджено різновиди, форми, сучасні прояви та стратегії боротьби з корупцією. Авторка стверджує, що література, особливо казки, можуть виступати ефективним інструментом у боротьбі з корупцією, сприяючи формуванню етичного світогляду серед молоді та вирішенню цього складного питання на психологічному і педагогічному рівнях. Аналізуючи казку Е.Т.А. Гофмана «Крихітка Цахес, на прізвисько Ценобер» у контексті романтичного жанру казки, зроблено висновки про ефективність вивчення такого типу жанру літератури як додаткового засобу для профілактики корупційної поведінки. Акцентовано увагу на стимулах до корупції, зокрема на можливості отримання фінансового прибутку, де головним стримуючим чинником є лише ризик викриття і покарання. Встановлено, що якщо стимул для корупції очевидний, то зі стримуючим фактором ситуація складніша. Зроблено висновок, що ризик для корупціонерів полягає в страху перед покаранням, в той час як попередня профілактика і стримуючі фактори перед вчиненням злочину, в більшості випадків, не працюють. Дослідження також ілюструє, як література може ефективно критикувати та привертати увагу до існуючих соціальних норм. Актуальність дослідження визначена зростанням рівня корупції в Україні та загальним прийняттям суспільством цього явища, підсиленого швидким розвитком цифрових технологій і поширенням інформації. Казковий жанр, завдяки його лаконічній, але впливовій структурі наративу, є відповідним засобом для залучення читачів, висвітлення моральних уроків та стимуляції критичного осмислення етичних наслідків корупції. Таким чином, дослідження підтримує продовження досліджень і використання літератури, зокрема казок, як стратегічного інструменту у боротьбі з корупцією та сприянню формуванню етичної інтегритету у сучасному суспільстві.

Ключові слова: корупція, непотизм, методи, літературний жанр, казка, притча, толерантність.

Larysa EVDOKIMOVA,
 orcid.org/0000-0002-7075-9114
 Lecturer at the Department of Germanic Philology
 Ukrainian Institute of Arts and Sciences
 (Bucha, Kyiv region, Ukraine) loraine@ukr.net

FAIRY TALE AS A TOOL IN COMBATING CORRUPTION

The article provides a comprehensive analysis of corruption as a socio-cultural phenomenon. It examines its types, forms, contemporary manifestations, and strategies to combat corruption. The author asserts that literature, particularly fairy tales, can serve as an effective instrument in combating corruption, fostering ethical worldviews among youth, and addressing this complex issue on psychological and pedagogical levels. By analyzing E.T.A. Hoffmann's fairy tale «Little Zaches, nicknamed Zinnober» within the context of the romantic fairy tale genre, conclusions are drawn regarding the effectiveness of studying such literary genres as an additional means to prevent corrupt behavior. The focus is on corruption incentives, particularly financial gain opportunities, where the main deterrent is the risk of exposure and punishment. It is established that when the incentive for corruption is apparent, the situation becomes more complex with the deterrent factor. The conclusion is made that the risk for corrupt individuals lies in the fear of punishment, whereas preemptive measures and deterrent factors before committing the crime often do not work in most cases. The study also illustrates how literature can effectively critique and draw attention to existing social norms. The relevance of the study is underscored by the increasing level of corruption in Ukraine and society's general acceptance of this phenomenon, exacerbated by rapid developments in digital technologies and information dissemination. The fairy tale genre, with its concise yet influential narrative structure, is an appropriate tool to engage readers, illuminate moral lessons, and stimulate critical reflection on the ethical consequences of corruption. Thus, the research supports further exploration and utilization of literature, particularly fairy tales, as a strategic tool in combating corruption and promoting ethical integrity in contemporary society.

Key words: corruption, nepotism, methods, literary genre, fairy tale, parable, tolerance.

Актуальність теми дослідження. Темі корупції присвячено значну кількість досліджень цієї, на жаль досить актуальній у наш час, темі. Цей феномен можемо порівняти з різновидом хво-

роби або вірусом, що вразив все людство. Якщо поглянути на показники статистики, що стосуються цієї проблеми, можемо побачити сліди цієї «хвороби» майже у кожній країні. Десь у більшому, десь у меншому ступені, але вона існує повсюди. Явище корупції бере свій початок ще на ранішньому етапі становлення людства. Згадаємо лише підношення подарунків жрицям та знахарям з надією отримати щось краще. Наприклад у стародавній Греції жреці не мали особливої платні, але отримували частину м'яса жертвних тварин. Приклади корупції знаходимо і у Святому Письмі: пророк Валаам отримує хабар для того, щоби він прокляв божий народ, фари塞ї, що вже втратили надію звинуватити у чомусь Христа, дають грошову винагороду Іуді, щоби він допоміг їм у цій справі.

З розвитком людства це явище на жаль не зникло, а навпаки повільно, але впевнено проникло у всі сфери нашого життя. І зараз ця проблема набула глобального характеру. Етимологічний словник української мови фіксує це слово як запозичення із західноєвропейських мов, устанавлюючи його походження від лат. *corruptio* «підкуп; занепад; корупція; розклад», пов'язаного з дієсловом *corrupto* «псую, пошкоджую, розладную; зваблюю, розбещую» (Мельничук, 1989: 45). Це визначення говорить про зловживання службовим положенням в особистих цілях. Відомо, що існує декілька видів корупції: корупція у сфері державного управління, ділова корупція, корупція на підприємствах, парламентська, та побутова. Таким чином під вплив корупції підпадає будь яка особа, що має певну владу (чиновник, депутат, суддя, адміністратор, працівник правоохоронних органів тощо).

Викладення основних результатів дослідження. Феномен корупції є масовим, і саме суспільство відноситься до нього досить толерантно. Зараз розроблено досить багато методик для подолання механізму корумпованих явищ. Це вже стало навіть галуззю науки, де вивчають базові або ключові характеристики корупції (види, норми, причини). До ефективних методів боротьби відносять: розпуск органів влади, посилення законів та їх виконання (Гбур, 2017). Це допомагає, але на превеликій жаль не вирішує проблему корупції. Можливо це відбувається тому, що немає більш жорсткої позиції вирішення цієї проблеми. Більше того, значна кількість людей вважає це явище цілком природнім. І якщо навіть не схвалює це, але і не протривається цьому явищу. І таке відношення передається з покоління в покоління. Тож риторичне питання: чи маємо ми шанс щось змінити?

Можливо, необхідно додати до існуючих методів боротьби з корупцією ще один на рівні виховання свідомості людини. Педагогіка може стати додатковим фактором формування у людини громадської позиції щодо відношення до корупції (Бабенко, 2015). Незмінним засобом виховання у педагогіці була і залишається література, мета якої не тільки розважати, але і виховувати. Більшість жанрів у літературі в повному обсязі відповідають цієї меті. Але також хотілось би відзначити і такий жанр літератури, який зараз набуває популярності не тільки серед дітей, але і серед дорослих. А в такій науковій галузі як психологія навіть з'явився такий термін «казка – терапія». Тому що, з точки зору цієї науки «притчі, міфи, казки – це чудовий інструмент, щоб працювати без свідомим» (Данилюк, Зольникова, 2019). Український енциклопедичний словник дає тлумачення цим термінам, як «повчання на прикладі».

Крім різновидів корупції існують також форми корупції, які також поділяють на групи:

- хабарництво – сплата певної суми або іншої послуги задля виконання процедури без перешкод (прискорення, залагодження проблеми тощо);

- шахрайство – це форма корупції за допомогою якої об'єкт вводить в обман осіб задля власної вигоди;

- розкрадання – незаконне використання або привласнення чужого майна на основі посадового становища задля власної вигоди та інтересів;

- вимагання – особи примушують інших надати матеріальні або нематеріальні цінності задля бездіяльності інших повноважних осіб;

- непотизм, дружба, «кумівство» – різновид корупції, коли надаються певні пільги, переваги, поступки несправедливого характеру під час укладання угод. Результатом чого є призначення родичів, друзів та інших осіб на важливі посади (Гура, 2022). Отже, потужним стимулом корупції є можливість отримання фінансового прибутку, а головним стримуючим чинником є ризик викриття і покарання. І якщо стимул не потребує пояснень, то зі стримуючим фактором не все так просто. В більшості випадків він просто не працює.

Притчі, міфи, казки – це яскраві картинки через слово, що полегшують сприйняття і мають велику дидактичну цінність. З їх допомогою у свідомості людей закріплюються моральні цінності, норми поведінки тощо. Вони завжди несли підказку у вирішенні загальних проблем, конфліктів тощо (Веремчук, 2004). Завдяки незвичайному, казковому сюжету такі історії більш за все відповідали цій цілі. Зміст казки є алегоричним з соціально побутовими проблемами та своєрідною

системою художніх образів. Специфікою казок є головні образи одні з яких уособлюють добро та прекрасне, а інші втілюють зло та потворність. Розповідь де є мораль (притчі та казки) спонукає людину до роздумів та висновків. «Притча – це коріння людського розуму, думок, знання, дій, творчості і можливо навіть мови» вважає Марк Тернер.

Казка-притча – художній текст, який за допомогою казкового сюжету передає ідею повчального характеру. Казки містять символічні образи та філософське розуміння добра та зла (Гузь, 2015). Крім того ці жанри також сприяють розширенню світогляду і змінюють звичайну уяву людини про життєві позиції на емоційному рівні. Яскрава мова, фантастичні образи стимулюють уяву, логічне мислення та творчі здібності людини. Беручи до уваги ці особливості до цього жанру, до нього зверталось багато письменників у різні часи, для того щоб виявити кількість нагальних проблем. Для прикладу згадаємо гуманістичні казки Оскара Уальда, Дікенса, що вчили нас добру та не втрачати людяності. А в деяких випадках цей жанр також використовували як засіб захисту від жорсткої цензури як у відомому творі Франсуа Рабле. Отже можемо зазначити що жанр казки відігравав досить важливу роль у світовій літературі протягом всього процесу розвитку людства і не втратив своєї актуальності і в наш час. І більше того знаходить нові шляхи свого розвитку в інших сферах.

Тема роботи казка як метод протидії явищу корупції. На початку як приклад розглянемо казковий твір Ернеста Гофмана «Крихітка Цахес». Оскільки Гофман був художником – романтиком в основі його творів завжди знаходиться конфлікт митця з суспільством – це світовідчуття письменника. Твори Гофмана часто містять два непомітні світи: ідеальний та дійсний. Світ мистецтва – це казковий, різнобарвний світ де він, художник, має можливість повністю розкрити свій талант. Але романтичний герой Гофмана існує у світі дійсності, тож ані казка, ані мистецтво не в змозі дати йому гармонійний розвиток тому що «сіра дійсність!» має великий вплив на кожну людину і все підкорює собі. Тож у творах Гофмана можемо спостерігати постійне протистояння між романтичними ідеалами і жорстокою дійсністю та сірою буденністю.

Новела – казка «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» не є виключенням. Двоплановість новели бачимо в протиставленні світу поетичної мрії, казкової країни Джинністан, світу реальної повсякденності. В цій новелі сатира та іронія,

головні літературні інструменти письменника, стають більш гострими і набувають соціального відтінку. В сусідній монархічній, і в ті часи і зараз, не дружній державі ця казка була навіть заборонена царською цензурою. Цікавий момент полягає у тому, що в цій казці Гофман віддає головну роль не позитивному, а негативному герою. Цахес уособлює у собі низку усіх існуючих, відрозливих рис як фізичних так і моральних. І саме така людина за допомогою казкового втручання робить миттєву кар'єру і перетворюється на всемогутнього володаря у князівстві (Ружевич, 2009).

Художніми засобами зображується одна з самих актуальних проблем суспільної системи. Несправедливий розподіл духовних та матеріальних благ письменник вважав продуктом, який виник завдяки ірраціональним явищам, де владою, багатством обдаровані долею ниці люди. А ницість в свою чергу силою влади та золота перетворюється на сийво розуму та таланту. Головна думка письменника така: «.. люди мають схильність привласнювати чужу працю, таланти, та інше задля своєї вигоди. «Цинобери» не мають совісті яка може розбудити правду, істину та справедливість». Для таких людей характерно зосереджуватись тільки на матеріальних цінностях, шукати своєї вигоди і здійснювати свої справи за допомогою корупції. Ось лише уривок з цього твору:

«Після смерті князя Деметрія став правити його син Пафнутій, якого мучила одна думка, чому народ занедбаний і темний. Він (Пафнутій) почав керувати по справжньому і негайно ж призначив на першого міністра країни свого камердинера Андреса, що якимось, коли Пафнутій забув гаманця з грішми в корчмі, позичив йому шість дукатів і тим визволив його з великої халепи» [розділ 2].

Аналіз цього уривку чітко вказує на випадок непотизму, коли князь країни Пафнутій призначає на значну посаду того, хто надав йому невелику послугу у минулому. Також, провідною ідеєю стає засудження засліпеного суспільства, яке втратило ціннісні орієнтири. Уся державна система страждає від нікчемних реформ, які впливають, або краще сказати руйнують духовне і моральне життя суспільства. У творі гостро висвітлено питання руйнівного впливу грошей і влади. Процес, який бере початок від знищення освіти та принципів моральності.

«Але ні, ні.. тільки людське божевілля або чого я найдужче боюся величезне хабарництво винні в нашому нещасті. Проклятуций Цинобер, мабуть неймовірно багатий. Недавно він стояв перед монетним двором, а люди, показуючи на нього пальцями, казали: – Гляньте на цього малень-

кого, гарного пана, йому належать усі гроші, які там карбують!» [розділ 4].

Люди, котрі мають гроші, досягають усіх цілей швидко і безшумно. Таким чином Гофман вказує на актуальність проблеми корупції, що існувала в Німеччині на період XIX ст. Але ще хотілось б звернути увагу на таку деталь у творі як сцена обурення натовпу, коли з їх «кумира, зірвали маску», тобто всі побачили його справжнє обличчя бо чари було зруйновано.

«Всі глянули туди і, побачивши малюка Цинобера, що в гаптованих яскраво-червоних шатах, перевішений орденською стрічкою Зелено-плямистого Тигра, стояв біля вікна, яке сягало до самої підлоги. Всю його постать було добре видно крізь великі шибки, глядачі зареготали й почали щосили кричати: Малюк Цахес! Малюк Цахес! Гляньте-но на того маленького причепуреного павіана, на ту химерну потвору, на того відьмака! Малюк Цахес! Малюк Цахес!» [розділ 9].

Народ лише регоче з відразливого виду потвори, але він зовсім не бунтував проти того що діялось в державі під час його володарювання. І якби чари не було знищено, їх і в подальшому все влаштувало. Цахес втрачає владу і гине за допомогою магичних сил і це ніби вказує на те, що викоринити людей подібних до нього неможливо. Вони завжди будуть існувати у нашому житті (Лазоренко, 2008). Тут наведено декілька цитат відомих людей, і вже це немов віддзеркалює народне ставлення до цієї проблеми.

«Виділяти гроші на боротьбу з корупцією – це теж саме, що виділяти горілку на боротьбу з пияцтвом»; «Коли хтось запитав Еврікрата Анаксандра, чому спартанці не тримають гроші в громадській скарбниці, той відповів «Щоб не спокушати тих, хто буде її охороняти» («вислови спартанців»); «Як важко займатися вигідною справою, не переслідуючи при цьому власної

вигоди!»; «Награбоване охороняється законом»; «Виберемо із зlodіїв найчесніших!».

Так явище корупції сприймається як щось дуже негативне, але вже настільки звичне і буденне, що здається прибери його і люди знову придумують його. Вище у статті було наведено приклади методів боротьби з корупцією, але поки не буде змінено мислення людей і їх особисте ставлення до цієї страшної проблеми, паростки корупції будуть знову і знову проростати у нашому житті і отруювати все добре, талановите, та дійсно необхідне для процвітання країни. І всі заклади освіти молоді мають також взяти на себе відповідальність за виховання такого покоління людей. Особливо заклади освіти, бо на превеликий жаль бачимо, що ті згубні паростки проникли і в цю сферу. Сферу, що має бути на стражі моральних цінностей молоді. Отже якщо ми дійсно бажаємо перемогти корупцію то кожна людина повинна почати цю боротьбу з себе.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Швидкий темп розвитку цифрових технологій та панування інтернету потребує від літератури нових методів, щоб утримати увагу читачів. Людина втрачає здатність концентруватись через занадто великий об'єм інформації. Тому вона обирає для себе лише те, що їй дійсно цікаво, допоможе відволіктись від проблем і не займає багато часу. Тож літературний жанр казки підходить під ці параметри як найкраще, і зможе донести головну ідею не гірше ніж його «великі брати» повість або роман. Отже дослідивши загальну проблему явища корупції у суспільстві, визначивши провідну роль казки у житті людини можна зробити припущення, що у подальшому своєму розвитку такий жанр літератури як казка може стати досить потужним методом боротьби з цим явищем на педагогічному та психологічному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко К. А. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія: навч. посіб. Київ : Грамота, 2015. 184 с.
2. Веремчук Ю. В. Притчевість та асоціативність у поетиці п'єси-притчі. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2004. № 15. С. 179–188.
3. Гбур З. В. Фактори впливу корупції на економічну безпеку та шляхи їх вирішення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 21. С. 77–81.
4. Гузь О. О. Жанрова специфіка фольклорної та літературної казки. Різновиди народних казок, їх характерні ознаки. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2015. № 7-8. С. 62–76.
5. Гура В. В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. *Економічний аналіз*. 2022. Т. 32, № 2. С. 73–81.
6. Данилюк І. В., Зольникова С. В. Казкотерапія як метод психологічного впливу на особистість. *Psychological Journal*. Volume 5 Issue 6 2019. С. 161 – 173.
7. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред. О. С. Мельничук. Київ : Кора–М, 1989. Т. 3. 553 с.
8. Лазоренко В. Перемога чи поразка ентузіастів?: за казкою Т. А. Гофмана “Крихітка Цахес”. *Зарубіжна література*. Київ, 2008.

9. Ружевич Т. Гофман і Гоголь: сміх із присмаком гіркоти. *Зарубіжна література в школах України*. 2009. № 12. С. 27–29.

REFERENCES

1. Babenko, K. A. (2015). *Proiavy koruptsii v systemi osvity: zapobihannia ta protydiia [Manifestations of corruption in the education system: prevention and counteraction]*. Kyiv: Hramota. [in Ukrainian].
2. Veremchuk, Yu. V. (2004). Allegoricality and associativity in the poetics of the parable play. *Visnyk Zhytomyrskoho pedahohichnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr Pedagogical University*, (15), 179–188. [in Ukrainian].
3. Hbur, Z. V. (2017). Faktory vplyvu koruptsii na ekonomichnu bezpeku ta shliakhy yikh vyrishennia [Factors of influence of corruption on economic security and ways to solve them.]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (21), 77–81. [in Ukrainian].
4. Huz, O. O. (2015). Zhanrova spetsyfika folklornoї ta literaturnoї kazky. Riznovydy narodnykh kazok, yikh kharakterni oznaky [Genre specificity of folklore and literary fairy tales. Varieties of folk tales, their characteristic features.]. *Vsesvitnia literatura ta kultura v navchalnykh zakladakh Ukrainy – World literature and culture in educational institutions of Ukraine*, (7-8), 62–76. [in Ukrainian].
5. Hura, V. V. (2022). Koruptsiia: poniattia ta vydy, prychyny vynykennia [Corruption: concepts and types, causes of occurrence.]. *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*, 32(2), 73–81. [in Ukrainian].
6. Danyiuk Ivan, Zolnikova Svitlana Fairy-Tale Therapy as a Method of Psychological Influence on an Individual. *Psychological Journal*. Volume 5 Issue 6 2019. С. 161–173.
7. Melnychuk, O. S. (Ed.). (1989). *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy: V 7 t. [Etymological dictionary of Ukrainian language: In 7 volumes]*(Т. 3). Kora–M. [in Ukrainian].
8. Lazorenko, V. (2008). Peremoha chy porazka entuziastiv?: za kazkoiu T. A. Hofmana “Krykhitka Tsakhes” [Victory or defeat of enthusiasts?: based on TA Hoffmann’s fairy tale «Little Tsakhes»]. U *Zarubizhna literatura – Foreign literature*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Ruzhevych, T. (2009). Hofman i Hohol: smikh iz prysmakom hirkoty [Hoffmann and Gogol: laughter with a hint of bitterness]. *Zarubizhna literatura v shkolakh Ukrainy – Foreign literature in Ukrainian schools*, (12), 27–29. [in Ukrainian].

УДК 811.111'42:821.111(71)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-29>

Наталія ЄФРЕМОВА,

orcid.org/0000-0003-1476-1831

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови

Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) *yefremova05@gmail.com*

Валентина БОЙЧУК,

orcid.org/0000-0002-9870-2195

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології

Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
(Луцьк, Україна) *boichukvalia@gmail.com*

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР АНГЛОМОВНОГО ГЕРОНТОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В РОМАНІ МАРГАРЕТ ЛОРЕНС «КАМ'ЯНИЙ АНГЕЛ»

Статтю присвячено концептуальній інвентаризації англomовного геронтологічного дискурсу в романі Маргарет Лоренс «Кам'яний ангел» та виявленню номінативних засобів актуалізації основних концептів, що відтворюють його ментально-інформаційний портрет. У дослідженні застосовано метод суцільної вибірки та автоматизований контент-аналіз для забезпечення надійності й достовірності результатів. У ході аналізу було виявлено низку сценаріїв, які є формами існування відповідних концептів, вербалізованих певними номінативними засобами у межах відповідних референційних полів. Загальноприйняті у геронтології теорії старіння (біологічні та психосоціологічні) є базою для профілювання відповідних доменів (домену біологічних змін та домену психосоціальних змін), у структурі яких актуалізовано усі вербально втілені концептуалізації процесів старіння та старості. Встановлено, що домен біологічних змін у концептуальному просторі роману Маргарет Лоренс «Кам'яний ангел» представлений концептами BODY та MEDICINE & HEALTH. Домен психосоціальних змін містить концепти CONFLICTS, FEELINGS, THINKING & COGNITION, BEHAVIORS, PEOPLE. Виявлено, що домен психосоціальних змін характеризується певною неоднорідністю, зумовленою універсальною природою концептів BEHAVIORS та PEOPLE. Концепт DEATH & MORTALITY, зважаючи на двоїстість трактування феномену смерті, належить двом зазначеним вище доменам. З'ясовано, що номінативні одиниці, які ідентифікують концептуальний простір геронтологічного дискурсу в межах відповідних референційних полів, вказують на реальні фізіологічні зміни, зумовлені природними процесами старіння, медичні проблеми, пов'язані з цими процесами, шляхи розв'язання цих проблем (домен біологічних змін), та на соціальні й особистісні чинники процесу старіння, як от погіршення соціальної взаємодії та поведінкові девіації (домен психосоціальних змін). Кількісна невідповідність структури виявлених доменів свідчить про те, що текст художнього твору формує геронтологічний дискурс, що більшою мірою експліковано саме в межах домену психосоціальних змін. Проведена розвідка сприяє розвитку досліджень дискурсу з позицій когнітивно-дискурсного підходу. Запропоновано методологію вважасмо перспективною в рамках лінгвістичної геронтології.

Ключові слова: геронтологічний дискурс, концептуальний простір, домен біологічних змін, домен психосоціальних змін, концепт, референційне поле, номінативна одиниця.

Nataliia YEFREMOVA,

orcid.org/0000-0003-1476-1831

Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Conversational English Department
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) *yefremova05@gmail.com*

Valentina BOICHUK,

orcid.org/0000-0002-9870-2195

Ph.D. in Philology,
Senior Lecturer at the Department of Philology
The Municipal Higher Educational Institution
“Lutsk Pedagogical College” of the Volyn Regional Council
(Lutsk, Ukraine) *boichukvalia@gmail.com*

CONCEPTUAL SPACE OF ENGLISH GERONTOLOGICAL DISCOURSE IN MARGARET LAURENCE'S NOVEL "THE STONE ANGEL"

This article is devoted to conceptualizing the English-language gerontological discourse in Margaret Laurence's novel "The Stone Angel" and identifying nominative means of actualizing the main concepts that reproduce its mental and informational portrait. The study employs a convenience sampling method and automated content analysis to ensure the reliability and validity of the results. During the analysis, several scenarios which are the forms of existence of the corresponding concepts, verbalized by certain nominative means within the relevant reference fields, were revealed. Generally accepted gerontological theories of aging (biological and psychosociological) are the basis for profiling the relevant domains (the domain of biological changes and the domain of psychosocial changes), in the structure of which all verbally expressed conceptualizations of the processes of aging and old age are actualized. It was established that the domain of biological changes in the conceptual space of Margaret Laurence's novel "The Stone Angel" is represented by the concepts BODY and MEDICINE & HEALTH. The domain of psychosocial changes includes the concepts CONFLICTS, FEELINGS, THINKING & COGNITION, BEHAVIORS, and PEOPLE. It was revealed that the domain of psychosocial changes is characterized by a certain heterogeneity due to the universal nature of the concepts BEHAVIORS and PEOPLE. Owing to the ambiguity of the interpretation of the phenomenon of death, the concept DEATH & MORTALITY belongs to the two mentioned above domains. It was found that the nominative units that identify the conceptual space of the gerontological discourse within the relevant reference fields indicate real physiological changes caused by natural aging processes, medical problems associated with these processes, and ways to solve these problems (the domain of biological changes), alongside social and personal factors of the aging process, such as deterioration of social interaction and behavioral deviations (the domain of psychosocial changes). Quantitative inconsistency of the structures of the detected domains indicates that the analyzed text forms a gerontological discourse, which is mostly explicated within the domain of psychosocial changes. The study contributes to the development of discourse research from the cognitive-discursive approach. The proposed methodology is considered promising within the framework of linguistic gerontology.

Key words: gerontological discourse, conceptual space, the domain of biological changes, the domain of psychosocial changes, concept, reference field, nominative unit.

Постановка проблеми. Антропоцентризм сучасних мовознавчих розвідок передбачає системне осмислення феноменів людського буття (фізіологічних, психологічних, соціальних тощо) крізь призму мовної системи координат. Усі аспекти життєдіяльності Homo Lingualis як однієї з головних іпостасей людини, перебувають під прицілом науки про мову (Андрейчук, 2010: 169). Не уникнув цього пильного інтересу й процес старіння (ageing), який протягом останніх десятиліть привертає до себе увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників (Gaidash et al, 2022; Wallace, 2011; Woodward, 2020). Розширення діапазону крос-дисциплінарних студій з геронтологічною проблематикою викликано важливістю осмислення та вивчення старості й старіння в сучасному постіндустріальному суспільстві (Гайдаш, 2019: 20). Молодіжно-орієнтована західна культура сприймає старіння як чужорідне явище, де ЧУЖІ, на відміну від СВОЇХ, утворюють спільноту, яка спілкується незрозумілою мовою (Wallace, 2011: 389–415). Наріжним каменем геронтологічного дискурсу (або дискурсу старіння/старості) є категорія змін (біологічних, психологічних, когнітивних, соціальних тощо). Ці зміни призводять до часткової деформації життєвої та концептуальної картин світу та впливають на процес створення мовлення й мовну діяльність. Зважаючи на названі чинники, ми розуміємо геронтологічний дискурс як знакове утворення, пред-

ставлене комплексною системою лексичних, фразеологічних, синтаксичних, стилістичних і прагматичних засобів репрезентації екстралінгвальних аспектів старіння, основою яких є реальні зміни біологічного, психологічного та соціального статусу, зумовлені природними буттєвими процесами. Як і інші типи дискурсу, геронтологічний дискурс характеризується своїми власними цілями, стилем, тональністю та комунікативними стратегіями.

Однією з актуальних дослідницьких парадигм сучасної лінгвістики є когнітивно-дискурсивний підхід, «використання якого дозволяє перейти від опису одиниць і структур дискурсу до моделювання структур свідомості учасників комунікації» (Yefremova, Voichuk, 2021: 187). Відповідно, моделювання концептуального простору, так званої «когнітивної карти», геронтологічного дискурсу здійснюється за допомогою аналізу базових концептів, які утворюють основу суспільної комунікації.

Аналіз досліджень. Зацікавлення соціуму геронтологічними аспектами буття призвело до появи низки художніх творів, повністю або частково присвячених проблемам старіння й старості. Геронтологічні мотиви та теми у літературних творах стали тригером для низки досліджень, які зосереджуються на проблемах вербальних маркерів ейджизму (Гайдаш, 2019: 20), репрезентації старіння та старості в німецькомовній (Gaidash et

al, 2022: 180) та англomовній (Falcus, 2020; Jewusiak, 2020; Valeur, 2020; Wallace, 2011; Woodward, 2020) літературі.

Не дивно, що геронтологічно марковані художні твори стали матеріалом для міждисциплінарних наукових розвідок на межі геронтології та літературознавства. Цей процес сприяв виникненню нової гуманітарної парадигми – літературознавчої геронтології, яка пропонує своє бачення дискурсу старіння з його основними складовими, серед яких чільне місце посідають наступні: «центральне місце літніх персонажів у сюжетних лініях; проблеми пристосування літніх персонажів до нових реалій життя, яке швидко змінюється (стратегії старіння); різновиди міжпоколінневого конфлікту; концепція «перегляду життя»; жанр п'єси-спогаду; епізодія драматичного твору; рекурентний мотив «історії хвороби»; гетеротопія геріатричних закладів тощо» (Гайдаш, 2019: 21).

Поступове зміщення вектору наукового пошуку від власне літературознавчих досліджень геронтологічних сигналів у літературних творах у бік інтегрованих наукових студій уможливує виявлення особливостей категоризації та лінгвальної об'єктивації концептуального простору геронтологічного дискурсу.

У цьому контексті художня проза всесвітньовідомої канадської письменниці Маргарет Лоренс, а саме її перший «канадський» роман «Кам'яний ангел» (Laurence, 1993), становить значний інтерес для досліджень геронтологічного дискурсу з позицій когнітивно-дискурсного підходу. Роман охоплює майже століття. Життя дев'яносторічної Агар Шиплі / Nagar Shipley розгортається у двох часових вимірах. Теперішні героїні – хвороба, раптова втеча з дому, лікарня і смерть – переплітається з її спогадами про минуле. Гордіня, посередній рівень розвитку емоційного інтелекту, результатом якого є нездатність показати свої справжні почуття, душевна сліпота (символом якої є фігура сліпого ангела на могилі батьків) формують образ, який сприяє зміцненню геронтологічних стереотипів в уяві читача.

Метою статті є ідентифікація концептуального простору англomовного геронтологічного дискурсу в канадській художній прозі та виявлення номінативних засобів актуалізації основних концептів, що відтворюють його ментально-інформаційний портрет.

Виклад основного матеріалу. Концептуальну інвентаризацію англomовного геронтологічного дискурсу в романі Маргарет Лоренс «Кам'яний ангел» здійснено за допомогою автоматизованого контент-аналізу на основі програмного забезпе-

чення *Tropes V8.4*. Опція *Scenario* за допомогою компресії тексту дозволяє категоризувати концептуальний простір роману. Сценарії є формами існування відповідних концептів, що номінуються певними мовними засобами у межах референційних полів (РП) (*reference fields*), які визначають загальний рівень представлення контексту (Бойчук, Єфремова, 2020: 97).

Загальноприйнятий у геронтології поділ теорій старіння (*theories of aging*) на біологічні (генетичні, негенетичні, аутоімунні тощо) та психосоціологічні (розмежування, активності, життєвого циклу та безперервності) (Simic, Guarente, 2024) є базою для профілювання відповідних доменів, у структурі яких актуалізовано усі вербально втілені концептуалізації процесів старіння та старості.

Проведений аналіз засвідчує, що домен біологічних змін у межах концептуального простору геронтологічного дискурсу в романі Маргарет Лоренс «Кам'яний ангел» представлений концептами BODY та MEDICINE & HEALTH. Домен психосоціальних змін містить концепти CONFLICTS, FEELINGS, THINKING & COGNITION, BEHAVIORS, PEOPLE. Неоднозначність трактування феномену смерті, яка є як біологічним, так і суспільним (філософським, соціальним, релігійним тощо) явищем, призводить до двоїстості концепту DEATH & MORTALITY, який може належати двом зазначеним вище доменам. Кількісна невідповідність структури представлених доменів свідчить про те, що текст художнього твору формує геронтологічний дискурс, що більшою мірою експлікується саме в межах домену психосоціальних змін.

Проаналізуємо детальніше й виявимо номінативні одиниці, які ідентифікують концептуальний простір геронтологічного дискурсу в межах відповідних референційних полів.

Вербальна актуалізація концепту BODY, представленого п'ятьма РП (BLOOD & VASCULAR SYSTEM, BODY PARTS, BODY SUBSTANCES, BRAIN & NERVOUS SYSTEM, DIGESTIVE SYSTEM), характеризується значною кількістю слововживань (1072). Найбільш репрезентативним у плані вербального вираження є РП BODY PARTS (загальна кількість слововживань – 986), у межах якого концепт BODY вербалізовано лексемами, що позначають різні частини тіла (*body tissues, bones, head, face, limbs, muscle, body organ, etc.*). Наприклад: “*Oh yes. But it doesn't really matter. Stomach today, liver yesterday, kidneys the day before. Who would think a person had so many vital organs? It seems an impertinence to me, that these doctors should expose and peer at my giblets.*” Номі-

нативний простір інших РП представлений лексемами, які привертають увагу читача до фізіологічних проблем процесу старіння (*blood, vein, brain, nerve, sweat, perspiration, tear; bowels, etc.*). Наприклад: “*My bowels haven’t moved today. That’s likely why I’m getting this nausea. I feel a twinge in my intestines, so I pick up my bag and make my way back...*”

Концепт MEDICINE & HEALTH репрезентовано 9 РП: 1) DISEASES, 2) DRUGS, 3) HEALTH PROFESSIONS, 4) MEDICAL INSTITUTIONS, 5) MEDICAL INSTRUMENTS, 6) MEDICINE, 7) MENTAL HEALTH, 8) SICK AND HANDICAPPED PERSONS, 9) TOXICITY AND POISONS. Вербальними актуалізаторами досліджуваного концепту у межах вищезазначених референційних полів є номінації, що позначають хвороби серця, інфекційні захворювання, хвороби нервової системи, ліки, медичні заклади та інструменти тощо (*migraine, wound, injury, nausea, heart attack, magnesia, pill, doctor, nurse, hospital, wheelchair, delirium, poison, etc.*) (загальна кількість слововживань – 227). Наприклад: “*And now I remember. I’m getting my stomach scrutinized, not my heart or soul. This doctor is a mild-looking man, not what I’d pictured at all. Doris is at the door, nodding earnestly as the nurse gives instructions. “Give her a laxative tonight. Barium’s apt to be constipating.”*”

Отже, концепти домену біологічних змін конструюють концептуальний простір геронтологічного дискурсу на основі РП, які містять номінативні одиниці, що вказують на фізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини під час старіння, медичні проблеми, пов’язані з цими процесами, та шляхи розв’язання цих проблем.

Домен психосоціальних змін містить концепти, співвідносні з психологічними та соціальними змінами, які відбуваються під час старіння. Це погіршення взаємодії між старшою людиною та іншими членами суспільства та намагання зберегти набуті протягом життя особистісні цінності, характеристики та поведінкові моделі (Simic, Guarente, 2024).

У ході дослідження помічено певну неоднорідність структури зазначеного домену. Так, деякі з виокремлених концептів проєктують на ментальну канву твору окремі аспекти психосоціальних змін, інші ж актуалізують декілька геронтологічних особливостей одночасно. Розглянемо докладніше.

Труднощі у підтриманні соціальних зв’язків актуалізуються у концептуальному просторі роману через концепт CONFLICTS, який експліковано трьома РП – MISFORTUNE, SECURITY &

DEFENCE, SHELTERS. Номінативна реалізація цього концепту у межах зазначених референційних полів відбувається за допомогою номінативних одиниць, які вказують на нездатність головної героїні зрозуміти мотиви тих людей, які турбуються про неї, її бажання обмежити комунікацію, щоб почуватись у безпеці (*shame, collapse, shield, danger, shelter, protection, refuge, etc.*) (загальна кількість слововживань – 40). До прикладу: “*Now I am exhausted and glad enough to change the subject. I will not give her the satisfaction of believing me cranky. I will make the effort, as much as she, to be agreeable. “Will Tina be home for dinner?” A safe remark. We are both so fond of the girl, the only topic we can be certain of seeing eye to eye. Doris’s eyes stare widely for a revealing instant. Then she hoods them. Tina’s hundreds of miles away. “She left a month ago to take that job down East.” Of course. Of course. Oh, I cannot look at her, for shame. “Yes, yes. It slipped my mind, just for the moment.” / ... / “We’ve got to have it out with her,” Marvin says. “It’s not a job I relish.” Then, frighteningly, his voice, so low and solid, goes high and seeking. “What will I say to her, Doris? How can I make her see?”*”

Намір героїні зберегти набуті протягом життя поведінкові моделі, визначені особистісними чинниками, у досліджуваному концептуальному просторі реалізовано за допомогою концептів FEELINGS, THINKING & COGNITION. Негативна тональність досліджуваного дискурсу експлікована у тексті роману референційними полями концепту FEELINGS, у межах яких виявлено номінації, які, попри намагання героїні зберегти волю до життя, відображають песимістичне усвідомлення неминучої смерті. Номінативний простір референційних полів AFFLICTION, ANGER, DESPAIR, DISGUST, EMBARRASMENTS, DISTRESS, FEARS, HATES, MELANCHOLY & SADNESS, NERVOUSNESS представлено номінативними одиницями *anger, angry, fury, to rage, rage, enraged, to disgust, disgust, disgusting, anxious, to hurt, to worry, worry, apprehension, to fear, fear, afraid, panic, terror, to scare, scare, affliction, martyrdom, despair, dismay, chagrin, mortification, to embarrass, embarrassment, to humiliate, humiliation, to hate, sad, to sadden, to regret, regret, self-pity* (загальна кількість слововживань – 208). Наприклад: “*Paralyzed with embarrassment, I was forced to keep my unquiet peace and listen while they loved”; “The fare, ma’am, please,” he quietly says. I’m humiliated, flustered. I open my purse, and grope, and finally thrust it into his hands.”*”

Спроби головної героїні контролювати свої когнітивні процеси експліковано у межах кон-

цептуального простору твору за допомогою концепту THINKING & COGNITION, номінативна репрезентація якого відбувається номінативними одиницями, виявленими у межах референційних полів THINKING, COGNITION, ABILITY & INTELLIGENCE, KNOWLEDGE, MEMORY. Вербальними актуалізаторами досліджуваного концепту у межах зазначених референційних полів є номінативні одиниці *thinking, thought, idea, mind, aware, unaware, clever, know, knowledge, wisdom, remember, memory, etc.* (загальна кількість слововживань – 102). До прикладу: “*Oh, would you remind me? My memory’s very good, usually, but sometimes a thing slips my mind*” “*Yeh. Same here. Well, let’s hit the hay, kiddo.*” “*I have to smile at that. And then I feel myself sliding into sleep.*”

Спільним ядром домену психосоціальних змін, яке інтегрує зазначені вище аспекти концептуального простору геронтологічного дискурсу, є концепти PEOPLE та BEHAVIORS, референційні поля яких містять номінації, однаково релевантні для позначення досліджуваних геронтологічних змін. На апеляцію до соціальної складової людської особистості у прикінцевий період її життя вказує концепт PEOPLE, представлений у тексті роману РП FAMILY & GENEALOGY, SOCIAL GROUPS, SOCIAL GATHERINGS, SOCIAL OCCASIONS. Вербалізація цього концепту відбувається за допомогою номінацій *family, wife, husband, mother, son, parent, people, partner, senior citizen, crowd, gathering, meeting, wedding, birthday, etc.* (загальна кількість слововживань – 645), які вказують на ослаблення соціальних зв’язків та бажання героїні зберегти свою особистісну ідентичність. Наприклад: “*I can hear them running, running, as though their lives depended on it. I’m left gaping after them, thinking for some reason that I’ve underestimated that girl. Or perhaps it was the boy I underestimated. Then I’m struck with how much I must have frightened them. Oh, stupid, stupid – how could I have been so dull in the wits? They’ve seen only a fat old woman, a crumpled sleazy dress, a black hat topped (how oddly, for this place) with blue and bobbing artificial flowers, a beckoning leer, a greasy paper bag.*”

Концепт BEHAVIORS суголосний концептам CONFLICTS та FEELINGS у віддзеркаленні соціальних і особистісних чинників процесу старіння, як от погіршення соціальної взаємодії та поведінкові девіації. Номінативна репрезентація досліджуваного концепту відбувається за допомогою низки номінативних одиниць (*absurd, absurdity, manner, dignity, ridiculous, impudent, pity, mercy, kindness, meekness, haughtiness, temper, impatience, shameful, etc.* (загальна кількість слово-

живань – 77)), виявлених у межах референційних полів ABSURDITY, MANNER, DISRESPECT & ABUSE, MERCIFULNESS, HUMILITY, PRIDE & ARROGANCE, TEMPER, WORTHINESS. Наприклад: “*They stand transfixed by my thundering voice. And then, just when I’ve gained this ground, I falter. My whole hulk shakes, the blubber prancing up and down upon my rib cage, and I betray myself in shameful tears. “How can I leave my house, my things? It’s mean – it’s mean of you – oh, what a thing to do.”; “I don’t know what in hell I’m supposed to do,” Marvin says. “I’m caught between two fires.” That Doris and I could possibly be termed “two fires” is such an absurdity that I can’t help laughing. Doris, offended, glares.*”

Отже, результати автоматичного аналізу вказують на той факт, що унікальність домену психосоціальних змін концептуального простору роману Маргарет Лоренс «Кам’яний ангел» є підтвердженням двох базових психосоціологічних теорій старіння – розмежування та безперервності, основою для яких є вікові соціальні, поведінкові та особистісні зміни.

Концепт DEATH & MORTALITY як конструктор, який, зважаючи на свою двоїсту природу, належить до двох досліджуваних доменів, у тексті роману експліковано референційними полями DEATH, CEMETERY та FUNERAL HOME. Номінативний простір цих референційних полів представлений номінативними одиницями, які вказують на завершальний етап онтогенезу людини, – *to die, dead, death, cemetery, tomb, grave, funeral, etc.* (загальна кількість слововживань – 101). Наприклад, “*I’ve forgotten and cannot for the life of me recall. But why do I feel bereaved, as though I’d lost someone only recently? It weighs so heavily upon me, this unknown loss. The dead’s flame is blown out and evermore shall be so. No mercy in heaven.*”; “*Why doesn’t Marvin come? He hasn’t a thought for me. He’s off gallivanting with Doris. At the movies, more than likely, the pair of them, not giving a care whether I live or die. Well, I won’t. They needn’t think they’ll get my house that easily. If he tries to sell it, I’ll get the lawyer on him.*”

Висновки. Аналіз концептуального простору англomовного геронтологічного дискурсу дозволив виявити низку особливостей лінгвокогнітивного моделювання соціодискурсних процесів, основою яких є категорія змін. Концептологічна специфіка геронтологічного дискурсу в романі Маргарет Лоренс «Кам’яний ангел» визначається чинниками біологічного (домен біологічних змін – концепти BODY та MEDICINE & HEALTH) та психосоціального характеру (домен

психосоціальних змін – концепти CONFLICTS, FEELINGS, THINKING & COGNITION, BEHAVIORS, PEOPLE). Неоднозначність трактування феномену смерті як біологічного і суспільного явища, призводить розуміння концепту DEATH & MORTALITY як такого, що може належати двом досліджуванім доменам. Аналіз номінативних засобів експлікації зазначених концептів дозволив встановити, що концепти домену біологічних змін в аналізованому романі вербалізовано номінаціями, які вказують на фізіологічні процеси старіння, медичні проблеми, пов'язані з цими процесами, та шляхи розв'язання цих

проблем. Домен психосоціальних змін характеризується певною структурною неоднорідністю, зумовленою універсальною природою концептів BEHAVIORS та PEOPLE. Номінативна реалізація концептів домену психосоціальних змін відбувається за допомогою номінативних одиниць, які вказують на погіршення соціальної взаємодії та намагання зберегти набуті протягом життя особистісні цінності та поведінкові моделі. Перспективним для подальших наукових розвідок вважаємо дослідження ментально-інформаційного портрету геронтологічного дискурсу на матеріалі соціальних мереж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейчук Н. Мова і культура у контексті системного підходу в науках про людину. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. 2010. Вип. 17. С. 169–175.
2. Бойчук В., Єфремова Н. Емоційна концептосфера романів Маргарет Лоренс. *Канадознавство: філологічні візії: кол. моногр. у 2-х кн.. Кн.2 = Canadian Studies: Philological Visions: Collective Monograph in two books*. Book 2. Луцьк: Вежа-Друк, 2020. С. 94–115.
3. Гайдаш А. В. До питання дефініції літературознавчої геронтології. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. пр. (філол. науки)*. 2019. № 13. С. 18–23.
4. Falcus S. Age and Anachronism in Contemporary Dystopian Fiction. *Literature and Ageing* / ed. by Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen. Boydell & Brewer, 2020. P. 65–86. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.8>
5. Gaidash A., Shapochkina O., Kadubovska S., Kishchenko N. The Representations of Ageing (Old Age) in German-Language Literature. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2022. 14(4) P. 180–195. <https://doi.org/10.18662/trem/14.4/636>
6. Jewusiak J. Grandpaternalism: Kipling's Imperial Care Narrative. *Literature and Ageing* / ed. by Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen. Boydell & Brewer, 2020. P. 87–104. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.9>
7. Laurence M. The Stone Angel. Chicago: University of Chicago Press, 1993. 318 p. URL: <https://www.24symbols.com/book/english/margaret-laurence/the-stone-angel?id=1828459>
8. Simic P., Guarente L. P. Aging. *Encyclopedia Britannica*, 2024. URL: <https://www.britannica.com/science/aging-life-process>
9. Valeur P. S. Toying with the Spool: Happiness in Old Age in Samuel Beckett's Krapp's Last Tape. *Literature and Ageing* / ed. by Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen. Boydell & Brewer, 2020. P. 167–188. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.13>
10. Wallace D. Literary portrayals of ageing. *An Introduction to Gerontology* / ed. by Ian Stuart-Hamilton. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. P. 389–415. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511973697.014>
11. Woodward K. Ageing in the Anthropocene: The View From and Beyond Margaret Drabble's The Dark Flood Rises. *Literature and Ageing* / ed. by Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen. Boydell & Brewer, 2020. P. 37–64. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.7>
12. Yefremova N. V., Boichuk V. M. Conceptual Space of English Political Discourse during the Struggle against Covid-19. *Philological science and education: transformation and development vectors: Collective monograph*. Vol. 1. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 186–203

REFERENCES

1. Andreichuk N. (2010) Mova i kultura u konteksti systemnoho pidkhdodu v naukakh pro liudynu. [Language and culture in the context of systematic approach in the humanities] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Inozemni movy*, 17. 169–175. [in Ukrainian].
2. Boichuk V., Yefremova N. (2020) Emotsiina kontseptosfera romaniv Marharet Lorens. [The emotional conceptual sphere of Margaret Laurence's novels] *Kanadoznavstvo: filolohichni vizii: kol. monohr. u 2-kh kn.. Kn.2 = Canadian Studies: Philological Visions: Collective Monograph in two books*. Book 2. Lutsk: Vezha-Druk, 94–115. [in Ukrainian].
3. Falcus S. (2020) Age and Anachronism in Contemporary Dystopian Fiction. In Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen (Eds.), *Literature and Ageing* (pp. 65–86). Boydell & Brewer. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.8>
4. Gaidash A. V. (2019) Do pytannia defynitsii literaturoznavchoi herontolohii. [To the problem of the definition of literary gerontology] *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii: zb. nauk. pr. (filol. nauky)*. 13. 18–23. [in Ukrainian].
5. Gaidash A., Shapochkina O., Kadubovska S., Kishchenko N. (2022). The Representations of Ageing (Old Age) in German-Language Literature. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*, 14(4). 180–195. <https://doi.org/10.18662/trem/14.4/636>

6. Jewusiak J. (2020). Grandpaternalism: Kipling's Imperial Care Narrative. In Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen (Eds.), *Literature and Ageing* (pp. 87–104). Boydell & Brewer. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.9>
7. Laurence M. (1993). *The Stone Angel*. Chicago: University of Chicago Press. URL: <https://www.24symbols.com/book/english/margaret-laurence/the-stone-angel?id=1828459>
8. Simic P., Guarente L. P. (2024). Aging. In *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/science/aging-life-process>
9. Valeur P. S. (2020). Toying with the Spool: Happiness in Old Age in Samuel Beckett's Krapp's Last Tape. In Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen (Eds.), *Literature and Ageing* (pp. 167–118). Boydell & Brewer. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.13>
10. Wallace D. (2011). Literary portrayals of ageing. In Ian Stuart-Hamilton (Ed.), *An Introduction to Gerontology* (pp. 389–415). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511973697.014>
11. Woodward K. (2020). Ageing in the Anthropocene: The View From and Beyond Margaret Drabble's *The Dark Flood Rises*. In Elizabeth Berry & Margery Vibe Skagen (Eds.), *Literature and Ageing* (pp. 37–64). Boydell & Brewer. <https://doi.org/10.2307/j.ctvxhrkdr.7>
12. Yefremova N. V., Boichuk V. M. (2021). Conceptual Space of English Political Discourse during the Struggle against Covid-19. In *Philological science and education: transformation and development vectors: Collective monograph*. Vol. 1. (pp. 186–203). Riga, Latvia: «Baltija Publishing».

УДК 340.113

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-30>**Юлія ЖУКОВА,***orcid.org/0000-0002-5391-176X**аспірант кафедри педагогіки, психології та освітнього менеджменту
Херсонського державного університету імені професора Є.І. Петухова
(Івано-Франківськ, Україна) 024432@university.kherson.ua***МОВА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ**

У статті розглянуто, як мова виконує не лише комунікативну функцію, але й виступає як основний інструмент соціальної взаємодії, формування ідентичності та передачі культурних цінностей. Ця стаття пропонує міждисциплінарний огляд мови як соціального феномена з точки зору прикладної лінгвістики, висвітлюючи її інтегративну роль у функціонуванні суспільства. Застосування методів прикладної лінгвістики дозволяє розкрити, як мова відображає та формує соціальні структури, підтримує динаміку влади, сприяє утворенню ідентичності та відображає культурні практики. Основна увага приділяється дослідженню соціальної функції мови в контексті утворення та підтримки соціальних груп, ролі мови у відображенні соціальних норм і диференціації соціальних ролей. Важливим аспектом є також вивчення того, як мовні практики впливають на формування особистої та групової ідентичності, включаючи етнічну, національну, гендерну та професійну ідентичність. Дослідження прагне показати, як мова може використовуватися як засіб утвердження влади, маніпулювання соціальними відносинами та управління комунікативними процесами в суспільстві. Крім того, аналізуються сучасні тенденції та виклики у вивченні мови в контексті глобалізації, зокрема, як глобальні процеси впливають на мовні практики та мовні спільноти. Особлива увага приділяється впливу цифрових технологій на мовні взаємодії та зміні мовних норм у сучасному суспільстві. Стаття підкреслює важливість прикладної лінгвістики для розуміння складних взаємодій між мовою і суспільством, наголошуючи на необхідності інтеграції соціолінгвістичних, прагматичних і дискурс-аналітичних підходів для глибокого осмислення ролі мови в сучасному соціальному контексті. Такий підхід не лише збагачує теоретичне знання про мову як соціальний феномен, але й має практичне значення для розв'язання актуальних соціальних і культурних проблем, пов'язаних з комунікацією та мовною політикою.

Ключові слова: мова, соціальне явище, прикладна лінгвістика, соціолінгвістика.

Yuliia ZHUKOVA,*orcid.org/0000-0002-5391-176X**Graduate student at the Department of Pedagogy, Psychology and Educational Management
Kherson State University named after Professor E.I. Petukhova
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) 024432@university.kherson.ua***LANGUAGE AS A SOCIAL PHENOMENON THROUGH THE PRISM
OF APPLIED LINGUISTICS**

The article examines how language performs not only a communicative function, but also acts as the main tool of social interaction, identity formation, and the transmission of cultural values. This article offers an interdisciplinary overview of language as a social phenomenon from the perspective of applied linguistics, highlighting its integrative role in the functioning of society. Applying the methods of applied linguistics allows us to reveal how language reflects and shapes social structures, supports power dynamics, contributes to identity formation, and reflects cultural practices. The main focus is on the study of the social function of language in the context of the formation and maintenance of social groups, the role of language in reflecting social norms and the differentiation of social roles. An important aspect is also the study of how language practices influence the formation of personal and group identity, including ethnic, national, gender and professional identity. The study seeks to show how language can be used as a means of asserting power, manipulating social relations, and managing communicative processes in society. In addition, current trends and challenges in language learning in the context of globalization are analyzed, in particular, how global processes affect language practices and language communities. Special attention is paid to the influence of digital technologies on language interactions and the change of language norms in modern society. The article emphasizes the importance of applied linguistics for understanding the complex interactions between language and society, emphasizing the need to integrate sociolinguistic, pragmatic, and discourse-analytical approaches for a deep understanding of the role of language in the modern social context. This approach not only enriches theoretical knowledge about language as a social phenomenon, but also has practical significance for solving current social and cultural problems related to communication and language policy.

Key words: language, social phenomenon, applied linguistics, sociolinguistics.

Постановка проблеми. Наразі гостро постає проблема соціолінгвістики як навчальної дисципліни, що складає необхідну частину сучасної філологічної освіти. Входячи в коло дисциплін мовного напрямку, соціолінгвістика ставить своїми завданнями дати студентам систематизовані знання з питань, пов'язаних з природою мови, її суспільною функцією, роллю мови в суспільстві, з впливом соціальних факторів на ті чи інші ділянки мовної системи в їх еволюції та під час виконання заданих суспільством функцій; розвинути у студентів вміння користуватися понятійним апаратом; ознайомити з методиками соціолінгвістичного аналізу; сформувати вміння осмислювати теоретичні знання та застосовувати їх на практиці. Ця дисципліна покликана відобразити безпосередній та опосередкований зв'язок між варіюванням соціальних ситуацій та варіюванням власне мовного компонента у житті суспільства. Центральними у плані є поняття національної мови, літературної мови, мовного співтовариства, мовної ситуації, мовної політики та інших (Trudgill, 2000: 107).

Аналіз досліджень вказує на те, що природність виникнення та безмежні можливості для вираження найабстрактніших і найскладніших понять відрізняють природні мови від так званих штучних мов. До штучних мов належать мови, розроблені спеціально для особливих цілей, такі як мови програмування, логічні мови, мови математики та хімії, що складаються з особливих символів, а також знаки вуличного руху, морські сигнали та абетка Морзе.

Термін «мова» є багатозначним і може означати будь-який засіб спілкування, наприклад, мови програмування, мова рухів тіла, мова тварин, природну людську мову як специфічну властивість людини, національну мову, наприклад, російська, німецька, китайська, або мову будь-якої групи людей, однієї або кількох осіб, наприклад, дитяча мова, мова письменника.

Цими питаннями займалися такі науковці, як Ноам Хомський, який розробив теорію генеративної граматики, досліджуючи структури природної мови і її здатність до нескінченного вираження думок. Джон Серл зосереджувався на філософії мови і на тому, як мова використовується для передачі значень і намірів у спілкуванні. За підрахунками лінгвістів, таких як Мартін Льюїс та Етель Стюарт, кількість мов у світі коливається від 2,5 до 5 тисяч. Вищенаведені науковці здійснювали польові дослідження та аналіз лінгвістичних даних для уточнення цих показників.

Сучасні дослідження підтверджують різноманітність мовних систем і підкреслюють унікальність природних мов у порівнянні зі штучними, зважаючи на їхні безмежні можливості вираження (Белозор, 2018: 50).

Мета статті полягає у дослідженні та аналізі мови як соціального феномену, розглядаючи її функції, структуру та використання у різних соціальних контекстах. Стаття спрямована на вивчення взаємодії мови і суспільства, зосереджуючи увагу на практичних аспектах лінгвістики, таких як мовна політика, планування мови, соціолінгвістика та інші прикладні дисципліни.

Виклад основного матеріалу. На підставі проведеного аналізу, можна стверджувати, що існують дві форми мови: мова і мовлення. Мову слід розуміти як код, систему знаків, що існує в свідомості людей, а мовлення – як безпосередню реалізацію мови в усних і письмових текстах. Мовлення охоплює процес говоріння та його результат – мовну діяльність, зафіксовану пам'яттю чи письмом. Мова і мовлення утворюють єдиний феномен людської мови взагалі та кожної конкретної національної мови в її певному стані. Мовлення є втіленням, реалізацією мови, яка проявляється через мовлення і лише завдяки йому здійснює своє комунікативне призначення. Якщо мова є інструментом спілкування, то мовлення – це вид спілкування, що здійснюється за допомогою цього інструменту.

Мовлення завжди конкретне і неповторне, на відміну від абстрактних і відтворюваних знаків мови; воно актуальне, пов'язане з певною життєвою подією, тоді як мова потенційна. Мовлення розгортається у часі та просторі, обумовлене цілями та завданнями говоріння, учасниками спілкування, тоді як мова абстрагується від цих параметрів. Мова нескінченна у часі та просторі, тоді як система мови кінцева та відносно замкнута; мовлення матеріальне, складається зі звуків або букв, що сприймаються почуттями, тоді як мова включає абстрактні знаки – аналоги одиниць мови; мовлення активне і динамічне, система мови пасивна та статична; мовлення лінійне, а мова має рівневу організацію. Усі зміни, які з часом відбуваються в мові, обумовлені мовленням, спочатку відбуваються у ньому і закріплюються в мові.

Таким чином, можна стверджувати, що будучи найважливішим засобом спілкування, мова об'єднує людей, регулює їхню міжособистісну та соціальну взаємодію, координує їх практичну діяльність, бере участь у формуванні понять, формує свідомість та самосвідомість людини, тобто відіграє життєво важливу роль в основних сферах

людської діяльності – комунікативної, соціальної, практичної інформаційної, духовної та естетичної. Функції мови нерівноцінні: фундаментальними визнаються ті, виконання яких зумовило його виникнення та конститутивні властивості. Головною вважається комунікативна функція мови, що зумовлює її основну характеристику – наявність матеріальної оболонки (звукової) та системи правил кодування та декодування інформації. Саме завдяки здатності мови виконувати комунікативну функцію – служити знаряддям спілкування, людське суспільство розвивається, передає в часі та просторі інформацію, яка є життєво важливою, слугує соціальному прогресу та встановленню контакту між різними соціумами.

Згідно з отриманими даними, друга фундаментальна функція мови полягає в служінні знаряддям для висловлювання думки, що називають когнітивною або логічною (також гносеологічною чи пізнавальною). Структура мови тісно пов'язана з правилами мислення, а основні значущі одиниці мови – морфема, слово, словосполучення, речення – є аналогами логічних категорій: поняття, судження, логічного зв'язку. Комунікативна та когнітивна функції мови нерозривно пов'язані між собою, оскільки мають спільну основу. Мова пристосована і для висловлювання думок, і для комунікації, але ці дві найважливіші функції реалізуються через мовлення. Вони, своєю чергою, тісно пов'язані з іншими, більш специфічними функціями, кількість яких варіюється.

Відомий психолог і мовознавець К. Бюлер виділив три найважливіші функції мови: репрезентативну – здатність позначати позамовну дійсність, експресивну – здатність виражати внутрішній стан того, хто говорить, та апелятивну – здатність впливати на адресата. Ці три функції нерозривно пов'язані з комунікативною, оскільки визначаються структурою процесу комунікації, що включає промовця, слухача і повідомлення. Водночас експресивна і репрезентативна функції тісно пов'язані з когнітивною, оскільки під час повідомлення чогось, промовець осмислює та оцінює інформацію.

Деякі вчені виділяли шість основних функцій мови: референційну, або номінативну, що позначає навколишній світ та позамовні категорії; емотивну, що виражає ставлення автора до змісту мови; та конативну, яка орієнтує мовлення на слухача або читача. До конативної функції тісно приймає магічна функція, яка спрямована на вплив на психіку слухача, викликаючи стан медитації, екстазу чи використовуючи навіювання. Магічна

функція мови реалізується через заклинання, прокляття, змови, ворожіння, рекламні тексти, клятви, присяги, гасла та заклики.

Результати показують, що розрізняються дві форми існування мови, відповідні поняттям мову і мова, перше слід розуміти як код, систему знаків, що існує у свідомості людей, як безпосередню реалізацію мови в усних і письмових текстах. Під промовою розуміють як процес говоріння, і його результат – мовну діяльність, фіксовану пам'яттю чи листом. Мова і мова утворюють єдиний феномен людської мови взагалі та кожної конкретної національної мови, взятої у певному її стані. Мова є втіленням, реалізацією мови, яка виявляє себе у мові і лише через неї втілює своє комунікативне призначення. Якщо мова – це знаряддя спілкування, то мова – це вид спілкування, що виробляється цим знаряддям. Мова завжди конкретна і неповторна на протигагу абстрактним і відтвореним знакам мови; вона актуальна, співвіднесена з якоюсь життєвою подією, мова потенційна; мова розгортається у часі та просторі, вона обумовлена цілями та завданнями говоріння, учасниками спілкування, мова ж відволікається від цих параметрів. Мова нескінченна як у часі, так і в просторі, а система мови кінцева, щодо замкнута; мова матеріальна, вона складається з звуків або букв, що сприймаються почуттями, мова включає абстрактні знаки – аналоги одиниць мови; мова активна та динамічна, система мови пасивна та статична; мова лінійна, мовлення має рівневу організацію. Усі зміни, які з часом відбуваються у мові, обумовлені промовою, спочатку відбуваються у ній, та потім закріплюються у мові.

Важливо підкреслити, що будучи найважливішим засобом спілкування, мова об'єднує людей, регулює їхню міжособистісну та соціальну взаємодію, координує їх практичну діяльність, бере участь у формуванні понять, формує свідомість та самосвідомість людини, тобто відіграє життєво важливу роль в основних сферах людської діяльності – комунікативної, соціальної, практичної інформаційної, духовної та естетичної. Функції мови нерівноцінні: фундаментальними визнаються ті, виконання яких зумовило його виникнення та конститутивні властивості. Головною вважається комунікативна функція мови, що зумовлює її основну характеристику – наявність матеріальної оболонки (звукової) та системи правил кодування та декодування інформації. Саме завдяки здатності мови виконувати комунікативну функцію – служити знаряддям спілкування, людське

суспільство розвивається, передає в часі та просторі інформацію, яка є життєво важливою, слугує соціальному прогресу та встановленню контакту між різними соціумами.

В сучасних умовах друга фундаментальна функція мови – служити знаряддям висловлювання думки, яку також називають когнітивною чи логічною (або гносеологічною чи пізнавальною). Структура мови нерозривно пов'язана з правилами мислення, а основні значущі одиниці мови – морфема, слово, словосполучення, речення – є аналогами логічних категорій: поняття, судження, логічного зв'язку. Комунікативна та когнітивна функції мови нерозривно пов'язані між собою, оскільки мають спільну основу. Мова пристосована і для висловлювання думок, і для комунікації, але ці дві найважливіші функції реалізуються через мовлення. Вони, своєю чергою, тісно пов'язані з іншими, більш специфічними функціями, кількість яких варіюється.

Відомий психолог і мовознавець К. Бюлер виділив три найважливіші функції мови: репрезентативну – здатність позначати позамовну дійсність, експресивну – здатність виражати внутрішній стан того, хто говорить, та апелятивну – здатність впливати на адресата. Ці три функції нерозривно пов'язані з комунікативною, оскільки визначаються структурою процесу комунікації, що включає промовця, слухача і повідомлення. Водночас експресивна і репрезентативна функції тісно пов'язані з когнітивною, оскільки під час повідомлення чогось, промовець осмислює та оцінює інформацію.

Інший відомий учений, Р.О. Якобсон, виділяв шість основних функцій мови: референціальну, або номінативну, що позначає навколишній світ та позамовні категорії; емотивну, що виражає ставлення автора до змісту мови; та конативну, яка орієнтує мовлення на слухача або читача. До конативної функції тісно примикає магічна функція, яка спрямована на вплив на психіку слухача, викликаючи стан медитації, екстазу або здійснюючи навіювання. Магічна функція мови реалізується через заклинання, прокльони, змови, ворожіння, рекламні тексти, клятви, присяги, гасла та заклики (Hymes, 1974: 40).

У вільному спілкуванні людей реалізується фатична, або функція контактів. Фатична функція мови обслуговується різними формулами етикету, зверненнями, метою яких є зав'язування, продовження та припинення комунікації. Мова служить як знаряддям спілкування людей, а й засобом пізнання самої мови; в цьому випадку

реалізується його метамовна функція, оскільки знання про мову людина отримує за допомогою мови. Установка те що, щоб повідомлення своєю формою у єдності із змістом задовольняло естетичне почуття адресата, створює поетичну функцію мови, яка, будучи основною для художнього тексту, присутня й у повсякденній мові, виявляючись у її ритмічності, образності, метафоричності, виразності. Засвоюючи якусь мову, людина одночасно засвоює і національну культуру та традиції народу, який є носієм даної мови, тому що мова виступає ще й як охоронець національної самосвідомості народу, її культури та історії, що обумовлено такою особливою функцією мови, як кумулятивна. Своєрідний духовний світ народу, його культурні та історичні цінності закріплені як в елементах мови – словах, фразеології, граматиці, синтаксисі, так і в мові – безлічі текстів, створених цією мовою (Labov, 2001: 79).

Висновки. У статті ми проаналізували мову як ключовий аспект соціального життя через призму прикладної лінгвістики, зосереджуючись на її ролі у формуванні соціальних взаємодій та культурних ідентичностей. Прикладна лінгвістика виявилася потужним інструментом для розуміння та аналізу мовних практик у різних соціокультурних контекстах. Основні аспекти дослідження включали соціальну функцію мови, взаємозв'язок між мовою і владою, а також вплив цифрових технологій на мовні процеси.

Вивчення соціальної функції мови підкреслило її важливість у створенні соціальних груп та підтримці соціальних норм. Дослідження ідентичності через мовні практики показало, як мова сприяє формуванню і виявленню різних аспектів особистісного та колективного самовизначення. Крім того, аналіз мовної політики відобразив важливість мовних регуляцій у сучасному глобалізованому світі.

Результати дослідження показали, що прикладна лінгвістика є не лише теоретичною дисципліною, але і практичним інструментом для вирішення актуальних соціокультурних проблем. Інтеграція різноманітних підходів до вивчення мови дозволяє глибше розуміти її вплив на суспільство та сприяти розвитку мовних політик, що відповідають сучасним викликам та потребам глобалізації. У майбутньому, подальше дослідження в цьому напрямку може сприяти покращенню комунікаційних процесів, зміцненню міжкультурного розуміння та сприяти соціальній гармонії в різноманітних культурних та мовних спільнотах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белозор Г. Прикладна лінгвістика: теоретичні та методологічні аспекти. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2018, С. 45–67.
2. Плющ М. Соціолінгвістичні дослідження в Україні. Наукова думка, 2016, С. 123–145.
3. Забужко О. Мова і суспільство: український контекст. Видавництво «Либідь», 2019, С. 89–112.
4. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. Wiley-Blackwell, 2010, С. 57–81.
5. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Penguin Books, 2000, С. 101–134.
6. Fishman J. Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Multilingual Matters, 1989, С. 211–233.
7. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. Routledge, 2013, С. 145–168.
8. Labov W. Principles of Linguistic Change: Social Factors. Wiley-Blackwell, 2001, С. 77–99.
9. Coulmas F. Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices. Cambridge University Press, 2005, С. 88–110.
10. Hymes D. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. University of Pennsylvania Press, 1974, С. 34–56.

REFERENCES

1. Bielowor H. (2018) Prykladna lnhvistyka: teoretychni ta metodolohichni aspekty [Applied linguistics: theoretical and methodological aspects]. Vydavnychy dim «Kyievo-Mohylianska akademii» – Publishing house «Kyievo-Mohylianska akademii». 45–67. [in Ukrainian]
2. Pliushch M. (2016) Sotsiolinhvistychni doslidzhennia v Ukraini [Sociolinguistic studies in Ukraine]. Naukova dumka – Scientific thought. 123–145. [in Ukrainian]
3. Zabuzhko O. (2019) Mova i suspilstvo: ukrainskyi kontekst [Language and society: the Ukrainian context]. Vydavnytstvo «Lybid» – “Lybid” Institute. 89–112. [in Ukrainian]
4. Wardhaugh R. (2010) An Introduction to Sociolinguistics. Wiley-Blackwell. 57–81.
5. Trudgill P. (2000) Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. Penguin Books. 101–134.
6. Fishman J. (1989) Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective. Multilingual Matters. 211–233.
7. Holmes J. (2013) An Introduction to Sociolinguistics. Routledge. 145–168.
8. Labov W. (2001) Principles of Linguistic Change: Social Factors. Wiley-Blackwell. 77–99.
9. Coulmas F. (2005) Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices. Cambridge University Press. 88–110.
10. Hymes D. (1974) Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. University of Pennsylvania Press. 34–56.

Liudmyla ZAIATS,
orcid.org/0000-0003-1751-1301
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Romance and Germanic Languages
National Academy of Security Service of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) zaiatsliudmyla@gmail.com

CONCEPTUAL SPACE OF VOCABULARY IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY IN CONTEMPORARY ENGLISH MEDIA: CASE STUDY OF PUBLICATIONS ON WAR IN UKRAINE

The article deals with the issue of the conceptual space of vocabulary in the sphere of national security in contemporary English media based on publications on war in Ukraine. The relevance of the research is justified by the fact that analyzing the vocabulary in the sphere of national security in contemporary English media helps can uncover key themes and pivotal points in the portrayal of the war by media. Moreover, the specialized vocabulary of the sphere of national security is today becoming important for an increasingly wide audience, and the importance of texts related to national security in Ukraine and the world is growing.

The aim of the research is to present the conceptual space of vocabulary in the sphere of national security in contemporary English media as a basic frame model. In the process of the research, the author determines specialized vocabulary as a means of communication between specialists employed in certain field, presents the definition of the vocabulary of national security, and, based on the analysis of current English media articles on the war in Ukraine, builds the basic frame model of the concept of national security.

The research results demonstrate that specialized vocabulary in the sphere of national security is words or phrases denoting the concepts in the field of special knowledge in security of public and state, their participation in international and global security, are recognized by the experts in the sphere of national security, are stable, reproducible elements in this system occupying certain classification places in it. Specialized vocabulary of each sphere including national security has certain conceptual space which can be presented in the form of frame including conceptual domains and parcels. In the course of the research the basic frame model of the concept of national security presented in current English media based on articles about the war in Ukraine was structured. It includes conceptual domains "government entities in national security" (parcels "political positions", "political entities", "political alliances"), "national security policies" (parcels "political documents", "political events", "political actions"), "military realization of national security" (parcels "military technology", "military infrastructure", "battlefield", "military support", "military actions"), "national security economics" (parcels "economic actions", "economic actors", "economic indicators"), "national security law" (parcels "legal actions", "legal actors", "legal documents").

Key words: *specialized language, specialized vocabulary, national security, war in Ukraine, frame model, conceptual space.*

Людмила ЗАЯЦЬ,
orcid.org/0000-0003-1751-1301
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби Безпеки України
(Київ, Україна) zaiatsliudmyla@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР ЛЕКСИКИ СФЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ МЕДІА: НА ПРИКЛАДІ ПУБЛІКАЦІЙ ПРО ВІЙНУ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено вивченню концептуального простору лексики сфери національної безпеки в сучасних англomовних медіа на прикладі публікацій про війну в Україні. Актуальність дослідження обґрунтовується тим, що аналіз лексики сфери національної безпеки в сучасних англomовних медіа дозволяє розкрити ключові теми та головні моменти у відображенні війни в медіапросторі. Крім того, спеціальна лексика сфери національної безпеки сьогодні стає важливою для все більш широкій аудиторії, а значення текстів, які стосуються національної безпеки в Україні та світі, зростає.

Мета дослідження – представити концептуальний простір лексики сфери національної безпеки в сучасних англomовних медіа у вигляді базової фреймової моделі. У ході дослідження автор визначає спеціальну лексику

як засіб спілкування між фахівцями певної сфери, подає визначення лексики національної безпеки та на основі аналізу сучасних англомовних статей про війну в Україні будує базову фреймову модель концепту національної безпеки.

Результати дослідження демонструють, що спеціальна лексика у сфері національної безпеки – це слова чи словосполучення, які позначають поняття спеціальних знань у сфері безпеки суспільства та держави, їх участі в міжнародній та глобальній безпеці, визнані експертами у сфері національної безпеки, є стійкими, відтворюваними елементами в цій системі, займаючи в ній певні класифікаційні місця. Спеціальна лексика кожної сфери, у тому числі національної безпеки, має певний концептуальний простір, який можна представити у вигляді фрейму, що включає концептуальні домени та парцели. У ході дослідження структуровано базову фреймову модель концепту національної безпеки, представлену в сучасних англійських медіа у текстах публікацій про війну в Україні. Вона включає концептуальні домени «суб'єкти державної влади в національній безпеці» (парцели «політичні посади», «політичні утворення», «політичні союзи»), «політика сфери національної безпеки» (парцели «політичні документи», «політичні події», «політичні дії»), «військова реалізація національної безпеки» (парцели «військова техніка», «військова інфраструктура», «поле бою», «військове забезпечення», «військові дії»), «економіка національної безпеки» (парцели «економічні дії», «економічні діячі», «економічні показники»), «право національної безпеки» (парцели «юридичні дії», «юридичні діячі», «юридичні документи»).

Ключові слова: мова для спеціальних цілей, спеціальна лексика, національна безпека, війна в Україні, фреймова модель, концептуальний простір.

Formulation of the problem. The vocabulary used in media reflects and potentially influences national security policies. It sheds light on threat perception and how these threats are communicated to the public. Understanding this discourse can offer valuable insights into the priorities and concerns of both policymakers and the public. From a linguistic perspective, analyzing the vocabulary in the sphere of national security in contemporary English media helps can uncover key themes and pivotal points in the portrayal of the war by media.

After the events of 2014, and especially after Russia's full-scale invasion in Ukraine in 2022, the sphere of national security has become extremely important for the world community. The specialized vocabulary of the sphere of national security, which was previously considered relevant only for only certain groups of people, is today becoming important for an increasingly wide audience. In addition to this, special vocabulary is a necessary tool in ensuring professional communication in any field, and the importance of texts related to national security in Ukraine and the world is growing; however, the conceptual space of vocabulary in the sphere of national security in contemporary English media is not sufficiently researched yet.

Analysis of recent research. The cognitive approach in linguistics currently interests numerous researchers including Y. Boiko (2023), A. Hutsol (2013), M. Ivanchenko (2017), A. Martyniuk (2011), V. Nikonova (2012). Specialized vocabulary was the object of the research of numerous scholars, among which are A. Damasio (1999), L. Hoffmann (1985). The vocabulary of national security was presented from lexicological perspectives by L. Zaiats (2023). However, further research is needed in order to understand the vocabulary of national security, in particular, from cognitive perspective.

Aim of the research. The aim of the research is to present the conceptual space of vocabulary in the sphere of national security in contemporary English media as a basic frame model. According to the aim, the following research objectives have been set: 1) to determine specialized vocabulary as a means of communication between specialists employed in certain field; 2) to present the definition of the vocabulary of national security; 3) based on the analysis of current English media articles on the war in Ukraine, to build the basic frame model of national security.

Presenting main material. Vocabulary in the sphere of national security belongs to language for specific purposes understood as “a set of all language means used in a certain specialised field of communication for ensuring mutual understanding between specialists employed in this field” (Hoffmann, 1985: 53), where the set of language means includes not only phonetic, morphological and lexical elements and rules of syntax, but also their interaction. Accordingly, language for specific purposes includes language means that are presented in all sublanguages, those presented in all specialised languages, and those presented only in one specialised language (Hoffmann, 1985: 53).

The sphere of national security today encompasses protection of society (regardless of ethnic, ethical, racial, or ideological backgrounds of its members) and the state, along with their involvement in international and global security. It includes ensuring the safeguarding of their essential interests and values through the coordinated efforts of both military and civilian sectors, as well as state and non-state entities within the national security system. This system also relies on numerous international (both governmental and non-governmental) organizations to facilitate various aspects of international security cooper-

ation. All levels of security – individuals, societies, states, and the global community – are involved in protecting national security (Mijalković, Blagojević, 2014: 52). Thus, specialized vocabulary in the sphere of national security is understood as words or phrases denoting the concepts in the field of special knowledge in security of public and state, their participation in international and global security, are recognized by the experts in the sphere of national security, are stable, reproducible elements in this system occupying certain classification places in it (Заяць, 2023: 243).

Specialized vocabulary of each sphere including national security has certain conceptual space. The word “concept” was borrowed by linguists from mathematical logic. The term “concept” has been experiencing a “linguistic renaissance” since the early 1990s thanks to the scientific works that gave it its thorough interpretation, the study of concepts becomes one of the central aspects of cognitive linguistics (Бойко, 2023: 67).

Given the fact that objective reality becomes accessible to a person only through subjectivation in one’s mind (Іванченко, 2017: 117), in the research, the definition of the concept as a minimal structural unit is taken as a basis, so the concept is understood as “a dynamic entity that arises in the process of interactive discursive interaction of subjects and constitutes the content and, ultimately, the goal of this interaction is the preservation of the ecological system of ‘individual – world’ knowledge” (Мартинюк, 2011: 38). The concept is the basic unit of structured knowledge in the human mind. The content and structure of the concept can be established through the analysis of the meaning of the language units that represent it (objectify / verbalize / actualize). Such an analysis is not exhaustive, because it is not possible to establish the entire set of means of verbalizing a concept: on the one hand, a concept can have a non-verbal meaning, and on the other hand, not all concepts (as well as not the whole concept) are objectified by the linguistic means (Мартинюк, 2011: 39).

In the process of recognizing objects, a person does not passively copy, but constructs their images, which correspond to, or rather, are conditioned by one’s, the person’s, consciousness (Damasio, 1999: 315), and therefore, the lexical unit involved in the transfer of the concept activates the corresponding cognitive context, or frame as a model of everyday knowledge about basic concepts. And therefore, given the object of the study, it can be assumed that the conceptual model of the extralingual phenomenon can be presented in the form of a frame, which is a multi-component hierarchically organized structure (Бойко, 2023: 69).

The frame serves as a structural canvas of the concept representing the main part of the conceptual space which embodies the information associatively connected with the given concept. The content of each conceptual space is revealed through the semantic fields available in it (Ніконова, 2012: 121). As processing and formation of information is carried out through the generation of mental simulations (visualizations) based on connections between frames, the visualization of frames is appropriate for this study (Бойко, 2023: 69).

Creating a frame model of knowledge representation involves the classification of entities of the subject area with a defined hierarchy of all classified categories. As the previous research (Zaiats, 2023: 146) reveals, the vocabulary of the national security belongs to different spheres of life of the state and the society, in particular, government, political sphere, military sphere, economics, and law. On the basis of the above, it is relevant to build a frame model of the conceptual sphere of the vocabulary in the sphere of national security according to the structure of “networks-within-networks”. Within a certain domain, connections between lexical units are presented in the form of constitutive parcels (Гуцол, 2013: 175).

The language material studied in this way makes it possible to single out the following domains within the framework of the national security: government entities in national security, national security policies, military realization of national security, national security economics, and national security law, which are considered to be cognitive structures based on categorical knowledge about national security.

In particular, the conceptual domain “government entities in national security” includes parcels 1) political positions: *Dick Schoof, the prime minister of the Netherlands, and Mette Frederiksen, his counterpart from Denmark, said the “transfer process” of F-16s to Kyiv was under way after months of pilot training and political negotiations* (Sabbagh, 2024); 2) political entities: *Now that it has been passed by the parliament, the mobilisation bill has to be approved by the speaker and signed into law by Zelenskiy* (Sabbagh & Mazhulin, 2024); 3) political alliances: *On Tuesday night, Joe Biden, the US president, announced that Nato members would supply four Patriot anti-missile batteries, while Italy would supply a similar Samp-t, which could be used to protect airbases from Russian attacks* (Sabbagh, 2024).

The conceptual domain “national security policies” includes such parcels as 1) political documents: *“This increases the threat Russia poses to its neighbours and to Euro-Atlantic security,” they declared in the summit communique* (Sabbagh, 2024); 2) politi-

cal events: *An announcement on F-16s had been expected at the same time as the summit, and the hope is that the fighters will be able to stifle Russian glide bomb attacks launched from warplanes operating up to 43 miles (70km) away that have been devastating frontline positions* (Sabbagh, 2024); 3) political actions: *It ends a lengthy wait for Ukraine, whose president, Volodymyr Zelenskiy, has been lobbying for at least 18 months for western jets to complement its small and ageing Soviet standard air force, which is no match for Russia's* (Sabbagh, 2024).

The conceptual domain “military realization of national security” includes the following parcels: 1) military technology: *The first F-16 fighter jets are on their way to Ukraine and will be flying sorties this summer, according to a statement from the Dutch and Danish governments that was released by the White House at the Nato summit* (Sabbagh, 2024); 2) military infrastructure: *This month, Russia said it had destroyed five Ukrainian Su-27 jets in an Iskander missile attack on an airbase in Myrhorod* (Sabbagh, 2024); 3) battlefield: *The two leaders said that “Ukraine will be flying operational F-16s this summer” – the first of about 85 of the combat aircraft that have been committed to Kyiv to turn around its fortunes on the battlefield, and Ukraine signalled more may be to come* (Sabbagh, 2024); 4) military support: *The long-awaited supply of F-16s is part of what Nato's secretary general, Jens Stoltenberg, said would be “a substantial package” of support for Ukraine, which includes the donation of four Patriot air defence systems, Nato-led training for Ukraine's troops – and a commitment that Kyiv's eventual path to Nato membership is “irreversible”* (Sabbagh, 2024); 5) military actions: *Allies also criticised China, with stronger language than used before, for assisting Russia's invasion of Ukraine, calling it a “decisive enabler” of the war by supporting Moscow in its “no limits” partnership, and supplying components for military equipment and chemicals for explosives* (Sabbagh, 2024).

The conceptual domain “national security economics” includes parcels 1) economic actions: *Debt Justice said a two-year suspension of Ukraine's debt payments was scheduled to expire on 1 August, and that action was needed to protect Kyiv from the possibility of legal action from its creditors* (Elliott, 2024); 2) economic actors: *Ukraine is in negotiations with bondholders and is seeking a debt writedown of 60% on the \$24bn (£18.7bn) it owes to private creditors*

(Elliott, 2024); 3) economic indicators: *The relief offered by private creditors is worth around 12% of Ukraine's annual national output (GDP)* (Elliott, 2024).

The conceptual domain “national security law” includes such basic parcels as: 1) legal actions: *Campaigners are urging Britain's new Labour government to prevent Ukraine being sued in the UK courts if the country defaults on its debts to private creditors* (Elliott, 2024); 2) legal actors: *MPs rejected an initial version of the bill in January and a revised version was submitted in February* (Sabbagh & Mazhulin, 2024); 3) legal documents: *Ukraine's parliament has passed a mobilisation bill aimed at conscripting hundreds of thousands of reinforcements, after a lengthy and contentious process to determine who next will be pressed into service* (Sabbagh & Mazhulin, 2024).

Thus, the conducted research allowed structuring the following basic frame model of national security presented in current English media based on articles about the war in Ukraine (Fig. 1).

Conclusions. Specialized vocabulary in the sphere of national security is words or phrases denoting the concepts in the field of special knowledge in security of public and state, their participation in international and global security, are recognized by the experts in the sphere of national security, are stable, reproducible elements in this system occupying certain classification places in it. Specialized vocabulary of each sphere including national security has certain conceptual space which can be presented in the form of frame including conceptual domains and parcels. The conducted research allowed structuring the basic frame model of national security presented in current English media based on articles about the war in Ukraine including conceptual domains “government entities in national security” (parcels “political positions”, “political entities”, “political alliances”), “national security policies” (parcels “political documents”, “political events”, “political actions”), “military realization of national security” (parcels “military technology”, “military infrastructure”, “battlefield”, “military support”, “military actions”), “national security economics” (parcels “economic actions”, “economic actors”, “economic indicators”), “national security law” (parcels “legal actions”, “legal actors”, “legal documents”). It should be noted that this frame model is just basic minimal one, and complementing it is a prospective field for further research.

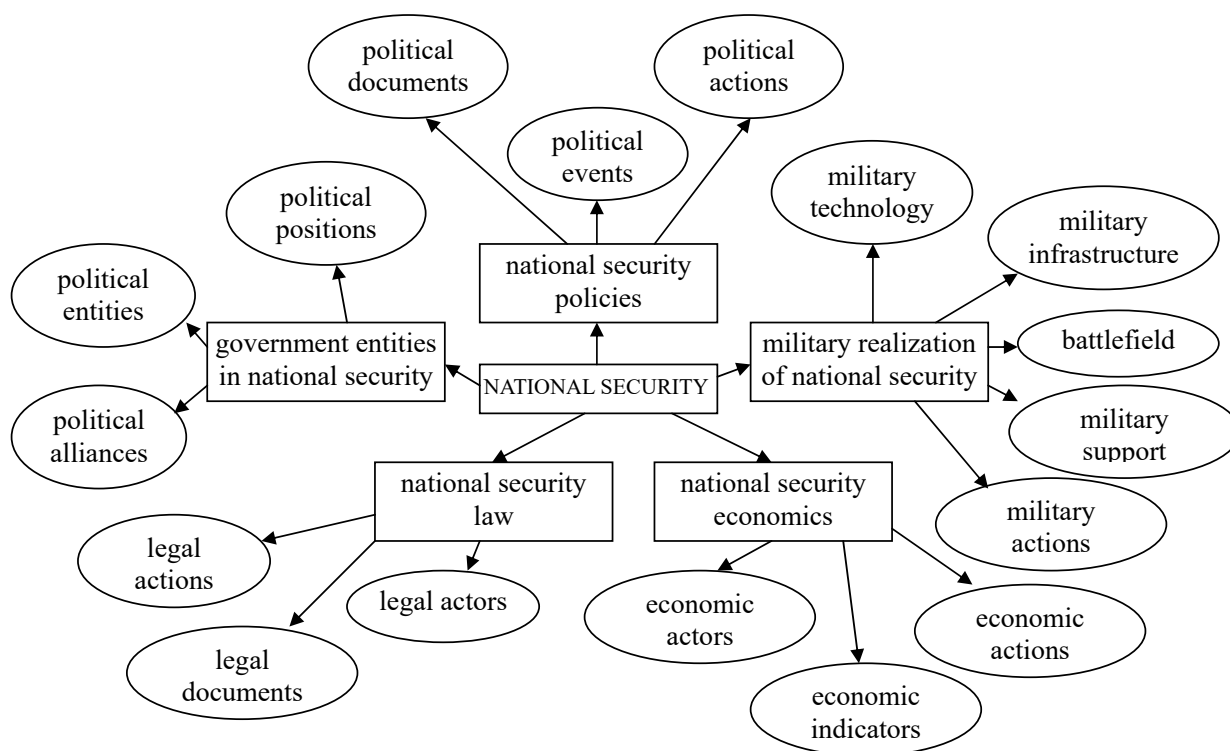

Fig. 1. Basic frame model of national security presented in current English media

BIBLIOGRAPHY

1. Бойко Я. В. Когнітивно-дискурсивна модель діахронної множинності перекладів часово віддаленого першотвору (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій В. Шекспіра XIX–XXI століть): дис. на здоб. наук. ступеня доктора філологічних наук: 035 «Філологія» / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2023. 585 с.
2. Гуцол А. М. Моделювання концептосфери МАТРИМОНІАЛЬНИЙ КОНФЛІКТ (на матеріалі сучасного німецькомовного дискурсу). *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2013. № 38. С. 174–176.
3. Заяць Л. І. Лексика сфери національної безпеки: до визначення поняття. *Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference (London, United Kingdom, 10–12 August 2023)*. London: Cognum Publishing House, 2023. С. 241–244.
4. Іванченко М. Ю. Моделювання лінгвокогнітивної структури концепту. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/4171/1/Моделювання%20лінгвокогнітивної%20структури%20концепту.pdf> (дата звернення: 10.06.2024).
5. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
6. Ніконова В. Г. Концепт – концептуальний простір – картина світу: досвід поетико-когнітивного аналізу художнього тексту. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Філологія. 2012. Т. 15. № 2. С. 117–123.
7. Damasio A. *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. San Diego: A Harvest Book Harcourt, Inc., 1999. 385 p.
8. Elliott L. UK urged to protect Ukraine from legal action over private debt default. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jul/07/ukraine-legal-action-uk-courts-bondholders-debt-default> (accessed: July 16, 2024).
9. Hoffmann L. *Means of communication. Technical language: An introduction*. Tübingen: Gunter Naer, 1985. 307 p.
10. Mijalković S., Blagojević D. The basis of national security in international law. *Žurnal za kriminalistiku i parvo*. 2014. Vol. 1. P. 49–68.
11. Sabbagh D. First F-16 jets heading to Ukraine after months of training and negotiations. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jul/10/first-f-16-jets-heading-to-ukraine-after-months-of-training-and-negotiations> (accessed: July 16, 2024).
12. Sabbagh D., Mazhulin A. Ukrainian MPs pass controversial mobilisation bill to boost troop numbers. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2024/apr/11/ukraine-demobilisation-plan-long-serving-soldiers-military-war-russia> (accessed: July 16, 2024).

13. Zaiats L. Semantic and structural peculiarities of the English vocabulary in the sphere of national security: case study of *The White Book 2021: Defence Policy of Ukraine*. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. № 66. Т. 1. С. 143–148.

REFERENCES

1. Boiko, Y. V. (2023). *Kohnityvno-dyskursyvena model diakhronnoi mnozhynnosti perekladiv chasovo viddalenooho per-shotvoru (na materialy ukrainskykh retranslyatsii trahedii V. Shekspira XIX–XXI stolit)* [Cognitive-discursive model of the diachronic plurality in translation of the time-remote original text (case study of Ukrainian retranslations of W. Shakespeare's tragedies of the 19th–21st centuries)] (Doctoral dissertation, V. N. Karazin Kharkiv National University) [In Ukrainian].
2. Hutsol, A. M. (2013). *Modeliuvannia kontseptosfery MATRYMONIALNYI KONFLIKT (na materialy suchasnoho nimets-komovnoho dyskursu)* [Modeling of the concept sphere MATRIMONIAL CONFLICT (on the material of modern German-language discourse)]. *Naukovi zapysky. Seriiia "Filolohichna"* [Research Bulletin. Series: Philological Sciences], 38, 147–176 [In Ukrainian].
3. Zaiats, L. I. (2023). *Leksyka sfery natsionalnoi bezpeky: do vyznachennia poniattia* [Vocabulary of the sphere of national security: towards definition of the concept]. *Proceedings of XII International Scientific and Practical Conference (London, United Kingdom, 10–12 August 2023)* (pp. 241–244). London, Cognum Publishing House [In Ukrainian].
4. Ivanchenko, M. Y. (2017). *Modeliuvannia linhvokohnityvnoi struktury kontseptu* [Modeling the linguocognitive structure of the concept]. Retrieved on June 06, 2024 from <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/4171/1/Моделювання%20лінгвокогнітивної%20структури%20концепту.pdf> [In Ukrainian].
5. Martyniuk, A. P. (2011). *Slovyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky* [Dictionary of the main terms of cognitive and discursive linguistics]. Kharkiv, V. N. Karazin Kharkiv National University [In Ukrainian].
6. Nikonova, V. H. (2012). *Kontsept – kontseptualnyi prostir – kartyna svitu: dosvid poetyko-kohnityvnoho analizu khudozhnoho tekstu* [Concept – conceptual space – picture of the world: experience of poetic and cognitive analysis of literary text]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriiia: Filolohiia* [Messenger of Kyiv National Linguistic University. Series Philology]. 15 (2), 117–123 [In Ukrainian].
7. Damasio, A. (1999). *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*. San Diego, A Harvest Book Harcourt, Inc.
8. Elliott, L. (2024). *UK urged to protect Ukraine from legal action over private debt default*. *The Guardian*. Retrieved on July 16, 2024 from <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jul/07/ukraine-legal-action-uk-courts-bondholders-debt-default>
9. Hoffmann, L. (1985). *Means of communication. Technical language: An introduction*. Tübingen, Gunter Naer
10. Mijalković, S., Blagojević, D. (2014). *The basis of national security in international law*. *Žurnal za kriminalistiku i parvo*, 1, 49–68
11. Sabbagh, D. (2024). *First F-16 jets heading to Ukraine after months of training and negotiations*. *The Guardian*. Retrieved on July 16, 2024 from <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jul/10/first-f-16-jets-heading-to-ukraine-after-months-of-training-and-negotiations>
12. Sabbagh, D., Mazhulin, A. *Ukrainian MPs pass controversial mobilisation bill to boost troop numbers*. *The Guardian*. Retrieved on July 16, 2024 from <https://www.theguardian.com/world/2024/apr/11/ukraine-demobilisation-plan-long-serving-soldiers-military-war-russia>
13. Zaiats, L. (2023). *Semantic and structural peculiarities of the English vocabulary in the sphere of national security: case study of The White Book 2021: Defence Policy of Ukraine*. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 66 (1), 143–148

УДК 811.111'373.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-32>

Оксана ЗОСИМОВА,

orcid.org/0000-0002-5446-2222

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри практики англійського усного і писемного мовлення
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) oksanazosimova@ukr.net*

Юлія ЛИСЯНСЬКА,

orcid.org/0000-0001-7779-3131

*магістр, випускниця факультету іноземної філології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) yulia.lsw@gmail.com*

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ Й СТРУКТУРА НАЗВ КОМПАНІЙ-ВИРОБНИКІВ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У США

Актуальність дослідження ергонімів, зокрема назв комерційних організацій, зумовлено основними тенденціями розвитку сучасної лінгвістики, предметом розгляду якої все частіше стають типи онімів, що виконують не лише традиційні функції, властиві всім власним назвам, але також репрезентують складні явища, пов'язані з різними сферами людського життя, маючи в такий спосіб велику екстралінгвістичну цінність.

Упродовж останніх десятиліть в українській і зарубіжній ономастиці з'явилася велика кількість студій, присвячених різним питанням ергонімії. Разом із тим, чимало назв комерційних підприємств та організацій досі потребують детального лінгвістичного аналізу. Зокрема, назви американських компаній-виробників харчових продуктів ще не були об'єктом спеціальних мовознавчих досліджень. Усебічний аналіз цих ергонімів дає можливість розширити знання з історії, економіки та культури США, дозволяє уточнити специфіку номінаційних процесів у сфері ергонімії. Мета цього дослідження – визначити особливості деривації й структури назв американських компаній-виробників продуктів харчування.

Відповідно до кількості складників, серед назв компаній-виробників харчової продукції США було виокремлено три основні структурні типи ергонімів: однокомпонентні назви, двокомпонентні та багатоконпонентні, які, своєю чергою, поділяються на окремі підгрупи. Найбільшою кількістю одиниць представлені (майже в однаковій пропорції) двокомпонентні та багатоконпонентні ергоніми (зі структурою словосполучення або речення).

Найбільш продуктивними способами творення досліджуваних назв є лексико-семантичні – трансонімізація й онімізація, які також можуть поєднуватися з основоскладанням, телескопією, афіксацією, різними типами аббревіації. Кількісний аналіз назв компаній харчової індустрії США показав, що 75% ергонімів утворено шляхом трансонімізації, 25% – онімізації.

З метою зробити назву компанії унікальною й привабливою в процесі творення ергонімів подекуди застосовується мовна гра, хоча серед найменувань виробників харчових продуктів у США таких прикладів небагато. У деяких досліджуваних назвах зафіксовано використання алітерації, паронімічної заміни, деструктуризації назви, капіталізації, а також навмисне відхилення від орфографічних норм тощо.

Ключові слова: ономастика, онім (власна назва), ергонім, торгова назва, деривація, онімізація, трансонімізація.

Oksana ZOSIMOVA,

orcid.org/0000-0002-5446-2222

*Candidate of Philological Sciences (PhD in Philology), Associate Professor,
Head of the Department of Practice of Oral and Written English
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) oksanazosimova@ukr.net*

Yuliia LYSIANSKA,

orcid.org/0000-0001-7779-3131

*Master of Arts, Graduate of the Faculty of Foreign Philology
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) yulia.lsw@gmail.com*

WAYS OF FORMATION AND STRUCTURE OF THE NAMES OF THE FOOD COMPANIES IN THE USA

The topicality of the research on ergonyms, names of commercial enterprises in particular, is determined by the general trends in modern onomastics that mainly focuses on the study of the types of proper names, which perform not only conventional functions, characteristic of allonyms, but represent complex phenomena related to different spheres of people's life, thus having a great extralinguistic value.

Over the last decades, a lot of academic studies on different issues of ergonymics have appeared in Ukrainian and foreign onomastics. At the same time, a great number of names of commercial enterprises and organizations still need a detailed linguistic analysis. For example, the names of contemporary American food manufacturers have not been thoroughly studied yet. Their comprehensive analysis can broaden our knowledge of the United States' history, economy, and culture, can give us an opportunity to clarify issues related to the special nature of the process of naming in the field of ergonymics. The purpose of this study is to identify and describe special features of the derivation and structure of the names of American food manufacturers.

According to the number of components, the names of the US food companies were divided into single-component, two-component and multi-component units, which, as well, were divided into subgroups. Two-component and multi-component ergonyms (extended word combinations or sentences) turned out to be the most common ones (in almost the same proportion).

The most productive ways of word formation in this sphere are lexico-semantic methods, namely onymization and transonymization, which can also be combined with compounding, blending, affixation, various types of shortening (abbreviation). The quantitative analysis shows that 75% of the names of American food manufactures are formed by transonymization, 25% – by onymization.

To make their brand unique and attractive, some companies employ word-play techniques in the process of coining names, although they are not very common among the ergonyms of the US food industry. Alliteration, paronymic substitution, violation of the word structure, capitalization, intentional deviation from spelling norms, etc. are used in some company names under discussion.

Key words: *onomastics, onym (proper name), ergonym, brand name, derivation, onymization, transonymization.*

Постановка проблеми. Студії у сфері вивчення різноманітних типів власних назв дозволяють розширити діапазон досліджень сучасної лінгвістики, оскільки номінації на сьогодні підлягає практично кожне поняття з будь-якої сфери діяльності. Одним із порівняно нових розділів ономастики є ергоніміка, що вивчає ергоніми, тобто власні імена об'єднань людей, зокрема комерційних організацій. У більшості випадків комерційне підприємство відоме споживачам завдяки своєму креативному найменуванню, яке не лише ідентифікує його, але також виконує низку додаткових прагматичних функцій – інформативну, рекламну, меморіальну й естетичну. Вдала назва компанії має значну роль у визначенні успішності її іміджу серед великої кількості конкурентів на ринку. Беручи до уваги різноманіття товарів та промислових компаній у харчовій індустрії, на сьогодні можна стверджувати, що вдале ергонімне найменування часто є вирішальним фактором вибору продукції серед споживачів. Привабливість назви часто визначається особливостями її структури, винахідливістю номінаторів у процесі деривації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж останніх десятиліть в українській і зарубіжній ономастиці з'явилося чимало наукових розвідок із проблем ергонімії. Ергоніми на матеріалі різних мов вивчають у структурно-семан-

тичному (О. Вінарева (Вінарева, 2005), Ю. Горожанов (Горожанов, 2013), О. Зосімова (Зосімова, 2022; Зосімова, & Макєєв, 2024а), Г. Крапівник і Ю. Шпак (Крапівник, & Шпак, 2019), Н. Кутуза (Кутуза, 2003)), мотиваційному (О. Белей (Белей, 1999), Ю. Дідур (Дідур, 2013), Г. Зимовець (Зимовець, 2014), О. Зосімова та Є. Макєєв (Зосімова, & Макєєв, 2024б), Ю. Позніхіренко (Позніхіренко, 2018)), функціональному-прагматичному аспектах (О. Вінарева (Вінарева, 2005), Л. Густафссон (Gustafsson, 2021), М. Данезі (Danesi, 2011), Ю. Позніхіренко (Позніхіренко, 2020)) та ін. Разом із тим, значна частина ергонімів, зокрема в англійській мові, досі потребує детального фахового вивчення.

Мета статті – визначити особливості будови й деривації назв американських компаній-виробників продуктів харчування, окреслити їхні базові структурні моделі.

Матеріал дослідження склали 300 ергонімів із переліку назв американських компаній-виробників харчових продуктів, представленому в англійській версії інтернет-енциклопедії Wikipedia (List).

Виклад основного матеріалу. Традиційно з точки зору структури (Кутуза, 2003: 8; Крапівник, & Шпак, 2019: 79) назви підприємств США у сфері харчової індустрії можна розподілити за 3-ма основними різновидами, а саме: одноком-

понентні, двокомпонентні та багатоконпонентні (описові конструкції).

Однокомпонентні назви серед досліджуваних нами ергонімів представлені простими словами (з однією основою), складними словами та аббревіатурами. Наприклад: *Brach's* – кондитерська компанія, заснована у 1904 році Емілем Дж. Браком (Wikipedia). У структурі ергоніма наявна одна основа, однак суфікс 's, який указує на присвійний відмінок («той, що належить Браку»), свідчить про те, що назва є афіксальною та похідною. Цікаво, що спочатку власник поетично назвав кондитерську «*Brach's Palace of Sweets*» (такий ергонім відноситься до багатоконпонентного типу і класифікується як назва-словосполучення), однак згодом назва була скорочена до однокомпонентної.

Серед досліджуваних ергонімів ця словотвірна модель (прізвище засновника + суфікс 's, що вказує на присвійний відмінок) є досить поширеною, що засвідчують чимало інших подібних прикладів, як-от: *Driscoll's*, *Galliker's*, *Kellogg's*, *Luby's*, *Martinelli's*, *Odell's*, *Whitman's* та ін.

Прикладом безафіксного ергоніма є назва великої продовольчої компанії зі штату Мінесота – *Cargill*. Назва також походить від імені засновника корпорації Вільяма Каргілла (Wikipedia), однак у процесі деривації у структурі лексеми не відбулося жодних змін: ергонім є результатом простої трансонімізації – переходу власного імені людини до розряду торгових назв без додавання жодних афіксів. Отже, цю назву утворено виключно лексико-семантичним способом. Ця словотвірна модель також задіяна у процесі творення назв компаній виробників харчових продуктів *Hormel* і *Mezzetta*, однак подібні назви є значно менш поширеними в межах нашої вибірки.

Ще більш рідкісними серед досліджуваних назв є приклади простих однокомпонентних ергонімів, утворених від апелятивів шляхом онімізації, як-от: назва компанії *Junket* – від назви молочного десерту *junket*; назва каліфорнійської сільськогосподарської компанії *Limoneira*, що насамперед спеціалізується на виробництві й продажу цитрусових та авокадо – від португальського слова *limoneira*, що означає «лимонне дерево» (Wikipedia).

До однокомпонентних складних назв можна віднести ергоніми, які складаються з двох чи більше основ (коренів), на кшталт: *SmithFoods* (утворено шляхом слово-, або основоскладання (compounding): *Smith* + *foods*); *BeerNuts* (*beer* + *nuts*); *Gustobene* (італійською 'gusto bene' («смакує добре»)); *Chocolove* (*chocolate* + *love*: результат телескопії (blending), оскільки використано лише усічену форму першого компонента *chocolate*);

Nabisco (до 1971 р. назва звучала як *National Biscuit Company* (Wikipedia)). Як бачимо, два останніх ергоніми також було утворено шляхом усічення компонентів та об'єднання їх в одне слово.

Іншим цікавим прикладом є назва компанії з виготовлення молочних продуктів *Darigold*, яка «розшифровується» як *Dairy Gold* «молочне золото». У процесі основоскладання відбулася трансформація написання слова «dairy», оскільки в розмовному мовленні воно звучить саме ['deri]. До цього ж типу ми відносимо й назву компанії-виробника готових продуктів з індички – *Norbest*. Ідея для назви спочатку звучала як «*Norwest*», скорочення від *Northwestern Turkey Growers Association* (Wikipedia). Незабаром її було змінено на «*Norbest*», де "best" означає «найкращий». Отже, в цій назві ми спостерігаємо також використання прийому гри слів.

Однокомпонентні складні назви, як правило, пишуться разом, однак трапляються ергоніми, які пишуться через дефіс, як-от назва виробника яєць *Cal-Maine*, що являє собою частковий бленд, утворений поєднанням усіченої назви штату Каліфорнія (*California*) та повної назви штату Мен (*Maine*). Як відомо, ці штати розташовані на узбережжі двох різних океанів – Тихого й Атлантичного, тобто у двох протилежних кінцях країни. Ергонім же вказує на широку географію постачання яєць відповідною компанією (*Cal-Maine*).

До однокомпонентних ергонімів в ономастиці також формально відносять ініціальні аббревіатури, як-от: *CHS* – аббревіатура з довгою історією, що є результатом злиття різних компаній та їх перейменування; *JBS* – аббревіатура, утворена від скорочення ініціалів засновників (Wikipedia).

Цікавим є приклад назви американської компанії *POET*. На перший погляд здається, що це аббревіатура за структурним типом, оскільки всі літери у слові є великими. Однак у ході аналізу мотивації ергоніма було з'ясовано, що президент компанії Джефф Бройн заявляв, що ця назва є не аббревіатурою, а креативним найменуванням (Wikipedia), де з рекламною метою використано стилістичний прийом капіталізації. Отже, відносимо відповідний ергонім до простого типу однокомпонентних назв. Його утворено шляхом онімізації від загального іменника *poet*. Цей приклад ще раз показує нам нерозривність між структурним і семантичним (мотиваційним) аспектом дослідження ергонікону, які тісно взаємопов'язані.

За нашими спостереженнями, аббревіатури є найменш поширеним підтипом ергонімів у сфері харчової промисловості США. Найбільш численним за кількістю структурним типом досліджува-

них одиниць є двокомпонентні ергоніми. У межах цього типу було виділено такі підгрупи (моделі):

Іменник (іменник у присвійному відмінку) + іменник (*Flowers Foods, Snak King, Sprinkles Cupcakes, Sunbeam Bread, Amy's Kitchen, Dan's Chocolates, Shamrock Farms, Day's Beverages, Sunshine Dairy, Lifeway Foods* та ін.).

Прикметник (дієприкметник) + іменник (*Green Giant, National Beverage, Deep Foods, Red Gold, Red Diamond, Wise Foods, General Mills, Rich Products, Urban Accents, Unreal Brands, National Beverage, Talking Rain* та ін.).

Іменник + прикметник (дієприкметник) (*Liz Lovely, Bunge Limited*).

Прислівник/прийменник + прикметник/іменник (*Just Born, Beyond Meat*).

Найбільш продуктивними моделями двокомпонентних ергонімів є структури «іменник + іменник» та «прикметник + іменник», які, по суті, є майже ідентичними, оскільки в англійській мові в ролі означення часто виступає саме іменник, як-от: *Monarch Beverage, Street King, Dakota Beef*.

Багатокомпонентні назви компаній-виробників харчових продуктів США представлені ускладненими словосполученнями та ергонімами-реченнями, на кшталт: *Sweet Grass Dairy, Robert's American Gourmet Food, Tillamook County Creamery Association, Lobel's of New York, Pero Family Farms Food Company, Pierre's Ice Cream Company, Point Reyes Farmstead Cheese Company, Somebody's Mother's Chocolate Sauce, Who's Your Daddy, Lettuce Entertain You Enterprises* та ін. До складу багатокомпонентних словосполучень також часом входять компоненти-аббревіатури, наприклад: *DCI Cheese Company, K&N's Foods USA*.

Перевагою багатокомпонентних ергонімів-словосполучень є те, що вони більш детально й конкретно повідомлять споживачу про особливості продукції компанії, її місцезнаходження, власника тощо (*Nueske's Applewood Smoked Meats*). Прикметно, що досліджувані ергоніми-речення, навпаки, часто не розкривають жодних деталей про роботу компанії, натомість виконують рекламну (атракативну) функцію (*Who's Your Daddy*).

Кількісний аналіз співвідношення трьох структурних типів ергонімів у назвах американських виробників харчових продуктів засвідчив, що найбільші групи становлять дво- (44,4%) та багатокомпонентні назви (44,2%). Однокомпонентних ергонімів небагато – лише 11,4% досліджуваних одиниць.

Варто зазначити, що фактично у творенні всіх розглянутих нами назв, незалежно від їх структур-

ного типу, спостерігаються два основні процеси: онімізація і трансонімізація. Ю. Карпенко в одній зі своїх праць, присвячених вивченню ергонімії, зазначає, що ці два процеси є панівними у творенні ергонімних найменувань (Карпенко, 1990: 36). Трансонімізовані ергоніми явно переважають у нашій вибірці: назви американських компаній-виробників харчових продуктів або повністю базуються на різних власних назвах, що перейшли до розряду ергонімів, або ж містять певні апелятиви у своїй структурі, хоча онімний компонент, на нашу думку, усе одно є ключовим елементом, що виконує функцію ідентифікації тощо.

Основою досліджуваних ергонімів, утворених шляхом трансонімізації, є насамперед антропоніми й топоніми:

1) Похідною основою відантропонімного типу ергонімів харчової індустрії США є прізвища (рідше імена) засновників / власників підприємств: *Cargill, Mrs. Fields, The Andersons, Kellogg's, Whitman's, Brown and Haley* та ін., чи їхніх родичів: *Rosa Food Products, Sara Lee Desserts*. Трапляються також поодинокі приклади використання в назвах компаній імен відомих людей, історичних постатей (реальних та легендарних): *Columbus Salame, King Arthur Flour*. Іноді основою ергоніма стають імена літературних персонажів, як-от *D'Artagnan* – назва американської компанії-виробника й дистриб'ютора м'ясних продуктів, заснованої в 1985 році американкою французького походження Аріан Даген, яка народилася в Гасконії, як і відомий персонаж романів А. Дюма д'Артаньян.

2) Відтопонімні моделі досліджуваних ергонімів передбачають перехід локальної ознаки у назву компанії.

Було знайдено лише один приклад однокомпонентної назви цього типу, а саме: *Luzianne* (назва популярного в південних штатах виробника чаю, кави та інших напоїв), що базується на регіональній вимові назви штату Луїзіана (*Louisiana*). Натомість, зафіксовано значно більше двокомпонентних назв, як-от: *Georgetown Cupcake, Michigan Sugar, Wisconsin Cheeseman* та ін., а також багатокомпонентних ергонімів на кшталт: *Alvarado Street Bakery, Collin Street Bakery, Westminster Cracker Company* та ін.

Можна виокремити такі моделі відтопонімних двокомпонентних ергонімів: а) топонім + апелятив: *Dakota Style*; в) топонім + ергонімний термін: *Vermont Creamery, U.S. Mills* (слово 'mill' в англійській мові означає як фабрику загалом, так і млин (Cambridge)); найімовірніше, у назві цього відомого у США виробника сухих (зернових) снідан-

ків, печива та крекерів актуалізовано передусім друге значення лексеми).

Ергоніми, утворені шляхом онімізації, відрізняються від відонімних тим, що апелятив є головним змістовим компонентом у назві, а всі інші компоненти лише доповнюють його. Зазвичай такі ергоніми відображають реальні явища, процеси або актуалізують певні риси тієї чи іншої компанії. Водночас такі назви можуть мати рекламну спрямованість й використовувати, відповідно, позитивну оцінку лексики. Процес онімізації «в чистому вигляді», коли виключно апелятиви стають основою досліджуваних ергонімів, є не надто поширеним. Як уже зазначалося, нами було знайдено лише декілька прикладів простих однокомпонентних відапелятивних назв підприємств харчової індустрії США (*Junket, Limoneira* та ін.). Складні однокомпонентні ергоніми представлені поєднанням двох апелятивів в одну лексему шляхом основокладання або телескопії: *BeerNuts, Wing-Time, DariGold, Norbest*.

Двокомпонентні конструкції представлено типовими моделями: а) прикметник + апелятив: *Red Gold, Golden Flake, Wise Foods, Organic Valley*; б) апелятив (у ролі означення) + апелятив: *Buddy Fruits, Burger King, Sunbeam Bread, Sunshine Dairy*; в) апелятив + ергонімний термін: *Magnolia Bakery*.

Багатокомпонентні відапелятивні назви-сполучення є своєрідними «розширеними» моделями двокомпонентних назв, а саме: а) прикметник + прикметник + апелятив: *Pure Indian Foods*; б) (прикметник + апелятив) + ергонімний термін: *Blue Diamond Growers, Blue Bell Creameries, Silver Spring Foods, Little Crow Foods*; в) апелятив (у ролі означення) + апелятив, що вказує на тип продукту, який виробляє компанія + ергонімний термін: *Monarch Beverage Company*; г) інші конструкції: *Love Grown Foods*.

Загалом, як уже зазначалося, за нашими підрахунками, онімізованих ергонімів значно менше, ніж трансонімізованих: 75% нашої вибірки складають ергоніми, утворені шляхом трансонімізації, 25% – онімізації.

Також слід уточнити, що, оскільки переважна більшість назв компаній харчової індустрії США має певний апелятивний елемент (ергонімний термін тощо), то в межах досліджуваних ергонімів ми не виділяємо окремо третій, змішаний, тип лексико-семантичного словотвору (відонімно-апелятивний), а розподіляємо назви за схемою з уже наявним «обов'язковим» апелятивом.

Незалежно від кількості складників і типу деривації, творення деяких назв американських компаній-виробників харчових продуктів базу-

ється також на застосуванні прийому мовної гри, який загалом досить часто використовується в ергонімах для реалізації рекламно-експресивної функції. Варто одразу зазначити, що цей прийом є не дуже поширеним у межах досліджуваних назв. Мовна гра як один із креативних способів творення ергонімної лексики за допомогою вербальних та невербальних (візуальних) знаків зорієнтована на привертання уваги потенційних споживачів і вважається досить ефективною. Отже, нами було виділено такі прийоми мовної гри:

1) алітерація: *Charles Chips, Fred's Frozen Foods, Crystal Creamery*;

2) паронімічна заміна: *Norbest* (від *Northwest*), *Joyva* (імовірно, від *halva*), *Oogave* (від *agave*; вигук *oo=ooh*);

3) основокладання й телескопія: як уже зазначалося, ці способи словотвору є основою багатьох дотепних ергонімів: *BeerNuts, Wing-Time; Cal-Maine, Chocolove*;

4) деструктуризація слова за допомогою великої літери всередині назви: *ConAgra Foods, TreeHouse Foods* (при цьому слід зазначити, що прикладів деструктуризації в «чистому вигляді» не було знайдено; як правило, мова йде про написання з великої літери частин новоутвореного бленда або складного слова: *Conagra* = 'consolidated' (від *Nebraska Consolidated Mills*) + 'agriculture'; *TreeHouse Foods*: 'tree' + 'house');

5) навмисне відхилення від орфографічних норм: *Snak King* (замість *Snack*), *Darigold* (замість *Dairy*), *Luzianne* (адаптація слова *Luzianna*, що базується на регіональній вимові назви штату *Louisiana*). До цієї ж групи відносимо назви, у яких на письмі відсутня остання літера «g» – її замінюють на «'». Наприклад, *Bloomin' Brands, Dunkin' Brands*. Імовірно, це робиться для того, аби імітувати розмовне мовлення й «наблизитися» до споживача;

6) написання всіх літер назви як великих: *POET* (з метою надання схожості з аббревіатурою);

7) поєднання декількох слів (або частин аббревіатури) графічним знаком сполучника "and" – &: *Dietz & Watson, Vanberg & DeWulf, K&N's Foods USA, Peet's Coffee & Tea*. Такий вид використання додаткових графічних чи цифрових знаків у назві називається паралінгвістичним прийомом і він завжди використовується задля активації зорового сприйняття споживача та креативного виділення назви серед низки інших.

Аналізуючи структуру й деривацію ергонімів харчової індустрії США, не можна не згадати про такі поняття, як «назви іншомовного походження» та «мовна інтерференція» (взаємодія

мовних систем в умовах білінгвізму). Якщо, наприклад, український ергонімікон впродовж останніх десятиліть продовжує зазнавати потужного впливу англійської мови (часткове або повне використання у назвах англійських слів, написання українських назв латиницею, створення назв за англійськими зразками тощо), то назви компаній-виробників харчових продуктів у США практично не надають прикладів власне мовної інтерференції на фонетичному, морфологічному чи синтаксичному рівнях. Щодо лексичного рівня, то нам вдалося знайти нечисленні приклади використання іншомовних афективів або калькування іншомовних виразів для створення ергонімів, як-от: *Gavilon* (іспанською – «яструб»), *Limoneira* (португальською – «лимонне дерево»), *Gustobene* (від італійського виразу ‘gusto bene’ – «смакує добре»).

Разом з тим, статус Сполучених Штатів як країни емігрантів, де кожен працьовитий громадянин, представник будь-якої національності, може реалізувати свою «американську мрію», а також поширена тенденція використовувати в назві бізнесу прізвище засновника зумовлюють широку «мовну географію» досліджуваних ергонімів: *Abdallah Candies*, *Scharffen Berger Chocolate Maker*, *Sarris Candies*, *T. Marzetti Company*, *Tabatchnick* тощо.

Позначені національним колоритом назви компаній виконують не лише меморіальну функцію (увічнити ім'я власника), але й естетичну, атрактивну (наприклад, дуже привабливими є ергоніми, утворені від італійських прізвищ: *Colavita*, *Giam-bri's Quality Sweets*), а також інформативну – назва може натякати на специфіку продукту: *Manischewitz* (кошерна їжа).

Висновки. Аналіз структури та дериваційних особливостей назв компаній-виробників харчової продукції США дозволяє зробити такі висновки:

1. Найпоширенішими структурними типами досліджуваних ергонімів є двокомпонентні й багатоконпонентні одиниці (майже в однаковій пропорції).

2. Найбільш поширеними способами словотвору є процеси онімізації й трансонімізації, які можуть також поєднуватися з основокладанням, телескопією, афіксацією, різними типами скорочень (усічення, ініціальна аббревіація). Онімізованих ергонімів значно менше, ніж трансонімізованих: 75% вибірки складають ергоніми, утворені шляхом трансонімізації, 25% – онімізації. У процесі трансонімізації до розряду ергонімів насамперед переходять антропоніми й топоніми.

3. Творення деяких назв компаній відбувається з використанням різних прийомів мовної гри, хоча вони не є надто поширеними серед ергонімів у сфері харчової індустрії США. При цьому застосовуються як лінгвістичні (алітерація, паронімічна заміна, деструктуризація слова, навмисне відхилення від орфографічних норм тощо), так і паралінгвістичні засоби, передусім творення за допомогою графічного знаку. Використання цих прийомів є важливим чинником комерційної ефективності ергоніма.

4. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що аналіз структури ергонімів неможливий без детального вивчення їх семантики, оскільки без дослідження значення кожного окремого елемента назви та його мотивації в цілому важко зрозуміти, чи був наявний процес онімізації / трансонімізації, чи є назва складною чи простою за структурою тощо.

Отже, перспективи подальших студій убачаємо в комплексному лінгвістичному аналізі назв комерційних підприємств у різних аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Белей О. О. Сучасна українська ергонімія. Власні назви підприємств Закарпаття. Ужгород: б.в., 1999. 111 с.
- Вінарева О. В. Структурний, семантичний і прагматичний аспекти англійських торгових назв (на матеріалі веб-сайтів мережі Інтернет): автореф. дис. на ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2005. 21 с.
- Горожанов Ю. Ю. Ергоніми міста Луцька: структурно-семантичний аналіз. *Філологічні студії*. 2013. Вип. 9. С. 134–138.
- Дідур Ю. І. Мотиваційна структура ергонімікону. *Записки з ономастики*. 2013. Вип. 16. С. 51–59.
- Зимовець Г. В. Позначення предмета діяльності як один із основних компонентів семантичної структури ергонімів. *Лінгвістичні дослідження*: збірник наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Харків, 2014. Вип. 38. С. 15–22.
- Зосімова О. Структурні особливості британської ергонімії кондитерської галузі. *Сучасні філологічні і методичні студії: проблематика і перспективи* [Електронне видання]: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. для науковців, викладачів, учителів, здобувачів вищої освіти, Харків, 18 травня 2022 року / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди; редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред) та ін. Харків, 2022. С. 153–156.
- Зосімова О., Макеєв Є. Структурні моделі й способи творення назв готелів у США. *Сучасні філологічні і методичні студії: проблематика і перспективи* [Електронне видання]: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. для науковців, викладачів, учителів, здобувачів вищої освіти, Харків, 24 квітня 2024 року / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди; редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред) та ін. Харків, 2024. С. 31–33.

8. Зосімова О. В., Макеєв Є. Ю. Мотивація американських готелонімів. *Мовна освіта фахівця: сучасні виклики та тенденції*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Харків, 22 лютого 2024 року). Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 75–81.
9. Карпенко Ю. О. Онімизація і трансонімизація як словотвірний акт. *Шоста республіканська ономастична конференція*: тези доповідей і повідомлень. Одеса: ОДУ, 1990. С. 35–37.
10. Крапівник Г. О., Шпак Ю. О. Сучасний ергонімikon кав'ярень міста Харкова. *Лінгвістичні дослідження*: 36. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди. 2019. № 50. С. 76–85.
11. Кутуза Н. В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону Одеси): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2003. 20 с.
12. Позніхиренко Ю. І. Ергонімія: завдання та функції ергонімів. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14. Т. 1. С. 296–300.
13. Позніхиренко Ю. І. Мотиваційна база ергонімів як знаків соціокультурного простору України й англomовних країн (на матеріалі назв закладів харчування): дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Київ, 2018. 264 с.
14. Cal-Maine Foods. Company. Our history [E-resource]. URL: <https://www.calmainefoods.com/company/our-history/> (accessed 10 July 2024).
15. Cambridge Online Dictionary [E-resource]. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (accessed 10 July 2024).
16. Danesi, M. What's in a Brand Name? A Note on the Onomastics of Brand Naming [E-resource]. *NAMES: Journal of Onomastics*. 2011. Vol. 59 (3) P. 175–185. URL: <https://doi.org/10.1179/002777311X13082331190119> (accessed 10 July 2024).
17. Gustafsson, L. The Persuasive Function of Company Names: Examples from Four Different Business Sectors [E-resource]. *The Economy in Names. Values, Branding and Globalization*. Uppsala, 2021. P. 51–58. URL: <http://hh.diva-portal.org/smash/get/diva2:1593936/FULLTEXT01.pdf> (accessed 10 July 2024).
18. List of food companies. United States [E-resource]. *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_food_companies#United_States (accessed 10 July 2024).
19. Wikipedia: The Free Encyclopedia [E-resource]. URL: <https://en.wikipedia.org/> (accessed 10 July 2024).

REFERENCES

1. Belei, O. O. (1999). *Suchasna ukrainska erhonimiia. Vlasni nazvy pidpriemstv Zakarpattia [Modern Ukrainian ergonymics. Proper names of Zakarpattia enterprises]*. Uzhhorod. 111 s. [in Ukrainian].
2. Vinarieva, O. V. (2005). Strukturnyi, semantychnyi i prahmatychnyi aspekty anhlomovnykh torhovykh nazv (na materialii veb-saitiv merezhi Internet) [Structural, semantic and pragmatic aspects of English trade names: A study of Internet websites]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Kyiv National Linguistic University. 21 s. [in Ukrainian].
3. Horozhanov, Yu. Yu. (2013). Erhonimy mista Lutska: strukturno-semantychnyi analiz [Ergonyms of the City of Lutska: Structural and semantic analysis]. *Filolohichni studii – Philological Studies*, 9, 134–138 [in Ukrainian].
4. Didur, Yu. I. (2013). Motyvatsiina struktura erhonimikonu [Motivational structure of ergonyms]. *Zapysky z onomastyky – Notes on Onomastics*, 16, 51–59 [in Ukrainian].
5. Zymovets, H. V. (2014). Poznachennia predmeta diialnosti yak odyin iz osnovnykh komponentiv semantychnoi struktury erhonimiv [Designation of field of activity as one of main components of semantic structure of business names]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic Studies: A Collection of Academic Papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 38, 15–22 [in Ukrainian].
6. Zosimova, O. (2022). Strukturni osoblyvosti brytanskoi erhonimii kondyterskoi haluzi [Structural features of British confectionery industry brand names]. *Suchasni filolohichni i metodychni studii: problematyka i perspektyvy: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Modern Philological and Methodological Studies: Issues and Prospects: Proceedings of the International Scientific Conference, Kharkiv, 18 May 2022* (pp. 153–156). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University [in Ukrainian].
7. Zosimova, O., Makieiev, Ye. (2024a). Strukturni modeli y sposoby tvorennia nazv hoteliv u SSHa [Structural models and ways of formation of hotel names in the USA]. *Suchasni filolohichni i metodychni studii: problematyka i perspektyvy: materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Modern Philological and Methodological Studies: Issues and Prospects: Proceedings of the 3rd International Scientific Conference, Kharkiv, 24 April 2024* (pp. 31–33). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University [in Ukrainian].
8. Zosimova, O. V., Makieiev, Ye. Yu. (2024b). Motyvatsiia amerykanskykh hotelonimiv [Motivation of American hotel names]. *Movna osvita fakhivtsia: suchasni vyklyky ta tendentsii: materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. – Professional Language Education: Modern Challenges and Trends: Proceedings of the 6th International Scientific Online Conference, Kharkiv, 22 February 2024* (pp. 75–81). Kharkiv: Yaroslav Mudryi National Law University [in Ukrainian].
9. Karpenko, Yu. O. (1990). Onimizatsiia i transonimizatsiia yak slovotvirnyi akt [Onymization and transonymization as a word-forming act]. *Shosta respublikanska onomastychna konferentsiia: tezy dopovidei i povidomlen. The Sixth Republican Onomastic Conference: Abstracts* (pp. 35–37). Odessa: Odessa State University [in Ukrainian].
10. Krapiivnyk, H. O., Shpak, Yu. O. (2019). Suchasnyi erhonimikon kaviaren mista Kharkova [Contemporary Ergonyms for Coffee Houses in Kharkiv]. *Linhvistychni doslidzhennia – Linguistic Studies: A Collection of Academic Papers of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, 50, 76–85 [in Ukrainian].

11. Kutuza, N. V. (2003). Strukturno-semantychni modeli erhonimiv (na materialy erhonimikonu Odesy) [Structural and semantic models of ergonyms: A study of Odesa ergonyms]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa: Odesa I. I. Mechnikov National University. 20 s. [in Ukrainian].
12. Poznikhirenko, Yu. I. (2020). Erhonimii: zavdannia ta funktsii erhonimiv [Ergonymics: Tasks and functions of ergonyms]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 14, Vol. 1, 296–300 [in Ukrainian].
13. Poznikhirenko, Yu. I. (2018). Motyvatsiina baza erhonimiv yak znakov sotsiokulturnoho prostoru Ukrainy y anhlo-movnykh krain (na materialy nazv zakladiv kharchuvannia) [Motivational base of ergonyms as signs of the sociocultural space of Ukraine and the English-speaking countries (based on the names of catering establishments)]. *Candidate's thesis*. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University. 264 s. [in Ukrainian].
14. *Cal-Maine Foods. Company. Our history* Retrieved from <https://www.calmainefoods.com/history>
15. *Cambridge Online Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/>
16. Danesi, M. (2011). What's in a Brand Name? A Note on the Onomastics of Brand Naming. *NAMES: Journal of Onomastics*, 59 (3), 175–185. Retrieved from <https://ans-names.pitt.edu/ans/article/view/1927>.
17. Gustafsson, L. (2021). The Persuasive Function of Company Names: Examples from Four Different Business Sectors. *The Economy in Names. Values, Branding and Globalization* (pp. 51–58). Uppsala. Retrieved from <http://hh.diva-portal.org/smash/get/diva2:1593936/FULLTEXT01.pdf>.
18. *List of food companies. United States*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_food_companies#United_States.
19. *Wikipedia: The Free Encyclopedia*. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/>

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.015.3:159.95

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-33>

Світлана БАДЕР,

orcid.org/0000-0002-9225-423X

доктор педагогічних наук, професор,

завідувачка кафедри розвитку дитини раннього і дошкільного віку

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *svetmira23@meta.ua*

Марія ПОЧИНКОВА,

orcid.org/0000-0002-1383-7470

доктор педагогічних наук,

професор кафедри початкової освіти

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *rochinkovam@gmail.com*

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА КРИТИЧНЕ ІГНОРУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ¹

Воєнний стан в Україні, спровокований повномасштабним вторгненням країни-агресора, вимагає пошуку шляхів та засобів забезпечення психологічної та інформаційно-психологічної безпеки громадян, оскільки фактично кожен проживає сьогодні в умовах тотального стресу. Ситуація ускладнюється через соціально-економічні проблеми в країні, дефіцит електроенергії, коли громадяни більше половини дня знаходяться без світла. На тлі означених подій РФ проводить суттєву інформаційну війну в соціальних мережах та месенджерах, реалізуючи потужні ПТСО (інформаційно-психологічні операції), що чинить колосальний негативний вплив на психологічний стан населення.

Інформаційно-психологічна безпека особистості у межах розвідки визначається як захищеність психіки від шкідливих інформаційних впливів, які здатні змінювати психологічні характеристики та поведінку особистості в нетипових умовах існування.

Автори подають тлумачення сутності категорії «інформаційний стрес» – стан перевантаження і напруги, викликаний надмірною кількістю інформації, яка отримується щоденно. До провідних чинників інформаційного стресу в умовах війни зараховано: постійний потік новин з різних джерел; безперервне користування соціальними мережами; неперевірена інформація тощо.

Визначено, що дієвими засобами протидії психологічним маніпуляціям в медіа-просторі є сформоване критичне мислення та критичне ігнорування.

Встановлено, що критичне мислення – це тип мислення, що дозволяє особистості критично ставитись до інформації з різних джерел, виокремлювати правдиві факти від фейків, аналізувати, узагальнювати інформацію, робити аргументовані висновки, ефективно прогнозувати й моделювати майбутнє.

Критичне ігнорування в медіапросторі визначається авторами як здатність особистості навмисно обмежувати час перебування в інтернеті, а також потік інформації, зокрема, з неперевірених джерел задля збереження власного психологічного комфорту.

До шляхів реалізації критичного ігнорування автори відносять такі: фільтрація джерел інформації, управління часом для споживання інформації, забезпечення емоційної безпеки, турбота про збереження психологічного здоров'я.

Ключові слова: психологічна безпека, інформаційна безпека, інформаційно-психологічна безпека громадян, інформаційний стрес, критичне мислення, критичне ігнорування.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

Svitlana BADER,*orcid.org/0000-0002-9225-423X**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Early and Preschool Child Development
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) svetmira23@meta.ua***Mariia POCHYNKOVA,***orcid.org/0000-0002-1383-7470**Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor at the Department of Primary School Education
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Poltava, Ukraine) pochinkovam@gmail.com*

CRITICAL THINKING AND CRITICAL IGNORING AS A MEANS OF INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL SECURITY OF CITIZENS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The state of war in Ukraine, provoked by the full-scale invasion of the aggressor country, requires the search for ways and means of ensuring the psychological and informational and psychological security of citizens, since in fact everyone lives today in conditions of total stress. The situation is complicated by socio-economic problems in the country, a shortage of electricity, when citizens are without electricity for more than half of the day. Against the background of these events, the Russian Federation is conducting a significant information war in social networks and messengers, implementing a powerful IPSO (informational and psychological operation), which has a colossal negative impact on the psychological state of the population.

Informational and psychological security of an individual within the scope of intelligence is defined as the protection of the psyche from harmful informational influences that are capable of changing the psychological characteristics and behavior of an individual in atypical conditions of existence.

The authors provide an interpretation of the essence of the category «information stress» – a state of overload and tension caused by an excessive amount of information that is received daily. The leading factors of information stress in war conditions include: a constant flow of news from various sources; continuous use of social networks; unverified information, etc.

It was determined that effective means of counteracting psychological manipulation in the media space are formed critical thinking and critical ignoring.

It has been established that critical thinking is a type of thinking that allows a person to be critical of information from various sources, to separate true facts from fakes, analyze, summarize information, draw reasoned conclusions, effectively forecast and model the future.

Critical ignoring in the media space is defined by the authors as the ability of an individual to intentionally limit the time spent on the Internet, as well as the flow of information, in particular, from unverified sources in order to preserve one's own psychological comfort.

The authors include the following ways of implementing critical ignoring: filtering information sources, managing time for information consumption, ensuring emotional safety, and caring for psychological health.

Key words: *psychological safety, informational safety, informational and psychological safety of citizens, informational stress, critical thinking, critical ignoring.*

Повномасштабне вторгнення країни-агресорки на територію незалежної України докорінно змінило життя громадян. Так, кожен українець сьогодні проживає в умовах перманентного стресу через зовнішню ситуацію (пряма загроза життю та здоров'ю через щоденні ракетні атаки), ускладнення соціально-економічних проблем (підвищення цін, тарифів, неспокійна суспільна ситуація), а також через інформаційний стрес (занурення в нескінчений потік інформації, як правдивої так і фейкової, обговорення чуток, коментування в соціальних мережах тощо).

Останнім часом спостерігаємо значний дефіцит електроенергії, тривалі відключення світла, що провокує, як не дивно, ще більше занурення громадян в соціальні мережі, зокрема, Instagram та TikTok, які здійснюють потужний вплив на їхню колективну свідомість.

Так, на думку, О. Кочубейник соціальні мережі нині здійснюють більш потужний вплив на спосіб інтерпретації реальності, ніж релігії, офіційні інститути і державна влада загалом (Кочубейник, 2022: 89). З іншого боку, пересічному громадянину в сучасних реаліях складно відрізнити правдиву

інформацію від фейкової, а значний обсяг контенту наразі сприймається особистістю крізь призму вже сформованого світогляду, певної точки зору, що, частіше за все, також була нав'язана ззовні без критичного осмислення та перевірки фактів.

Як наслідок, сучасні громадяни за 2,5 роки повномасштабної війни є психологічно виснаженими, дехто зневірився у подальших життєвих перспективах та світлому майбутньому. Зауважимо, що значна кількість громадян виїхала з країни, але і вони також проживають значну стресову ситуацію у зв'язку з адаптацією, перезавантаження життя з нового аркуша.

Ситуація загострюється через інформаційні атаки рф у сучасному медіа-просторі, що реалізується за допомогою так званої ПІСО – інформаційно-психологічної операції, коли країна-окупант навмисно посилює психологічну напругу в суспільстві шляхом маніпуляцій, спеціально вигаданих наративів, викривлення фактів тощо.

Саме тому, більшість громадян сьогодні як ніколи потребують інформаційно-психологічної захищеності та подолання негативних депресивних станів.

Проблема психологічної та інформаційно-психологічної безпеки стала предметом досліджень С. Бойко, С. Іванова, О. Марченко, І. Приходько, О. Федчук, А. Харченко та ін. З іншого боку, критичне мислення вивчається у різних площинах:

– як певний тип світогляду особистості (R. Ennis, C. Hundleby);

– як психолого-педагогічна характеристика якостей критично мислячої особистості (J. A. Braus, J. Dewey, A. Crawford, M. Lipman, J. Makinster, S. Mathews, R. Paul, E. W. Saul, W. G. Sumner, D. F. Halpern, W. Huitt, P. A. Facione, D. Wood);

– як педагогічна категорія та / або технологія (С. Бадер, О. Пометун, М. Починкова, С. Терно, В. Ягоднікова).

Натомість, все ще бракує робіт, присвячених аналізу категорії «критичне мислення» як засобу протидії впливу російської ПІСО, що наявна у сучасному інформаційному просторі. Крім того, мало хто говорить про критичне ігнорування як складову критичного мислення, що також є вагомим засобом протидії інформаційному стресу.

Отже, метою статті є розкрити специфіку критичного мислення та критичного ігнорування як засобів психологічної безпеки громадян в умовах воєнного стану.

Зупинимось на сутності провідних категорій дослідження, а саме: «інформаційно-психологічна

безпека», «критичне мислення», «критичне ігнорування».

Так, категорія «психологічна безпека особистості» доволі ґрунтовно досліджена в сучасній психологічній науці. Загалом сутність означеної дефініції визначено як:

– специфічний емоційний стан, обумовлений переживанням психологічного благополуччя, захищеності, комфорту, відсутністю тривожності, страху, стресів та фрустрації, можливістю успішної побудови взаємодії з оточенням, самостійністю та незалежністю думок та переконань (Федчук, 2022: 72);

– складна багаторівнева динамічна система, що відбиває ступінь психічної захищеності людини, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, можливість усувати зовнішні та внутрішні загрози, які виникають (Приходько, 2015: 118).

О. Ткачишина визначає критерії психології безпеки особистості, зокрема: психологічна задоволеність, позитивні переживання та відчуття внутрішньої гармонії, оптимістичний настрій, заспокоєність та впевненість у собі (Ткачишина, 2017: 279).

Отже, психологічна безпека особистості розуміється як своєрідний гармонійний стан особистості, що характеризується емоційною рівновагою, почуттям задоволення й комфорту, упевненості в майбутньому тощо.

З урахуванням подій, що сьогодні відбуваються в Україні, учені спрямовують фокус наукової уваги на сутність інформаційної безпеки, визначаючи її як:

– стан захищеності особистості, суспільства, держави від інформації, що має шкідливий або протиправний характер, від інформації, що надає негативний вплив на свідомість особистості, перешкоджає сталому розвитку особистості, суспільства і держави (Сорокін, 2014);

– стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави (Богущ, Юдін, 2005);

– стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, за яким зводиться до мінімуму заподіяння збитків через неповноту, несвоєчасність і недостовірність інформації, через негативний інформаційний вплив, негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації (Баранов, 1999).

З іншого боку, інформаційно-психологічна безпека розглядається як «захищеність психіки

від шкідливих інформаційних впливів, що здатні проти волі і бажання людини змінювати її психологічні характеристики та поведінку» (Бойко, 2019: 40). Погоджуємось з таким визначенням ученої, адже в сучасних умовах воєнного стану та інформаційної перенасиченості медіа-простору вкрай важко зберігати психологічну стійкість. Не менш ґрунтовним є визначення інформаційно-психологічної безпеки, подане О. Марченко: «адекватний предметним обставинам психоемоційний стан особистості, її суб'єктна ціннісно-смілова позиція, сукупність знань, переконань, які зумовлюють діяльність і поведінку. Саме інформаційно-психологічна безпека детермінує адекватне сприйняття інформації в умовах війни» (Марченко, Іванов, 2023: 140).

Як бачимо, інформаційно-психологічна безпека це не лише запорука емоційної стабільності громадян, а й основа для адекватного сприйняття маніпулятивної, популістської інформації. Тут також вважаємо слушною думку Н. Авер'янової, Т. Воропаєвої: «інформаційно-психологічна безпека дозволить адекватно протидіяти деструктивним інформаційним впливам на громадян України, не лише запобігаючи дестабілізації функціонування державних інституцій, політико-правової, енергетичної та соціально-економічної сфер українського суспільства, а також шляхом професійної протидії багаторічним спробам нівелювати духовну єдність громадян України, підірвати суверенітет і територіальну цілісність держави» (Авер'янова, Воропаєва, 2020: 300).

Натомість, чимало українців сьогодні знаходяться в так званому «інформаційному стресі». Означена дефініція здебільшого тлумачиться як стан перевантаження і напруги, викликаний надмірною кількістю інформації, яка отримується щоденно (Скрипаченко, 2018). Очевидно, що в умовах постійного потоку новин, повідомлень і даних, важливо навчитися управляти інформаційним навантаженням, щоб уникати негативних наслідків інформаційного стресу.

До провідних чинників інформаційного стресу в умовах війни учені зараховують:

- постійний потік новин з різних джерел – доступ до мережі Інтернет з будь-якого гаджета дозволяє бути в курсі подій цілодобово, натомість, потік інформації є настільки нефільтрованим та колосальним за обсягом, що людина не здатна його опанувати, але привабливість контенту в сучасних соціальних мережах викликає певну психологічну залежність від чергової дози інформації;

- користування соціальними мережами – безперервне оновлення стрічки, бажання бути в курсі

новин, подій із життя знайомих, відомих особистостей тощо;

- неперевірена інформація – дезінформація та фейкові новини, спрямовані на підвищення рівня тривоги.

Як наслідок, інформаційний стрес провокує: тривогу та перманентний депресивний стан, оскільки відбувається значне перевантаження інформацією, а емоції страху, гніву тільки виснажують; зниження концентрації й продуктивності, що негативно відображається на роботі та навчанні; появу фізичних симптомів у вигляді головного болю, втоми, проблем зі сном та харчуванням (Скрипаченко, 2018).

О. Ткачишина визначає ознаки інформаційного стресу, а саме: переживання почуття незадоволення, відчуття тривоги та неспокою, фрустрація та занепокоєність, невпевненість, невизначеність та неясність, песимістичні та депресивні переживання (Ткачишина, 2017: 279).

Уважаємо, що саме критичне мислення та критичне ігнорування є дієвими засобами забезпечення інформаційно-психологічної безпеки людини, що дозволить знизити рівень інформаційного стресу.

Тож, феномен «критичне мислення» сьогодні розглядається як:

- розумне рефлексивне мислення, яке сфокусоване на розв'язуванні питання щодо того, що робити і що брати на віру (Дж. Браус, Д. Вуд) (Braus, Wood, 1993);

- мислення, що розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, але й фактів, і призводить до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізу всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів (А. Кроуфорд, С. Метьюз, Д. Макінстер, В. Саулія) (Кроуфорд та ін., 2006: 13);

- уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження (М. Ліпман) (Lipman, 1988: 38–43).

Очевидно, що такий тип мислення дозволяє особистості критично ставитись до інформації з різних джерел, виокремлювати правдиві факти від фейків, аналізувати, узагальнювати інформацію, робити аргументовані висновки, ефективно прогнозувати й моделювати майбутнє, що в сучасних умовах є своєрідним гарантом психологічної безпеки людини.

Розуміння сутності критичного мислення дозволяє стверджувати, що воно сприяє кращому розумінню реальності та є своєрідним захисним бар'єром на шляху дезінформації, тобто тим самим засобом інформаційно-психологічної безпеки.

У наших попередніх розвідках ми вже визначили провідні риси критично мислячої особистості, до яких ми зарахували:

- розуміння й усвідомлення наявності альтернатив щодо будь-якої тези;
- наполегливість та дисциплінованість при аналізі інформації;
- здатність обробляти інформацію з використанням різних методів;
- здатність формулювати власні судження й аргументувати їх;
- уважність, зосередженість та спостережливість у процесі пошуку та обробки інформації;
- точність під час аналізу отриманих даних;
- чесність з оточуючими та самим собою;
- здатність до визнання власних помилок та відповідної корекції стратегії подальших дій;
- гнучкість;
- здатність до саморозвитку та самовдосконалення (Курило та ін., 2023: 377–380).

Сформоване критичне мислення дозволить особистості не піддаватись російській пропаганді, відрізнити психологічні маніпуляції та спеціально підготовлені наративи ворога в інтернеті, де активно проваджується інформаційно-психологічна операція (ІПСО) країни-агресорки.

Натомість, останнім часом учені поряд з критичним мисленням визначають таку категорію як «критичне ігнорування», що передбачає вибір – куди саме спрямовувати свою увагу, тобто на яку інформацію і з яких джерел. На перший погляд здається, що критичне ігнорування – це просто не звертання уваги на той чи той контент в медіа-просторі. Але сутність критичного ігнорування набагато ширша, оскільки мова йдеться про формування здорових звичок читання та сприймання інформації в умовах перенасиченості інформаційного простору.

Зауважимо, що критичне ігнорування, перш за все, розглядалось як техніка для збереження психологічної безпеки в ситуаціях, коли токсична поведінка однієї особистості негативно впливає на емоційний стан іншої. Тобто мова йде про мінімізацію інтеракції з людиною, яка маніпулює, є агресивною тощо. Сьогодні ми говоримо, про критичне ігнорування в інтернеті як засіб інформаційно-психологічної безпеки, тобто свідоме обмеження кількості інформації та часу для її сприймання та обробки.

Зупинимось на практичних шляхах реалізації критичного ігнорування в мережі Інтернет:

- фільтрація джерел інформації – для перегляду новин, актуальних подій, оголошень бажано обирати ті ресурси та джерела, які є авторитетними,

та, у разі потреби, звертатись до них. Крім того, варто ігнорувати чутки, маніпулятивні заклики, емоційні провокації тощо, адже це все є явними ознаками російського ІПСО;

- управління часом для споживання інформації – варто заздалегідь визначитись, скільки часу на день необхідно для перегляду та читання актуальних новин, перевірки пошти, прогортання соціальних мереж тощо. Бажано, щоб такий час не перевищував годину на добу, адже є ризик «залипнути» в соціальних мережах, споживаючи при цьому весь потік нефільтрованої інформації. Психологи радять визначити конкретний час для перевірки соціальних мереж, щоб уникнути психологічного перевантаження й перманентного стресу;

- турбота про власну емоційну безпеку – бажано уникати контенту, який провокує сильні емоції, як-то страх, гнів, злість тощо. Зазвичай, така інформація запускається в медіа-простір навмисно і є провокаційно-маніпулятивною;

- акцент на збереженні психологічного здоров'я – критичне ігнорування передбачає уникнення токсичного обговорення, коментування в інтернеті, участі в словесних конфліктах або конфронтаціях, оскільки це не дає продуктивного результату в реальному житті, а лише виснажує та позбавляє спокою.

Як бачимо, критичне ігнорування в умовах російсько-української війни допомагає зберігати ясність мислення, емоційну стабільність і приймати обґрунтовані рішення, що особливо важливо для підтримки інформаційно-психологічної безпеки.

До провідних переваг критичного ігнорування інформації в медіа-просторі відносимо:

- захист від дезінформації та пропаганди – свідоме ігнорування неперевірених джерел та сумнівної інформації; ігнорування повідомлень, спрямованих на маніпуляцію, що сприяє збереженню об'єктивності;

- психологічна стійкість – свідоме ігнорування значного потоку інформації допомагає зменшити рівень стресу та тривожності, зосередитись на продуктивних видах діяльності;

- збереження власної інформаційної безпеки – ігнорування підозрілих повідомлень та посилення зменшує ризик кіберзагроз, таких як фішинг та віруси.

Як бачимо, критичне мислення та критичне ігнорування є взаємопов'язаними, вважаємо, що критичне ігнорування є складовою та результатом сформованого критичного мислення громадянина. Алгоритм спрацьовування критичного ігнорування полягає в наступному: вибір того, що

ігнорувати, навчання того, як ігнорувати, тобто як ефективно протистояти спокусі надовго зануритись в низькоякісний контент в соціальних мережах, що може ввести в деструктивний стан апатії, тривоги, депресії.

Розкриємо взаємозалежність критичного мислення й критичного ігнорування як дієвих засобів протидії російському ПСО та власної інформаційно-психологічної безпеки.

Перш за все, сформоване критичне мислення дозволяє чітко перевіряти інформацію та її достовірність, порівнювати, аналізувати тощо. Своєю чергою, критичне ігнорування сприяє фокусуванню на релевантній інформації серед всіх достовірних джерел, як наслідок, людині не потрібно декілька разів перечитувати одну й ту саму новину, з більш менш додатковими деталями, а сконцентруватися на суті. Це економить час, який необхідно спрямовувати на більш продуктивні види діяльності, що знов-таки, зменшує психологічне навантаження, дозволяючи сконцентруватися на важливих справах.

По-друге, критичне мислення дозволяє одразу розпізнавати психологічні маніпуляції та наративи, які використовуються країною-агресоркою у медіа-просторі. Своєю чергою, механізм критичного ігнорування одразу спрацьовує та сприяє тому, що громадянин просто проігнорує такий контент, покине таку сторінку, перегорне її тощо. Це зменшує негативний вплив дезінформації на психіку людини.

По-третє, критичне мислення й критичне ігнорування, спрацьовуючи в тандемі, дозволяють приймати раціональні рішення, базуючись на перевірених інформації та достовірних фактах. Як

уже було зазначено, критичне ігнорування допомагає вивільнити час для продуктивних видів діяльності, зосередитись на тому, що дійсно важливо, уникнути зайвих негативних емоцій, а, отже, приймати більш виважені рішення, бути продуктивним.

По-четверте, критичне мислення та критичне ігнорування допомагають підтримувати ментальне здоров'я – зменшення інформаційного шуму сприяє підтримки когнітивної гігієни та перешкоджає вигоранню при реалізації професійних завдань та побутових справ.

Ураховуючи зазначене вище, громадяни мають можливість сформулювати для себе своєрідний безпечний інформаційний простір – перегляд новин з перевірених джерел, установлення необхідного обсягу часу на огляд актуальної інформації у медіа-просторі, зокрема, в соціальних мережах, розуміння ознак психологічних маніпуляцій та інших негативних явищ сприятиме інформаційній безпеці громадян України.

Отже, критичне мислення та критичне ігнорування є важливими засобами інформаційно-психологічної безпеки в умовах воєнного стану, оскільки сприяють кращому розумінню реальності, допомагають зменшити вплив маніпуляцій, зекономити власний час та ресурс, прийняти обґрунтоване рішення. У контексті протидії російським наративам це особливо важливо, оскільки дозволяє ефективніше захищатися від інформаційної агресії.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у дослідженні механізмів протидії російській інформаційно-психологічній операції за допомогою критичного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Н. М., Воропаєва Т. С. Інформаційна безпека України: соціально-філософські аспекти. *Young Scientist*. 2020. № 10 (86). С. 279–303.
2. Баранов О. А. Інформаційна безпека і економічні перетворення. *Поглиблення ринкових реформ та стратегія економічного розвитку України до 2010 р.* : матеріали міжнар. конф. Київ. 1999. Ч. 2, т. 1. 168 с.
3. Богуш В., Юдін О. Інформаційна безпека держави. Київ : МК-Прес, 2005. 432 с.
4. Бойко С. Т. Психологічна безпека особистості в умовах розриваного інформаційного простору. *Психологія: теорія і практика*. 2019. Вип.1 (3). С. 32–42.
5. Кочубейник О. Інфодемія як форма конкуренції проблем на публічних аренах. *Проблеми політичної психології*. 2022. № 11 (25). С. 85–98.
6. Кроуфорд А., Саул С., Метью В., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяда, 2006. 217 с.
7. Курило В. С., Починкова М. М., Бадер С. О. Формування критичного мислення громадян як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 64. Том 1. С. 375–382.
8. Марченко О. Г., Іванов С. О. Інформаційно-психологічна безпека особистості в умовах війни. *Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму* (7 квіт. 2023 р., м. Харків, Україна). 2023. С. 130–143.
9. Приходько І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методологія дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 117–125.

10. Скрипаченко Т. В. Психологічні особливості інформаційного стресу. *Збірник наукових праць проблеми сучасної психології*. 2018. № 13. С. 153–158.
11. Сорокін О. Л. Інформаційна безпека та її складові: проблеми визначення концепту. *Держава та право*. 2014. № 8. С. 18–22.
12. Ткачишина О. Р. Психологічна безпека особистості та явища стереотипізації у сучасному інформаційному середовищі. *Збірник наукових праць РДГУ*. 2017. Вип. 8. С. 277–281.
13. Федчук О. Категорія психологічної безпеки особистості в науковій літературі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2022. № 73. С. 67–74.
14. Braus J. A., Wood D. Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps, 1993. 500 p.
15. Lipman M. Criticalthinking: What can it be? / Educational Leadership. Matthew Lipman / (46) 1, 1988. P. 38–43.

REFERENCES

1. Aver'ianova, N. M., Voropaieva, T. S. (2020). Informatsiina bezpeka Ukrainy: sotsialno-filosofski aspekty [Information security of Ukraine: socio-philosophical aspects.]. *Young Scientist*. № 10 (86). S. 279–303. [in Ukrainian].
2. Baranov, O. A. (1999). Informatsiina bezpeka i ekonomichni peretvorennia [Information security and economic transformations]. *Pohlyblennia rynkovykh reform ta stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy do 2010 r. : materialy mizhnar. konf.* Kyiv. 1999. Ch. 2, t. 1. 168 s. [in Ukrainian].
3. Bohush, V., Yudin, O. Informatsiina bezpeka derzhavy [State information security]. Kyiv : MK-Pres, 2005. 432 s. [in Ukrainian].
4. Kochubeinyk, O. (2022). Infodemiia yak forma konkurentsii problem na publichnykh arenakh. [Infodemic as a form of problem competition in public arenas]. *Problemy politychnoi psykholohii*. 2022. 11 (25). S. 85–98. [in Ukrainian].
5. Krouford, A., Saul, S., Metiu, V., Makinster, D. (2006). Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv. [Technologies for the development of students' critical thinking]. Kyiv: Pleiada. 217 s. [in Ukrainian].
6. Kurylo, V. S., Pochynkova, M. M., Bader, S. O. (2023). Formuvannia krytychnoho myslennia hromadian yak pedahohichna problema. [Formation of critical thinking of citizens as a pedagogical problem]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 64, tom 1. S. 375–382. [in Ukrainian].
7. Marchenko, O. H., Ivanov, S. O. (2023). Informatsiino-psykholohichna bezpeka osobystosti v umovakh viiny [Informational and psychological security of the individual in the conditions of war]. *Osobystist, suspilstvo, viina: tezy dopovidei uchastykiv mizhnarodnoho psykholohichnoho forumu* (7 kvit. 2023 r., m. Kharkiv, Ukraina). S. 130–143. [in Ukrainian].
8. Prykhodko, I. I. (2015). Psykholohichna bezpeka personalu ekstremalnykh vydiv diialnosti: kontseptsii, transformatsiina model, metodolohiia doslidzhennia [Psychological safety of personnel of extreme types of activities: concept, transformational model, research methodology]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*. № 4 (29). S. 117–125. [in Ukrainian].
9. Skrypachenko, T. V. (2018). Psykholohichni osoblyvosti informatsiinoho stresu [Psychological features of informational stress]. *Zbirnyk naukovykh prats problemy suchasnoi psykholohii*. № 13. S. 153–158. [in Ukrainian].
10. Sorokin, O. L. (2014). Informatsiina bezpeka ta yii skladovi: problemy vyznachennia kontseptu [Information security and its components: problems of defining the concept]. *Derzhava ta pravo*. № 8. S. 18–22. [in Ukrainian].
11. Tkachyshyna, O. R. (2017). Psykholohichna bezpeka osobystosti ta yavyscha stereotypizatsii u suchasnomu informatsiinomu seredovyshchi [Psychological safety of the individual and the phenomenon of stereotyping in the modern information environment]. *Zbirnyk naukovykh prats RDHU*. Vyp. 8. S. 277–281. [in Ukrainian].
12. Fedchuk, O. (2022). Katehoriia psykholohichnoi bezpeky osobystosti v naukovi literaturi [The category of psychological safety of the individual in the scientific literature]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. № 73. S. 67–74. [in Ukrainian].
13. Braus, J. A., Wood, D. (1993). Environmental education in the Schools. Creating Program that Works! New York: MOO44, Peace Corps. 500 p.
14. Lipman, M. (1988). Criticalthinking: What can it be? / Educational Leadership. Matthew Lipman / (46) 1. P. 38–43

УДК 378:37.011.3-051:51/53:167.7:001.891-043.83(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-34>

Дмитро БЄЛІТЧЕНКО,
orcid.org/0009-0006-5360-4168

*аспірант кафедри педагогіки
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
(Одеса, Україна) diksweizy@gmail.com*

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті висвітлено модель формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін в освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти. Зазначено, що модель формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін будемо розглядати як схематичне зображення взаємопов'язаних структурних елементів, а саме мету, методологічні підходи, етапи, педагогічні умови, методи і засоби їх реалізації, компоненти, критерії, кінцевий результат. Установлено, що метою моделі є формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін. Акцентовано на тому, що реалізація моделі формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін ґрунтується на засадах: аксіологічного, діяльнісного, особистісного, культурологічного, компетентнісного, дослідницького, інноваційного, міждисциплінарного методологічних підходів. Зазначено, що реалізація моделі формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін здійснювалася поетапно (світоглядно-пізнавальний, інноваційно-діяльнісний, творчо-дослідницький етапи). Реалізація педагогічних умов (стимулювання розвитку наукового світогляду майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін; удосконалення освітнього процесу шляхом використання інноваційних технологій; залучення майбутніх учителів до науково-дослідницької діяльності в позааудиторний час) здійснювалася комплексно на кожному з етапів, оскільки вони є взаємопов'язаними і взаємообумовленими, проте на кожному етапі домінувала одна з них. Установлено, що поетапна реалізація визначених педагогічних умов комплексно впливала на формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін, структура якої складалася з мотиваційного, когнітивного, діяльнісного рефлексивного компонентів, стан сформованості яких діагностувався за настановно-стимулювальним, пошуково-дослідницьким, проєктувально-творчим, аналітико-оцінним критеріями з відповідними показниками.

Ключові слова: майбутні вчителі, науково-дослідницька культура, модель, методологічні підходи, компоненти, критерії, результат.

Dmytro BIELITCHENKO,
orcid.org/0009-0006-5360-4168

*Postgraduate student at the Department of Pedagogy
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky
(Odesa, Ukraine) diksweizy@gmail.com*

MODEL OF FORMATION OF SCIENTIFIC AND RESEARCH CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL AND MATHEMATICAL DISCIPLINES

The article highlights the model of formation of scientific and research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines in the educational process of institutions of higher pedagogical education. It is noted that the model of the formation of scientific and research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines will be considered as a schematic representation of interconnected structural elements, namely the goal, methodological approaches, stages, pedagogical conditions, methods and means of their implementation, components, criteria, final result. It was established that the purpose of the model is the formation of scientific research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines. Emphasis is placed on the fact that the implementation of the model for the formation of scientific and research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines is based on the principles of: axiological, activity, personal, cultural, competence, research, innovative, interdisciplinary methodological approaches. It is noted that the implementation of the model of formation of scientific and research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines was carried out in stages (view-cognitive, innovative-active, creative-research stages). The implementation of pedagogical conditions (stimulation of the development of the scientific worldview of future teachers of physical and mathematical disciplines; improvement of the educational process through the use of innovative technologies; involvement of future teachers in scientific and research activities outside classroom time) was

carried out comprehensively at each of the stages, since they are interconnected and mutually determined, however, one of them dominated at each stage. It was established that the step-by-step implementation of the specified pedagogical conditions had a complex effect on the formation of the scientific and research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines, the structure of which consisted of motivational, cognitive, activity-reflective components, the state of formation of which was diagnosed according to instructional-stimulating, search-research, projective-creative, analytical and evaluation criteria with appropriate indicators.

Key words: *future teachers, research culture, model, methodological approaches, components, criteria, result.*

Постановка проблеми. Вагому роль в освітньому процесі підготовки майбутніх учителів, у тому числі і фізико-математичних дисциплін, відіграє науково-дослідницька діяльність, для здійснення якої майбутні вчителі мають володіти науково-дослідницькою культурою. Науково-дослідницька культура майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін є цілісним інтегративним утворенням, що характеризується сформованістю наукового мислення, дослідницьких, аналітичних, рефлексивних умінь, готовністю студентів до розв'язання педагогічних проблем засобами наукового пізнання, забезпечує їхню самореалізацію в науково-дослідницькій діяльності, розкриває інтелектуальний потенціал, сприяє формуванню вмінь впроваджувати інноваційні та новаторські ідеї в практику. дотримуватися академічної доброчесності у висвітленні результатів науково-дослідницької діяльності (Белітченко, Осипова, 2023: 116–119). Зазначимо, що в педагогічних дослідженнях зазвичай використовується метод моделювання досліджуваного явища, під час якого будується відповідна структурна модель, що висвітлює весь процес підготовки майбутніх фахівців до здійснення тієї чи тієї діяльності, результатом реалізації якої виступає сформованість досліджуваного конструкту.

Аналіз останніх досліджень. Розглянемо сутність понять «моделювання» і «модель» у розумінні науковців. Метод моделювання, зазначає О. Панькевич, дає змогу вирішувати завдання з «оптимізації структури навчального матеріалу; поліпшення планування навчального процесу; управління пізнавальною діяльністю; управління освітнім процесом; діагностики, прогнозування, проєктування навчання». Моделювання, продовжує науковця, – це побудова копій, моделей педагогічних матеріалів, явищ і процесів; наочно-образна характеристика процесів і явищ, що вивчаються, за допомогою схем, креслень, коротких словесних характеристик, описів (Панькевич, 2019: 140).

Як процедуру розробки моделі (абстрактно-символічного конструкта), що передбачає теоретико-методологічне і технологічне обґрунтування педагогічних систем, процесів розглядає педаго-

гічне моделювання О. Повідайчик (Повідайчик, 2019: 213).

Метод наукового моделювання, наголошує О. Артеменко, дає змогу: за результатами досліджень, розрахунків, вимірів, спостережень, логічного аналізу, які проводяться на моделях, стверджувати ті чи інші явища, що відбуваються в об'єктах; за результатами вивчення різних елементів оригіналу створювати узагальнену, абстрактну, ідеальну модель об'єкта; виступати в ролі представника об'єкта, який вивчається; бути оператором, який формує апарат вираження моделі та вирішує поставлені завдання (Артеменко, 2017: 121).

Ключовим поняттям методу моделювання, зазначають науковці, є «модель» (фр. *modele* – зразок), що потрактовується як: «уявна або матеріально-реалізована система, що відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта» (В. Кремень, 2008: 516); уявно представлений і матеріально реалізований аналог предмета дослідження (О. Ярошенко, 2016: 17); система об'єктів або знаків, що відтворює деякі суттєві властивості оригіналу та здатна замінювати його таким чином, що її дослідження надає нову інформацію про цей об'єкт (С. Гончаренко, 2008: 120); уявний чи умовний образ, аналог кількості об'єкта, процесу чи явища, що відтворює у символічній формі їхні основні типові риси; формалізована теорія, на основі якої може бути зроблений ряд припущень; символічне зображення структури, типу поведінки й зразків взаємодії у соціальних процесах; стандарт для виміру відхилень у реальних процесах від передбачуваних; у психології – зразок для наслідування (В. Радул, 2016: 143).

Незважаючи на достатню кількість наукових розвідок щодо побудови моделі формування різних аспектів професійної підготовки майбутніх учителів, модель формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін не знайшла відображення в науковій літературі.

Мета статті. Побудова й опис моделі формування науково-дослідницької культури майбутніх

учителів фізико-математичних дисциплін в освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Модель формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін будемо розглядати як схематичне зображення взаємопов'язаних структурних елементів, а саме мету, методологічні підходи, етапи, педагогічні умови, методи і засоби їх реалізації, компоненти, критерії, кінцевий результат (див. рис. 1).

Реалізація моделі формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін ґрунтується на засадах: аксіологічного, діяльнісного, особистісного, культурологічного, компетентнісного, дослідницького, інноваційного, міждисциплінарного підходів.

Аксіологічний підхід є засобом і умовою формування ціннісних орієнтирів особистості дослідника, ціннісної орієнтації на нарощування особистісного досвіду дослідницької, творчо-пошукової діяльності.

Діяльнісний підхід сприяє глибокому і міцному засвоєнню знань студентами, виробленню в них умінь самостійної пошукової і науково-дослідницької роботи.

Особистісний підхід забезпечує процеси самовизначення, самоактуалізації й саморозвитку майбутніх учителів у науково-дослідницькій діяльності.

Культурологічний підхід передбачає оптимізацію формування наукового світогляду, ефективний розвиток особистісної й науково-дослідницької культури майбутнього вчителя.

Компетентнісний підхід дозволяє визначити методологічні компетенції вчителя фізика і математики, забезпечити ефективне розгортання різних напрямів науково-дослідницької діяльності у професійній діяльності.

Дослідницький підхід вимагає здійснення пошукової діяльності з метою вирішення певної педагогічної проблеми, шляхом рефлексування якої набувається індивідуальна, особистісна методологія проведення педагогічних досліджень.

Інноваційний підхід сприяє формуванню навичок творчо-продуктивної інтелектуальної діяльності, усвідомленню відповідності запропонованих методів і засобів навчання з точки зору їх адекватності цілям інноваційної діяльності, її об'єкту та результату, розвитку вмій співвідносити ту чи ту інноваційну систему із завданнями науково-педагогічного дослідження

Міждисциплінарний підхід передбачає, що під час вивчення навчальної дисципліни застосовуються знання з інших дисциплін, а набутті міждис-

циплінарні знання дозволять всебічно і системно підходити до розв'язання науково-педагогічних проблем (Белітченко, Осипова, 2023: 91-94).

Зазначимо, що реалізація моделі здійснювалася поетапно (світоглядно-пізнавальний, інноваційно-діяльнісний, творчо-дослідницький етапи). Реалізація педагогічних умов (стимулювання розвитку наукового світогляду майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін; удосконалення освітнього процесу шляхом використання інноваційних технологій; Залучення майбутніх учителів до науково-дослідницької діяльності в позааудиторний час) здійснювалася комплексно на кожному з етапів, оскільки вони є взаємопов'язаними і взаємообумовленими, проте на кожному етапі домінувала одна з них.

На першому – *світоглядно-пізнавальному* – етапі домінувала реалізація педагогічної умови «Стимулювання розвитку наукового світогляду майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін». Метою етапу було набуття студентами необхідних знань щодо сутності понять «наука», «науковий світогляд», «науково-дослідницька культура вчителя», «методологія наукових досліджень», «складові науково-дослідницької культури», ознайомлення із сутністю науково-дослідницької діяльності вчителя фізико-математичних дисциплін і учнів загальноосвітніх закладів, усвідомлення необхідності формування науково-дослідницької культури у школярів.

Засобами реалізації зазначеної педагогічної умови виступили інтерактивні лекції, круглі столи, бесіди, дискусії тощо, що проводилися в межах вибіркової дисципліни «Науково-дослідницька культура вчителя та учнів», обов'язкових навчальних дисциплін «Педагогіка», «Філософія», «Вступ до спеціальності». Зазначений етап передбачав колективно-групову роботу студентів під час занять і самостійну роботу з інформативними джерелами (складання термінологічного словника тощо).

На другому – *інноваційно-діяльнісному* – етапі провідною виступала педагогічна умова «Удосконалення освітнього процесу шляхом використання інноваційних технологій», що передбачала набуття майбутніми вчителями під час викладання навчальних дисциплін практичних умінь і навичок створення проєктів, підготовки наукових доповідей-презентацій, навичок роботи в команді групової взаємодії, відпрацювання їх шляхом упровадження інтерактивних методів навчання (інтерактивні вправи, прес-конференції, виконання творчих завдань), вирішення професійних і конфліктних ситуацій (кейс-стаді) тощо.

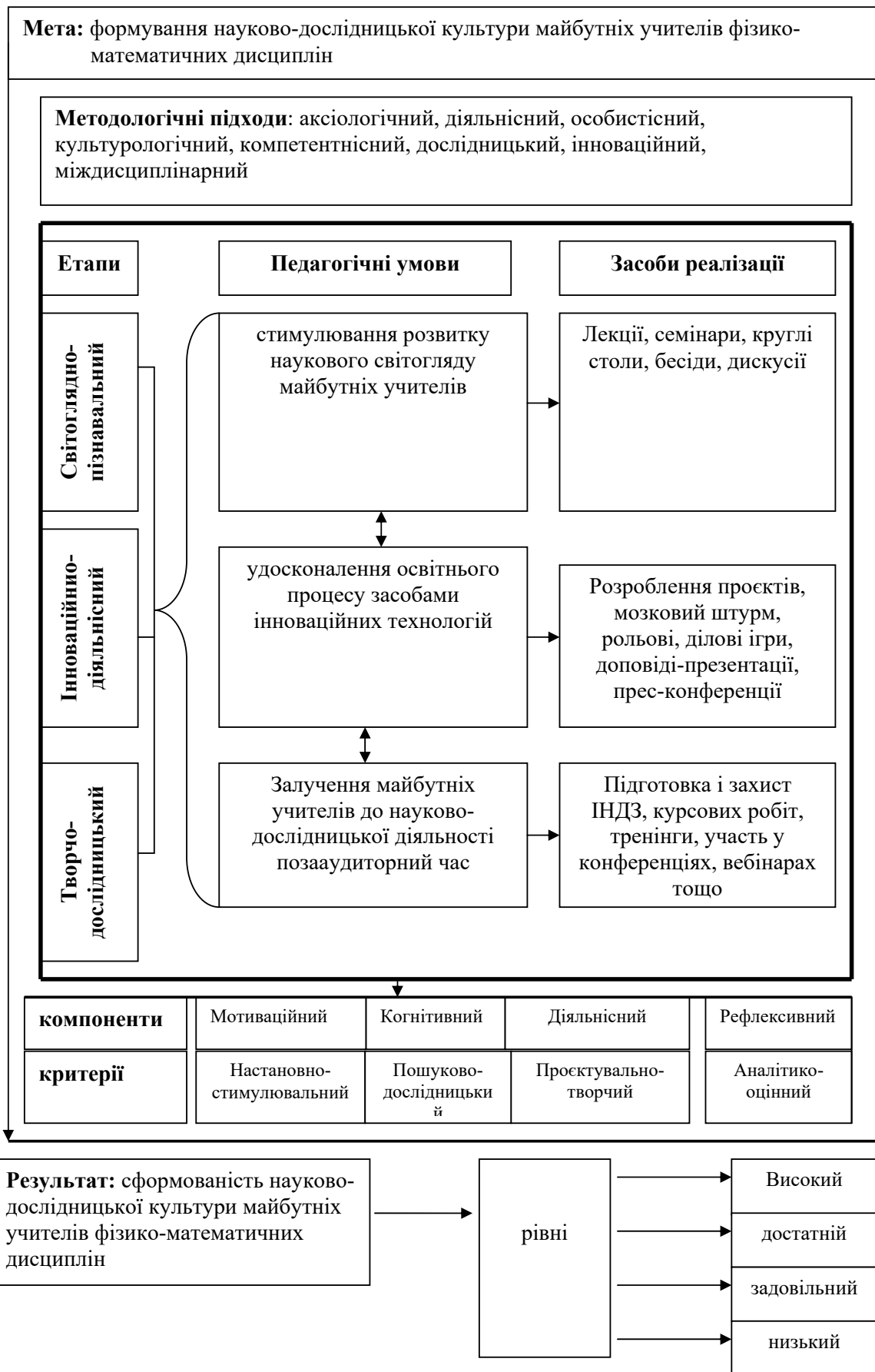

Рис. 1. Модель формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін

Третій – *творчо-дослідницький* – етап був спрямований на реалізацію педагогічної умови «Залучення майбутніх учителів до науково-дослідницької діяльності позааудиторний час» і передбачав підготовку індивідуальних навчально-дослідних завдань і виконання самостійної роботи в межах навчальних дисциплін, підготовку і захист курсових робіт участь у наукових заходах університету.

Уважаємо, що поетапна реалізація визначених педагогічних умов комплексно впливатиме на формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін, структура якої складалася з мотиваційного, когнітивного, діяльнісного рефлексивного компонентів, стан сформованості яких діагностувався за відповідними критеріями і показниками: *настановно-стимулювальним* (показники: наявність позитивної мотивації на здійснення науково-дослідницької діяльності; наявність мотивації досягнення успіху в науково-дослідницькій діяльності; наявність потреби у науково-творчій самореалізації); *пошуково-дослідницьким* (показники:

обізнаність із сутністю науково-дослідницької діяльності; наявність дослідницьких умінь; наявність логічного мислення) *проектувально-творчим* (показники: наявність проєктувальних умінь; наявність комунікативних умінь; наявність творчого потенціалу), *аналітико-оцінним* (показники: наявність аналітичних умінь; наявність рефлексивних умінь; наявність умінь оцінювати наукові здобутки учнів).

Результатом реалізації моделі виступила сформованість науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін за відповідними рівнями (високий, достатній, задовільний, низький).

Висновки. На підставі вищезазначеного доходимо висновку, що, на нашу думку, реалізація в освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти сприятиме формуванню науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробленні і впровадженні експериментальної методики формування зазначеного конструкту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко О. І. Підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей до науково-дослідницької діяльності: дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2017. 327 с.
2. Белітченко Д. М., Осипова Т. Ю. Методологічні засади формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 61. Т. 2. С. 91–94.
3. Белітченко Д. М., Осипова Т. Ю. Формування науково-дослідницької культури майбутніх учителів фізико-математичних дисциплін на сучасному етапі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. № 57. Т. 2. С. 116–119.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
5. Кремень В. Г. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1037 с.
6. Панькевич О. О. Формування культури професійної взаємодії майбутніх фахівців соціономічної сфери : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2019. 277 с.
7. Повідайчик О. С. Теорія і практика професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до науково-дослідницької діяльності: дис.. докис. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2019. 570 с.
8. Радул В. В. Соціально-педагогічний словник. Київ : «ЕксОб», 2016. 304 с.
9. Ярошенко О. Г. Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів : монографія. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. 178 с.

REFERENCES

1. Artemenko O. I. (2017). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv filolohichnykh spetsialnostoni do naukovo-doslidnytskoi diialnosti* [Preparation of future teachers of philological specialties for scientific and research activities]: dys... kand.. ped.. nauk: 13.00.04. Zaporizhzhia. 327 s. [in Ukrainian].
2. Bielitchenko D. M., Osypova T. Iu. (2023). *Metodolohichni zasady formuvannia naukovo-doslidnytskoi kultury maibutnikh uchyteliv fizyko-matematychnykh dystsyplin* [Methodological principles of the formation of scientific and research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines]. *Innovatsiina pedahohika*. № 61. T. 2. S. 91–94. [in Ukrainian].
3. Bielitchenko D. M., Osypova T. Iu. (2023). *Formuvannia naukovo-doslidnytskoi kultury maibutnikh uchyteliv fizyko-matematychnykh dystsyplin na suchasnomu etapi* [Formation of scientific and research culture of future teachers of physical and mathematical disciplines at the current stage]. *Innovatsiina pedahohika*. № 57. T. 2. S. 116–119. [in Ukrainian].
4. Honcharenko S. U. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: methodological advice for young scientists]. Kyiv-Vinnitsia: DOV «Vinnitsia», 278 s. [in Ukrainian].
5. Kremen V. H. (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter. 1037 s. [in Ukrainian].
6. Pankevych O. O. (2019). *Formuvannia kultury profesiinoi vzaiemodii maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery* [Formation of a culture of professional interaction of future specialists in the socioeconomic sphere] : dys... kand. ped.. nauk : 13.00.04. Odesa, 2019. 277 s. [in Ukrainian].

7. Povidaichyk O. S. (2019). Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do naukovo-doslidnytskoi diialnosti [Theory and practice of professional training of future social workers for scientific and research activities]: dys.. dokys. ped.. nauk: 13.00.04. Ternopil, 2019. 570 s. [in Ukrainian].

8. Radul V. V.(2016). Sotsialno-pedahohichni slovnyk [Socio-pedagogical ictionary]. Kyiv : «EksOb», 2016. 304 s. [in Ukrainian].

9. Yaroshenko O. H. (2016). Kontsepsiia ta metodolohiia realizatsii naukovo-doslidnytskoi diialnosti subiektiv navchalno-vykhovnoho protsesu universytetiv [The concept and methodology of the implementation of scientific and research activities of subjects of the educational and educational process of universities] : monohrafiia. Kyiv : Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy. 178 s. [in Ukrainian].

UDC 37.015.31-053.6:781.65

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-35>**Xu BINGJIE,**orcid.org/0009-0008-6583-5371

Graduate student at the Department of Choreography and Musical Art
Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) Bingjie2024@ukr.net

DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF ADOLESCENT CHILDREN BY MEANS OF MUSICAL IMPROVISATION

The article is devoted to the problem of developing the creative potential of adolescents by means of musical improvisation. The purpose of the work is to carry out a theoretical analysis of the problem of developing the creative potential of adolescent children through musical improvisation. To achieve this goal, a set of methods was used, including general scientific methods, which include analysis, synthesis, generalization, systematization, and which were used to determine the state of development of the problem of the studied phenomenon. A prominent place is given to specific scientific research methods: terminological analysis, which provided a definition of the term «musical improvisation»; historical, genetic and retrospective analysis, which allowed to characterize the historical aspects of the formation and development of musical improvisation. Using the method of scientific extrapolation, a methodology for developing the creative potential of adolescents through musical improvisation is proposed.

The study presents the definition of «musical improvisation». The latter is the process of creating or performing music in real time, without prior preparation. It is argued that musical improvisation is an important factor in the development of the creative potential of adolescent children, as it stimulates creative thinking and allows them to freely express emotions and ideas, promotes the development of listening and collaboration skills. It is proved that it is musical improvisation that encourages adolescents to take experimental actions and find unique musical solutions, which further enhances their ability to express themselves creatively.

It is stated that the development of the creative potential of adolescent children is based on specific methods, namely: improvisational workshops with famous musicians, online musical collaborations, improvisational tasks, the use of technology, synthesis with other arts, personal improvisational diaries.

Key words: musical improvisation, development, adolescent children, creative potential, development methodology.

Сюй БИНЦЗЕ,orcid.org/0009-0008-6583-5371

аспірантка кафедри хореографії та музичного мистецтва
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(Суми, Україна) Bingjie2024@ukr.net

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОЇ ІМПРОВІЗАЦІЇ

Стаття присвячена проблемі розвитку творчого потенціалу підлітків засобами музичної імпровізації. Мета роботи – здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку творчого потенціалу дітей підліткового віку засобами музичної імпровізації. Для досягнення поставленої мети використано комплекс методів, зокрема загальнонаукові, що передбачають аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію та які використовувалися з метою з'ясування стану розробленості проблеми досліджуваного феномену. Чільне місце відведено конкретно-науковим методам дослідження: термінологічний аналіз, який забезпечив визначення терміну «музична імпровізація»; історико-генетичний та ретроспективний аналіз, що дозволив охарактеризувати історичні аспекти становлення та розвитку музичної імпровізації. Завдяки методу наукової екстраполяції запропоновано методику розвитку творчого потенціалу підлітків засобами музичної імпровізації.

У дослідженні представлено дефініцію «музична імпровізація». Остання виступає процесом створення чи виконання музики в реальному часі, без попередньої підготовки. Аргументовано, музична імпровізація є важливим чинником у розвитку творчого потенціалу дітей підліткового віку, оскільки стимулює креативне мислення та дозволяє вільно виражати емоції і ідеї, сприяє розвитку навичок слухання та співпраці. Доведено, саме музична імпровізація спонукує підлітків до експериментальних дій та знаходити унікальні музичні рішення, що додатково підсилює їхню здатність до творчого самовираження.

Констатовано, розвиток творчого потенціалу дітей підліткового віку базується на окремих методиках, а саме: імпровізаційних воркшопах з відомими музикантами, музичних колабораціях в режимі онлайн, імпровізаційних задачах, використанні технологій, синтезі з іншими видами мистецтв, персональних імпровізаційних щоденниках.

Ключові слова: музична імпровізація, розвиток, діти підліткового віку, творчий потенціал, методика розвитку.

Relevance of the research topic. One of the most important aspects of musical creativity is musical improvisation. The latter provides direct and spontaneous expression of musical ideas. Musical improvisation includes the processes of creating new musical phrases, rhythms and harmonies in real time without prior preparation. In the context of adolescence, when the development of creative abilities is critical. As a result, musical improvisation becomes an important tool for stimulating individual creativity. That is why the role of musical improvisation in the development of adolescents' creative potential, as well as the methods that can be used to effectively implement improvisational practice in the educational process, is a particularly relevant issue.

Analysis of research and publications. In the context of the phenomenon under study, the work of I. Denysiuk is of great importance, in which the author focuses on the issues of musical improvisation. The problems of musical improvisation, in particular its types, are covered by B. Stetsiuk. The research of V. Myroshnychenko and S. Smetana, who detail the model of forming improvisation skills of future vocalists and the development of guitarists' creative activity through improvisation, is also relevant.

The works of foreign scholars who address the problem of improvisation, in particular in the field of musical art, have become valuable. L. Higgins, J. Mondanaro, and others. However, the analysis of scientific thought suggests that musical improvisation as a means of developing the creative abilities of adolescents has not been the subject of a comprehensive study.

The purpose of the study. To carry out a theoretical analysis of the problem of developing the creative potential of adolescent children by means of musical improvisation.

The research methodology. In order to achieve this goal, we used a set of methods, including general scientific methods, which include analysis, synthesis, generalization, systematization, and which were used to determine the state of development of the problem of the phenomenon under study. A prominent place is given to specific scientific research methods: terminological analysis, which provided a definition of the term «musical improvisation»; historical, genetic and retrospective analysis, which allowed to characterize the historical aspects of the formation and development of musical improvisation. Using the method of scientific extrapolation, a methodology for developing the creative potential

of adolescents through musical improvisation is proposed.

Presenting main material. Based on the analysis and synthesis of scientific literature, we have found that musical improvisation has become the object of scientific research by a number of researchers. From this perspective, using the terminological analysis, we found that J. Mondanaro understands musical improvisation as the process of creating music on the spot, without prior composition or preparation. The researcher notes that musical improvisation can include playing instruments, singing, or creating music in real time. Depending on the context and genre of music, the latter can be structured or free (Mondanaro, 2021: 49). Instead, L. Higgins notes that musical improvisation is the process of creating music in real time, without prior preparation or written notes. Musical improvisation is one of the oldest and most versatile forms of musical expression, spanning a variety of genres and cultures. From jazz to classical music, from folklore to modern electronica, musical improvisation occupies a prominent place in these genres (Higgins, 2013: 31). Referring to the scientific work Sun Yuan, we have come to the conclusion that musical improvisation is a special art of creating and performing music spontaneously, without pre-prepared materials (Сунь Юань, 2023: 124).

Based on historical and genetic analysis, we found out that musical improvisation dates back to ancient times. It gained special development in ancient times. It has been argued that in ancient Greek and Roman musical cultures, performing musicians systematically resorted to improvisation based on established melodic and rhythmic structures. Later, during the Middle Ages and the Renaissance, improvisation was an integral part of musical life, particularly in the performance of polyphonic music. The Baroque era is marked by the flourishing of musical improvisation, namely in the work of harpsichordists and organists. The greatest composer of this era was Johann Sebastian Bach, one of the famous masters of improvisation of fugues and other complex musical forms.

Following a retrospective analysis, we found that the most famous example of musical improvisation in the modern world is jazz improvisation. It originated in the early twentieth century in the United States, combining African rhythms, European harmonies, and blues melody. Jazz musicians such as Louis Armstrong, Charlie Parker, Miles Davis, and John Coltrane became icons of musical improvisation and brought their unique style and technique to the art

we present. Note that jazz improvisation is based on harmonic structures (for example, blues chords) and each musician has the ability to freely vary melodies, rhythms and harmonies, creating new music based on the main theme (Martyniv, 2023: 83).

Despite the fact that jazz has gained the greatest popularity due to its improvisational component, other musical genres also actively use this approach. For example, in rock music (blues rock, progressive rock), guitar solos are often the result of spontaneous improvisation. Turning to the peculiarities of musical improvisation, it is worth noting that classical music has not lost its improvisational tradition, where modern composers and performers create music in real time, based on their own musical knowledge and intuition.

We emphasize that musical improvisation is a complex psychological process that requires a high level of concentration, creative thinking, and musical intuition and is a powerful tool for developing the creative potential of children, particularly adolescents. Musical improvisation requires a musician to be spontaneous, flexible, and most importantly, ready to experiment. Adolescence is a period of intense change and development. It is a special stage of life characterized by a number of physical, emotional, social and cognitive changes.

Using a comparative analysis, we have identified the main features that are characteristic of adolescence. Thus, adolescents are characterized by physical changes that include puberty and intensive growth and development. That is why children of this age group experience rapid growth and changes in their bodies, which often leads to embarrassment and insecurity due to rapid changes in appearance. It is also important to focus on the emotional changes that correlate with the search for identity in adolescents. We explain our opinion by the fact that adolescent children are actively searching for their own self and their place in the world. As a rule, adolescents try to understand who they are and what they want in life. This is accompanied by experiments with different roles and styles. In the context of the phenomenon under study, it is important to note that adolescence is characterized by social changes that provoke a desire for independence from their parents. As a result, children systematically enter into conflicts with their parents and defend their right to independence and privacy. Friendships and social ties with their peers are a central part of adolescent's social life. Thus, group interactions are of particular importance (Денисюк, 2016: 19).

Notably, adolescents begin to think more abstractly and critically. They usually analyze complex ideas,

consider different points of view and predict possible consequences. It is at this age that children often ask questions about the meaning of life, morality and values. They begin to form their own views and beliefs. We emphasize that teenage children are ready to experiment with different aspects of their lives, including clothes, hobbies, and music. That is why we consider it important to focus our attention on the issues of musical improvisation and consider how the latter affects the creative development of adolescents.

Summarizing the above, we can say that musical improvisation contributes to the development of creative thinking of adolescents. By requiring adolescents to create music on the go, musical improvisation encourages children to actively use their imagination. Teenagers learn to invent new melodies, harmonies and rhythms, which in turn expands their creative horizons. We also note the fact that the process of musical improvisation encourages adolescents to experiment with different sounds and musical styles, which provides an opportunity to vary new ideas and develops confidence in their own creative abilities (Твердохліб, 2016: 505).

Considering the influence of musical improvisation and its importance for the creative potential of adolescents, it is advisable to emphasize the importance of the latter in the development of musical ear. During musical improvisation, it is important for adolescents to listen carefully to other musicians and respond to their ideas, which helps to develop their ear for music and the ability to perceive complex musical structures. Such actions are an important aspect of creative thinking. Given that musical improvisation requires instant decision-making, we can say that it contributes to the development of children's quick and flexible thinking. As a result, teenagers learn to adapt quickly to changes and choose the best musical solutions. We have found that musical improvisation provides adolescents with the opportunity to express their emotions and ideas through music, which contributes to the development of an individual musical style and creative identity, as well as to finding their own voice in the art world.

In the context of the problem of developing adolescent's creative abilities through musical improvisation, the expansion of their musical horizons is of great value. Thus, getting acquainted with different musical styles and traditions during musical improvisation helps to broaden the musical horizons of adolescents. They discover new genres, techniques, and cultural influences, which stimulates their creativity and desire to further study music (Сметана).

In detailing the influence of musical improvisation on the creative potential of adolescents, it is appropri-

ate to pay attention to the technical component of the presented phenomenon. We state that musical improvisation plays a special role in singing techniques (vocal improvisation) and is also appropriate when playing instruments. By improvising with instruments, adolescents quickly adapt to different musical situations and learn to instantly change their own approaches to playing. Such actions ensure the flexibility and adaptability of adolescent musicians. At the same time, systematic improvisations help adolescents better understand their instrument. Children explore its possibilities, learn to use different techniques and methods, which increases their overall musical skills. It is worth noting that musical improvisation contributes to the development of fine motor skills. As teenagers perform complex technical passages without prior preparation, their coordination of movements and speed of reaction improve. During musical improvisation, children resort to new techniques that become part of their permanent arsenal. As a result, it enriches children's technical abilities and makes the game more expressive (Мирошниченко, 2022: 90).

Covering the theoretical aspects of the problem of musical improvisation as a means of developing the creative potential of adolescents, it is important to clarify the important issue of adolescent's ability to emotional expression and artistry. Thus, musical improvisation is a kind of therapy where children freely express their own experiences, feelings, and moods. An important aspect of musical improvisation is its impact on adolescent's self-esteem and self-confidence. After all, during musical improvisation, children resort to trust over their musical decisions (Стецюк, 2020: 180).

The artistic capabilities of adolescents are especially important. Given that musical improvisation requires adolescent children to have technical skills, musical ear, and the ability to express themselves, the latter ensures the development of artistic skills and the ability to perform. However, we argue that for the effective development of adolescent's musical and improvisational competencies, it is important to integrate the latter into the educational process of music schools or clubs.

Summarizing the above scientific and theoretical achievements, we have come to the conclusion that the development of the creative potential of adolescent children depends not only on musical improvisation, but also on innovative methods, which are an important tool in the context of the problem under study. As a result, we propose the author's development of relevant methods, including: improvisational workshops with famous musicians – organization of master classes with professional musicians spe-

cializing in improvisation. Such activities motivate teenagers by showing them a variety of styles and techniques. Significant is the online music collaborations – using online music collaboration platforms. The presented methodology encourages adolescents to improvise collectively with other musicians from different parts of the world. Such interregional collaboration expands knowledge, skills, and abilities, enriches musical horizons, and allows children to vary across cultures and styles. In this context, the following are valuable improvisational tasks – introduction of creative tasks, such as improvisation on a given topic, improvisation of a proposed text, etc. These activities stimulate imagination and allow adolescents to experiment with different approaches.

We recommend use of technology. The use of music applications and software to create and record improvisations. This encourages adolescent children to work with electronic sounds, effects, and remixes. Moreover, there is an expansion of the creative range of children and their technical capabilities. Also, synthesis with other arts – combining musical improvisation with various art forms, such as dance, theater or visual arts, creates a multidisciplinary approach that stimulates the comprehensive development of adolescent's creative potential. Important is the personal improvisational diaries – encouraging adolescents to keep music diaries where they record their musical improvisations on a daily basis, as well as record individual ideas, etc. The latter helps to track the progress of students and encourages them to discover new musical concepts.

Thus, we can say that the methods we have proposed are aimed at making the process of learning musical improvisation interesting, accessible and motivating, encouraging adolescents to actively develop their own creative potential.

Conclusion. Based on the application of general scientific and specific scientific research methods, a theoretical analysis of the problem of developing the creative potential of adolescent children through musical improvisation was carried out. It has been established that musical improvisation is the process of creating music in real time, without prior preparation or musical notation, as well as the spontaneous performance of musicians or a group of musicians who invent melodies, harmonies, rhythms and other musical elements on the spot, guided by their own intuition, technique and musical experience. It has been proven that musical improvisation plays an important role in the development of adolescent's creative potential. The latter stimulates creative thinking, allows for free expression of emotions and ideas, and develops listening and collaboration skills. Musical improvisation

encourages experimentation and finding unique musical solutions. It has been stated that the development of the creative potential of adolescent children is based on certain methods, namely: improvisational work-

shops with famous musicians, online musical collaborations, improvisational tasks, the use of technology, synthesis with other types of art, personal improvisational diaries.

BIBLIOGRAPHY

1. Денисюк І. Музична імпровізація: від учителя до учня. Мистецтво та освіта. 2016. № 2. С. 18–21.
2. Мирошниченко В. Модель формування навичок імпровізації майбутнього артиста-вокаліста на заняттях сольного співу. Музичне мистецтво в музичному дискурсі. 2022. № 7. С. 87–91.
3. Сметана С. Розвиток творчої активності студентів-гітаристів через імпровізацію під час роботи над музичним твором. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53035994.pdf>.
4. Стецюк Б. Види музичної імпровізації: класифікаційний дискурс. Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти. 2020. Випуск 57. С. 178–196.
5. Сунь Юань. Вокальна імпровізація в естрадній музиці. European Scientific Congress: VII Міжнародна науково-практична конференція (7–9 серпня 2023 р., м. Мадрид). Мадрид. 2023. С. 123–127.
6. Твердохліб Н. Імпровізація як один із видів розвитку креативності майбутніх учителів музичного мистецтва в педагогічних коледжах. Молодий вчений. 2016. № 39. С. 502–506.
7. Higgins L. Improvisation as Ability, Culture, and Experience. Music Educators Journal, 2013. Vol. 28. P. 28–34.
8. Martyniv O., Tkachenko I., Yeremenko O., Lokshuk I., Maksymenko A. The Main Trends in Higher Art Education. Conhecimento&Diversidade, 2023. Vol. 15. P. 78–97.
9. Mondanaro J. Exploring Oral Traditions in the Study of Vocal Improvisation. Music Therapy Perspectives, 2021. Vol. 7. P. 45–62.

REFERENCES

1. Denysiuk I. (2016) Muzychna improvizatsiia: vid uchytelia do uchnia. [Musical improvisation: from teacher to learning] Mystetstvo ta osvita, 2. 18–21. [in Ukrainian].
2. Myroshnychenko V. (2022) Model formuvannia navychok improvizatsii maibutnoho artysta-vokalista na zaniattiakh solnoho spivu. [Model of formation of improvisation skills of the future artist-vocalist in solo singing classes] Muzychne mystetstvo v muzychnomu dyskursi, 7. 87–91. [in Ukrainian].
3. Smetana S. Rozvytok tvorchoi aktyvnosti studentiv-hitarystiv cherez improvizatsiiu pid chas roboty nad muzychnym tvorom. [Development of creative activity of guitar students through improvisation while working on a musical piece]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53035994.pdf>. [in Ukrainian].
4. Stetsiuk B. (2020) Vydy muzychnoi improvizatsii: klasyfikatsiinyi dyskurs. [Types of musical improvisation: classification discourse] Problemy vzaiemodii mystetstva, pedahohiky ta teorii i praktyky osvity, 57. 178–196. [in Ukrainian].
5. Sun Yuan. (2023) Vokalna improvizatsiia v estradnii muzytsi. [Vocal improvisation in pop music] European Scientific Congress: VII Mizhнародna naukovo-praktychna konferentsiia (7–9 serpnia 2023 r., m. Madryd). Madryd. 123–127. [in Ukrainian].
6. Tverdokhlib N. (2016) Improvizatsiia yak odyz iz vydiv rozvytku kreatyvnosti maibutnykh uchyteliv muzychnoho mystetstva v pedahohichnykh koledzhakh. [Improvisation as one of the types of creativity development of future music teachers in pedagogical colleges] Molodyi vchenyi, 39. 502–506. [in Ukrainian].
7. Higgins L. (2013) Improvisation as Ability, Culture, and Experience. Music Educators Journal, 28. 28–34.
8. Martyniv O., Tkachenko I., Yeremenko O., Lokshuk I., Maksymenko A. (2013) The Main Trends in Higher Art Education. Conhecimento&Diversidade, 15. 78–97.
9. Mondanaro J. (2021) Exploring Oral Traditions in the Study of Vocal Improvisation. Music Therapy Perspectives, 7. 45–62.

УДК 373

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-36>

Ірина ВАСИЛЕНКО,

orcid.org/0000-0001-8327-5613

аспірантка

Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих імені Івана Зязюна,

викладачка кафедри педагогіки і психології

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) irene.vasylenko@gmail.com

Діана МОСКАЛЮК,

orcid.org/0009-0004-3076-2636

студентка II курсу гуманітарного факультету

Українського гуманітарного інституту

(Буча, Київська область, Україна) irene.vasylenko@gmail.com

ПОРІВНЯННЯ ОНЛАЙН ТА ОФЛАЙН НАВЧАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У статті здійснено комплексний порівняльний аналіз онлайн та офлайн форм навчання молодших школярів в контексті сучасних освітніх викликів. Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням популярності онлайн-навчання в українських школах, спричиненим пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням російської федерації. Метою дослідження є порівняння онлайн та офлайн навчання молодших школярів з аналізом переваг і недоліків кожної з форм навчання. Для досягнення мети було проведено теоретичний аналіз наукової літератури, виокремлено переваги та недоліки обох форм навчання, а також здійснено опитування батьків молодших школярів.

У статті розглянуто ключові характеристики онлайн та офлайн навчання, їх вплив на академічну успішність, соціалізацію, фізичне та психічне здоров'я учнів початкової школи. Особлива увага приділяється аспектам комунікації, розвитку соціальних навичок та індивідуального підходу до навчання в різних форматах. Результати опитування 75 батьків молодших школярів показали, що більшість віддає перевагу офлайн-навчанням, аргументуючи це кращими можливостями для соціалізації, безпосередньої взаємодії з вчителем та однолітками, а також позитивним впливом на фізичний та психоемоційний розвиток дитини. Водночас, прихильники онлайн-навчання відзначають його гнучкість, безпеку в умовах воєнного часу та можливість індивідуалізації навчального процесу.

Підкреслюється, що вибір форми навчання для молодших школярів повинен враховувати індивідуальні потреби дитини, сімейні обставини та зовнішні фактори. Наголошується на важливості активної участі батьків у освітньому процесі незалежно від обраної форми навчання. Дослідження має практичне значення для батьків при виборі оптимальної форми навчання для своїх дітей, а також для освітян при організації навчального процесу в початковій школі.

Ключові слова: онлайн-навчання, офлайн-навчання, дистанційне навчання, традиційне навчання, молодші школярі, початкова освіта, порівняльний аналіз.

Iryna VASYLENKO,

orcid.org/0000-0001-8327-5613

Postgraduate student

Ivan Ziazun Institute of Pedagogical Education and Adult Education,

Lecturer at the Department of Pedagogy and Psychology

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) irene.vasylenko@gmail.com

Diana MOSKALIUK,

orcid.org/0009-0004-3076-2636

2nd year student of the Faculty of Humanities

Ukrainian Institute of Arts and Sciences

(Bucha, Kyiv region, Ukraine) d.moskaliuk@ugi.edu.ua

COMPARISON OF ONLINE AND OFFLINE LEARNING: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

The article provides a comprehensive comparative analysis of online and offline forms of education for primary school pupils in the context of modern educational challenges. The relevance of the study is due to the rapid growth in the popularity of online learning in Ukrainian schools caused by the COVID-19 pandemic and the full-scale invasion of the Russian Federation. The purpose of the study is to compare online and offline learning for primary school pupils, analyzing the advantages and disadvantages of each form of learning. To achieve this goal, a theoretical analysis of the scientific literature was conducted, the advantages and disadvantages of both forms of education were identified, and a survey of parents of primary school pupils was completed.

The article discusses the key characteristics of online and offline learning, their impact on academic performance, socialization, physical and mental health of primary school pupils. Particular attention is focused on the aspects of communication, social skills development, and individualized approach to learning in different formats. The results of a survey of 75 parents of primary school pupils showed that the majority preferred offline learning, arguing that it provided better opportunities for socialization, direct interaction with teachers and peers, and a positive impact on the child's physical and psycho-emotional development. At the same time, supporters of online learning point to its flexibility, security in wartime, and the possibility of individualizing the learning process.

It is emphasized that the choice of the form of education for primary school pupils should take into account the individual needs of the child, family circumstances and external factors. The importance of active participation of parents in the educational process regardless of the chosen form of education is emphasized. The study has practical implications for parents in choosing the optimal form of education for their children, as well as for educators in organizing the educational process in primary school.

Key words: online learning, offline learning, distance learning, traditional learning, primary school pupils, primary education, comparative analysis.

Постановка проблеми. За останні роки спостерігається стрімке зростання популярності онлайн-навчання в українських школах. Першопричиною цього є пандемія COVID-19, коли заклади освіти були зачинені на карантин, а другою причиною – повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України. Вперше онлайн-навчання в Україні запроваджується в 2002 році, а в 2004 році Міністерством освіти і науки (МОН) України було затверджено «Положення про дистанційне навчання». З необхідністю дотримання умов карантину, з 12 березня 2020 року у закладах освіти запроваджено онлайн-навчання (Голик та ін., 2021).

Соціологічна група «Рейтинг» провела дослідження серед матерів українських дітей віком від 3 до 17 років, на замовлення проєкту «Дій для дітей України» (Ukraine Children's Action Project) (27.01.2023 – 01.02.2023), в результаті якого виявилось, що 42% дошкільників та школярів отримують освіту дистанційно або онлайн, 29% мають можливість навчатись як онлайн так і очно, 26% навчаються очно, і 3% мають лише домашню форму навчання (Проблеми українських дітей під час війни, 2023). Коли батьки вирішують, яку форму навчання обрати для своєї дитини, актуальним буде проведення порівняльного аналізу очної або офлайн і дистанційної або онлайн форм навчання. Особливо актуальним є порівняння форм навчання саме серед молодших школярів, оскільки цей вік є критичним для формування базових навичок, соціалізації та адаптації до

навчального процесу. У початковій школі закладаються основи подальшого навчання, формуються ключові компетентності та відбувається активний розвиток особистості дитини. Вибір оптимальної форми навчання на цьому етапі може суттєво вплинути на академічну успішність, психологічний комфорт та загальний розвиток учня. Крім того, молодші школярі потребують більшої уваги та підтримки з боку вчителів та батьків, що робить питання вибору між онлайн та офлайн навчанням особливо важливим для цієї вікової категорії.

Кожна із зазначених форм освітнього процесу має свої переваги та недоліки, тому **метою статті** є порівняння онлайн та офлайн навчання молодших школярів з аналізом переваг і недоліків кожної з форм навчання.

Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати наступні **задачі**:

- здійснити теоретичний аналіз наукової літератури з метою визначення ключових понять;
- виокремити переваги та недоліки онлайн та офлайн навчання;
- порівняти онлайн та офлайн навчання за допомогою опитування батьків молодших школярів.

Аналіз досліджень. Дослідженням порівняння дистанційного або онлайн та очного або офлайн-навчання займалось чимало вітчизняних дослідників. Так, О. Барановська направляє свою увагу на змішане навчання учнів початкової школи, і зокрема аналізує переваги та недоліки онлайн-навчання. Вона стверджує, що перевагою є здатність вчасного аналізу та опрацювання даних у

цифровізованому вигляді; зміна можливостей індивідуального навчання, різноманітність наочних об'єктів. Серед недоліків вказує на перешкоди опрацювання неструктурованих даних; формалізування навчальних обставин; брак безпосереднього спілкування (Барановська, 2021).

Г. Білавич, О. Власій та Б. Савчук зосереджують увагу на впливі цифровізації освіти та дистанційного навчання на рухову діяльність здобувачів освіти. У своєму дослідженні вони говорять, що під час дистанційного навчання знижується інтерес до фізичних вправ, активного відпочинку, що негативно впливає на здоров'я дитини (Білавич та ін., 2021).

В словнику, укладеному науковцями Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, містяться наступні визначення досліджуваних форм навчання: «Онлайн-навчання – це дистанційна форма здобуття освіти за допомогою сучасних інформаційних технологій; може бути як індивідуальна, так і групова форма. Застосовується у разі неможливості навчання офлайн, під час карантину, з метою мобільності отримання освітніх послуг. Офлайн-навчання – це традиційна форма навчання, яка передбачає проведення занять в аудиторіях закладів освіти (загальноосвітніх, професійних закладів, закладів вищої освіти й ін.)» (Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика: словник, 2021).

Отже, офлайн-навчання відноситься до традиційної освіти, коли учні знаходяться у класі, можуть спілкуватися з вчителями та своїми однокласниками. Онлайн-навчання (також відоме як дистанційне) не вимагає фізичної присутності, може відбуватися через такі пристрої як телефон, планшет, ноутбук, комп'ютер.

До переваг офлайн-навчання науковці відносять: живе спілкування, легшу концентрацію на матеріалі, можливість поставити запитання й почути відповідь під час заняття, що позитивно впливає на засвоєння матеріалу. Серед недоліків вони виокремлюють: неможливість відтворення пропущених занять, фіксований графік занять; додатковий час на те, щоб дістатися до закладу освіти (Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика: словник, 2021).

З переваг онлайн-навчання можна виділити те, що дійсно можна навчатись в будь-якому куточку країни або світу та не бути прив'язаним до одного місця; дитина має легкий доступ до різних навчальних матеріалів, економить свій час; вчитель має можливість проводити індивідуальну роботу з кожним учнем. Дистанційне навчання дозволяє не зупиняти освітній процес під час епі-

демії, чи навіть таких надзвичайних ситуацій як війна, що надає йому велику прихильність батьків, які турбуються про безпеку своїх дітей.

Але звісно є і недоліки такого навчання, які пов'язані з впливом онлайн-навчання на дітей та молодь, на їхнє майбутнє. Дитина багато часу проводить за екраном, що негативно впливає на зір; у більшості випадків діти неправильно сидять, що псує їх поставу; погіршується психічний стан. Звичайно під час такої форми навчання дитина не має живого спілкування з вчителем та однокласниками, особливо це питання гостро стоїть у молодшій школі, діти погано засвоюють матеріал із екрана телефону (Плюси та мінуси дистанційного навчання, 2022).

Як вже було сказано вище, офлайн-навчання відноситься до традиційної освіти, коли учні безпосередньо взаємодіють з вчителем. З історії можна побачити, що система освіти була уже в Античні часи, і дійшовши до нашого часу, відбулося багато змін, вдосконалення освіти. Сучасна традиційна освіта має багато переваг: відбувається взаємодія учнів з вчителем, створюється атмосфера в класі, особисті дискусії, групові вправи та швидкий зворотній зв'язок. Фізична присутність дозволяє обмінюватись невербальними сигналами: міміка, жести, мова тіла, це покращує комунікацію. Так як навчання відбувається у реальному часі, учень може задати запитання, а фіксований час та фізична присутність допомагає створити відчуття дисципліни.

Офлайн-навчання також має недоліки: брак гнучкості, очне навчання вимагає, щоб учні будували свій день, враховуючи час уроків, що може бути складно для тих, хто відвідує різні гуртки. Обмежений доступ до інформації: доступність ресурсів може бути обмежена тим, що у класі надають підручники та матеріали, але з появою НУШ у кожному класі має бути ноутбук або комп'ютер, плазма, проектор, щоб демонструвати учням інформацію з інтернет ресурсів та робити уроки цікавими. Та на жаль, ще не всі школи мають таку можливість. Офлайн-навчання обмежує географічно, вимагає від учнів присутності в певному місці. Це може обмежити доступ до освітніх можливостей для учнів, які живуть у віддалених районах (Онлайн та офлайн навчання, 2023).

Отже, навіть традиційне, знайоме для більшості людей, навчання може мати недоліки, які можуть стати перешкодою для якісного здобуття освіти учнем. Тому так як обидві форми навчання мають як переваги, так і недоліки, то найкращий вибір залежатиме від потреб учнів і можливостей закладу освіти.

Результати дослідження. Проаналізувавши переваги та недоліки онлайн та офлайн навчання, для подальшого порівняння було проведено опитування серед батьків дітей початкової школи (Посилання на опитування: <https://forms.gle/F8FXUjhUzpbkT73b6>). В опитуванні взяло участь 75 батьків молодших школярів Приватного закладу освіти «Джерело мудрості». Результати опитування різні, але як видно з діаграми, більшість батьків віддають перевагу офлайн-навчанню (див. рис. 1).

Перше питання, яке наведено в опитуванні, полягало в наступному: яке навчання, на вашу думку, найкраще для вашої дитини? Було дано 2 варіанти відповідей: онлайн (дистанційно) чи офлайн (відвідування школи).

Більшість батьків обрали офлайн форму навчання, а саме 80,8%, і лише 19,2% обрали онлайн-навчання. Можна зробити попередній висновок, що батьки віддають перевагу офлайн-навчанню, але чому саме так? Тому наступне питання в опитуванні було відкритого типу, де батьки могли написати свою думку з приводу того, чому вони вважають обрану в першому питанні форму навчання найкращою для своєї дитини.

Батьки, які обрали офлайн-навчання, вважають, що одне із завдань школи це соціалізація, дитина має навчитися знаходити спільну мову не лише з однолітками, а й комунікувати з іншими «дорослими», крім її батьків. Якість офлайн-навчання, на їхню думку, буде вищою, тому що воно більш контрольоване, краще розвивається пізнання колективу і відповідальність. Також батьки звернули увагу на те, що в той час, поки діти знахо-

дяться в школі, вони можуть працювати та займатися своїми справами. Також було вказано на те, що у школі вчитель може надати індивідуальний підхід до кожної дитини, потрібна увага та підтримка зі сторони вчителя та однолітків. Є батьки, які звернули увагу на доволі серйозні питання, що стосуються кращого фізичного стану здоров'я та рухової активності під час офлайн-навчання.

Батьки, які обрали онлайн форму навчання, вважають що при такій організації навчання можна бути незалежним від часу, навчаючись коли зручно, з будь-якої точки світу. У важкий для України час батькам також потрібно особливо думати про безпеку дитини, тому вони вважають, що під час онлайн-навчання не зриваються уроки через повітряну тривогу, що є перевагою. Також батьки вказують на менший ризик того, що дитина захворіє вірусними чи інфекційними захворюваннями, не матиме психологічного та емоційного тиску зі сторони вчителя й однокласників. Деякі батьки вважають, що якщо дитина навчається онлайн, то було б добре, щоб вона відвідувала різні гуртки і могла там комунікувати з однолітками, щоб не відчувати себе самотньо.

Зробивши порівняльний аналіз офлайн та онлайн навчання молодших школярів, можна дійти висновку що офлайн-навчання має більше переваг і прихильників серед батьків, не дивлячись на те, що в країні війна і багато хто навчається онлайн. Як показує проведене дослідження, батьки більш прихильні до офлайн-навчання та приводять багато аргументів на його користь.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, бачимо, що питання вибору онлайн чи

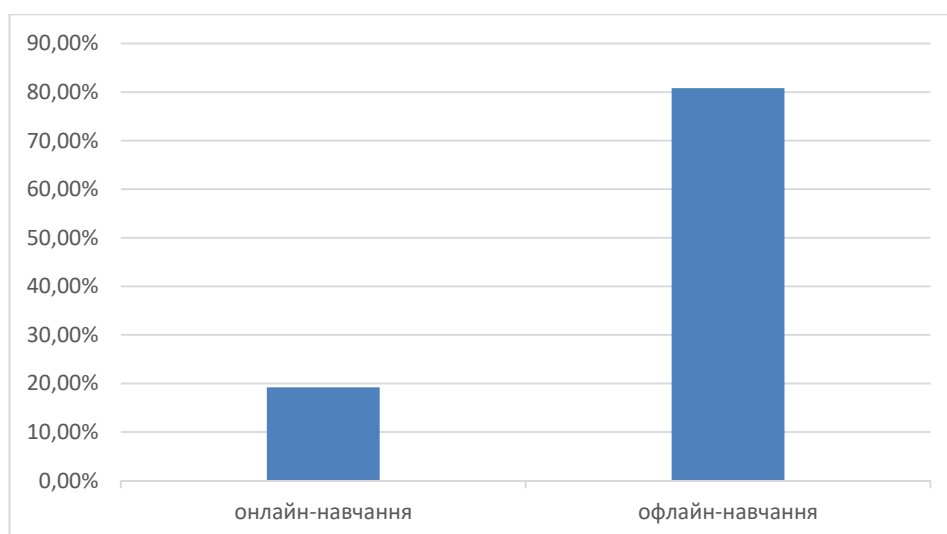

Рис. 1. Діаграма результатів опитування батьків щодо того, яка форма навчання найкраща для їхньої дитини

офлайн навчання, є актуальним на сьогоднішній день, особливо для батьків молодших школярів. Проаналізувавши переваги та недоліки кожної з форм навчання та опираючись на результати опитування, батьки надають перевагу офлайн-навчанню. Дана форма навчання більш позитивно впливає на психічний, емоційний розвиток дитини та на її майбутню комунікацію з оточуючими людьми. Під час офлайн-навчання дитина швидше засвоює матеріал та звикає до самостійності. Разом з тим, дослідивши онлайн-навчання, бачимо що така форма дає багато можливостей, наприклад бути незалежними від одного місця та часу, знаходитись в безпеці, особливо під час воєнного часу. Дослідження показало, що вибір форми навчання для

молодших школярів є комплексним рішенням, яке повинно враховувати індивідуальні потреби дитини, сімейні обставини та зовнішні фактори. Хоча офлайн-навчання має переваги у сфері соціалізації та безпосередньої взаємодії з вчителем, онлайн-навчання може бути ефективним за умови правильно організації та підтримки з боку батьків. Важливо зазначити, що незалежно від обраної форми навчання, ключовим фактором успіху є активна участь батьків у освітньому процесі та створення сприятливого навчального середовища вдома. Подальші дослідження могли б зосередитися на розробці методик ефективного поєднання онлайн та офлайн елементів навчання для досягнення оптимальних результатів у початковій освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановська О.В. Особливості форм організації навчальної діяльності учнів початкових класів в умовах змішаного навчання. Topical issues of modern science, society and education. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua". Kharkiv, Ukraine. 2021. Pp. 404–410. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-topical-issues-of-modern-science-society-and-education-8-10-avgusta-2021-goda-harkov-ukraina-arhiv/>.
2. Білавич Г., Власій О., Савчук Б. Вплив цифровізації освіти, дистанційного навчання на розвиток рухової активності та здоров'язбереження здобувачів освіти. *Молодь і ринок*. 2021. С. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.252828>
3. Дослідження «Проблеми українських дітей під час війни». *Соціологічна група Рейтинг*. 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html (дата звернення: 09.05.2024).
4. Онлайн та офлайн навчання: Плюси, мінуси, особливості. *GoIT*. 2023. URL: <https://goit.global/ua/articles/onlayn-ta-oflayn-navchannia-pliusy-minusy-osoblyvosti/> (дата звернення: 08.05.2024).
5. Педагогічна освіта в Україні: теорія і практика: словник / укл. М.П. Вовк, Ю.В. Грищенко, С.О. Соломаха, Н.О. Філіпчук, С.В. Ходаківська; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. – 328 с.
6. Плюси та мінуси дистанційного навчання. *Академія IT STEP*. 2022. URL: https://cloud.itstep.org/blog_3/pros-and-cons-of-distance-learning (дата звернення: 08.05.2024).
7. Технології організації дистанційного навчання в Україні / О. П. Голик та ін. *Центральноукраїнський науковий вісник. Технічні науки*. 2021. № 4(35). С. 94–99.

REFERENCES

1. Baranovska, O. (2022). Osoblyvosti form orhanizatsii navchalnoi diialnosti uchniv pochatkovykh klasiv v umovakh zmishanoho navchannia [Peculiarities of forms of organization of the initial activities of academic classes in the minds of mixed science]. U Topical issues of modern science, society and education (s. 404–410). Kharkiv. [in Ukrainian].
2. Bilavych H., Vlasii O., Savchuk B. (2021) Vplyv tsyfrovizatsii osvity, dystantsiinoho navchannia na rozvytok rukhovoï aktyvnosti ta zdoroviazberzhennia zdobuvachiv osvity. [The infusion of digitalization of lighting, remote stimulation of the development of roach activity and health-saving of healthcare workers]. Molod i rynek – Youth and market, 50–55. [in Ukrainian].
3. Doslidzhennia «Problemy ukrainskykh ditei pid chas viiny» [Research «Problems of Ukrainian children during war»]. (2023). Sotsiologichna hrupa Reitynh – Sociological group Rating. Vziato z https://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_of_ukrainian_children_in_conditions_of_war_january_27-february_1_2023.html [in Ukrainian].
4. Onlain ta oflain navchannia: Pliusy, minusy, osoblyvosti [Online and offline training: Pros, cons, features]. (2023). GoIT. Vziato z <https://goit.global/ua/articles/onlayn-ta-oflayn-navchannia-pliusy-minusy-osoblyvosti/> [in Ukrainian].
5. Pedagogichna osvita v Ukraini: teoriia i praktyka: slovnyk [Pedagogical education in Ukraine: theory and practice: a dictionary] (2021) / ukl. M.P. Vovk, Yu.V. Hryshchenko, S.O. Solomakha, N.O. Filipchuk, S.V. Khodakivska; Instytut pedagogichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy. – Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. – 328 s. [in Ukrainian].
6. Pliusy ta minusy dystantsiinoho navchannia [Advantages and disadvantages of distance learning] (2022). Akademiia IT STEP. Vziato z https://cloud.itstep.org/blog_3/pros-and-cons-of-distance-learning [in Ukrainian].
7. Tekhnologii orhanizatsii dystantsiinoho navchannia v Ukraini [Technologies for organizing distance learning in Ukraine] (2021)/ O. P. Holyk ta in. Tsentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Tekhnichni nauky. № 4(35). S. 94–99 [in Ukrainian].

УДК 378.147.091.33-027.22:001]:378.011.3-051:53
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-37>

Роман ГРИНЬОВ,
orcid.org/0000-0001-6500-5724
кандидат фізико-математичних наук,
інженер та науковий дослідник кафедри фізики,
викладач факультету природничих та інженерних наук
Аріельського університету
(Аріель, Ізраїль) romagrinev@gmail.com

НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ У ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

У статті розглядається навчально-дослідницька діяльність як засіб фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті. Навчально-дослідницька діяльність потрактована як спеціально змодельований та організований процес залучення студентів до виконання навчально-дослідницьких завдань та науково-дослідницької діяльності під час професійної підготовки. Мета статті полягає у розробленні моделі організації навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті. Визначено етапи навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті: мотиваційний етап (передбачає мотивацію до науково-дослідницької діяльності, метою якої є створення умов для виникнення наукової проблеми, мотивацію до вирішення навчально-дослідницьких завдань під час вивчення дисципліни «Загальна фізика»); цільовий етап (постановка мети науково-дослідницької діяльності, пошуку шляхів її досягнення); проєктувальний етап (підбір навчально-дослідницьких завдань у межах модулів дисципліни «Загальна фізика», визначення програми наукових досліджень тощо); діяльнісний етап (виконання студентами навчально-дослідницьких завдань, участь у програмах наукових досліджень). Запропоновано алгоритм успішного вирішення навчально-дослідницьких завдань, які класифіковано за рівнем складності під час вивчення дисципліни «Загальна фізика» (стереотипні, діагностичні, евристичні). Розроблено модель організації навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті при викладанні дисципліни «Загальна фізика» залежно від рівнів їх готовності до науково-дослідницької діяльності (базовий, адаптивний, науково-дослідницький). Підсумовується, що досвід використання навчально-дослідницьких завдань при викладанні дисципліни «Загальна фізика» та модель організації навчально-дослідницької діяльності сприяє ефективному залученню студентів до майбутньої професійної діяльності, допомагає їм оволодівати науковою теорією і розвиває у них власні дослідні потреби з метою формування творчого професіоналізму.

Ключові слова: фундаменталізація, фахова підготовка, фундаментальна підготовка, фізика, майбутні вчителі фізики, навчально-дослідницька діяльність, навчально-дослідницьке завдання, науково-дослідницька діяльність, педагогічний університет.

Roman GRYNOV,
orcid.org/0000-0001-6500-5724
Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Engineer and scientific researcher at the Department of Physics,
Lecturer at the Faculty of Natural Sciences and Engineering
Ariel University
(Ariel, Israel) romagrinev@gmail.com

EDUCATIONAL AND RESEARCH ACTIVITIES AS A MEANS OF FUNDAMENTALIZING THE EDUCATION OF FUTURE PHYSICS TEACHERS IN A PEDAGOGICAL UNIVERSITY

The article considers educational and research activity as a means of fundamentalizing the education of future physics teachers at a pedagogical university. Educational and research activity is interpreted as a specially modeled and organized process of involving students in the implementation of educational and research tasks and scientific and research activities during professional training. The purpose of the article is to develop a model of the organization of educational and research activities as a means of fundamentalizing the education of future physics teachers at a pedagogical university. The stages of educational and research activity as a means of fundamentalizing the training of future physics teachers at a pedagogical university are defined: the motivational stage (provides motivation for scientific and research activity, the

purpose of which is to create conditions for the emergence of a scientific problem, motivation to solve educational and research tasks during the study of the discipline "General Physics"); target stage (setting the goal of research activities, searching for ways to achieve it); design stage (selection of educational and research tasks within the modules of the discipline "General Physics", definition of the scientific research program, etc.); activity stage (fulfillment of educational and research tasks by students, participation in scientific research programs). An algorithm for successfully solving educational and research tasks, which are classified by the level of complexity during the study of the discipline "General Physics" (stereotypical, diagnostic, heuristic), is proposed. A model of the organization of educational and research activity has been developed as a means of fundamentalizing the education of future physics teachers at a pedagogical university when teaching the discipline "General Physics" depending on the levels of their readiness for scientific and research activities (basic, adaptive, scientific and research). It is concluded that the experience of using educational and research tasks in teaching the discipline "General Physics" and the model of organization of educational and research activity contributes to the effective involvement of students in future professional activities, helps them master scientific theory and develops their own research needs in order to form creative professionalism.

Key words: *fundamentalization, professional training, fundamental training, physics, future physics teachers, educational and research activity, educational and research task, scientific and research activity, pedagogical university.*

Постановка проблеми. Основною вимогою до сучасного фахівця є здатність аналітично мислити і застосувати сучасні наукові розробки на практиці. У контексті нових вимог до системи педагогічної освіти, зокрема, до посилення її фундаментального складника, актуалізується необхідність інтеграції фундаментальних та фахових знань, формування інтегральної компетентності, що забезпечує сучасне бачення майбутніми вчителями своєї професійної діяльності в контексті освітніх трансформацій, технологічних і соціальних змін та формує їх професійну позицію й сучасний науковий світогляд. Тому важливою складовою роботи будь-якого педагогічного університету є формування науково-дослідницької компетентності (НДК) студентів.

Ефективним інструментом формування НДК майбутніх учителів фізики, інтегральна компетентність яких позиціонується як здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в галузі базової загальної середньої освіти, що передбачає застосування теорій та методів освітніх наук, фізики, математики, які характеризуються комплексністю та невизначеністю педагогічних умов організації освітнього процесу в основній школі, є навчально-дослідницькі завдання (НДЗ), використання яких певним чином реалізується при викладанні дисципліни «Загальна фізика» циклу професійної підготовки. Разом із тим, застосування НДЗ як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті відбиває шляхи реалізації компетентнісного підходу в освіті.

Аналіз досліджень. Проблема компетентнісного підходу в освіті приділяється на сьогоднішній день досить велика увага. Дослідження багатьох українських та зарубіжних учених (Т. Андрющенко, М. Гриньова, В. Жамардїй, Н. Кононец, І. Солошич, К. Коерпен, J. Hartig, E. Klieme, D. Leutner та ін.) присвячені процесу впрова-

дження компетентнісного підходу в практику навчання. Процес формування дослідницьких умінь і НДК при вивченні фізики розглянуті в працях (І. Вергун, Р. Вергун, О. Трифонова, В. Савченко, М. Садовий та ін.), у яких науковці наголошують, що НДК найбільш ефективно формуються в освітньому процесі педагогічного університету при використанні технологій, які сприяють залученню студентів до наукового пошуку, придбання досвіду самостійного вирішення різноманітних завдань: проблемного, проєктного навчання, пошуково-дослідницького навчання, самоосвітніх технологій тощо. Використання названих технологій забезпечує проблемно-дослідницький характер дидактичного процесу, його прикладну професійну спрямованість. Формування означеної компетентності вимагає залучення студентів-майбутніх учителів фізики до науково-дослідної діяльності (НДД), дидактичні особливості якої відображені в роботах таких науковців, як Т. Гончаренко, А. Криворучко, Т. Манченко, М. Маріна, О. Микитюк, В. Сергієнко, І. Солошич, О. Тадеуш, М. Шут та ін. Разом із тим, ученими запропоновано методи формування дослідницьких умінь з використанням дослідницьких завдань. Водночас, аналіз наукових праць дає підстави зробити висновок, що нині недостатньо уваги приділяється питанню використання навчально-дослідницьких завдань як засобу формування НДК майбутніх вчителів фізики під час викладання дисципліни «Загальна фізика» у педагогічному університеті.

Метою статті є: розроблення моделі організації навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті.

Виклад основного матеріалу. При вивченні дисциплін професійного циклу підготовки майбутніх вчителів фізики посилюється важливість і необхідність змістової інтеграції знань, основу якої складають міжпредметні зв'язки з різними

освітніми компонентами. Інтеграція природничо-наукових дисциплін відіграє важливу роль в розвитку інтелекту, кругозору, формуванні цілісної картини світу, НДК в процесі вирішення комплексних науково-педагогічних проблем. Вивчення законів розвитку природи, різних природних об'єктів, їх складу, будови, властивостей при освоєнні природничих дисциплін формує у майбутніх вчителів фізики уміння здійснювати такі розумові дії, як порівняння, аналіз, синтез, моделювання, узагальнення, формує практичні навички, здатність працювати в колективі. Очевидно, фізика як предмет для вивчення має великий потенціал для формування НДК.

Освітній компонент «Загальна фізика», котрий розділено на 5 дисциплін (рис. 1), традиційно включає в себе досвід застосування дослідницьких методів, в першу чергу експерименту для пізнання об'єктів і явищ навколишнього світу.

Фундаменталізація навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті передбачає, як слушно зазначає С. Гончаренко (2008), насамперед особистісну спрямованість навчання студентів на усвідомлення суті фізичних процесів та природних явищ; розвиток у майбутніх вчителів фізики системного теоретико-методологічного мислення; етапність набуття досвіду самостійної творчої, дослідницької діяльності; формування інтелектуальної, методологічної, інформаційної культури та креативності студентів (Гончаренко, 2008).

Разом із тим, слід наголосити, що фундаменталізація навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті передбачає інте-

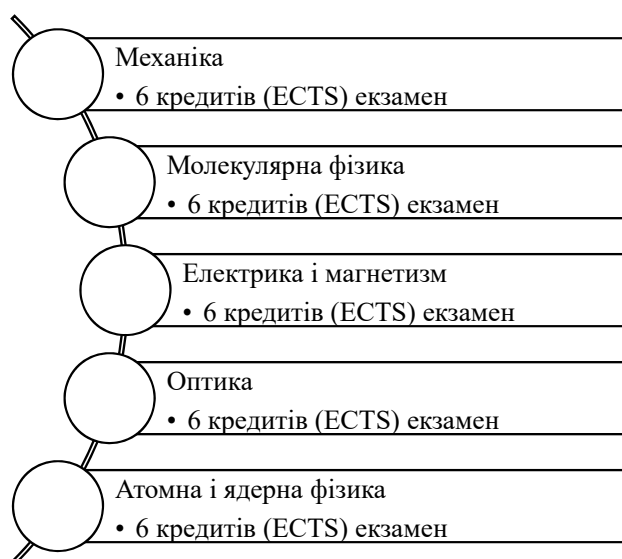

Рис. 1. Зміст та обсяг освітнього компонента «Загальна фізика»

грацію знань з фізики, математики, екології, інформаційно-комунікаційних технологій (Вергун, Вергун, Трифонова, 2016). Так, поняття про структурні елементи системи наукових знань дозволяють продемонструвати студентам особливості фізики як науки, яка виникла в результаті інтеграції різних наук. Наприклад, під час формування конкретних видів понять (про явище, властивість, величини) віддзеркалюється інтеграція фізичних знань з екологічними, зокрема: різні фізичні явища відбуваються і в організмі людини (наприклад, генерація і поширення потенціалу дії по нервовому волокну пояснюється виникненням електричних струмів); мембрани клітин та тканини організму мають фізичні властивості (електроємність, електропровідність, теплоємність, в'язкість); фізичні величини можуть застосовуватися для опису властивостей організму; деякі екологічні процеси описуються фізичними законами; біофізичні теорії є результатом синтезу понять і законів різних наук. Таким чином, фізичні поняття інтегруються з екологічними. Студенти мають можливість зрозуміти, що деякі методи екологічних наукових досліджень запозичені з фізики. Наприклад, методи електронного парамагнітного резонансу (ЕПР), ядерного магнітного резонансу (ЯМР) та люмінесцентного аналізу використовуються в біофізиці для дослідження структури і функцій біологічних мембран. Особливість об'єкта дослідження екології (живий організм) спричиняє зміну деяких методів дослідження фізики. Наприклад, звичайні електроди не підходили для вимірювання біопотенціалів через малий діаметр аксону, тому були розроблені мікроелектроди та мікроелектродні методи вимірювання біопотенціалів.

Слід наголосити, що підготовка майбутніх вчителів фізики передбачає інтеграцію знань з дисциплінами педагогічного спрямування: педагогіки, методики навчання, дидактики, педагогічної майстерності тощо. У результаті їх вивчення студенти вчаться досліджувати освітнє середовище та педагогічні технології, які забезпечать ефективність майбутньої педагогічної діяльності.

Відтак, НДЗ виступають ефективним засобом фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті.

У сучасних педагогічних дослідженнях учені пропонують різні визначення дослідницьких (навчально-дослідних) завдань. Проте, наявність пошукової ситуації та гіпотези, які вимагають від студента самостійного рішення, обґрунтування та доказу, визнаються основними ознаками таких завдань.

НДЗ, здатні розвивати НДК майбутнього вчителя фізики, є такими, які студент складає і вирішує, досліджуючи певну фізичну ситуацію. При компетентнісному підході в навчанні основну роль відіграє досвід розв'язання різноманітних завдань, що моделюють виконання майбутніми фахівцями професійних ролей і функцій, спираючись на сформовані знання та способи діяльності (Андрющенко, 2013; Гриньова, Кононец, 2019). Такий досвід формується завдяки активним формам і методам навчання, які залучають студентів до ситуацій, що імітують реальні життєві та професійні проблеми, а також спонукають до навчальних експериментів (Садовий, 2012).

Безперечно, НДД студентів-майбутніх вчителів фізики є складовою професійної підготовки, що передбачає навчання методології та методики дослідження, а також систематичну участь у дослідницькій діяльності, котра формує здібності до наукового дослідження, самостійності, ініціативи в навчанні, уміння індивідуального та колективного розв'язання професійних завдань, а також оснащення технологіями та навичками творчого підходу до вирішення певних наукових проблем у галузі фізики та педагогіки (Гончаренко, Криворучко, 2017; Манченко, Маріна, Тадеуш, 2019).

Категоріальний аналіз понять «компетентність» та «науково-дослідна діяльність» дозволив сформулювати наступне визначення: науково-дослідницька компетентність майбутнього вчителя фізики – це системно-особистісне утворення, яке відображає єдність його наукової теоретико-прикладної підготовки і практичної здатності застосовувати фізичні знання й інструменти для вирішення НДЗ.

Класифіковано НДЗ за рівнем складності, які студенти можуть виконувати під час вивчення дисципліни «Загальна фізика»:

– *стереотипні завдання* передбачають виконання дій за заданим алгоритмом, що включає однозначний набір відомих, раніше відібраних операцій, та потребують використання значних обсягів оперативної й попередньо відомої інформації;

– *діагностичні завдання* передбачають виконання дій відповідно до заданого алгоритму, що включає процедуру часткового конструювання рішень із застосуванням раніше відібраних операцій, та потребують використання великих обсягів оперативної й раніше засвоєної інформації;

– *евристичні завдання* передбачають виконання дій за складним алгоритмом, що включає процедуру конструювання нових рішень, та потребують використання обсягів оперативної й раніше засвоєної інформації.

НДЗ доцільно запропонувати наступної тематики:

– Типи механічного руху, основні закони механіки, закони збереження, сили інерції, механічні коливання і хвилі, рух рідин і газів;

– Молекулярна фізика і термодинаміка;

Електричне поле, речовини в електричному полі, постійний електричний струм;

– Магнітне поле, речовини в магнітному полі;

Електричні коливання, електромагнітне поле;

– Взаємодія світла з речовинами, хвильові властивості, теплове випромінювання;

– Основи атомної фізики, фізика атомного ядра та елементарних частинок.

Система самостійної роботи, яка спрямована на формування НДК у майбутніх вчителів фізики при використанні НДЗ в рамках викладання дисципліни «Загальна фізика», повинна відповідати певним вимогам:

– Включати різноманітні види самостійної роботи, що охоплюють основні методи та способи наукової діяльності.

– Містити завдання як для позааудиторної, так і для аудиторної самостійної науково-дослідницької діяльності студентів.

– Завдання мають бути сформульовані таким чином, щоб їх виконання сприяло не лише засвоєнню предметних знань, але й розумінню структурних елементів системи наукових знань.

– У системі самостійної роботи має бути достатня кількість завдань, спрямованих на вирішення фізико-екологічних наукових проблем, що розглядаються в рамках курсу.

Підкреслимо, що НДЗ, які використовуються як засіб фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті, можна поділити на такі типи: пошуково-пізнавальні; пізнавально-дослідні; науково-дослідні; професійні науково-дослідні (Сергієнко, Шут, 2006).

У процесі професійної підготовки майбутній вчитель фізики повинен освоїти навички вирішення НДЗ усіх видів. Послідовне вирішення таких завдань має забезпечити ефективне та систематичне формування дослідницьких умінь, а також закріплення та систематизацію отриманих знань (Микитюк, 2001). Варто зазначити, що здатність вирішувати завдання різних рівнів залежить від рівня зрілості студента та його здатності до самостійної дослідницької діяльності.

Для успішного вирішення НДЗ слід дотримуватися певного алгоритму:

1. Зрозуміти запропоновану наукову задачу або самостійно її визначити (актуалізувати наявні факти, знання, вміння, навички).

2. Усвідомити нестачу своїх знань.
3. Поповнити відсутні знання шляхом спостереження, експериментів, бесід тощо.
4. Висунути наукову гіпотезу.
5. Обґрунтувати висунуту гіпотезу.
6. Зробити висновки та узагальнення.

У цьому алгоритмі вирішення НДЗ відображаються ключові елементи методології наукового дослідження. Під НДЗ ми розуміємо не просто вирішення окремої навчальної задачі з фізики, а саме систему завдань, пов'язаних з певною фізичною ситуацією. Складання фізичної задачі передбачає формулювання принципово нової задачі або зміну умови вже відомої задачі, що призводить до зміни фізичної ситуації і, відповідно, процесу вирішення та результату задачі.

Система фізичних завдань складається з пов'язаних між собою розрахункових задач, кожна з яких відображає певну фізичну ситуацію і змінюється внаслідок додаткових впливів на об'єкт задачі.

Визначимо складники НДК, які можна сформулювати у майбутнього вчителя фізики під час виконання НДЗ:

- Здатність виявляти у навчальному матеріалі фізичні ситуації на основі вирішення задачі або аналізу стану фізичної системи.
- Здатність формулювати наукову проблему для виділеної фізичної ситуації як об'єкта дослідження.
- Здатність визначати мету дослідження на рівні фізичних явищ, моделей, законів через складання і вирішення фізичних НДЗ.
- Здатність формувати критерії дослідження.
- Здатність на етапі побудови наукової гіпотези бачити, що розкриття сутності фізичної ситуації на рівні фізичних явищ, моделей, законів можливе через складання і вирішення системи задач із введенням нового фактора, що змінює стан об'єкта фізичної ситуації.
- Здатність на етапі конструювання дослідження формулювати завдання теоретичного дослідження.
- Здатність на етапі технологічної підготовки узагальнювати теоретичний матеріал, підбирати необхідні завдання з існуючих збірників, відпрацьовувати навички вирішення НДЗ узагальненим методом і аналізувати їх виконання.
- Здатність до апробації результатів дослідження в студентських дослідних групах, оцінки результатів викладачем, виступів на конференціях і публікацій результатів.
- Здатність здійснювати критичний аналіз результатів дослідження.

– Здатність до наукової рефлексії як способу побудови нових систем знань.

Очевидно, що цей перелік складників НДК, які можуть бути сформовані у майбутнього вчителя фізики через виконання ним НДЗ з фізики, має стати результатом самостійної пізнавальної діяльності студента. Фізика як навчальний предмет має вбудовані можливості для розвитку НДК у різних видах діяльності в навчальному процесі. Враховуючи специфіку фізики як дослідницької науки, встановлено взаємозв'язок між підвищенням продуктивності та гнучкості мислення студентів і постановкою НДЗ експериментального характеру.

Таким чином, *навчально-дослідницьку діяльність* як засіб фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті розуміємо як спеціально змодельований та організований процес залучення студентів до виконання НДЗ та НДД під час професійної підготовки.

Визначимо етапи організації навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті.

- **Мотиваційний етап** (передбачає мотивацію до НДД, метою якої є створення умов для виникнення наукової проблеми, мотивацію до вирішення НДЗ під час вивчення дисципліни «Загальна фізика»);
- **Цільовий етап** (постановка мети НДД, пошуки шляхів її досягнення);
- **Проектувальний етап** (підбір НДЗ у межах модулів дисципліни «Загальна фізика», визначення програми наукових досліджень тощо);
- **Діяльнісний етап** (виконання студентами НДЗ, участь у програмах наукових досліджень).

Залежно від рівня складності і підготовки студентів пропонуємо модель організації навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті при викладанні дисципліни «Загальна фізика» залежно від рівнів їх готовності до НДД (рис. 2).

На першому рівні організації НДД викладач пропонує для розгляду НДЗ чи наукову проблему і намічає методи її вирішення, на другому рівні – лише визначає проблему, студенти самостійно знаходять методи її вирішення, на третьому – студенти самостійно формулюють проблему і пропонують методи її вирішення.

Однією з важливих умов успішного формування НДК у майбутніх вчителів фізики при викладанні дисципліни «Загальна фізика» з вико-

Базовий рівень	Адаптивний рівень	Науково-дослідницький рівень
<ul style="list-style-type: none"> • початковий інтерес до НДЗ • методика НДД (викладач висуває проблему і намічає стратегію її вирішення, індивідуальна діяльність в позаурочний час) 	<ul style="list-style-type: none"> • стійка мотивація до НДЗ • методика НДД (викладач висуває проблему, але метод її вирішення студенти знаходять самостійно, групова діяльність) 	<ul style="list-style-type: none"> • прагнення до систематичного розвитку НДК • методика НДД (постановка проблеми, пошук методів її дослідження, розв'язання здійснюється студентом самостійно, консультаційна діяльність викладача)

Рис. 2. Модель організації навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті

ристанням НДЗ є належна організація самостійної роботи студентів.

Самостійну роботу майбутніх учителів фізики під час фундаментальної підготовки розглядаємо як методику навчання, де діяльність викладача полягає у стимулюванні наукової активності студентів, визначенні цілей, підборі матеріалів для самостійної наукової роботи, розробці методичного забезпечення (системи завдань, рекомендацій), своєчасному консультуванні та контролі. Ми переконані, що самостійну роботу не можна віднести до організаційних форм навчання, оскільки наукова самостійна робота студентів може і повинна використовуватися під час лекцій, семінарських занять, лабораторних робіт, а також у позанавчальний час. У першому випадку самостійна робота є аудиторною, у другому – позааудиторною. Діяльність студентів полягає в прийнятті цілей або їх самостійному визначенні, виконанні наукового дослідження та самоконтролі. Самостійна робота може здійснюватися в будь-якій форматі: індивідуальній, груповій чи фронтальній.

Висновки. Таким чином, потрактовуючи навчально-дослідницьку діяльність у якості фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті розуміємо як спеціально змодельований та організований процес залучення студентів до виконання НДЗ

та НДД під час професійної підготовки, визначено її етапи: мотиваційний етап (передбачає мотивацію до НДД, метою якої є створення умов для виникнення наукової проблеми, мотивацію до вирішення НДЗ під час вивчення дисципліни «Загальна фізика»); цільовий етап (постановка мети НДД, пошуки шляхів її досягнення); проєктувальний етап (підбір НДЗ у межах модулів дисципліни «Загальна фізика», визначення програми наукових досліджень тощо); діяльнісний етап (виконання студентами НДЗ, участь у програмах наукових досліджень). Запропоновано модель організації навчально-дослідницької діяльності як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті при викладанні дисципліни «Загальна фізика» залежно від рівнів їх готовності до науково-дослідницької діяльності (базовий, адаптивний, науково-дослідницький). Досвід використання НДЗ як засобу фундаменталізації навчання майбутніх учителів фізики у педагогічному університеті при викладанні дисципліни «Загальна фізика», показує, що модель організації навчально-дослідницької діяльності сприяє ефективному залученню студентів до майбутньої професійної діяльності, допомагає їм оволодівати науковою теорією і розвиває у них власні дослідні потреби з метою формування творчого професіоналізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Т. К. Компетентнісний підхід як стратегічний напрям розвитку освіти в Україні: теоретичний аспект. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць*. Кам'янець-Подільський: Вид. ПП Зволейко Д. Г., 2013. Вип. 13. С. 8–12.
2. Вергун І.В., Вергун Р.В., Трифонова О.М. Формування дослідницької компетентності під час навчання фізики з використанням ІКТ. *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізикоматематичної і технологічної освіти*. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. Вип. 10, Ч. 2. С. 35–39.

3. Гончаренко С. У. Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип. *Шлях освіти*. 2008. № 1. С. 2–6.
4. Гончаренко Т. Л., Криворучко А. П. Формування дослідницьких умінь учнів основної школи у процесі навчання фізики. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки»*, (Запоріжжя, 26–27 травня 2017 р.). 2017. С. 71–76.
5. Гриньова М.В., Кононець Н.В. Компетентнісний підхід у професійній підготовці: електронний посібник для самостійної роботи здобувачів наукового ступеня «доктор філософії» спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки. Полтава, 2019. 25 с.
6. Манченко Т. О., Маріна М. С., Тадеуш О. Х. Професійна підготовка майбутніх учителів фізики до організації дослідницької діяльності учнів загальноосвітніх закладів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2019. № 4. С. 55–63.
7. Микитюк О. М. Становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих педагогічних закладах України (історико-педагогічний аспект): монографія. Х. : ОВС, 2001. 256 с.
8. Садовий М. І. Навчальний експеримент у системі вивчення фізики в загальноосвітній школі. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 109. С. 3–10.
9. Сергієнко В.П., Шут М.І. Підготовка вчителя фізики до виконання професійних науково-дослідних завдань. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. Вип. 36(2). Серія: Педагогічні науки. Чернігів. 2006. С. 9–15.
10. Koeppen, K., Hartig, J., Klieme, E., & Leutner, D. (2015). Current Issues in Competence Modeling and Assessment. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, (216), Issue 2. February 26, 61–73.
11. Kononets N., Nestulya S., Soloshych I., Zhamardiy V., Odokienko V. Investigating the Didactic System of Research Competence Formation for Prospective PE Instructors. *Journal of Research in Medical and Dental Science*, 2021, Volume 9, Issue 7, Page No: 414–418.
12. Savchenko W. F. Fragments of methods of teaching physics (Nostalgic arhaizms). Чернігів : Десна Поліграф. 2020. 476 с.

REFERENCES

1. Andriushchenko T. K. (2013) Kompetentnisnyi pidkhdid yak stratehichnyi napriam rozvytku osvity v Ukraini: teoretychnyi aspekt. [Competency approach as a strategic direction of education development in Ukraine: theoretical aspect]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: zb. nauk. prats. Kamianets-Podilskyi: Vyd. PP Zvoleiko D. H.*. Vyp. 13. S. 8–12. [in Ukrainian]
2. Verhun I.V., Verhun R. V., Tryfonova O.M. (2016) Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti pid chas navchannia fizyky z vykorystanniam IKT. [Formation of research competence during physics education using ICT]. *Naukovi zapysky. Serii: Problemy metodyky fizykomatematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*. Kropyvnytskyi: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. Vyp. 10, Ch. 2. S. 35–39. [in Ukrainian]
3. Honcharenko S. U. (2008) Fundamentalizatsiia osvity yak dydaktychnyi pryntsyp. [Fundamentalization of education as a didactic principle]. *Shliakh osvity*. № 1. S. 2–6. [in Ukrainian]
4. Honcharenko T. L., Kryvoruchko A. P. (2017) Formuvannia doslidnytskykh umiv uchniv osnovnoi shkoly u protsesi navchannia fizyky. [Formation of research skills of elementary school students in the process of learning physics]. *Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovoi- praktychnoi konferentsii «Naukovi dosiahnennia, vidkryttia ta shliakhy rozvytku pedahohichnoi nauky»*, (Zaporizhzhia, 26–27 travnia 2017 r.). S. 71–76. [in Ukrainian]
5. Hrynova M.V., Kononets N.V. (2019) Kompetentnisnyi pidkhdid u profesiinii pidhotovtsi: elektronnyi posibnyk dlia samostiinoi roboty zdobuvachiv naukovoho stupenia «doktor filosofii» spetsialnosti 011 Osvitni, pedahohichni nauky. [Competency approach in professional training: an electronic manual for independent work of holders of the scientific degree “Doctor of Philosophy” specialty 011 Educational, pedagogical sciences]. Poltava. 25 s. [in Ukrainian]
6. Manchenko T. O., Marina M. S., Tadeush O. Kh. (2019) Profesiina pidhotovka maibutnih uchyteliv fizyky do orhanizatsii doslidnytskoi diialnosti uchniv zahalnoosvitnih zakladiv. [Professional training of future physics teachers for the organization of research activities of students of secondary schools]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*. № 4. S. 55–63. [in Ukrainian]
7. Mykytiuk O. M. (2001) Stanovlennia ta rozvytok naukovo-doslidnoi roboty u vyshchykh pedahohichnykh zakladakh Ukrainy (istoryko-pedahohichnyi aspekt) [Formation and development of research work in higher educational institutions of Ukraine (historical and pedagogical aspect)]: monohrafiia. Kh. : OVS. 256 s. [in Ukrainian]
8. Sadovyi M. I. (2012) Navchalnyi eksperyment u systemi vyvchennia fizyky v zahalnoosvitnii shkoli. [An educational experiment in the system of studying physics in a secondary school]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka*. Vyp. 109. S. 3–10. [in Ukrainian]
9. Serhiienko V.P., Shut M.I. (2006) Pidhotovka vchytelia fizyky do vykonannia profesiinykh naukovo-doslidnykh zavdan. [Preparation of a physics teacher to perform professional research tasks]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*. Vyp. 36(2). Serii: Pedahohichni nauky. Chernihiv. S. 9–15. [in Ukrainian]
10. Koeppen, K., Hartig, J., Klieme, E., & Leutner, D. (2015). Current Issues in Competence Modeling and Assessment. *Zeitschrift für Psychologie/Journal of Psychology*, (216), Issue 2. February 26, 61–73. [in English]
11. Kononets N., Nestulya S., Soloshych I., Zhamardiy V., Odokienko V. (2021) Investigating the Didactic System of Research Competence Formation for Prospective PE Instructors. *Journal of Research in Medical and Dental Science*, Volume 9, Issue 7, Page No: 414–418. [in English]
12. Savchenko W. F. (2020) Fragments of methods of teaching physics (Nostalgic arhaizms). Chernihiv : Desna Polihraf. 476 s. [in Ukrainian]

Інга ЄГОРОВА,

orcid.org/0000-0001-8070-9455

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *inha.yehorova@pnu.edu.ua*

Олександр САВЧУК,

orcid.org/0009-0001-2505-5935

аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *oleksandr.savchuk.23a@pnu.edu.ua*

Наталія САЛИГА,

orcid.org/0000-0001-6097-9669

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) *nataliia.salyha@pnu.edu.ua*

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОГО ЗВО

Стаття присвячена аналізу критичного мислення, як психолого-педагогічної категорії. У роботі здійснено порівняльний аналіз поглядів відомих вітчизняних та зарубіжних вчених на досліджувану проблему. Основною метою цього дослідження є розкриття сутності поняття «критичне мислення» та з'ясування особливостей його розвитку у студентів в освітньому процесі сучасного закладу вищої освіти.

У статті уточнюється зміст понять «критика», «мислення», їх місце в системі загальних компетентностей особистості. Критичне мислення розглядається як необхідна складова сучасної освіти, як вид інтелектуальної діяльності особистості що спрямована на розуміння та осмислення отриманої інформації. Будучи особливою формою мислення, власне критичне мислення має свою цілеспрямованість, що зумовлена збіраною доказовою базою, роз'ясненням, пошуком альтернативних ефективних шляхів вирішення проблеми та проявляється як якість особистості, що включає в себе такі операції, як аналіз синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизацію, оцінку, саморегуляцію, вміння інтерпретувати.

У роботі доведено, що розвиток критичного мислення студентів ЗВО тісно пов'язаний з індивідуальною траєкторією формування характеристик даного виду мислення. У процесі використання в освітньому просторі сучасного ЗВО нових інформаційних та інноваційних педагогічних технологій, методів навчання стало можливим змінити всю парадигму викладання-учіння.

На основі теоретичного аналізу зроблено висновок, що розвиток критичного мислення це постійний процес, який потребує часу і зусиль як самого студента ЗВО так і викладачів. Студент повинен бути готовий до вирішення складних задач в сучасних умовах невизначеності та до прийняття продуманих рішень у його майбутній професійній діяльності. Звідси становлення особистості молодої людини, яке зумовлене розвитком критичного мислення сприятиме не тільки механічному засвоєнню норм загальнолюдських моральних цінностей, але й їх розумінню та прийняттю, що у результаті і є фундаментом у формуванні гармонійної цілісної, стійкої до маніпуляцій особистості. Саме тому розвиток критичного мислення повинен стати стратегічним завданням безперервної освіти сучасної людини.

Ключові слова: критичне мислення, розвиток критичного мислення, заклад вищої освіти, студенти ЗВО, методи розвитку критичного мислення.

Inha YEHOVA,

orcid.org/0000-0001-8070-9455

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Pedagogy

and Educational Management Department named after Bohdan Stuparyk
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) *inha.yehorova@pnu.edu.ua*

Oleksandr SAVCHUK,

orcid.org/0009-0001-2505-5935

PhD student at the Pedagogy

and Educational Management Department named after Bohdan Stuparyk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) oleksandr.savchuk.23a@pnu.edu.ua

Natalia SALYGA,

orcid.org/0000-0001-6097-9669

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Pedagogy

and Educational Management Department named after Bohdan Stuparyk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

(Ivano-Frankivsk, Ukraine) nataliia.salyha@pnu.edu.ua

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF A MODERN HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The article is devoted to the analysis of critical thinking as a psychological and pedagogical category. The paper provides a comparative analysis of the views of well-known domestic and foreign scholars on the problem under study. The main purpose of this study is to reveal the essence of the concept of 'critical thinking' and to clarify the peculiarities of its development in students in the educational process of a modern higher education institution.

The article clarifies the content of the concepts of 'criticism', 'thinking', their place in the system of general competences of a personality. Critical thinking is seen as a necessary component of modern education, as a type of intellectual activity of a personality aimed at understanding and comprehending the information received. As a special form of thinking, critical thinking itself has its own purposefulness, which is determined by the collected evidence base, explanation, search for alternative effective ways to solve the problem and manifests itself as a personality quality that includes such operations as analysis, synthesis, abstraction, generalization, specification, evaluation, self-regulation, and the ability to interpret.

This article proves that the development of critical thinking of university students is closely related to the individual trajectory of forming the characteristics of this type of thinking. In the process of using new information and innovative pedagogical technologies and teaching methods in the educational space of a modern higher education institution, it became possible to change the entire teaching-learning paradigm.

Based on the theoretical analysis, it is concluded that the development of critical thinking is an ongoing process that requires time and effort from both the university student and teachers. The student should be prepared to solve complex problems in today's uncertain environment and to make informed decisions in his/her future professional activity. Hence, the formation of a young person's personality, which is conditioned by the development of critical thinking, will contribute not only to the mechanical assimilation of the norms of universal moral values, but also to their understanding and acceptance, which as a result is the foundation for the formation of a harmonious, holistic personality that is resistant to manipulation. That is why the development of critical thinking should become a strategic task of the continuous education of a modern person.

Key words: *critical thinking, development of critical thinking, higher education institution, students of higher education institutions, methods of critical thinking development.*

Постановка проблеми. В умовах широко-масштабної війни в Україні формування критичного мислення у студентів ЗВО стає однією із найважливіших стратегічних задач сучасної вищої школи. Нестабільність в країні (соціально-політична, економічна, гуманітарно-безпекова тощо), спричинена російською агресією, відображається і у діяльності всієї системи освіти. Змінюються вимоги до здобувачів освіти, адже сьогодні, окрім фахових знань вони повинні володіти новим професійним мисленням, високою мобільністю, компетентністю та вмінням працювати в команді. Всі

ці вимоги, передовсім пов'язані з необхідністю формування та розвитку критичного мислення студентів ЗВО, що являється і невід'ємною складовою їх професійної компетентності. Крім того, жорстокі реалії сьогодення зміщують акцент саме на необхідність розвитку критичного мислення ще й тому, що у період війни обсяг інформації, включаючи фейкові новини та дезінформацію, що надходить із найрізноманітніших інтернет-потоків, значно зростає. І саме критичне мислення допомагає студентам відокремлювати правдиву інформацію від неправдивої, аналізувати джерела та

перевіряти факти. Критичне осмислення інформації, що надходить ззовні служить потужним захистом від спроб маніпулювання особистістю. Адже критично мисляча людина скептично ставиться до лубої, навіть найбільш витонченої пропаганди. Ось чому розвиток критичного мислення, особливо в умовах протистояння російській агресії, можна вважати і питанням національної безпеки нашої держави.

Навчання мислити критично може суттєво покращити якість аналізу та прийняття рішень, підвищити упевненість у цих рішеннях. Звідси критичне мислення пов'язане із значно вищим рівнем соціальної відповідальності та морального усвідомлення особистості.

Аналіз досліджень. По суті, власне критичне мислення не варто вважати чимось новітнім, модерним. Вважається, що воно бере свій початок із сократівського метода філософствування – маевтики. Саме давньогрецький філософ Сократ у своїх бесідах з учнями закликав до пошуку переконливих доказів, аналізу базових концепцій, відмови від посилення на авторитети як на визначальний аргумент у науковій суперечці. Під час своїх занять Сократ не ділився істиною, а лише допомагав співбесідникові самому досягнути її. Тому критично мисляча людина у діалогах Сократа, кидає виклик непідтвердженим фактам, концентрується на ключових поняттях та детально їх аналізує (Левківський, 2011: 16). І сьогодні у педагогіці широко застосовуються ці давні методи проблемного викладу навчального матеріалу (сократична чи сократівська бесіда, евристичний метод тощо).

Сучасне осмислення дефініції «критичне мислення» пов'язане з іменами американського соціолога Вільяма Самнера (W.G.Sumner) та психолога Е. М. Глейзера (E. M. Glaser) (Glaser, 1941). В. Самнер вперше ще на початку ХХ століття у своїй праці «Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals» (Sumner, 1906) звернув увагу на звичку мислити критично. А у 1941 році Е.М. Глейзер формулює ідею критичного мислення, яка згодом і лягла в основу відомого теста по оцінці критичного мислення «Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal» (Watson-Glaser, 2024).

Здатність мислити критично тут розглядається у трьох аспектах: 1) вдумливе ставлення до проблем та питань у межах власного досвіду та компетентності; 2) знання методів логічного дослідження та роздумів; 3) певні навички застосування цих методів на практиці (Тестова практика Watson Glaser, 2024).

Аналіз джерельної бази сучасних закордонних теорій стосовно критичного мислення дозволяє стверджувати, що понятійне поле цієї дефініції продовжує розширюватися. Сьогодні під критичним мисленням розуміють і особливий тип свідомості, і специфічну інтелектуальну здатність та природні задатки, і спеціальні навички тощо. Так Р. Х. Джонсон, Р. Косгров розглядають критичне мислення як особливий вид розумової діяльності, що дозволяє людині винести здорове судження щодо запропонованої точки зору чи до моделі поведінки (Cosgrove, 2011). Американська психологиня Дайан Халперн (D. F. Halpern), під критичним мисленням розуміє використання когнітивних технік або стратегій, що передбачають спробу досягти бажаного результату мислити раціонально та цілеспрямовано (Halpern, 1998). Кіт Становіч (Keith E. Stanovich) та Річард Вест (Richard F. West) наголошують, що критичне мислення це те, що тести інтелекту не здатні адекватно виміряти та вважають, що критичне мислення та інтелект є роздільними конструктами (Stanovich, West, 2008).

Наукові пошуки вітчизняного дослідника критичного мислення С. О. Терно дозволили характеризувати критичне мислення як «наукове мислення, суть якого полягає в ухваленні ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження: чи мусимо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з яким ми це робимо» (Терно, 2009: 5). О. Пометун та Г. Гупан, аналізуючи критичне мислення з точки зору дидактики, розглядають його як: «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю і передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї, обґрунтовувати свою точку зору, робити свідомий вибір і діяти (Пометун, Гупан, 2021: 20).

Мета статті – розкрити сутність поняття «критичне мислення» та прослідкувати особливості його розвитку у студентів сучасного ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння суті категорії «критичне мислення» вважаємо за необхідне спочатку проаналізувати його складові, а саме «мислення» та «критика». Сучасні вітчизняні науковці тлумачать мислення як «вид пізнання» (Варій, 2009: 377), «узагальнене та опосередковане пізнання світу в процесі практич-

ної і теоретичної діяльності індивіда, засіб творчості особистості» (М'ясоїд, 2004: 299); «процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях» (Ткаченко, 2015: 107). Наведені твердження вказують на те, що хоча і повсякденна рутинна діяльність людини регулюється різними видами мислення, однак усвідомлення істотності, логічності та об'єктивності є визначальним, а «критичність та самостійність – здатність об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища, не покладаючись на думку інших людей, залежать від життєвого досвіду людини, багатства та глибини знань, рівня пізнавальної активності та мотивації» (Дуткевич, 2016: 203). Уміння самостійно вирішувати мислительні задачі раціональними способами характеризують гнучкість, самостійність, глибину, широту та послідовність мислення. І саме всі ці характеристики мислення розвиваються у процесі цілеспрямованого навчання та потребують постійного вправлення. Ось чому для розвитку гармонійної особистості навчання повинно бути спрямоване на формування уміння визначати мету своєї діяльності, самостійно знаходити інформацію, застосовувати мислительні операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення тощо) для досягнення поставленої мети, нести відповідальність за свою навчальну діяльність, робити власні висновки стосовно певної проблеми. Ці показники діяльності характеризують здатність особистості брати під сумнів інформацію, що надходить, аналізувати її та давати свою оцінку об'єкту, який вивчається-досліджується, іншими словами – залучати до роботи критичне мислення. Звідси, узагальнивши все вищесказане під мисленням будемо розуміти пізнавальний процес відображення дійсності в поняттях судженнях, а також здатність людини розмірковувати, результатом чого буде сформульоване поняття, судження, ідея тощо.

Розглядаючи другу складову нашого базового поняття варто звернутися до «Великого тлумачного словника української мови», де дається визначення слів «критика» та «критичний». Отже, критика (гр. *kritike* – розгляд, обговорення певного предмета, явища, вчинка) це «розгляд і оцінка когось, чогось із метою виявлення та усунення вад, хиб», а критичний «ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чого-небудь... здатний виявляти та оцінювати позитивне й негативне в кому-, чому-небудь; вимогливий» (Бусел, 2005: 588). Звідси критику та критичний ми

будемо розглядати як метод пізнання, спрямований на аналіз змісту висловлювання чи позиції.

Д. Халперн у своїх фундаментальних працях «Психологія критичного мислення» (Sternberg, Halpern, 2007) та «Думка і знання: вступ до критичного мислення» (Halpern, 2014) визначає критичне мислення як творче. Автор розкриває суть критичного мислення з точки зору розвитку уміння та навичок людини вирішувати завдання. Цю діяльність Д. Халперн розділяє на певні стадії, як то: підготовка до ознайомлення, вироблення рішення, прийняття рішення і його оцінка, інкубація. Вчена пропонує не тільки один єдиний варіант вирішення як життєвих, так і професійних задач – а безліч стратегій їх вирішення. Ідеї запропонованого Д. Халперн підходу можна порівняти з ідеями розвивального навчання, оскільки обидва процеси вчать раціонально мислити.

Будучи визнаним дослідником у сфері розвитку критичного мислення, Д. Халперн зазначає, що вживання цього терміну слід застосовувати виважено: «Термін «критичне мислення» стосується використання тих когнітивних навичок або стратегій, які збільшують імовірність бажаного результату. Критичне мислення є цілеспрямованим, обґрунтованим та орієнтованим на мету. Це той вид мислення, що залучається для вирішення проблем, формулювання висновків, обчислення ймовірностей та прийняття рішень. Критично мислячі люди використовують ці навички відповідним чином, без підказок, і зазвичай свідомо, у різноманітних ситуаціях» (Sternberg, Halpern, 2007: 450-451). Нам у нашому дослідженні особливо важливими видаються виділені автором якості, які притаманні критично мислячій особистості. Д. Халперн визначає та дає характеристику шістьом основним якостям, таким як: готовність до планування, гнучкість, наполегливість, готовність виправляти свої помилки, усвідомлення та вміння знаходити компромісні рішення (Halpern, 2014). Отож розглянемо більш детально ці якості.

1. Готовність до планування, передбачає важливість та необхідність правильно і послідовно упорядковувати, виструнчувати та викладати власні думки, конструювати та вибудовувати послідовність викладу та впевнено і доказово виражати власну думку.

2. Гнучкість стає надзвичайно важливою якістю сучасної людини. Вона передбачає готовність особистості до розгляду нових, інших варіантів, передбачає здатність почути та прийняти іншу точку зору, здатність коригувати чи піддавати змінам свої погляди, готовність мислити по новому.

3. У процесі виховання такої якості як наполегливість у досягненні мети, особистість готуватиме себе до вирішення практичних завдань, що вимагають великих зусиль і, тим самим, спроможна буде досягти найвищих результатів.

4. Готовність виправляти свої помилки чи недоліки – ця якість, що притаманна особистості із розвиненим критичним мисленням, дозволяє їй адекватно сприймати власні помилки, визнавати їх, виявляти непродуктивні рішення, потім робити правильні висновки і рухатися далі.

5. Усвідомлення як якість критично мислячої особистості, передбачає можливість спостерігати за власними діями в процесі мислительної діяльності та спостерігати за ходом своїх роздумів.

6. Пошук компромісних рішень являє собою уміння власне відшукувати рішення, здатність вибрати альтернативу та уміти сформулювати її так, щоб вона була сприйнята іншими та влаштовувала думку більшості.

Особливу роль у процесі розвитку критичного мислення виконує практична діяльність людини. Завдяки особистому досвіду ми аналізуємо отриману інформацію, оцінюємо її. Тому можна вважати, що тут мислення виступає у якості як оціночного так і рефлексивного аспектів. Іншими словами, це відкрите мислення, що не приймає догм та розвивається шляхом нашарування нової інформації на життєвий досвід.

Якщо критичне мислення у особистості розвинене слабо, то вона, зазвичай, відчуває труднощі у тому, щоб мислити самостійно. У цьому випадку особистість не здатна оцінити ступінь достовірності доказів та зрозуміти, коли її вводять в оману. Такі люди не можуть самостійно та раціонально вирішувати власні проблеми, тобто не здатні ефективно використовувати свій інтелектуальний потенціал. Однак, варто наголосити, що розвиток критичного мислення не є визначальною чи кінцевою метою навчання, а виступає його сталим компонентом. Головними особливостями процесу розвитку критичного мислення у здобувачів освіти є їх самостійна навчальна діяльність. Адже критичне осмислення проблеми передбачає вихід за межі запропонованої інформації, її розгляд з різних точок зору, виявлення нових характеристик об'єкта чи явища а також аргументація власних думок, що підтверджує достовірність викладеного матеріалу. Тут критичне мислення виступає для здобувачів освіти у ролі помічника не тільки у пізнавальній діяльності, але і у повсякденному житті. Для молодого покоління, що здобуває освіту, критичне ставлення до інформації можна інтерпретувати як дослідження різноманітних відомостей,

що поступають звідусіль з метою визначення їх достовірності, логічності та моральної коректності. Тут суть критичного ставлення до інформації полягає в тому, що суб'єкт навчання зустрівшись із невідомими даними, повинен здійснити особливий алгоритм дій: по-перше – оцінити авторитетність джерела інформації, його науковий статус; по друге – визначити тип інформаційного змісту повідомлення; по третє – оцінити інформацію з точки зору відповідності нормам суспільної моралі.

Р. Пол та Л. Елдер (Elder, Paul, 2018) зазначають, що ідея критичного мислення включає в себе кілька вимірів, а саме: інтелектуальний (логіка, свідомість); психологічний (самосвідомість, співпереживання); соціологічний (соціо-історичний контекст); етичний (застосування моральних норм); філософський або онтологічний (сенс природи людини та її існування). Відповідно вчені пропонують власний підхід до того, як розвивати критичне мислення і розробляють схему «Етапи розвитку критичного мислення» (Stages of Critical Thinking Development). Шість сходинок розвитку критичного мислення відображають еволюційний процес того, як із недосвідченого отримувача інформації формується високоінтелектуальна моральна особистість, здатна мислити критично: «1. Нерефлексивний мислитель (Ми не усвідомлюємо значних проблем у нашому мисленні). 2. Виклик Мислитель (Ми стикаємося зі значними проблемами у нашому мисленні); 3. Мислитель-початківець (Ми намагаємося покращити процес мислення, але без систематичної практики); 4. Практикуючий мислитель (Ми систематично практикуємо і отримуємо відповідно аванс); 5. Просунутий мислитель (Ми прагнемо постійно практикувати і починаємо інтерналізувати інтелектуальні якості); 6. Досконалий мислитель (Інтелектуальні здібності і чесноти мають стати другою натурою у нашому житті)» (Elder, Paul, 2018: 20).

Розвиток критичного мислення студентів ЗВО тісно пов'язаний з індивідуальною траєкторією формування характеристик даного виду мислення (рефлексивність, саморегуляція, аналіз, синтез і т. д.). Проте рівень розвитку цих характеристик детермінований індивідуальним пізнавальним стилем конкретної особистості.

Для критичного мислення характерним є переконання у тому, що інформація є вихідним, а не кінцевим пунктом роздумів. Сама ж інформація включає в себе різноманітні факти, ідеї, теорії тощо, і тут важливим є те, що кожен новий факт підлягає критичному осмисленню. Для критично

мислячої людини визначальним є те, що вона: 1) бачить і усвідомлює невідповідність висловлювання думки чи поведінки іншої людини загальноприйнятими поглядам, нормам поведінки чи власному уявленню про них (етичний аспект); 2) усвідомлює істинність чи хибність теорії, тверджень, нелогічність висловлювань та відповідно реагує на них (логічний аспект); 3) вміє відокремлювати хибне, помилкове від вірного, правильного та здатна аналізувати, оцінювати предмет і пропонувати зразок вірного висловлювання, дії тощо (психологічний аспект).

Отже, критичне мислення це вид інтелектуальної діяльності людини, що спрямована на розуміння та осмислення отриманої інформації. Будучи особливою формою мислення, власне критичне мислення має свою цілеспрямованість, що зумовлена зібраною доказовою базою, роз'ясненням, пошуком альтернативних ефективних шляхів вирішення проблеми та проявляється як якість особистості, що включає в себе такі операції, як аналіз синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизацію, оцінку, саморегуляцію, уміння інтерпретувати.

Зміст перелічених характеристик критичного мислення вказує на ту інтелектуальну площину, в якій воно є найбільш вживаним та важливим, а саме на площину різноманітних досліджень, вироблення та прийняття рішень, планування діяльності, вирішення задач різного спрямування, формування власної об'єктивної думки. Це дозволяє нам стверджувати, що розвиток критичного мислення у здобувачів освіти у процесі навчання в ЗВО сприяє і розвитку їх пізнавальної діяльності та професійних компетенцій. І тут важливо розуміти, що основою будь-якої компетенції виступають знання, уміння та навички, більшість з яких мають універсальний характер. Важливість прийняття рішення, вироблення власної думки, вирішення проблеми – це все те, з чим пересічна особистість стикається постійно у своєму повсякденному житті. Власне тому розвиток критичного мислення можна віднести і до компетенцій, що спрямовані на самовдосконалення особистості, адже воно сприяє вирішенню завдань як саморегуляції так і планування розвитку власної особистості. Наявність критичного мислення у студентів ЗВО здатне позитивно впливати на розвиток компетенцій і соціальної взаємодії. Критично мислячі студенти краще комунікують і співпрацюють з іншими, оскільки вміють слухати, аналізувати різні точки зору та аргументувати свою позицію. Це важливо для збереження єдності та взаємної підтримки у складні часи. У здобувачів освіти з

розвиненим критичним мисленням активізується прагнення та уміння бути об'єктивним, що, у свою чергу, здатне позитивно впливати на вирішення конфліктів, встановлення толерантних міжособистісних стосунків. Більше того, удосконалення особистості молоді людини, яке зумовлене розвитком критичного мислення сприятиме не тільки механічному засвоєнню норм загальнолюдських моральних цінностей, але й їх розумінню та прийняттю, що у результаті і є фундаментом у формуванні гармонійної цілісної, стійкої до маніпуляцій особистості.

Зрозуміло, що підготовка кадрів процес трудомісткий, що відбувається як у вузівських аудиторіях так і під час виробничої практики. Цей процес вимагає застосування новітніх ефективних методик навчання, доцільність яких у кінцевому результаті визначатиме рівень кваліфікації майбутнього випускника ЗВО. Загалом традиційні методики передбачають спілкування викладача та студента, постійний контроль зі сторони викладача за навчальною діяльністю студента, за його засвоєнням навчального матеріалу. Тобто дієвість цього діалогу залежить від правильного вирішення викладачем таких завдань як: 1) постановка навчальної мети і, відповідно, зумовлена нею мотивація до навчання студентів; 2) здійснення передачі здобувачам освіти навчальної інформації певного змісту (лекції) та її інтерпретація у студентському викладі (семінари, практичні, лабораторні заняття), де за викладачем залишається право щодо вибору методик опрацювання навчального матеріалу; 3) контроль за знаннями та оцінювання знань студентів. Описана модель носить директивний характер, коли результат навчання розцінюється як передача суми знань за рахунок раціональної організації змісту навчального процесу самим викладачем.

У процесі використання нових інформаційних та інноваційних педагогічних технологій, методів навчання стало можливим змінити всю парадигму викладання-учіння. Відповідно до неї роль викладача передбачає не тільки діяльність із передачі знань, тепер викладач виступає керівником, ініціатором самостійної творчої діяльності студентів, стає своєрідним провідником-компасом у потоці найрізноманітнішої інформації, сприяючи при цьому самостійному виробленню у здобувачів освіти критеріїв та способів орієнтації, пошуку раціонального в інформаційному масиві.

До інтерактивних методів, що сприяють розвитку критичного мислення студентів в освітньому процесі ЗВО можемо віднести: методи проблемного викладу, Інсерт-метод, дискусії, кейс-стаді,

роботу в групах, метод мозкового штурму, метод есе-рефлексії, вікторини, сенкани, перевернуті лекції, інтелектуальні лабіринти, ділові ігри, проекти тощо. Тут сам процес передачі інформації побудований на принципі взаємодії викладача та студента. Він передбачає більшу активність здобувача освіти, його творче переосмислення отриманих знань. До прикладу, у процесі застосування методу кейс-стаді, студенти повинні самостійно приймати рішення та обґрунтовувати їх. Метод кейс-стаді, це метод навчання, під час якого студенти та викладачі беруть участь у безпосередньому обговоренні ділових ситуацій чи задач. Вдало підібрані кейси складають основу бесіди студентів під керівництвом модератора-викладача. Цей метод сприяє розвитку уміння аналізувати ситуації, оцінювати альтернативні рішення, удосконалює навички вирішення практичних завдань, озброює студентів варіантами виходів із проблемних ситуацій.

Інсерт-метод (у перекладі з англійської «інсерт» – інтерактивна система запису для ефективного читання та роздумів). Цей метод реалізується у кілька етапів і характеризується маркуванням тексту. Етапи інсерту відповідають трьом стадіям: виклик, осмислення, рефлексія. Предметною областю використання є: переважно науково-популярні тексти з великою кількістю фактів і відомостей. Стосовно лабораторних робіт, даний метод можна використовувати коли робота насичена невідомими термінами, що зустрічаються вперше, від розуміння яких безпосередньо залежить усвідомлення власне сенсу роботи. Метод сприяє розвитку аналітичного мислення, є засобом відстеження розуміння навчального матеріалу. Завдяки простоті його можна застосовувати по кілька разів, за бажанням викладача, коли студент не може сформулювати завдання, необхідні для вирішення того чи іншого питання. На наш погляд, прийом не втратить своєї ефективності, якщо при повторному використанні розбити його на частини-запитання і при ускладненні сприймання задавати їх студентам як звичайні запитання, що спонукають до дослідницької рефлексії, наприклад: «А якщо...?»; «Що таке...?»; «Знайдіть у тексті те, що суперечить вашим уявленням про явище, що вивчається?».

Загалом, слід відмітити, що всі методи та технології розвитку критичного мислення у студентів ЗВО є націленими на діалог як і з самим собою, так і з аудиторією. Активність учасників навчального процесу спрямована на сам предмет спілкування, а не на особистості, адже розвинене критичне мислення ґрунтується на думці, підкри-

плень аргументами та дозволяє різні трактування інформації. Критичне мислення замінює неточність, «розмитість» суджень ясністю, точністю, конкретністю та зрозумілістю вираження та трактування власних думок, тобто непослідовність, нелогічність, поверхневність суджень студентів змінюється послідовністю, логічністю, глибиною і незаангажованістю критичного мислення. Оскільки тут критичне мислення виступає як здатність особистості аналізувати інформацію з позиції логіки, різноманітних науково-обґрунтованих підходів та особистісного досвіду.

На сьогодні розроблено багато підходів щодо розвитку критичного мислення студентів. Його можна розвивати як цілеспрямовано – через різноманітні спецкурси, спеціальні заняття тощо, так і у процесі вивчення усіх освітніх компонент, обраної студентом освітньої програми. Це можна здійснювати: 1) шляхом використання різноманітних програм, передач, відео з метою аналізу об'єктивності інформації та її відповідності науковим законам; 2) через аналіз наукових, псевдонаукових коментарів, статей у ЗМІ чи на форумах інтернет-простору; 3) через рефлексію – спостереження та аналіз власних емоцій, оскільки саме емоції можуть спотворити адекватне сприйняття ситуації, тому варто зберігати об'єктивність у своїх рішеннях та не піддаватися емоціям; 4) шляхом використання аргументів та доказів, адже для того, щоб впевнено захищати свою позицію треба вміти застосовувати достовірні факти; 5) через розвиток власної ерудиції і т. д.

Висновки. Отже, розвиток критичного мислення це постійний процес, який потребує часу і зусиль як самого студента так і викладачів, задіяних до надання освітніх послуг. Тому розвиток критичного мислення у здобувачів освітніх послуг варто розглядати як пріоритетне завдання сучасного ЗВО. Студент повинен бути готовий до вирішення складних задач в сучасних умовах невизначеності та до прийняття продуманих рішень у його майбутній професійній діяльності. І основною умовою розвитку критичного мислення у студентів є як раз не передача конкретного запрограмованого об'єму знань, а саме стимулювання пізнавальної активності здобувачів освіти, критичного осмислення ними запропонованого їм теоретичного та практичного матеріалу з подальшим вдумливим відбором оптимальної, з точки зору функціональності та практичної доцільності. Тому впевнено можна стверджувати, що уміння своєчасно здобути інформацію та після її детального аналізу прийняти відповідне рішення є тим ключем, що відкриває двері успіху у кар'єрі та у

повсякденному житті сучасної людини. Сьогодні викристалізується нова парадигма в освіті націлена на максимальний розвиток здатності особистості до самореалізації та до самоосвіти через набуття та застосування навичок критичного мислення. Саме тому розвиток критичного мислення повинен стати стратегічним завданням безперервної освіти сучасної людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варій М. Й. Загальна психологія.: підр. для студ. вищ. навч. закл./3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 1007 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) Уклад, і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс. навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки: Навч. метод. посібник. Вид. 4-те, Київ: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
5. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. 3-тє вид., випр. Київ: Вища шк., 2004. 487 с.
6. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: методичний посібник. Київ, 2021. 250 с.
7. Терно С. О. Критичне мислення-сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
8. Тестова практика Watson Glaser 2024: практичні тести та навчальний посібник. URL: <https://www.jobtestprep.co.uk/watson-glaser-sample-questions> (дата звернення 20.07 2024).
9. Ткаченко О. А. Основи самостійного вивчення курсу «Психологія»: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Хореографія». Кривий Ріг: КПІ ДВНЗ КНУ ТОВ ВВП «Інтерсервіс», 2015. 244 с.
10. Cosgrove R. Critical thinking in the Oxford tutorial: a call for an explicit and systematic approach. *Higher Education Research & Development* .2011. Vol. 30, No. 3, June. P. 343–356. DOI: 10.1080/07294360.2010.487259. URL: <https://www.aku.edu/ctl/resources/Documents/Critical%20thinking%20in%20the%20Oxford%20tutorial%20a%20call%20for%20an%20explicit%20and%20systematic%20approach.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).
11. Elder L., Paul R. The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools. 24 p. URL: https://www.ubiquityuniversity.org/wp-content/uploads/2018/02/Concepts-_-Critical-Thinking-HandbookTools-Ubiquity-University.pdf (дата звернення: 16.07.2024).
12. Glaser E.M. An Experiment in the Development of Critical Thinking. Teachers College, Columbia University, 1941. 212 p.
13. Halpern, D. F. Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and meta-cognitive monitoring. *American Psychologist* 1998. 53(4), P. 449–455. URL: https://eipd.dcs.wisc.edu/non-credit/LAAS-nonDEPD/LMOWS/LMOWS_6500_Leadership/hypothesis%20readings/M3/Halpern%20Critical%20Thinking%201998.pdf (дата звернення: 24.05.2024).
14. Halpern D. Thought and knowledge: an introduction to critical thinking. Taylor&Francis, 2014. URL: https://ia801301.us.archive.org/9/items/Thought_and_Knowledge_An_Introduction_to_Critical_Thinking_by_Diane_F_Halpern/Thought_and_Knowledge_An_Introduction_to_Critical_Thinking_by_Diane_F_Halpern.pdf (дата звернення: 16.07.2024).
15. Keith E. Stanovich, Richard F. West. On the Relative Independence of Thinking Biases and Cognitive Ability. April 2008, *Journal of Personality and Social Psychology* 94(4): P. 672–695. URL: (PDF) On the Relative Independence of Thinking Biases and Cognitive Ability (researchgate.net). (дата звернення: 16.07.2024).
16. Robert J. Sternberg, Henry L. Roediger, Diane F. Halpern Critical Thinking in Psychology. Cambridge University Press, 2007. URL: https://books.google.com.ua/books?id=3mA9NPAgWR0C&pg=PA15&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 16.07.2024).
17. Sumner, W. G. Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals / W. G. Sumner. Boston, Ginn and Co, 1906. 692 p. URL: <https://archive.org/details/folkwaysstudyofs00sumnuoft/mode/2up> (дата звернення: 13.07.2024).
18. Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal URL: <https://www.jobtestprep.co.uk/free-watson-glaser-practice-test> (дата звернення 20.07 2024).

REFERENCES

1. Varii M. Y. (2009) Zahalna psykhohohiia.: pidr. dlia stud. vyshch. navch. zakl./3-tie vyd. [General psychology.: subd. for students higher education acc./3rd ed.] Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 1007 p. [in Ukrainian].
2. Busel V. T. (2005) Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) Uklad, i holov. red. V. T. Busel. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions). Introduction, and head. ed. V. T. Busel] Kyiv.; Irpin: VTF «Perun». 1728 p. [in Ukrainian].
3. Dutkevych T. V. (2015) Zahalna psykhohohiia. Teoretychnyi kurs. navch. posib. [Theoretical course. training manual] Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 388 p. [in Ukrainian].
4. Levkivskyy M. V. (2011) Istoriia pedahohiky: Navch. metod. posibnyk. Vyd. 4-te. [History of pedagogy: Teaching methods. manual. Kind. the 4th] Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 190 p. [in Ukrainian].
5. Miasoid P. A. (2004) Zahalna psykhohohiia: Navch. posib. 3-tie vyd., vypr. [General psychology: Teaching. manual 3rd ed.] Kyiv: Vyshcha shk. 487 p. [in Ukrainian].

6. Pometun O., Hupan N. (2021) *Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia uchniv litseiu na urokakh istorii: metodychnyi posibnyk*. [Methodology for the development of critical thinking of lyceum students in history lessons: methodical guide] Kyiv. 250 p. [in Ukrainian].
7. Terno S.O. (2009) *Krytychne myslennia-suchasnyi vymir suspilstvoznnavchoi osvity*. [Critical thinking is a modern dimension of social science education] Zaporizhzhia: Prosvita. 268 p. [in Ukrainian].
8. *Testova praktyka Watson Glaser 2024: praktychni testy ta navchalnyi posibnyk (2024)* [Watson Glaser 2024 Practice Tests: Practice Tests and Study Guide] URL: <https://www.jobtestprep.co.uk/watson-glaser-sample-questions> [in Ukrainian].
9. Tkachenko O. A. (2015) *Osnovy samostiinoho vyvchennia kursu «Psykhohohiia»: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv spetsialnosti «Khoreohrafiia»*. [Basics of independent study of the course «Psychology»: a study guide for students of higher educational institutions majoring in «Choreography»] Kryvyi Rih: KPI DVNZ KNU TOV VNP «Interservis». 244 p. [in Ukrainian].
10. Cosgrove R. (2011) Critical thinking in the Oxford tutorial: a call for an explicit and systematic approach. *Higher Education Research & Development*. Vol. 30, No. 3, June. P. 343–356. DOI: 10.1080/07294360.2010.487259. URL: <https://www.aku.edu/qtl/resources/Documents/Critical%20thinking%20in%20the%20Oxford%20tutorial%20a%20call%20for%20an%20explicit%20and%20systematic%20approach.pdf>
11. Elder L., Paul R. (2018) *The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools*. 24 p. URL: https://www.ubiquityuniversity.org/wp-content/uploads/2018/02/Concepts-_-Critical-Thinking-HandbookTools-Ubiquity-University.pdf
12. Glaser E.M. (1941). *An Experiment in the Development of Critical Thinking*. Teachers College, Columbia University. 212 p.
13. Halpern, D. F. (1998) Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American Psychologist*. 53(4), P. 449–455. URL: https://eipd.dcs.wisc.edu/non-credit/LAAS-nonDEPD/LMOWS/LMOWS_6500_Leadership/hypothesis%20readings/M3/Halpern%20Critical%20Thinking%201998.pdf
14. Halpern D. (2014) *Thought and knowledge: an introduction to critical thinking*. Taylor&Francis. URL: https://ia801301.us.archive.org/9/items/Thought_and_Knowledge_An_Introduction_to_Critical_Thinking_by_Diane_F._Halpern/Thought_and_Knowledge_An_Introduction_to_Critical_Thinking_by_Diane_F._Halpern.pdf
15. Keith E. Stanovich, Richard F. West (2008) On the Relative Independence of Thinking Biases and Cognitive Ability. April, *Journal of Personality and Social Psychology* 94(4): P.672-695. URL: (PDF) https://www.researchgate.net/publication/228111110_On_the_Relative_Independence_of_Thinking_Biases_and_Cognitive_Ability (researchgate.net).
16. Robert J. Sternberg, Henry L. Roediger, Diane F. Halpern (2007) *Critical Thinking in Psychology*. Cambridge University Press, URL: https://books.google.com.ua/books?id=3mA9NPAgWROC&pg=PA15&hl=uk&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false
17. Sumner, W. G. (1906) *Folkways: A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores, and Morals*. Boston, Ginn and Co. 692 p. URL: <https://archive.org/details/folkwaysstudyofs00sumnuoft/mode/2up>
18. *Watson-Glaser Critical Thinking Appraisal (2024)* URL: <https://www.jobtestprep.co.uk/free-watson-glaser-practice-test>

УДК 378.14:316.77].001.11.616.31-053.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-39>

Оксана ЄФРЕМОВА,
orcid.org/0000-0002-5149-2151
кандидат медичних наук,
доцент кафедри стоматології дитячого віку
Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького
(Львів, Україна) yefremova.oks@gmail.com

ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДИТЯЧИХ СТОМАТОЛОГІВ ЗАСОБАМИ СИТУАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У цій статті обґрунтовано структуру авторської концепції підготовки майбутніх дитячих стоматологів засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії. Авторська концепція поєднує кілька сфер діяльності суб'єктів наукового дослідження: медичної, оскільки організація науково-дослідницького процесу стосується представників сфери охорони здоров'я; стоматологічної, позаяк цільовим аспектом окреслюється підготовка майбутніх лікарів-стоматологів, професійна діяльність яких зосереджується в системі педіатричної стоматології; освітньої, що спрямовує на оновлення стоматологічної освіти у медичних закладах вищої освіти за рахунок використання сучасних педагогічних технологій і відтак розглядається як педагогічна концепція. Концепція складається з п'яти концептів і відображає послідовність, поетапність і логіку здійснення наукового дослідження. Конкретизовано сутність актуалітетно-аргументаційного, перспективно-інноваційного, науково-методологічного, методично-забезпечувального та аналітично-результативного концептів дослідно-експериментальної роботи. У концепції враховуються інтегративність різновекторних напрямів наукового пошуку. Аргументовано доцільність осучаснення професійної підготовки майбутніх стоматологів дитячого віку для формування готовності до професійної взаємодії, що зосереджує увагу на прогресивних змінах у системі вищої медичної освіти. Узагальнено погляди дослідників стосовно необхідності вдосконалення професійної підготовки студентів з урахуванням різноспрямованості навчання майбутніх педіатричних лікарів-стоматологів. Висвітлено науково-методологічне обґрунтування науково-дослідницького пошуку в контексті дослідження. Обґрунтовано необхідність методичного забезпечення практичного аспекту експериментальної роботи та доведення достовірності отриманих результатів. Підкреслено наявність інтеграції всіх визначених концептів у цілісній авторській концепції підготовки майбутніх дитячих стоматологів засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії.

Ключові слова: концепція, концепт, професійна підготовка, дитячі стоматологи, ситуативно-комунікативні моделі, професійна взаємодія.

Oksana YEFREMOVA,
orcid.org/0000-0002-5149-2151
PhD (medical sciences),
Associate Professor at the Pediatric Dentistry Department
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) yefremova.oks@gmail.com

BASIC CONCEPTS OF THE TRAINING SYSTEM OF FUTURE PEDIATRIC DENTISTS BY MEANS OF SITUATION-COMMUNICATIVE MODELS OF PROFESSIONAL INTERACTION

This article substantiates the structure of the author's concept of training future pediatric dentists by means of situational-communicative models of professional interaction. The author's concept combines several spheres of activity of subjects of scientific research: medical, since the organization of the scientific research process concerns representatives of the field of health care; stomatological, since the target aspect outlines the training of future dentists, whose professional activity is concentrated in the system of pediatric dentistry; educational, aimed at updating dental education in medical institutions of higher education due to the use of modern pedagogical technologies and is therefore considered as a pedagogical concept. The conception consists of five concepts and reflects the sequence, phasing and logic of scientific research. The essence of actuality-argumentative, prospective-innovative, scientific-methodological, methodical-providing and analytical-resultative concepts of research and experimental work has been concretized. The conception takes into account the integrability of various directions of scientific research. The expediency of modernizing the professional training of future pediatric dentists for the formation of readiness for professional interaction is argued.

focusing attention on progressive changes in the system of higher medical education. The views of researchers regarding the necessity to improve the professional training of students, taking into account the diversity of education of future pediatric dentists, are summarized. The scientific and methodological justification of scientific research in the context of research is highlighted. The need for methodical maintenance of the practical aspect of experimental work and proving the reliability of the obtained results is substantiated. The presence of integration of all defined concepts in a holistic author's concept of training future pediatric dentists by means of situational-communicative models of professional interaction is emphasized.

Key words: *conception, concept, professional training, pediatric dentists, situational communication models, professional interaction.*

Постановка проблеми. Дослідно-експериментальна робота, спрямована на вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців галузі охорони здоров'я, зосереджує увагу науковців на множинності напрямів навчання студентів різних медичних спеціальностей. Контекст підготовки майбутніх дитячих стоматологів (МДС) у вищій школі охоплює теоретичний і практичний зміст стоматологічного процесу, який покликані опанувати студенти впродовж навчання у медичному закладі вищої освіти (МЗВО). Водночас важливим і необхідним складником становлення МДС у період здобуття вищої освіти є врахування студентами особливостей професійно-комунікативної взаємодії з пацієнтами дитячого віку, з особами, які супроводжують дітей в стоматологічний кабінет, медичними працівниками означеної сфери та ін. Відтак виникає потреба відобразити системність і логічність інтеграції різних аспектів у навчальному професіогенезі МДС, що базується на основних концептуальних положеннях дослідження означеної проблеми.

Аналіз досліджень. Питання реформування та модернізації системи вищої медичної освіти поглиблено аналізується науковцями, які аргументують авторські концептуальні положення стосовно вдосконалення педагогічної системи медичної освіти (О. Акімова; В. Гуменюк; Л. Дудікова; К. Іващенко; І. Каньковський, Ю. Казаков; Я. Кульбашна; І. Мельничук; Г. Пустовіт та ін.) як основи розвитку особистісної зрілості студентів та зорієнтованих на становлення фахівців сфери охорони здоров'я ще в період навчання.

Мета статті – охарактеризувати основні концепти системи підготовки майбутніх дитячих стоматологів засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Різноманітність авторських педагогічних систем у МЗВО зумовлюється комплексністю різновекторної підготовки студентів, що визначається майбутньою спеціальністю (наприклад, підготовкою майбутніх дитячих стоматологів), акцентуацією уваги на їхніх конкретних і важливих якостях (що в кон-

тексті нашого дослідження спрямовується на підготовку МДС до професійної взаємодії), творчим підходом викладачів до інновації освітнього середовища в сучасному МЗВО тощо. Однією з таких систем розглядаємо систему підготовки МДС засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії.

Для розробки авторської системи враховано необхідність «виокремлення базових концептів» (Сисоєва, 2013: 223) як «системи поглядів на певне явище; способу розуміння, тлумачення якихось явищ» (Словник іншомовних слів, 1974: 420), що «використовується для позначення головного задуму в науковій та іншій діяльності людини» (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 301). Відтак актуалізується потреба теоретичного обґрунтування взаємозв'язку, взаємовпливу та взаємодії всіх складників системи підготовки МДС засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії, що відображається в основних концептуальних положеннях дослідження.

Про складну структуру концепції зазначається в дисертації В. Гуменюка, де автор розглядає концепцію як «теоретичне знання у функціональному і діяльнісно-особистісному аспектах, що сприяє визначенню ціннісних і рефлексивних полів діяльності; є сферою знань, що визначає сенси розробки теорії, забезпечуючи перетворення емпіричного знання в теорію» (Гуменюк, 2023: 276). Позаяк, на думку Л. Велитченко теоретична основа концепції має здатність до варіативності (Велитченко, 2009: 75), відтак виокремлення засадничих концептів новоствореної системи базується на врахуванні цільових аспектів дослідження (що в нашому дослідженні передбачає підготовку МДС до професійної взаємодії) та обґрунтування науково-методологічного, методично-забезпечувального, процесуально-дослідницького аспектів наукового пошуку. Примітно, що авторська концепція поєднує кілька сфер діяльності суб'єктів наукового дослідження:

– медичної, оскільки організація науково-дослідницького процесу стосується представників сфери охорони здоров'я;

– стоматологічної, позаяк цільовим аспектом окреслюється підготовка МДС – лікарів-стоматологів, професійна діяльність яких зосереджується в системі педіатричної стоматології;

– освітньої, що спрямовує на оновлення стоматологічної освіти у МЗВО за рахунок використання сучасних педагогічних технологій і відтак розглядається як «педагогічна концепція», що розуміється як «система поглядів на те чи інше педагогічне явище, як процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій; провідна ідея педагогічної теорії» (Гончаренко, 2011: 177), яка «повинна підкріплюватись дослідженнями та емпіричними даними» (Немченко, Голік, Лебідь, 2014: 26).

Дослідники уточнюють структуру педагогічної концепції та аналізують цей феномен як сукупність теоретичного, методологічного та технологічного концептів (Гуменюк, 2023: 278). З метою розкриття авторського бачення різних аспектів комплексної структури концепції підготовки МДС теоретичний і технологічний концепти розподіляємо ще на 2 концепти. Відтак авторська концепція складається з п'яти концептів і відображає послідовність, поетапність і логіку здійснення наукового дослідження. Це актуалітетно-аргументаційний, перспективно-інноваційний, науково-методологічний, методично-забезпечувальний та аналітично-результативний концепти.

Смислове наповнення актуалітетно-аргументаційного концепту зосереджує увагу на підкресленні актуальності наукового пошуку для вдосконалення системи стоматологічної освіти та аргументації необхідності впровадження дослідницьких ініціатив у МЗВО. Означений складник авторської концепції визначаємо як необхідних компонент дослідження, що базується на таких елементах:

– аналіз прогресивних тенденцій у галузі стоматології в історичному плані (від витоків стоматології як науки та лікарської спеціальності до створення системи професійної підготовки МДС);

– урахування сучасного нормативно-правового забезпечення, що стосується вищої освіти загалом, вищої медичної освіти та стоматологічної освіти зокрема;

– порівняння успіхів і досягнень у вітчизняній та закордонній стоматології дитячого віку для аргументації осучаснення системи професійної підготовки МДС;

– поглиблене вивчення особливостей професійно-комунікативної взаємодії МДС, що враховуються у дослідженнях сучасних науковців.

Урахування актуалітетно-аргументаційного концепту в науковому пошуку зосереджує увагу на прогресивних змінах у системі професійної підготовки МДС і дає змогу підтвердити значимість проведення дослідження у напрямі формування готовності студентів-стоматологів дитячого віку до професійної взаємодії.

Другий концепт авторської концепції – перспективно-інноваційний – ґрунтується узагальненні поглядів дослідників стосовно необхідності вдосконалення професійної підготовки МДС з урахуванням різноспрямованості навчання майбутніх педіатричних лікарів-стоматологів. Зокрема враховували такі чинники:

– наукове обґрунтування дослідниками сутності комунікативної компетентності медичного персоналу, що є основою професійної взаємодії МДС у майбутній роботі за фахом;

– висновки дослідників та викладачів-практиків щодо ефективності й доцільності осучаснення професійної підготовки МДС шляхом упровадження в навчальний процес інноваційних педагогічних технологій, що в контексті нашого дослідження підкреслює успішність використання інтерактивних форм, методів, засобів і технологій для створення ситуативних моделей професійної взаємодії педіатричних стоматологів.

Відтак у перспективно-інноваційному концепті авторської концепції поєднується різноманітність наукових поглядів і думок дослідників щодо можливостей вдосконалення сучасної стоматологічної освіти. Окрім цього розширюється науково-дослідницький світогляд викладачів МЗВО, що сприяє виявленню креативності для організації ефективної моделі навчання МДС з метою формування у студентів готовності до професійної взаємодії. Враховували досвід науковців-експериментаторів щодо результативності інноватизації освітнього процесу в МЗВО; аргументацію дослідників стосовно доцільності й перспектив використання інтерактивного навчання у стоматологічній освіті. Важливим доповненням у змістовому наповненні перспективно-інноваційного концепту є аргументація ефективності використання в підготовці МДС таких педагогічних інновацій, як навчальні тренінги, що доцільно розглядати як взаємопов'язану сукупність ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії.

Таким чином, два концепти (актуалітетно-аргументаційний та перспективно-інноваційний) відображають теоретичний контекст авторської концепції. Разом з тим, будь-яке наукове дослідження потребує методологічного забезпечення.

Тому необхідним і важливим компонентом авторській концепції є науково-методологічний концепт, у якому зосереджено увагу на методологічних підходах, закономірностях, загальнодидактичних та специфічних принципах підготовки майбутніх дитячих стоматологів засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії.

У науково-методологічному концепті нашого дослідження визначено такі методологічні підходи: гносеологічний, діяльнісний, праксеологічний, аксіологічний, акмеологічний, компетентнісний, синергетичний, системний. Узагальнення наукового розуміння та дослідницьких поглядів у контексті професійного методологування уможливує створення сучасного дослідницько-експериментального освітнього середовища в МЗВО. Окреслені методологічні підходи відображають науковий зміст навчання майбутніх фахівців педіатричної стоматології в контексті дослідницького завдання – підготовки МДС до професійної взаємодії.

Зміст науково-методологічного концепту розширювався за рахунок урахування сукупності принципів навчання:

- принципів перебудови вищої медичної освіти в Україні;
- принципів пріоритетності самостійного навчання, спільної діяльності, використання наявного досвіду, індивідуального підходу, рефлексивності, елективності, системності навчання (Хоботова, Єхалов, 2018: 35–36);
- упровадження біоетичних принципів у професійну діяльність майбутніх лікарів (Філоненко, 2015);
- принципів безперервності освіти у формуванні професійної компетентності майбутніх стоматологів (Кульбашна, 2013) та ін.

У науково-методологічному концепті авторської концепції обґрунтовано зміст і специфіку дотримання загальнодидактичних принципів науковості, систематичності та послідовності навчання, зв'язку навчання з життям, теорії з практикою, наочності й активності навчання. Важливим доповненням цього концепту є визначення та врахування специфічних принципів: професійної суб'єктності майбутніх дитячих стоматологів; екстраполяції результатів самоосвітньої діяльності студентів у нові умови інтерактивної взаємодії; візуалізації авторських ситуативних моделей; сепарації важливих моментів ефективної професійної взаємодії; прагматичності використання ситуативного моделювання професійної взаємодії.

Авторська концепція підготовки МДС засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії матиме цілісну й довершену форму за умови презентації авторського бачення проведеного наукового дослідження. Відтак виокремлено методично-забезпечувальний концепт, в якому відображено покрокову організацію всіх етапів дослідно-експериментальної роботи, методику та практичний досвід організації експериментально-дослідницького процесу. У методично-забезпечувальному концепті враховано такі складники:

- компонентна структура готовності МДС до професійної взаємодії;
- педагогічні умови, спеціально створені, методично забезпечені, процесуально цілеспрямовані на формування конкретних компонентів досліджуваної готовності;
- структурно-функціональна модель цілісного освітнього процесу підготовки МДС засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії.

Враховуючи, що отримані результати можуть бути гіпотетично очікуваними чи абсолютно несподіваними й водночас новими, відтак усі здобуті статистичні матеріали потребують поглибленого аналізу та доведення їх достовірності. Тому особливої значущості набуває аналітично-результативний концепт, в якому не лише відображені отримані результати, а й представлені авторські міркування, матеріали верифікації, інтерпретації та узагальнення, що дослідники відносять до технологічного концепту (Гуменюк, 2023: 283).

Висновки. Отже, у дослідно-експериментальній роботі враховуються різновекторні напрями наукового пошуку: аргументована актуалізація доцільності осучаснення професійної підготовки майбутніх стоматологів дитячого віку для формування готовності до професійної взаємодії; методологічне обґрунтування науково-дослідницького пошуку в контексті дослідження; методичне забезпечення практичного аспекту експериментальної роботи та доведення достовірності отриманих результатів. Спостерігається інтеграція всіх визначених концептів у цілісній авторській концепції підготовки майбутніх дитячих стоматологів засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії. Перспективи подальших наукових досліджень визначаємо в напрямі уточнення педагогічних умов та їх методичного забезпечення для підготовки майбутніх дитячих стоматологів засобами ситуативно-комунікативних моделей професійної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велитченко, Л. К. Методологічна сутність категорії підходу в науковому дослідженні. *Психологія та педагогіка*. 2009. № 2. С. 72–79.
2. Гончаренко, С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. (2-ге, доповн. і випр.). Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
3. Гуменюк, В. В. Теорія і практика підготовки майбутніх магістрів медицини до педагогічної діяльності у медичних закладах вищої освіти: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Хмельницький, 2023. 546 с.
4. Кульбашна, Я. А. Принцип безперервності освіти у формуванні професійної компетентності майбутніх стоматологів. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2013. № 3–4. С. 85–89.
5. Немченко, С. Г., Голік, О. Б., Лебідь, О. В. Педагогіка вищої школи. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2014. 534 с.
6. Сисоєва, С. О. Методологічні концепти освітології. *Освітологія*. В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва. (Укл.). Київ: ВП «Едельвейс», 2013. С. 223–227.
7. Словник іншомовних слів / за редакцією чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука. Київ, 1974. 865 с.
8. Філоненко, М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря: [моногр.]. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 334 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / Гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 744 с.
10. Хоботова, Н. В., Схалов, В. В. Педагогічні принципи навчання лікарів-інтернів різних спеціальностей. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2018. № 11 (29). С. 34–37.

REFERENCES

1. Velytchenko, L. K. (2009). Metodolohichna sutnist katehorii pidkходу v naukovomu doslidzhenn [Methodological essence of the approach category in scientific research]. *Psykhologhiia ta pedahohika – Psychology and pedagogy*, 2. 72–79. [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. U. (2011). Ukrainyskiy pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical encyclopedic dictionary]. (2nd ed., add. and ex.). Rivne: Volynki oberehy, 552. [in Ukrainian].
3. Humeniuk, V. V. (2023). Teoriia i praktyka pidhotovky maibutnix mahistriv medytsyny do pedahohichnoi diialnosti u medychnykh zakladakh vyshchoi osvity [Theory and practice of training future masters of medicine for pedagogical activity in medical institutions of higher education]: thesis ... Dr. ped. of science:13.00.04 / Khmelnytsky Humanitarian and Pedagogical Academy. Khmelnytsky, 546. [in Ukrainian].
4. Kulbashna, Ya. A. (2013). Pryntsyp bezperervnosti osvity u formuvanni profesiinoi kompetentnosti maibutnix stomatolohiv [The principle of continuity of education in the formation of professional competence of future dentists]. *Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka – Continuous professional education: theory and practice*, 3–4. 85–89. [in Ukrainian].
5. Nemchenko, S. H., Holik, O. B., Lebid, O. V. (2014). Pedahohika vyshchoi shkoly [Pedagogy of high school]. Donetsk: LANDON-XXI. 534. [in Ukrainian].
6. Sysoieva, S. O. (2013). Metodolohichni kontsepty osvitolohii [Methodological concepts of education]. *Osvitolohiia – Educational science*. V. O. Ohneviuk, S. O. Sysoieva. (Coll.). Kyiv: VP “Edelweiss”. 223–227. [in Ukrainian].
7. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] (1974) / edited by member-cor. Academy of Sciences of the Ukrainian SSR O.S. Melnychuk. Kyiv, 865. [in Ukrainian].
8. Filonenko, M. (2015). Psykhologhiia osobystisnoho stanovlennia maibutnoho likaria [Psychology of personal development of the future doctor]: [monogr.]. Kyiv: Center for Educational Literature, 334. [in Ukrainian].
9. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary] (2002) / Chief. ed. V. I. Shynkaruk. Kyiv: Abrys, 744. [in Ukrainian].
10. Khobotova, N. V., Yekhalov, V. V. (2018). Pedahohichni pryntsypy navchannia likariv-interniv riznykh spetsialnostei [Pedagogical principles of studying interns of various specialties]. *International Academy Journal Web of Scholar*, 11 (29). 34–37. [in Ukrainian].

УДК 378:37.015.31:614.253

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-40>

Ольга ЗАДОРЖНА,

orcid.org/0000-0002-1308-4333

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) olga.zadorozhna@lnu.edu.ua

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УНІВЕРСИТЕТУ В ФОРМУВАННІ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

У статті розглядаються роль та особливості освітнього середовища університету в формуванні гуманістичних цінностей у майбутніх медиків, адже інтеграція гуманістичних цінностей у освіту вищих медичних закладів відіграє ключову роль у професійному формуванні майбутніх фахівців, оскільки медична професія вимагає не тільки глибоких теоретичних знань і практичних навичок, але й високого рівня емпатії, співчуття та моральної відповідальності.

Лікарі, які виявляють емпатію та повагу до пацієнтів, створюють більш довірливі стосунки. Це сприяє кращій комунікації, що може призвести до точніших діагнозів та ефективнішого лікування. Пацієнти, які відчують підтримку та розуміння з боку лікарів, менш схильні до тривоги та депресії, що позитивно впливає на процес їхнього одужання. Гуманістичний підхід сприяє створенню більш здорового суспільства, у якому медична допомога доступна і спрямована на благо кожної окремої особи.

Зокрема, аналізуються структурні компоненти освітнього середовища (фізичний, соціальний, психологічний, педагогічний, інформаційний, культурний), які сприяють розвитку таких гуманістичних цінностей, як повага до гідності і прав людини, співчуття, емпатія, відповідальність, толерантність та професійна етика. Освітнє середовище університету відіграє ключову роль у формуванні цих цінностей, адже включає не лише академічні аспекти, такі як зміст навчальних програм та методи викладання, але й соціальні та культурні компоненти, що формують світогляд студентів.

В умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій, майбутні лікарі повинні не лише володіти високим рівнем професійних знань і навичок, але й бути здатними до етичного мислення та відповідальної поведінки. Гуманістичні цінності стають основою для ефективної та морально обґрунтованої медичної практики. Формування гуманістичних цінностей у лікарів є багатограним процесом, який вимагає систематичного підходу і постійної підтримки на всіх етапах професійної діяльності.

Ключові слова: *гуманістичні цінності, медична освіта, освітнє середовище, професійна підготовка, особистість, студент-медик.*

Olga ZADOROZHNA,

orcid.org/0000-0002-1308-4333

PhD in Pedagogy,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Natural Sciences

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) olga.zadorozhna@lnu.edu.ua

THE ROLE OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE UNIVERSITY IN THE FORMATION OF HUMANISTIC VALUES IN MEDICAL STUDENTS

The article deals with the role and features of the university educational environment in the formation of humanistic values among future medical professionals. The integration of humanistic values into higher medical education plays a key role in the professional development of future specialists, as the medical profession requires not only deep theoretical knowledge and practical skills but also a high level of empathy, compassion, and moral responsibility.

Doctors who show empathy and respect for their patients build more trusting relationships. It promotes better communication, which can lead to more accurate diagnoses and more effective treatment. Patients who feel supported and understood by their doctors are less prone to anxiety and depression, which positively affects their recovery process. A humanistic approach contributes to the creation of a healthier society, where medical care is accessible and aimed at the well-being of each individual.

In particular, the article analyzes the structural components of the educational environment (physical, social, psychological, pedagogical, informational, cultural) that contribute to the development of such humanistic values as respect for human dignity and rights, compassion, empathy, responsibility, tolerance, and professional ethics. The

university educational environment plays a key role in shaping these values, as it includes not only academic aspects such as curriculum content and teaching methods but also social and cultural components that shape students' worldviews.

In the context of globalization and rapid technological development, future doctors must not only possess a high level of professional knowledge and skills but also be capable of ethical thinking and responsible behavior. Humanistic values become the foundation for effective and morally justified medical practice. The formation of humanistic values in doctors is a multifaceted process that requires a systematic approach and continuous support at all stages of professional activity.

Key words: *humanistic values, medical education, educational environment, professional training, personality, medical student.*

Постановка проблеми. Формування особистості медика – це комплексний процес, який включає в себе ряд аспектів, пов'язаних із розвитком професійних навичок, етичних принципів, емоційної стійкості та гуманістичних цінностей. Важливим компонентом самовдосконалення та рефлексії студента-медика є його етичне та моральне зростання, що тісно взаємопов'язане з гуманістичними цінностями. Гуманізм у медицині підкреслює значення співпереживання, поваги до гідності та унікальності кожного пацієнта. Формування гуманістичних цінностей є фундаментальним для створення довірчих та турботливих відносин між лікарем та пацієнтом.

Актуальність передбачає дослідження формування гуманістичних цінностей як проблеми формування особистості, висвітлюючи освітнє середовище університету як один із ключових факторів впливу на розвиток особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка науковців займаються сутнісними характеристиками цінностей та їх значенням у житті особистості (І. Бех, М. Боришевський, О. Злобіна, О. Столярчук, Т. Титаренко); формуванням професійно-етичної культури майбутнього лікаря (Т. Корольова, О. Плахотнік, О. Мехед); формуванням гуманістичних цінностей у студентів-медиків (І. Тимошук, Н. Савчак, А. Могильник, О. Андрійчук); організаційно-педагогічними умовами виховної роботи в медичному коледжі (Х. Мазепа); проблемами створення освітнього середовища (О. Антонова, М. Братко, О. Писарчук, А. Цимбалару).

Метою статті є висвітлити особливості освітнього середовища вищого медичного закладу освіти в формуванні гуманістичних цінностей у студентів-медиків.

Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання:

- охарактеризувати важливість гуманістичних цінностей для майбутніх спеціалістів медичної сфери;

- обґрунтувати теоретичні аспекти створення освітнього середовища вищого навчального закладу медицини, а також визначити його складові компоненти для формування гуманістич-

них цінностей у майбутніх спеціалістів медичної галузі.

Виклад основного матеріалу. Теоретики педагогічних наук кінця ХХ – початку ХХІ століття (Г. Ващенко, І. Зазюн, В. Сухомлинський, Дж. Дьюї, П. Фрейре, К. Роджерс та інші) стверджували, що гуманістична спрямованість є важливою складовою реформування освіти. Гуманітаризація і гуманізація освіти створюють надійну основу для збереження і відтворення найважливіших людських моральних цінностей. Інтенсивний розвиток інтеграційних процесів у соціокультурній та освітній сферах на світовій арені супроводжується більш активною взаємодією різних культур і посиленням ролі гуманістичних традицій та відносин. Гуманістичні цінності сприяють формуванню відповідальної та свідомої особистості, здатної аналізувати життя і будувати систему своїх знань як досвід, спрямований на пошук істини.

Одним із принципів державної політики в освіті, яка ґрунтується на принципах гуманістичної педагогіки, про що зазначено в законодавчих документах: Лист МОН від 10.06.2022 № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України»; Наказ МОН від 07.02.2024 № 141 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо організації діяльності центрів національно-патріотичного виховання»; Наказ МОН від 16.07.2015 № 768 «Про національно-патріотичне виховання в системі освіти»; Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» є гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої цінності. Реформування сучасної освіти на основі гуманістичної педагогіки спрямоване на виховання особистості, що характеризується особистісною та професійною мобільністю, толерантністю, сприйнятливістю до демократичних цінностей суспільства, новою українською ментальністю та здатністю до взаємодії в умовах полікультурного середовища.

З огляду вище зазначеного, вважаємо, що гуманістичні цінності є однією з ключових складових процесу формування професії майбутнього лікаря, адже впливають на всі аспекти його діяльності,

від ставлення до пацієнтів і колег до професійної етики та соціальної відповідальності, а саме:

• **емпатія та співчуття:**

– *пацієнт-орієнтований підхід*: лікар, який має високий рівень емпатії та співчуття, здатен краще зрозуміти потреби та переживання пацієнта, що сприяє встановленню довірливих стосунків і ефективнішому лікуванню;

– *психологічна підтримка*: співчутливий лікар забезпечує пацієнтам психологічну підтримку, що важливо для їхнього морального і емоційного стану під час хвороби.

• **повага до гідності та прав пацієнтів:**

– *конфіденційність*: лікар, який поважає права пацієнтів, забезпечує конфіденційність медичної інформації;

– *інформована згода*: такий лікар завжди інформує пацієнтів про всі аспекти їхнього лікування та отримує їхню згоду на проведення медичних процедур.

• **етичні стандарти:**

– *чесність та прозорість*: дотримання етичних стандартів допомагає лікарю бути чесним з пацієнтами, що сприяє побудові довіри;

– *професійна відповідальність*: етичний лікар завжди виконує свої професійні обов'язки сумлінно, дбаючи про добробут пацієнтів.

• **соціальна відповідальність:**

– *профілактика захворювань*: лікар, котрий орієнтований на гуманістичні цінності, активно бере участь у програмах профілактики захворювань і здорового способу життя;

– *суспільна діяльність*: такий лікар може бути залученим до суспільних проєктів, спрямованих на покращення здоров'я населення та доступності медичної допомоги.

• **професійний розвиток:**

– *безперервне навчання*: лікар, який цінує гуманістичні принципи, постійно вдосконалює свої знання та навички, щоб надавати найкращу медичну допомогу;

– *інновації в медицині*: гуманістично орієнтований лікар відкритий до нових методів лікування та технологій, які можуть покращити якість медичних послуг.

• **міжособистісні відносини:**

– *командна робота*: гуманістичні цінності сприяють кращій взаємодії з колегами, що важливо для ефективної командної роботи в медичних закладах;

– *взаємоповага*: лікар, який дотримується гуманістичних принципів, поважає своїх колег та пацієнтів, що створює позитивну робочу атмосферу.

Таким чином, університетське середовище має багатогранний вплив на формування майбутнього лікаря, забезпечуючи його не лише необхідними знаннями та навичками, але й виховуючи етичні цінності, соціальні навички та емоційну стійкість. Лише освітнє середовище університету, побудоване на інтеграції науки, освіти та культури, забезпечує підготовку висококваліфікованих, етичних і гуманістично орієнтованих медичних фахівців, здатних ефективно виконувати свої професійні обов'язки і надавати високоякісну медичну допомогу.

Загальновідомо, що середовище є одним з чотирьох основних чинників, які впливають на розвиток особистості (поряд зі спадковістю, діяльністю та вихованням) (Бех, 2005: 4). Особливість середовища полягає в тому, що його вплив сприймається суб'єктом підсвідомо, завдяки чому воно має великий вплив на формування особистості.

Методологічними основами сучасних досліджень теорії середовища стали: *системний підхід*: вивчає середовище як складну структуру з численними рівнями, зв'язками та відносинами між елементами, що дозволяє забезпечити особистісний розвиток на соціально-педагогічному, педагогічно-організаційному та психолого-педагогічному рівнях; *діалогічний підхід*: відображає соціологічне розуміння середовища, яке полягає у встановленні взаємодії всіх суб'єктів, що знаходяться у відкритих і рівноправних відносинах для досягнення прогнозованих кінцевих результатів; *особистісно-орієнтований підхід*: визначає природні особливості кожної особистості та надає можливості для більш повного розкриття здібностей.

Аналізуючи поняття «середовище», слід зазначити, що цей термін активно використовується в сучасній вітчизняній і зарубіжній фаховій літературі, проте однозначності в його трактуванні немає. Зокрема, А. Цимбалару вказує на те, що в загальному педагогічному визначенні зміст терміну зводиться до оточення (Цимбалару, 2009). Н. Мойсеюк визначає середовище як реальну дійсність, в умовах котрої відбувається розвиток особистості (Мойсеюк, 2007: 175).

На нашу думку, найбільш повним та узагальненим є визначення, наведене у Великому тлумачному словнику української мови: середовище – це сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму. Зовнішнє середовище – середовище, що оточує об'єкт. 2. Соціально-побутові умови життя людини; оточення. Навколишнє соціальне середовище – сукупність людей, зв'язаних спіль-

ністю життєвих умов, занять, інтересів» (Бусел, 2009: 1309).

З урахуванням функціональних особливостей освітнього середовища конкретизуємо його структурні компоненти. На основі аналізу фахових джерел можемо зазначити, що існує певна різноманітність поглядів науковців щодо визначення складових освітнього середовища. Відповідно до мети нашого дослідження, нам імпонує думка О. Писарчук, яка визначає та описує наступні складові компоненти освітнього середовища: просторово-предметний (архітектура будівлі, умови, засоби навчально-виховного процесу), психолого-дидактичний (побудова навчально-виховного процесу шляхом підбору форм та методів, які відповідають психолого-фізіологічним властивостям розвитку суб'єктів), соціально-комунікаційний (міжособистісна взаємодія суб'єктів освітнього середовища, зумовлена впливом культури, соціальних норм) та пізнавально-мотиваційний (організація навчання та виховання на основі залучення емоційно-вольової сфери суб'єктів освітнього середовища) (Писарчук, 2020: 45).

Аналіз науково-педагогічної літератури дає нам змогу виокремити в формуванні гуманіс-

тичних цінностей у студентів-медиків наступні структурно-функціональні компоненти освітнього середовища, а саме: фізичний, соціальний, психологічний, педагогічний, інформаційний і культурний компоненти (табл. 1).

Вище нами наведені складові забезпечують всебічний розвиток гуманістичних цінностей у майбутніх лікарів, сприяючи формуванню етично свідомих, співчутливих та компетентних медичних працівників.

Висновки. Формування гуманістичних цінностей у студентів-медиків є критично важливим компонентом їхньої професійної підготовки. Освітнє середовище, зокрема, вищого медичного навчального закладу, відіграє ключову роль у цьому процесі та забезпечує комплексну взаємодію фізичних, соціальних, психологічних, педагогічних, інформаційних та культурних компонентів, які сприяють розвитку не лише професійних навичок, але й етичних принципів та емпатії. Викладачі, навчальні програми, практичний досвід середовища створюють умови для етичного та морального зростання майбутніх лікарів, підкреслюючи значення співпереживання, поваги до гідності та унікальності кожного пацієнта. Інтеграція науки, освіти та культури в навчальний процес сприяє підготовці висококвалі-

Таблиця 1

Компоненти освітнього середовища при формуванні гуманістичних цінностей у студентів-медиків

фізичний	соціальний	психологічний	педагогічний	інформаційний	культурний
Навчальні бази: сучасні медичні навчальні установи, симуляційні центри, лабораторії, клінічні бази для практичної підготовки.	Взаємодія та підтримка: сприяння колегіальності та взаємоповазі між студентами, викладачами та медичним персоналом.	Емоційна підтримка: створення атмосфери, де студенти почувуються безпечно та підтримано, особливо під час клінічної практики.	Навчальні програми: включення в навчальні плани курсів з медичної етики, психології, соціології, комунікативних навичок.	Доступ до інформації: забезпечення студентів доступом до медичних бібліотек, електронних ресурсів, баз даних, наукових журналів.	Виховні заходи: організація медичних волонтерських проєктів, участь у соціальних та громадських ініціативах.
Обладнання: новітні медичні технології, навчальні манекени, моделі для відпрацювання практичних навичок	Комунікація: розвиток ефективних навичок спілкування з пацієнтами, їхніми родичами та медичним персоналом	Етична підготовка: навчання емпатії, етичним нормам та принципам медичної етики.	Методики викладання: інтерактивні методи навчання, кейс-метод, рольові ігри, дискусії, симуляційне навчання.	Навчальні ресурси: мультимедійні матеріали, відео-лекції, онлайн-курси.	Міжнародна співпраця: обмін досвідом з іншими медичними навчальними закладами, участь у міжнародних конференціях та семінарах.

ліфікованих, етичних і гуманістично орієнтованих медичних фахівців, здатних ефективно виконувати свої професійні обов'язки і надавати високоякісну медичну допомогу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні складових якостей та особистісних характеристик студентів для формування гуманістичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Принципи сучасної освіти. Педагогіка і психологія: зб. наук. пр. Київ. 2005. № 4. С. 5–27.
2. Бусел В. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ. Ірпінь. ВТФ «Перун». 2009. – 1736 с.
3. Державна Національна програма Освіта (Україна – XXI століття). Київ. Райдуга. 1994.
4. Мойсеюк Н. Педагогіка. [навчальний посібник] Київ. ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика». 2007. – 656 с.
5. Писарчук О. Освітньо-розвивальне середовище як фактор підвищення якості підготовки майбутніх учителів. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2020. № 2. С. 44–51.
6. Цимбалару А. Компонентно-структурний аналіз поняття «освітній простір». URL: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Pedagogica/23997.doc.htm

REFERENCES

1. Bekh I. (2005) Pryntsypy suchasnoi osvity. [Principles of modern education] Pedahohika i psykholohiia: zb. nauk. pr. – Pedagogy and psychology: coll. of science papers, 4, 5–27. [in Ukrainian].
2. Busel V. (2009) Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] «Vydavnycho-torhova firma»Perun» – «Publishing and Trading Company «Perun». [in Ukrainian].
3. Derzhavna Natsionalna prohrama Osvita (Ukraina – XXI stolittia) (1994) [State National Program «Education (Ukraine – 21st century)»] Raiduha – Raiduha. [in Ukrainian].
4. Moiseiuk N. (2007) Pedahohika. [Pedagogy] navchalnyi posibnyk VAT «Bilotserkivska knyzhkova fabryka» – study guide Open Joint-Stock Company «Bilotserkivska book factory». [in Ukrainian].
5. Pysarchuk O. (2020) Osvitno-rozvyvalne seredovyshche yak faktor pidvyshchennia yakosti pidhotovky maibutnikh uchyteliv. [Educational and developmental environment as a factor in improving the quality of training of future teachers] Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohika – Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy. 44–51. [in Ukrainian].
6. Tymbalaru A. (2009) Komponentno-strukturnyi analiz poniattia «osvitnii prostir». [Component-structural analysis of the concept of «educational space»] URL: http://www.rusnauka.com/20_PRNiT_2007/Pedagogica/23997.doc.htm [in Ukrainian].

УДК 378.564:45/786

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-41>**Володимир ЗЕЛЕНИЙ,**

orcid.org/0000-0002-1089-4314

кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Київського інституту Національної гвардії України
(Київ, Україна) v.zeleniy55@gmail.com

ПРО ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті проаналізовано проблему формування корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах. Підкреслено, що корпоративна культура проявляється у відносинах між офіцерами всередині та поза військовою частиною, при спілкуванні з цивільним населенням. Корпоративна культура офіцера покликана забезпечити адаптивну поведінку офіцерів у службовій та бойовій діяльності. Виявлено, що корпоративна культура офіцера гвардійця орієнтована на внутрішнє середовище і проявляється, передусім, і переважно у поведінці військовослужбовців. Сюди слід віднести стійкість, ефективність та надійність внутрішньосистемних організаційних зв'язків; дисципліну та культуру їх виконання; динамізм та адаптивність до складних ситуацій, загальноприйнятій (на всіх рівнях) стиль управління, заснований на неухильному виконанні вимог Статутів Збройних Сил України та Військової присяги. Підкреслено, що система виховання корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців, спрямована на: розвиток їх корпоративної вихованості; згуртування військового колективу (встановлення емоційно-позитивного контакту, зняття емоційного напруження, встановлення сприятливих міжособистісних відносин); розвиток комунікативних навичок курсантів (зняття емоційних бар'єрів, зняття агресії, замкнутості, зниження конфліктності); розвиток психологічної адаптації (формування тактовних способів вираження своїх почуттів і здійснення невербальної поведінки).

Узагальнено, що основними методичними шляхами формування корпоративної культури майбутніх офіцерів, на наше переконання, є спеціально змодельована професійна комунікація. Її доцільно організувати на основі інтенсифікації навчальної діяльності курсантів, шляхом вдосконалення змісту, методів та форм навчання з використанням особистісно зорієнтованого підходу; забезпечення самореалізації та самоактуалізації майбутнього офіцера; створення спільного інформаційного середовища вищого військового навчального закладу; підвищення педагогічної майстерності науково-педагогічних працівників та командирів). Формування корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців полягає у залученні їх до військових ритуалів та традицій; засвоєння ними цінностей, що домінують в військових формуваннях; набуття курсантами досвіду практичної діяльності з формування та підтримки організаційної культури у своїх майбутніх підлеглих.

Ключові слова: майбутні офіцери, військова освіта, професійна підготовка, особливості, корпоративна культура, навчання, майбутні офіцери гвардійці, вищі військові навчальні заклади.

Volodymyr ZELENYI,

orcid.org/0000-0002-1089-4314

Candidate of Pedagogical Science, Professor,
Professor of the Department of Socio-Humanitarian and Legal Disciplines
Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) v.zeleniy55@gmail.com

ABOUT THE FORMATION OF THE CORPORATE CULTURE OF FUTURE OFFICERS IN THE PROCESS OF EDUCATION AT THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTION

The article analyzes the problem of forming the corporate culture of future Guardsmen officers in the process of training in higher military educational institutions. It is emphasized that corporate culture is manifested in the relations between officers inside and outside the military unit, when communicating with the civilian population. The officer's corporate culture is designed to ensure the adaptive behavior of officers in official and combat activities. It was found that the corporate culture of the guard officer is oriented towards the internal environment and is manifested, first of all, and mainly in the behavior of military personnel. This should include the stability, efficiency and reliability of intra-system organizational connections; the discipline and culture of their implementation; dynamism and adaptability to difficult

situations, generally accepted (at all levels) management style, based on unwavering compliance with the requirements of the Statutes of the Armed Forces of Ukraine and the Military Oath. It is emphasized that the system of educating the corporate culture of future guards officers is aimed at: developing their corporate education; unity of the military team (establishment of emotional and positive contact, removal of emotional stress, establishment of favorable interpersonal relations); development of communication skills of cadets (removal of emotional barriers, removal of aggression, isolation, reduction of conflict); development of psychological adaptation (formation of tactful ways of expressing one's feelings and non-verbal behavior). It is summarized that the main methodical ways of forming the corporate culture of future officers, in our opinion, are specially modeled professional communication. It is advisable to organize it on the basis of the intensification of the cadets' educational activities, by improving the content, methods and forms of education using a personally oriented approach; ensuring self-realization and self-actualization of the future officer; creation of a joint information environment of a higher military educational institution; improving the pedagogical skills of scientific and pedagogical workers and commanders). The formation of the corporate culture of future officers of the Guards consists in involving them in military rituals and traditions; their assimilation of the values dominant in military formations; acquisition by cadets of experience in practical activities for the formation and support of organizational culture in their future subordinates.

Key words: *future officers, military education, professional training, features, corporate culture, training, future guards officers, higher military educational institutions.*

Актуальність проблеми. В умовах удосконалення організаційно-штатної структури Збройних Сил України, Національної гвардії України та утворених відповідно до законів України інших військових формувань (далі – військові формування), значного збільшення кількості посад, що підлягають укомплектуванню офіцерами, мобілізованими військовослужбовцями та контрактниками, цивільним персоналом, суттєво змінюється підхід до управління військовими колективами та військовими організаціями. Кожен підрозділ чи рід військ є мікроструктурою зазначених військових формувань, де є свої особливості функціонування, наявність власної системи найбільш прийнятних формальних і неформальних правил і норм діяльності, звичаїв і традицій, індивідуальних і групових інтересів, що підтримуються командуванням. Все це визначає особливості поведінки офіцерів, військовослужбовців та цивільного персоналу, їхню задоволеність умовами служби та праці, рівень їхньої взаємної співпраці та сумісності між собою, перспективи спільного розвитку. Тобто йдеться про те, що корпоративна культура офіцерів, в тому числі офіцерів Національної гвардії України – це простір військового життя. Відтак формування військової корпоративності у курсантів повинно мати безперервний характер й відбиватися в навчально-виховних заходах вищих військових навчальних закладів.

Аналіз останніх публікацій. Різноманітні аспекти професійної підготовки майбутніх офіцерів різних військових формувань нині активно полемізуються в напрацюваннях дослідників. Науковці вивчають прогресивний досвід навчання офіцерів в зарубіжних країнах (Бадендр, 2020), актуалізують переваги застосування систем дистанційного навчання (Balendr, Komarnytska, Islamova, Khamaziuk, Lusan & Biliavets, 2021), вка-

зуючи на важливість розвитку професійно значущих особистісних якостей курсантів (Романишина, Тюріна & Бойко, 2023), в тому числі корпоративної культури (Soroka, Kalaur & Balendr 2020). Наприклад Ю. Балашова виокремила можливості змісту професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників у формуванні їх корпоративної культури (Балашова, 2010). Ю. Бойко звернув увагу на формування лідерської компетентності офіцерів Збройних Сил України як складника загальної фахової культури (Бойко, 2020). Тоді як в колективних напрацюваннях О. Бойко, Л. Романишиної & В. Тюріної вироблені методичні аспекти формування педагогічної культури майбутніх офіцерів-військових лідерів (Бойко, Романишина & Тюріна, 2023). О. Коба та Н. Кравченко дослідили педагогічні умови формування корпоративної культури у майбутніх офіцерів (Коба & Кравченко, 2020). В доробку Л. Олійника здійснено психолого-педагогічний аналіз структури професійної компетентності майбутніх офіцерів-зв'язківців та виокремлено місце і роль корпоративної культури в особистісних професійно значущих якостях офіцерів (Олійник, 2005). О. Павленко, ведучи мову про значущість корпоративної спрямованості офіцерів Збройних Сил України (далі – ЗСУ) розробив алгоритм організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах щодо формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку (Павленко, 2023). С. Чупахін виявив засади застосування системно-синергетичного та контекстного підходів при формуванні професійної компетентності у майбутніх інженерів-зв'язківців (Чупахін, 2016). Незважаючи на це, детального вивчення проблеми формування корпоративної культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України в процесі навчання у вищих військових навчальних закладах ще не проведено.

Мета статті: здійснити аналіз проблеми формування корпоративної культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України в процесі навчання в вищих військових навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Одним із напрямів у стратегічному управлінні військовими формуваннями є забезпечення корпоративності офіцерського корпусу. Ця характеристика в умовах протидії військовій агресії росії повинна стати стрижнем, навколо якого формується готовність і здатність військовослужбовців та військових колективів до активних дій у різних типах сучасних воєн. Ідеї досягнення корпоративності офіцерського корпусу загалом та офіцерів гвардійців зокрема не нова. Адже формування корпоративної культури офіцерів – актуальне завдання теорії і практики педагогічної науки.

Педагогічний досвід, принципи та підходи до формування корпоративності військових фахівців спираються на сутність категорії «корпорація». З латинської корпорація – це організована група, що характеризується замкнутістю, максимальною централізацією та авторитарністю керівництва, що протиставляє себе іншим соціальним спільнотам на основі своїх вузькоіндивідуальних інтересів.

У корпорації загальна мета особисто значуща для кожного члена і замкнута на цінності її досягнення для всієї групи. Спільна діяльність має стабільний, стійкий, високоорганізований і керований характер, а емоційні відносини стійкі, але іноді емоційно-психологічний клімат виявляє суперечливий характер. Ця суперечливість може транслюватись у вигляді латентного конфлікту, який на якомусь етапі може перетворитися на реальний. Окреслені характеристики корпорації відбиваються у особливостях військової діяльності.

Корпорації у військових формуваннях проявляються найчастіше при розподілі за специфікою діяльності, роду та виду військ. Ідея корпоративності як засадничий вектор формування корпоративної культури майбутніх офіцерів ґрунтується на застосуванні механізмів формування військово-професійних цінностей у курсантів ще під час навчання в вищих військових навчальних закладах. Зокрема йдеться про такі: засвоєння сенсу військової служби на основі історичної пам'яті, залучення кожного курсанта до традицій, ритуалів військової служби, ухвалення особистістю відповідальності за долю Батьківщини, військового колективу через процес самоідентифікації.

Принагідно зауважимо, що незважаючи на глибоку історію та практичну значущість поняття

«корпоративна культура» не має однозначного її трактування в сучасній науковій літературі. Узагальнюючи існуючі напрацювання, вдалось резюмувати, що в загальному розумінні корпоративна культура – це система матеріальних і духовних цінностей, проявів, властивих певній корпорації/особистості, що відбивають її індивідуальність і сприйняття у соціальному середовищі, поведінці, взаємодії, сприйнятті себе та довколишньої дійсності. Щодо військової освіти, то йдеться про підготовку успішних управлінців-менеджерів, освічених патріотів з розвиненими професійними якостями, духовно-моральними характеристиками. За словами Ю. Балашової, формування військової корпоративності у курсантів не носить разового характеру, відбивається в послідовних, системних навчально-виховних заходах (Балашова, 2010).

В військово-педагогічній літературі корпоративна культура часто трактується як філософія та ідеологія військового управління, що визнається всіма військовослужбовцями, ціннісні орієнтації, вірування, очікування та норми, що лежать в основі відносин і взаємодій як усередині військової частини, так і за її межами.

На переконання Л. Олійника, корпоративна культура проявляється у відносинах між офіцерами зв'язківцями всередині та поза військовою частиною, при спілкуванні з цивільним населенням. Вивчення наукової літератури дало змогу припустити, що корпоративна культура офіцера складається з кількох елементів. Зокрема, основним джерелом розуміння корпоративної культури є поняття «корпоративність» (corporateness) – почуття приналежності до єдиної групи, у якій індивіди мають спільні погляди та переконання.

Представники армійського середовища, особливо офіцери, мають, як правило, сильне почуття корпоративної єдності, що відрізняє їх від цивільного населення. Як правило, збройні сили будь-якої держави мають свої школи, училища, асоціації, звичаї. Є жорсткі правила, щоб дослужитися до вищих чинів, треба почати з молодших офіцерських звань, причому військова кар'єра могла розвиватися тільки в рамках військової організації. Оскільки майбутні офіцери живуть в замкнутих колективах, усі їхні контакти і, в тому числі, дружні зв'язки зазвичай обмежені середовищем військового навчального закладу.

Професіоналізм майбутніх офіцерів в управлінні сучасними засобами озброєння є ще однією вагомою складовою корпоративної культури військовослужбовця. Сучасна військова техніка над-

звичайно складна і має найсильнішу руйнівну силу. Професійним завданням офіцерів є управління та використання такої зброї.

Також складником корпоративної культури майбутніх офіцерів є ідеологія військової свідомості. Класична традиція офіцерів особливою цінністю визнавала військову звитягу. Сучасна «військова свідомість» визначається відносинами співробітництва, підпорядкуванням індивідуальних інтересів інтересам військової частини та підрозділу, вимогами військового порядку та дисципліни.

Корпоративна культура офіцера Національної гвардії України орієнтована на внутрішнє середовище і проявляється, передусім, і переважно у поведінці військовослужбовців. Сюди слід віднести стійкість, ефективність та надійність внутрішньосистемних організаційних зв'язків; дисципліну та культуру їх виконання; динамізм та адаптивність до складних ситуацій, загальноприйнятий (на всіх рівнях) стиль управління, заснований на неухильному виконанні вимог Статутів Збройних Сил України та Військової присяги.

Корпоративна культура офіцера гвардійця покликана забезпечити адаптивну поведінку офіцерів у службовій та бойовій діяльності. Вона допомагає вижити, перемогти у збройній боротьбі із противником. Але при цьому її основою є внутрішня консолідація, взаємодія та взаємокоординація, засновані на чіткому розподілі компетентностей, відповідальності та узгодженні інтересів. Як культура взагалі базується на загально визнаних цінностях та загальноприйнятих нормах (правилах) поведінки, так і корпоративна культура офіцерів формується на основі визнаних цінностей та прийнятих норм поведінки саме у військових формуваннях.

Тобто корпоративна культура офіцерів гвардійців задає деяку систему координат, яка пояснює, чому організація функціонує саме так, а не іншим чином. Вона дозволяє значною мірою знівелювати проблему узгодження індивідуальних цілей із єдиною метою військового колективу, формуючи загальний культурний простір, куди входять цінності, норми і поведінкові моделі, що поділяються всіма офіцерами.

З огляду на полімодальність вияву корпоративної культури офіцерів, процес навчання курсантів у вищих військових навчальних закладах повинен орієнтуватись на цілісне формування усіх її складників. Задля того необхідно, на нашу думку, систему виховання корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців, спрямовувати на:

- розвиток їх корпоративної вихованості;

- згуртування військового колективу (встановлення емоційно-позитивного контакту, зняття емоційного напруження, встановлення сприятливих міжособистісних відносин);

- розвиток комунікативних навичок курсантів (зняття емоційних бар'єрів, зняття агресії, замкнутості, зниження конфліктності);

- розвиток психологічної адаптації (формування тактовних способів вираження своїх почуттів і здійснення невербальної поведінки).

Розвинена корпоративна культура курсантів є основою для ефективного виконання майбутніми офіцерами службово-бойових завдань у будь-яких епізодах, у тому числі в ситуаціях, пов'язаних з ризиком для життя.

Основними методичними шляхами формування корпоративної культури майбутніх офіцерів, на наше переконання, є спеціально змодельована професійна комунікація. Її доцільно організувати на основі інтенсифікації навчальної діяльності курсантів, шляхом вдосконалення змісту, методів та форм навчання з використанням особистісно зорієнтованого підходу; забезпечення самореалізації та самоактуалізації майбутнього офіцера; створення спільного інформаційного середовища вищого військового навчального закладу; підвищення педагогічної майстерності науково-педагогічних працівників та командирів.

Дієвими видами педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників вищих військових навчальних закладів, щодо формування корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців вважаємо, зокрема:

- формування навичок та умінь, звичок постійної самоосвіти, самовдосконалення;

- допомога в усвідомленні умов для мобілізації потенційних можливостей;

- допомога у самовизначенні на майбутнє;

- формування антиалкогольної, антинікотинової, антинаркотичної установок та ін.

Крім того, припускаємо, що формування корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців полягає у залученні їх до військових ритуалів та традицій; засвоєнні ними цінностей, що домінують у військових формуваннях; набутті курсантами досвіду практичної діяльності з формування та підтримки організаційної культури у своїх майбутніх підлеглих. Водночас, як переконує А. Балендр, формування корпоративних компетентностей курсантів здійснюється через вивчення історії збройних сил; залучення до освітньої діяльності вищих військових навчальних закладів чинних офіцерів.

Помітне місце у формуванні корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців у вищих військових навчальних закладах займають військові ритуали. Ритуалами найчастіше називаються обряди особливо урочистого, демонстративного характеру, зі строго регламентованою формою їхнього виконання. Кожен ритуал є демонстрацією форми, виражає зміст комплексу цінностей, порядків, установок. Трактують ритуал як складне суспільне явище, що займає значущу вагу в життєдіяльності кожної людини, і, маючи відносну самостійність, забезпечує сильний вплив на свідомість.

Висновки. Очевидно, що процес формування корпоративної культури майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах має бути системою поетапного безперервного професійного навчання та виховання, що включає службово-бойову, тактико-спеціальну, психолого-педагогічну, юридичну, фізичну, медичну підготовку, спрямовану на надбання основних цінностей офіцерської культури, усвідомлення свого місця та ролі у військовому середовищі, поступове

входження курсантів до спільноти офіцерів для подальшого виконання покладених на них завдань. В практичній площині така система базується на використанні різноманітних практико-орієнтованих форм та методів навчання; організації участі представників командування військових частин та організацій у визначенні тематики курсових та випускних кваліфікаційних робіт, науковому керівництві та проведенні експертизи виконаних робіт у вигляді рецензування; застосуванні інформаційно-комунікативних методів навчання та різноманітних освітніх та інтелектуальних ресурсів; проведенні корпоративних конференцій, науково-методичних тренінгів, дискусій у режимі on-line, моніторингу ефективності підготовки майбутніх офіцерів; проведенні виховних колективних заходів за участю командирів, науково-педагогічних працівників та курсантів тощо.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо у виокремленні дієвих методичних векторів формування корпоративної культури майбутніх офіцерів гвардійців у процесі навчання у вищих військових навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балашова Ю. В. Формування корпоративної культури майбутніх офіцерів-прикордонників: перспективний аналіз. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2010. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_2_3 (дата звернення: 10.06.2024)
2. Балендр А. Професійна підготовка фахівців з охорони кордону в країнах Європейського Союзу: теорія і практика : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2020. 504 с.
3. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 667 с.
4. Бойко О. В., Романишина Л. М. & Тюріна В. О. Методичні аспекти формування педагогічної культури майбутніх офіцерів-військових лідерів. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9(23). С. 272–284.
5. Коба Олександр, Кравченко Наталія Формування корпоративної культури у майбутніх офіцерів. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/download/pedpsy-science/21.pdf> (дата звернення: 10.06.2024)
6. Олійник Л. В. Професійна компетентність майбутніх офіцерів-зв'язківців: психолого-педагогічний аспект. *Збірник наук. праць Військового інституту Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка*. 2005. № 1. С. 166–171.
7. Павленко Олег Організація освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах щодо формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку. *Молодь і ринок*. 2023. № 1 (209). С. 113–120.
8. Романишина, Л., Тюріна В. & Бойко О. Формування педагогічної культури майбутніх офіцерів поліції в процесі професійної підготовки. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 2023. № (2). С. 158–164.
9. Чупахін С. А. Застосування системно-синергетичного та контекстного підходів при формуванні професійної компетентності у майбутніх інженерів-зв'язківців. *Virtus. Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers»*. 2016. № 8. С. 121–124.
10. Balendr A., Komarnytska O., Islamova O., Khamaziuk O., Lusan P., & Biliavets A. Online learning facilitation in border guards' foreign language training. *Laplage em Revista*. 2021. № 7(2). С. 336–345.
11. Soroka O., Kalaur S., & Balendr A. Monitoring of corporate culture formation of specialists of social institutions. *Postmodern Openings*. 2020. № 11 (1Sup1). С. 218–233.

REFERENCES

1. Balashova, Yu. V. (2010). Formuvannia korporativnoi kultury maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv: perspektyvnyi analiz [Formation of corporate culture of future border guards: prospective analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine*, 2, URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2010_2_3 (data zvernennia: 10.06.2024)

2. Balendr, A. (2020). Profesiyna pidhotovka fakhivtsiv z okhorony kordonu v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu: teoriya i praktyka : monohrafiya [Professional training of border guards in the countries of the European Union: theory and practice: monograph]. Khmelnytsky: NADPSU Publishing House, 504 p. (In Ukrainian)
3. Boiko, O. V. (2020). Teoriia i metodyka formuvannia liderskoi kompetentnosti ofitseriv Zbroinykh syl Ukrainy : monohrafiia [Theory and methodology of formation of leadership competence of officers of the Armed Forces of Ukraine: monograph]. Zhytomyr : Vyd. O. O. Yevenok, 667. (In Ukrainian)
4. Boiko, O. V., Romanyshyna, L. M. & Tiurina V. O. (2023). Metodychni aspekty formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnikh ofitseriv-viiskovykh lideriv [Methodical aspects of the formation of the pedagogical culture of future officers-military leaders]. *Nauka i tekhnika sohodni – Science and Technology Today*, 9(23), 272–284. (In Ukrainian)
5. Koba, Oleksandr, Kravchenko, Nataliia (2020). Formuvannia korporatyvnoi kultury u maibutnikh ofitseriv [Formation of corporate culture in future officers]. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/download/pedpsy-science/21.pdf> (data zvernennia: 10.06.2024) (In Ukrainian)
6. Oliinyk, L. V. (2005). Profesiina kompetentnist maibutnikh ofitseriv-zviazkivtsiv: psykhologo-pedahohichni aspekt [Professional competence of future liaison officers: psychological and pedagogical aspect]. *Zbirnyk nauk. prats Viiskovoho instytutu Kyivskoho Natsionalnogo universytetu im. Tarasa Shevchenka –Collection of sciences. Proceedings of the Military Institute of Kyiv National University named after Taras Shevchenko*, 1, 166–171. (In Ukrainian)
7. Pavlenko, Oleh (2023). Orhanizatsiia osvithnoho protsesu u vyshchyykh viiskovykh navchalnykh zakladakh shchodo formuvannia upravlinskoï kompetentnosti maibutnikh ofitseriv pidrozdiliv zviazku [Organization of the educational process in higher military educational institutions regarding the formation of managerial competence of future officers of communication units]. *Molod i rynek – Youth and the market*, 1 (209), 113–120. (In Ukrainian)
8. Romanyshyna, L., Tiurina, V. & Boiko, O. (2023). Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnikh ofitseriv politsii v protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of pedagogical culture of future police officers in the process of professional training]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective – Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, (2), 158–164. <https://doi.org/10.31891/pcs.2023.2.22> (In Ukrainian)
9. Chupakhin, S. A. (2016). Zastosuvannia systemno-synerhetychnoho ta kontekstnogo pidkhodiv pry formuvanni profesiinoi kompetentnosti u maibutnikh inzheneriv-zviazkivtsiv [The application of system-synergistic and contextual approaches in the formation of professional competence of future communications engineers]. *Virtus. Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers» –Virtus. Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers»*, 8, 121–124. (In Ukrainian)
10. Balendr, A., Komarnytska, O., Islamova, O., Khamaziuk, O., Lusan, P., & Biliavets, A. (2021). Online learning facilitation in border guards' foreign language training. *Laplage em Revista*, 7(2), 336–345.
11. Soroka O., Kalaur S., & Balendr A. (2020). Monitoring of corporate culture formation of specialists of social institutions. *Postmodern Openings*, 11 (1Sup1), 218–233.

УДК [373.2.014.52:27-42](477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-42>

Людмила КОБИЛЕЦЬКА,
orcid.org/0000-0003-4688-3622
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової та дошкільної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua

Катерина ЗАХАРОВА,
orcid.org/0009-0006-6729-7808
студентка II курсу магістратури факультету педагогічної освіти
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) Kateryna.Zakharova@lnu.edu.ua

ХРИСТІЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стаття присвячена дослідженню ролі християнських цінностей у духовно-моральному вихованні дітей дошкільного віку в контексті сучасних викликів українського суспільства. У сьогодення дуже часто матеріальні цінності домінують над духовними, спотворене уявлення про добро і зло. У розвідці розглянуто історичний аспект впливу християнства на українську культуру та ментальність, проаналізовано значення християнських догм у формуванні духовних та моральних основ суспільства. Визначено, що сучасне українське суспільство поступово визнає етичні основи християнських цінностей, які можуть протидіяти духовній деградації та сприяти гармонійному розвитку особистості з раннього віку. У статті підкреслюється, що християнська мораль базується на основних принципах, таких як любов, справедливість, чесність; в основу покладено десять Божих заповідей. Ці принципи є підґрунтям для формування морального світогляду та поведінки людей. Описані основні групи християнських цінностей: цінності-цілі (наприклад, досягнення Царства Небесного), цінності-засоби (віра, обряди, ритуали). Встановлено, що повернення до християнських моральних основ може стати ефективним засобом протидії духовній та моральній кризі, має сприяти формуванню стійких етичних норм та цінностей у молодого покоління, а також підкреслює важливість інтеграції цих цінностей в освітній процес. У статті аналізуються роботи видатних українських мислителів і педагогів, таких як Григорій Сковорода, Софія Русова, Іван Огієнко, що наголошують на важливості інтеграції християнських цінностей у виховний процес. Особливу увагу зосереджено на вивченні біблійних текстів у процесі формування моральних якостей дітей дошкільної освіти, таких як чесність, доброта, любов до ближнього. Формування духовних якостей людини повинно починатися насамперед з вивчення основ християнського світогляду, який ґрунтується на любові до Бога та до ближнього. Християнські цінності розглядаються як фундамент для розвитку духовно-моральної свідомості, що є незамінним для гармонійного становлення особистості з раннього віку.

Ключові слова: християнські цінності, духовно- моральні якості, діти дошкільного віку, християнська мораль, релігія.

Liudmyla KOBYLETSKA,
orcid.org/0000-0003-4688-3622
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua

Kateryna ZAKHAROVA,
orcid.org/0009-0006-6729-7808
student of the 2nd year of the master's degree at the Faculty of Pedagogical Education
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) Kateryna.Zakharova@lnu.edu.ua

CHRISTIAN VALUES AS THE BASIS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PRESCHOOLERS

The article is devoted to the study of the role of Christian values in the spiritual and moral education of preschoolers in the context of modern challenges of Ukrainian society. Today, material values very often dominate over spiritual values, a distorted idea of good and evil. The research examines the historical aspect of the influence of Christianity on Ukrainian culture and mentality, analyzes the importance of Christian dogmas in the formation of the spiritual and moral foundations of society. It was determined that modern Ukrainian society gradually recognizes the ethical foundations of Christian values, which can counteract spiritual degradation and contribute to the harmonious development of the individual from an early age. The article emphasizes that Christian morality is based on basic principles such as love, justice, honesty; it is based on the ten commandments of God. These principles are the basis for the formation of the moral outlook and behavior of people. The main groups of Christian values are described: values-goals (for example, achieving the Kingdom of Heaven), values-means (faith, rites, rituals). It has been established that the return to Christian moral foundations can be an effective means of countering the spiritual and moral crisis, should contribute to the formation of stable ethical norms and values in the younger generation, and also emphasizes the importance of integrating these values into the educational process. The article analyzes the works of prominent Ukrainian thinkers and teachers, such as Hryhoriy Skovoroda, Sofiya Rusova, Ivan Ogienko, who emphasize the importance of integrating Christian values into the educational process. Special attention is focused on the study of biblical texts in the process of forming the moral qualities of preschoolers, such as honesty, kindness, love for one's neighbor. The formation of a person's spiritual qualities should first of all begin with the study of the basics of the Christian worldview, which is based on love for God and neighbor. Christian values are considered as a foundation for the development of spiritual and moral consciousness, which is indispensable for the harmonious formation of the personality from an early age.

Key words: Christian values, spiritual and moral qualities, preschoolers, Christian morality, religion.

Постановка проблеми. На превеликий жаль, можемо констатувати, що у сьогодення переживаємо духовну та моральну кризи: домінування матеріальних цінностей над духовними, спотворене уявлення про те, що таке Добро та Зло. Ми переконані, що протидіяти цьому може виховання дітей та молоді на духовних цінностях українського народу, основними серед яких є доброта, справедливість, милосердя, альтруїзм, взаємодопомога.

Зауважуємо, що в останні роки прослідковується тенденція звернення щоразу більшої кількості вихователів, викладачів, політиків, науковців, батьків до християнських моральних цінностей, оскільки переконані, що саме такі цінності є найбільш стійкі, універсальні, не підвладні політичній та ідеологічній кон'юктурі. Сучасне українське суспільство поступово починає визнавати та приймати етичні основи християнських цінностей, від яких його штучно віддаляли протягом багатьох десятиліть, сформувавши у багатьох людей різко негативне ставлення до них.

З давніх часів джерелом духовно-моральних цінностей українського народу, без сумніву, є християнська релігія, яка з часів Київської Русі регламентувала норми стосунків між людьми та була панівною у житті українців. Важливою складовою духовної культури української нації є християнська морально-етична культура. Вона несе в собі справжні ідеали, які вчать жити за законами Добра. Тенденція осягнення основ християнства нині завойовує все більше прихильників серед різних верств суспільства – духовенства, політиків,

учених, педагогів, психологів. Без відродження християнських моральних цінностей у виховному процесі освітніх закладів молодь приречена на духовну деградацію та знищення (Сіданіч, 2013).

Християнство докорінно змінило світогляд людей та вплинуло на різні аспекти української ментальності, культури, зокрема на світогляд, духовно-етичні цінності, мову, працю, побут, звичаї, традиції, мистецтво та творчість. Воно витіснило язичництво з багатьох сфер життя українців. Наприклад, колядки і щедрівки, які давні слов'яни співали під час язичницьких свят на честь різних божеств, отримали новий зміст і стали приурочуватись до Різдва Христового.

Досліджуючи освітньо-виховну роль християнських цінностей О. Поштовий зазначає, що християнство є багаторівневою аксеологічною системою свого роду «матрицею» цінностей, а християнські цінності мають свої особливості й закономірності на духовному, особистісному, соціальному рівнях функціонування. Науковець заявляє, що на духовному рівні християнські цінності впливають через свою морально-етичну обумовленість, претендуючи на роль регулятора поведінки людини. Вони пропонують норми та критерії оцінок, засновані на богоцентризмі та християнській любові. Християнські цінності відображають трансцендентну ієрархічну систему Добра і служать основою для формування християнської «практичної моралі». На особистісному рівні специфіка християнської ціннісної орієнтації розкривається через поняття «внутрішньої людини», що відображає особливості християн-

ського світогляду та світовідчуття. Християнська аксіологія допомагає зрозуміти місце та значення життя людини, забезпечує високу інтенсивність емоційних переживань і можливість реалізації її поведінки (Поштовий, 2013).

Християнські цінності впливають на процеси спадкоємності розвитку української культури, визначають ставлення до культури, а також формують критерії їх добору та інтеграції в національну культуру (Сіданіч, 2013).

Аналіз досліджень. Особливості впливу християнських засад на формування духовно – моральних цінностей дітей досліджували у своїх наукових працях Г. Сковорода, І. Франко, Б. Грінченко, Л. Українка, М. Коцюбинський. Сучасні вчені І. Сіданіч, І. Бех, А. Богуш, О. Сухомлинська, В. Ворожбіт, Г. Пирог також у своїх розвідках висвітлюють проблему використання християнських цінностей як чинника морального виховання дітей дошкільного віку.

Мета дослідження: дослідити роль християнських цінностей у духовно-моральному вихованні дітей дошкільного віку в контексті сучасних викликів українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Г. Пирог (2004), християнська релігія виникла як нова ціннісна система – концепція життя, його змісту, правил поведінки. Вчення Христа було революційним поворотом у моральній свідомості і духовній культурі, тому що воно запропонувало нову шкалу цінностей, засудивши жорстокість, насильство, возвеличивши «страждених і обтяжених». Християнство відкрило і затвердило часто непотрібні з позиції розуму ірраціональні пошуки людиною віри, добра, справедливості, милосердя, співчуття (Пирог, 2004).

У процесі формування української нації на кожному історичному етапі християнські цінності відігравали важливу роль. Натомість, маємо зазначити, що в залежності від соціально-політичного контексту вони мали або стимулювальний або стримувальний ефект впливу. Осмислюючи поняття «християнські цінності» та його функції, Г. Пирог зазначає, що християнські цінності пояснюють місце й значення людини, її призначення у світі. Християнська ціннісна система опирається на фундаментальні поняття «добра» і «зла», які фіксують ставлення людей до страждань і радощів життя, й визначають потребу робити добро і долати зло (Пирог, 2006).

Серед християнських моральних цінностей загальнолюдського звучання розрізняємо такі головні людські цінності, що більшою чи меншою мірою входять до всіх інших етичних цін-

ностей: цінність життя, краса, істина, добро, свобода; друга категорія – це чесноти: справедливість, сміливість, правдивість, щирість, любов до ближнього, вірність, довір'я, скромність, відданість; третя – більш часткові моральні цінності: здатність дарувати іншим своє духовне надбання; любов, спрямована на ідеалізовану цінність іншої особистості тощо. Наведені цінності можна диференціювати й далі. До чеснот належать такі: доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, совісність, чесність, повага, правдивість, справедливість, гідність, повага до людей, терпеливість, благородство, вірність, мужність, великодушність, витримка, достоїнство, щирість, жертвність, скромність, сміливість, співчуття, працелюбність, бережливість тощо. Характерною їх особливістю є наявність у кожній позитивної цінності свого негативного еквіваленту, який також входить до структури цінностей, але як негативно значуща складова: толерантність – нетерпимість, вірність – зрада, любов – ненависть, бережливість – марнотратство тощо (Кислашко, Сіданіч, 2015).

Погоджуємось з твердженням А. М. Богуш, І. Л. Сіданіч, що християнські цінності – це знання про Бога як першопричину Всесвіту, про походження життя на Землі, про створення людини, про ціль і зміст людського буття, про необхідність духовного відродження через віру в Ісуса Христа. Саме тому формування духовності людини повинно починатися насамперед з формування основ християнського світогляду, який ґрунтується на любові до Бога і ближнього. Відсутність у людини духовності і моральності має негативний вплив на розвиток її особистості, на її духовне здоров'я. Виникає необхідність з ранніх років закласти в душу дитини позитивний християнський зміст не як щось зовнішнє і тимчасове, а як відповідь на власні найглибші запити її духу.

Християнські цінності стали основою розвитку всієї культури, особливо музики, живопису, літератури. Вони інтегрувалися з іншими спорідненими силами, наприклад, моральними цінностями певного народу, моральними звичаями і традиціями, вибудували ціннісний світ сім'ї, стосунків між дітьми й батьками. З часом християнські цінності перестали безпосередньо отожденоватися з моральними цінностями західної, тобто християнської цивілізації в культурологічному її вимірі, набули абсолютного загальнолюдського характеру. У сьогодення вони є невід'ємною частиною сучасної культури і прямо чи дискретно впливають на життя кожної людини й суспільства в цілому, незалежно від того, яку світоглядну

позицію відстоюють їхні носії – спекулятивну (світську) чи релігійну (Гелета, 2015).

Християнська мораль в Біблії представлена через три основні аспекти. Перший – це загальні моральні принципи, такі як розсудливість, поміркованість, справедливість, стійкість, чесність, правдивість та вірність слову. Другий аспект відображає плоди Духа Святого: віра, надія, любов (миłosердя), радість, спокій, терпеливість та доброта. Третій аспект – це десять Божих заповідей. Перші три заповіді спрямовані на прославлення та шанування Бога, тоді як інші сім покликані забезпечити гармонійні відносини між людьми (шануй батька й матір; не вбивай; не будь розпусним; не кради; не свідчи неправдиво проти свого ближнього; не будь заздрисним) (Семенюк, 2019).

Зважаючи на велику кількість християнських цінностей, науковці неодноразово намагалися їх класифікувати та структурувати. Однак, варто зазначити, що єдиного підходу до систематизації моральних цінностей християнства серед науковців немає. Тому звернімо увагу на найбільш вдалу, на нашу думку, спробу класифікації християнських моральних цінностей. Г. В. Пирог виділяє основні групи християнських цінностей. Перша група охоплює цінності, на яких базується християнство. Бог визнається як об'єктивно існуюча ідеальна ціль усіх позитивних людських прагнень. Для християнина ніякий аналіз і зовнішнє спостереження не можуть замінити особисту зустріч із Богом. Бог та Ісус Христос виступають у певній значеннєвій єдності для християнина, проте мають різне значення в ціннісному відношенні. Наступну групу цінностей утворюють християнські «цінності-цілі» (те, до чого прагне вірянин), серед яких «Царство небесне», безсмертя душі та інші. У християнстві сенс буття – це досягнення Царства Небесного, натомість усі земні блага мають другорядне значення. Усе життя християнина підпорядковане необхідністю до єднання з Господом після смерті. Третя група з класу релігійних цінностей включає «цінності-засоби», за допомогою яких християнин прагне досягти своєї мети. До цієї групи належить віра, церковні обряди та ритуали, чесноти, запропоновані церквою тощо. Вчення Ісуса Христа говорить про віру як головну умову християнського життя, тому що з вірою приходять надія й любов, будь-яка добра справа і благодать Святого Духа. Відповідно до християнської віри, «найбільшою чеснотою є любов, тому що Бог є любов. Божественна любов вміщує всі інші чесноти, вона прикрашає кожний вчинок і надає йому справжню духовну цінність, бо справ-

жній критерій моральних вчинків визначається їх мотивами, а не результатом (Пирог, 2006).

Філософ Г. Сковорода стверджував, що з раннього дитинства необхідно прищеплювати дітям християнські чесноти. Мислитель нагадував молоді, що потрібно шанувати батька та матір («Перш за все батька й матір шануй і служи їм») (Шевчук, 2021).

У своїх творах Сковорода часто звертається до Святого Письма. Це той духовно-моральний орієнтир, який спрямовує людину жити відповідно до християнських заповідей. Всі люди смертні, але тільки той мужньо зустріне свій останній час у кого чиста совість (Сковорода, 1983: 542).

Спадщина Григорія Сковороди дає чіткі орієнтири для виховання високоморальної нації, будучи унікальною скарбницею для виховання молоді на засадах християнської моралі, чесності та високої духовності. Завдяки вдалому поєднанню біблійної лексики та української мови, наш мислитель яскраво і неординарно розкриває сутність християнських заповідей. Як утверджувач практичної моральної філософії, він приділяє увагу кожному правилу добропорядності християнина.

Видатна українська педагогиня С. Русова вважала, що християнські цінності є головним джерелом духовно-морального становлення особистості, закликала обов'язково впроваджувати релігійне виховання з раннього дитинства через національну культуру, народні звичаї, адже була переконана що «релігійна вимога живе в дитині». Тому вихователі та педагоги у дошкільному вихованні повинні « не зрікатися релігійних настроїв наших дітей і не нехтувати ними» (Русова С., 1996). С. Русова стверджувала, що християнські засади є головним джерелом духовно-морального виховання дошкільників.

І. Кучинська у своїй розвідці про І. Огієнка вказує, що головним у розвитку духовності І. Огієнка вважає християнську доброту, а вищим проявом моральності – совість і чесність. Виходячи із розуміння важливості і значущості духовного виховання, І. І. Огієнко ставив перед національною школою важливе завдання – формувати кращі риси характеру українця: моральність, чуттєве ставлення до світу, високу емоційність, національну гідність, повагу, доброзичливість, честь, почуття обов'язку перед Батьківщиною, силу волі, шляхетність, тобто виховувати духовно розвинену особистість. Виховання має бути спрямоване на відродження духовної свідомості українців, усвідомлення вихованцями себе як представників етносу, носіїв національного характеру, спадкоємців загальнолюдських, християнських і національ-

них морально-духовних цінностей (Кучинська, 2002).

На думку А. М. Богуш, християнські цінності – це знання про Бога як першопричину Всесвіту, про походження життя на Землі, про створення людини, про ціль і зміст людського буття, про необхідність духовного відродження через віру в Ісуса Христа. Саме тому формування духовності людини повинно починатися насамперед з формування основ християнського світогляду, який ґрунтується на істині про Бога та сприяє формуванню в неї духовності і моральності, що є незмінною за будь-яких часів. Виникає необхідність з ранніх років закласти в душу дитини позитивний християнський зміст не як щось зовнішнє і тимчасове, а як відповідь на власні найглибші запити її духу (Богуш, 2019).

У сьогодення християнські цінності сприймаються як універсальні моральні настанови і набули абсолютного, загальнолюдського характеру. Вони є невід’ємною складовою сучасної культури і так чи інакше впливають на життя кожної людини й суспільства в цілому.

Основними християнськими цінностями є Віра, Надія та Любов. Вони необхідні для життя вірянина, допомагають наблизитися до духовного світу та сприяють спасінню душі. На думку Л. Чупрій, Віра – це впевненість в існуванні Вищого Божественного надприродного начала. Проте, вона є не тільки релігійним поняттям, а й філософським та загальнолюдським, бо ж Віра завжди присутня в будь-якої людини, без неї взагалі неможливе людське життя.

Надія, на переконання дослідника, – це віра в те, що здійсняться ті чи інші прагнення і бажання людини. Надія підтримує людину в найважчі моменти життя. Можна втратити все, але Надію завжди слід зберігати. Богомільна людина сподівається на спасіння і вічне життя після смерті.

Але однією з найголовніших й основоположних цінностей як релігійної, так і світської моралі є, безумовно, Любов. Любов – це пронизлива і прониклива сила, яку ще давні філософи називали загальною космічною енергією, що діє скрізь і всюди. Людське існування потребує одухотвореності любов’ю, бо без неї існування людини неможливе. Справжня творчість існує тільки там, де є Любов. Безперечно, Важливими християнськими цінностями є також смиренність, терпеливість, страждання (Чупрій, 2000).

Християнські цінності відображені у Божих заповідях, таких як: шануй батька і матір, не вбивай, не кради, не свідчи неправдиво, не заздри. Дітей слід навчати цим заповідям з раннього віку.

Ці цінності включають знання про Бога як першопричину Всесвіту, походження життя, створення людини, ціль і зміст людського існування, а також важливість духовного відродження через віру в Ісуса Христа. Тому формування духовності повинно починатися з основ християнського світогляду, що базується на істині про Бога, і сприяти розвитку постійних моральних цінностей. Важливо з ранніх років прищеплювати дитині християнські цінності як глибоку відповідь на її духовні потреби (Богуш, Сіданіч та інші, 2019).

В сучасній українській дошкільній педагогіці вихованню у дітей дошкільного віку духовно – моральних цінностей приділяється значна увага.

Християнське світоглядно-культурне та освітньо-виховне спрямування має навчальна програма «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» (Богуш, Сіданіч, Сучок, 2019). Метою цієї навчальної програми є ознайомлення з християнськими моральними цінностями, формування в дітей християнських моральних чеснот. Основою вказаної навчальної програми є Біблія та інші християнські джерела, які відповідають Святому Письму.

В основі духовно-морального виховання, що реалізується даною програмою, лежать наступні базові принципи:

- Принцип теоцентризму означає, що джерелом духовно-моральних цінностей є Бог.
- Принцип біблійної основи навчання бере за основу духовно-морального виховання моральні цінності Біблії, які є спільними для всіх християнських конфесій.
- Принцип добровільності полягає у добровільному виборі духовно-морального виховання батьками та дітьми.

Програма складається з таких тематичних розділів:

- Світ – чудовий задум Творця.
- Дитина – Боже творіння.
- Любов – найвища заповідь Христа.
- Моральні закони Святого Письма.
- Моральні чесноти у старозавітних образах.

Любов і милосердя в земному житті Ісуса Христа.

Християнські свята в культурі українського народу.

Відданість Батьківщині на прикладах національної духовної культури.

Програма передбачає формування навичок спілкування у соціумі за християнськими принципами; виховування ціннісного ставлення до життя й здоров’я ближніх на прикладі заповіді Христа «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і

всією душею своєю, і всією своєю думкою. Люби свого ближнього, як самого себе» (Мт. 22: 37–39), формування духовно-моральних якостей на основі Божих заповідей, виховання чеснот, таких як вірність, терпеливість, милосердя, патріотизм через ознайомлення із життям та вчинками біблійних персонажів, а також найкращих моральних чеснот, які притаманні Українському народу (воля, гідність, побожність, правдолюбство, пошанування, поважність, витривалість).

Серед парціальних програм, спрямованих на виховання духовно-моральних якостей в дітей дошкільного віку, МОН України рекомендує програму з духовно-морального виховання дітей дошкільного віку «Зерно любові». Програма «Зерно любові» спрямована на виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти щодо морального виховання дошкільників. Метою програми є формування у дітей дошкільного віку комплексу духовно-моральних рис шляхом ознайомлення з християнськими та національними цінностями в площині освітніх ліній Базового компонента дошкільної освіти «Особистість дитини»

та «Дитина в соціумі». Автори програми пропонують біблійні оповідання, вірші як чинники формування духовно-моральних цінностей дошкільників. Наприклад, вірш «Де ти, мій ангеле?», оповідання «Пастухи і волхви», «Різдво», вірші «Різдвяна зіронька», «Три царі» та інші.

За програмою діти не тільки ознайомлюються з біблійними сюжетами та притчами, а й роблять висновки стосовно моральних правд та чеснот, яких варто дотримуватися у своєму житті (Шиян, Франкевич, Патуляк, 2018).

Висновки. Християнські цінності мають значний вплив на формування духовно-моральних якостей дітей дошкільного віку. Досвід української дошкільної педагогіки показує, що інтеграція цих цінностей у виховний процес сприяє гармонійному розвитку особистості, допомагає дітям засвоїти важливі життєві принципи та стати добрими, чесними і справедливими людьми. Залучення дітей до активних форм діяльності, таких як ігри, творчість та участь у суспільно корисних заходах, дозволяє ефективно впроваджувати християнські цінності у їхнє повсякденне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М., Сіданіч І. Л., Сучок В. Є. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навчальна програма та календарно-тематичний план. ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2019.
2. Гелета О. Л. Суть та особливості формування особистості у концепції християнських духовно-моральних цінностей. Збірник наукових праць Східноєвропейського університету, 2, 2015, 89–95. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnik_nauk_praz/2015/2/11.pdf (дата звернення: 20.07.2024).
3. Кислашко О.П., Сіданіч І.Л. Християнська педагогіка. Навчальний посібник Духовна вісь. Київ, 2015.
4. Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей і молоді у творчій спадщині Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002.
5. Пирог Г. В. Психологічні аспекти функціонування релігійних цінностей (християнський аспект). Українське релігієзнавство : Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (39), 2006. С. 93–102.
6. Пирог Г. В. Християнські цінності у сучасному українському суспільстві Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 203-204 : Філософія. Чернівці, 2004. С. 22–26.
7. Поштовий О. Християнські цінності в контексті соціально-духовного відродження української нації. Умань: Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини, 2013. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2013/visnuk_97.pdf (дата звернення: 20.07.2024).
8. Семенюк В. І. Морально – етична основа християнських духовних цінностей. Науково – інформаційний вісник. Право № 7, 2013.
9. Сіданіч І. Духовно- моральне виховання дітей дошкільного віку як запорука успішного навчання в новій українській школі. [Монографія]. ДВНЗ Університет менеджменту освіти, Київ, 2013.
10. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Видавництво Наукова думка. 1983.
11. Чупрій Л. Релігійні цінності як основа розвитку духовності особистості. Українське релігієзнавство, 2000. № 13, 34–42.
12. Шевчук В. Сковорода Григорій. Літературні твори. (2-ге вид.). Львів : Видавництво «Апріорі», 2021, с. 352.
13. Шиян О., Франкевич О., Патуляк Н. «Зерно любові». Програма та методичні рекомендації з духовно- морального виховання дітей дошкільного віку. Львів: ДНЗ Львівське ВПУ ІКТ, 2018, с. 61.

REFERENCES

1. Bohush A. M., Sidanich I. L., Suchok V. Ye (2019). Dukhovno-moralne vykhovannia ditei doshkilnoho viku na khrystyianskykh tsinnostiakh: navch. progr. ta kalendarno-temat. plan. [Spiritual and moral education of preschoolers based on Christian values: curriculum and calendar-thematic plan.] VBF «Skhidnoievropeiska humanitarna misiia». [in Ukrainian].
2. Heleta O. L. (2015). Sut ta osoblyvosti formuvannia osobystosti u kontseptsii khrystyianskykh dukhovno-moralnykh tsinnoste. [The essence and features of personality formation in the concept of Christian spiritual and moral values]. Zbirnyk

.....
naukovykh prats Skhinoievropeiskoho universytetu, 2, 89–95. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2015/2/11.pdf (access date: 20.07.2024). [in Ukrainian].

3. Kyslashko O. P., Sidanich I. L. (2015). Khrystyianska pedahohika [Christian pedagogy]. Navchalnyi posibnyk Dukhovna vis. Kyiv. [in Ukrainian].

4. Kuchynska I. O. (2002). Vykhovannia dukhovnykh tsinnosti ditei i molodi u tvorchii spadshchyni Ivana Ohienka. [Education of spiritual values of children and youth in the creative heritage of Ivan Ohienko]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-Nova, 2002. [in Ukrainian].

5. Pyroh H. V. (2006). Psykholohichni aspekty funktsionuvannia relihiinykh tsinnosti (khrystyianskyi aspekt). [Psychological aspects of the functioning of religious values (Christian aspect)]. Ukrainske relihiieznavstvo : Biuleten Ukrainkoi Asotsiatsii relihiieznavsiv i Viddilennia relihiieznavstva Instytutu filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy (39), S. 93–102. [in Ukrainian].

6. Pyroh H. V. (2004). Khrystyianski tsinnosti u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi. [Christian values in modern Ukrainian society]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : zb. nauk. prats. Vyp. 203-204 : Filosofii. Chernivtsi, S. 22–26. [in Ukrainian].

7. Poshchynyi O. (2013). Khrystyianski tsinnosti v konteksti sotsialno-dukhovnoho vidrodzhennia ukrainskoi natsii. [Christian values in the context of social and spiritual revival of the Ukrainian nation]. Uman: Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni P. Tychyny, 2013. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2013/visnyk_9pdf (access date: 20.07.2024). [in Ukrainian].

8. Semeniuk V. I. (2013). Moralno – etychna osnova khrystyianskykh dukhovnykh tsinnosti. [Morality is the ethical basis of Christian spiritual values]. Naukovo – informatsiinyi visnyk. Pravo № 7. [in Ukrainian].

9. Sidanich I. (2013). Dukhovno- moralne vykhovannia ditei doshkilnoho viku yak zaporuka uspishnoho navchannia v novii ukrainskii shkoli. [Spiritual and moral education of preschool children as a guarantee of successful learning in a new Ukrainian school] [Monohrafiia]. DVNZ Universytet menedzhmentu osvity, Kyiv, 2013. [in Ukrainian].

10. Skovoroda H. (1983). Virshi. Pisni. Baiky. Dialohy. Traktaty. Prytchi. Prozovi pereklady. Lysty [Lyrics. Songs Fables Dialogues. Treatises. Parables Prose translations. Letters]. Vydavnytstvo Naukova dumka. [in Ukrainian].

11. Chuprii L. (2000). Relihiini tsinnosti yak osnova rozvytku dukhovnosti osobystosti [Religious values as a basis for the development of a person's spirituality] Ukrainske relihiieznavstvo, № 13, 34–42. [in Ukrainian].

12. Shevchuk V. (2021). Skovoroda Hryhorii. Literaturni tvory. [Literary works] (2-he vyd.). Lviv : Vydavnytstvo «Apriori», 2021. [in Ukrainian].

13. Shyian O., Frankevych O., Patuliak N. (2018). «Zerno liubovi». Prohrama ta metodychni rekomendatsii z dukhovno-moralnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku. [“Seed of love”. Program and methodical recommendations for spiritual and moral education of preschoolers]. Lviv: DNZ Lvivske VPU IKT. [in Ukrainian].

УДК 373.2.091.33:316.774

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-43>

Людмила КОБИЛЕЦЬКА,

orcid.org/0000-0003-4688-3622

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри початкової та дошкільної освіти

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua*

Юлія ФАРИНА,

orcid.org/0009-0000-7059-3540

студентка II курсу магістратури факультету педагогічної освіти

Львівського національного університету імені Івана Франка

(Львів, Україна) *farinaula@gmail.com*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАСМЕДІА У ПРОЦЕСІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ

Статтю присвячено дослідженню ролі засобів масової інформації у процесі інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку. Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти, здобувачі освіти мають мати сформовану цифрову компетентність – здатність використовувати інформаційно-комунікаційні та цифрові технології для задоволення власних індивідуальних потреб і розв'язання освітніх, ігрових завдань на основі набутих елементарних знань, умінь, позитивного ставлення до комп'ютерної та цифрової техніки.

У статті проаналізовано сучасний масмедійний простір та підходи до медіаосвіти в контексті дошкільної педагогіки. Основна увага приділяється впливу різних типів медіаконтенту на когнітивні здібності дітей, зокрема, розвиток мовленнєвих навичок, уваги, критичного мислення та соціальних компетентностей. Також описано специфіку використання телебачення, радіо, комп'ютерних ігор, електронних книг та освітніх додатків у закладах дошкільної освіти. Детально проаналізовано: як інтерактивні медіаінструменти сприяють розвитку когнітивних здібностей дітей, стимулюють їхню допитливість і здатність до вирішення проблем. Зокрема, розглянуто позитивні та негативні аспекти медіаспоживання, а також важливість вибору якісного контенту для забезпечення ефективного інтелектуального розвитку дошкільників. Підкреслено значення медіаосвіти як невід'ємного елемента сучасного освітнього процесу, що дозволяє дітям дошкільного віку адаптуватися до інформаційного суспільства. Медіаосвіту дітей дошкільного віку розглядаємо як невід'ємну частину освітнього процесу, що складається з таких складових (навчання про медіа; навчання, виховання й розвиток через медіа та для медіа). Проаналізовано вплив різних медіаресурсів на формування критичного мислення та здатність до аналізу інформації, а також їхню роль у розвитку мовленнєвих та соціальних навичок. Дослідження показує, що навчання медіаграмотності має значний потенціал для збагачення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти, підкреслює важливість інтеграції медіаосвіти в освітні програми дошкільних закладів для підготовки дітей до викликів сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: інтелектуальний розвиток, діти дошкільного віку, медіаосвіта, масмедіа, медіаграмотність, медіасередовище, медіаінструменти.

Lyudmyla KOBYLETSKA,

orcid.org/0000-0003-4688-3622

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;

Associate Professor at the Department of Preschool and Primary Education

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *lyudmyla.kobyletska@lnu.edu.ua*

Yulia FARYNA,

orcid.org/0009-0000-7059-3540

Student of the 2nd year of the Master's Degree at the Faculty of Pedagogical Education

Ivan Franko National University of Lviv

(Lviv, Ukraine) *farinaula@gmail.com*

FEATURES OF USING THE MEDIA IN THE PROCESS OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

The article is devoted to the study of the role of mass media in the process of intellectual development of preschoolers. According to the basic component of preschool education, preschoolers should have formed digital competence – the ability to use information, communication and digital technologies to meet their own individual needs and solve educational and game tasks based on acquired elementary knowledge, skills, and a positive attitude towards computers, computer and digital technology.

The modern mass media space and approaches to media education in the context of preschool pedagogy are analyzed. The focus is on the impact of different types of media content on children's cognitive abilities, including the development of speaking skills, imagination, attention, critical thinking, and social competencies. The article examines the specifics of the use of television, radio, computer games, e-books and educational applications in preschool education institutions. It is analyzed in detail how interactive media tools contribute to the development of children's cognitive abilities, stimulate their curiosity and ability to solve problems. In particular, the positive and negative aspects of media consumption, as well as the importance of choosing high-quality content to ensure effective intellectual development, are considered. The importance of media education as an integral element of the modern educational process, which allows preschool children to adapt to the information society, is emphasized. We consider media education of preschoolers as an integral part of the educational process, which consists of the following components (learning about media; learning, education and development through media and for media).

The influence of various media resources on the formation of critical thinking and the ability to analyze information, as well as their role in the development of speech and social skills, is analyzed. The study shows that media education has a significant potential for enriching the educational process in preschool education institutions, emphasizes the importance of integrating media education into educational programs of preschool institutions to prepare children for the challenges of the modern information society.

Key words: *intellectual development, preschoolers, media education, massmedia, massmediaspace, mediaenvironment, mediatools.*

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань дошкільної освіти – інтелектуальний розвиток дітей дошкільного віку, який полягає у вмінні аналізувати, порівнювати, підсумовувати; у розвитку мовлення, здатності до самонавчання.

З розвитком технологій та зростанням доступу до різноманітних медіаресурсів роль засобів масової інформації у формуванні інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку стає беззаперечною. Інформатизація освіти – невідворотна тенденція, яка охоплює і дошкільний простір, стаючи все більш важливою частиною освітньої галузі. Медіасередовище має значний вплив на розвиток дітей дошкільного віку, тому важливо навчити їх ефективно використовувати його потенціал. Медіаосвіта є ключовим аспектом для формування медіаграмотної особистості. Використання медіатехнологій сприяє розвитку медіаторчості та пізнавальних можливостей дітей, активізуючи їх і дозволяючи виявити творчий потенціал. У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (2016 р.) зазначено, що стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та масмедіа потребує цілеспрямованої підготовки до вмілого і безпечного користування ними. Сучасні діти дошкільного віку постійно стикаються з великим потоком інформації через засоби масової інформації. В той час як кількість часу, проведеного з екранними медіа вдома, зростає, мало відомо про медіадосвід дітей у дошкільних установах.

Актуальність дослідження впливу засобів масової інформації на дітей дошкільного віку в контексті їх інтелектуального розвитку обумовлена тим, що цей період є ключовим для формування основних когнітивних, мовленнєвих, інтелектуальних та емоційних навичок. Особлива потреба в розвитку медіаосвіти визначається гострою необхідністю боротьби із зовнішньою інформаційною агресією та деструктивною пропагандою у сучасному стані жорстокої війни росії з Україною. Тому медіаосвіта стає ключовим елементом інформаційної безпеки країни, відіграє важливе значення у формуванні патріотичних почуттів серед молоді.

Аналіз досліджень. Проблему розвитку медіаграмотності дітей та молоді порушували у своїх дослідженнях такі українські вчені: О. Волошенко, В. Іванова, М. Коропатник, К. Крутій, І. Мицишин, О. Мороз, О. Обласова, Г. Онкович, О. Петрунько, С. Шумаєва. В їхніх дослідженнях розглянуто основні поняття; встановлено мету, завдання, концепції, функції, напрями, основні чинники становлення медіаосвіти. Значну увагу формуванню медіаграмотності дітей дошкільного віку у своїх розвідках приділяють такі вчені: С. Василюк, О. Качура, І. Кіндрат, О. Кравчишина, Ю. Семеняко, Т. Чашка, В. Чайка, Т. Швець. Аналіз концепцій та наукових досліджень вчених дозволив розглядати медіаосвіту дітей дошкільного віку як невід'ємну частину освітнього процесу, що складається з таких складових: навчання

про медіа; навчання, виховання й розвиток через медіа та для медіа. Головною метою Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, схваленої президією Національної академії педагогічних наук України 21 квітня 2016 року, є сприяння розвитку в Україні ефективної системи медіаосвіти, що має стати фундаментом гуманітарної безпеки держави, розвитку і консолідації громадянського суспільства, протидії зовнішній інформаційній агресії, всебічній підготовці дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формування у громадян медіаінформаційної грамотності і медіакультури відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших особливостей. У даній статті ми проаналізуємо історичний і сучасний період розвитку медіаосвіти в закладі дошкільної освіти, схарактеризуємо сучасні тенденції розвитку медіакомпетентності вихователів закладів дошкільної освіти, емпірично з'ясуємо застосування масмедіа в сучасних закладах дошкільної освіти у роботі з інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку. Визначимо роль засобів масової інформації у процесі інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку

Мета статті – описати історичний і сучасний періоди розвитку медіаосвіти в закладі дошкільної освіти; проаналізувати вплив засобів масової інформації на інтелектуальний розвиток дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Головною метою сучасного виховання дітей дошкільного віку є розвиток їхнього інтелекту, набуття умінь і навичок, необхідних для успішного засвоєння нової інформації та її подальшого використання. Психологи та педагоги встановили, що період від народження до шести-семи років є найбільш сприятливим для розвитку інтелекту дитини.

Семен Гончаренко в Українському педагогічному словнику надає таке визначення поняттю «інтелект» – розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати (Гончаренко, 1997: 146).

Інтелектуальний розвиток не лише дає дитині можливість вивчати довколишній світ, а й впливає на її здатність сприймати простір і час, формувати пам'ять і мислення, розвивати вищі психічні функції. У дошкільному віці починається формування особистості, яке сильно залежить від емоційно-вольового розвитку та формування інтересів та мотивів. Тому цей період важливий для розвитку

інтелектуальних здібностей та психічних процесів, таких як пам'ять, увага, мислення та сприймання. Це сприяє легкості засвоєння інформації та умінню аналізувати та знаходити рішення в різних ситуаціях. У дошкільному віці відбувається перехід від сенсомоторного інтелекту до мислення за допомогою уявлень. Дитина розвиває образне мислення, що може призвести до дитячої логіки, коли вона не розуміє внутрішніх відношень між подіями і сприймає їх так, якими вони є безпосередньо.

Завдяки стрімкому технологічному прогресу та поширенню медіафункцій у суспільстві, удосконалення підходів до медіаосвіти в ранньому дитинстві стає надзвичайно актуальним завданням. На міжнародному рівні необхідність введення медіаосвіти вперше зафіксовано у Грюнвальдській Декларації з медіаосвіти (1982 р.), настанови якої пізніше поглиблювалися та деталізувалися на конференціях ЮНЕСКО та засіданнях Ради Європи. У новій редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні термін «медіаосвіта» визначається як частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою масмедіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

В контексті постійного розширення впливу медіа на життя суспільства, важливо зрозуміти, як цей процес еволюціонував від своїх початків до сучасних підходів. І. Кузьма (2020: 67), аналізуючи суспільно-політичні чинники, що визначають генезу медіа, тенденції розвитку дошкільної освіти, законодавчі акти та документи, що стосуються навчання та виховання дошкільників, виділила наступні періоди у розвитку медіаосвіти дітей дошкільного віку:

1. 1959–1990 рр. – етап пропагандистсько-виховного напрямку;
2. 1991–2010 рр. – етап компетентнісно-технологічного підходу;
3. 2011–2018 рр. – етап концептуально-експериментального розвитку.

У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні визначено, що «дошкільна медіаосвіта є принципово інтегрованою і спрямована на збалансований естетичний та інтелектуальний розвиток особистості дитини (включаючи різні форми інтелекту, зокрема емоційний, соціальний і практичний інтелект), забезпечує її захист від агресивного

медіасередовища, уміння орієнтуватись, обирати і використовувати адаптовану відповідно до вікових норм медіа продукцію» (Концепція впровадження медіаосвіти в Україні, 2016: 15).

В Україні реалізація Концепції впровадження медіаосвіти проходить кілька ключових етапів, що відображають динаміку та зміни у цій сфері.

I етап – експериментальний (2010–2016 рр.) включає розробку навчальних програм та організацію курсів для підготовки медіапедагогів на базі закладів вищої та післядипломної освіти, що забезпечують масштабність експерименту та підготовку кваліфікованих фахівців. Формується позитивна громадська думка про необхідність медіаосвіти, яка включає усвідомлення її значення як інструменту підготовки дітей та молоді до ефективної взаємодії з сучасними медіа серед учителів, батьків та вихователів.

II етап – укорінення та стандартизація (2017–2020 рр.) передбачає організацію широкого громадського обговорення результатів, врахування ризиків та ресурсів, що сприяє формуванню позитивної громадської думки щодо важливості медіаосвіти. Масово готуються медіапедагоги у закладах вищої освіти та післядипломної педагогічної освіти. Розробляються інформаційно-методичні матеріали, програмне забезпечення та спільні медіаосвітні проекти.

III етап – розвиток та масове впровадження (2021–2025 рр.) передбачає розробку науково-методичного та організаційного забезпечення впровадження медіаосвіти у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих та поза-шкільних закладах освіти. Розвивається матеріально-технічна база, медіапедагоги оснащуються сучасними технологіями, співпрацюють з медіавиробниками (Концепція впровадження медіаосвіти в Україні, 2016: 15).

Ці етапи демонструють поступове становлення медіаосвіти як важливої складової освітнього процесу в Україні та щораз більший інтерес до її впровадження. Розвиток цієї сфери сприяє формуванню грамотних користувачів медіа та розвитку критичного мислення серед українського суспільства.

У стані війни розвиток медіаграмотності дітей дошкільного віку стає критично важливим. Ефективна медіаосвіта допомагає дітям розуміти та обробляти інформацію, яку вони отримують через масмедіа, зменшуючи негативний вплив на їх психічне здоров'я; розвивати критичне мислення та аналітичні навички, щоб вони могли розрізнити об'єктивну інформацію від спотворених фактів та пропагандистських матеріалів.

Дослідники В. Іванов та О. Шкоба, аналізуючи підходи до визначення понять у галузі медіаосвіти, зазначають, що мета медіаосвіти – досягнення медіаграмотності. «Медіаграмотність, – стверджують науковці, – це набуті під час навчання навички аналізу та оцінки медіа» (Іванов, 2012: 10). Медіаграмотність дошкільника визначається як знайомство дитини дошкільного віку з медіаресурсами, методами пошуку інформації, а також вміння на основі сформованих ціннісних орієнтирів створювати й аналізувати разом із батьками і вихователями базову медіапродукцію, дотримуватися культури медіаспоживання, виявляючи елементи критичного мислення (Концепція впровадження медіаосвіти в Україні, 2016: 8).

Т. Чашка у своїй праці виокремила шість найпоширеніших видів медіа, що використовуються у закладах дошкільної освіти для роботи із дошкільниками і впливають на інтелектуальний розвиток: фотографії та листівки, книжкова графіка та ілюстрації, мультфільми та відео, мультимедійні презентації, аудіозаписи та музика (Чашка, 2016: 98). Однак, цей перелік слід розширити, додавши до нього традиційні медіа (дитячі журнали та газети, радіо, телебачення) і новітні технології (інтернет, комп'ютери, планшети, смартфони та інші гаджети).

Виховання дітей дошкільного віку через медіа має як позитивний, так і негативний вплив, і визначається різноманітними факторами, такими як зміст програм, контекст їх використання, час, проведений перед екраном, і багато інших. Використання медіа в освітньому процесі сприяє розвитку мовлення, мислення, креативності, соціальних навичок, а також формуванню позитивних цінностей та моральних уявлень. Масмедіа разом з безліччю позитивних аспектів, також чинять і негативний вплив на дітей дошкільного віку. Необмежений доступ до відео, ігор, та інших форм медійного контенту може призвести до небажаних наслідків для психологічного, емоційного та соціального розвитку дошкільників. Відповідно, вивчення та розуміння цих негативних аспектів стає надзвичайно важливим завданням для батьків, педагогів та суспільства загалом, з метою забезпечення здорового та гармонійного зростання дітей.

На думку дослідниці Ю. Семеняко особливу увагу потрібно приділити дослідженню впливу комп'ютера на фізичне здоров'я, особливо у дошкільному віці, коли відбувається активний розвиток систем організму дитини (Семеняко, 2016: 87). К. Крутій висловлює сумнів щодо деяких мультиплікаційних фільмів і серіалів, які

відкрито пропагують антисоціальну поведінку, нехтування, цинізм, жорстокість до людей, підривають авторитет дорослих та навіть спонукають до порушення закону (Крутій, 2013: 87).

Формування медіаграмотності у дітей дошкільного віку вимагає комплексного підходу, який враховує їхні особливості та потреби. Це включає в себе розробку різноманітних форм і методів роботи, застосування спеціальних навчальних засобів та створення сприятливих умов для вивчення та практичного використання медійних ресурсів. Р. Голюк та Т. Ковбасюк виявили ключові умови для розвитку медіаграмотності у дітей дошкільників. Ці умови включають в себе вирішення актуальних проблем інформатизації закладів дошкільної освіти, підготовку педагогів до медіаосвітньої роботи, забезпечення гармонійної взаємодії між сім'єю та дошкільним закладом (Голюк, 2011). До прикладу, у Львівському національному університеті пропонуються різні курси і тренінги для підготовки вихователів до використання масмедіа в освітньому процесі. Зокрема під час здійснення підготовки першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за освітньо-професійною програмою 012 «Дошкільна освіта» викладаються такі дисципліни, як «Нові інформаційні технології», «Медіаосвіта та інформаційна культура дошкільників», «Основи медіаграмотності», «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології та медіаосвіта». Вивчаючи ці дисципліни, студенти можуть отримати теоретичні знання та практичні навички, необхідні для ефективного використання різних медійних засобів у роботі з дітьми.

Р. Кондратенко виявила різноманітні форми і методи роботи вихователів з дітьми у закладах дошкільної освіти. Ці методи включають слухання художніх творів, розгляд картинок, виконання пізнавально-розважальних завдань та створення медіапродуктів, таких як журнали, газети та листівки. Важливе значення дослідниця приділила також використанню аудіовізуальних медіазасобів, включаючи перегляд мультфільмів, створення імітаційно-ігрових ситуацій, випуск фотогазет та фотофільмів. Крім того, вона відзначила важливість інтернет-технологій, які дозволяють використовувати різноманітні матеріали та засоби навчання, такі як електронні видання та аудіо-відеоматеріали, забезпечуючи доступ до навчаль-

ного контенту в будь-який час і з будь-якого місця (Кондратенко, 2013: 117–118).

У сучасних закладах дошкільної освіти необхідна розробка навчально-методичного забезпечення для впровадження медіаосвіти. Методичні матеріали потрібні для взаємодії з батьками, які часто мають розмите уявлення про медіа, медіаосвіту та медіаграмотність, пов'язані лише з масовими засобами комунікації, такими як радіо, телебачення та інтернет. Вони також необхідні для вихователів, які впроваджують медіаосвіту. Ю. Семеняко вбачає, що однією з проблем сьогодення є необмежене сприйняття дітьми інформації з різних медійних джерел. У таких ситуаціях саме батьки можуть допомагати своїм дітям у розумінні змісту медійних матеріалів; контролювати, щоб вони відбирали інформацію обережно та критично; втручатися, якщо вони вважають, що контент несприятливий для дитини, моніторити емоційний стан. У своєму дослідженні науковиця дійшла висновку, що лише половина батьків, які брали участь у дослідженні, мають достатній рівень медіаграмотності, необхідний для ефективного виховання дітей в цьому аспекті (Семеняко, 2016: 145).

Висновки. Отже, медіаосвіта дітей дошкільного віку є ключовою складовою сучасного виховання, спрямованою на розвиток інтелектуальних здібностей та навичок для успішної адаптації в сучасному інформаційному середовищі. Медіаграмотність дітей дошкільного віку включає знайомство з медіаресурсами, методами пошуку інформації, створенням та аналізом медіапродукції разом із дорослими, а також дотримання культури медіаспоживання. Важливу роль у медіаосвіті відіграють різні форми та методи роботи, такі як використання фотографій, книжкової графіки, мультфільмів, мультимедійних презентацій, аудіозаписів та музики. Необхідно також враховувати негативний вплив засобів масової інформації на дітей та забезпечувати контроль за їх медіаспоживанням. Успішна медіаосвіта потребує комплексного підходу, який включає підготовку педагогів, розробку навчально-методичного забезпечення та активну взаємодію з батьками. Тільки таким чином можна забезпечити гармонійний розвиток дітей та їхню підготовку до ефективної взаємодії з сучасними медіа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти, 2021 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (дата звернення: 15.07.2024).
2. Голюк Р. Ш., Ковбасюк Т. О., Голюк О. А. Педагогічні умови розвитку медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку, 2017. URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/files/22032017/6/Goljyk.pdf> (дата звернення: 16.07.2024).

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 366 с.
4. Іванов В. В., Шкоба О. Я. Медіаосвіта та медіаграмотність: визначення термінів. Інформаційне суспільство. 2012. Вип. 16. Липень–грудень. С. 41–52.
5. Кондратенко Р. В. Виховання креативності в старших дошкільників у процесі медіаосвіти. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2013. № 13 (272). Ч. I. С. 115–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_13%281%29__19 (дата звернення: 14.07.2024).
6. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А.Найдьонові, М. М. Слюсаревського. – Київ, 2016, 16 с. URL: <http://surl.li/pinyi> (дата звернення: 13.07.2024).
7. Крутій К. Л. Медіадидактичні особливості використання мультфільмів як засобу навчання мови і розвитку зв'язного мовлення дошкільників. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. 2013. № 3. С. 85–90.
8. Кузьма І. Розвиток медіаосвіти дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (1959–2018 рр.). Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2020. Вип. 1 (46). С. 64–69.
9. Семеняко Ю. Вплив інформаційного простору на особистість дитини дошкільника. Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи: матер. Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 березня 2016 р.). Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. С. 82–93.
10. Семеняко Ю. Культура медіаспоживання в сім'ї: сучасний стан дослідження проблеми. Молодь і ринок. 2016. № 11–12 (142–143). С. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2016_11-12_32 (дата звернення: 12.07.2024).
11. Чашка Т. Розвиток мовлення дошкільників засобами медіа. Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи: матер. Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 березня 2016 р.). Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. С. 93–108.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (2021) [The basic component of preschool education]. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini> (access date: 15.07.2024). [in Ukrainian].
2. Holiuk R. Sh., Kovbasiuk T. O., Holiuk O. A. (2017) Pedagogichni umovy rozvytku mediahramotnosti ditei starshoho doshkilnogo viku. [Pedagogical conditions for the development of media literacy of older preschool children]. URL: <http://conference.pu.if.ua/forum/files/22032017/6/Goljyk.pdf>. (access date: 16.07.2024) [in Ukrainian].
3. Honcharenko S. U. (1997) Ukrainnyi pedahohichniy slovnyk. [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 366 s. [in Ukrainian].
4. Ivanov V. V., Shkoba O. Ya. (2012) Mediaosvita ta mediahramotnist: vyznachennia terminiv. [Media education and media literacy: definition of terms]. Informatsiine suspilstvo. Vyp. 16. Lypen–hruden. S. 41–52. [in Ukrainian].
5. Kondratenko R. V. (2013) Vychovannia kreatyvnosti v starshykh doshkilnykiv u protsesi mediaosvity. [Raising creativity in older preschoolers in the process of media education]. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. № 13 (272). Ch. I. S. 115–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2013_13%281%29__19 (access date: 14.07.2024). [in Ukrainian].
6. Kontseptsia vprovadzhenia mediaosvity v Ukraini (2016) [Concept of introduction of media education in Ukraine]. (nova redaktsiia) / za red. L. A. Naidonovoi, M. M. Sliusarevskoho. – Kyiv, 16 s. URL: <http://surl.li/pinyi>. (access date: 13.07.2024). [in Ukrainian].
7. Krutii K. L. (2013) Mediadydaktychni osoblyvosti vykorystannia multfilmiv yak zasobu navchannia movy i rozvytku zviaznogo movlennia doshkilnykiv. [Media-didactic features of using cartoons as a means of teaching language and developing coherent speech of preschoolers]. Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika. № 3. S. 85–90. [in Ukrainian].
8. Kuzma I. (2020) Rozvytok mediaosvity ditei doshkilnogo ta molodshoho shkilnogo viku (1959–2018 rr.) [Development of media education of children of preschool and primary school age (1959–2018)] Naukovyi visnyk Uzhhorod'skoho universytetu. Seriia : Pedahohika. Sotsialna robota. Vyp. 1 (46). S. 64–69. [in Ukrainian].
9. Semeniako Yu. (2016) Vplyv informatsiinoho prostoru na osobystist dytyny doshkilnyka [The influence of information space on the personality of a preschool child]. Praktychna mediahramotnist: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: mater. Chetvertoi mizhnar. nauk.-prakt. konf. (18–19 bereznia 2016 r.). Kyiv: Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia ukrainskoi presy, S. 82–93. [in Ukrainian].
10. Semeniako Yu. (2016) Kultura media-spozhyvannia v simi: suchasnyi stan doslidzhennia problem [The culture of media consumption in the family: the current state of research on the problem]. Molod i rynek. № 11–12 (142–143). S. 142–146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2016_11-12_32 (access date: 12.07.2024) [in Ukrainian].
11. Chashka T. (2016) Rozvytok movlennia doshkilnykiv zasobamy media [Development of speech of preschoolers by means of media]. Praktychna mediahramotnist: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: mater. Chetvertoi mizhnar. nauk.-prakt. konf. (18–19 bereznia 2016 r.). Kyiv: Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia ukrainskoi presy, S. 93–108. [in Ukrainian].

УДК 37.01:37.04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-44>

Світлана КОЧЕРГІНА,

orcid.org/0009-0008-7768-2974

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін

Товариства з обмеженою відповідальністю «Технічний університет «Метінвест політехніка»

(Запоріжжя, Україна) *kochergina355@gmail.com*

Олена ХОРОШАЙЛО,

orcid.org/0000-0002-4193-6804

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри мовних та гуманітарних дисциплін

Товариства з обмеженою відповідальністю «Технічний університет «Метінвест політехніка»

(Запоріжжя, Україна) *khoroashajlo@gmail.com*

ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ

Стаття присвячена питанню мотивації студентів технічних ВНЗ у навчальному процесі та розглядає різні аспекти цієї теми. Досліджується роль мотивації в успішності навчання студентів, зокрема акцентується увага на внутрішньому стимулі та його значенні для досягнення академічних цілей. Автори аналізують фактори, що впливають на мотивацію студентів, серед яких: прагнення до вирішення складних проблем, особисті проєкти, перспектива отримання високооплачуваної роботи, академічні досягнення та соціальне визнання. Стаття також пропонує огляд ефективних стратегій та підходів до підвищення мотивації студентів, зокрема: застосування активних методів навчання, використання цікавих навчальних матеріалів та надання позитивного зворотного зв'язку.

Автори акцентують увагу на важливості активного навчання та його впливу на внутрішню мотивацію студентів. Підкреслюється ефективність таких методів, як проєктне навчання та навчання через дослідження. Також наголошується на необхідності враховувати індивідуальні потреби та інтереси студентів, надаючи їм можливість вибору тем для проєктів та завдань. Підкреслюється важливість створення сприятливого середовища для навчання.

Особлива увага приділяється проблемі підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови, зокрема англійської. Основною причиною низької мотивації серед студентів технічних спеціальностей є уявлення про те, що англійська мова не має відношення до їхньої галузі навчання. Щоб вирішити ці проблеми, вкрай важливо створити навчальне середовище, яке буде відповідним і привабливим для студентів технічних спеціальностей. Заняття з англійської мови мають включати технічну лексику та сценарії з реального життя, щоб зробити вміст більш зручним. Застосування інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, групові дискусії та проєктне навчання, може допомогти студентам бути активно залученими та мотивованими.

Отже, автори приходять до висновку, що мотивація є ключовим фактором для успішного навчання. Але внутрішня мотивація, заснована на особистих цілях та інтересах, є більш ефективною та стійкою в довгостроковій перспективі. Важливою є роль навчальних закладів та викладачів у стимулюванні мотивації студентів.

Ключові слова: мотивація, навчання, успішність, студенти, внутрішній стимул, самоактуалізація, освітні стратегії.

Svitlana KOCHERGINA,

orcid.org/0009-0008-7768-2974

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Language and Humanitarian Disciplines

Limited Liability Company "Technical University "Metinvest Polytechnic"

(Zaporizhia, Ukraine) *kochergina355@gmail.com*

Olena KHOROSHAILO,

orcid.org/0000-0002-4193-6804

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Language and Humanitarian Disciplines

Limited Liability Company "Technical University "Metinvest Polytechnic"

(Zaporizhia, Ukraine) *khoroashajlo@gmail.com*

INCREASING MOTIVATION TO EDUCATION OF TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS

The article is devoted to the issue of motivation of students of technical universities in the educational process and considers various aspects of this topic. The role of motivation in the success of students' studies is explored, focusing on internal motivation and its importance for achieving academic goals, in particular. The authors analyze the factors that influence students' motivation, including: natural curiosity, the desire to solve complex problems, personal projects, the prospect of receiving a high-paying job, academic achievements and social recognition. The article also offers an overview of effective strategies and approaches to increase student motivation, including using active learning methods, using interesting learning materials, and providing positive feedback.

The authors emphasize the importance of active learning and its influence on students' internal motivation. The effectiveness of such methods as project-based learning and learning through research is emphasized. The need to take into account the individual needs and interests of students, giving them the opportunity to choose topics for projects and assignments, is also stressed out. The importance of creating a favorable environment for learning is emphasized.

Special attention is paid to the problem of increasing students' motivation to study a foreign language, in particular English. The main reason for low motivation among technical students is the perception that English is not relevant to their field of study. To address these issues, it is imperative to create a learning environment that is relevant and attractive to technical students. English classes should include technical vocabulary and real-life scenarios to make the content more accessible. Using interactive learning methods such as role-playing, group discussions, and project-based learning can help students be actively engaged and motivated.

Therefore, the authors conclude that motivation is a key factor for successful learning. However, intrinsic motivation based on personal goals and interests is more effective and sustainable in the long run. The role of educational institutions and teachers in stimulating students' motivation is important.

Key words: motivation, learning, success, students, internal incentive, self-actualization, educational strategies.

Постановка проблеми. Успішність навчання є ключовим показником ефективності освітнього процесу та досягнення академічних цілей студентів. Однак, важливим фактором, що впливає на цей процес, є мотивація. Впевненість у власних здібностях та внутрішня мотивація можуть значно підвищити успішність навчання та забезпечити досягнення високих результатів. Згідно з теорією самоактуалізації Абрахама Маслоу, внутрішній стимул до самореалізації є потужним мотиватором для студентів.

Аналіз досліджень. Дослідження авторів, таких як Д. Кембер, Л. Лойнг та Й. Доріс (Доріс, 2015), Д. Колб (Колб, 2015), С. Бонвелл та Дж. Ейсон (Бонвелл, Ейсон, 1991), Е. Дечи та Р. Райан (Дечи, Райан, 1985), Р. Пінтріч (Пінтріч, 1990), О. Вершинська (Вершинська, 2010), Ю. і І. Тодорова (Пантелеймоненко, Тодорова, 2012), Ю. Колесник (Колесник, 2013), вказують на те, що активне навчання, внутрішня мотивація, якісна підтримка з боку викладачів, а також використання інноваційних методик, наприклад, гейміфікації та фліппінгу, є ключовими факторами підвищення мотивації студентів технічних ВНЗ. Забезпечення сприятливого навчального середовища, яке відповідає індивідуальним потребам і інтересам студентів, є важливим для досягнення успішних результатів у навчанні.

Мета статті – розглянути різні типи мотивації та їхній вплив на процес навчання; визначити фактори, що впливають на мотивацію студентів, зокрема внутрішні та зовнішні стимулюючі

чинники; надати огляд ефективних стратегій та підходів до підвищення мотивації студентів технічних ВНЗ, які ґрунтуються на наукових дослідженнях та практичному досвіді; підкреслити важливість активного навчання та його вплив на внутрішню мотивацію студентів; надати практичні рекомендації для викладачів та освітян, спрямовані на підвищення мотивації студентів та досягнення високих результатів у навчанні.

Виклад основного матеріалу. Успішність у навчанні є важливим показником ефективності навчального процесу та досягнення учнями мети навчання.

Однак ключовим фактором, що впливає на цей процес, є мотивація.

Впевненість у своїх силах і внутрішня мотивація можуть значно підвищити успішність і забезпечити високі оцінки.

Студенти з внутрішнім прагненням до успіху, швидше за все, проявлятимуть ініціативу в навчанні, залучатимуться до навчальних матеріалів і постійно прагнуть до саморозвитку.

Дослідження також показує, що мотивація може впливати на такі аспекти навчання, як концентрація, творче мислення та навички вирішення проблем.

Високомотивовані студенти здатні ефективно вирішувати складні завдання та швидко вирішувати проблеми, які виникають у процесі навчання. Навчальні заклади та викладачі також відіграють важливу роль у стимулюванні

мотивації студентів. Застосування методів активного навчання, використання цікавих навчальних матеріалів та надання позитивного зворотного зв'язку можуть підвищити мотивацію студентів та сприяти їхньому успішному навчанню.

Р. Фельдман (Фельдман, 2018) підкреслює важливість позитивного зворотного зв'язку, підтримки та менторства з боку викладачів для підвищення мотивації студентів. А дослідження А. Бандура (Бандура, 1977) показують, що чітка комунікація щодо навчальних цілей, очікувань та критеріїв оцінки може сприяти мотивації студентів.

В останні роки велика увага приділяється розвитку та вдосконаленню стратегій, спрямованих на підвищення мотивації студентів (Вершинська, 2010; Колесник, 2013; Пантелеймонович, Тодорова, 2012). Ця стаття пропонує огляд ефективних стратегій та підходів на основі наукових досліджень та практичного власного досвіду авторів.

1. Визначення мотивації та її роль у навчанні

Мотивація може бути визначена як внутрішній чи зовнішній стимул, що спонукає особу до досягнення певної мети чи завдання. В контексті навчання мотивація є ключовим фактором, який впливає на увагу, наполегливість та волю до успіху студента.

Деякі науковці, такі як Едвард Дечі (Дечі, 1985), зосереджують увагу на різних типах мотивації, таких як внутрішня та зовнішня, та їх впливі на навчання. Вони вважають, що внутрішня мотивація, яка ґрунтується на особистих цілях та інтересах, є більш стійкою та продуктивною у довгостроковій перспективі.

Студенти, які мають природну цікавість до нових технологій і інновацій, можуть бути мотивовані внутрішньо. Наприклад, бажання розробляти програмне забезпечення або створювати роботів може стимулювати студентів до глибокого вивчення інженерії та комп'ютерних наук.

Прагнення до вирішення складних проблем: внутрішньо мотивовані студенти часто отримують задоволення від вирішення складних технічних завдань, що підвищує їхню наполегливість і зосередженість під час навчання.

Щодо зовнішньої мотивації, одним із найпотужніших зовнішніх стимулів для студентів технічних спеціальностей є перспектива отримання високооплачуваної роботи в провідних технологічних компаніях, таких як Google, Microsoft або Apple або академічні досягнення: отримання стипендій, нагород або визнання від викладачів і наукових спільнот може також служити значущим зовнішнім стимулом. Також

досить серйозним стимулом може стати соціальне визнання: повага та визнання з боку однолітків, сім'ї та суспільства можуть мотивувати студентів до досягнення високих результатів у навчанні та професійній діяльності.

Методики активного навчання, такі як проєктне навчання або навчання через дослідження, допомагають студентам більш активно залучатися до процесу навчання, підвищуючи їхню внутрішню мотивацію. Так, дослідження Д. Кембер, Л. Лейнг (Кембер, Лейнг, 2005) демонструють, що проєкти, пов'язані з реальними інженерними проблемами, підвищують залученість та мотивацію студентів. Д. Колб (Колб, 2015) підкреслює, що участь у дослідницьких проєктах підвищує мотивацію, критичне мислення та навички розв'язання проблем у студентів.

Разом з тим, врахування індивідуальних потреб та інтересів студентів може сприяти підвищенню їхньої мотивації. Наприклад, надання можливості вибору тем для проєктів або завдань дозволяє студентам працювати над тим, що їм дійсно цікаво.

Підтримка саморегуляції також має вагомий вплив на розвиток зовнішньої мотивації. Розвиток навичок саморегуляції, таких як планування часу та встановлення особистих цілей, допомагає студентам краще керувати своїм навчальним процесом і підвищує їхню мотивацію.

Підкреслимо, що конструктивний зворотний зв'язок від викладачів допомагає студентам розуміти свої сильні та слабкі сторони, сприяючи їхньому професійному та особистісному розвитку.

2. Ефективні стратегії для збільшення мотивації студентів:

а) Створення сприятливого середовища навчання.

Дослідники Едвард Дечі та Річард Райан (Дечі, Райан, 1985) розробили концепцію «теорії самовизначення», яка стверджує, що студенти будуть більш мотивованими, якщо вони відчувають себе вільними, компетентними та пов'язаними з навчальним процесом. Тому важливо створити сприятливу атмосферу, де студенти відчувають підтримку, можуть розвивати свої навички та брати участь у важливих для них завданнях.

Для створення сприятливого середовища навчання для студентів технічних спеціальностей необхідно врахувати їхні унікальні потреби та інтереси. Ось кілька конкретних прикладів і стратегій, що можуть підвищити мотивацію і сприяти успішному навчанню цих студентів:

Проектно-орієнтоване навчання:

• Інженерні проєкти: Організація курсів, де студенти працюють над реальними інженерними

проектами, такими як створення роботів, розробка програмного забезпечення або проектування нових пристроїв.

- **Стартапи та інноваційні лабораторії:** Створення умов для запуску студентських стартапів, де вони можуть реалізувати свої ідеї та отримати підтримку від університету.

Партнерство з індустрією:

- **Стажування та практики:** Організація стажувань у провідних технологічних компаніях, що дозволить студентам отримати практичний досвід і мотивацію для подальшого навчання.

- **Гостьові лекції та семінари:** Запрошення професіоналів з індустрії для проведення лекцій, семінарів та майстер-класів.

Інтерактивні та адаптивні методи навчання:

- **Віртуальні лабораторії:** Використання віртуальних лабораторій та симуляторів для проведення експериментів і практичних занять.

- **Адаптивні навчальні платформи:** Використання платформ, що адаптуються до індивідуальних потреб і рівня знань студентів, надаючи персоналізовані завдання та навчальні матеріали.

Підтримка творчого мислення:

- **Хакатони та конкурси:** Організація хакатонів та технічних конкурсів, де студенти можуть застосувати свої знання на практиці та змагатися за призи.

- **Мейкерспейси та технічні гуртки:** Створення мейкерспейсів, де студенти можуть експериментувати з новими технологіями та матеріалами.

Підтримка психологічного благополуччя:

- **Менторські програми:** Запровадження менторських програм, де старші студенти або професіонали можуть надавати підтримку молодшим студентам.

- **Консультації та тренінги:** Організація тренінгів з управління стресом та покращення навичок саморегуляції.

Мотиваційні стратегії:

- **Інтеграція гейміфікації:** Використання елементів гейміфікації в навчанні, таких як системи балів, нагороди та лідерборди, для підвищення зацікавленості та мотивації.

- **Визнання досягнень:** Створення програм, які визнають та винагороджують академічні та позанавчальні досягнення студентів.

- Таким чином, створення сприятливого середовища для студентів технічних спеціальностей включає поєднання практичних можливостей, партнерств з індустрією, інноваційних методів навчання та підтримки психологічного благополуччя. Ці заходи сприяють підвищенню мотивації та успішному досягненню академічних цілей.

б) Стимулюючі методи навчання.

Використання стимулюючих методів навчання сприяє створенню цікавих та захоплюючих занять, використанню інтерактивних методів та залученню доцільних навчальних інструментів, які можуть захоплювати студентів до активної участі та збільшення їхнього інтересу до предмета.

Ось кілька прикладів стимулюючих методів навчання, які можуть бути ефективними при навчанні студентів технічних спеціальностей:

Фліппінг (Flipped Classroom):

- **Попереднє вивчення матеріалів:** Студенти самостійно вивчають навчальні матеріали (відеолекції, статті) до заняття, а на парах обговорюють питання, виконують практичні завдання та розв'язують проблеми.

- **Акцент на практиці:** Використання аудиторного часу для активної роботи над проектами, групових дискусій та практичних завдань, а не на пасивне сприйняття лекційного матеріалу.

Підтримка та менторство:

- **Менторські програми:** Запровадження програм менторства, де старші студенти або професіонали з індустрії надають підтримку та консультації молодшим студентам.

- **Індивідуальні консультації:** Регулярні зустрічі з викладачами для обговорення прогресу, вирішення труднощів та планування подальших навчальних кроків.

Онлайн-курси та платформи:

- **Масові відкриті онлайн-курси (MOOCs):** Інтеграція онлайн-курсів від провідних університетів і платформ (Coursera, edX) в навчальну програму, що дозволяє студентам отримувати додаткові знання та сертифікати.

- **Віртуальні лабораторії:** Використання віртуальних лабораторій, де студенти можуть виконувати експерименти та моделювати процеси, використовуючи спеціалізоване програмне забезпечення.

Ці методи допомагають створити стимулююче середовище, яке не тільки підтримує академічний успіх, але й сприяє розвитку практичних навичок, творчого мислення та професійного зростання студентів технічних спеціальностей.

Мотивація студентів є ключовим фактором для їх успішного навчання та досягнення академічних цілей. Проте існують різні перешкоди та виклики, що можуть впливати на мотиваційні процеси студентів. У даній статті ми розглянемо деякі з цих перешкод та здійснимо аналіз підходів для їх подолання на основі наукових досліджень і емпіричного досвіду:

а) Відсутність цілей та цілеспрямованості.

Деякі студенти можуть відчувати відсутність конкретних цілей та відчуття цілеспрямованості у своєму навчанні. Це може призвести до втрати мотивації та бажання відступитися від викликів.

б) Стрес та психологічний тиск.

Студенти можуть зіткнутися зі стресом та психологічним тиском від викладачів, співробітників або студентів. Це може призвести до втрати впевненості у власних здібностях та зниження мотивації до навчання.

в) Відчуття невизначеності щодо майбутньої кар'єри.

Деякі студенти можуть відчувати невизначеність щодо своєї майбутньої кар'єри та не бачити зв'язку між своїм навчанням і реальними можливостями на ринку праці. Це може знизити їхню мотивацію до навчання.

Але викладачі мають докласти зусиль щодо ефективного подолання даних перешкод. Такі стратегії можуть стати в нагоді:

а) Встановлення конкретних цілей та планування.

Дослідження, проведені Едвардом Дечі та Річардом Райан (Дечі, Райан, 1985), показали, що встановлення конкретних цілей та розробка планів для їх досягнення може значно підвищити мотивацію студентів. Рекомендується стимулювати студентів встановлювати короткострокові та довгострокові цілі, які будуть мотивувати їх до активного навчання.

б) Розвиток навичок стресостійкості та саморегуляції.

Студентів корисно навчати навичкам стресостійкості та саморегуляції, щоб вони могли ефективно впоратися зі стресом та психологічним тиском, який може виникнути в процесі навчання. Методи релаксації, медитації та вправи на самопостереження можуть бути корисними для підвищення стресостійкості та саморегуляції.

в) Підтримка кар'єрного розвитку та настанова.

Студентам корисно отримати настанову та підтримку щодо їхньої майбутньої кар'єри. Викладачі можуть надати інформацію про можливі кар'єрні шляхи та надати поради щодо розвитку власних навичок та компетенцій, що необхідні для успішної кар'єри.

Як викладачі англійської мови технічного ВНЗ ми хотіли б також привернути увагу до проблеми підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови, зокрема англійської.

Основною причиною низької мотивації серед студентів технічних спеціальностей є уявлення про те, що англійська мова не має відношення до

їхньої галузі навчання. Вони можуть вважати, що технічних знань достатньо для успіху в обраній професії, нехтуючи важливістю англійської мови. Однак це переконання є помилковим, оскільки знання англійської є життєво важливим для технічних фахівців для ефективної взаємодії з клієнтами, колегами та зацікавленими сторонами з різних країн і досвіду.

Ще одним фактором, що сприяє низькій мотивації, є складність вивчення англійської мови. Студенти технічних спеціальностей часто мають проблеми з граматикою, словниковим запасом і вимовою, що може знеохочувати. Більше того, кількість часу та зусиль, необхідних для досягнення вільного володіння англійською, може здатися надзвичайною, що ще більше послабить їхню мотивацію.

Деяким студентам можуть зіткнутися з викладачами, які не знають технічної термінології, що ускладнює встановлення зв'язку між англійською мовою та їхньою областю навчання.

Щоб вирішити ці проблеми, вкрай важливо створити навчальне середовище, яке буде відповідним і привабливим для студентів технічних спеціальностей. Заняття з англійської мови мають включати технічну лексику та сценарії з реального життя, щоб зробити вміст більш зручним. Застосування інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, групові дискусії та проєктне навчання, може допомогти студентам бути активно залученими та мотивованими.

Надання студентам технічних спеціальностей додаткових ресурсів і підтримки поза аудиторією є не менш важливим. Доступ до онлайн-платформ для вивчення мов, програм мовного обміну та галузевих матеріалів для читання може покращити їхні навички англійської мови та надати їм практичні знання.

Викладачам важливо продемонструвати, як англійська мова застосовується в галузі навчання для студентів-спеціалістів, які сприймають її як неактуальну. Наведення таких прикладів, як читання технічних публікацій або спілкування з колегами з різних країн, може допомогти студентам усвідомити важливість англійської мови та підвищити їхню мотивацію до навчання. Впровадження технологій у заняття з англійської також може бути корисним для студентів технічного факультету. Такі онлайн-інструменти, як Duolingo або Quizlet, можуть зробити вивчення мови більш інтерактивним і приємним. Інтеграція відео, пов'язаних з технічними предметами, може допомогти учням покращити свої навички аудіювання.

Гейміфікація – це ще один ефективний спосіб мотивувати студентів технічного факультету вивчати англійську мову. Викладачі можуть розробляти ігри та вікторини, які включають вправи з технічної лексики та термінології. Такі платформи, як Kahoot! дозволяють їм створювати захоплюючі тести, які студенти можуть проходити на заняттях чи вдома, роблячи процес навчання більш приємним і сприяючи кращому запам'ятовуванню інформації.

Нарешті, викладачі повинні адаптувати свої стилі викладання до індивідуальних потреб студентів. Студенти технічних напрямків часто мають різноманітні уподобання у навчанні і викладачі повинні відповідним чином адаптувати свої підходи до навчання. Деяким студентам можуть бути корисні наочні посібники, тоді як інші можуть досягти успіху в практичних заняттях. Задовольняючи індивідуальні вимоги, викладачі можуть переконатися, що всі студенти залучені та мотивовані вивчати англійську мову.

Наприклад, деякі студенти можуть бути вмотивовані досягти високого рівня мовної

компетенції з метою подальшого отримання стажування або роботи у міжнародних компаніях. Інші можуть бути зацікавлені в академічних можливостях, таких як участь у конференціях або публікація наукових статей у міжнародних журналах.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки, що мотивація відіграє ключову роль у успішності навчання. Внутрішній стимул та віра у власні здібності допомагають студентам пройти складні навчальні шляхи та досягти високих результатів у навчанні.

Мотивація студентів є ключовим чинником для успішного навчання та досягнення академічних цілей.

Дослідження також показують, що ефективність мотиваційних стратегій може варіювати в залежності від індивідуальних особливостей студентів та їхніх академічних потреб. Наприклад, для деяких студентів можуть бути важливими зовнішні мотиватори, такі як похвала від викладача або отримання високих балів за навчання, тоді як інші можуть бути більш внутрішньо мотивованими і зацікавленими в самому процесі навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вершинська О. Б. Проблеми формування навчальної мотивації студентів ВНЗ. 2010. URL: http://tme.umo.edu.ua/docs/Dod/1_2010/VERSHYNSKA.pdf (дата звернення: 26.05.2024)
2. Bandura A. Social learning theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977. 247 p. URL: <https://educational-innovation.sydneysydney.edu.au/news/pdfs/Bandura%201977.pdf> (дата звернення: 02.06.2024)
3. Bergmann J., & Sams A. Flip your classroom: Reach every student in every lesson. Eugene: International Society for Technology in Education, 2012. 112 p. URL: https://www.rcboe.org/cms/lib/GA01903614/Centricity/Domain/15451/Flip_Your_Classroom.pdf (дата звернення: 02.06.2024)
4. Bonwell C. C., & Eison J. A. Active learning: Creating excitement in the classroom. Washington: ASHE-ERIC Higher Education Report, 1991. 121p. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED336049.pdf> (дата звернення: 13.05.2024)
5. Deci E. L., & Ryan R. M. Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Rochester: Plenum Press, 1985. 372p. URL: https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SD_T.pdf (дата звернення: 10.06.2024)
6. Deterding S., Sicart M., Nacke L., & O'Hara K. Gamification: Using game-design elements in non-game contexts. Vancouver: Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems, 2011. p. 2425–2428. URL: <http://gamification-research.org/wp-content/uploads/2011/04/01-Deterding-Sicart-Nacke-OHara-Dixon.pdf> (дата звернення: 14.06.2024)
7. Feldman R. S. Understanding psychology. McGraw-Hill Education, 2018. 784 p. URL: <https://bestq.info/download/4850363-feldman-r-s-understanding-psychology> (дата звернення: 12.05.2024)
8. Kember D., & Leung L., Doris Y. P. The Influence of the Teaching and Learning Environment on the Development of Generic Capabilities Needed for a Knowledge-Based Society. New York: Learning Environments Research, Volume 8, 2005. p. 245–266. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ924380> (дата звернення: 12.05.2024)
9. Kolb D. A. Experiential learning: Experience as the source of learning and development. New Jersey: Pearson Education, 2015. 390 p.
10. Колесник, Ю. М., Неорянов, Ю. М., & Компанієць, В. М. Якість підготовки фахівців – головна складова Болонського процесу. Тернопіль: Медична освіта (2), 2013. с. 71–73. URL: <https://doi.org/10.11603/me.v0i2.875> (дата звернення: 12.05.2024)
11. Пантелєймоненко Ю. А., Тодорова І.С. Педагогічні умови розвитку у студентів мотивації навчання. 2012. URL: <http://dspace.uccu.org.ua/handle/123456789/531> (дата звернення: 12.05.2024)
12. Pintrich P. R., & De Groot E. V. Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. Michigan: Journal of Educational Psychology, 82(1), 1990. p. 33–40. URL: <https://rhartshorne.com/fall-2012/eme6507-rh/cdisturco/eme6507-eportfolio/documents/pintrich%20and%20degroot%201990.pdf> (дата звернення: 02.06.2024)
13. Кочергіна С.С., Хорошайло О.С. Ways of increasing the motivation of technical students to learn English. Запоріжжя: ТОВ «ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «МЕТІНВЕСТ ПОЛІТЕХНІКА», 2023. С. 165–167

REFERENCES

1. Vershynska O. (2010) Problemy formuvannia navchalnoi motyvatsii studentiv VNZ. [Problems of educational motivation of university students] URL: http://tme.uomo.edu.ua/docs/Dod/1_2010/VERSHYNSKA.pdf [in Ukrainian] (data zvernennia: 26.05.2024)
2. Bandura A. (1977) Social learning theory. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977. 247 p. URL: <https://educational-innovation.sydney.edu.au/news/pdfs/Bandura%201977.pdf> (data zvernennia: 02.06.2024)
3. Bergmann J., & Sams A. (2012) Flip your classroom: Reach every student in every lesson. Eugene: International Society for Technology in Education. 112 p. URL: https://www.rcboe.org/cms/lib/GA01903614/Centricity/Domain/15451/Flip_Your_Classroom.pdf (data zvernennia: 02.06.2024)
4. Bonwell C. C., & Eison J. A. (1991) Active learning: Creating excitement in the classroom. Washington: ASHE-ERIC Higher Education Report, 1991. 121 p. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED336049.pdf> (data zvernennia: 13.05.2024)
5. Deci E. L., & Ryan R. M. (1985) Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. Rochester: Plenum Press, 1985. 372 p. URL: https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf (data zvernennia: 10.06.2024)
6. Deterding S., Sicart, M., Nacke L., & O'Hara K. (2011) Gamification: Using game-design elements in non-game contexts. Vancouver: Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems, 2011. p. 2425–2428. URL: <http://gamification-research.org/wp-content/uploads/2011/04/01-Deterding-Sicart-Nacke-OHara-Dixon.pdf> (data zvernennia: 14.06.2024)
7. Feldman R. S. (2018) Understanding psychology. McGraw-Hill Education, 2018. 784 p. URL: <https://bestq.info/download/4850363-feldman-r-s-understanding-psychology> (data zvernennia: 12.05.2024)
8. Kember D., & Leung L., Doris Y. P. (2005) The Influence of the Teaching and Learning Environment on the Development of Generic Capabilities Needed for a Knowledge-Based Society. New York: Learning Environments Research, Volume 8. 2005. p. 245–266. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ924380> (data zvernennia: 12.05.2024)
9. Kolb D. A. (1984) Experiential learning: Experience as the source of learning and development. New Jersey: Pearson Education, 2015. 390 p.
10. Kolesnyk, Yu. M., Nerianov, Yu. M., & Kompaniets, V. M. (2013) Yakist pidhotovky fakhivtsiv – holovna skladova Bolonskoho protsesu. [Quality of training – the main component of Bologna Process] Ternopil: Medical Education. N 2. – P. 71–73). URL: <https://doi.org/10.11603/me.v0i2.875> (data zvernennia: 12.05.2024) [in Ukrainian]
11. Panteleimonenko Yu. A., Todorova I.S. (2012) Pedagogichni umovy rozvytku u studentiv motyvatsii navchannia. [Pedagogical Conditions of the students' learning motivation] URL: <http://dspace.uccu.org.ua/handle/123456789/53> (data zvernennia: 12.05.2024) [in Ukrainian]
12. Pintrich P. R., & De Groot E. V. (1990) Motivational and self-regulated learning components of classroom academic performance. Michigan: Journal of Educational Psychology, 82(1). p. 33–40. URL: <https://rhartshorne.com/fall-2012/eme6507-rh/cdisturco/eme6507-eportfolio/documents/pintrich%20and%20degroot%201990.pdf> (data zvernennia: 02.06.2024)
13. Kocherhina S., Khoroshailo O. (2023) Ways of increasing the motivation of technical students to learn English. Zaporizhzhia: TOV «TEKHNICHNYI UNIVERSYTET «METINVEST POLITEKHNKA». S. 165–167.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

Іван АНДРУХІВ ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОДІБНОСТЕЙ ТА ВІДМІННОСТЕЙ ЄВХАРИСТІЙНОГО КУЛЬТУ В ЛАТИНСЬКОМУ ТА ВІЗАНТІЙСЬКОМУ ХРИСТІЯНСЬКИХ ОБРЯДЯХ (НА ОСНОВІ ВЧЕНЬ ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА ТА ЙОСИФА БІЛЬЧЕВСЬКОГО).....	4
Олександр БАРСУКОВ ЖИТТЯ І СЛУЖБА ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКОВНИКА ГРИГОРІЯ ГАМАЛІЇ.....	11
Антон БАЧЕНКО ПОДІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932–33 РР. В УКРАЇНІ У КРИВОМУ ДЗЕРКАЛІ ПРОТОКОЛІВ ПОЛІТБЮРО ЦК КП(Б)У.....	19
Михайло ГАВРИЛЮК, Людмила ІВАНОВА КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ МОВНОГО ПИТАННЯ У СВІТОГЛЯДНИХ НАРАТИВАХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ М. ДРАГОМАНОВА ТА О. КОНИСЬКОГО.....	29
Дарія ГУСАК МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЛИТОВСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	42
Парасковія ДВОРЯНИН ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В МАС-МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ (2014–2022): ПРОБЛЕМАТИКА, ОСОБЛИВОСТІ, ВІЗІЇ.....	48

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Артур АРОЯН ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ОПАНАСА СЛАСТІОНА НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНУ.....	57
Юлія БЕЗПАЛЕНКО ВАТТЕМЕНТ ЯК ТЕРМІНОЛОГІЧНО-ВИРАЖАЛЬНИЙ ЗАСІБ КЛАСИЧНОГО ТАНЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ БАЛЕТНОЇ ШКОЛИ.....	62
Уляна БЕЛНАКІТА ОРІЄНТАЛЬНІ КИЛИМИ В ТВОРЧОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЖИВОПИСЦІВ XVII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ.....	73
Ольга БІЛОКІНЬ РОЗВИТОК ТАНЦЮВАЛЬНОГО ПЕРФОРМАНСУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ПРОГРЕСУ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА.....	79
Вікторія БОДІНА-ДЯЧОК, Сюзанна ГАЛІГУЗОВА БАХІВСЬКІ АЛЮЗІЇ У ТВОРЧОСТІ Ф. МЕНДЕЛЬСОНА (НА ПРИКЛАДІ ПРЕЛЮДІЇ ТА ФУГИ E-MOLL З ОР. 35).....	84
Галина ВЕРГЕЛЕС, Галина ГАЛИНСЬКА ВЕРТЕП ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ У СТВОРЕННІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО МИСТЕЦЬКОГО ПРОЄКТУ.....	93
Катерина ВОЛОШИНА РОЗВИТОК ЖИВОПИСНОГО НАТЮРМОРТУ В ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ ЧЕГОДАРА.....	100
Марія ГАРКУША КОНЦЕРМЕЙСТЕРСЬКИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВОКАЛЬНОГО ЦИКЛУ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ.....	109
Михайло ГНАТЮК ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ФОТОГРАФА ЮЛІАНА ДОРОША НА ТЛІ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА ГАЛИЧИНИ 20–30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	116

Дмитро ГОЛОБОРОДОВ ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ВОКАЛЬНОГО ТВОРУ «ВАРТО ЧИ НІ?» ОЛЕКСАНДРА ПОНОМАРЬОВА.....	125
Олександра ГРІНЧЕНКО ПОЛІТЕМБРОВІ ФОРТЕПІАННІ ТРІО: ДО ПИТАННЯ АНСАМБЛЕВИХ ЗАВДАНЬ.....	137
Любов ГУСЄВА, Лариса КУЛІНІЧ, Ольга ПУНГІНА ЖИВОПИСНІ, ГРАФІЧНІ ТА КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЛІРНИХ ЗОБРАЖЕНЬ.....	143
Карина ДАВИДОВА НІМЕЦЬКИЙ ПЕРІОД ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ СОЛОВІЯ (1944–1952 РР.): ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА	151
Андрій ДЕМ'ЯНЧУК РИМО-КАТОЛИЦЬКІ КОСТЕЛИ КИЄВА КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У ДОСЛІДЖЕННІ КАРОЛЯ ІВАНІЦЬКОГО: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД.....	157
Світлана ДОЛЕСКО ІМЕРСИВНІ ПРАКТИКИ В СУЧАСНОМУ РОМСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ ЄВРОПИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ.....	164
Наталія ДЯДЮХ-БОГАТЬКО КУЛЬТУРНИЙ ПІДТЕКСТ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГРАФІЧНИХ ЗНАКІВ, НАПИСІВ ТА РЕКЛАМНИХ ПОВІДОМЛЕНЬ.....	172

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Тетяна БИЧКОВА ЖИВОМОВНІ ТА ТРАДИЦІЙНІ ЯВИЩА В СИСТЕМІ ДІЄСЛІВНОЇ СЛОВОЗМІНИ ХІТАРСЬКОГО РУКОПИСНОГО ЗБІРНИКА І ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.....	177
Зоряна БУРКОВСЬКА, Олена БІНКЕВИЧ АСИНХРОННЕ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	184
Юрій ГРИЦЕВИЧ МОВНЕ ТАБУ Й ЕВФЕМІЗМИ У ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ ІЗ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ.....	190
Svitlana DOBROVOLSKA, Mariana OPYR, Svitlana PANCHYSHYN PECULIARITIES OF TRANSLATING COMPUTER SLANG INTO UKRAINIAN.....	196
Лариса ЄВДОКИМОВА, Надія ТИХОН ПРОБЛЕМА МОВНОГО БАР'ЄРУ СЕРЕД ОСІБ РІВНЯ INTERMEDIATE.....	203
Лариса ЄВДОКИМОВА КАЗКА ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ПРОЯВОМ КОРУПЦІЇ.....	208
Наталія ЄФРЕМОВА, Валентина БОЙЧУК КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПРОСТІР АНГЛОМОВНОГО ГЕРОНТОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В РОМАНІ МАРГАРЕТ ЛОРЕНС «КАМ'ЯНИЙ АНГЕЛ».....	213
Юлія ЖУКОВА МОВА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	220
Liudmyla ZAIATS CONCEPTUAL SPACE OF VOCABULARY IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY IN CONTEMPORARY ENGLISH MEDIA: CASE STUDY OF PUBLICATIONS ON WAR IN UKRAINE.....	225
Оксана ЗОСІМОВА, Юлія ЛИСЯНСЬКА СПОСОБИ ТВОРЕННЯ Й СТРУКТУРА НАЗВ КОМПАНІЙ-ВИРОБНИКІВ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У США.....	231

ПЕДАГОГІКА

Світлана БАДЕР, Марія ПОЧИНКОВА КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА КРИТИЧНЕ ІГНОРУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ІНФОРМАЦІЙНО- ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	239
Дмитро БЄЛІТЧЕНКО МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН.....	246
Ху BINGJIE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF ADOLESCENT CHILDREN BY MEANS OF MUSICAL IMPROVISATION.....	252
Ірина ВАСИЛЕНКО, Діана МОСКАЛЮК ПОРІВНЯННЯ ОНЛАЙН ТА ОФЛАЙН НАВЧАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ.....	257
Роман ГРИНЬОВ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИКИ У ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ.....	262
Інга ЄГОРОВА, Олександр САВЧУК, Наталія САЛИГА РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОГО ЗВО.....	269
Оксана ЄФРЕМОВА ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ СИСТЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДИТЯЧИХ СТОМАТОЛОГІВ ЗАСОБАМИ СИТУАТИВНО-КОМУНІКАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ.....	278
Ольга ЗАДОРОЖНА РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА УНІВЕРСИТЕТУ В ФОРМУВАННІ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ.....	283
Володимир ЗЕЛЕНИЙ ПРО ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	288
Людмила КОБИЛЕЦЬКА, Катерина ЗАХАРОВА ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	294
Людмила КОБИЛЕЦЬКА, Юлія ФАРИНА ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАСМЕДІА У ПРОЦЕСІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКІВ.....	301
Світлана КОЧЕРГІНА, Олена ХОРОШАЙЛО ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ ВНЗ.....	307

CONTENTS

HISTORY

Ivan ANDRUKHIV HISTORICAL ANALYSIS OF THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES OF THE EUCHARISTIC CULT IN THE LATIN AND BYZANTINE CHRISTIAN RITES (BASED ON THE TEACHINGS OF HRYHORIY KHOMYSHYN AND YOSYP BILCHEVSKY).....	4
Oleksandr BARSUKOV LIFE AND SERVICE OF COLONEL HRYHORII HAMALIIA OF LUBNY.....	11
Anton BACHENKO UNDER THE HOLODOMOR OF 1932–33 IN UKRAINE AT THE FALSE MIRROR OF THE PROTOCOLS OF THE POLITBURO OF THE KP(B)U.....	19
Mykhailo HAVRYLIUK, Liudmyla IVANOVA COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LANGUAGE ISSUE IN THE WORLDVIEW NARRATIVES OF UKRAINIAN SCIENTISTS M. DRAHOMANOV AND O. KONYSKY.....	29
Dariia HUSAK MIGRATION PROCESSES IN THE REPUBLIC OF LITHUANIA AS A RESULT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....	42
Paraskoviya DVORIANYN PROFESSIONAL (VOCATIONAL) EDUCATION IN THE MASS MEDIA DISCOURSE OF UKRAINE (2014–2022): PROBLEMS, FEATURES, VISIONS.....	48

ART STUDIES

Artur AROIAN THE INFLUENCE OF THE ACTIVITIES OF OPANAS SLASTION ON THE CULTURAL HERITAGE OF UKRAINIAN MODERN STYLE.....	57
Julia BEZPALENKO BATTEMENT AS A TERMINOLOGICAL-EXPRESSIVE MEANS OF THE CLASSICAL DANCE OF THE UKRAINIAN BALLET SCHOOL.....	62
Ulyana BELNAQITA ORIENTAL CARPETS IN THE CREATIVITY OF EUROPEAN PAINTERS OF THE 17TH – BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES.....	73
Olga BILOKIN DEVELOPMENT OF DANCE PERFORMANCE IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY ART PROGRESS.....	79
Viktoriia BODINA-DIACHOK, Siuzanna HALIHUZOVA ALLUSIONS OF J.S. BACH IN THE MUSICAL CREATION OF F. MENDELSSOHN (ON THE EXAMPLE OF PRELUDE AND FUGUE E-MOLL OP. 35).....	84
Halyna VERHELES, Halyna HALINSKA VERTEP AS A CULTURAL PHENOMENON FOR CREATING A CONTEMPORARY INTERDISCIPLINARY ART PROJECT.....	93
Kateryna VOLOSHYNA THE DEVELOPMENT OF PICTORIAL STILL LIFE IN THE WORK OF VASYL CHEGODAR.....	100
Maria HARKUSHA THE CONCERT MASTER DIMENSION OF THE MODERN UKRAINIAN VOCAL CYCLE: REGULARITIES OF TRANSLATION HERMENEUTICS.....	109
Mychailo HNATYUK PHOTOGRAPHER JULIAN DOROSHS CREATIVE ACTIVITY ON THE BACKGROUND OF THE CULTURE AND ART OF HALICIA 20–30 YEARS OF THE 20TH CENTURY.....	116

Dmytro HOLOBORODOV THE COMPARATIVE ANALYSIS OF PERFORMANCE INTERPRETATIONS OF THE VOCAL PIECE “VARTO CHY NI?” BY OLEKSANDR PONOMAROV.....	125
Oleksandra HRINCHENKO POLYTIMBRICAL PIANO TRIO: ON THE QUESTION OF ENSEMBLE TASKS.....	137
Liubov HUSYEVA, Larysa KULINYCH, Olha PUNGINA PICTURE, GRAPHIC AND COMPOSITION FEATURES OF COLOR IMAGES.....	143
Karyna DAVYDOVA THE GERMAN PERIOD OF JURIJ SOLOVIJ’S CREATIVITY (1944–1952): INFLUENCE OF THE SOCIOCULTURAL ENVIRONMENT.....	151
Andrii DEMIANCHUK THE ROMAN CATHOLIC CHURCHES OF KYIV FROM THE LATE XVIII – THE EARLY XX CENTURY IN KAROL IVANITSKI’S RESEARCH: A HISTORICAL REVIEW.....	157
Svitlana DOLESKO IMMERSIVE PRACTICES IN CONTEMPORARY ROMA ART OF EUROPE IN LATE 20 TH – EARLY 21 ST CENTURY.....	164
Nataliya DYADYUK-BOGATKO CULTURAL SUBTEXT THROUGH THE PRISM OF GRAPHIC SIGNS, INSCRIPTIONS AND ADVERTISING MESSAGES.....	172
LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES	
Tetiana BYCHKOVA COLLOQUIAL AND TRADITIONAL PHENOMENA IN THE SYSTEM OF VERB CONJUGATION IN THE KHITAR MANUSCRIPT COLLECTION OF THE EARLY 18 TH CENTURY.....	177
Zoriana BURKOVSKA, Olena BINKEVYCH ASYNCHRONOUS TEACHING OF ENGLISH FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	184
Yurii HRYTSEVYCH LINGUAL TABOO AND EUPHEMISMS IN FOLKLORE TEXTS FROM WESTERN POLISSIA.....	190
Svitlana DOBROVOLSKA, Mariana OPYR, Svitlana PANCHYSHYN PECULIARITIES OF TRANSLATING COMPUTER SLANG INTO UKRAINIAN.....	196
Larysa EVDOKIMOVA, Nadiya TIKHON THE PROBLEM OF THE LANGUAGE BARRIER AMONG PEOPLE AT THE INTERMEDIATE LEVEL.....	203
Larysa EVDOKIMOVA FAIRY TALE AS A TOOL IN COMBATING CORRUPTION.....	208
Nataliia YEFREMOVA, Valentina BOICHUK CONCEPTUAL SPACE OF ENGLISH GERONTOLOGICAL DISCOURSE IN MARGARET LAURENCE’S NOVEL “THE STONE ANGEL”.....	213
Yuliia ZHUKOVA LANGUAGE AS A SOCIAL PHENOMENON THROUGH THE PRISM OF APPLIED LINGUISTICS.....	220
Liudmyla ZAIATS CONCEPTUAL SPACE OF VOCABULARY IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY IN CONTEMPORARY ENGLISH MEDIA: CASE STUDY OF PUBLICATIONS ON WAR IN UKRAINE.....	225
Oksana ZOSIMOVA, Yuliia LYSIANSKA WAYS OF FORMATION AND STRUCTURE OF THE NAMES OF THE FOOD COMPANIES IN THE USA.....	231

PEDAGOGY

Svitlana BADER, Mariia POCHYNKOVA CRITICAL THINKING AND CRITICAL IGNORING AS A MEANS OF INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL SECURITY OF CITIZENS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL.....	2390
Dmytro BIELITCHENKO MODEL OF FORMATION OF SCIENTIFIC AND RESEARCH CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL AND MATHEMATICAL DISCIPLINES.....	246
Xu BINGJIE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF ADOLESCENT CHILDREN BY MEANS OF MUSICAL IMPROVISATION.....	252
Iryna VASYLENKO, Diana MOSKALIUK COMPARISON OF ONLINE AND OFFLINE LEARNING: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES.....	257
Roman GRYNIOV EDUCATIONAL AND RESEARCH ACTIVITIES AS A MEANS OF FUNDAMENTALIZING THE EDUCATION OF FUTURE PHYSICS TEACHERS IN A PEDAGOGICAL UNIVERSITY.....	262
Inha YEHOROVA, Oleksandr SAVCHUK, Natalia SALYGA DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF A MODERN HIGHER EDUCATION INSTITUTION.....	269
Oksana YEFREMOVA BASIC CONCEPTS OF THE TRAINING SYSTEM OF FUTURE PEDIATRIC DENTISTS BY MEANS OF SITUATION-COMMUNICATIVE MODELS OF PROFESSIONAL INTERACTION.....	278
Olga ZADOROZHNA THE ROLE OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE UNIVERSITY IN THE FORMATION OF HUMANISTIC VALUES IN MEDICAL STUDENTS.....	283
Volodymyr ZELENYI ABOUT THE FORMATION OF THE CORPORATE CULTURE OF FUTURE OFFICERS IN THE PROCESS OF EDUCATION AT THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTION.....	288
Liudmyla KOBYLETSKA, Kateryna ZAKHAROVA CHRISTIAN VALUES AS THE BASIS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF PRESCHOOLERS.....	294
Liudmyla KOBYLETSKA, Yulia FARYNA FEATURES OF USING THE MEDIA IN THE PROCESS OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS.....	301
Svitlana KOCHERGINA, Olena KHOROSHAILO INCREASING MOTIVATION TO EDUCATION OF TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS.....	307

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 77. ТОМ 1
ISSUE 77. VOLUME 1**

Редактори-упорядники

Микола Пантюк

Андрій Душний

Василь Ільницький

Іван Зиморя

Здано до набору 09.09.2024 р. Підписано до друку 30.09.2024.

Гарнітура Times New Roman. Формат 64×84/8.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 37,2. Зам. № 0924/630. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.